

ANUARUL

MUZEULUI ETNOGRAFIC AL MOLDOVEI

XXIII

Editura Palatul Culturii
IAȘI – 2023

ANUARUL

MUZEULUI ETNOGRAFIC AL MOLDOVEI

Inițiat și coordonat de VASILE MUNTEANU (1966-2012),
„Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” primește studiile, articolele,
materialele sau recenziiile Dumneavoastră în următoarele condiții:

1. text de **cel mult 25 pagini** (inclusiv note, imagini și eventuale anexe),
redactat conform normelor academice în vigoare, în Times New Roman
12, la un rând, pe e-mail la adresele indicate mai jos;
2. studiile vor fi însoțite de **un rezumat** și de maximum **7 cuvinte-cheie**;
3. **notele** vor fi scrise, cu font 10, la subsolul paginii; pentru **volume** se va
utiliza sistemul european de notare, cu trecerea autorului, a titlului
lucrării (font italic), localitatea, editura, anul și pagina; **periodicele** se
vor scrie în ghilimele rotunde, urmate de localitate, tom sau/și număr, an
și pagină;
4. responsabilitatea asupra conținutului textelor publicate revine exclusiv
autorilor.

Adresa redacției:

Muzeul Etnografic al Moldovei

Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, Iași, 700028

Tel.: 0232/275.979, 0232/213.324; int. 156, 157

E-mail: **etnomuz2003@yahoo.com; etnomuz@gmail.com**

ISSN 1583-6819

**COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL ETNOGRAFIC AL MOLDOVEI**

***ANUARUL*
MUZEULUI ETNOGRAFIC
AL MOLDOVEI**

XXIII

**EDITURA PALATUL CULTURII
IAȘI – 2023**

COLEGIUL DE REDACȚIE

Ana-Maria Rață
Angelica Olaru
Victor Munteanu

COLEGIUL EDITORIAL

Prof. univ. dr. Ion H. CIUBOTARU. Membru de onoare al Academiei
Române (coordonator)
Prof. univ. dr. Sanda GOLOPENȚIA,
Brown University – SUA
Prof. univ. dr. Ion TALOȘ,
Universitatea din Köln – Germania
Prof. univ. dr. Ion CUCEU,
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca – România
Dr. Iordan DATCU,
București – România
Dr. Varvara BUZILĂ,
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală,
Chișinău – Republica Moldova
Dr. Adina HULUBAȘ,
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași – România
Dr. Ioana REPCIUC,
Institutul de Filologie Română „A. Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași – România

TEHNOREDACTARE

Angelica Olaru

TRADUCERE

Simona Postolache

SUMAR

STUDII

Silvia CIUBOTARU, Ion H. CIUBOTARU, <i>Batiste, ștergare, scoarțe. Valențe magice și ritual-ceremoniale</i>	11
Sanda GOLOPENȚIA, Ștefania Cristescu Golopenția: <i>Fișele transcrise</i>	37
Otilia HEDEȘAN, <i>Despre povestit și povestiri în Timoc. Analiză de caz</i>	51
Andrei PROHIN, <i>Plugarul și suferința pământului. Exegeza unui motiv folcloric românesc</i>	79
Ioana REPCIUC, <i>Narațiuni magice din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei</i>	93
Cosmina TIMOCE-MOCANU, <i>Practici și tradiții alimentare în Țara Oltului. Documente etnologice și interpretări</i>	115

EVOCĂRI

Corina MIHĂESCU, <i>Slujire și creație în arta Ceramicii de Horezu. Mărturii și portrete de olari</i>	147
Viorica NIȘCOV, <i>Sub semnul vetrei străbune</i>	209

MATERIALE

Iordan DATCU, <i>Ovidiu Bârlea și Ion Mușlea</i>	213
Iordan DATCU, <i>Lirică populară românească tradusă în limbile germană și engleză</i>	221
Marin CONSTANTIN, <i>Amprenta etnografică în comunitățile prahovene Izvoarele și Măneciu</i>	227
Lucian-Valeriu LEFTER, <i>Avatarurile culturii populare. Considerații preliminare</i>	243
Daniel ȘUVĂIALĂ, Alexandru IORGA, <i>Prin Gorjul bisericilor de lemn (I)</i>	259

MUZEOLOGIE, PATRIMONIU

Andrea BERNATH-DONCUȚIU, Ioana REPCIUC, <i>Simpozionul Internațional „Costume și Colecții de la Muzeul ASTRA” – o abordare transdisciplinară în folosul specialiștilor din muzeele din România</i>	285
Anton COȘA, <i>Colecția de etnografie din cadrul Muzeului Diecezan al Catolicilor din Moldova de la Săbăoani (județul Neamț)</i>	295
Letiția-Mirela CRISTEA, <i>Sfântul Ilie. Reprezentări iconografice din patrimoniul Muzeului Național al Țăranului Român</i>	319
Vlad TRANDAFIRESCU, <i>Perspective istorice asupra meșteșugului fierăritului. Comentarii pe marginea unei expoziții muzeale</i>	337

CORESPONDENȚĂ, DOCUMENTE

Ștefan-Sorin GOROVEI, <i>Eduard Gruber către Artur Gorovei. Corespondență 1889-1895</i>	351
---	-----

ANIVERSĂRI

DIMITRIE CANTEMIR – 350 DE ANI DE LA NAȘTERE, 300 DE ANI DE LA MOARTE

Bogdan CREȚU, <i>Descrierea Moldovei – între „dragostea de patrie” și „dragostea pentru adevăr”</i>	435
Ion H. CIUBOTARU, <i>Profesorul Caraman și tricentenarul nașterii lui Dimitrie Cantemir</i>	443
Petru CARAMAN, <i>Cultul Sfântului Foca la turci și originea lui românească</i>	455

RESTITUIRI

Petru CARAMAN, <i>Cântece propriu-zise culese cu un veac în urmă</i> (Continuare). Transcrise și comentate de Ion H. CIUBOTARU	465
--	-----

RECENZII, PREZENTĂRI, NOTE BIBLIOGRAFICE

Tamara NIKOLIĆ ĐERIĆ, Jorijn NEYRINCK, Eveline SEGHERS, Evdokia TSAKIRIDIS, <i>Museums and Intangible Cultural Heritage. Towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century</i> , Bruges, Stevens Print, 2020, 126 p. (Andrei PROHIN)	475
Petar ATANASOV, <i>Dicționarul dialectului meglénoromân actual, general și etimologic/ Dictionnaire du dialecte mégléno-roumain actuel, général et étymologique. DDMA</i> , București, Editura Academiei Române, 2022, 1270 p. + planșe foto (Emil ȚÎRCOMNICU)	482
„MARTOR”. The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Journal. Vol. 27. <i>From transcribing orality to oral practices of writing. Rural and popular cultures in the digital era</i> . Coordinators: Dr. Anamaria Iuga, Dr. Frosia Pejoska-Bouchereau, Dr. Krassimira Krastanova, Dr. Corina Iosif, 2022, 200 p. (Ioana REPCIUC)	485
I. OPRÎȘAN, <i>Vădeni pe Prut, com. Cavadinеști, jud. Galați. Monografia folclorică a unui străvechi sat românesc</i> , București, Editura Saeculum I.O., 2022 (Ion H. CIUBOTARU)	490
Ion H. CIUBOTARU, Silvia CIUBOTARU, <i>Portul popular din Moldova. Tipologie și corpus de documente</i> , Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2023, 610 p. (Ioana REPCIUC)	494
Sanda GOLOPENȚIA, <i>Chemarea mâinilor negative</i> . Ediție revăzută, București, Editura Spandugino, 2023, 252 p. (Silvia CIUBOTARU)	501
CRONICA (Ana-Maria RAȚĂ)	505

ABREVIERI	531
------------------------	-----

TABLE OF CONTENTS

STUDIES

Silvia CIUBOTARU, Ion H. CIUBOTARU, <i>Handkerchiefs, Traditional Towels, “Scoarțe”. Magic and Ritual-Ceremonial Valences</i>	11
Sanda GOLOPENȚIA, Ștefania Cristescu Golopenția: <i>Transcribed Records</i>	37
Otilia HEDEȘAN, <i>About Storytelling and Stories in Timoc. Case Analysis</i>	51
Andrei PROHIN, <i>The Ploughman and the Pain of the Soil. The Exegesis of a Romanian Folkloric Motif</i>	79
Ioana REPCIUC, <i>Magical Narratives in the Folklore Archive of Moldavia and Bukovina</i>	93
Cosmina TIMOCE-MOCANU, <i>Food Practices and Traditions in Țara Oltului. Ethnological Documents and Interpretations</i>	115

EVOCATIONS

Corina MIHĂESCU, <i>Service and Creation in the Art of Horezu Ceramics. Testimonies and Portraits of Potters</i>	147
Viorica NIȘCOV, <i>Under the Sign of the Ancient Hearth</i>	209

MATERIALS

Iordan DATCU, <i>Ovidiu Bârlea and Ion Mușlea</i>	213
Iordan DATCU, <i>Romanian Folk Poems Translated into German and English</i>	221
Marin CONSTANTIN, <i>The Ethnographic Imprint in Izvoarele and Măneciu Communities from Prahova County</i>	227
Lucian-Valeriu LEFTER, <i>Avatars of Folk Culture. Preliminary Considerations</i>	243
Daniel ȘUVĂIALĂ, Alexandru IORGA, <i>The Wooden Churches across Gorj County (I)</i>	259

MUSEOLOGY, CULTURAL HERITAGE

Andrea BERNATH-DONCUȚIU, Ioana REPCIUC, “Costumes and Collections of ASTRA Museum” <i>International Symposium – A Transdisciplinary Approach for the Benefit of the Romanian Museum Specialists</i>	285
Anton COȘA, <i>The Ethnography Collection within the Diocesan Museum of the Catholics of Moldavia from Săbăoani (Neamț County)</i>	295
Letiția-Mirela CRISTEA, <i>Saint Elijah. Iconographic Representations in the Collection of the National Museum of the Romanian Peasant</i>	319
Vlad TRANDAFIRESCU, <i>Historical Perspectives on the Craft of Blacksmithing. Notes on a Museum Exhibition</i>	337

CORRESPONDENCE, DOCUMENTS

Ștefan-Sorin GOROVEI, <i>Eduard Gruber to Artur Gorovei. Correspondence 1889-1895</i>	351
---	-----

<https://biblioteca-digitala.ro>

ANNIVERSARIES

DIMITRIE CANTEMIR – 350 YEARS SINCE HIS BIRTH, 300 YEARS SINCE HIS DEATH

Bogdan CREȚU, <i>The Description of Moldavia – between the “Love of Country” and the “Love of Truth”</i>	435
Ion H. CIUBOTARU, <i>Professor Caraman and the Tricentenary of His Birth</i>	443
Petru CARAMAN, <i>The Cult of Saint Foca among the Turkish People and its Romanian Origin</i>	455

RESTITUTIONS

Petru CARAMAN, <i>Proper Songs Collected a Century Ago (Sequel). Transcribed and Commented by Ion H. CIUBOTARU</i>	465
--	-----

REVIEWS, PRESENTATIONS, BIBLIOGRAPHIC NOTES	475
--	-----

CHRONICLE (Ana-Maria RAȚĂ)	505
---	-----

ABBREVIATIONS	531
----------------------------	-----

SOMMAIRE

ETUDES

Silvia CIUBOTARU, Ion H. CIUBOTARU, <i>Des mouchoirs, des serviettes traditionnelles et des tapis traditionnels («scoarțe»)</i> . Des significations magiques et rituelles-cérémonielles	11
Sanda GOLOPENȚIA, Ștefania Cristescu Golopenția: <i>Les fichiers transcrits</i>	37
Otilia HEDEȘAN, <i>Raconter des histoires en Timoc. Analyse de cas</i>	51
Andrei PROHIN, <i>Le laboureur et la souffrance de la terre. Exegese d'un motif folklorique roumain</i>	79
Ioana REPCIUC, <i>Des récits magiques dans les Archives de Folklore de Moldavie et de Bucovine</i>	93
Cosmina TIMOCE-MOCANU, <i>Des pratiques et des traditions alimentaires dans Țara Oltului. Des documents et des interprétations ethnologiques</i>	115

EVOCATIONS

Corina MIHĂESCU, <i>Service et création dans l'art de la Céramique de Horezu. Des témoignages et des portraits de potiers</i>	147
Viorica NIȘCOV, <i>Sous le signe du foyer ancestral</i>	209

MATERIAUX

Iordan DATCU, <i>Ovidiu Bârlea et Ion Mușlea</i>	213
Iordan DATCU, <i>Des poèmes populaires roumains traduits en allemand et en anglais</i>	221
Marin CONSTANTIN, <i>L'empreinte ethnographique dans les communautés de Izvoarele et Măneciu, le département de Prahova</i>	227
Lucian-Valeriu LEFTER, <i>Les avatars de la culture populaire. Considérations préliminaires</i>	243
Daniel ȘUVĂIALĂ, Alexandru IORGA, <i>Les églises en bois à travers le département de Gorj (I)</i>	259

MUSEOLOGIE, PATRIMOINE

Andrea BERNATH-DONCUȚIU, Ioana REPCIUC, <i>Le Symposium International «Costumes et collections du Musée ASTRA» – une approche transdisciplinaire au profit des spécialistes des musées de Roumanie</i>	285
Anton COȘA, <i>Les collections ethnographiques du Musée diocésain des catholiques de Moldavie à Sabaoani (département de Neamț)</i>	295
Letiția-Mirela CRISTEA, <i>Des représentations iconographiques de Saint Elie dans le patrimoine du Musée National du Paysan Roumain</i>	319
Vlad TRANDAFIRESCU, <i>Des perspectives historiques sur l'artisanat de la forge. Des notes sur une exposition muséale</i>	337

CORRESPONDANCE, DOCUMENTS

Ștefan-Sorin GOROVEI, <i>Eduard Gruber à Artur Gorovei. Correspondance 1889-1895</i>	351
--	-----

ANNIVERSAIRES

DIMITRIE CANTEMIR – 350 D’ANNEES DEPUIS SA NAISSANCE, 300 D’ANNEES DEPUIS SA MORT

Bogdan CREȚU, <i>La Description de Moldavie – entre «l’amour pour la patrie» et «l’amour pour la vérité»</i>	435
Ion H. CIUBOTARU, <i>Le professeur Caraman et le tricentenaire de la naissance de Dimitrie Cantemir</i>	443
Petru CARAMAN, <i>Le culte de Phocas de Sinope chez les Turcs et son origine roumaine</i>	455

RESTITUTIONS

Petru CARAMAN, <i>Des chansons proprement-dites recueillies il y a un siècle</i> (Continuation). Transcrites et commentées par Ion H. CIUBOTARU	465
---	-----

COMPTE-RENDUS, PRÉSENTATIONS, NOTES BIBLIOGRAPHIQUES	475
---	-----

CHRONIQUE (Ana-Maria RAȚĂ).....	505
--	-----

ABRÉVIATIONS	531
---------------------------	-----

BATISTE, ȘTERGARE, SCOARȚE. VALENȚE MAGICE ȘI RITUAL-CEREMONIALE

Silvia CIUBOTARU^{*}
Ion H. CIUBOTARU^{**}

Abstract

The present study focuses on the meanings of handkerchiefs, towels, *lăicere*¹ and *scoarțe*², taking into account the magical context as well as the ritual and ceremonial one. Peasant textile items are not only adapted to their practical aim within the household, but they are part of every manifestation of the folk life and culture within which they perform various functions. They are present in the witchcraft arsenal, related to the empirical medicine and love charms, in defending the newborn, on the table of *Ursitoare*³, next to the baptism's *crijma*⁴. The wedding, in all its stages, is assisted by ritual weavings, representing the creation of new *bridges* between blood relatives and affinity relatives. Nuptial gifts are covered with towels or head coverings, to preserve their sacredness. In funerals, from the moment of taking the coffin out of the house until reaching the graveyard, the fabrics mark the passage of the *dalb călător*⁵ to the Other Side. The funeral rites performed for the unmarried young people included the wedding they were supposed to have had during their lifetime, with *druște*⁶, *vătăjei*⁷ and *stolnici*⁸ wearing the specific ritual insignia.

Keywords: handkerchief of faith, house with *altită*⁹, *lăicere cu poduri*¹⁰, *pomineafă*¹¹, towel with coins, ritual and ceremonial significances.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română, Filiala Iași – România.

** Membru de onoare al Academiei Române, Iași – România.

¹ Medium-size, thick, woven fabrics, used to be placed on the benches and the walls of the house.

² The largest and most elaborated thick woven fabrics, used to be placed on the walls of the house.

³ Destiny gods in Romanian mythology, similar to the Greek Fates or Moirai; the three *Ursitoare* come at nights at the newborn's cradle and weave his/her fate.

⁴ Piece of new fabric wrapped around the newborn's body after being baptized.

⁵ Romanian phrase designating the deceased (white/pure traveller).

⁶ Present-day best maids.

⁷ Present-day best men.

⁸ Person responsible for the successful organization and development of the wedding.

⁹ In this context, a white towel placed and kept for 40 days on the eaves of the house, in the event of a family member's death.

Cuvinte-cheie: batistă de credință, casa cu alțiță, lăicere cu poduri, pomineată, ștergar cu bănuți, valențe ritual-ceremoniale.

Țesute sau brodate din vremuri străvechi în spațiul carpato-danubiano-pontic, batistele, ștergarele și scoarțele au depășit cu mult simpla utilitate și chiar destinația estetică. Din adâncurile credințelor și eresurilor arhaice se desprinde o funcționalitate magică a acestor piese lucrate în casele țărănești. Simboluri ale destinului, țesăturile albe erau atributul misterioaselor divinități lunare. Parcele, Moirele, cele douăsprezece valkirii din *Saga lui Nial*, Neth și Iștar, Atena și Persephone, iar mai târziu sfintele Agatha și Lucia decid, prin simpla realizare a unui crâmpei de pânză, soarta universului și a omenirii. Însuși timpul în infinit nu-i decât o imensă țesătură din strălucitoare raze de lună¹².

În credințele și în basmele noastre, batista păstrează o legătură strânsă cu persoana care a lucrat-o sau care o poartă. Acest tip de magie de contact stă la baza motivului *năframei prevestitoare* din epica și lirica populară românească. În basmul *Mreanî Voinicu*, istorisit de Dumitru Ciutănău din satul Zmeu, județul Iași, înainte de a pleca, eroul lasă într-o ladă o batistă, avertizându-și părinții: „– Tatî și mamî, cân îț vide batista *încrunțatî* di sânghi, sî daț drumu la cal și la câni, cî eu atunce-s mort. Calu și câinii sî ma aduc-acasî”¹³. Sistemul de alarmă reprezentat de crâmpeiul de pânză este mult mai elaborat în narațiunea fantastică *Măguri Verdi și Frumoasa Pământului*, înregistrată de la Andrei I. Adam din satul Bahna – Bacău. Năframea este îngropată în crucile drumului, cu colțurile îndreptate în cele patru direcții alese de cei patru drumeți. „Cân vinim spri casî, cătăm întâi batista. Dacî von colț îi *încrunțat*, cari cum îl vedi pleacî în agiutoru fratilui. Dacî nu, îndoiaie cornu batistii dinspri drumu lui și sî duci mai diparti. Ultimu cari vini, împătorești batista ș-o aduci-acasî”¹⁴. Cei trei eroi ai basmului *Zorilă Făt-Frumos*, cules de la Neculai Gh. Năstase din Gura Bădiliței – Iași, îi lasă mamei o basma

¹⁰ *Lăiccer* with special decoration, consisting in successive lines of different colours, given as alms for the souls of the departed during the funeral procession.

¹¹ Romanian term used in several parts of Moldavia to designate the mourning towel placed above the outer door of the house. Another phrase to designate this object is “fabric of the soul”.

¹² Alexandre H. Krappe, *La genèse des mythes*. Avec 21 gravures hors texte, Paris, Payot, 1938, p. 122-125.

¹³ Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *Basme fantastice din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 241.

¹⁴ *Ibidem*, p. 488.

legată la icoane. Dacă avea să curgă sânge din basma, bătrâna urma să știe că-i semn rău și trebuia să înjuge doi boi la car, dându-le drumul în lumea largă¹⁵.

Alterego al ființei umane, batista sau năframa devine, prin deteriorare, semn al soartei nefericite a celui care a lăsat-o ca amintire. În basmul *Greuceanu* din colecția Petre Ispirescu, frații și-au împărțit câte o basma, zicând: „atunci când basmalele vor fi rupte la mijloc, să se știe că unul din ei este pierit”¹⁶. Când este vorba de batista de încredințare, de cununie ori de orice piesă legată de ceremonialul nupțial, puterea prevestirii este augmentată, pentru că, în acest caz, acționează fenomenul darului – *spiritul lucrului oferit* – o legătură de suflet resimțită atât de donator, cât și de primitor¹⁷. Funcția magică a acestor țesături este întărită de simbolistica lor ritual-ceremonială. În basmul *Voinicul cel cu cartea în mână născut*, comunicat tot de Petre Ispirescu, baba și unchiașul își aleg cu grijă obiectele prevestitoare: „Să iei tu *basmaua* mea care am avut-o în *ziua de cununie* și eu *ștergarul* cel vărgățel ce mi-ai adus *de zestre*. În toate zilele să ne uităm la dănsule; și când vom vedea pe ele câte trei picuri de sânge, să ne întoarcem acasă. Acesta să fie semnul că moartea s-a apropiat de unul din noi”¹⁸.

Credințe din această familie au fost transfigurate în lirica populară în variante de o aleasă expresivitate. În *Versul drumului*, notat la 1819, inima iubitului rămâne „într-un corn de năframă albă” pe care mândra trebuie s-o observe în timpul despărțirii: „Caută-mi, lele, năframa/ În toată una vremea/ De-i vedé *năframa cruntă*,/ Apoi, lele, te mărită”¹⁹. Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, Vasile Alecsandri este cucerit de un cântec, *Inelul și năframa*, în care recunoaștem același obiect prevestitor care, de data aceasta, aparține iubitei: „– De mă lași plângând acasă,/ Na-ți naframa de matasă,/ Pe margini cu aur trasă./ Aurul când s-a topi/ Să știi, frate, c-oi muri!”²⁰ Într-o versiune a motivului folcloric culeasă din nordul Bucovinei de Elena Niculiță-Voronca, crâmpeiul de pânză brodată anunță dispariția

¹⁵ *Ibidem*, p. 170.

¹⁶ Petre Ispirescu, *Basmale românilor*, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 195.

¹⁷ Marcel Mauss, *Eseu despre dar*. În românește de Silvia Lupescu. Studiu introductiv de Michel Bass. În românește de Dumitru Scorțanu, Iași, Institutul European, 1993, p. 49.

¹⁸ Petre Ispirescu, *op. cit.*, p. 88.

¹⁹ C. Ciuchindel, *Folclor vechi românesc*. Ediție îngrijită, prefată, note și bibliografie de ~, București, Editura Minerva, 1990, p. 63.

²⁰ Vasile Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, adunate de ~, I. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, variante de Gheorghe Vrabie, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 117.

iubitului prin modificări cromatice: „– Na, puică, basmaua mea,/ Băsmăluță de matasă,/ Pe margini cu aur trasă,/ Cât aur-a străluci,/ Să știi, puică, c-oi trăi,/ Da după ce-a rugini/ Să știi, puică, c-oi muri”²¹.

În numeroase creații folclorice din Moldova și din întregul repertoriu național, batista ruptă în două înseamnă despărțire. Credințe asemănătoare regăsim și în basmele europene în care, cel mai adesea, batista sfâșiată la mijloc este semn rău de boală sau de moarte²². Pe plan oniric, batista ruptă înseamnă trădarea sau părăsirea unei ființe apropiate. La fel se întâmplă în cântecele de dragoste, de cătanie, de haiducie și în unele balade.

Prin metamorfozare, batista, năframa sau ștergarul mijlocește, în narațiunile fantastice, apariția unui obstacol natural pus în calea urmăritorilor, de obicei o apă mare. În anumite circumstanțe, fluturarea batistei fermecate îl scoate pe erou din primejdie. Rând pe rând, cei trei armăsari de aramă, de argint și de aur, din basmul *Clăile împăratului* (Frasin – Suceava), îi cer voinicului să scoată câte o batistă din urechea stângă, spunând: „– Cân Ț-a fi on greu, scuturî batista și noi vinim”²³.

Numeroase acte tămăduitoare specifice medicinei rurale sunt însoțite de folosirea batistei, năframei sau ștergarului ca adjuvante ale leacurilor. Descântecul de *albeață* descriu apariția unor fecioare care sunt îndemnate de Maica Domnului să șteargă cu batistele lor ochii bolnavului. Un descântec de săgetătură publicat de Vasile Alecsandri păstrează din versiunea autentică prezența celor nouă fecioare, care răspund astfel întrebării Preacuratei: „Mergem la biserica cea mare/ Cu trei altare./ Ne-am luat *năframele*,/ Să ștergem icoanele,/ Ne-am luat *ștergarele*,/ Să curățim stranele”²⁴.

Într-o variantă a descântecului de *albeață* din Copălău – Botoșani, nouă fete curate merg să lecuiască folosind în acest scop un *șervet*²⁵. Textul descântecului de *albeață* din Dobrovăț – Iași relatează despre

²¹ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, adunate și așezate în ordine mitologică de ~, Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1903, p. 733.

²² Lazăr Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*. Ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu. Prefață de Ovidiu Bârlea, București, Editura Minerva, 1978, p. 364.

²³ Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 302.

²⁴ Vasile Alecsandri, *op. cit.*, p. 463.

²⁵ Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical din Moldova*. Tipologie și corpus de texte, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, p. 269.

trei „fetiț/ A Maicii Domnului sluguliț”²⁶ care cu *năfrămițâli* curăță ochiul suferindului. O variantă a aceluiași tip de descântec, din Vânători – Neamț, pomenește de nouă fete, din nouă sate care cu *basmaua* vor șterge albeața, iar cu *năframa* o vor tămădui²⁷. Nouă fete mari, cu *nouă ștergare* sunt invocate să vină în ajutorul bolnavului de albeață într-o versiune culeasă din satul Odaia Bursucani – Vaslui²⁸, iar într-un descântec din Vidra – Vrancea, lecuitoarele sunt trei fete mari, cu *trei ștergare*²⁹.

Printr-un ritual complicat, un ștergar era împăturit în timp ce se rostea descântecul de *strâns*, în așa fel încât să devină mai lung în final, pentru a sugera vindecarea suferindului (Hudești – Botoșani)³⁰.

A folosi ștergarul imaculat ori *năframa* albă semnifica purificarea celui bătuit de farmece. În nopțile consacrate vrăjilor de dragoste, „fetele de măritat pun la răscrucile drumurilor câte un colac și o lumânare aprinsă, așezate pe o *mâniștergură*”³¹. Când avea loc vraja de dragoste *pe scrisă*, se făcea semn cu batista protagonistei sau protagonistului spre o stea mai strălucitoare din partea de răsărit a cerului. „Dacă steaua nu se mișcă din loc, se zice că moare ursita, iar dacă se mișcă steaua e bine: cel îndrăgostit se însoară (mărită) repede. Apoi se face batista colac și se pune sub căpătâiul îndrăgostitului”³².

Cu *năframa* se adună roua de sânziene la Sfântul Ioan din Vară sau de pe ferigă (numită și *ferice*) în cadrul vrăjilor solstițiale de *soartă bună* (Buciumi – Bacău). La alegerea ingredientelor lecuitoare se folosea un *ștergar* nou sau o *năframă* imaculată. Când culegea cele treizeci și șase de crenguțe necesare pentru pregătirea *noilor celor mari* (câte patru din cei nouă pomi), descântătoarea se ducea în livadă vineri dimineată cu un *prosop* alb (Sucevița – Suceava). Ca obiect cu puteri magice, ștergarul este amintit în descântecele de *pocitură*: „Cu ștergarul

²⁶ *Ibidem*, p. 272.

²⁷ *Ibidem*, p. 276.

²⁸ *Ibidem*, p. 278.

²⁹ *Ibidem*, p. 279.

³⁰ Mărturiile care nu primesc altă indicație bibliografică în articol fac parte din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB).

³¹ Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru, *Ornamente populare tradiționale din Moldova (Cusături, țesături)*, Iași, „Caietele Arhivei de Folclor”, VIII, 1988, p. VIII, Frătăuții Vechi – Suceava.

³² Gh.F. Ciușanu, *Superstițiile poporului român. În asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*. Ediție critică, prefată și indice tematic de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2001, p. 95.

te va descânta,/ Toate pociturile ți le va lua” (Baia – Suceava). Nu lipsește nici din descântecul cel mare de *întâlnitură* (Ungureni – Bacău).

Mai rar, batista era întrebuințată în acte de magie neagră, pentru îndepărtarea unor maladii grave, chiar cu riscul de a le transmite altora. La Vânători – Neamț, când nu se mai vindecau *bubele oarbe* foloseau următoarea *rețetă*: „Se pune un ban pe bubă, se trece cu vârful cuțitului pe marginea lui și se zice: «– Nu tai banul, ci buboiul!» Apoi se înnoadă banul în colțul unei batiste și se aruncă în drum”³³. Buba numită *colț de lup* era lecuită în satul Urecheni, același județ, tot printr-un act magic de *părăsire*: „Se taie trei bucăți de carton cât forma bubei (sau cinci, șapte, nouă), se leagă într-o batistă frumoasă și se aruncă la cruce de drumuri. Cine le găsește, ia bubele”³⁴.

Pentru a aduce ploaia, solomonarii așterneau pe haturi câte un prosop de cânepă. Uneori întindeau o năframă albă pe trei bețe de alun (Fundu Moldovei – Suceava). Pe locul unei viitoare zidiri se puneă timp de trei nopți un ștergar alb, pentru a alunga duhurile rele și necurătenile (Ungureni – Bacău).

Când se ridică o casă nouă, se pune în vârful viitorului acoperiș un brăduț legat cu o năframă sau cu un prosop nou, pentru norocul meșterilor și al lucrului mâinilor lor. „Cân sî construiești o casă nouă, după ci s-o făcut păreții și s-o pus lutarii sau costoroabele, sî înalți căpriorii. Obiceiu-i așa: pi lemnili celea mai di sus sî leagî on *ștergari* cu flori, o știblî di busuioc, on colac și-o sticlî di băuturi. Aiestea-s pentru norocu casî, a cilor ce-au sî locuiască într-însa. Ș-apu cân sî terminî acupirișu, lucrurili celea li ieu maistării” (Gioseni – Bacău).

Duhurile malefice ale nopții, mai cu seamă moroi, sunt îndepărtate cu ajutorul unei batiste sau al unui crâmpei de ștergar, săvârșindu-se un simulacru de botez. Se spune că nefericitul suflet al pruncului pierdut „ia bucata ceea și se duce la D-zeu și-i arată că e botezat, că are *crijmă*, și Dumnezeu îl primește cu ceilalți îngeri” (Ropcea)³⁵.

În ceremoniile de nuntă și de înmormântare, prosoapele, ștergarele, batistele și uneori scoarțele alcătuiesc punți de trecere între diferite secvențe semnificative sau acolade între noile grade de rudenie, între familia mirelui și cea a miresei sau între actanții meselor protocolare. Sensul arhaic al pieselor respective era același cu cel al firului Ariadnei

³³ Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical din Moldova*, p. 134.

³⁴ *Ibidem*, p. 143.

³⁵ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 494.

călăuzindu-l pe Tesu în labirintul construit de Dedal. În povestea *Cucoșel cu penele de aur*, spusă pe la sfârșitul secolului al XIX-lea de pălămărița Vasilica Ungureanu din satul Roșca – Cernăuți, soția măiastră născută dintr-o piatră a fântâniei îi dăruiește bărbatului ei pregătit de plecare pe-o cale plină de primejdii „un ștergar; ș-a zis ca să amenințe înaintea lui cu ștergarul, că i se va deschide drum, până unde îi va trebui”³⁶. În aceeași narațiune, *ștergarul*, recunoscut de soacra de pe celălalt tărâm, îi servește ca să poată avea încrederea unor înalți protectori.

Probele pețirii din basmele românești cuprind cel mai frecvent ridicarea unui pod minunat, de argint, de aur, sau din pietre nestemate între castelul prințesei și casa pretendentului. Pe planul ceremonialului marital, acestea sunt sugerate de numărul mare de ștergare și năframe ce-i *leagă* pe miri și pe alți membri de seamă.

În cadrul riturilor de trecere, năframa și ștergarul sunt folosite atât ca daruri propriu-zise ori ca însoțitoare ale colacilor, corăbiei, pupezei și altor bunuri oferite principalilor actanți. După nașterea unui prunc, moașa era dăruită cu un ștergar nou, mare care înlocuia *mânecele* îndătinat odinioară. La botez se lua o bucată de pânză albă „sau un ștergar frumos, care se numește *crijmă*”³⁷ cu care se învelea copilul. În decursul ospățului de cumetrie „nepoata e datoare să spele mâinile moașei [...] iar după ce i le-a spălat, îi dă o ștergură nouă, ca să se șteargă. Atât ștergura aceasta, cât și o năframă, care i-o dă mai pe urmă, rămân ale moașei ca dar pentru osteneala sa”³⁸.

Darurile pentru nașii de botez se înfășurau într-un prosop de bumbac sau de borangic (Cașin – Bacău, Cavadinești – Galați, Brusturi-Drăgănești – Neamț), se acopereau cu o năframă brodată (Bivolari, Coarnele Caprei – Iași) ori cu un ștergar înflorat (Vlădeni – Botoșani). Bucatele de pe masa ursitoarelor erau așezate pe un șervet ornamentat sau erau acoperite cu o năframă de borangic. Aceste țesături aveau rolul de a proteja dania făcută făpturilor mitologice. Ele pot fi comparate cu acoperitorile de odoare bisericesti menite să confere o aură de sacralitate.

Ceremoniile nupțiale și funerare prilejuiesc o simbolică bogată a pieselor rituale. Spectacolul nunții vehiculează cea mai bogată etalare de *punți*: ștergare, batiste, năframe, covoare. Nu numai principalii actanți sunt

³⁶ *Ibidem*, p. 439.

³⁷ S.Fl. Marian, *Nașterea la români*. Studiu etnografic, București, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1892, p. 174.

³⁸ *Ibidem*, p. 254.

dăruiți cu aceste țesături speciale, ci și toți nuntașii. Primul semn că idila dintre tineri urmează să se transforme într-o relație mai serioasă este dat de schimbul batistei cu inelul. În basme, acesta este gestul prin care eroul face alianță cu aleasa inimii lui, o fecioară de rang înalt. Protagonistul din narațiunea fantastică *Fata fugită di la zmeu* (satul Libertatea, județul Botoșani) rămâne fermecat la ivirea tinerei fete: „Cân s-o uitat la dânsa, nu știé ci sî faci. Frumoasî, dom'lea, zânî, ci sî mai vorbești!” Dar după ce se mai dezmeticește, „Întâi îi ie batista și inelu”³⁹. În basmul *Făt-Frumos din chiperi*, istorisit de Natalia Gliga din localitatea Fundu Moldovei – Suceava, eroul „o facut o legaturî cu fata lu Împaratu Roșu: i-o dat o batistî și i-o dat on inel”⁴⁰. Cu ajutorul acestor obiecte, el va dovedi impostura lui Clatin-Munți, care se și vedea ginerele împăratului.

În plan real, dăruirea batistei și a inelului nu-și pierde din importanță, fiind o dovadă a continuării relației dintre îndrăgostiți. Dacă episodul cu fata popii, descris de Ion Creangă în *Amintiri*, când Nică a lui Ștefan a Petrei se întoarce la câmp, „cu zgărđița de la gâtul copilei, c-o năframă cusută frumos cu flori de mătăsă”⁴¹ este fără urmări, în cele mai multe cazuri acest moment consfințește o logodnă, un legământ.

Basmale sau năframe primeau feciorii când scoteau la joc pentru prima dată o fată. La Paști, mai rar la Florii, tinerele debutante la horă ofereau cavalerilor lor o năframă înflorată (Bijghir – Bacău, Miclăușeni, Goiești – Iași, Forăști – Suceava, Băbușa – Vaslui), o batistă brodată de mâna lor (Agăș – Bacău, Leorda – Botoșani, Suraia – Vrancea) ori un șervet (Reghiu – Vrancea).

Când viitorul mire venea în peșit primea de la aleasa inimii lui o năframă în schimbul inelului (Cucuteni – Iași, Gura Bistricioarei – Neamț, Movileni – Bârlad)⁴². „Starostili începi vorba, mireasa aduci o batistî și ii sî prind di batistî și părinții taie. Batista rămâni la miri” (Cracăul Negru – Neamț). La Mircești – Iași, starostele punea o năframă peste mâinile unite ale tinerilor. Logodnica lua năframa și i-o lega mirelui la brâu. Starostelui i se închina o *mâniștergură* (Volovăț – Suceava) la logodnă și un prosop cât el de lung, la *pocânzie* (Blăgești – Pașcani).

³⁹ Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *Basme fantastice din Moldova*, p. 220.

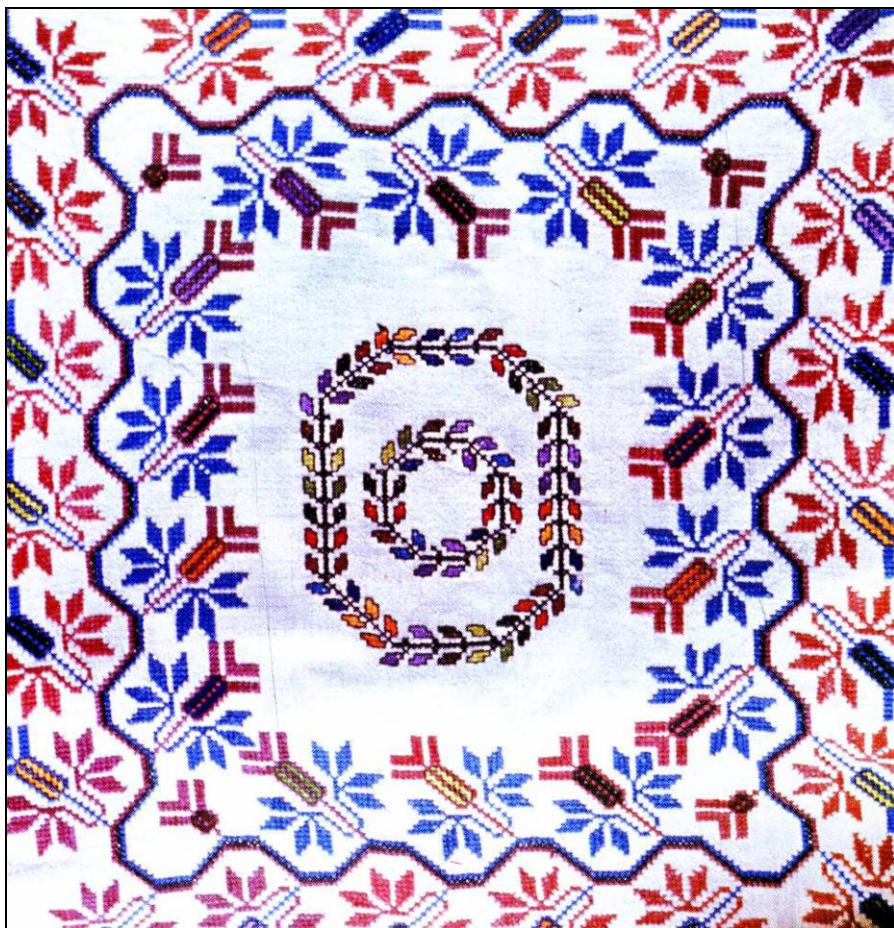
⁴⁰ *Ibidem*, p. 205.

⁴¹ Ion Creangă, *Opere*, vol. I. Ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș. Studiu introductiv de Iorgu Iordan, București, Editura Minerva, 1970, p. 204.

⁴² Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1970, p. 438.

Inelele de logodnă se ascundeau în grâu „și sî astupî c-o năframî” (Băcești – Vaslui).

Vorniceii și vornicesele poartă batiste înflorate, cu inițialele miresei, în piept (Urechești – Bacău, Bordești de Sus – Vrancea) sau la brațul stîng (Ibănești – Botoșani, Bivolari – Iași, Horodniceni – Suceava, Draxeni, Rebricea – Vaslui). În satul Grivița – Galați, vorniceii mirelui „poartă *teșlaifuri* pe umărul stîng”.

Batistă de vornicel. Baia – Fălticeni, Suceava

Conducătorul ceremonialului nupțial, *vornicul cel mare* sau *vornicul de casă*, era investit printr-un *însemn* dat de mireasă: „Și mie-mi dă o naframă, o *batistă moldovenească*, așa, cusută cu flori: unii o pun la băț, dar eu bătrîn, n-o mai pun la băț, ci o țan în mână”

(Țibucani – Neamț). Pe la începutul secolului al XVIII-lea (1710-1714), ofițerul suedez Erasmus H. Weismantel observa că în fruntea alaiului nunților din Moldova mergea un vataf, care ținea în mână „un toiag mare împodobit cu basmale cusute”⁴³.

Vorniceii poartă batiste albe brodate la bastoane. Cei din satul Vama – Suceava „aveau băț înflorit tăt, cu două șervete, unul al lui și altul de la drușcă”. Iar cei din comuna Gârcina, județul Neamț, aveau la cârjă batiste cusute cu fluturi. Mireasa trebuia să lege năframele la bastoanele vătăjeilor care i le prezentau cu vorbele: „– Pofitim acești brazi, ce se cer îmbrăcați!” (Arborea, George Enescu – Botoșani).

În momentul ridicării bradului sau a pomului de cununie, mireasa este cea care îl împodobește. Cu mai bine de două secole în urmă, mireasa era astfel poftită de vornic pentru *schimbul năframei*: „Iară dumneaei, giupâneasa mireasă,/ Au făcut *băsmale* de mătăasă/ Și va rădica copaciul/ De pre aciaștă cinstită masă”⁴⁴. Așa cum se spune în orațiile dedicate acestui moment, mireasa aduce țesăturile îndătinat. Este ca și cum ultima care se căsătorește dintr-un neam adaugă o creangă la arborele genealogic. Stolnicul din Vlădeni – Iași închină astfel simulacru de arbore al vieții: „Acest toiagaș di brad/ Trebuiești îmbracat,/ Nici cu fir, nici cu mătăasă/ Numai c-o basma frumoasă,/ Di la cucoana mireasă,/ Fie și de in,/ Sî-i fie bucuria deplin”⁴⁵. La nunțile din Pârcovaci, același județ, după ce vornicul cel mare ridica bradul spunând: „Acest brad nant,/ Di 99 di ani uscat,/ Multi țări o-mblat/ Șî nimi n-o fost vrednic/ Di a-l îmbraca./ Ș-am auzât/ Cî numai domnul mire/ Și jupâneasa mireasă/ Sînt vrednici di a-l îmbraca”⁴⁶, mireasa așeza pe-un ram un șervet și o batistă frumoasă. Cu acest prilej, la Șaru Dornei – Suceava, conducătorul ceremonialului nupțial rostea *Închinarea batistei*: „– Cinstite mire,/ Iați, s-arati/ Cinstita mireasă,/ A dumneavoastrî aleasă,/ C-o batistă frumoasă,/ Di mătăși,/ Cari v-o dă în dar/ Dumeavoastrî!/ Nu esti cusutî în sat,/ Nici nu esti di capatat,/ Ci-i cusutî di mâna Domniei sale”⁴⁷. La Nisiporești – Neamț se făcea un *toiag al miresei*, de înălțimea mirelui, care se înfășura în mai multe prosoape.

⁴³ Paul Simionescu și Paul Cernovodeanu, *Pagini de etnografie românească în opera memorialistică a unor călători străini (secolele XVII-XVIII)*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, tomul 17, numărul 5, București, 1972, p. 382.

⁴⁴ C. Ciuchindel, *op. cit.*, p. 162.

⁴⁵ Silvia Ciubotaru, *Obiceiuri nupțiale din Moldova*. Tipologie și corpus de texte, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 331.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 518.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 386.

Plocoanele ploconite se aflau sub batiste și ștergare lucrate de mireasă, găina este acoperită cu o năframă (Toporăști – Vaslui), cu un prosop înflorat (Spiridonești – Vaslui) sau însoțită de un steag făcut dintr-o batistă brodată (Poiana Mărului – Iași). La ridicatul hobotului pe crengi de măr, soacra mică oferea nuntașilor câte un prosop (Dobârceni – Botoșani) sau câte o batistă (Ruginoasa – Iași). Când se apropiau vătăjeii de mireasă, cu gând să-i ia voalul ca să fie îmbrobodită ca o nevestă, druștele îi alungau, fluturând batistele.

Colacii miresei aduși în momentul rostirii *Iertăciunii* erau acoperiți cu *naframa di pâini* sau cu *naframa di logodni* (Ruginoasa – Iași). Colacii dăruți cuplului nupțial erau înfășurați în ștergare: „Și de dulci ce-s îndulciți,/ Nu-i putem da descoperiți” (Buhalnița – Iași). Și plocoanele pentru nuni, mai ales colacii, erau acoperite cu șervete frumos cusute (Rădăcinești și Sihlea – Vrancea).

În momentul cununiei, mirii țineau de câte un capăt al năframei de încredințare (Gălănești – Suceava). Pe drumul spre biserică și pe cel de întoarcere ei se țineau unul de altul cu ajutorul unei batiste sau al unei năframe. În zona Codrului din Moldova de dincolo de Prut, mirilor li se legau mâinile în timpul cununiei cu o basma nouă, care după terminarea ceremonialului rămânea preotului⁴⁸. În Basarabia anului 1884, după ce se așeza masa miresei, „în timpul salutului gestual, mireasa și nuntașii aveau mâna dreaptă învelită în *băsmăluță*”. Varvara Buzilă atrage atenția asupra faptului că „acoperirea mâinii mirilor în timpul nunții cu o batistă se înscrie în riturile de protecție a celor doi, care, fiind în perioada liminarității, erau vulnerabili, expuși primejdiilor”⁴⁹. Legatul mâinilor celor care se cununau este o practică cunoscută în multe regiuni de pe glob, ca o variantă la datul mâinii (*dextrarum junctio*) ce consfințește alianța între soți⁵⁰.

Un moment ritual întâlnit la cele mai multe nunți din Moldova este cel al plătirii batistei miresei de către mire. Batista sau năframa lucrată de protagonista ceremonialului nupțial era împăturită în așa fel încât ornamentele de pe colțuri să se unească într-un pătrat. Mirele o

⁴⁸ Gheorghe V. Madan, *Scrieri*, vol. 2. *Folclor. Folcloristică*. Text ales și îngrijit de Mihai Papuc, Tamara Apostol-Macovei și Grigore Botezatu. Note și comentarii de Mihai Papuc, Chișinău, Î.E.P. Știința, 2011, p. 115.

⁴⁹ Varvara Buzilă, *Batista în contextul comunicării juvenile*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, VIII, 2008, p. 77.

⁵⁰ Edward Westermarck, *Histoire du mariage*, IV. *Cérémonies nuptiales. Les rites du mariage*. Traduit de l'anglais par Arnold Van Gennep, Paris, Mercure de France, 1938, p. 185.

răscumpără cu o anumită sumă de bani. Este o repetare a logodnei, de data aceasta o legătură indestructibilă.

Înainte de a se împărți ștergarele la nuni și la socri, avea loc ritualul spălaturii pe mâini cu apă sau cu vin, numit pe alocuri și *turnatu*. Acesta consfințea efectuarea *nășitului*, a *nașterii* mirilor ca gospodari, prin schimbarea statutului social. Orația rostită cu acest prilej de către vornicul de casă subliniază importanța țeșăturilor ceremoniale: „Și cu un prosop di bumbac,/ Sî vă serviți dumneavoastră pi plac,/ Șî ari un capăt țeșut cu in,/ Sî vă serviți dumneavoastră deplin,/ Șî unul cu buci,/ Marfî bunî din Tecuci,/ Iar noi spunim cî sî faci și la noi în sat;/ Eli *sînt mici, cinstea lor esti mari*” (Târpești – Neamț).

În cazul prosoapelor cu funcție rituală ce se dăruiau nașilor la nunți (uneori și la botezuri), valoarea estetică a broderiilor era amplificată de strălucirea micilor monede de aur, agățate de ciucurii franjurilor sau chiar în locul acestora⁵¹. În prima jumătate a secolului trecut, prezența unor asemenea prosoape cu funcție ritual-ceremonială era semnalată în patru-cinci sate din părțile nord-estice ale Botoșanilor. La Crasnaleuca – Darabani, li se zicea *ștergare cu bănuți*, la Dămideni, *mânișterguri aurite*, în satul Avrămeni – din preajma Săvenilor se chemau *prosoape cu bănuți*, iar la Știubieni li se zicea *ștergare cu zloți*. Iată cum descrie o asemenea țeșătură Maria lui Toader Hrușcă din Petricani, aceeași zonă, care în 1981 împlinea 82 de ani: „Iaram fatî ișâti la joc atuncea cîm am văzut întîiaș datî un șteargari de-aista. La Știubieni l-am văzut. Sî mărita Ileana lu Chelărescu și eu iaram drușci la nunta ii. Chelărești iștea iarau oameni cu stari, nu așa. Ș-apu o scos on șteargari de-acele cu bănuți di aur, cu zloți, cum sî zâcé. Iara cam la o datî și giumatati statu di om. Țesături bogati și gre. Iara făcut în ozoarî, numai din bumbac și sacáz. Învârstat din loc în loc cu roșu și negru și cu țărțămuri lungi la capiti. Apu capitili țărțămurilor sî terminau cu bani di aur. Cam triizăci pe-o parti și triizăci pi cealanți parti, cî iarau subțarei. Aista iara șteargariu nunului celui mare. Niculai Pădurariu îl cheama pi omu ceala cari cununa. Lui i l-o-nfășurat di două ori pi dupa gât. Cîm giuca, zloți ciia străluciu ca soarili. Ștergariu ceala nu sî-nștrăina, cî dor nănașu copchiilor iara dintri neamuri. Ș-apu sî tot da așa di la unu la altu”.

Colăcarii sunt dăruiti pentru serviciul prestat cu niște colaci mieruiți, dar mai cu seamă cu batiste sau năframe lucrate de mireasă.

⁵¹ Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *Ornamente populare tradiționale din zona Botoșanilor*. Cusături, țeșături, Botoșani, CJCES, 1982, p. 40.

Solicitarea acestui dar nu lipsește din nici o orație recitată de aceștia. Într-un manuscris din secolul al XVIII-lea, în finalul *Conăcășiei* se cere *răspunsul*, adică: „Un colac de grâu frumos,/ Doao păhară de vin/ Și doao *basmale* de in/ Umplute cu fir,/ Să ne ștergim gurițile de vin”⁵². O variantă a orației nupțiale din aceeași perioadă descrie astfel răsplata datorată conăcarilor: „Poclonul lor știți dumneavoastră ci iaste:/ Colac di grâu/ Fața lui Hristos,/ Păhar de vin,/ *Niframe* înf[lorati/ De zăbalile cailor legate”⁵³. Într-o altă versiune, din aceeași colecție, conăcarii cer: „Și să ne scoață *măhrămi*/ Cusute cu fir”⁵⁴. Ritualul dăruirii celor care rosteau orația colacului alcătuiește un tablou impresionant, în care fiecare obiect este încărcat de simbolistica belșugului și norocului, contribuind la magia benefică a mesajului nupțial: „În cornul cel de masă,/ Că iaste un colac,/ Într-o sulită împlântat,/ Pre al nostru folos gătat,/ Stă și o ploscă de vin,/ *Mâneștergură* de in,/ Fie și de cânepă groasă,/ Că și aceia îi frumoasă,/ Fie și de bumbac,/ Că și acele ne plac”⁵⁵.

În Bucovina sfârșitului de veac al XIX-lea se solicită aceleași recompense pentru cei care le performau: „Doauă *năframe* de in/ Cusute cu flori de fir,/ Să ne ștergem pe mustețe/ Și să le legăm la bețe,/ Să le punem și în sân/ Să mergem de und’ venim!”⁵⁶ După rostirea *Iertăciunii*, colăcarul sau urătorul pretinde pentru osteneala lui „O *basma* frumoasă,/ Toată de mătăasă,/ Cu flori de aur/ S-o țin ca un tezaur./ Și de n-a fi de mătăasă,/ Fie și de pânz-aleasă,/ Și cu flori de ibrișin,/ Că tot a fi voia deplin”⁵⁷. În aceiași ani, în zona Botoșanilor, conocarii vor să primească o *sângulie* „De in subțire țăsută/ Și cu flori de fir cusută”⁵⁸.

În cele mai multe variante ale acestui motiv ritual-ceremonial se subliniază necesitatea ca această *basma*, *batistă*, *năframă* sau *maramă* să fie luată de cinstita mireasă sau măcar să fie din casa socrilor mici. Este laitmotivul care încheie orațiile nupțiale din Moldova și Muntenia: „Iar mie mi s-ar cădea,/ De la cinstita mireasă,/ O *năframă* frumoasă” (Tudora – Botoșani); „Patru *basmale* de in umplute cu hir;/ Dar fie și de

⁵² C. Ciuchindel, *op. cit.*, p. 137.

⁵³ *Ibidem*, p. 173.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 151.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 202.

⁵⁶ Ion al lui G. Sbiera, *Colinde, cântece de stea și urări la nunți*. Din popor luate și poporului date de ~, Cernăuți, Editura Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina, Tipografia Arhiepiscopală, 1888, p. 100.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 109.

⁵⁸ Elena D. O. Sevastos, *Literatură populară, I. Cântece moldovenești. Nunta la români*. Ediție îngrijită și prefată de Ioan Ilișiu, București, Editura Minerva, 1990, p. 384.

arnici,/ Numai să fie d'aici./ Fie și de mătasă,/ Numai să fie de la cinstita mireasă” (Cașin – Bacău); „Ce-i al nostru să se știe:/ Prin mâini câte o *sangulie*/ Or *gevrea* cu fir cusută/ Dă în subțire țesută/ Iar de nu și de arnici/ Numai să fie d-aici!” (Slăvești – Vâlcea).

Din numărul mare de țesături ce se foloseau la nunți, cele mai multe erau opera mâinilor miresei, care le pregătea cu mulți ani înainte de a ieși la horă. Pe la începutul secolului al XIX-lea (1820) în nordul Moldovei „multă muncă aveau fetele atunci cu brodatul *cevrelelor* (năframe), de care trebuia să aibă o fată în număr mare. Acestea erau mari, ca niște tulpane făcute din batist subțire, cusute cu fir, matasă și peteală”⁵⁹. Nu numai vorniceii, druștele, nunii, socrii și toți cei implicați în ceremonialul nupțial erau beneficiarii acestor pânzeturi. Năframele „se legau la scripca scripcarilor, se legau la trăsuri, la urechile cailor și trei zile sta astfel – cât ținea nunta”⁶⁰. Spectacolul mirific al basmalelor strălucitoare fluturând în fuga cailor era plătit cu multă trudă. „Vai de capul fetelor, până își lucrau toată zestrea!”⁶¹ Era meșteșugul pe care viitoarea gospodină trebuia să-l cunoască pentru ca să-și îmbrace familia și să-și înfrumusețeze odăile. În Antichitatea greacă și cele mai fermecătoare fecioare ca Briseis, cea care i-a învrăjbit pe Achille și Agamemnon, erau țesătoare măiestre. Adesea, tinerele eroine din colindele noastre sunt arătate pregătindu-și zestrea, lucrând „La fir galben de mătasă,/ La batistă de mireasă” (Copăceana – Vaslui). Într-un colind cules de la românii din Lozovata, la est de Bug, eroina găsește un „fuiorel di aurel” și toate fetele i-l cer: „– Dă-ni-l Maică,/ Dă-ni-l dragă,/ Sî ni-l dau la perietor/ Sî-l perie ghinișor/ Șî-ncetișor./ Să ni-l facă cinci/ *Năfrămi*/ Ș-o *năfrămuță*/ Să-mi cibă/ Pintru nănașă,/ *Năfrămi* late la cumnate”⁶².

Acum mai bine de un secol exista credința că unele dăruiri de țesături ceremoniale se făceau ca să aibă noua gospodărie „pânză de ajuns și să nu fie în casă golătate”⁶³. De aceea, înainte de nuntă, mireasa îi oferea preotului un ștergar ales, iar mirele o năframă. La acestea se adăugau ștergarele și năframele primite de toți cei care au ajutat la prepararea bucatelor, de neamuri și vecini.

⁵⁹ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 1115.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Anton Rațiu, *Românii de la est de Bug*. Cercetări etno-sociologice și culegere de folclor. Prefață de Acad. Vladimir Trebici, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 86-87.

⁶³ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 1091.

Dansurile de comuniune ale nuntașilor și ale protagoniștilor ceremonialului nupțial foloseau ca obiect ritual batista sau năframa. În Podișul Central Moldovenesc era îndătinată *Sârba cu năframă* sau *Năframa*. În sudul Moldovei, în satele Ghidigeni, Foltești și Umbrărești – Galați, la nuntă se făcea hora numită *Tragerea prin năframă*, când batista ținută la un capăt de mireasă, iar la celălalt de mire era răsucită de trei ori. În răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu ni se descrie o variantă a acestei hore, numită *Tragerea prin maramă*. La Ceacăru – Brăila, „nunii și ginerele se prind în horă lângă mireasă, în dreapta, împreunându-se de mână cu mireasa, printr-o batistă luată înadins și cu regula că la fiecare învârtitură a horii de la acelaș loc de unde s-a prins, se desfășoară batista o dată, până de trei ori”⁶⁴.

Teodor T. Burada descrie o horă numită *Mărămile*, îndătinată la aducerea pomului de cununie. În Dobrogea aceluiși tip de horă i se spune *Mărănghile*⁶⁵. La nunțile de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Moldova de nord și centrală se mai făcea *Jocul cu basmale* și hora numită *Năframa*⁶⁶. În aceeași perioadă, în satele Foltești, Mastacăni și Prodănești – Covurlui, Corbasca – Tecuci și Blăgești – Tutova, la petrecerile nupțiale se juca *Băsmăluța*⁶⁷.

În satele din zona numită la 1817 de catagrafia rusească *Codrii Merei*, când se *ceterau Pocloanele*, doi vornici stăteau la ușă și țineau de capete o băsmăluță dăruită de mireasă. După terminarea orației, lăutarii cântă și „ai miresei de la ușă încep a juca pe loc în tindă, ceea ce se cheamă *a juca băsmăluța*. Vorniceii mirelui trebuie să joace atunci și ei, ridicând plosca sau garafa de vin în sus: apoi ies trecând pe sub băsmăluță”⁶⁸.

În nordul Bucovinei, la logodnă, dar și la plecarea la cununie, după ce mireasa închina paharul, lua basmaua și de basmale se țineau nuntașii cu toții, înconjurând masa și ieșind apoi pe ușă în curte⁶⁹. După ce se puneau pe două rânduri, față în față, vătăjeii și druștele din satul Frasin, județul Suceava, jucau *Năframa*. Celebra *Periniță* sau *Perniță*, horă cu strigături și sărutări din Argeș, Ialomița și Muscel, avea loc în cadrul ceremonialului nupțial. Este semnificativ că datorită obiectului

⁶⁴ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 449.

⁶⁵ G.T. Niculescu-Varone, Elena Costache Găinariu-Varone, *Dicționarul jocurilor populare românești*, București, Editura Litera, 1979, p. 125.

⁶⁶ Elena D. O. Sevastos, *op. cit.*, p. 318.

⁶⁷ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 576.

⁶⁸ Gheorghe V. Madan, *op. cit.*, p. 107.

⁶⁹ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 1090.

principal și-a schimbat denumirea în *Hora cu batistă*⁷⁰. Aceste hore apar adesea în ornamentația ștergarelor de nuntă.

Ștergar. Tătărași – Dorohoi, Botoșani

La Uncrop și în jurul bradului adus de mire, soacra mare juca *Ițele* (Hăulișca, Păulești – Putna)⁷¹. În satul Bulbucani – Iași, acest dans purta numele de *Ițanca*⁷². Momentul ritual sugera încheierea pânzei țesute pentru unirea destinului celor doi tineri căsătoriți.

Termenul prin care se explică rostul atâtor ștergare și batiste la o nuntă este cel de *legăturile*. Pe Valea Nistrului de Jos, la Copanca, Olănești și Talmaza așa se spune momentului în care socrii „trec la masă și-i leagă dintâi c-on prosop, pi nuna și mari c-on prosop și o șalincă, pi nun cu două prosoapi în cruși, da pi iștialanț, niamurli nirlui ș-a niresi, c-on prosop”⁷³. La urma ceremonialului nupțial, starostele, nașii și vornicul

⁷⁰ G.T. Niculescu-Varone, Elena Costache Găinariu-Varone, *op. cit.*, p. 138.

⁷¹ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 442.

⁷² *Ibidem*, p. 587.

⁷³ Petre V. Ștefănuță, *Datini și creații populare*. Text ales și stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Grigore Botezatu, Chișinău, Editura Știința, 2008, p. 177.

de casă primeau numeroase ștergare și năframe. În localitățile mai conservatoare din raionul Camenca, Republica Moldova, nunilor li se puneau pe piept, pe spate și pe umăr ștergărele policrome, numite *năfrămițe*. „Nănașa, nănașul și copiii lor erau împodobiți cu multe năfrămițe pe cap, pe mâini, pe piept și pe spate, aveau legate *mânișterguri* (ștergare) la brâu”⁷⁴. La Podoima – Podoimița, nașele purtau „pe costumul de nuntă, șase prosoape prinse astfel: patru la brâu, dintre care unul în față, altul la spate, două în părți, al cincilea trecând peste amândoi umerii, atârând pe mâini în jos ca o maramă, al șaselea pe cap, peste basma”⁷⁵. Nu mai este vorba de însemne ale rangului ritual, ci de o adevărată carcasă protectoare!

Soacra mare îi primește pe miri în pragul casei și-i trage cu un ștergar pus pe după gâtul lor înăuntru. Obiceiul se numește *robirea ginerilor* și odinioară se folosea în acest scop frâul cailor⁷⁶. Utilizarea șervetului este o variantă mult mai răspândită. La sfârșitul secolului al XIX-lea, datina avea loc la Corod și Movileni – Bârlad, la Cârломănești, Cârjoaia și Obârșeni – Tutova ca „să trăiască bine în viață”⁷⁷ tinerii.

În această secvență nupțială, ca și în momentul cununiei, apare ca piesă importantă scoarța sau covorul. Erasmus H. Weismantel menționează în memoriile sale: „Înainte altarului se află un covor pe care vin să-și ia locul mirele și mireasa”⁷⁸. Nu știm dacă datina exista și înainte de secolul XVIII, dar de atunci și până astăzi a persistat. În multe biserici sătești se află un covor pentru cununat. Și mai vechi este obiceiul ca tinerele fete să-și țeasă un covor special pentru momentul căsătoriei. Dacă se întâmpla ca să moară o fată înainte de măritiș, acel covor era dat de sufletul ei altei tinere din sat, de aceeași vârstă: „Covoru ii di cununii l-au dat di pomanî Angelichii. Și s-o cununat cu el Angela” (Uda, Tătăruși – Iași). Aceste *scorțuri* se făceau cu figuri antropomorfe. Elena Niculiță-Voronca descrie un exemplar din Botoșani „având ca desemn pe la colțuri, niște păpuși”⁷⁹.

⁷⁴ Varvara Buzilă, *Complexitate și adaptabilitate în costumul de Podoima – Podoimița, Transnistria*, în „Buletin Științific”. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, serie nouă, vol. 25 (58), Chișinău, 2016, p. 111.

⁷⁵ Zina Șofranksy, *Ștergarul tradițional moldovenesc*, București/Chișinău, editat de Vavila Edinf SRL, 2002, p. 74.

⁷⁶ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 441 (Piscu – Siret).

⁷⁷ *Ibidem*, p. 442.

⁷⁸ Paul Simionescu și Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 382.

⁷⁹ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 1116.

Scoarță (detaliu). Copălău – Botoșani

Semnificațiile tainice ale scoarțelor din zestrea fetelor sunt legate, așa cum constata Vasile Voiculescu, de vise de dragoste și dor. „Câteodată, la un colț de jos al câmpului, se strecoară, naiv executate, ca niște păpuși, unul sau două personaje alăturate, sau ținându-se de mână. Este țesătoarea cu mândrul ei, este dorul împreunat și trăinicit ca pentru o vrajă, în scoarța de zestre”⁸⁰.

Căruțele cu nuntași aveau „jilțuri acoperite cu covoare” (Gălănești – Suceava), „on scaun bun, învălit c-on leghicer” (Pădureni – Vaslui). Căruța încărcată cu zestre avea „lăiceri, scoarți, macaturi pusî pi părți”

⁸⁰ Vasile Voiculescu, „Expresia sufletului nostru”, în *Gânduri albe*. Ediție și cronologie de Victor Crăciun și Radu Voiculescu. Studiu introductiv, note și variante de Victor Crăciun. Cu un Cuvânt înainte de Șerban Cioculescu, București, Editura Cartea Românească, 1986, p. 484.

(Hlăpești, Dragomirești – Neamț). Mai avea un covor mare, năframe la *trăgaci* (Buhalnița, Ceplenița – Iași), la cai „ștergare învârstate sau cu flori ridicate cu speteaza” (Mănoaia, Costișa – Neamț).

Uneori, vorniceii „umblau călări; așa era înainti, cu șa pi cal și covor și si duceu ca Sfântu Ghiorghei!” (Oituz – Bacău). „Vatajăii, șesî ori opt, erau călări pi cai împodobiți cu covoare frumoasî, pusî sub șe” (Pojorâta – Suceava). „Puneu șe și sub șe un covor frumos și la capul calului o batistă frumoasă. Și acuma si mai păstrează obiceiul la Molid” (Vama – Suceava).

Drumurile celor doi protagoniști ai ceremonialului nupțial și, mai cu seamă, cele ale miresei erau acoperite cu covoare. La numeroase popoare europene exista credința că aceste țesături ar contribui la înlăturarea vrăjilor malefice care ar putea veni de sub pământ.

La moldoveni, soacra cea mare îi așternea nurorii în cale un covor atunci când intra pentru prima oară în casa soțului ei. „Puné un covor pi prag” (Costești, Răchiți – Botoșani); „avé așternut un covor din prag până-n capu casei” (Copălău – Botoșani); „trecé mireasa pi covor ș-o ducé în casî di mânuți” (Concești – Botoșani). Slovacia și grecii acopereau cu covoare drumul pe care îl avea de parcurs mireasa până la casa socrilor mari. „Quant au tapis rouge, en usage lors des noces, tout le monde le connaît”⁸¹.

Momentul cel mai propice pentru etalarea ștergarelor, năframelor și scoarțelor lucrate de mireasă și de femeile din familia ei este cel al scoaterii zestre în curtea socrilor mici. Vornicesele apar ca o armată cotropitoare sau ca niște portărei veniți să-ncarce căruțele și să ia averea. Neamurile dau alarma: „– Soacră mare vino-ncoa,/ Că ne sărăcea casa,/ Ne scoate lada afară,/ Ne rămâne ruda goală!” (Cajvana – Suceava). Un dialog umoristic se încinge între vornicesele care iau una câte una piesele de zestre. Aparenta lipsă a scoarțelor este justificată astfel: „Scorțăreli nu-s pre multi,/ C-an dat oili la munti,/ Și le-an dat de-o săptămânî/ Ș-o cherit cu tăt cu lânî!” (Murguța – Botoșani). Vornicesele mirelui se prefac a fi foarte pretențioase: „Ia așterni noauî țoali,/ Noauă țoali cu canaci,/ C-ai avut vremi si faci!” (Marginea – Suceava). Până la urmă, măiestrele artizane ale zestreii sunt laudate: „Si traiascî nireasa,/ Cî i-o fost drag a lucra!/ Și ni-o împlut căruța,/ Ți scorțuri și Ți laiceri,/ Ți pernuț în cornureli” (Horodniceni – Suceava); „Trăiască soacra cea bătrână,/ C-o făcut scorțuri de lână,/ Și de lână și de buci,/ Cu doi cai de-abia le duci!”

⁸¹ Edward Westermarck, *op. cit.*, p. 290.

(Cajvana – Suceava). Zestrea miresei va îmbrăca odăile noii sale locuințe, lăsând pustie casa părintească: „La căsuța cei din deal,/ N-o rămas nici un scorțar,/ La căsuța cei din vali,/ Tăți-i perni și scorțari/ Ș-o nevastă ca o floari” (Capu Câmpului – Suceava). Circulația pieselor ritual-ceremoniale duce la circulația izvoadelor de pe batiste, ștergare și covoare, de la o familie la alta, de la un neam la altul, de la un sat la altul, generații după generații.

Mai mult decât oricare dintre riturile și ceremoniile familiale, *tregerile* din contextul obiceiurilor de înmormântare sunt marcate de prezența năframelor, ștergarelor, lăicerelor cu *poduri*, macaturilor și chiar a covoarelor, toate acestea jalonând drumul răposatului spre lumea moșilor și a strămoșilor în care urmează să se integreze sub bune auspicii. Prin mai multe sate, fața defunctului se acoperă cu o țesătură albă, căreia i se spune *pânză de ochi* (zona Galaților), *păioară* (Valea Șomuzului Mare), *obrăzar* (Miroslavești și Moțca – Iași), *șlaier alb* (Vama – Câmpulung Moldovenesc), *nimateț* (ținutul Rădăuților – Suceava), *prăpurică* (Trei Movile – Fălticeni) etc.

Nu de puține ori, defunctului i se pune o *batistă* în mână ori în buzunarul de la piept. Cu prima își șterge fruntea „când îl năpujesc sudorili” (Straja – Suceava) ori o va întinde ca *punte*, atunci când va avea de trecut „apili celi mari” (mai multe atestări). Cea de a doua se numește *batistă de credință* ori *di la-ncredințare* și o folosește pe celălalt tărâm, pentru a-și reîntâlni perechea pe care a avut-o în lumea cu dor (Buciumi – Bacău, Reditu, Rădăuți-Prut – Botoșani, Pârcovaci – Iași, Sabasa – Neamț).

Imediat după deces, oglinda din încăperea respectivă se acoperă cu un *ștergar imaculat* „de statul mortului”, iar deasupra ușii se întinde o țesătură asemănătoare, „tăiați atunci din vălătucul de pânză” (Berezeni – Vaslui). Prosopul de pe oglindă are rostul de a preveni decesul altor membri ai familiei, dacă – întâmplător – chipul defunctului s-ar reflecta în oglindă, dedublându-se, iar cel de deasupra ușii se așază „pintru odihna și curățirea sufletului zbuciumat” (Zaharești – Suceava). Credința că pânzătura care se pune deasupra ușii ar fi locul de odihnă al sufletului cunoaște o largă răspândire în Moldova. La Faraoani – Bacău, bunăoară, deasupra ușii din camera în care murea cineva „sî puné un *prosop di doliu*, cari sî chema *pânza sufletului*, pintru cî șadé pi el suflitu sî sî hodinească”.

Câte un *ștergar* legat de un colac, un capăt de *lăicer* sau o *traistă* primeau și cei ce se ocupau de spălarea și primenirea *dalbului călător*. Pomenile respective li se dăruiau „ostenitorilor” peste sicriu înainte de

înhumare (Buhoanca – Neamț). Prin alte sate ale Moldovei, cum ar fi Munteni și Belcești – Iași, darurile în discuție se ofereau acasă, erau precedate de spălarea mâinilor celor ce le primeau și se numeau *punțile de la ușă* (zona Hârlăului), ceea ce înseamnă că se dădeau înaintea scoaterii sicriului din casă.

Un prosop mare sau o altă pânzătură albă, un colac, o lumânare și o cană cu apă se puneau și deasupra ușii de afară. Alteori, această punte *sui-generis* se leagă la streășină, la stâlpul din fața ușii, la cornul casei în partea dinspre răsărit și chiar la poartă, versiunea din urmă fiind numită *suliță* ori *steag*. La Vârlezi – Galați, după scurgerea celor patruzeci de zile de la deces, steagul alb de la poartă este dus de o rudă apropiată și înfipț la mormânt. În mai multe așezări din jumătatea sudică a Moldovei, culoarea albă a ștergarelor sau a năframelor ce împodobesc *steagul* funebru indică vârsta prematură a celui plecat pe ultimul drum. Imaginea casei îndoliate este surprinsă și în bocetele din zona Neamțului: „Hai, mămucî, pân-afară,/ Sî vez lumea cum sî niari,/ Casa-i neagrî ca pămîntu/ Și doliu îl bati vîntu”⁸².

În mai multe regiuni ale Moldovei (zona Hârlăului, nordul Bucovinei, ținutul Vrancei) ștergarul de doliu de deasupra ușii de afară se numește *Pomineată* sau *Pomineată*, zicându-i-se și *pânza sufletului*. Se spune că între deces și înhumare, sufletul umblă prin toate locurile pe unde a hălăduit în timpul vieții, dar seara se reîntoarce la casa lui și se odihnește pe *Pomineată*. Mănâncă din colac, bea puțină apă din cana care-i agățată acolo și se odihnește.

Casa îndoliată este numită de moldoveni, atât în dreapta cât și în stînga Prutului, *casă cu alțiță*. După cum spune Petre V. Ștefănuță, după ce muribundul își dă obștescul sfârșit, sătenii din Tudora – Valea Nistrului de Jos „pun o bâcățâcî di pîndzî-n streșnî ori on tulpă alb, sî știbî lumea cî-i mort la casî”⁸³. Tot el precizează că la Ialoveni, în fostul județ Lăpușna, „se anină în strașina casei un petic de pânză de bumbac numită *alțiță*”⁸⁴. Cercetările recente arată că în satele

⁸² Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funebre din Moldova în context național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 196.

⁸³ Petre V. Ștefănuță, *Folclor din județul Lăpușna*, în „Anuarul Arhivei de Folclor” (AAF), București, vol. II, 1933, p. 105.

⁸⁴ Idem, *Folclor și tradiții populare*, vol. I. Alcătuire, studiu introductiv, bibliografie, comentarii și note de G. Botezatu și A. Hâncu, Chișinău, Editura Știința, 1991, p. 206.

basarabene, *altița*, ca simbol mortuar, cunoaște o mare răspândire. I se mai spune *puntea din ușă, pânza din ușă, peticul din ușă* sau *năframa de deasupra ușii*⁸⁵.

O practică asemănătoare a fost semnalată și la românii din stânga Nistrului, răzlețiți până dincolo de Bug și în nordul Caucazului. Când le moare cineva din familie, aceștia continuă să pună la streășină „un *pod* de pânză albă ca semn de doliu, pe care îl numesc *altiță* ori *săltiță*”⁸⁶. Ca și în Moldova din dreapta Prutului, pe mai tot cuprinsul Basarabiei și Bucovinei de Nord, de la Pătrăuții Storojinețului până la gurile Dunării, casa îndoliată se numește *casă cu altiță*.

Termenul *pomineată*, amintit mai sus, nu este o apariție izolată. Teodor T. Burada l-a întâlnit la românii din Dobrogea tot cu înțelesul de *pânza sufletului*, dar în Moldova meridională – mai precis la Șerbeștii Vechi – Galați – are cu totul altă destinație. Aici, cuvântul în discuție denumește o *punte* obișnuită ce se așterne la răscruci de drumuri în calea răposatului spre cimitir⁸⁷. Cât despre variantele *pomneată* sau *pomineată*, acestea sunt atestate pe arii întinse și denumesc ștergarele de pânză albă, cu un ban legat la un capăt și cu o lumânare, care se pun în mâna defunctului ori se dau de pomană. Prin satele gorjene circulă termenul *polmeată* cu înțelesul de „fâșia de pânză care este legată, în semn de doliu, pe cruce. I se mai spune *prosopol sufletului*”⁸⁸.

Riturile funerare îndătinat la ultima petrecere a tinerilor nelumiți preiau o bună parte din țesăturile nupțiale. Fata decedată este îmbrăcată în straie de mireasă, feciorul mort înainte de vreme le poartă pe cele de mire și nu lipsesc ștergarele, năframele, podoabele ritual-ceremoniale pe care le vedem la o nuntă adevărată. Cu toate acestea, mistificările nu întârzie să fie dezvăluite: „Miresuică, mândrî floari./ Nu ma-ncred cî tu ești oari./ Nici nu râzi, nici nu glumești./ La druști nu poruncești./ Vorniceii nu-i pornești” (Soci – Iași). La fel i se spune și tânărului mort în floarea vieții: „Măi Ghiorghe, pom înflorit./ Doamni, mândru ești gatit./ Spuni, undi te-ai pornit?/ Meri la nuntî sau la joc./ Ori ti muț în ceala loc./ În locu făr’ di noroc” (Gălănești – Rădăuți).

⁸⁵ Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 348.

⁸⁶ Nicolae Băieșu ș.a., *Folclor românesc de la est de Nistru, de Bug, din nordul Caucazului* (Texte inedite), vol. I, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei, 2007, p. 463.

⁸⁷ AFMB, Fondul „Petru Caraman”, Dosarul 598, p. 3.

⁸⁸ Costion Nicolescu, *Sufletul între rai și iad. O viziune tradițională românească asupra judecății particulare*, București, Editura Vremea, 2003, p. 64.

Conocașii poartă *prosoape* brodate legate arcește, au *batiste* în piept sau la umăr și călăresc bidivii împodobiți ca la paradă. Ei umblă de colo-colo, strunindu-și trăpașii și agitând toiegele încărcate de năframe și struțuri de busuioc. Din când în când vestesc mulțimea că se apropie momentul plecării pe ultimul drum. Din casă, de lângă sicriu, și până dincolo de poartă sunt așternute *lăicere cu poduri* și păretare. Nașii, starostii și ceilalți comparși poartă însemne specifice, nu doar la noi ci și pe meleagurile basarabene. Spre mijlocul secolului trecut, ne spune același Petre V. Ștefănuță, pe Valea Nistrului de Jos, „când se înmormânta un flăcău, starostele era legat c-on prosop”⁸⁹. De undeva din preajma catafalcului răzbate vocea sfâșiată de durere a unei bocitoare: „Nunta asta nu-i pi cali,/ Vatajăi cu capuri goali/ Și druștili-s displetiti,/ Numa-s negri di scârghiti./ Ștergarili di nânași/ Îs pusî la prăpurași/ Ș-acelea di stărustie/ Îs pusî la năsălie,/ Batista di vornicel/ Îi pusî la șfeșnicel” (Stupca – Gura Humorului).

În satul Movileni – Galați, convoiul funebru al tinerilor necăsătoriți este însoțit de patru tineri (doi băieți și două fete) desemnați anume pentru a petrece mortul până la groapă. Ei poartă prosoape agățate de umeri și batiste în piept. Aceste călauze, pe care le întâlnim și prin alte sate gălățene (Vlădești, Corod, Furcenii Vechi), sunt legate cu ștergare ca stolnicii și vorniceii de la nunți. Dar nu numai alaiurile funebre ale nelumiților folosesc țesăturile rituale, ci și înmormântările obișnuite. Căci dacă ștergarele și năframele nupțiale creează legături între neamurile noi, între nuntași și comparșii ceremoniali, pânzăturile de la înmormântări marchează drumul „dalbului călător” către cealaltă jumătate a neamului, punțile și podurile pe care trebuie să le treacă cel plecat din lumea cu dor.

După cum spunea la începutul secolului trecut Elena Niculiță-Voronca, „la români, la mort e obiceiul a pune la toate celea basma; la cei ce duc mortul, li se leagă la năsălie [...]. Basma [adică *batistă* mare de mână], colac și lumânare se dă în toate părțile, la toți purtătorii procesiei; ba și la clopote se leagă basma pentru pălimar, ba și la boii care trag mortul. Zice că aceea e plata fiecăruia, pentru cât l-a slujit atunci pe mort”⁹⁰. În câteva sate din stânga Prutului, mai precis prin zona Codrilor, „pe flăcăi și pe fete mari îi îngroapă cu conocari călări și cu vorniceii sau druște legate la mână cu băsmăli, ca

⁸⁹ Petre V. Ștefănuță, *Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos*, în AAF, vol. IV, 1937, p. 182.

⁹⁰ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 1125.

și cum s-ar însura sau mărita. La frâiele cailor de asemenea se leagă câte o basma”⁹¹.

Pânzăturile date la opririle cortegiului funerar îi vor folosi mortului pe calea către celălalt tărâm la trecerile păzite de vameși. În *Zorile din casă* (Peștișani – Gorj), „dalbul de pribeag” trebuie să târguiască trei *marhame negre* și trei *zăbrănicele*, pentru a le dăruii drept vamă celor trei *unchieși* bătrâni, apoi celor trei *nevestiele* care îi vor ieși în cale. Pânzăturile albe de pe acest tărâm devin negre în lumea de dincolo, dar valoarea lor de răscumpărare se păstrează: „Mâna-n sân să-z’ bagi/ Și lor să le scoț’/ Trei zabranicele,/ Să le dăruiești,/ Vama să-z’ plătiești”⁹².

De reținut este și faptul că un alt moment în care se dăruiesc ștergare este acela al plecării tinerilor în armată. După o ultimă petrecere, recrutul și prietenii lui erau legați cu prosoape în vrâste. Obiceiul s-a păstrat până de curând în mai multe așezări din stânga Prutului. Se numără printre acestea satele Ciureni – Ungheni, Pașcani – Criuleni, Milești – Nisporeni ș.a.⁹³ Este un ritual de atenuare a traumatismului despărțirii de familie și sat. În cazurile în care tinerii erau concentrați ori plecau la război, se făcea în acest mod o nuntă funerară, prevenind moartea fără cele cuvenite unei înmormântări creștine. Adesea, cei plecați în armată sau la război își luau cu ei și o scoarță sau un covoraș, ca să nu se simtă înstrăinați oriunde i-ar duce soarta.

Punțile mari sau *podurile* sunt alcătuite din lăicere, macaturi, covoare, prostiri de pat, dar și așternuturi, pe care se pune câte o felie de pâine și un pahar cu apă. Acestea „s-aștern începând din casă, di lângă mort, sî pun pisti trepti, pi urmî în ogradi, la isărea pi poartî, pisti podețu drumului, ș-apu sî tot pun dilaolaltî pi drum pânî sî terminî neamurili”⁹⁴. La Tețcani și Botești, în zona Romanului, ridicarea punților se face în ordine inversă, încât cea de lângă masa pe care a stat sicriul se dăruiește ultima. Cei meniți să le primească stau acolo până vine o rudă a răposatului „să le dea din mână”. În satul Gherăiești, din aceeași zonă, cel ce primea puntea din casă ieșea cu ea afară, se întorcea cu fața spre casă, bea apa din pahar,

⁹¹ Gheorghe V. Madan, *op. cit.*, p. 123. Autorul ne mai spune că în mai multe sate din ținutul Codrului, la o înmormântare se cereau 54 de prosoape pentru *tătușii*, câteva lăicere și un covor de pus la intrarea în biserică. *Ibidem*, p. 124.

⁹² Mariana Kahane, Lucilia Georgescu-Stănculeanu, *Cântecul Zorilor și Bradului* (Tipologie Muzicală), București, Editura Muzicală, 1988, p. 590.

⁹³ Zina Șofranksy, *op. cit.*, p. 201-202.

⁹⁴ Inf. Elena P. Călin, 63 de ani, 4 clase, agricole, satul Bălușești – Neamț. Înregistrare mg. făcută la 8 mai 2000.

aprindea lumânarea, își făcea cruce și zicea: „Să fie de sufletul lui Gheorghe! Pe lumea asta sunt ale mele și pe cealaltă să fie ale lui!”⁹⁵

Deosebit de interesante erau *punțile* ce se dăruiau la Lucăcești – Moinești, pe Valea Tazlăului. Aici, acestea erau alcătuite din trei *scoarțe* lungi și înguste, numite *covoare de moarte*, și se așterneau în calea sicriului, după cum urmează: „primul la ieșirea din casă, al doilea pe pragul bisericii și ultimul în poarta cimitirului. Pe covorul de acasă se așeza un *prosop*, un blid cu mâncare și o felie de pâine, pe cel de la biserică se punea un colac, o cană cu apă și o lumânare, iar pe cel de la poarta cimitirului nu se punea nimic”⁹⁶. *Covoare de moarte* se întâlnesc și în alte sate din Moldova: Crasnaleuca, Dămideni, Mitoc, Rădăuți-Prut și Românești din județul Botoșani.

Nu vom încheia această secțiune fără a spune câteva cuvinte despre *puntea cea mare* sau *puntea de la mormânt*: „era lungî cam di șăsî metri și sî dăruic la douî fimei sau la doi barbaț, dupa cum era mortu. Sî dădeu lăicere, traiste, ștergare din val, pânză de straie, ce-avea fiecare. Puntea asta agiungé până-n fundu gropii, iar capitili sî așterneu pi mal și sî puneu pi eli colaci și lumânări aprinsi”⁹⁷. Cei care o primeau de pomană o împărțeau după plecarea de la cimitir. O practică asemănătoare este îndătinată și prin alte sate din Moldova. Pânzele respective slujesc la coborârea sicriului în groapă și se numesc *vălătucii mortului* (zona Botoșanilor), *punțile gropașilor* (ținutul Neamțului), *podurile gropnicerilor* (Podișul Central Moldovenesc), *scoborășurile mortului* (zona Bacăului), *chingile de slobozanie* (Vrancea).

În mai toată Moldova istorică, dar și prin alte regiuni ale țării, înmormântările tinerilor necăsătoriți relevă o seamă de structuri apotropaice, pe care localnicii le numesc *Pod*, *Umbrar*, *Cort*, *Colibă*, *Coviltir* (*Cobâlțâr*), *Cupolă* și chiar *Casa mortului*. Sunt niște construcții improvizate, împletite din nuiele de alun sau de răchită, care se așază pe năsalie ori deasupra mijlocului de transport ce urmează să ducă sicriul la cimitir. Scheletele acestor adăposturi funebre efemere se acoperă cu ramuri de brad sau de stejar, buchete de flori, plante agățătoare etc. „La sfârșit, *cortul* destinat să adăpostească sicriul unui

⁹⁵ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, II. *Obiceiurile familiale și calendaristice*, Iași, Editura Presa Bună, 2002, p. 168-169.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 169. Vezi și Simeon Florea Marian, *Înmormântarea la români*. Studiu etnografic, București, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1892, p. 306.

⁹⁷ Inf. Marița N. Cadar, 90 de ani, nu știe carte, agricultoare, satul Bijghir – Bacău. Înregistrare mg. făcută la 15 septembrie 1996.

flăcău este împodobit pe dinafară, în întregime, cu *prosoape* și *bârnețe*, iar pe suprafața celui ce se face pentru o fată mare se leagă tot felul de *broboade* și *năframe*. Se mai pun panglici de diferite culori, gherdane, șiraguri de mărgelă etc.”⁹⁸ La cimitir, podoabele se dau de pomană, iar scheletul cortului rămâne deasupra mormântului. Obiceiul datează din Antichitatea romană și are legătură cu credința că oricine se așază sub o arcadă (*pallium*) este ocrotit de influențe malefice.

Cort funebru. Luizi-Călugăra – Bacău

Obiceiul de a se dăruî țesături sau cusături în riturile de trecere este general european. Îl întâlnim, de asemenea, și la unele popoare îndepărtate în timp și spațiu, cum ar fi, de exemplu, la incași, unde „folosirea simbolică a țesăturilor nu însoțea doar tranziția spre bărbăție a tinerilor, ci și alte momente esențiale ale ciclului vital, de pildă căsătoria sau moartea”⁹⁹. Lucruri în aparență fără mare valoare economică, țesăturile casnice păstrau amintirea unor momente esențiale ale vieții. Adunate în *casa cea mare*, așezate în formă de fluturi pe pereți, străjuind icoane sau portretele gospodarilor, acoperind teancurile cu zestrea fetelor de măritat, aceste suvenire reconstituiau povestea unei familii, a unui neam.

⁹⁸ Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funebre...*, p. 338.

⁹⁹ John V. Murra, *Civilizația Inca. Organizarea economică a statului incaș*. Traducere de Ata Iosifescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 118.

<https://biblioteca-digitala.ro>

ȘTEFANIA CRISTESCU-GOLOPENȚIA: FIȘELE TRANSCRISE

Sanda GOLOPENȚIA*

Abstract

Throughout the years 1938/1939, Ștefania Cristescu (starting with 1939 Ștefania Golopenția) researched a number of 35 villages in the region of Țara Oltului. For some of these, she transcribed, according to the field notes, records dedicated to a single idea, with a view to writing a material that had already taken shape in the mind of the researcher. The present material reproduces the records transcribed from the villages of Galați, Hurez and Iași, which include, among other things, beliefs related to family customs – birth, wedding and burial.

Keywords: Ștefania Cristescu Golopenția, field research, Țara Oltului, transcribed records, old beliefs, family customs.

Cuvinte-cheie: Ștefania Cristescu Golopenția, cercetare de teren, Țara Oltului, fișe transcrise, credințe vechi, obiceiuri familiale.

În anii 1938-1939, paralel cu finalizarea volumului *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, Ștefania Cristescu (din 1939 Ștefania Golopenția) cercetează un număr de 35 de sate din regiunea Țara Oltului. Enumerate în ordine alfabetică, acestea sunt: Arpașul de Jos, Arpașul de Sus, Beclean, Berivooi Mici, Breaza, Cincșor, Copăcel, Dejani, Drăguș, Dridif, Galați, Gârșeni (Hârseni), Hurezu, Iași, Lisa, Ludișor, Luța, Mărgineni, Olteț, Netot, Pojorta, Săsciori, Săvăstreni, Sâmbăta de Jos, Sâmbăta de Sus, Sebeș, Telechi-Recea, Ucea de Jos, Ucea de Sus, Vaida-Recea, Viștea de Jos, Viștea de Sus, Voila, Voivodenii Mari și Voivodenii Mici. Ulterior, ea transcrie după notele de teren fișe din satele Galați, Hurez, Iași, Olteț, Săsciori, Viștea de Jos și Viștea de Sus. Spre deosebire de notele de teren sau de fișele de teren, din care sunt prelevate, fișele transcrise sunt dedicate unei singure idei și sunt pregătite în vederea unei redactări care se configurează deja în mintea cercetătoarei. Reproducem în cele ce urmează fișe transcrise din satele Galați, Hurez și Iași. Ansamblul fișelor transcrise e cuprins în volumul Ștefania Golopenția, *Pentru mine o culegere e un lucru mai grav și mai serios decât o*

* Brown University – SUA.

redactare, volum editat, cu Introducere și note de Sanda Golopenția (predat Editurii Spandugino).

Fișele transcrise sunt eliptice. Ele pun la încercare imaginația cititorilor, care trebuie să întrească notația, ținând seama de generalitățile pe care și le-au însușit cu privire la viața tradițională a satelor românești. Putem spune că ele se adresează unor cititori preveniți.

În cele ce urmează, încercăm, rapid, câteva completări care ne-au apărut ca utile în raport cu textele de față. Termeni ca *boreasă* (nevastă, gospodină, găzdoaică), *chendălă* (lehuză, lăuză) sau *a știucări* (a face bucăți) sunt raportabili, prin filieră săsescă, la germ. *Bauer* (țăran), *Kind, kindeln, kindern* (copil, a naște) sau *Stück* (bucată). *Împovărată* e femeia însărcinată. *Drugana, drigana* se referă la bivol, bou, bivoliță, animalul de bază al gospodăriilor din regiune. *Casa copilului, căiță, soartă* trimit la placentă. *Țăță* numește în fișe laptele de mamă. La nivelul credințelor, părul și unghiile nu se taie până la un an, altfel copilul riscă să devină hoț. Păstrat cu grijă și înșirat pe un fus, buricul va asigura succesul copilului în orice întreprinde. Femeia care are o gaură în curte descântă și petrece copilul bolnav prin ea (gaura trebuie să aibă două ieșiri): îl bagă bolnav și îl scoate vindecăt. Nașa unui nou-născut nu poate fi însărcinată, interdicția semnalând riscul de moarte pentru unul din cei doi prunci.

Exprimarea telegrafică permite rotirea ideii. După ce a vorbit despre un obicei, o credință, o interdicție, vorbitoarea epiloghează: ... *Minciuni*. Și reia apoi: *Cine n-o pățit, așa zice*. Interlocutorul poate opta, dar este ghidat. Comentând modernizarea (multe *obiecturi* în case, *perdele* la geamuri, consumul de *cafea*, portul *bluzelor la copii*), vorbitoarea conchide nuanțat: *Înaintează țăranu. Sufletu ie ca și-atunci*.

Fișe transcrise – Galați

Acolo găsați la Mărgineni – Ucea și oameni veichi și case veichi. Ția nu-s la drum, ăia-s la margine, la munți, oameni veichi.

Noi sântem la drum, ca și-n oraș. Noi sântem plugari, altfel toate s-au schimbat ca la oraș: copiii cu bluze, case cu mobile și case moderne și perdele.

Aicia nu mai mănă mănări ca de demult. Acu fac cafeauă ca la oraș./ St.G.

*

Obiceiurile de demult

... Elea chiar toate-s minciuni.

... Cine n-o pățit, așa zice./ St.G.

*

Să fie și țăranu deschis la minte. Mai bine nainte, nu ca moșii.
Înaintează țăranu. Sufletu ie ca ș-atunci./ St.G.

*

Copilul mic: La trei sări vine ursitoarea și ursăște. Punem pe masă pâine și sare și apă./ St.G.

(Sursa: AFG, carnet Regiunea Țării Oltului I, 9 iulie 1938, p. 1).

Fișe transcrise – Hurez (1938)

Inf. Marina Cloca – moașe, 64 a., analf. Născută în sat (a fost slujnică în Dridif). Ul. Fântâni, 152. Singura moașe în sat.

*Împov[ărata]*¹. Lucruri urâte... să-și aducă aminte.

Dacă vede ceva și nu-și aduce aminte – zice că de-aia.

*

Nu fructe îmbinate ... să nu nască doi prunci.

*

Să nu dea cu piciorul în mătă, câine: ... păr.

*

Când trece pragul, să treacă minteni, să nu stea cumpănită, că când naște stă la ușa sarcina, copilul.

*

Să nu calce pe făină că-l face înfăinat.

*

Să nu dea răului. Poate că zice într-un ceas rău și nu-i bghine.

*

Să dea cu picioru-n masă și-n laiță ca să nască ușor. Dă și-n ușă. Cum umblă ușa, așa să ghie de iute. Acuma câte obiecturi îs prin casă, la toate.

*

Împov[ărata](înainte de naștere). Să bei apă din pumni la bărbat că poate-i dai apă pân-ai fost însărcinată ori i-ai tras cisme, ori cioarecii (pantalonii).

Nu-i bine să-i dai apă, nici să-i tragi nădragii, că naști greu.

*

Împov[ărata](înainte de naștere). Iau de la Maica Precesta cu cuțatu: în numele Tatălui și-al Fiului și-al Sfântului Duh, Amin, și tai

¹ *Împovărată:* însărcinată.

cu cuțatu și cură-n lopățică și dau betegii să bea. Și zâc așa: Maică Precistă, ajută!

*

Copil. După ce naște, pune barda ori săcurea în mână ca să iasă meseriași, c-cum îs mai mulți meseriași.

Și-i pune ceva ca să să facă domn (plaivas²).

La fată, ac, ca să coasă flori.

*

Copil (după naștere). Fata e-nvălită-n cămașa tată-so ca să țăi la tată-so.

*

Buricul – Casa [copilului]. Ăl care-l tai, ghine la casă. O-ngropăm înt-on onghiu [sic!]. Io l-am băgat în tindă, în cămară. Ie ghine să știi că unde-s, că dacă să spurcă copilu, ia pământ de-acolo de pe *casă* și spală copilu și să vindecă.

Pune: tămâie, bon [bob] de usturoi.

*

Vin copii îmbrăcați pe cap și piste tot. Zâce că ăia-s norocoși pe târguri, pe bucate, pe lapte, pe ploii.

Sânt și cu coadă: strigoi. Da aici la noi, nu.

Pelița o zvârle cu casa [copilului].

Ea o loat-o (la un copil) și-o spălat-o și-o grijit-o. C-o zis că când să duce la târguri... Da o fi știut v-o vorbă.

*

Buricul pe fus – învață toate halea.

*

Chendăla. Să nu te duci în câmp. O zis Părintele că pe une calcă femeia chendălă, arde focu și bate pchiatră.

*

Molitivă de slobozenie. Ar trebui la 40 de zile. Da une țâne la noi? Îl chemi (pe preot) la trei săpt[ămâni], două... spune frumos când te sloboade.

*

Copilul. În alea șase săpt[ămâni] poate să ți-l fure, să ță-l schimonosască.

Când iese afară chendăla, pune pe copil fier, cuțit, cheia, secerea.

Sub cap: o cheie. *Ghizu [Visul] Maichii Precista* mai demult. (D-apăi acuma nu măi prea sânt!)

² *Plaivaz, plaivas:* condei, creion.

*

Ursitoare... (nu se cunosc obiceiuri).

Numa cine ie vrenic ca să le-audă. Moașa! Mama nu le-o auzit niciodată! (Spune fata moașei.)

*

Chendăla. 6 săpt[ămâni] să nu răză cu bărbatu că-ce-i păcatu.

*

Chendăla. Mâncă din blidu ei în pat v-o două săptămâni.

La masă tot din blid separat, ca să nu-i ia țâța.

Când bea, iar are păhar dechilin (săpărat).

*

Chendăla. Pe patul ei să nu stea nimeni 6 săpt[ămâni]: i se ia țâța.

*

Chendăla. După ce dă să sugă copilului, îl șterge la gură cu iia, ca să nu i se ia țâța.

*

Când s-a luat țâța la copil sau la bărbat – o mulge de la aceștia pe pieptul chendălii.

*

Când o ia boreasă de la boreasă: o mulgi în palmă și-o tai.

Sânt (borese) de știe de ia țâța ca și când ia laptele. Să duce și fură ceva de la ea, ca când ia și laptele strigoaia. Și i-o ia. Dacă știe ce să zică.

*

Ceapa o pui în vale.

„Cum ghine valea, așa să-mi ghie țâța!”

Sara o pune.

*

Să nu dea din mână că-și dă țâța. Pune pe masă.

*

Când ghine de-i aduce plocon, îi bagă-n păhar rachiu, ori pită și le pune pe masă să-și ia. (Adică chendăla nu dă nimic din mână.)

*

Femeia cu rândurile³ (la chendălă). Dacă nu-și aduce aminte, să-l scuipă (pe copil).

Pentru întors: chemi și-l scuipă. Atât.

*

Petreci copilul prin iia în care a fost născut – de trei ori (pentru spurcat).

³ *Rânduri*: menstruație.

*

Prima scaldă. Bani; apă molighită⁴ (de la feștania la curte).

*

Chendăla. Încălțată 6 săpt[ămâni], că-și pierde țâța.

*

Chendăla. Dacă trece pe apă, să guste că nu-i rămâne țâța acolo.

*

Chendăla. La prag: pune betelie roșie – cruce la prau⁵ dedesubtu ușii pentru țâță și pentru spurcat.

*

Deochi: rujă-n căiță⁶ – ori vânătă.

*

Lucru slab: schimonosăște copilu. Îl întorci cu slujbă.

*

Nu se îngroapă țâță la prag.

*

Nu se poartă nimic în iie (ca să nu-ți pierzi țâța).

*

Leagăn. Să nu schimbi hainele leagănului șase săptămâni pentru somn. Nici paie.

*

Dacă se umple de rapor⁷, ia paie din cocină, le bagi în baie și-l scalzi: o dată, de două ori, de trei ori. Atuncea să curăță de boala aia.

*

Scalda. Șase săptămâni să nu-l scalzi după ce sfinte⁸ că baia n-o poți zvârli în sara aia, că zice că zvârli somnul.

*

Copil. Să-l pupe în obraji: găurici⁹.

*

Scutecele să nu le puie la soare în 6 săpt[ămâni] c-apoi nu-l prinde soarele. Se usucă în casă.

*

Scalda: o azvârli la un loc une nu să pișe oam[enii]; altfel să spurcă și să-nzdroabă.

⁴ *Molivit, molighit:* despre apă – sfântit.

⁵ *Prau:* praf.

⁶ *Căiță:* membrană care învelește capul unor nou-născuți.

⁷ *Rapăn, rapor:* afecțiuni ale pielii cauzate de febră.

⁸ *Sfinte:* asfințește.

⁹ *Găurici:* gropițe în obraji.

*

Copilul la câmp. Strici umbra¹⁰ – Ca să nu să umbrească diavolu la ea – noaptea; să pocească copilul.

(Dar poți face umbră cu aceeași creangă și pe același loc și altădată.)

*

Copilul. Dacă-i pui somn, îl înveți așa. Dacă nu-l înveți, nu așteaptă.

*

Botez. Înainte ducea copilu cu pielea goală la botez. Acuma-i îmbracă.

*

Prima scaldă: nu pe flori aici.

*

Nașa – când se duce, îi pune sub pernă 20 lei, banii guguiului (căiței).

*

De la botez. Ocole masa de trei ori cu copilul: mănos.

Îl pune pe masă să-l ia tatăl – dacă e fecior – mă-sa dacă e fată. Să fie om de masă, fruntea mesii.

*

Copilul. Nu-i bine să-l ștergi la gură, când e mic, cu cârpuța care-l înfeși, că-i pute gura.

*

Începe femeia după ce naște cu izmenele bărbatului pentru rosurile¹¹ la burtă.

*

Înțârcat. [...] pe fereastră. (Copilul afară) – Numai atunci.

*

Țâța (după înțârcat): mulgi pe-o cârpă, o speli în baie și-arunci baia. Mai demult după cuptor.

La câmp – în poală – nu pe pământ¹² să n-o pierzi.

*

Când ești chendălă, guști apă dacă te bagi prin apă.

¹⁰ *Strici umbra*: arunci creanga cu care ai făcut umbră copilului.

¹¹ *Rosuri*: rosături.

¹² Mulgi laptele în poală, nu pe pământ, să nu-l pierzi.
<https://biblioteca-digitala.ro>

*

*Pricolici*¹³: al treilea foachi¹⁴.

*

Copilul întors la țâță – deoache.

*

Dacă copilul se uită urât (sau alte semne): șase săptămâni să stai pe pragu tinzâi, cu picioarele pe mătură și să-i dai țâță. Se-ntoarce.

*

Dacă e cu burta mare, îi rupi pita îmbinată pe burtă.

*

Nu e în sat credința cu cuptorul.

*

Datu-n boala mătii, cânelui. Sânt femei de știe de le descântă. E una în Ileni, tânără.

Era una care-o murit și-o avut o gaură-n pământ și ți-l dă. Zăce că știe.

Să fac și-n chip de maimuță.

*

Amețeală.

1. Rugăciune. Da rugăciuni și maslu-ăl *săracu* (capătă de prin sat, adună ce poate, le vinde și face bani să plătească rugăciunea aia, maslu).

2. Să iai ață de la om spânzurat (funie) și să-l încingi.

*

Pocitură. Să nu pui copilu une pică strașina, că trece ceva, v-o holbură¹⁵, v-on vânt și aia-i lucru slab. Voia lu Dumnezeu zăcem noi!

*

Albeață. Învălui mâna-n cârpă curată, faci roată asupra ochiului și zâci:

Pleacă ... pe-o cale mare

Tot plângându și tânguindu

Cu Maica Precista să-ntâlnea

Și Maica Precista-nainte-i ieșea

Și pe ... întreba:

– Ce te tânguiești?

– Cum să nu mă tânguiesc, maică,

Când m-ai întemeșat.

Mi s-au umplut ochii de albeață

¹³ *Pricolici*: duh rău, strigoi.

¹⁴ *Foachi*: copil nelegitim.

¹⁵ *Volbură, holbură*: vânt puternic, cu vârtejuri.

De 99 de albeță
 99 de călcăie
 Albe cu cingători roșii
 Une cu secera le secerau
 Alte cu coasa le cosau
 Alte cu sulita le-mpungeau.
 – Pleacă ... la apa Iordanului
 Și te spală pe fața obrazului
 Că-ți va veni ochii tăi tot curați
 Luminați
 Ca de Dumnezeu lăsați. –
 Și-l scupi¹⁶ de trei ori în ochi.
 Știi, să fii nemâncată. Să fie gura spălată. Și scupi puțin. Și la vite și la oameni. Și să tămăduiește.

*

Drigana. Când fată, nu se dă nimic din casă: ia laptele.
 Mai ie de știe să ia laptele.

*

Drigana. Obghiala¹⁷: în gunoi; în grajdi (ungher).
 Se pun: 3 cuie, 3 chiperi, 3 usturoi, un ou/ să nu-i ia/strice laptele.

*

Drigana. Nu cred. Untișor.

*

Drigană. Ține lapte:
 Unii îl dă pe vale care știe: să ghie ca valea.
 Noi dacă-l mulgem, i-l dăm și-l bea. Și i-l băgăm în zamnă.

*

Drigană. Corastă¹⁸: chem copii. Stropești copiii cu apă să hie drigana mănoasă.

*

Casa. Înainte de zidit – feștanie. (Ori înainte, ori după ce-o face.)
 Faci slujbă pe zidu ăla ca să fie stropit cu apă sfințită.
 – Ori înainte, ori după – pe popa.

*

¹⁶ *Scupi*: scuipi.

¹⁷ *Obială, obghială*: placentă, la animale.

¹⁸ *Coraslă, corastă*: laptele, imediat după ce a fătat drigana, când nu e bun de consumat.

Drigana. Îs surzuite *strigoile*. Am pățât ...

Dac-o mâncat *otavă* nu i-o putut loa laptele, da i-o loat puterea din picior.

*

Strigoile: Le vezi la Sfântu Gheorghe, dacă te sui pe șop¹⁹ (salcie). Să iai un știuc²⁰ de untură în gură, sara când ghine ciurda (în ajun). Le vede călare pe drigane.

Mamonu vine și-o suie. Le poartă Dracu.

Sânt strigoaie-n sat acum. Vinde cu veadra. Și tu de la una [drigana] n-ai să împaci un copil.

*

În sara de Sf. Gheorghe: arțar, măracine în ușa grajdului.

*

Pui în grajdi pentru nevăstuică furcă și îmblăcii²¹ ca să nu le muște.

*

Icoană la grajdi, da. Una mai slabă. Ce-că ie ghine.

*

Unghii ... 1 an – hoț

Părul ... 1 an – hoț

*

Părul în salcie: să crească ca salcia.

*

Când scaldă fata-ntâi: oală nouă (glas).

*

Pământ blestemat. Face feștanie la un preot. S-arată la casa aia. S-arată și noaptea diavolu-n chip de om. D-apăi, Doamne iartă-mă, io n-am văzt pân-acuma.

*

Casa. Lemnele care le tai în lună nouă face păduchi de lemn.

Când e lună plină (veiche) să le tai.

*

Casa. Bârnela – nu – (lăsările adică).

*

Casa. Măsură²²: pe furiș. I vorba că când s-a isprăvit zădu, moare.

*

¹⁹ Șop: șopron.

²⁰ Știuc: bucată, puțin.

²¹ Îmblăciu: unealtă agricolă (prăjină terminată prin băț + curele cu care se lovesc spicele sau păștile pentru a li se scoate boabele).

²² Se măsoară umbra cuiva la terminarea casei.

Maria David Brânzea, 81 a. Știe carte. Născ[ută] în sat, a fost în Buc[urești].

Sânt strigoaie în sat. Și popa zâce că sânt.

Ca lucru diavolesc. Spun popii când ies la hotar, la cruce și citește: Să ferească hotarele de vrăjitori cu meșteșuguri diavolești.

*

Țâța. Cârpă: mulgeam pe ea și-o aruncam după cuptor. Sta așa-n casa noastră, nu mi se ducea țâța.

*

M. Clocă și Maria Precup, 38 ani – 7 clase, născ. în sat, în Buc[urești] 7 ani slujnică

Când ești însărcinată să nu tăgăduiești că-l faci mut.

*

M. Clocă

Să nu dai peste copil și să nu treci peste el că nu mai crește.

*

Noi ne-am civilizat pe-aicea.

Hurez îi sat la drum de țară.

Acu s-o desfăcut lumea.

*

Când e ficior, se bucură.

*

Nu-i bine să te duci chendălă la chendălă.

*

Nașa cop[ilului]. Nu împovărată: moare ori unul ori altul [din copii].

*

Laptele din [...]. Mulgi laptele și-l arunci în closet că i să-mpute și nu-l mai poate țânea aia care ți l-o luat.

*

Mană: bogătate, să ai ce-ți trebuie.

*

Duminecă sara să-ți tragă mirele papucii, c-apăi naști ușor.

*

Spor: nărocu.

*

Mireasa. ... Și să-i hierbi două ouă, să i le bagi în sân. Mâncă ea unul și mirele unu ca să hie amândoi la una.

*

Mireasa. La cununie: boane de grâu, cânepă ca să hie norocoasă, să aivă bucate.

*

Mort. Când îl duce din curte, ia o jimblă din sacul ce-l duce la groapă și-o țâne până a doua zi.

Și dimineața, când se duce cu straja la mormânt, ia un hârb cu jar și pune tămâie și ia straja.

Când moare omul, ia o roată de lumină și-o măsoară cât mortul, și aia în șase săptămâni în toată dimineața se duce cu ea la mormânt. Dacă mai rămâne (din lum[ină]) o duce în biserică după 6 săpt[ămâni].

*

Mort. Jimbla de-o ia din sac și lumina, a doua zi cu cine să-ntâlnește îi dă jimbla și lumina și-o dă la ăl dintâi cu care să-ntâlnește. Zăce că-i bine.

*

Mort. Iei măsură c-o ață pe-un mort și ața o pui la grindă: să nu plece mortul cu norocul vitelor și cu mana curții.

*

Hârbul ținut sub mort îl trânteste în jos de podine în casă.

Gura surii. Să nu dormi: poceală.

*

Foc. Pielea goală și să-ți ocăli iosagu (*heiu?*)²³. O pită care-o bagi întâi în cuptor (îi faci o gaură ca s-o cunoști). Aia ce-că-i bună. Nu sare focul pe-acolo.

*

Să nu scuipi în foc că faci sgrăbunțe²⁴ pe limbă.

*

Cuptor. Hârburi de sticlă: ca să arză cuptorul ușor, să coacă pita.

*

Casa. Când ridică căpriorii, pune vâstră verde în vârful cășii, la căpriori.

²³ *Iosag*: moșie, avere. *Hei*: acaret, loc de casă.

²⁴ *Sgrăbunță*: inflamație a pielii, spuzeală.

Strigă: Vivat! Să trăiască! ...
Le dă sticla cu rachie să bea.
Cracă de brad. Văstră verde. De la moși, de la strămoși.

*

Casă. Ia măsură pe furiș.
Le vorba că când s-a isprăvit zâdul – moare omul.

*

Casă. Lemnele care le tai în lună nouă face păduchi de lemn.
Când e lună plină (veiche) să le tai.

*

Casa. Pământ blestemat: Face feștanie la un preot.
S-arată la casa aia. Vede ei. S-arată și noaptea diavolu în chip
de om.

D-apăi, Doamne iartă-mă, io n-am văzt pân-acuma!

*

Casa. Ferestrele deschise, nu: intră lucruri rele.
Nici ușa.

*

Greierii-i mută cine știe să-i descânte. Când îi lună nouă și-i
duce la târg.

Lună nouă în fereastră.

O pers[oană] în casă: *Greierii-afară* să iasă!

Una afară: Lună nouă-n casă!

*

Pocăne grinda, ploatănu²⁵, masa: semn de moarte.

*

Ceasul cășii. De ceasul cășii am auzit că ie la fiecare (casă).
Ceas în părete.

Ăla nu-i ceas. Da nu știu cum îi zâce. Când ajunge la ușa cășii,
moare cineva din casă.

La fiecare casă e ceas.

*

Șarpele cășii. Nu s-o auzât (aici în sat) deloc.

(Sursa: AFG, carnet Regiunea Țării Oltului I, 12 iulie 1939, p. 45-72).

²⁵ *Ploatănu*: instalație de încălzire a caselor țărănești prevăzută cu plită pentru gătit.
<https://biblioteca-digitala.ro>

Fișe transcrise – Iași (1938)

Veroana Pătru Motoc, 70 a., analf., din sat (A fost în București, Brăila servitoare). Moașă fără diplomă pe care nu au mai lăsat-o autoritățile din Făgăraș să practice.

Mort: Să nu hie tare ca un lemn. Dacă-i moale, ie strâgoi și ia din curte ce ai. Dacă vede că-i moale și-i bagă nește fier în gură, nu mai poate să facă nimic. Îl desgropa și-l întorcea și-i băga ceva în gură.

*

Mireasa: ou în sân (să hie năroc) și bani la picior. Mai ie și fleacuri.

*

Sporiu: dacă ai nărocu-n ghite, oi, porci.

*

Ceasu cășii. La care bate la ușă, zăce că să știe că moare unu din casă.

*

Șarpele casei. La toată casa ie șarpe. Da nu l-am văzut. Nu-i bine să-l omori.

*

Zădit. Nu se ridică: ăl dintâi lemn face ploșnițe.

Ăl de-al doilea.

*

Casa. După ce a rădicat lemnele, căpriorii, pune o vâstră. Chiuie de trei ori:

Vivat, să trăiască!

Gazda le dă o litră de beutură.

*

Casa. După zădit: feștanie.

Chiamă borese văduve și face puțină mâncare. Așa-i bine, că zăce că o intrat în casă nouă.

*

Drigana. Când fată: o zi să nu dai.

(Sursa: AFG, carnet Regiunea Țării Oltului I, 12 iulie 1939, p. 84-104; carnet Regiune C, 27 septembrie 1938, p. 186-207).

DESPRE POVESTIT ȘI POVESTIRI ÎN TIMOC. ANALIZĂ DE CAZ

Otilia HEDEȘAN*

Abstract

The present study consists of a field report of a previous research carried out in Slatina-Bor, Timoc (Serbia) in August 1998. The author recorded (on August 25, 1998) two storytellers from that village, Brana Cârcoabă (b. 1956) and Liubița Șutulovici (b. 1958). Their stories are transcribed here. The transcript comprises a succession of six narratives of different genres and dimensions, linked together by a central topic, the fate of the humans, their fortune or, in regional terms, *sreće*. There are two fairy tales and four short stories from the series “when God and St. Peter walked the Earth”. The study analyzes these stories in relation to earlier collections of texts from the region, trying to discover their specificity.

Keywords: Romanian folklore, Timoc region, Slatina-Bor, storytelling, fairy tales.

Cuvinte-cheie: folclor românesc, Timoc, Slatina-Bor, povestit tradițional, basm.

Contexte: un loc, o istorie demo-etnologică

Situată la mai puțin de zece kilometri de Bor, pe drumul care leagă acest oraș de Zajčar, Slatina-Bor este una din localitățile importante și recunoscute din regiunea Timocului unde locuiesc români. În prezent, potrivit celui mai recent recensământ, făcut în 2022, localitatea are 774 de locuitori¹ și, fără să fie depopulată, a fost afectată puternic, ca de altfel întreaga regiune, de valurile succesive de migrație pentru muncă în Occident care au avut loc cu începere din 1968.

Pregnanța comunității de aici a fost subliniată de multă vreme. Astfel, narând, în atipicul său jurnal, o călătorie făcută în primii ani ai

* Universitatea de Vest din Timișoara – România.

¹ 2022 Census of Population, Households and Dwellings, *Age and Sex, Data by Settlements*, Beograd, Published and printed by: Statistical Office of the Republic of Serbia, 2022, p. 454.

secolului trecut² „printre românii noștri”, cum îi numește el, Tihomir Đorđević notează despre Slatina-Bor: „Se zice că satul Slatina a fost – până acum optzeci de ani – jumătate sârbesc și jumătate românesc, cu o delimitare precisă între sârbi și români. Acest sat este astăzi curat românesc, iar partea unde locuiau sârbii se numește acum partea sârbească”³.

Fig. 1. Imagine panoramică a satului Slatina-Bor (2009)⁴

² În debutul textului, autorul dă detalii despre călătoria sa de studiu: „În tovărășia colegului Dragutin S. Marianović, profesor la Școala Normală din Alexinaț, în ziua de 10 iunie 1905 am plecat din Alexinaț ca să parcurg de-a curmezișul ținuturile locuite de români, pe care noi, de obicei, îi numim vlasi”, în Tihomir Đorđević, *Printre românii noștri*, în *Românii din Timoc*, II. Culegere îngrijită de C. Constante și A. Golopenția, cu o prefață de Dr. Sabin Manuilă și o introducere de Emanoil Bucuța. Ediție de Nicoleta Mușat. Prefață de Otilia Hedeșan. Postfață de Sanda Golopenția, Timișoara, Editura Marineasa, 2008, p. 13.

³ *Ibidem*, p. 78.

⁴ Toate fotografiile au fost realizate de Otilia Hedeșan în cadrul cercetărilor de teren personale sau ale echipelor de cercetători din cadrul Universității de Vest din Timișoara și fac parte din fondul de arhivă *Timoc*, al grupului de cercetare RHeA.

Comentariile învățătorului-etnograf sârb despre locuitorii de aici nu sunt, neapărat și întotdeauna, pozitive, căci, scrie el: „Când unui român sau unei românce îi dai bună ziua îți răspunde întotdeauna românește, chiar și atunci când ar ști limba sârbă. Nu vor să vorbească intenționat și nu vorbesc în limba sârbă chiar dacă o cunosc. De întrebi pe un român despre un lucru, el totdeauna va răspunde pe românește, cu cuvintele: *Nu știu sârbește*, chiar dacă ar ști. Pe câtă vreme sârbii sunt altfel, într-un fel, mult mai toleranți. Când le dai bună ziua în limba română ei îți răspund tot în limba română, chiar dacă o fac în glumă sau în bătaie de joc. Iar când un român întreabă pe un sârb în limba românească, sârbul chiar dacă nu știe românește îi va răspunde totdeauna în limba română cu cuvintele: *Nu știu românește*, căci fiecare sârb știe atâta și nu se sfiește să pronunțe cuvintele pe care le știe”⁵. Aș reține, însă, de dincoace de stereotipurile negative vehiculate de acest pasaj, informația potrivit căreia, dintr-o cauză ori alta, într-un context sau altul, acum mai bine de un secol, la Slatina-Bor se vorbea românește bine, locuitorii fiind profund atașați de utilizarea limbii române.

În ultimele decenii, satul a fost cunoscut în cercurile etnologilor, mai ales datorită câtorva lăutari de excepție care au locuit și activat aici, în special Slobodan Marcovici (a lu Bâz) și Draghi Cârčioabă⁶. Interesul materialelor produse în urma înregistrărilor cu aceștia rezidă în primul rând din noutatea sa, studiile și culegerile de epică versificată, nu puțin când este vorba despre regiunea mai extinsă a Timocului, vizând, anterior, în mod prioritar, alte localități⁷.

În ceea ce mă privește, am făcut cercetări etnologice în Slatina-Bor în august 1992, decembrie 1992, august 1998, aprilie 2009 și aprilie 2022. În general, aceste cercetări au fost orientate către repertoriile celor

⁵ Tihomir Đorđević, loc. cit., p. 79.

⁶ Despre activitatea și repertoriile acestora v. *Retorica oralității* [I], în „Analele Universității din Timișoara”, Seria „Științe filologice”, XXXII, 1994, p. 219-229; *Retorica oralității* [II] – „*Lecția de retorică*”, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria „Științe filologice”, XXXIII, 1995, p. 155-166; „Les «lăutari» d’un village du Timoc: Répertoire et style interprétatif”, în *Ballad and the Ballad Studies at the Turn of the Century*, Proceedings of the 30th International Conference of the Ballad Commission of S.I.E.F. 15-20 August 2000, Bucharest, Romania, 2001, p. 87-94; *Lăutarii dintr-un sat din Timoc: repertoriu și stil interpretativ*, în „Studii de literatură română și comparată”, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2001, p. 51-63.

⁷ Bunăoară, *apud* George Giuglea, George Vâlsan, *Dela românii din Serbia*, București, 1913, p. 384-388, *passim*, localitățile de unde sunt preluate texte sunt: Milanovaț, Costol, Rârcova, Văiuș, Veselnița, Grabovița, Cladova, Crna Reka și Osnicea.

doi lăutari și către credințele referitoare la moarte și înmormântare, respectiv la practicile postfunerare și imaginarul lumii de dincolo, alte teme fiind abordate mai degrabă întâmplător.

Între textele înregistrate și transcrise în baza acestor cercetări de teren se află și cel de mai jos, care pune în pagină o discuție purtată în după-amiaza de 25 august 1998 pe terasa casei familiei Cârčioabă. Așteptam, împreună cu Brana Cârčioabă (n. 1956), gospodina din casă, și prietena sa, Liubița Șutulovici (n. 1958), să treacă ploaia, pentru a putea merge acolo unde programasem să înregistrez. Toată discuția (care, cum se vede și din transcriere) se poartă exclusiv între cele două prietene, prezența mea fiind semnalată doar în mod pasager, atunci când Liubița îmi indică să nu înregistrez (*nu snimui*), fiindcă e necesară o consultare prealabilă între cele două femei, respectiv atunci când, în plină derulare a unui basm, Liubița se îngrijorează, din nou, de astă dată că s-ar putea să nu înregistrez (*snimuie ea?*)

Transcrierea este una care marchează doar particularitățile fonetice recurente și reprezentative pentru graiul local. Deoarece ea notează intervențiile a două persoane, informațiile care provin de la una dintre ele (Brana Cârčioabă – siglată B) sunt transcrise cu caractere italice, iar textele rostite de a doua interlocutoare (Liubița Șutulovici – siglată L) cu caractere regulate. Cuvintele specific regionale sunt subliniate în text, iar la prima lor ocurență sunt explicate în subsol.

Fig. 2. Casa familiei Cârčioabă din Slatina-Bor (2009)

Un caz: o discuție între prietene. Slatina-Bor, august 1998

B: Stai numa' să înșep. Când a fost săraș... vrunii. A avut tri copii. Ți-am povestit-o io?

L: Nu tu, mie Bugariu mi-a povestit-o. Numa nu sărac... – Nu snimui⁸, să ne consultuim noi. –

B: ...a avut tri copii. A fost vreo găzdăriță mare...

L: ...a avut și vîce mulce și oi și boi și nu știu se...

B: Aaaa...

L: ...și când a azuns să se-nsoare, să-nsoară copiii toți tri: să-nsoară al mai bătrîn, să-nsoară al din mîzloc, să-nsoară al mai mic. Ooop, înșep vîcili să moară!

– Măi muier, măi muier, asta nu-i a bună! Șe să fașem?

– Ei, ia-țe – zâșe – și du-țe pîn-la vro minșinoasă...

B: Ăhă!

L: ...și vezi tu ș-o să fie!

B: La vrăzitoare.

L: – Măre, zâșe, du-țe tu! – muieră.

Și omu să ia și să dușe.

B: Am avut de gînd s-o povestesc și la copiii ăia.

L: Ție ți-a povestit altsîneva, mie mi-a povestit-o Bugariu. – Și pe urmă zâșe vrăzitoarea:

– Auzi, tu ai tri copii, toți tri i-ai înșurat...

B: Așa.

L: ...da' ești gazdă bună, ai mulce vîce, – acolo spune tot șe au ei – aia, zâșe, nu e făcut din mîna de om. Numa', zâșe, nu-ți spun, numa' du-țe acas și când să culcă noapca...

B: Ai noră – așa a zâș... Ai nurori, tri nurori...

L: Aha!

B: ...și una nu e de casa voastră, când să culcă, ai griză.

L: Care să culcă, și când să culcă pe o parte cu mîinile așa [între picioare] momentalno, odma⁹ s-o scoți afară cu copilu, că, zâșe, odma-ți pleacă-n târlă bun.

Și el când să dușe și noapca-i spune la muier și noapca să uită, nora mai mică... Și dimineața el zâșe:

– Odma să-ți iei muieră și copilu... – Da' a avut copil d-un an.

⁸ *Snimui* (v.tr.): a înregistra.

⁹ *Odma* (adv): imediat.

B: Nu i-a dudăit¹⁰! Nu i-a dudăit! Numa a zâs cătră ei uić-aşa:

– Ascultați, viniți să prânzăm și să vă spun şeva:

– D-işa, din casa asta, moară¹¹ şineva să plecă, că prea mulți sunćem la masă. – că i-a fost părea rău să-și dudăie copilu. – Numa, zâşe, prea mulți sunćem la masă. Să plecați, zâşe, fiindcă sunćeți voi ai mai miş...

L: Da' Bugariu zâşe:

– Să-ți iei muiera și să će duş...

B: Nu... Numa, zâşe:

– ...fiindcă sunćeți voi ai mai miş, să plecați voi, că noi moară să ne-mpărțim că, zâşe, mulți sunćem: frații cu muierile, cu copiii, voi, noi, zâşe, mulți sunćem. Numa, zâşe-că, voi să plecați!

Și el ia și pleacă. Își ia muiera și copilu și pleacă.

L: Copilașu îl ia după cap, da' muiera își ia țoliță și se are în mână. Și merg pe drum, merg și când, la vreo marzina a drumului, un cățaluș în năroi.

B: Eeei, da' io nu așa... A azuns la vrun râu și când, pe punće, să treacă. Stau doi copii și trag de vrun cățâl. Unu dincolo și unu dincoase. Trag să-l lapiđe-n apă, să-l-neşe.

L: Ama¹² unu vrea, da' unu nu vrea.

B: Unu vrea să-l-neşe, unu nu vrea. Și copilu lor când vede, să pune și plânze că să ia cățálu...

L:... că să-l ia.

B: Să huvăm cățálu!

Și tată-so îi spune și maică-sa:

– Aaa, nu, că, zâşe, n-avem noi, ci-că, še să mâncăm, da' să mai dăm, ci-că, și la cățálu ăsta.

Zâşe:

– Dacă io nu mănânc – copilu –, io nu mănânc. Trebuie să-mi dați mie să mănânc...

L: ...mai bine să dau la cățâl.

B: Și iau ei cățálu ăla. Să duşe tată-so și-l ia de la copiii ăia. Și io așa şćiu, că îl trag să-l lapeđe...

L: Da io şćiu că pe marzina drumului, în năroi, vrun cățâl micućel și copilu zâşe:

¹⁰ *A dudăi* (v. tr.): a alunga.

¹¹ *Moară* (vb): trebuie.

¹² *Ama* (conj.): însă.

– Tată, să iau cățalu, până voi lucrați...

Da' zâse:

– Ei, zâse, nu-l luvăm, că n-avem noi še să mâncăm, da' să-i mai dăm și la cățal.

– Până voi vați lucra pe mâncare, io să mă joc cu el. Io, zâse, sunt mic, nu pot să lucru și vreau și io să mă joc cu cățalu, să am de soțâie. Da' coața mea de pâine še o s-o mănânc io o să i-o dau lui, o' o s-o-mpart cu el, cât va fi de mare.

Și-l iau și se duc la vro gazdă și lucră ei acolo... Da' cum?

B: Pă nu știu. S-a dus în vrund câmp. Ei s-a dus în vrund câmp, io așa știu. Iau cățalu și merg-merg-merg și-azung în vrund câmp. Nu e nimic, nu e nima acolo. Și ei așia stau, în câmpu ăla. Și-nșep ei și lucră. Și astăzi lucră pe o oaie și mâine pe una și poimâine pe alta și-și fac o cășcioară și-și fac o coșeră și-și adună ei vice și vaș și oi și porș... Așa-i ori nu?

L: Ei, da' ei se duc la o gazdă și se tocimesc de un an de zâle să lucre la gazda ăla. Și atâta a fost ei de lucrători, de gazda ăla le-a dat și mai mult decât le-a trăbuit, de še s-a tocmnit. Și ei s-a dus și să vinde acolo. La anu de zâle să vinde vro imane mare. Și ei spun:

– Ei, cum am fi de lucrători, de noi ar fi imana aia, numa n-avem atâta bani de mult.

Și gazda ăla zâse:

– Eee, zâse, ia stați voi câta, că io vă dau și cumpărați și vă dau și vice de înșepătură, de započeta¹³.

B: Așa, c-a lucrat pe ele, a lucrat d-o oaie, d-o vacă, d-un porc.

L: Da. Și să duc acolo și când fac ei găzdarie, avuție, trec pe lângă tată-so.

B: Așa.

L: Trec pe lângă tată-so cu găzdaria și cu avuția. Și când trec pe lângă tată-so cu găzdaria și cu avuția... Da' cățalu ăla a crescut căne atâta de mare și s-a mai înmulțat căinii, că n-a fost căne, cătauă... Numa a mai avut căini mai mulți, numa ăla căine bătrân. Ei, și fac ei găzdarie, și crește copilul băiat de-nșurat și tot bun. Și într-o dimineață muierea zâse...

B: Eeei, nu. A vinit întâi, a vinit tată-su... La câțiva ani a venit tată-su pi la ei și văd că cum a plecat ei de săraș, să-ntoarșe la muiere și zâse:

– Mă muiere...

L: Apă, da...

B: – Mă muiere, pi noi vrăzitoarea aia ne minți, zâse. Ei a plecat sânğuri, da' zâși-că goda...

¹³ *Započeta* (s.f): început (v. și echivalența semantică din text).
<https://biblioteca-digitala.ro>

L: De tri ori s-a dus.

B: *Iar mai treșe câțiva ani... Când să dușe, ei măi mult au. Când să dușe-a tria oara, oboru plin de oi, plin de vaș...*

L: ...zâșe, nu numa că ne-a-zuns, numa a și trecut di la noi în sus!

B: Vaș, boi, păziți, crescuți. Și el se dușe la muiere și-i spune:

– Măi, zâșe, uită še făcurăm noi, scosărăm copiii buni din obor...

L: Ascultarăm de vrăzitoarea aia.

B: *Nu vezi tu še făcură ei acolo, da' noi...*

– Numa', zâșe, du-će tu iar la vrăzitoare...

Iară-l mână. Așa?

L: Ei, nu. Și odată muierea vine și zâșe:

– Mă, omule, zâșe, câinile ăsta nu mănâncă... Da' șcii še?

Când, câinile a-nșeput, nu mănâncă, zașe bolnav.

– Va fi șeva cu el, zâșe omu, va fi de bătrân.

Da' muierea zâșe... Când să dușe la vaș, vro vacă bolnavă. O așceptat să feće, vițălu mort. Oile a-nșeput să feće care mieii morți, care strâmbi... Vrunile mor, nu pot să feće. Căinile nu mai mănâncă, nu să măi scoală. El zâșe:

– Acuma, muiere, să će duș tu la vro minșinoasă să vedem še-i asta. Atâta de bun, de iut am năprăzuit, ali¹⁴ și mai iut, zâșe, acuma o luvarăm în zos.

– Auzi, zâșe ea, mai bine să će duș tu.

B: *Da' io șciu că tata lu copil s-a dus la vrăzitoare.*

L: E, păi io nu. Și el zâșe:

– Măre, du-će tu la vro minșinoasă, să vezi tu, zâșe, ș-o să-ți facă.

Și să dușe el. Și el să dușe și vrăzitoarea zâșe:

– Bună gazdă ești de tot și bun de tot, ali cățalu še l-ai luvat, aia a fost sreča¹⁵ voastră și în sreča aia ați năprăduit, da' acuma el nu să măi scoală, și di še el nu să mai scoală cât de iut ați năprăduit la fel de iut aveți să luvați în zos și s-azunzeți iar cum ați fost. Numa, zâșe, odma să će duș până mai țane suflet, aleargă fuga la colibă și ia câinele și pune-l la ușă, unde iasă toace viecele, și voi și viecele și tot unde iasă din obor. Acolo să puñ câinile și să dai cu săcurea șă să-i tai capu. Și pe sânzile ăla, așia, să treacă toți, toți: și tu, și muierea și copilu, și oi, viecele, vaș, tot să treacă, că în sreča lui ați năprăduit. Dacă nu, cât de iut ați năprăduit și mai iut aveți să scădeți și aveți s-azunzeți iar cum ați fost.

¹⁴ *Ali* (conj.): dar.

¹⁵ *Sreča* (s.f.): soarta.

Și el să dușe la colibă și fașe el așa, dă cu toporu... Câinele a mai ținut suflet și dă cu săcurea și taie capu și sânzele mere așa din câine și trec vicele, tot... Ama io nu știu, acuma, cum un bou, un bou când azunze aci...

B: Ascultă, io altfel. Să dușe tata lu copil, tata lu om la vrăzitoare și zâșe:

– Bine, mă, de se mințâși tu pe mine că nora nu mi-i bună când gođa merg atâta-naince.

– Pă, zâșe, merg, ama-n sreča lu cânile al mare se-l au în obor. Numa, zâșe, cânile ăla n-o să fie până lumea, numa să ce duș și să le spui să omoare cânile. Și să pună sânze p-unde trec vicele. Și care vită treșe și gustă din sânze să omoare vita și să da la copil să mănânșe, la copilu lor. Că, zâșe, să gușce din sânze de câne, nima nu fașe aia, numa gustă bou sânzele lu câne...

L: ...gustă care vită, oaie, porc, bou...

B: Și el să dușe... Așa? Să dușe acolo și zâșe:

– Măi, aidați și omorâți cânele ăsta! – să nu le spună. Zâșe, cânele ăsta a vostru e-ce de când e...

E, să nu audă copilu aia? Ama ei îl obedesc, în cale-n dal și omoară pe câne, pun ei sânzele acolo la coșere, la ușă și slobod vicele. Zâșe:

– Ascultați, acuma care treșe și gustă din sânze, noi moară să tăiem, vita aia.

Slobod ei vițaii, boii, tot. Când, care să gușce, boul ăl mai mare. Aa, când a auzât că să-l taie pe bou ăla mai mare, nu vor părinții. Și nu măi vor. Și el le spune:

– Ascultați, moară să-l tăiați, că sreča-i în câne, din câne, sânzele lu câne, a gustat bou, că copilu n-a putut să-l gușce. Da' așa, să gușce din carnea boului să gușce copilu, din sreča din câne gustă boul, să treacă-n copil. Și-a făcut așa și-a rămas găzdăria.

*

L: Da' Direptața, iar Bugariu se ne-a povestit-o. Ți-am povestit-o io ție...

B: Ia spune!

L: Direptațe cu Strâmbătațe...

B: Parcă seva-mi dă în gând, da' ... Știu poveșc, numa' zăuit.

L: Ei, da' io le țin mince. – Da' snimui aiș? – Direptatce cu Strâmbătațe... Merze vrun om pe drum și zâșe: se-i aia direptațe, da' se e strâmbătațe? Merze el, merze, se-ntâlneșce cu vrun moș cu barba mare, cu păru lung pe el, pe spinare, au, moș bătrân, urât.

– Bună zâua, măi băiete!

– Mulțămesc dumitale!

– Da', zâșe, încotro, tu?

– Nu șciu niș io să-ți spun. Toți vorbesc de ȃireptaća și strâmbătaća, da' io nu șciu še-i aia. Șe-i ȃireptaća, še-i strâmbătaća.

– Ei – zâșe – vrei să vezi?

– Vreau!

– Ei, bun – zâșe. E-će, vezi lemnu śela de colo, mare?

ȃimineața, aia a fost ȃimineată în vrun revărsat de zori...

– Vezi lemnu ăla?

– Aha!

– Să će duș să će sui în el și să nu će cobori până n-oi veni io.

– Da, zâșe, cum?

– Atâta ai să stai acolo și numa să će uiți źos, să vezi še vezi. Și când oi veni io, tu atunśa să mă-ntrebi še ai să mă-ntrebi.

– Bine, zâșe el.

– Ama să će sui acolo.

S-a dus băiatu ăla, s-a suit în lemnu ăla. Măi, câta așa, până-i soarele în amiaz, vine vrun moș băăătrân, cu un cărd de o sută de oi mestecaće cu capre... Nu! Vine un călări pe cal. Un călări pe cal vine-vine-vine și s-a ȃezbrăcat. A venit și și-a lepădat căputu. Și-a lepădat căputu și a legat calu de lemn. Da' fântână la lemnu ăla, pa da, era și fântână. Și s-a spălat pe ochi în fântâna aia și-a beut apă și și-a luvat căputu și când să se-mbrașce cu căputu, șăipicu îi caȃe așia, lângă lemn. Se uită ăla, nu să puća să se coboare să-i ia.

B: Chesa cu galbeni.

L: Să uită el ași, l-ar luva. Să uită el de sus, că șăipicu... A plecat el, s-a dus. Vine-vine-vine-vine un păcurar cu vreo sută de oi mestecaće cu capre. Băăătrân, moș bătrân, vine păcuraru ăla. A băut el apă, a adăpat ași, la adăpătoare, tot, a plecat. Ama o capră bătrână-bătrână s-a dus lângă șăipicu ăla și zbiară și zbiară, răcâie, răcâie cu pișoru și zbiară. Moșu s-a întors, s-a uitat, a luvat șăipicu... Nu, apă da, a luvat șăipicu. Amă nu moșu, băiat de douăzăs de ani. Băiat de douăzăs de ani era cu oile. Băiat de douăzeș de ani... Și capra zbiară-zbiară-zbiară și răcâie și el:

– Da' še će arȃe focu?

Când, șăipicu! Îl ia și-l bagă-n sân. Bagă el șăipicu ăla-n sân și să dușe cu alea o sută de oi amestecaće cu capre și s-a dus. Atunśa vine un moș đ-abia să traȃe de bătrân, nu se măi poaće măi bătrân dintr-așa. Băăătrân-bătrân, da' atărnă rafícile, țoalele pe el, trențe. A șezut la fântână, a beut apă, a beut, a beut.

Aiasta a văzut cum vine călăriu: calu numa' spumă s-a făcut. Vine călări pe cal și, cum a venit, cu moșu de gât:

– Unde-i șaipicu?

Moșu:

– Șe ai, bre?

– Unde-i șaipicu?

– N-am luvât, bre, nimic!

Scoace cama, taie moșu la gât. Să-ntoarse și să dușe.

B: Da' ăsta a văzut. Tot a văzut. A șăzut numa atâta cât nu și-a dat dungă, cât să mestecă zâua cu noapcă.

L: Vine moșu... S-a coborât. Zâșe:

– Da' văzuși?

– Văzui, numa văzui tot strâmbătaće.

– Eee, n-ai văzut strâmbătaća. Numa acuma să-ți spun: a venit mai întâi unu călări; ăsta-i negustor. Ali negustoru ăsta a tăiat tata lu băiatu ăla la gât și i-a luvât avuția.

B: Aaaa, tata lu copil.

Aăsta a tăiat la gât tata lu băiatu de douăzăs de ani și i-a luvât banii c-a fost iar negustor în vremea de cinereată. Și acuma dreptatea a întors avuția, a plăcit capu la tata lui. Da' moșu ăla, e-će ăsta, șe e tăiat la gât, aăsta l-a tăiat pe tata a lu călări, a lu călariu pe cal, l-a tăiat la gât și i-a luvât avuția. Ama pe strâmbătaće a luvât-o, pe strâmbătaće s-a dus. Ama a fost moară să plăcăscă sufletu lui din anii ai cinereții...

– Pa e pe strâmbătaće.

– Nu e pe strâmbătaće, că el n-a luvât șaipicu. Șaipicu cu bani nu l-a luvât, ama a plăcit sufletul lu tată-so, cu strâmbătaća l-a luvât, pe strâmbătaće a plăcit. E-će, aia e, copilu meu, ci-că, dreptăća. Dreptăća sângură vine, da' strâmbătaća omu o fașe. Da' pravda sama dalazi¹⁶, da', zâșe, crivda čovece napravi¹⁷.

*

B: Da' când a săpat fata singură?

L: Eeee, nu a săpat, a seșerat. Merze Dumnezău pe pământ cu barba până-n pământ...

B: Dumnezău cu Sâmpetru.

¹⁶ *Pravda sama dalazi*: dreptatea învinge întotdeauna.

¹⁷ *Crivda čovece napravi*: ce crimă a făcut omul.

<https://biblioteca-digitala.ro>

L: Ei, Dumnezeu cu sâmtii.

B: *Dumnezeu cu Sâmpetru merg pe pământ. Se duc la vro feciță, da' ea sapă sângură, sapă, sapă, sapă de zor. Și ei ajung la ea și zăc:*

– *Da' bine, ai câta apă, feciță?*

– *Pa, zâșe, am, ama-i caldă. Mă duc în ogaș fuga să v-aduc.*

– *Ma¹⁸ nu țe dușe, dă-ne de aia să bem!*

– *Nu-nu, mă duc fuga să v-aduc câta apă reșe.*

Să lasă ea din seșerat, de săpat și aleargă în ogaș. Și vine alergând și le dă apă să bea. Și ei beau și pleacă.

– *Măi, zâșe Dumnezeu, de fecița asta ar trebui vrun băiat vrednic să fie.*

Da' Sâmpetru zâșe:

– *Nu, nu vrenic, numa câta mai lenos să fie.*

– *Pă, zâșe, cum să fie mai lenos, dă șe mai lenos?*

– *Pă, zâșe, dacă-i așa vrenic ca ea, ea-ndată moare de năcăzâtă, că prea vrenică îi. Da' pingă el lenos, poa' să odînească și ea. Da', zâșe, șcii pe care copil să i-l dăm?*

– *Pe care?*

– *Pe-ahăla șe ne duserăm la el și, când am întrebat unde este apă, da' el culcat la umbră, zâșe...*

L: Eeee, a dat cu pișoru...

B: *A-nșins cu pișoru, cu pișoru a arătat: colo-n vale este apă! Ahăla-i de ea, ci-că.*

L: Ei, da' asta-i... Pă snimuie ea?

Mere Dumnezeu cu sâmti, adunați câta sâmti pi lângă el și zâșe:

– *Mă, Domnule, haide să ne coborâm odată pe pomânt... – Ei, șciu io măi lunz, numa asta-i măi iut gata de va veni copiii mei. – Mă Doamne, aiđe să ne coborâm câta pe pământ, să vedem șe e pe-acolo.*

– *Haide, zâșe, să vedem, zâșe, că cum îi situația, cum e treaba?*

A plecat ei, merg-merg-merg. Văd două fece-ntr-un loc, două fece mari.

– *Bun lucru, fecelor!*

– *Mulțamesc dumitale, dedo!*

– *Da', zâșe, vați avea câta apă?*

– *Ei, noi ne-am apucat acuma să seșerăm, nouă de apă reșe ni-e grijă! – zâșe.*

Da' vruna a rădicat pișoru și zâșe:

¹⁸ Ma (conj.): dar.

– E-će colo fântâna!

Da' aialaltă a rădicat pișoru:

– Trrrr!

Bine, nu-i nimic. A plecat. Pleacă ei încolo și Dumnezeu și-a făcut crușe. Zâse:

– Da' bogda una să vină din dosu nostru să-ntoarcă, da' locu nișcând să nu-l mai isprăvească.

A măi mers ei, a măi mers, când, deparće, cât vezi cu ochii, da' vro fată seșeră, numa' še s-a apucat la vrut căpătâi.

– Bun lucru, fată mare!

– Mulțămesc dumatile, măi dedo!

– Da', zâse, vai avea câta apă?

– Aaaam, numa' caldă. Numa' stați câta, că, zâse, dușeți-vă la lemnul ăla și șadeți câta la umbră că, zâse, mă duc fuga că, zâs-că fântâna e goadă departe, numa' mă duc fuga să aduc.

– Ei, da' n-ai să fârșăști locu!

– Ei, și așa io nu-l fârșăsc, că-s sângură, numa' când azung. Să v-aduc câta apă reșe, că, zâse, vād că v-ă zăpuc¹⁹, v-ă sece.

Când s-a dus, da' vrut băiat frumos doarme la umbră, acolo. Fata s-a dus alergând, a venit de-acolo, le-a dat apă, a beut... Ala doarme. S-a-ntors fata. Ei a plecat, Dumnezeu cu sâmfî.

– Pă da', Doamne, še-i asta?

– Pă, zâse, asta, e-će, aia-i: Fata asta pân-astară locu să-l isprăvească, zâse. Da', zâse, văzurăți băiatul ăla še 'ârcoane? Noi vorbirăm, șezurăm, băurăm, ne spălarăm, făcurăm še făcurăm, tăinuirăm, plecarăm, da' el tot 'ârcoane. Asta e sudvina²⁰ ei.

– Pă da' cum, Doamne, de še?

– Pă, zâse, dacă doi iuți, ei, zâse, nu-i mai oprești...

B: Da.

L: ...da' doi netrăbuiți nu mai pleacă. Aia iuți n-ar trăi mult de hărnișie și de-alergătură. Ar muri. Da' ășea ar muri de foame, că n-ar mai pleca. Numa' pe lângă ea iută și el o să meargă, da' pe lângă-al netrăbuit și ea o să odinească. Și, zâși-că, așa trebuie să fie, să țină lumea pe pământ, da' așa, de pe fuga s-ar răstori lumea, că unii-ar muri de iuți, unii-ar muri de foame și nu ar mai... Numa', zâse, așa să fașe.

B: Numa' io șciu că el a rădicat pișoru, de fecele alea nu șciu.

¹⁹ *Zăpuc* (s.n.): căldură.

²⁰ *Sudvină* (s.f.): destin.

*

L: Da' merg doi inși pe drum. Merg doi inși pe drum, ama Sveći Nicola să dușe cu Dumnezău... Vro punce mare. Ama Nicola cu Dumnezău stau la căpătâiu punții. Da' doi inși merg-merg-merg și au azuns la punce. Da' zâse Nicola:

– Doamne, še gândeșc tu, trecășca pe punce?

– Să vezi acuși!

Își fașe crușe, își fașe crușe, își face crușe la căpătâiu punții și să roagă ca să treacă... Și să roagă la Dumnezău și-și face crușe. A azuns la mizlocu punții, a căzut în apă. Da' unu mearze, mearze, da' zăpuc, da' zăpuc, da' greu încroșnat²¹ cu s-o fi fost încroșnat. A trecut, a trecut pingă ei, s-a dus. Da' Sfeći Nicola:

– Și acuma, Doamne, še-i asta? Șe direptațe îi asta? Țsta se rugă, se rugă, se rugă și-n apă căzu, da', zâse, ahăla, 'și-că, trecu și đ-abia mearze și niș cruce nu-și făcu niș nu se rugă niș nu-ntrebă, numa' trecu.

– Ei, zâse, să-ți spun: Țsta, când a văzut apa mare și punca strâmtă și-a făcut crușe și s-a rugat. Da' ăla și când să culcă și când să scoală să roagă, 'și-că, la mine. Ama acuma, de greutațe, cu mâinile prinsă și pișoarele, n-a putut să-și facă crușe, c-ai văzut că și-n cârcă și-n mâini are greu. Ama când să culcă și când să scoală, el să roagă. De aia a trecut, și-că.

*

L: Da' când a mers, iar așa, Dumnezău cu Al nepomenit pă pomânt. Stau la vro umbră... Nu, înaincă lor merg doi. Înaincă lor merg doi inși, doi băiați. Da' Al nepomenit zâse:

– Țștia sunt oamenii mei.

Da' Dumnezău zâse:

– Acuși o să vedem ai cui sunt! Poacă să fie ai mei, ori poacă să fie ai tăi.

– Da' cum să vedem, Doamne?

– Ei, zâse, acuși vedem ai cui sunt!

– Pă cum, să-i întrebăm?

– Nu, zâse, sânguri ne-arată ei ai cui sunt.

A azuns ei la vro umbră, la vro fântână. A șazut la umbră, s-a spălat pe ochi, a luvat apă-n troacă²², a pus lângă ei, a scos să mănânse. Unu și-a făcut crușe, și-a făcut, și-a făcut, s-a apucat să mănânse. Da' unu mănâncă. Când s-a săvârșat, a băut apă. Unu și-a făcut crușe, și-a făcut, s-a rădicat, da' ălălalt: trrrr!

²¹ *Încroșnat* (adj.): încărcat, încotoșmănat.

²² *Troacă* (s.f.): vas de băut apă (făcut adesea din coajă de dovlecel).

Dumnezeu zâse:

– Văzuși? N-a trăbuit să-i întrebăm! Văzuși care-i al meu, da' care-i al tău? Îți zâsăi io că nu trăbă să-i întrebăm că ei, zâsi-că, sânguri ne spun. Care și-a făcut crușe când s-a apucat și și-a făcut crușe și când s-a lăsat, ala-și fașe și când să culcă și când să scoală, ăla-i al meu. Da' ăla, zâse, e-će și la cusur nu numa'... că nu și-a făcut cruce, numa' zâce, a dat din picior și: prrr! Păda!

B: Tu rău multe șcii!

*

B: Ȃla să-l spui când a avut nouă meane²³ și nouă dugăi²⁴.

L: Deda mi-a spus-o.

B: Că el muuulte șcie, dedă-so.

L: E-he-he, șine mi-a povestât, amă, ciudă²⁵, bre, io țân minće, amă io n-am avut așa străsuri așa mulće. Pa, să m-apuc.

A fost un om ș-o muiare. El s-o-nsurat. Da' el atâta a fost de gazdă, a avut nouă dugăi și nouă meane. Omu ăla. Și el să-nsoară și fașe nuntă, să căsătorească el, tot, și fașe nuntă. Ama dugăile să golesc și meanele. Și zâse tata lui și muierea lui:

– Șcii se, noi moară să ne dușem s-adușem ispak²⁶ de meane și de dugăi că, zâse, nu măi... s-a golit.

– Pă, zâse, cum, măi tată și dedo, să-mi las io, zâse, nevasta. E-će, nunta numa' se ne-a trecut, zâse. Am fost numa' câta cu govia²⁷.

– Ei, zâse, decă, vinim.

– Pă cât ne trebuie să drumăim?

– Nouă ani să ne dușem și nouă ani să ne-ntoarșem.

Au-lă-lă! Ama, dacă demult, copiii ascultau de părinți. A plecat. S-a dus cu nouă vapoară pe nouă mări. S-a dus... Nouă ani s-a dus și nouă ani s-a-ntors. Și când mai s-ažungă acolo la kraju²⁸ lor, să pune vro vijelie și să pune și clăcină vapoarele, le clăcină, le clăcină și le răstoarnă. Da' zâse al cînăr, ăla se s-a-nsurat, zâse:

– O, Doamne, Doamne – da' vezi, el, mlodoženie²⁹, da' vezi, el nu are optsprezeș ani –

²³ *Meană* (s.f.): magazin.

²⁴ *Dugae* (s.f.): dugheană, prăvălie.

²⁵ *Ciudă* (s.f.): minune.

²⁶ *Ispak* (s.n.): marfă, produse.

²⁷ *Govie* (s.f.): mireasă.

²⁸ *Kraj* (s.n.): sfârșit, final, capăt.

²⁹ *Mladoženie* (s.m.): mire.

B: El patruzeș de ani are.

L: Pă da! O, Doamne, Doamne, zâse mlodoženia, da' še mai fu asta, să ne răstoarne brodurile³⁰.

Să fașe un om dinaincă lui și zâse:

– Da' bine bre, tu vrei să ažunz cu ispaku acasă, cu vapoarele să ažunz?

– Vreau!

– Da', zâse, cât mi-ai da?

– Pă cât seri atâta-ți dau.

– Tri zâle să m-ascult cu-avuțâia tea!

Ei, el își fașe răcunile³¹ că tri zâle s-asculce cu meanile, tri zâle cu dugăile, nu-i aia mult. Șe? Nouă meni, nouă dugăi, de tri zâle nu-i aia nimic.

– Ei, zâse, să! Da' cum é-aș găsi io pe éine?

– E, când ažunz tu-acasă, zâse, sânșur vin io să m-ascult cu avuțâia tea!

– Bine, zâse el.

Vântu o stătut, ažung ei acas'. Merg ei, ažung ei cu brodurile, cu vapoarele pe mări, ažung ei acolo, când acolo, la malurile mărilor, stă un băiat de opsprezece ani.

– Bună zâua, mă băiete!

– Mulțămesc metale, drumașilor!

– Da', zâse, še stai aișa?

– M-a mânat muma că trăbă s-ažungă tata cu nouă vapoară, cu deda al mai cinăr și cu deda al bătrân.

– Ah – lui i-a dat în gând. E-će avuțâia. Eh! – odma i-a dat în gând.

Ei, iacă și omu ăla vine și zâse:

– Da, zâse, ažunsărăți?

– Ažunsărăm!

– E-će, io tri zâle m-ar trăbui să m-asculce copilu tău, să-mi fie slugă.

– Pa, zâse, uice cum, cu vreo dugaie, ori cu meni!

– A-a! Nu, numa' el să-mi fie tri zâle slugă.

Să ghindeșce el:

– Să!

Dacă nu, îi ia capu, îl omoară și să pierde el. Da' zâse copilu:

³⁰ *Brod* (s.n.): vapor, vas.

³¹ *Răcun* (s.n.): socoteală.

– Da' cum pot io să ce găsăsc?

– Ai să merz și m-ei găsi când îi găsi o casă ocolită cu pari și-n tot paru căc-un cap de om, tu să șcii că acolo sunt io, înt-ala obor să tuni.

– Bine!

Mearze el, plânze, i-i frică. Plânze-plânze-plânze, odată-nsepe să zămă. Ažunze lângă el, zâse, o tunsulică, o flocoșacă, da' frumoasă, da' frumoasă, da' trențuroasă. Zâse:

– Da' bine, zâse, prostule, de se plânz'

– Pă e-će, zâse, cum e și se... Spune el cum a fost tată-so cu vapoarăle, cum a vinit unu...

– Aaa, zâse, ala-i tata. Numa', zâse, io sunt fata lui a mai mică. Io mai am două surori. Numa pe mine m-a dudăit în svet³² că, zâse, știu đ-un bob măi mult decât muma. Muma m-a dudăit, că đ-un bob știu măi mult decât ea. Da' decât surorile mele șcie ea un bob măi mult, da' io iar știu un bob măi mult decât ea. Muma m-a dudăit, n-avem loc amândouă, și-că, în casă. Numa', zâse, nu ce plânze tu, numa' auzi, zâse, să-ți spun. Io vreau să-ți азut. Când vei азunze la o casă, la un obor ocolit cu capeće, numa un par îi gol și paru ala șere cap... Și tata, zâse, i s-a dosăđit că nu mai poáce să trăiască de paru ăla că șere cap. În tot paru e căc-un cap, da' capicele alea sînt ale lu slugi. Da' deda s-a-pucat și tata a năstăvit³³. Ama tata atăta de iut a găsit sluz și nišo slugă n-a isvârșat zădatcurile³⁴ lu tata și, e-će, numa' un par și nu măi poáce tata. Muma, odma: du-će, mă, mai cată o slugă, că nu mai pot să trăiesc de paru ăla, că baș cătră ușă a rămas, paru ăl dintră ușă fără cap!

B: Și zbeară.

L: Și zbeară.

...Și tata a plecat și, e-će, a găsât pe tata tău că nu șcie... Că așa trebuie să ia, iar băiat de douăzăs de ani, că așa-i în parii ăia. Numa' io țâie-ți азut. Numa' când ți-азut io ție, tu atăta să fii, să ai griză, să ala... Ama când ai isprăvi tot, tata atunsa a să-ți đa đintr-o soră đ-ale mele să-ți alez să ce-nsori cu ea. Ali când oi pleca, ea ce omoară pe cine și-ntoarșe avuțăia îndărăt și ea ce omoară și pune capu-n par. Dacă-l ascuți tu pe tata, ma niș nu poți tu să-l ascuți pe tata, că el are să-ți deie șeva se nu mai poáce să facă nima, numa' io pot să c-азut.

³² Svet (s.n.): lume.

³³ A năstăvit (v.tr.): a condus, a dus la bun sfârșit.

³⁴ Zădatcă (s.f.): poruncă.

– Pă bine, zâse! Pă haide, še să fac?

– Numa' să mă iei de muiere, că dacă nu mă iei pe mine de muiere, io će omor pe urmă!

Se gândește el, zâse:

– Ce iau!

– În noapća dîntâi, într-o noapće să faş pod pistă mări şi când să faşe zăuă, el noapća, în miez de noapće să treacă pistă podu ăla şi să se vadă, aşa să se lumineze pe podu ăla ca când e zăua-n amiaz, ca când luceşte soarele.

– Da', zâse, cum aş puca io să fac?

– Ei, nu poţi, amă fac io. Da' tu nişodată să nu zâs stăpâne, că dacă zâs stăpâne, će ameninţă şi el şi muma, numa' tot nestăpâne să-i zâs. Şi dacă va zâsa še-i zâs tu lui nestăpâne, că nişo slugă aşa nu i-a zâs, tu să zâs: păi, aşa şciu io, aşa-mi vine să zâc, da' să nu spui că ți-am spus io, că ć-omoară muma, odma će omoară, că muma, vezi-bine, odma-i dă-n gând că sunt io.

Când să duşe el acolo, strâgă la uşă:

– Nestăpâne, nestăpâne!

El a ieşat afară:

– Da' še-i, futu-i în cur la mă-sa, care strâgă nestăpâne?

Când, el:

– E, sluga noastră a venit! Da' de še-mi zâs tu mie nestăpâne?

– Ei, zâse, aşa şciu io, zâşi-că.

– Bine, aide! Da', bine, zâşi-că, io o să-ţi dau ţaie, zâşi-că o muzădată³⁵ să-l faş la noapće, să-mi faş pod pistă mări, să luşască ca soarile-n amiaz. La noapće să-l faci, da' mâine noapće să trec pistă el să se vadă ca soarile-n amiaz.

– Bine, nestăpâne, cum zâs tu, io ascult. Numa' să-mi dai o sută de sluţ cu o sută de bişuri cu foc în vârf.

– Da' še fut curu-n mă-sa – îl înjură – care ć-a-nvăţat pe ćine?

– Ei, aşa şciu io, zâse că, că io sângur nu pot să fac podu.

– Bine, zâse, îţi dau.

Da' muierea a plecat la drum. Muierea lu nestăpănu, muma fecii. Da' fata, când i-a spus ea cum să caće slugile, i-a spus el „unde-am să te găăsć”? , i-a spus:

– Iar la lemnu ăsta să vii pe urmă cu sluţile şi io iau sluţile şi mă duc acolo unde-a zâs tata.

³⁵ *Muzădată* (s.f.): poruncă.

Și el ia sluzile seara, când însărează, ia sluzile și cu nouă bișuri cu foc în vârș și să dușe la lemnul ăla și ea iese și zâșe:

– Acuma, prostule, numa’ dormi. Culcă-țe și dormi!

Da’ ea ia sluzile și ia bișurile și toată noapța bațe, tot bațe. Când să fașe zâuă, întoarșe sluzile și-l pomenășe și gata o fost. Și el să dușe:

– E, nestăpâne, gata podu, la noapțe să țe duș să trăs pe el.

– Biiine, zâșe, s-o vedem și pe aia.

Dă el sluzile așii și... Da’ până a nu pleca, zâșe fata:

– Auzi, da’ mâine noapțe îți dă târnuță pe mână, da’ tu să pui vie de la casă-n dal d-o noapțe s-o sădeșc, d-o noapțe să se prindă, d-o noapte să rodască și să merz să-i duș târnuța cu struguri. Muma, ea așa zâșe.

– Bine, zâșe.

– Da tu iar sere o sută de sluz cu o sută de bișuri...

B: Iar așa.

L: Iar așa sere, că io toată noapța am să-i pun să sădască și să rodască.

– Da’ unde? – zâș-că.

– Iar aiș, la lemnul ăsta vii.

El să dușe:

– Ei, nestăpâne, am făcut pod bun?

– L-ai făcut.

– L-am făcut.

Aide, prânășe el. Când se dușe noapța cu muiera, cu fețele, podu luceșe ca soarele la amiază.

– Ei, zâșe, copile, baș bun! Ama, zâșe, acuma, zâuă d-a tri am să-ți dau... – A luvat o târnuță. Zâșe:

– Vezi târnuța asta?

– O vād.

– Astară îți lăs târnuța și când să fașe zâuă să mi-o-aduș plină de struguri.

– Pă, de unde, nestăpâne?

– Să pui via s-o sădeșc de noapțe, d-o noapte s-o sădeșc, d-o noapțe să rodască, mâine-zi struguri să culez să-mi aduci.

– E-pă, nestăpâne, bine, numa’ să-mi dai iar sluzile alea de alaltăseară, o sută de sluz cu o sută de bișuri și cu foc în vârș.

– Să, bre, zâșe. Da, zâșe, șe faș cu ele?

– E, io așa, zâșe, șciu.

Ia el sluzile, ia bișurile și să dușe-acolo la lemnul-ala și plânze-plânze-plânze.

– Nu  e pl n ze, numa   ane   arna pe m n     dormi, culc   e    dormi.

Ia sluzile: toat  noap ca ba e, m n , s  izbesc. C nd soarele c ta m i s  s  vears  zorili, ea-l pomene  e:

– Du- e c -s strugurii pe rod, s -i du  la tata cu rou ,   -c .

Se du e el, cule e strugurii cu rou .

– Hai, nest p ne, bun    imine  a!

– Mul  amesc dumitale! Da', z  e,   -ai a i?

– P , z  e, am venit cu struguri.

S  du e muierea, s  uit , m    ...

– E-p , z  e, bun! Tot e bun, m-ai ascultat dou  s ri, am  m i am un zadat. Dac -l fa     pe   a io, z  e, pe urm , c t   eri at ta-  i dau.

– P  bine, nest p ne, dec !

– Ama, z  e, acuma, astar  s    e du    e noap ce p n    imine  a    s -mi prinzi o iepuroaic  care c nd s  face z u  o slobozi    sob . E- e traista, e- e traista asta.   n traista asta s -mi adu  iepuroaica   imine  a    c nd o slobozi    sob  s  fac  doi iepurei: unu negru, unu alb, unu ominesc, unu muieresc.

El pleac , s  du e iar la lemnu   a    pl n ze    pl n ze.    c nd, ea vine    z  e:

– A, acuma tata-  i ia capu, c  numa' o iepuroaic  pe p m nt est ! Da' io am s  latru    s  cheun toat  noap ca s-o scol, da' tu s  sai acolo-n bo  s-o prinzi    traist .

   el adoarme    iepuroaica tre e    ea s  du e   -o-ntoar e    o bag  a i-n traist ...

( ntregistrare   trerupt )

O iepuroaic ... trebuie s-o prind     c nd o adu e ea s  fac  doi pui i: unu negru, unu alb, unu ominesc, unu muieresc.    el z  e:

– M , pa bine, numa' d -mi traista.

   el a luvat traista    s-a dus. A mers-a mers-a mers    s-a dus la lemnu   a    pl n ze.    c nd a venit fata z  e:

– Eee, z  e, acuma tata   e omoar ! Acuma tata   e omoar , de    numa o iepuroaic  pe p m nt iest , nu sunt mai mul e. Numa s    ani bine min e... s    e ui i bine cu traista s  o prinzi, c  io o s  latru pe *svetu* tot, c  pe pom nt numa' una est .    io o s  latru    o s-o scol    pe h rtopi    tu s-o prinzi la prilaz    traist .

   el p n  ea latr     chioa e    umbl       a, el adoarme.    la mijloc de noap ce iepuroaica tre e    ea vine    z  e:

– Da' ai prins-o?

   el z  e:

– Eeei, n-am prins-o, am adurmit!

– Ei, zâse, acuma tata țe omoară. Numa, zâse, stai câta, treș đincolo țe prilaz că, zâse, să mă-ntorc s-o-ntorc îndărăt dacă pot. Și s-a dus, a întors-o, ea să-ntoarse iară tot pe la prilazu ăla și el o prinđe. O bagă-n traistă. Vine fata și zâse:

– Ei, ai prins-o?

– Am prins-o.

– Du-te și slobozi-o la tata-n sobă și el o să-ți arece surorile mele. Și când o să-ți arece surorile mele tu să zăs: Da' țe la sluzile noastre am auzât io că mai ai tu, zăs-că, o fată măi mică! Ama ele o să sară cu gura și or să zacă că noi am dudăit-o pe aia, nu ne-o mai trăbă pe ea nouă, că ea șcie-un bob mai mult decât noi. E-pă atunsa tu să zăs: E-pă, atunsa, nu măi vreau să-mi aleg pe nima, dacă nu vreți să-mi arătați pe aia, nu-mi mai trăbă nimic!

Și el așa fașe. Să dușe și sloboade iepuroaica și ea fașe doi puiți, unu alb, unu negru, unu ominesc, unu muieresc. Și zâse:

– E, bun, băiete, poșcelnic³⁶ m-ai ascultat, poșcelnic să-ți plăcesc!

Da' fata i-a spus:

– Când îți va arăta surorile mele tu să zăs să mă cace și pe mine și să seri cărjiia a lu tata đin mână și cărăbile³⁷ țe pe curenic, ale bătrâne și alta nimica nu-ți mai trăbă. Ama să ai griz-să n-audă muma, numa la tata să seri.

Și el zâse, când a slobozât el iepuroaica:

– E, băiete, poșcelnic m-ai ascultat, poșcelnic să-ți plătesc.

Zâse:

– Io, nestăpâne, nu ser nimica altă, se, decât numa aș șerea cărăbile țe pe curenic și cărjiia din mână.

– E, zâse, îți dau, ama să-ți dau și-o fată đ-ale mele să țe-nsori cu ea.

I-a arătat pe ale două, zâse:

– Măndre sunt ca soarele, da' la soare țe poți uita, da' la ele nu țe poți țe măndre și țe premenițe se sunt, ama, zâse, am auzât, nestăpâne, țe la sluzi tăi că mai ai una mică.

– Ei, zâse, aia muierea mea, baba mea a dudăit-o, că șcie un bob măi mult decât ea.

– E-pă, decă, ama dacă io nu vreau, atunsa cum îi?

– Pa bine, aide să vină!

³⁶ *Poșcelnic* (adv.): întru totul, cu fidelitate.

³⁷ *Cărăbi* (s.f.): fluier de tip arhaic.

Și când el a zâs să vină, ea s-a făcut odată lângă el și el zâse:

– Pa, nestăpâne, pe asta mică s-o aleg, că, zâși-că, îi năcăzâta, iar, ca mine, da' aşca sunt prea-prea lucru sus de mine.

Și pleacă ei și ia cârjiia lui din mână și cărăbile de pe curenic și pleacă. Și când pleacă din satu ăla, să dau mai încolo, să dau mai încolo de la el, ea zâse:

– Amăruntă cu cârja aia la mine să mă fac govie, da' io să mă rog la cine să ce faș mlodoženie. Și ea ia cârja și-amăruntă la cărăbile elea să să facă coșie cu cai. Șede govia cu mlodoženia în coșie, să duc acolo, la avuția lui.

Când, vine muiera.

– Ama, omule, da' še-i, paru ăla una strâgă: cap, cap! Da še-i?

– E, zâse, muiera, s-a găsât unu maistor care še gođ-am zâs, el tot a făcut.

– Și, zâse, še a șerut? Și unde-i acuma?

– S-a dus.

– Și s-a șerut?

– N-a șerut nimica. Mă rugai cu o fată de aşca đ-ale noastre, din șele două. El, când ai șcii, mă mirai, a auzât de la sluzile astea ale noastră că mai avem una și, și-că, pe ea o chemat-o.

– A, zâse, prostule, pă, zâse, ea i-a azutat đ-a făcut. Și cum, s-a mai șerut?

– Pă, zâse, cărăbile de pă curenic și cârja mea din mână.

– A, avuția noastră s-a dus toată! Că tu șcii că avuția noastră în cărăbile alea și în cârjiia de la cine din mână era. Fuga să ce duș după ei și să iei cârja aia și cărăbile.

– Bine, zâse.

Pleacă tartoru ăl bătrân, să dușe. Merže-merže, dudăie pământu. Da' ea zâse:

– Auzi, tata a plecat după noi, num' tu să amărunți la mine să mă fac, zâse, o besărică băăătrână-bătrână, surupată, da' io să amărunt la cine să te faș un păcurar cu o sută de oi.

Și amăruntă la el, să fașe păcurar cu o sută de oi. El amăruntă la ea, să face o besărică bătrână.

– Și, zâse, când azunze tata lângă cine, să zăcă: păcurari cu o sută de oi, da' de o sută de ani păcurari bătrân! Și când va azunze tata lângă cine va zâse:

– Bună zăua, păcurari!

– Mulțămesc dumitale!

– Da' n-ai văzut o govie și-o mlodoženie să treacă?

– Aha!

– Când?

– Când am fost băiat, zâșe, și a înșeput să să zidască besărica asta.

Când ațunze el așii:

– Bună zâua, păcurari.

– Mulțam tale!

– Da, zâșe, n-ai fi văzut cumva să treacă vreo coșie cu doi cîneri în ea, cu mlodoženie și govia.

– Aha, am văzut!

– Da' când a fost aia?

– E-će, vezi mănăstărea surpată? Ama maistorii au lucrat, atunș s-a rădicat. O sută de ani estă de atunș. Și uită, io am fost băiat, da' acuma vezi că am o sută de ani.

Stă el, se uită. Aia a fost demult, când am să-i măi ațung, dacă-s o sută de ani de când a trecut. Să-ntoarșe el îndărăt. Când să-ntoarșe el îndărăt:

– Aaa, zâșe muierea, i-ațunsăși?

– Măi muiere, un păcurari și o mănăstăre!

– A, prostule, pa ei sunt ahăia! Da' še nu luvași la păcurari cârjiia din mână, că cârja tea la el în mână?

– Da' șciu io da' așa a fi? Ama va fi!

Ama ea zâșe:

– Io mă duc acuma! Stai tu căta, io mă duc, nu poacă aia să treacă numa' așa.

Da' ei iară: ea amăruntă cu cârja, îl face mlodoženie; el la ea, s-a făcut govie. Iar să fac coșia cu cai înzugați și pleacă ei. Iar a-nșeput pomântu de să cutrămură. Ea zâșe:

– Auzi, acuma muma a plecat după noi. De ea rău amuncă³⁸ avem să scăpăm, ama, zâșe, io am să amărunt la cîne să će fac un rățoi, da' tu să amărunți la mine să mă fac o baltă maaaare, mare, atâta de mare balta aia să fie și tu la mițlocu belții să fii, ama să nu će uiți cătră muma, că nu poate să će prindă, ama ochii are să ți-i ia. Ama tu să nu te uiți.

Zâșe:

– Bine.

³⁸ *Amuncă* (adv.): cu greutate.

Când, așunze ea lângă baltă.

– Aa, da’ aișa sunteți! Stați voi câta, că am să șad aișa dacă nu pot altăse să vă fac, barem ochii la rățoi să îi iau.

A stăcut, a stăcut, a stăcut și, dădată, să uită cătră ea. Când să uită, ea ia ochii și fuze. Și când a fužit, a plecat. Ea iar a mărunțat cătră el cu cârja, s-a făcut mlodoženie, ama fără ochi. Da’ el cătră ea, s-a făcut govie. Da’ ea zâse:

– Auzi, acuma, zâse, șcii se să făsem? Tu stai e-ć-aișa, să șezi în coșie și țini caii, da’ io mă duc după muma s-o așung, zâse, cum gođe șciu io și cum gođe pot am să fac, să-i iau ochii, să-i întorc îndărăt.

Zâse:

– Bine!

Aleargă mumă-sa, aleargă-aleargă, da’ are ochii, numa’ nu mai poace să le ia cârja. Și așunze la vro fântână mumă-sa. Și cum a-șuns la vro fântână, a pus mâna așa, cu ochii, și s-a plecat să bea apă. Ama govio a alergat după ea și pe drum găsește două chichireze de iepuri și le ia în mână. Și așunsă și tăman ea bea apă și ea îi deșchide mâna, ia ochii și pune chichirezele de iepure și să-ntoarse-ndărăt și îi pune la mlodoženie. Da’ ea nu mai poace: bea câta apă și să odinește și să dușe fuga la om. Da’ el zâse:

– A, mă muiere, iut ce-ntorseși tu! Îi ajunseși, se făcuși?

– De, zâse, nu sunt io tu! Da’ se, io sunt proastă ca cîne? – zâse. Pă ți-am spus io că io mă duc? Stai tu câta.

– Și se i-ai luvat, se i-ai făcut?

– Ș-am făcut? E-ć-o baltă mare, s-a făcut fie-mea o baltă mare, da’ sluga s-a făcut rățoi. Ama, zâse, stai tu câta, că io ochii la rățoi... că n-am putut să-l așung să-i iau cârja; cârja-i în baltă. Nu putui să-l așung! Ama ochii-i luvai!

– Unde sunt?

Și-că:

– E-će-i!

Când deșchide mâna, două chichireze de iepure.

– Eah! Io baș am ghințit că io mai mult șciu decât ea, da’, zâse, ea m-a întrecut, și mai mult șcie.

Da’ ei... Îi pune ochii govio la mlodoženie și să duc la casa lor și trăiesc srečan³⁹ pe urmă nu i-a mai dărât nima nimica și a rămas să trăiască amândoi la avuția lor, la tată-so și la ai bătrâni.

³⁹ *Srečan* (adv.): fericit.

Fig. 3. Brana Cârčioabă (anul 2009)

Câteva comentarii

Discuția dintre cele două femei din Slatina-Bor, Brana Cârčioabă și Liubița Șutulovici, a permis actualizarea unei succesiuni de narațiuni de genuri și dimensiuni foarte diferite, legate între ele de un subiect central, soarta omului, norocul acestuia sau, în termeni regionali, de *sreče*. Vorbim, mai exact, despre două basme, textele 1 și 6, și patru mici povestiri (textele 2-5) din seria „pe când umblau Dumnezeu și Sfântul Petru pe pământ”. În sinteză, povestirile se dezvoltă după cum urmează:

Text 1: narațiune de tip basmic, în jurul ideii că norocul unei familii crește ori scade, în funcție de prezența sau absența unei ființe în care acesta pare să se întrupeze;

Text 2: narațiune-exemplu despre Dreptate (Direptaće) și Nedreptate (Strâmbătaće);

Text 3: narațiune-exemplu despre cum Dumnezeu și Sfântul Petru sortesc căsătoria unei fete foarte ospitaliere și harnice cu un fecior extrem de leneș;

Text 4: narațiune-exemplu despre răsplata celor credincioși în defavoarea celor fățarnici;

Text 5: narațiune-exemplu cu tentă licențioasă și scatologică, despre gesturile oamenilor aflați sub autoritatea lui Dumnezeu vs ale celor aflați sub autoritatea Necuratului;

Text 6: narațiune basmică din două mișcări: prima secvență se înscrie motivului „dă-mi ce nu știi că ai acasă”, în vreme ce a doua se construiește ca un adevărat basm independent despre o căsătorie dificilă, precedată de probe grele, duse la îndeplinire de o soție puternică și înțeleaptă.

Este, de fapt, vorba despre șase glose (narrative) în jurul aceleiași teme, despre un gen de efort comun al celor două prietene de a actualiza povestiri diferite, dar, în mod evident, relaționate tematic. Unele din aceste exemple sunt narațiuni relativ cunoscute, răspândite pe arii largi ale teritoriului românesc, așa cum este cazul celor patru exemple despre drumurile lui Dumnezeu însoțit de un sfânt (Nicola) ori de toți sfinții pe pământ. Astfel, textul 3 este, practic, o variantă a tipului *Aa-Th 750*: „Dumnezeu și Sf. Petru în plimbare. Răsplătirea gazdelor prietenoase”⁴⁰, fiind, probabil, una din cele mai răspândite legende-basm despre începuturile lumii și ale rânduielilor ei, pe vremea când călătorii sacri, Dumnezeu și Sfântul Petru, umblau pe pământ.

Amprenta puternică a repertoriului local este, însă, dată de cele două texte de tip basm, care prind restul discuțiilor ca într-o ramă și fac, cumva, ca cele patru mici povestiri-exemplu să pară o pauză, un respiro, în căutarea și în așteptarea unei noi narațiuni complicate și lungi. Textul 1 se construiește în două mișcări diferite ca desfășurare evenimentială, însă similare ca demonstrație simbolică și mitologică. Astfel, povestea istorisește, mai întâi, despre o gospodărie unde, la un moment dat, oamenii simt că lucrurile merg rău și încearcă să găsească o soluție pentru a stopa dezastrul, iar apoi, într-o a doua secvență a sa, despre o familie care prosperă și în baza propriei hărnicii, dar și fiindcă, într-un moment-limită, a asumat să crească un câine care se dovedește purtător al norocului. Viața de zi cu zi pe care o raportează ambele secțiuni ale basmului pare aceeași, ea evocând lumi cu oameni care muncesc peste măsură, grijiile ca familiile lor să aibă toate cele necesare. Totuși, în pofida acestor repere de natură rațională, uneori lucrurile merg bine, alteori, din contră, catastrofal. Doar vorbele codificate ale vrăjitoarelor

⁴⁰ V. Adolf Schullerus, *Tipologia basmelor românești și a variantelor lor*, conform sistemului tipologiei basmului întocmit de Antti Aarne. Traducere din limba germană de Magda Petculescu. Ediție îngrijită și prefată de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2006, p. 53.

locale – *mincinoase*, cum le numesc povestitoarele – pot da oarecare sens lucrurilor care se petrec și, mai ales, pot sugera soluții potrivite. Norocul pare a ține, astfel, de un nivel ascuns al realității, fiind de factură ezoterică, inteligibil pentru oamenii de rând – care sunt chiar personajele poveștii – doar prin traduceri și sfaturi concrete, nu prin revelație, pur și simplu.

Textul 1, narat de Brana Cârchioabă și Liubița Șutulovici, amintește, desigur, de mitologia românească a piezei bune și a piezei rele. Într-un text sintetic, Marcel Olinescu definește aceste personaje astfel: „Când cuiva îi merge totul și în continuu rău, iar de ce se apucă nu-i iese și, chiar dacă n-ar face nimic și ce are ar pierde, se zice că în casa aceluia s-a încuibat piaza rea”⁴¹. El trimite, însă, și la o temă mai puțin pregnantă a mitologiei românești, aceea a „omului fără noroc”⁴². Fără să fie o temă recurentă în Timoc, această chestiune a omului care nu are noroc, asociată cu ipostazierea norocului într-o entitate exterioară persoanei poate fi identificată în epica regională. O serie de basme, cum ar fi *Băiatul fără noroc*⁴³, *Omul fără noroc*⁴⁴ sau *Piaza rea*⁴⁵, din colecția lui Cristea Sandu Timoc, includ, cu toate, episoade de genul celor tratate în basmul transcris aici. Bunăoară: „A fost un împărat care avea zece copii. Mai la urmă i-a dat Dumnezeu și o fetiță. Cum i-a venit pe lume fetița, parcă a dat ciurma în oi. A început să-i meargă rău. Mai întâi i-au murit vitele, apoi copiii și slugile”⁴⁶. Evident atari serii de fapte de natură să funcționeze ca stimulatori ai acțiunii basmice determină și secvențe în care soluțiile alese sunt magice, sau măcar pun în scenă derulări rituale neobișnuite (cum este scurtul fragment despre uciderea câinelui și consumul sângelui acestuia ca soluție magică menită să conducă la transmiterea contagioasă a puterii animalului purtător al norocului, în basmul transcris mai sus).

Textul nr. 6 este cel mai amplu și, de asemenea, cel mai complex din seria celor înregistrate în vara lui 1998 la Slatina-Bor și transcrise mai sus. El este, totodată, și singurul care are un titlu, *ăl cu nouă meane și nouă dugăi*, deși titlul pare mai degrabă memorabil,

⁴¹ Marcel Olinescu, *Mitologie românească*, București, Casa Școalelor, 1944, p. 422.

⁴² Cf. binecunoscutul distih: „Cine (n)-are noroc n-are/ De când naște până moare”.

⁴³ În Cristea Sandu Timoc, *Povești populare românești*, București, Editura Minerva, 1988, p. 192-194.

⁴⁴ în *Ibidem*, p. 232-237.

⁴⁵ în *Ibidem*, p. 237-238.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 237.

eufonic, poate tocmai de aceea cu funcție mnemotehnică evidentă, dar narând mai degrabă despre alte subiecte decât despre *meane* și *dugăi* (prăvălii și magazine).

Prima mișcare narativă a acestui basm este una relativ restrânsă, plină de lacune și care se bazează pe multe presupuneri în loc de scene care să prezinte, efectiv, evoluția faptelor. Ea devine, însă, un început pentru a doua mișcare narativă, în măsura în care se înscrie în seria a ceea ce cercetătorii basmului numesc tipul „dă-mi ce nu știi că ai acasă”. Lazăr Șăineanu integrează basmele care includ atari secvențe *tipului Jephtha* și le caracterizează sumar astfel: „În toate versiunile noastre, juruința făcută Necuratului e inconștientă, deoarece copilul juruit nu se născuse încă sau se născuse în lipsa tatălui”⁴⁷.

În ceea ce privește partea a doua a textului, ea începe ca o variantă a basmelor care prezintă descinderea eroului pe celălalt tărâm, loc unde, la un moment dat, acesta găsește casa înconjurată de pari acoperiți cu capetele voinicilor care au încercat fără succes să slujească acolo, adică, în termenii lui Stith Thompson, „(heads) placed on stakes for failures in performance of task”⁴⁸. Continuarea, însă, ține mai degrabă de tipul Aa-Th 313A „fuga magică din casa Demonului (fugarii aruncă obiecte vrăjite și se transformă; fata ajută tânărul să poată fugi)”⁴⁹.

Dincoace de racordarea la aceste tipare, însă, basmul capătă savoare, asemeni povestirilor anterioare, datorită unor elemente specifice (de exemplu una dintre probe este prinderea unui „iepure cosmic” care naște instantaneu doi puișori, „unul muieresc și unul omnesc”) și, mai ales, datorită stilului și talentului de povestitoare ale celor două prietene care își amintesc împreună, fie ascultându-se reciproc, fie completându-se în maniere colaborative complexe, narațiunile.

⁴⁷ Lazăr Șăineanu, *Basmele române* în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice. Ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu. Prefață de Ovidiu Bârlea, București, Editura Minerva, 1978, p. 240.

⁴⁸ *Motif-Index of Folk-Literature*, Revised and enlarged edition by Stith Thompson, vol. 6.1 (a-k), Indiana University Press, 1955, p. 370.

⁴⁹ Adolf Schuller, *op. cit.*, p. 38.

PLUGARUL ȘI SUFERINȚA PĂMÂNTULUI. EXEGEZA UNUI MOTIV FOLCLORIC ROMÂNESC*

Andrei PROHIN**

Abstract

According to Romanian folk beliefs, the soil suffers when the man ploughs it. After the first humans started ploughing up the soil, the soil shed blood and started to scream. To ease its pain, one recommends refraining from working at noon and at night, because the soil needs rest, alike humans. This folkloric motif gained several interpretations in Romanian ethnology. Specialists considered it, successively, as an expression of animism, a poetic image, a proof of deep respect for nature, an illustration of the sacred violence committed by the ploughman, etc. The motif of the pain of the soil has a special value nowadays when we are facing a serious ecological crisis. Traditional wisdom thus offers us an impulse to reflect and reconsider our behaviour towards the environment.

Keywords: folklore, soil, ploughing, pain, labour, interpretations.

Cuvinte-cheie: folclor, pământ, arat, suferință, muncă, interpretări.

Introducere

Se împlinesc două decenii de la adoptarea *Convenției UNESCO pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial* (2003). Autorii ei apreciază cultura populară drept o moștenire valoroasă ce merită a fi protejată și transmisă următoarelor generații. Una dintre preocupările majore ale UNESCO, în prezent, este să pună în valoare patrimoniul imaterial pentru a soluționa diverse probleme globale: asigurarea unui nivel de viață decent, oferirea accesului la educație pentru toți, protejarea mediului înconjurător, respectarea egalității de gen etc. Cultura populară românească teaurizează o bogată experiență de adaptare la mediul natural.

* Lucrarea are la bază o comunicare susținută la Iași, pe 20 martie 2023, la Conferința națională cu participare internațională „Pământul în cultura tradițională”, organizată de Departamentul de Etnologie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din cadrul Academiei Române – Filiala Iași și Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Iași. Articolul a mai fost prezentat pentru publicare în revista *Studiul artelor și culturologie*, editată de Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice din Chișinău. Varianta de față a fost revăzută și completată.

** Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău – Republica Moldova.

O bună parte a necesităților unui sat, odinioară, erau asigurate din resurse aproape exclusiv naturale. Experiența înaintașilor noștri în valorificarea naturii, fără a-i epuiza bogățiile, ar putea să ne inspire în cultivarea conștiinței ecologice și, posibil, chiar în schimbarea modului nostru de viață. În paginile de mai jos, ne propunem să analizăm un motiv din folclorul literar românesc. Ne referim la credința că pământul „suferă” în timpul aratului. Vom urmări prezența motivului respectiv în prescripțiile rituale, în credințele despre natură și legende cosmogonice, apelând la culegeri de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. În continuare, vom urmări exegeza lui în literatura etnologică, precum și relevanța motivului în societatea contemporană.

Viziuni populare despre viața pământului

Potrivit unor prescripții din bătrâni, nu se recomandă a lucra pământul în anumite intervale din zi și din an, deoarece pământul ar avea nevoie de odihnă. „Când e soarele drept la amiază-zi, să nu sapi pământul, căci plânge, pentru că pământul atunci să hodenește ca și omul”¹. Nu se cade să lucrezi pământul noaptea, ci „să-l lași să se odihnească”². Armindenu, marcat pe 1 mai, „se serbează pentru odihna pământului”³. O convingere întâlnită în multe regiuni este că „de la *Adormirea Maicii Domnului* și până la *Blagoveștenie*, pământul „doarme”, „se închide”; în această perioadă nu e voie nici să-l sapi, nici să-l ari, nici să-l lovești cu bățul”⁴. Existența anilor secetoși, cu rod puțin, se explică printr-un argument similar: „Pământul trebuie să se odihnească ca și omul. Dacă rodește câțiva ani de-a rândul, pe urmă trebuie să fie secetă, căci el atunci se hodinește”⁵.

Și producerea cutremurelor este comparată cu simțirile omenești: „Pământul e ca și omul: el, când slăbește, când prea tare rodește, tremură, de aceea se cutremură”⁶; „Pământul se vede că e

¹ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*. Ediție îngrijită de Victor Durnea. Studiu introductiv de Lucia Berdan, vol. I, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 132.

² *Ibidem*.

³ Antoaneta Olteanu, *Mitologie română*, vol. I, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2021, p. 222.

⁴ Ivan Evseev, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Timișoara, Editura Învie, Arhiepiscopia Timișoarei, 2007, p. 454.

⁵ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 132.

⁶ *Ibidem*, p. 119.

păcătos, căci pe el se făptuiesc tot felul de păcate și nelegiuiri; și de aia nu poate da Pământul ochii cu Dumnezeu, fără să se cutremure”⁷.

Atunci când este arat cu plugul, pământul suferă aidoma unei ființe rănite: „Doamne, zice el, mă zgârie, mă taie, nu mai pot!”⁸, „pe mine mă taie, mă muncesc”⁹. Se mai crede că olarul, prin activitatea lui, „arde și chinuiește pământul”. În consecință, după moarte, olarul „va avea mare muncă pe lumea cealaltă”¹⁰.

Putem cita și alte prescripții în care e recomandată grija față de pământ, subînțelegând că omul i-ar putea provoca suferință: „Pământul să nu-l bați cu bățul, că-i păcat, căci pământul ne hrănește”¹¹; „nouă joi după Paști, să nu bați pământul, să nu-l sapi căci bate piatra”¹²; „la pământ să bați mătânii și să te închini, să-l săruți, că pământul ne hrănește și ne ține”¹³.

În unele ghicitori, poetul anonim evocă forța distructivă a plugului care ar putea astfel provoca suferință solului: „Ce fiară cu limba rămă/ și cu spatele dărămă?”, „Care fiară-ncornorată/ îmblă cu gura căscată,/ ce-ntâlnește risipește?”¹⁴

Ca o curiozitate, amintim *Lexiconul de la Buda* (1825), ai cărui autori propun pentru *plug* o etimologie latină: „*plaga*, rana pământului [...] *pleaga*, adecă rănirea”¹⁵. Cu toate că etimonul citat nu mai este acceptat de filologii contemporani, considerăm semnificativă referința la „rana pământului”, care consună cu o răspândită credință populară.

Începuturile plugăriei

Câteva aluzii la faptul că aratul e un proces dureros pentru pământ găsim în legendele etiologice: „Când a dat Dumnezeu oamenilor întâi plugul ca să are, au arat o brazdă, da înlăuntru sângele curgea pohoi. [...]”

⁷ Ion Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele*, București, Editura Paideia, 2002, p. 56.

⁸ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 131.

⁹ *Ibidem*, p. 132.

¹⁰ *Ibidem*, p. 134.

¹¹ *Ibidem*, p. 132.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 131.

¹⁴ *Ghicitori*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de Sergiu Moraru, Chișinău, Editura Știința, 1980, p. 116.

¹⁵ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită. Ediție și prefață de Alexandru Piru, București, Editura Minerva, 1986, p. 63.

Când au tras brazda a doua oară, sânge nu mai era; îl prefăcuse Dumnezeu să fie alb”¹⁶. Elena Niculiță-Voronca, cea care a publicat legenda respectivă, a plasat-o într-un grupaj de texte folclorice consacrate „vinelor” pe care le posedă „tot ce trăiește” – copacii, pământul, buroiile. Culegătoarea nu a inclus-o în compartimentul „Pământul”, ci în cel intitulat „Apa și focul. Vinele de ploaie, de apă”¹⁷. Putem deduce că autoarea intenționa să demonstreze astfel că, în viziunea populară, întreaga natură e un organism viu, asemenea celui uman. O afirmă explicit: „Așa cum noi, oamenii, avem vine, de curge sânge prin ele, așa are tot ce trăiește; rupe frunza copacului și ai să vezi apă”¹⁸.

Legenda respectivă mai poate fi privită în contextul narațiunilor folclorice în care se afirmă că Dumnezeu le-a ajutat primilor oameni să deprindă munca aratului și le-a ușurat truda. Pentru că se chinuiau cu sapa, Domnul le-a dat oamenilor plugul¹⁹. Creatorul l-a învățat pe Adam „să se îndrepte spre cele patru părți și să spuie «Doamne ajută!»”²⁰. L-a învățat pe „român” cum să treacă de la o brazdă la alta, cu plugul²¹. Le-a arătat lui Adam și Evei cum să semene și să are, dându-le drept exemplu șase furnici²². Dumnezeu le-a mai ajutat primilor oameni să depășească frica față de natură și să ia în stăpânire părți din ea. Ideea transpare din amănuntul despre sângele pământului, căruia i-a fost schimbată culoarea în alb. Același lucru este exprimat în relatarea că, la începuturi, oamenii se temeau de vite („Ei spuneau că vitele sânt sălbăticiuni și că au să-i mănânce”), încât a trebuit ca Însuși Dumnezeu să-i învețe cum să îndeplinească muncile agricole²³.

Revenind la legenda despre sângerarea pământului, vom preciza că e atestată într-o singură variantă (din Verești, județul Botoșani)²⁴. Cu

¹⁶ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. II, p. 247.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Legende populare românești*. Ediție critică și studiu introductiv de T. Brill. Prefață de I.D. Bălan, vol. I, București, Editura Minerva, 1981, p. 163.

²⁰ Tony Brill, *Tipologia legendei populare românești*. Prefață de S. Ispas. Ediție îngrijită și studiu introductiv de I. Opreșan, vol. I. *Legenda etiologică*, București, Editura Saeculum I.O., 2005, p. 423, tip 11906.

²¹ *Ibidem*, p. 427, tip 11932.

²² Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri*. Ediție îngrijită de Stancu Ilin și Ionel Opreșan, vol. 19. *Folclor literar (2). Proză populară*, Chișinău, Întreprinderea Editorial-Poligrafică „Știința”, Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, 2020, p. 116.

²³ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 145.

²⁴ Tony Brill, *op. cit.*, vol. I, p. 132, tip 10199.

toate acestea, ideea e sugerată și în alte legende cosmogonice. Într-o variantă din ciclul despre Zapisul lui Adam, citim că, după izgonirea din Rai, Adam a început să lucreze pământul: „Dar când da cu sapa în pământ, pământul țipa. De ce da omul mai tare, d’aia țipa și se văita și pământul mai tare”²⁵. Când Creatorul i-a poruncit să hrănească toate vietățile și oamenii, „auzind pământul această poroncă dumnezeiască, s-a cutremurat de frică, după care cutremur s-a schimbat neteda-i față în munți și văi” (subl. ns.)²⁶. Iar ca urmare a păcatului fratricidului, pământul și-a schimbat culoarea: din alb, a devenit negru²⁷.

În alte legende, se povestește că, la începuturile Creației, pământul a crăpat și s-au format văile²⁸; „râpele și toate adânciturile de pe fața pământului” au rămas după ce diavolul „începu să sape gropi adânci”, deoarece voia să-L înece pe Dumnezeu²⁹. Din pricina Scorpiei sau a lui Iuda, care-i rod stâlpilor, pământul riscă să se prăbușească³⁰. Pentru a confecționa plugul, Dumnezeu „crăpă pământul în două, scoase fier și făcu un plugușor de minune”³¹.

Dintr-o altă legendă despre începuturile lumii, aflăm că Dumnezeu i-a spus lui Adam să are o singură brazdă, ea fiindu-i suficientă pentru a obține hrană. Însă la îndemnul celui viclean, primul om ară o mie de brazde. De atunci, munca plugarului a devenit istovitoare, iar recolta – puțină și dependentă de capriciile vremii³². Putem conchide că, odată cu Adam, și pământul a primit osânda de a fi arat pe suprafețe mari. Îndemnul Creatorului de a ara numai o brazdă putea semnifica deopotrivă grijă față de primii oameni și față de pământ, pentru a nu fi brăzdat excesiv.

În mărturiile folclorice evocate, pământul duce o viață zbuciumată. I se atribuie frecvent suferința, mai ales, din cauza activității omului: este tăiat, se cutremură, se crispează, se întunecă... Pământul e zugrăvit ca o materie a creației, fiind permanent frământat, despicat,

²⁵ I.D. Mihaiu, *Răscumpărarea*, în „Ion Creangă”. Revistă de limbă, literatură și artă populară, nr. 4, 1915, p. 112; Tony Brill, *op. cit.*, vol. I, p. 434, tip 11950.

²⁶ *Legende populare românești...*, p. 188. Tony Brill, *op. cit.*, vol. I, p. 133-134, tip 10208.

²⁷ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 132.

²⁸ Tony Brill, *op. cit.*, vol. I, p. 132-133, tip 10203.

²⁹ *Ibidem*, p. 133, tip 10205.

³⁰ *Ibidem*, p. 160-161, tip 10373-10376.

³¹ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, p. 108.

³² Tudor Pamfile, *Mitologia poporului român*. Ediție îngrijită și prefăcută de I. Opreșan, București, Editura Vestala, 2006, p. 77-78.

modelat. Truda plugarului se situează într-un câmp pozitiv de semnificații (munca rânduită de Tatăl Ceres) și, concomitent, în unul negativ (munca-pedeapsă pentru păcatul neascultării de Dumnezeu). Greutățile destinului plugarului le împărtășește pământul, fără a fi vinovat.

Primele exegeze

Cele mai multe atestări ale motivului „suferinței pământului” provin din culegerea Elenei Niculiță-Voronca, apărută în 1903. În următoarele decenii, folcloriștii au reprodus ori au repovestit informațiile sale, adăugând unele completări și comentarii proprii. Gheorghe Căușanu repovestește informațiile culese de E. Niculiță-Voronca, completându-le cu unele analogii din mitologia greacă, precum și ale altor popoare (neo-zeelandezi, germani, norvegieni). El conchide apoi: „din toate acestea se vede concepția animistică pe care o are omul simplu despre firea înconjurătoare”³³. Cu referire la pământ, autorul remarcă imaginea sa ambivalentă în gândirea populară: „este o ființă, este oarecum un zeu. [...] o ființă binevoitoare și bună când este vorba de viață; iar când este vorba de moarte, cuvântul pământ este sinonim cu răposare”³⁴. Autorul mai semnală în *Metamorfozele* lui Ovidius un vers foarte asemănător credințelor românești despre suferința ogorului arat³⁵. Fiind personificat („Tellus ce hrană dă lumii”), pământul i se plânge lui Zeus: „răbd sfâșierea și-a greblei,/ Și-a-ncovoiatelor pluguri, fiind an de an frământată” (cartea a II-a, versurile 286-287)³⁶.

Tudor Pamfile sugera că textele culese de E. Niculiță-Voronca trebuie înțelese mai curând ca figuri poetice, apărute „într-o epocă târzie, când închipuirea omenească s-a putut avânta pe ușoare aripi de poezie sau filosofie”³⁷. Pamfile respinge ideea că folclorul românesc ar conține „rămășițele unui cult străvechi al pământului viu”. Însă peste câteva rânduri, e mai puțin categoric: „nu trebuie îndepărtată cu totul putința existenței unui cult al pământului”³⁸. Folcloristul admite că

³³ Gheorghe F. Căușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*. Ediție critică, prefată și indice tematic de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2005, p. 20.

³⁴ *Ibidem*, p. 22.

³⁵ *Ibidem*, p. 294-295.

³⁶ Ovidiu, *Metamorfoze*. Ediție îngrijită de D. Onofrei. Traducere de I. Florescu, Chișinău, Gunivas, 2007, p. 43.

³⁷ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 130.

³⁸ *Ibidem*, p. 131.

pământul constituie, în imaginarul popular, o „ființă vie” (având cap, inimă și coadă) și trebuie deci respectat de către om (fapt care se reflectă în interdicțiile asociate pământului). Tudor Pamfile propune o interpretare materialistă a imaginii despre „sângele” pământului, care ar fi curs în timpul primului arat: „sângele lui este *apa* pe care o vedem curgând pe deasupra, – cum curge sângele în trupul unei vietăți – și pe care o întâlnim în trupul pământului, de îndată ce facem o săpătură”³⁹.

Și Ovidiu Papadima neagă ideea că folclorul românesc ar oglindi culte animiste. Citând credințele despre odihna pământului la amiază, sângerarea lui etc., savantul le apreciază drept o viziune lucidă a țăranului român, „menită să împace și mai adânc omul cu natura”⁴⁰. Viziunea populară asupra naturii, sugerează folcloristul, e superioară moral față de cea modernă: „nu poți să nu o admiri în noblețea cu care purifică sufletul uman de zgura unei lăcomii în exploatarea firii, prin care astăzi omul modern umilește și mai ales pustiește pământul”⁴¹. Apelând la culegerea Elenei Niculiță-Voronca, Papadima citează credințele despre pământ, inclusiv despre primul arat și sângerarea holdei. El adaugă exemple similare, în care focul și vântul sunt considerate sfinte, pot fi rănite de om, merită grijă și respect pentru slujirea ce o aduc omului. O. Papadima vede în asemenea credințe mărturii ale relației de armonie între om și natură. El subliniază că nu este vorba de un animism ce ar contrazice învățătura creștină, dimpotrivă, e dovada respectării rânduielilor creștine. Într-un alt capitol al lucrării citate, Papadima afirmă că grija țăranului față de natură își are izvorul în „conștiința sfințeniei muncii”⁴²; „țăranul nostru respectă adânc tot ceea ce poartă pecetea trudei: ființă, plantă, lucru”⁴³. Drept dovadă, invocă relatări folclorice despre chinul pământului, al grâului, porumbului, pentru a oferi hrană oamenilor și animalelor. O. Papadima concluzionează: „Nu e un animism elementar, ci plasticizarea credinței că totul în lumea aceasta se naște, crește și suferă pentru ca să-și împlinească datele sfinte ale misiunii sale”⁴⁴.

³⁹ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁰ Ovidiu Papadima, *O viziune românească a lumii. Studiu de folclor*. Ediție definitivă, revăzută de autor, cu o prefață de I. Opreașan, București, Editura Saeculum I.O., 2009, p. 110.

⁴¹ *Ibidem*, p. 111.

⁴² *Ibidem*, p. 132.

⁴³ *Ibidem*, p. 133.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 103.

Interpretări postbelice

În lucrările publicate după al Doilea Război Mondial, vom afla analize mai complexe ale credințelor populare despre pământ. Pornind din perspectiva studiului comparat al religiilor, Mircea Eliade afirma că, în diverse mitologii, pământul este perceput drept o mamă din care se desprind toate ființele vii și în care revin după moarte. Savantul încearcă să descifreze logica gândirii mitice: „Pământul e «viu» pentru că e, în primul rând, fertil”⁴⁵. În interpretarea lui Eliade, toate ființele vii (vegetația, animalele, oamenii) sunt legate între ele, deoarece au apărut din pământ și posedă „viața care pulsează atât în Mamă, cât și în creaturile ei”⁴⁶. Din acest motiv, o crimă împotriva oricărei forme de viață se răsfârge negativ asupra tuturor celorlalte ființe, „în virtutea solidarității lor organice”⁴⁷. Mircea Eliade apreciază viziunea respectivă drept o „concepție țărănească a armoniei și fertilității antropocosmice”⁴⁸. Argumentarea reputatului istoric al religiilor se sprijină preponderent pe citate din literatura antică greacă (Homer, Hesiod, Sofocle). Nu amintește folclorul românilor, dar putem afirma că textele populare consemnate de Elena Niculiță-Voronca (de exemplu, despre pământul care s-a înnegrit după omorârea lui Abel ș.a.) confirmă concluziile lui Eliade.

Câteva credințe despre pământ i-au suscitat interesul lui Petru Caraman. Spre deosebire de Eliade, care își construiește exegeza preponderent pe extrase din literatura antică, Petru Caraman se referă la folclorul românesc și cel al popoarelor slave. Savantul ieșean remarcă faptul că „în simbolică popoarelor europene, pământul este cel ce a cumulat toate forțele vitale”⁴⁹. Autorul ajunge la concluzia că, în gândirea populară, pământul a fost divinizat. O dovedește obiceiul jurământului cu brazda pe cap, cunoscut la români și la alte neamuri. În esență, Petru Caraman ajunge la aceleași concluzii ca și Mircea Eliade, dar realizând o analiză mai profund ancorată în realitățile istorice.

În sinteza *Mitologie română*, Romulus Vulcănescu comentează mărturiile folclorice despre pământ, adunate de Elena Niculiță-Voronca, pe care le apreciază drept o „representare animist-antropomorfică” a

⁴⁵ Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*. Traducere de M. Noica, ediția a IV-a, București, Humanitas, 2008, p. 265.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 267.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 268.

⁴⁹ Petru Caraman, *Pământ și apă. Contribuție etnologică la studiul simbolice eminesciene*. Ediție, prefață, note și indice de Gheorghe Drăgan, Iași, Junimea, 1984, p. 96.

pământului⁵⁰. Sângerarea pământului arată, alături de alte credințe populare, denotă că „Pământul Mumă este însuflețit de sentimente proprii și o înaltă moralitate”⁵¹. Vulcănescu propune o reconstituire istorică a formării acestor reprezentări. Ele au parcurs „o fază de creație cosmică sacră”, urmată de „o fază de însuflețire a pământului (faza animistă și animatistă) și o fază de figurare antropomorfică a pământului (faza magico-mitică politeistă)”⁵². Autorul afirmă că, în spațiul carpato-danubiano-pontic, s-a produs o fuziune între credințele dacilor și „cultul latin al zeiței *Pământul Mumă*”. Grație influenței creștinismului, „imaginea și implicit rostul Pământului Mumă răspândită în provincia Dacia a fost treptat substituită între secolele IV și VI de imaginea și rostul «Maicii Domnului»”⁵³.

O viziune proaspătă și profundă asupra implicațiilor mitice ale muncilor agricole aduce Sabina Ispas, prin studiul dedicat motivului „chinul plantelor”, întâlnit în unele cântece, descântece și basme românești. Motivul menționat cuprinde relatarea chinurilor pe care le îndură cânepa și grâul până la obținerea produselor finite (pânza de cânepă, respectiv, colacul de grâu). Pornind de la exegezele lui Mircea Eliade, René Girard și ale altor autori, folclorista bucureșteană deduce că narațiunile de acest gen îndeplinesc o funcție ritualică. Aceasta constă în „actualizarea unui sacrificiu, săvârșit «la început», care urmează să întoarcă sau să stăvilească violența, să purifice spațiul și timpul în care se desfășura ceremonia”⁵⁴. În interpretarea Sabinei Ispas, „chinul plantelor” întruchiează „sacrificiul vegetalului”, necesar în riturile de întemeiere (precum nunta), deoarece „creația înseamnă sacrificiu”⁵⁵.

Peste mai bine de un deceniu, Sabina Ispas revine la examinarea motivului „chinul plantelor”, incluzând în analiză versurile din *Plugușor*⁵⁶. Autoarea consideră că *Plugușorul*, prin descrierea muncilor

⁵⁰ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei RSR, 1987, p. 443.

⁵¹ *Ibidem*, p. 442.

⁵² *Ibidem*, p. 441.

⁵³ *Ibidem*, p. 443.

⁵⁴ Sabina Ispas, *Motivul „chinul plantelor” în folclorul românesc*, în „Revista de Etnografie și Folclor”, tom 29, nr. 2, 1984, p. 127.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 129.

⁵⁶ Sabina Ispas, *Versurile de plugușor, între descrierea tehnologiei agricole și semnificația rituală*, în „Oltenia. Studii și Comunicări. Seria Etnografie”, vol. XI, Craiova, 2001, p. 11-15.

agricole și a „chinului” grâului pentru a obține colacul, îndeplinește o funcție „rituală, de purificare, expiatorie”⁵⁷. „Chinul” grâului „va prelua vina posibilă a omului, se va substitui celor ce ar putea fi pedepsiți pentru greșelile, omenеști, pe care le-au săvârșit, va purifica și, implicit, va fertiliza tot ce intră în contact cu el”⁵⁸. Concluzia este că *Plugușorul*, alături de alte creații folclorice, ilustrează câteva idei specifice culturii românești – vegetalul ca „substitut pentru făptura umană”⁵⁹ și înlocuirea „sacrificiului de carne și sânge [...] prin cel vegetal”⁶⁰. În mod tangențial, cercetătoarea se referă și la aratul pământului, evocat în *Plugușor*: „prelucrarea întregului pământ locuit de om fiind un act de protejare și integrare în sacral pozitiv”⁶¹.

Într-un alt studiu⁶², aceeași cercetătoare propune o altă explicație a motivului suferinței vegetalului, cu referire la copaci. Autoarea scrie că, „în context ritualic și ceremonial, lemnul funcționează, în multe situații, ca substitut al corpului omenesc”⁶³. O atare substituție se bazează pe credința că vegetalul (în particular, copacii) posedă viață. Din acest motiv, în unele legende populare, se evocă suferința lemnului în timp ce este tăiat de om. „Tăietorul de lemne este sortit să aibă o muncă trudnică, care nu aduce mari venituri, pe motiv că el chinuie vegetalul, substitut al omului și purtător de valențe sacre”⁶⁴, comentează S. Ispas. Am putea conchide că munca plugarului se înscrie între alte activități umane, de valorificare a naturii, provocându-i suferință.

Concepția despre „chinul plantelor”, ca mecanism de aplanare a conflictelor, este dezvoltată de Varvara Buzilă. Dacă Sabina Ispas aducea exemple din folclorul literar, cercetătoarea de la Chișinău lărgeste exegeza spre discursul ritualic (din obiceiurile de nuntă). Domnia sa consideră că pâinea nupțială (colacul sau jemna) are aceeași funcție de protejare a tinerilor însoareți pe care o exercită în basme „povestea colacului”. În gândirea mitologică, conchide autoarea, se pune semnul egalității între om și grâu, fapt care face posibil schimbul

⁵⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 11.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 15.

⁶¹ *Ibidem*, p. 14.

⁶² Sabina Ispas, „Ipostaze ale vegetalului în spiritualitatea românească”, în *Perspective asupra textului și discursului religios*. Volum îngrijit de Ioan Milică, Emanuel Gafton și Sorin Guia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 281-296.

⁶³ *Ibidem*, p. 281.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 294.

reciproc de roluri între cele două entități: „raporturile om-grâu nu se înscriu în formula subiect-obiect, ca în cazul celorlalte lucruri, ci este de natură subiect-subiect”⁶⁵. Acest fapt „înlesnește în condiții rituale un schimb de acțiune de la om la pâine și viceversa”⁶⁶. Elementul care unește grâul și omul este munca grea de obținere a pâinii. Varvara Buzilă ne atrage atenția asupra unui fapt paradoxal pentru mentalitatea contemporană. În folclor, nu este pus în prim-plan chinul omului pentru a obține pâine, ci cel al grâului (când este cultivat) și al pâinii (până ajunge a fi coaptă): „pâinea gata reprezintă la egal chinul omului și al grâului, ceea ce constituie încă un temei pentru a opera egalarea bob-om sau pâine-om, iar de aici a transfera acțiunea când pe unul, când pe celălalt, pentru a rezolva conflictele”⁶⁷.

În această ordine de idei, considerăm că suferința pământului arat, evocată în folclor, poate fi interpretată drept parte a descrierilor greutăților muncilor agricole. Această strădanie o îndură omul, cerealele și glia. Motivul „chinul pământului” nu a devenit un „text operațional” (ca să cităm formulările Varvarei Buzilă). El pare a avea o prezență mai redusă în folclorul literar, comparativ cu cel al grâului și pâinii. Cu toate acestea, suferința pământului poate fi înțeleasă ca una din proiecțiile suferinței îndurate de plugar și ca o expresie a pietății omului față de natură.

Sugestii valoroase pentru exegeza aceluiași motiv ne oferă studiul Ioanei Repciuc, consacrat semnificațiilor muncilor agricole în descântece și *Plugușor*⁶⁸. Rezumând concluziile mai multor etnologi din România și de peste hotare, cercetătoarea din Iași argumentează că munca agricultorului poate fi asociată violenței: „gestul agricultorului de a împlânta plugul în *Tellus Mater* [Pământul Mamă – n.n.] a fost perceput, în imaginarul ancestral, ca un act de violență sacră”⁶⁹. Unul dintre argumente reiese din faptul că „cercetătorii uneltelor arhaice de arat au observat coincidența simbolică a instrumentelor agricultorului cu cele ale războinicului”⁷⁰. „Vinovați” de violență față de natură sunt toți cei implicați în procesul de obținere a pâinii: „secerătorul, nevoit să

⁶⁵ Varvara Buzilă, *Pâinea: aliment și simbol. Experiența sacralului*, Chișinău, Editura Știința, 1999, p. 60.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 59.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 45.

⁶⁸ Ioana Repciuc, *Elemente de rit agrar în descântecele românești*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, vol. XI, 2011, p. 195-220.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 196.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 205.

ucidă spiritul vegetațional așa cum plugarul omora spiritul pădurii și al vegetației sălbatice. [...] morarul, la rândul său, ucide spiritul grâului”⁷¹.

Dacă Ioana Repciuc subliniază caracterul violent al prelucrării pământului, Silvia Ciubotaru conturează o imagine mai „luminoasă” a plugarului în folclorul românesc. Domnia sa evocă originea divină a plugului și semănatului, imaginile poetice asociate prelucrării pământului în diverse specii literare. Autoarea subscrie explicației formulate de criticul Edgar Papu că, odată cu descoperirea agriculturii, între om și natură „se stabilesc noi relații afective, care «nu mai țin de o natură-obiect, care constituie hrana, ci de o natură-subiect», precum ogorul, ploile cu mană, soarele atotpânguitor, «care, prin virtuțile lor energetice, *prepară* această hrană»”⁷². Revenind la subiectul nostru, credem că mărturiile folclorice despre pământul care necesită odihnă, sângerează și se vaietă când e arat reflectă elocvent o percepție a naturii ca subiect.

Valențele motivului în prezent. Concluzii

Toți cercetătorii evocați mai sus au apreciat reprezentările populare despre pământ și muncile agricole ca mărturii ale unei gândiri mitice, profunde și originale, dar caracteristică altor epoci ale istoriei. În folclor, aflăm doar unele reminiscențe ale gândirii respective. Adoptarea de către UNESCO, în 2003, a *Convenției pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial* a adus o schimbare de atitudine față de cultura tradițională. Autorii *Convenției* ne îndeamnă să salvagardăm valorile culturale imateriale viabile în prezent, să le punem în serviciul dezvoltării durabile a societății și să le transmitem urmașilor. Exigențele UNESCO impun ca, în cadrul acțiunilor de salvagardare, cercetătorii să dialogheze cu comunitățile și, doar împreună, să ia măsuri pentru protejarea și perpetuarea patrimoniului respectiv. Se încurajează astfel valorile democrației participative și e stimulat spiritul civic. În această ordine de idei, capătă o mare actualitate credințele populare despre suferința pământului, alături de prescripțiile rituale ce exprimă grijă față de glie. Ele constituie exemple de comportament ecologic, de înțelegere adâncă a vieții naturii, exprimată într-un limbaj poetic. Merită a fi salvgardate și transmise următoarelor generații ca un tezaur valoros de

⁷¹ *Ibidem*, p. 209.

⁷² Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile agrare din Moldova raportate la spațiul național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, p. 8.

<https://biblioteca-digitala.ro>

înțelepciune populară, care ne poate ajuta în cultivarea responsabilității omului față de mediul înconjurător.

Deschizând primul volum din *Patrimoniul cultural imaterial din România*, vom afla înregistrat „chinul pâinii”, alături de chinul brânzei și al cânepii. Înscriserea acestora ca elemente de patrimoniu cultural imaterial, denotă faptul că ele își păstrează viabilitatea în comunitățile contemporane din România. Alcătuitoarii le numesc „povestiri cu funcție magică încadrate unor obiceiuri calendaristice”⁷³, plasându-le alături de colindat, urat, teatrul popular de iarnă și alte obiceiuri de peste an. Putem conchide că povestirile cu funcție magică supraviețuiesc, preponderent, în folclorul ritualic, la sărbătorile calendaristice. Credințele despre „chinul” pământului nu sunt menționate în volumul citat.

O încercare de reconsiderare a reprezentărilor populare despre pământ întreprinde Narcisa Știucă în volumul doi al aceleiași lucrări, apărut la distanță de aproape un deceniu. Dumneaei semnează capitolul „Științele pământului”. Formularea titlului ne sugerează năzuința de a include mărturiile folclorice într-un sistem, reprezentând o veritabilă știință care anticipează gândirea savantă modernă. Între elementele de patrimoniu imaterial, consemnate în capitol, vom afla „ritmurile pământului”, pe care Narcisa Știucă le explică astfel: „conceput ca organism viu, pământul, ca și oamenii, are nevoie de odihnă, de aceea trebuie respectate de către agricultori „conacele” (prânzurile) și succesiunea semănăturilor”⁷⁴. În opinia noastră, e un pas binevenit întru reevaluarea credințelor românești despre pământ, care înglobează experiența a generații de agricultori. Autoarea a elaborat capitolul în baza publicațiilor din domeniu. Recunoaște însă că „interesul etnografilor s-a îndreptat arareori către aceste aspecte ale vieții tradiționale”⁷⁵.

Dintr-o perspectivă similară cu a Narcisei Știucă, cercetătoarea Dorina Onica (Dragnea) analizează reprezentările tradiționale despre litosferă, hidrosferă, biosferă și atmosferă, indicând echivalentele lor științifice contemporane din geografia fizică⁷⁶. Valorificând texte

⁷³ *Patrimoniul cultural imaterial din România. Repertoriu*, vol. I, București, CIMEC – Institutul de Memorie Culturală, 2009, p. 20, nota 46.

⁷⁴ *Patrimoniul cultural imaterial din România. Repertoriu*, vol. IIA, București, Editura Etnologică, 2014, p. 49, nota 24.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁷⁶ Dorina Onica, *Geosferele în credințele și imaginarul popular. Interdisciplinaritate și universalitate*, în „Studii și comunicări de etnologie”. Serie nouă, tomul XXXII, Sibiu, 2018, p. 4-27.

folclorice publicate, precum și informații culese personal în satele din Republica Moldova, autoarea conchide că „societatea tradițională de odinioară deținea un patrimoniu etnografic extraordinar, care a teaurizat și a transmis posterității diverse date cu referire la interpretarea structurii interne a Pământului, formarea mineralelor și rocilor, configurația geomorfologică a scoarței terestre (munți, podișuri, câmpii), energiile interne ale Pământului (cutremure, erupții vulcanice), formarea arterelor hidrografice și importanța lor pentru popoare, dispunerea structurală a atmosferei, geneza manifestărilor și fenomenelor meteorologice (nori, ploaie, vânt, ninsoare, arșiță, frig etc.), biodiversitatea lumii înconjurătoare, particularitățile de bonitate ale resurselor pedologice (stratul edafic) ș.a.”⁷⁷.

Încheiem cu convingerea că merită a fi realizate noi investigații, în comunitățile contemporane, pentru a completa domeniul cunoștințelor populare despre pământ, în măsura în care se mai păstrează în memoria colectivă. Ținând cont de problemele ecologice acute, de secetele frecvente, credem că avem șanse să descoperim noi mărturii ale conștiinței că pământul suferă, asemeni omului. Probabil, vom regăsi puțin din ceea ce Elena Niculiță-Voronca a cules în Bucovina mai bine de un secol în urmă. În schimb, putem identifica mărturii de solidaritate între om și pământ, specifice viziunii oamenilor contemporani. După cum scria Mircea Eliade, „la nivelul *experienței individuale* mitul n-a dispărut niciodată complet: el se face simțit în visele, fanteziile și nostalgiile omului modern”⁷⁸.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁷⁸ Mircea Eliade, „Mituri, vise și mistere”, în vol. *Eseuri*. Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică, 1991, p. 130.

<https://biblioteca-digitala.ro>

NARAȚIUNI MAGICE DIN ARHIVA DE FOLCLOR A MOLDOVEI ȘI BUCOVINEI

Ioana REPCIUC*

Abstract

The paper intends to analyze the folk imaginary embedded by different types of the Romanian folklore texts in which supernatural forest beings – such as the Forest's Mother (the Romanian Baba Iaga) or the forest's ogre are the main malefic agency. According to Romanian beliefs documented by the Folklore Archive of Moldavia and Bukovina stored at the Romanian Academy – Iasi Branch, this forest demon is associated with forest wildlife, she is the master of savage animals and may hinder or help the human beings which step on her territory. The presentation of the various narratives, beliefs and superstitions in which this character is displayed reveals that the mythological being is also associated with different types of discourse belonging to the broad narrative genre: superstitious opinions, memorates, belief tale, belief narrative, belief legend, *historiola* in incantations, etc. Words and narratives that address the supernatural are also seen as rhetorical tools through which people in the traditional society used to manipulate fearful forces that are either needed to be ward off or put to work for the benefit of the humans.

Keywords: fairy-tale, charm, *historiola*, folk belief, superstitious memorate, poetics of impossible actions.

Cuvinte-cheie: basm, descântec, *historiola*, credință populară, povestire superstițioasă, poetica imposibilităților.

Faptul folcloric, ca act comunicativ, încurajează studierea tuturor elementelor procesului de performare, și anume a performerului, a circumstanțelor performative și a mediului social în care acesta performează. Nicoleta Coatu observa că „structurarea textului se află în legătură directă cu cele două aspecte pragmatice esențiale, activitatea de construcție și intenția de comunicare. Într-o perspectivă pragmatică, noțiunea de text folcloric implică referirea la activitatea de construcție în relație cu conceptele de coerență, expectație, permisivitate, raportate la cei doi poli ai comunicării,

* Departamentul de Etnologie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română, Filiala Iași – România.

<https://biblioteca-digitala.ro>

instanța emițătoare și cea receptoare”¹. Din punctul de vedere al informației pe care cercetătorul faptului folcloric o are la dispoziție, credințele populare, superstițiile, imaginarul magico-religios se exprimă într-o gamă variată de discursuri, de la sintetice răspunsuri la întrebările dintr-un chestionar etnografic inventariind imaginarul mitologic dintr-o anumită comunitate la scurte motivații sau explicații care susțin conținutul de credință; uneori, aceste explicații evoluează spre nuclee de memorate și povestiri superstițioase și pot ajunge până la nivelul cel mai sofisticat al basmului fantastic.

Un tip important de discurs în care credințele magico-religioase sunt puse în act este descântecul. Descântecul arhaic românesc este un act verbal dependent de un context ritual, fapt etnocultural încadrabil în domeniul mai vast al medicinei populare. Ca structură de comunicare, descântecul beneficiază de credibilitatea comunității tradiționale („cenzura preventivă”, cum a fost numită de Jakobson și Bogatîriov) și de un complex imaginar folcloric al cărui factor esențial este credința în forțele supranaturale care intervin pozitiv și negativ în existența destinatarului discursului magic. În afara descântecului, ca text reprezentativ în care s-a fixat și prin care acționează imaginarul magico-mitic românesc, acest imaginar se manifestă în alte tipuri de expresii ale vieții folclorice. Este vorba despre credințele populare și ideile mitologice care se regăsesc în expresii sau mici nuclee narative, plasate de cercetători în zona „amorfului”, a „difuzului”, a repertoriului eterogen de miteme și imagini magico-religioase care ajung sau nu să fie dezvoltate narativ.

Raportul dinamic dintre diferitele tipuri de discursuri care angrenează credințe și superstiții a fost intens dezbătut, întrebări existând mai ales în ceea ce privește capacitatea acestor categorii de texte de a exercita funcții rituale. În timp ce descântecul este categoria cea mai activă din punctul de vedere al acțiunii rituale, basmul fantastic se situează la polul opus, considerat fiind un tip de text desacralizat și puternic estetizat. Cu toate acestea, unii cercetători consideră că „basmelor păstrează multe relice mitologice, chiar dacă adesea camuflate sub alte aparențe”². Unul dintre elementele pe care aceste tipuri de discurs – credința, descântecul, basmul – le au în comun sunt

¹ Nicoleta Coatu, *Considerații asupra poeziei oralității folclorice*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLIII, nr. 5, 1992, p. 463.

² Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *Basme fantastice din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 144.

<https://biblioteca-digitala.ro>

reprezentările despre ființe supranaturale care circulă cu ușurință, uneori fără multe modificări de substanță de la un tip la altul. Un exercițiu ce poate aduce lămuriri semnificative în înțelegerea aspectelor funcționale ale discursurilor magico-mitice este tocmai analiza aplicată a rolului și portretului pe care-l primesc, conform imaginarului popular, aceste ființe în diversele contexte discursive.

Între cei doi poli în care discursul magic este materializat fie într-un cadru cu precădere estetic (basmul), fie într-altul dominant funcțional (descântecul), se găsesc o serie de discursuri folclorice intermediare sau „de tranziție”³, așa cum observă și Ion Cuceu: „Reprezentările mitice, legendele și povestirile superstițioase se plasează, mai mult decât alte categorii narative, în zonele difuzului”⁴. Același cercetător clujean identifică trei planuri suprapuse ale realității spirituale rurale în care funcționează reprezentările mitico-magice: *planul ideatic* – „apar ca simple fapte de conștiință, drept credințe sau indicații de comportament magic (prescripții, interdicții, tabuuri)”, *planul ritologic* – „reprezentările mitice stau la baza unor acte și gesturi rituale” și *planul superior al povestitului* – „faptele de conștiință și modelele propriu-zise de comportament magic sunt actualizate prin narativizare”⁵. Observând polifuncționalitatea reprezentărilor mitologice, Otilia Hedeșan sugerează că mitologia populară „există, practic, ca un joc de puzzle extrem de sofisticat, în sensul că, în situații concrete, când trebuie interpretat un eveniment sau altul prin perspectiva miturilor, discursul fiecărui localnic umple o parte a tabloului sensurilor, asemeni unei piese a jocului”⁶. Pentru a înțelege locul fiecărui discurs în planul imaginarului și a alătura coerent piesele puzzle-ului pe care-l reprezintă credințele populare despre o prezență frecventă din galeria de personaje ale basmului, am ales să explicăm în continuare rolul poetic și funcțional al discursului narativ în textul incantatoriu și apoi să redăm trei „narațiuni magice” teaurizate în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB): un descântec-invocație, o povestire superstițioasă și un basm

³ Pavel Ruxăndoiu, *Folclorul literar în contextul culturii populare românești*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 2001, p. 320 ș.urm.

⁴ Ion Cuceu, *Fenomenul povestitului. Încercare de sociologie și antropologie asupra narațiunilor populare*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 1999, p. 165.

⁵ *Ibidem*, p. 165-166.

⁶ Otilia Hedeșan, *Pentru o mitologie difuză*, Timișoara, Editura Marineasa, 2000, p. 9.

(fragment). Cele trei narațiuni ilustrează moduri diferite de raportare la imaginarul popular și, de asemenea, la capacitatea performativă a limbajului de a configura ceea ce Nicoleta Coatu numea „sistemul lumilor posibile magice”⁷.

Povestea din descântec

Pentru a caracteriza componenta narativă sau intriga explicită integrată în structura unui text magic, specialiștii în magicul discursiv au folosit un diminutiv latin, și anume *historiola*. Dat fiind mediul magiei occidentale în care au fost făcute observațiile asupra existenței acestui nucleu narativ, s-a constatat că el s-a desprins din mitologia creștină de esență populară: „Literally a little story, in which the protagonists or protagonist (usually a saint, or a Biblical or Apocryphal character, sometimes represented with their particular attribute) overcomes an antagonist – whether that be a malevolent character, force or disease. The little story presents an analogy between the recent situation and a mythical precedent of it, in which, to use the jargon of the structural analysts of folktales, a lack is liquidated”⁸.

În culturile magice mai puțin influențate de relația strânsă cu inventarul narativ creștin, povestea din centrul textului magic are, totuși, aceeași funcție în raport cu realitatea: generarea unei analogii. Încercând să caracterizeze tiparul după care se organizează narațiunile biblice, Northrop Frye vorbește despre o „structură narativă aproximativ în formă de U, apostazia fiind urmată de o coborâre în dezastru și sclavie care la rândul ei e urmată de pocăință, apoi de o înălțare, prin mântuire, până la un punct mai mult sau mai puțin la nivelul de unde a început coborârea”⁹. Această povestire în formă de U are trăsăturile esențiale ale discursului narativ, comune de fapt străvechilor povestiri inițiatice: succesivitate, transformativitate și compensație. Cercetătorii antropologiei textuale consideră că aceste structuri reprezintă modelul primordial al textului din rituri de fertilitate sau basme fantastice¹⁰.

⁷ Nicoleta Coatu, *Structuri magice tradiționale*, București, Editura ALL, 1998, p. 14.

⁸ Jonathan Roper, *Towards a Poetics, Rhetorics and Proxemics of Verbal Charms*, în „Folklore”. An Electronical Journal of Folklore, Estonian Literary Museum, edited by Mare Kõiva, Andres Kuperjanov, vol. 24, 2003, p. 22.

⁹ Northrop Frye, *Marele cod: Biblia și literatura*. Traducere de Aurel Sasu și Ioana Stanciu, București, Atlas, 1999, p. 211.

¹⁰ Michael Metzeltin, Margit Thir, Giovannella Donata, *Testualità. Teoria e pratica*, Wien, Cinderella, Band 8, Instituto Italiano di Cultura di Vienna, 2005, p. 11.

Aplicând această teorie în domeniul descântecelelor, observăm că epicul magic respectă cele trei caracteristici ale schemei narative din povestea fantastică de esență inițiativă: *succesivitate* (propozițiile se înlanțuie în ordinea întâmplării faptelor: apariția bolii, a simptomelor ei, identificarea agenților malefici, apariția adjuvantului vindecător, vindecarea), *transformativitate* (evoluția protagonistului narațiunii de la starea de sănătate la cea de boală și apoi revenirea la cea de sănătate) și *compensația* (promisiunea de păstrare veșnică a stării benefice din final și formule de mulțumire adresate agentului descântător și/sau transcendentului). Varietatea structurilor fabulative care apar în descântece poate fi deci redusă la structura epică esențializată; aceasta corespunde, în planul expresiei, opozițiilor puternice dintre polul binelui și cel al răului, care pun în evidență transformarea profundă prin care trece protagonistul.

Textul, ca unitate de conținut și de expresie, își delimitează spațiul cu ajutorul unor „semnale metapragmatice”¹¹, deosebit de productive în literaritatea folclorică. Dacă formulele de început pot fi considerate pragul care anunță trama epică și țin loc de expozițiune (precizarea locului, timpului și a protagoniștilor), fiind astfel relevante cu precădere din punctul de vedere al semanticii narative, formulele de final ale textelor magice răspund mai degrabă unei necesități pragmatice și destramă legătura cu lumea analogică, anunțând întoarcerea la realitate: „Descântecu’ meu/ Și leacu de la Dumnezeu/ Și de la sfânta zi de azi”¹².

Această translație de la universul fabulos populat de personaje supranaturale, în care vindecarea devine posibilă, iar binele învinge răul, la realitatea ritului a fost unul dintre motivele care i-au determinat pe cercetătorii magicului să vorbească despre factura hibridă a compoziției textului incantatoriu. Unul dintre importanții cercetători ai descântecelelor Greciei moderne vorbește despre coexistența legăturii puternice dintre realitatea ritului și ficțiunea *historiolei*, dintre structura textului și contextul performativ al ritului. Fluiditatea dintre cele două niveluri este asemănată de Passalis cu cea studiată de teoria ritualului, în spiritul formulei „between and betwixt” propuse de Victor Turner¹³. Coexistența respectivă

¹¹ Heinrich Plett, *Știința textului și analiza de text. Semiotică, lingvistică, retorică*. Traducere de Speranța Stănescu, București, Editura Univers, 1983, p. 90.

¹² Teodor Bălășel, *Versuri populare române ceremonioase*, adunate și coordonate de ~, vol. I, Craiova, Biblioteca poporului „Ramuri”, nr. 2. Descântece, 1934, p. 49.

¹³ Haralampos Passalis, „Myth and Greek Narrative Charms: Analogy and Fluidity”, în vol. *Oral Charms in Structural and Comparative Light*, Russian Academy of Sciences, Russian State University for the Humanities, Moscova, 2011, p. 48.

caracterizează și alte categorii de texte rituale din folclorul românesc, cum ar fi *orația de nuntă*. Descriind un astfel de text, Marin Buga observă cum gradația de la „punerea în scenă”, adresarea către publicul prezent la nuntă, de la începutul textului, la alegoria vânătorii („partea cea mai poetică a textului”), la descrierea propriu-zisă a actelor ceremoniale și la încheierea prin formule umoristice specifice configurează o arhitectură discursivă și funcțională hibridă din punct de vedere generic¹⁴.

În timp ce finalul descântecelor relevă dorința locutorului de a crea o strategie pragmatică de atragere a sprijinului divin, partea inițială a structurii acestei categorii de texte aparține unei context tematic foarte vechi, povestind o ruptură ontologică creată prin descinderea unui personaj central al intrigii magice, precum și precizând timpul și spațiul în care se produce acest eveniment. Rolul jucat de personaj în scenografia profundă a textului variază consistent, deși probabil că acest personaj ar fi trebuit să fie, conform funcției referențiale a discursului magic, destinatarul ritului. Motivația ar fi faptul că acesta este, precum neofitul sau mezinul din basm, cel care suferă seria de transformări, descântecul fiind, la rândul lui, o poveste a îmbolnăvirii și a vindecării acestui protagonist. Personajul care apare însă în debutul textului poate fi, prin modificarea sensului primordial, descântătorul, agentul malefic sau divinitatea care vindecă: „Ion de dimineață s-a sculat,/ În cântările cântărilor,/ În revărsatu zorilor,/ În mirosul florilor...”¹⁵. Procedul de singularizare a unui agent mitic presupune plasarea în centrul acțiunii a unei ipostaze mitice a eroului, într-un cadru desprins parcă din baladele românești cu subiect istoric-legendar: „A purces Vodă/ Cu oastea lui toată...”¹⁶, după cum putem avea de-a face cu un protagonist multiplu de proveniență mitico-simbolică, în cazul căruia denumirea religioasă acoperă de fapt sacerdoțiul precreștin: „Nouă diaconese,/ Nouă preotese,/ De dimineață s-au sculat,/ Pe fețe s-au spălat”¹⁷.

Redeschizând din perspectiva lingvisticii textului o discuție intens abordată de poeticienii basmului asupra formulelor narrative fixe din debutul poveștilor („A fost odată ca niciodată...”), Eugenio Coseriu indică existența a două niveluri de interpretare care completează înțelegerea acestor formule și implicit a textului: uzul lor propriu

¹⁴ Marin Buga, „Structura compozițională – criteriu de diferențiere a genurilor populare”, în vol. *Folclor literar*, vol. II, Timișoara, 1968, p. 143.

¹⁵ Teodor Bălășel, *op. cit.*, p. 129.

¹⁶ Artur Gorovei, *Descântecele românilor. Studiu de folklor*, București, 1931, p. 175.

¹⁷ *Ibidem*, p. 182.

(fixarea unui context semantic pentru desfășurarea universului de discurs) și cel figurat (relevant din punct de vedere simbolic, pentru conturarea lumii ficționale)¹⁸. În plus, analiza lui Coseriu conduce la relevarea unui al treilea uz al formulelor, de ordin metatextual, și anume integrarea respectivului text, pe baza acestora, într-un anumit context tematic, semnalizarea că avem de-a face cu o anumită clasă de texte supraidiomatice. Gesturile hieratice ale personajului care pornește la drum, corelarea acestei descinderi cu anumite obiecte sau substanțe magice amintesc de un context tematic mult mai cunoscut, și anume cel al basmului fantastic; aceste formule introductive se regăsesc în multe alte compartimente ale folclorului românesc (baladă, orații nuptiale, texte rostite în cadrul obiceiurilor de iarnă sau cele care acompaniază rituri vegetaționale): „M-am sculat, m-am mânecat,/ Toiag în mână am luat,/ Sus pe munte m-am urcat,/ Pe munte de fier am călcat,/ Pe punte de piatră și de diamant,/ În sus m-am urcat”¹⁹. În mod special, începutul acestui descântec „de desfăcut” amintește de călătoria inițiată a eroului de basm.

Intrigile istoriei sacre au fost decupate și plasate în structuri incantatorii încă din Evul Mediu timpuriu occidental, aceasta fiind una dintre modalitățile de creștinare a vechilor incantații păgâne. Atracția dintre aceste două categorii de texte supraidiomatice – textul religios și cel magic – a fost facilitată de caracteristicile lor comune: exemplaritatea, consacrarea în mediul de circulație, prezența în centrul intrigii a unui adjuvant divin, a cărui forță sacră fusese confirmată în cadrul istoriei biblice.

În rezolvarea indirectă a conflictului cu boala, unul dintre tiparele narative predilecte este cel care-și sprijină eficiența pe intervenția sacră, în special a Maicii Domnului, structură pe care Nicoleta Coatu o numește *narativ-exemplară*, relevantă pentru „strategia indirectă de rezolvare terapeutică”²⁰. Exemplaritatea acestor narațiuni lasă deschisă calea procedului elipsei – simplificare a structurii discursive, dar cu păstrarea aceluiași efect. Este un procedeu permis de contextul unei depline cunoașteri a textelor creștine de către membrii comunității folclorice. De pildă, o veche tradiție magică, întâlnită și în

¹⁸ Eugenio Coseriu, *Lingüística del texto. Introducción a la hermenéutica del sentido*. Edición, anotación y estudio previo de Oscar Loureda Lamas, Madrid, Arco Libros, 2007, p. 287.

¹⁹ Nicolae Păsculescu, *Literatură populară românească*, București, Socec, 1910, p. 121.

²⁰ Nicoleta Coatu, *Structuri magice tradiționale*, p. 71.

<https://biblioteca-digitala.ro>

imaginarul creștin și în practici de cult din spațiul rus, a permis să se ajungă la o trimitere implicită în textura descântecului la structurile narative de proveniență creștină, subînțelegându-se conținutul propriu-zis al textului, precum și „specialitatea” magică a sfântului invocat, care devine personaj în intriga magică: „The association may be made explicit in the charm, but may often be left out since the story would have been familiar to most”²¹. Ryan afirmă chiar că episoade din viața sfinților erau transferate în descântecele care circulau în mediul folcloric, așa cum tot acestea permiteau înzestrarea icoanelor cu simboluri – esențializări ale experienței personajului sacru: „Frequently it is the episode in their life which is mentioned in the liturgy which provides the attribute of the saint in icons, and suggests the thaumaturgic power of the saint in charms”²².

Corpusul descântecele românești conduce la concluzia că structurile epice mai mult sau mai puțin influențate de narațiunile biblice sau de legende apocrife conviețuiesc cu cele predominant lirice, iar funcția expresivă și eufonică a descântecelelor poate fi completată coerent de funcția poetică dominantă în structurile epice în care este configurată lumea intratextuală cu toate componentele ei. Situația aceasta a folosirii în scopuri magice a două tipuri de structuri, coexistând chiar în cadrul acelorași texte și răspunzând de fapt unei aceleiași funcționalități, nu este însă o trăsătură specifică doar mai recente creații folclorice, ci se petrece încă din zorii creștinismului odată cu apariția unui model alegoric. Un exemplu grăitor în acest sens sunt „manuscrisele de la Marea Moartă”; aceste papirusuri conțin două categorii de texte folosite în rituri magice vindecătoare sau apărătoare: texte literare biografice, povestind vindecări uluitoare prin intervenția cumulată a unui invocator specializat, și altele care implică intervenția divinității creștine.

Intenția textului magic de a creiona „lumi ficționale” a fost frecvent evidențiată de cercetătorii acestui tip de text. De pildă, Nicoleta Coatu insistă asupra „problematicii atât de complexe și diverse a ontologiei lumilor posibile” în descântecul românesc, aflată în relație, pe de o parte, cu lumea concretă, iar, pe de alta, cu lumea modelelor arhetipale²³. Mai mult, cercetătoarea subliniază rolul structurii epice de a activa

²¹ W.F. Ryan, „Eclecticism in the Russian Charm Tradition”, în vol. *Charms and Charming in Europe*, edited by Jonathan Roper, New York, Londra, Palgrave Macmillan, 2004, p. 122.

²² *Ibidem*.

²³ Nicoleta Coatu, *Structuri magice tradiționale*, p. 48.

<https://biblioteca-digitala.ro>

dimensiunea referențială a magicului verbal: „Epicul are rolul de a aduce persoana într-o ipostază activă, integrând-o într-un lanț de acțiuni fictive, care mediază transformarea dorită”²⁴. O abordare lămuritoare în această problemă a propus Sanda Golopenția, care a subliniat existența simultană a unui *nivel prim* și a unui *nivel secund* al inventarului de elemente ale ritualului magic (formulele și tehnicile), în funcție de apartenența acestora la lumea reală, a practicii magice, sau la cea intratextuală, configurată de discursul incantatoriu. Această diferențiere îi apare Sandei Golopenția ca necesară în momentul anterior realizării unei tipologii adecvate a textelor magice ținând cont de complexitatea „scenariilor magice” extra- și intratextuale. Printr-o analiză de acest fel s-ar evita confuzia (des întâlnită) între descântătorul din plan real și cel din plan verbal sau între destinatarul real al descântecului și protagonistul textual asupra căruia acționează actanți supranaturali pozitivi sau negativi. Totuși, asemănarea dintre actanții reali și cei textuali nu poate fi negată, astfel încât Sanda Golopenția vorbește despre „alter-egouri” ale persoanelor reale, care devin *personae* în lumea textului²⁵.

Trei narațiuni magice

1. Descântec de ursită

(...) *Atuncea fata vini-acasî cu ci i-o dat baba cu discânticu, sî spalî, puni sub cap; dacî-i ursâta şî partea ii aceala, vini ş-o ie. Dacî nu-i ursâta şî partea ii, atunci fimeia cei ce-o discântat di ursâtî cadî. Şî bat peinili în copaci, bortesc cu sfredelu-n copac şî bati pana şî strâgî pi Mama Pădurii:*

– Uuu, Strâga Paduri
 Şî Mama Păduri,
 Carii ursâta şî partea Ileni?
 – Ardîti-ti focu,
 Tu mă strâgi pi mini,
 Mă stârneşti di la locu meu?
 Vin eu la tini!
 Mai strâg-o datî:
 – Uuu, Strâga Paduri

²⁴ Idem, *Eros, magie, speranță*, București, Editura Rosetti Educațional, 2004, p. 233.

²⁵ Sanda Golopenția, „Towards a Typology of Romanian Love Charms”, în vol. *Charms and Charming in Europe*, p. 147.

Și Mama Paduri,
 Cari-i partea Ileni?
 Vini mai aproape:
 – Tu mă strâgi pi mini,
 Tu nu știi că ursâta ta-i aicea?
 Iar mai strâg-o datî:
 – Uuu, Mama Paduri,
 Și Strâga Paduri,
 Cari-i partea Ileni?
 – Ardi-te-ar focu,
 Îi cutari om!
 Pi numi îi spuni, și numili și tăt îi spuni, familia.
 Acela țî-i ursâta,
 Acela țî-i partea ta.

Da Mamii Padurii i-o făcut mâncari acolo-n paduri, i-o tăiet gâscî, i-o făcut fripturî, ie o mâncat, cî dacî nu, vine după ieli. Acolo li omoarî, în padurî” (Uda – Iași, Mg. 384, I, 16, de la Varvara Ungureanu, cules de Silvia Ciubotaru și Ion H. Ciubotaru, 1979²⁶).

2. Mama Pădurii

Era odată trei băieți orfani și aceștia aveau o stână de oi. Cei mai mari s-au dus cu oile, iar cel mai mic a rămas acasă. Într-un timp, cei doi băieți au pierdut oile. Cel mai mare a intrat în pădure după ele, dar aici s-a întâlnit cu mama pădurii. Ea i-a zis așa: – Bună ziua, om mare, cu jumătate de bou la spinare și cu jumătate pe frigare, dacă ai să-mi spui povestea poveștilor, rădăcina minciunilor, vei fi scăpat; el nu a știut-o și a fost și el legat.

Vine și cel mijlociu după oi și-i zice și lui: – Bună ziua, om mare, cu jumătate de bou la spinare, și cu jumătate pe frigare, cu o turmă de oi și cu un frate al meu, dacă ai să-mi spui povestea poveștilor și rădăcina minciunilor, vei fi scăpat. Dar nici el n-a știut-o.

A venit și fratele mai mic și tot la fel i-a spus că dacă știe povestea poveștilor și rădăcina minciunilor va scăpa.

El începe a spune: – Când era tata flăcău, eu aveam șapte ani și se pregăteau de nuntă. Când să ajungă la moară, a venit o albină și a mușcat boul, am prins albina și am înjugat-o la căruță. Am venit acasă și

²⁶ Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical din Moldova*. Tipologie și corpus de texte, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, p. 516.

<https://biblioteca-digitala.ro>

mama a făcut un colac mare de pus în capul miresei și tu, fa hoațo, ai venit și l-ai luat. Și mama pădurii îl întreabă:

– Eu, mă?

– Tu, fă!

– Eu, mă?

– Tu, fa hoațo!

Ea, dacă a văzut așa, a pocnit de ciudă” (text inedit din Anexă la *Chestionarul folcloric și etnografic general* completat în satul Prădaiș, comuna Huruiești, județul Bacău, 1971, în AFMB).

3. Povesti nivăzută și pasărea măiastră (AT 1920 G și H + AT 550)

„Acelea mai mari sî sui într-on copac și vedi-o luminî, o zari di luminî. (...) Cîn sî duci, s-aprochii, iara vro trii metri di lemn pe-on foc ș-on zmau. Iara-ncungiurat locu di trii ori și el, zmau, stăte-n mijloc cî arde focu. Cîn vedi băietu ceala, zmau l-o sîmțat și zăci:

– Măi, flăcăuli, vinî și be și mănâncî și ti-ncălzăști și ti hodinești, da sî-ni spui o povesti nivăzută, niauzată. Dacă nu, îni șterg gura dimineată cu tîni, ca cu o ceașcă di rachiu! (...)

– Ei, împărațelor, și tatî, și mamî, sî vă spun pațania la aiști doi fraț a nii. Eu, cîn m-am dus la păduri la vînat, îi legas-on zmau ca sî-i mănâncî, și i-an spus o povesti nivăzută, niauzată, niști minciuni, și minciunili-acelea s-o adivarat, c-o pocnit zmau, cî dacă nu pocne, ni mânca pi tăț”²⁷.

Magicul metadiscursiv: de la descîntec la basm

Cele trei texte sunt tratamente diferite ale semanticii folclorice a întâlnirii căutate sau întâmplătoare a unui agent uman cu un spirit al naturii avînd atribute malefice, supraumane. Majoritatea descîntecelor terapeutice povestesc, asemenea unui mit cosmogonic, istoria detaliată a îmbolnăvirii, înțeleasă ca o întâlnire neașteptată și nedorită cu răul personificat. Suferința bolnavului determină descinderea unei divinități vindecătoare sau apariția de dincolo de lume a unor făpturi mitice, posibile reminiscențe ale spiritelor păgâne htoniene, vegetaționale sau acvatic. În afară de consacrarea unui leac sau a unor forțe supranaturale, *historiola* așază față în față, de cele mai multe ori, o entitate supremă a sacrului și una subordonată acesteia. Dialogul dramatic dintre cele două se încheie prin identificarea modului de

²⁷ Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 687, 692.
<https://biblioteca-digitala.ro>

vindecare. În corpusurile internaționale, acest tip de descântece a fost numit *Encounter Charms* – denumirea subliniază chiar ideea de punere în scenă a hierofaniei.

Analogia dintre trecutul în care cel care deține puterea taumaturgică supremă este divinitatea și prezentul în care descântătorul aplică această forță într-un context particular este deseori implicită. Legătura de tip analogic s-a izolat în majoritatea cazurilor în structura de profunzime a discursului magic, ceea ce a dus la ștergerea graniței dintre trecut și prezent. Astfel, *historiola* ne descrie cum bolnavul este vindecat în mod direct de zeul suprem sau de adjuvanții lui. Bolnavul se identifică perfect cu personajul din mit, care beneficiase de vindecarea zeului. Această operație de anulare a tiparului analogic inițial este determinată de insistența descântătorului de a spori forța magică a textului și de a puncta valoarea mitică a oricărui act de vindecare. Imaginarul arhaic a investit *historiola* cu o putere superioară invocațiilor religioase sau rugăciunilor de cerere, fiindcă enunțarea textului, prezentul vorbirii, corespunde cu soluționarea cererii. Ferdinand Ohrt, autorul primei tipologii a descântecelor multinaționale, discută problema *historiolei* și împarte textul din punct de vedere poetic în două părți: *situația* și *aplicația*²⁸. *Situația* trimite la precedentul mitic, iar *aplicația* presupune aducerea forței performative în prezentul bolnavului. Primul text prezintă o întâlnire dorită de destinatar, însă celelalte două se concentrează pe strategii de ieșire din această „întâlnire” cu ajutorul formei și al conținutului discursiv. Dacă în prima narațiune, cuvântul este folosit direct pragmatic, în celelalte două se observă că această folosire este subiacentă și ascunsă de ideea spunerii poveștii sau minciunii. Problema adevărului, a verosimilității transcende toate cele trei texte: Mama Pădurii știe și spune tot adevărul, iar incantația se adevărește datorită propriei forțe, în timp ce în al doilea și al treilea text adevărul învinge prin opusul lui: povestea sau minciuna.

Cele trei texte de mai sus fac parte dintr-o clasă eterogenă și flexibilă de obiecte retorice numite „narațiuni fundamentate pe credințe”, care au multe trăsături în comun cu legendele, basmele, povestirile superstițioase, dar care, totuși, se integrează și în marea categorie a discursurilor care sunt construite cu scopul de a indica o anumită perspectivă asupra realității. La a XV-a întâlnire a

²⁸ Ferdinand Ohrt, „Segen”, în vol. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin, Leipzig, De Gruyter, 1935, p. 37.

International Society for Folk Narrative Research (ISFNR) din 2009, s-a propus adoptarea acestui nou termen, mai generos decât cel consacrat anterior – „belief tale”, cu scopul de a se capta corespunzător toate diversele ipostaze ale semanticii și formei genului, evitându-se în același timp taxonomia rigidă construită de folcloristica tradițională. Lauri Honko, folcloristul finlandez care a studiat cu atenție fenomenul *memoratelor*, numea acest gen „legendă despre credințe” (*Glaubens-sage*)²⁹. Analizând câteva încercări ale specialiștilor în folclorul narativ de a examina legătura dintre discursul legendar și realitatea pe care acesta o configurează, Ülo Valk observă că „the notion of truth in legend narration implies the relationship between the story and something bigger – objective reality, life experience or religious world view”³⁰. Este și motivul pentru care, crede Valk, ar trebui să studiem toate formele de narațiuni de credință în relație unele cu altele și cu repertoriul de opinii, atitudini și reprezentări care informează aceste discursuri vernaculare. Folcloristul american Elliott Oring consideră că legendele superstițioase au drept conținut central dezbaterea unui adevăr considerat ca atare de comunitatea căreia povestitorul îi aparține³¹.

Primul text este un descântec tipic de ursită, cu accente de magie ofensivă, presupunând inclusiv încălcarea normei tradiționale conform căreia fiecare ființă are propria ursită. Actele magice de acest tip intervin în principiul abstract numit în imaginarul colectiv „ursită”, „data”, „partea”, „scrisa”. Atunci când actul magic motivat erotic își arogă trecerea pragului etic al acceptării legii ursitei, forțând în virtutea voinței inclusiv destinul, se apelează la un adjuvant supranatural din sfera maleficului. În acest caz de transgresiune, simpla adresare către un spirit prin excelență periculos trebuie completată de o ofrandă, dar una specială, ce reprezintă atât plata pentru îndeplinirea dorinței, cât și cea pentru revenirea în siguranță a invocatorului în lumea umană.

²⁹ Lauri Honko, *Memorates and the Study of Folk Beliefs*, în „Journal of the Folklore Institute”, vol. 1, nr. 1/2, 1964, p. 12.

³⁰ „Noțiunea de adevăr în nararea legendei implică relația dintre poveste și ceva mai important – realitatea obiectivă, experiența de viață sau viziunea religioasă”, Ülo Valk, „The Quest for Meaning in Folklore and Belief Narrative Studies (with Special Reference to Assam)”, în vol. *Orality: the quest for meanings*, ed. Zothanchhingi Kiangte, Patridge Publishing, 2016, p. 28-29.

³¹ Elliott Oring, *Legendry and the Rhetoric of Truth*, în „Journal of American Folklore”, 121 (480), 2008, p. 128.

O clasificare a instanțelor invocate în magia de dragoste românească raportează esența acestora la intervalul temporal sub incidența căruia este realizat actul magic: 1. diurne (soare, apă, Maica Domnului) și 2. nocturne (lună, stea, mătrăguna, diavolul)³².

Al doilea text este o povestire superstițioasă, menită, în contextul înregistrării acesteia pe teren, să argumenteze credința într-un personaj supranatural. Întrebarea din *Chestionarul folcloric și etnografic general*, aflat la baza anchetei indirecte realizate în cercetarea de prospecțiune pentru formarea Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei, unde este redată această narațiune este: „Ce duhuri rele locuiesc în păduri? Ce rău fac omului acestea și cum se poate lupta împotriva lor?”³³. Analizând mecanismul de apariție a credinței în ființe supranaturale și raportul acestei evoluții cu specia memoratelor, folcloristul finlandez Lauri Honko subliniază că astfel de credințe sunt declanșate în dependență de respectarea normelor magico-rituale ale unei comunități³⁴. Prezența într-un anumit spațiu, conștiința încălcării unei reguli rituale, alături de teama provocată de necunoscut și intervenția memoriei colective care a codificat deja experiențe asemănătoare și reacția membrilor comunității la acestea, conduc treptat la fixarea memoratului în legendă superstițioasă. Așa cum spunea un folclorist britanic, analizând tipologia legendelor scoțiene: „Even true traditions of the type generally described as memorates may be closely related to structured, international migratory legends”³⁵. Memoria tradițională reușește să materializeze astfel, în diverse tipuri de texte, imaginarul mitologic produs de sentimentele de insecuritate, cu deosebire atunci când aceasta acționează retroactiv, pentru a explica un episod traumatizant din existența personală sau comunitară, cu intenția de a sprijini acceptarea consecințelor indezirabile pe care le-a produs. Atunci când apar în forma puternic asumată subiectiv, ele se alătură categoriei memoratelor, dar, din perspectiva conținutului, se observă împrumutul unor forme, personaje, idei dintr-o deja existentă

³² Sanda Golopenția, *Les plantes dans les charmes amoureux roumains*, în „Cahiers de littérature orale”, nr. 53-54: „Plantes et tradition orale”, 2003, p. 151.

³³ *Chestionar folcloric și etnografic general*, realizat de Ion H. Ciubotaru, Academia Română – Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, Iași, 1970, p. 31.

³⁴ Lauri Honko, *art. cit.*, p. 18.

³⁵ Alan Bruford, *Problems in Cataloguing Scottish Supernatural and Historical Legends*, în „Journal of the Folklore Institute”, vol. 16, nr. 3, sep.-dec. 1979, p. 159.

tipologie narativă cu accente superstițioase. Pădurea – spațiu al pericolelor supranaturale – este o constantă a imaginarului folcloric european; de exemplu, în folclorul suedez, care a beneficiat de atestări scrise timpurii ale credințelor populare despre demonii pădurii, astfel de narațiuni magice sunt consemnate încă din secolul al XVII-lea³⁶. Aceste scurte nuclee narrative sau legende mitologice abreviate, reduse la esență, pot conține intriga unui întreg basm fantastic redată în forma ușor de înregistrat și colportat a memoriei colective locale. Diferențele formale dintre cele două tipuri narrative, povestirea legendară/superstițioasă și basmul fantastic, care au un conținut asemănător, au fost explicate de Constantin Eretescu în monografia sa dedicată unor ființe supranaturale care populează spațiul silvestru-montan: „Cum textele aparțin sistemului cultural local, narațiunile iau adesea o formă abreviată. Fiecare membru al comunității cunoaște contextul în care se desfășoară evenimentele ce fac obiectul discursului mitologic. Din punctul de vedere al unei persoane care nu aparține culturii locale, legendele pot apărea ca vagi, lipsite de contururi precise (...). Ele nu-i apar însă astfel unui membru al comunității. Pentru acesta, informația conținută în narațiune se interconectează cu toate celelalte cunoștințe care alcătuiesc fondul cultural în care se orientează individul. Astfel, vagul dispare, iar textul concis este exact și suficient”³⁷.

În afara configurării unui portret tipic al demonului feminin silvestru, conținutul celui de-al doilea text include, de asemenea, ceea ce s-a numit în folcloristică „poveste cu minciuni” sau „cu imposibilități”. În inventarul poveștilor românești, această formulă narativă apare mai ales în cadrul basmelor nuvelistice cu „probe de înțelepciune” (frecvent „probele pețirii”³⁸). De obicei, acest tip narativ are drept scop probarea istețimii protagonistului și reprezintă astfel un rit de inițiere³⁹; la finalul fericit al basmului, eroului i se oferă drept răsplată un deznodământ fericit al traseului său narativ, căsătoria cu

³⁶ Tommy Kuusela, *Spirited Away by the Female Forest Spirit in Swedish Folk Belief*, în „Folklore”, 131:2, 2020, p. 166.

³⁷ Constantin Eretescu, *Fata Pădurii și Omul Noptii: în compania ființelor supranaturale*, București, Editura Compania, 2007, p. 24.

³⁸ Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*. Ediția a II-a, editată de Ioana Repciuc, Craiova, Editura Aius, 2014, p. 333 ș.urm.

³⁹ Russell J. Reaver, *From Reality to Fantasy: Opening-Closing Formulas in the Structures of American Tall Tales*, în „Southern Folklore Quarterly”, 36, 1972, 370.

fata de împărat, evitarea pieirii și învingerea răului. A reuși să dezlege ghicitori sau a judeca un fapt imposibil, ori a născoci cea mai mare minciună devin astfel veritabile probe inițiatice, cu un statut la fel de relevant pentru demonstrarea calităților eroului ca forța fizică și strategiile de luptă. Se indică astfel că nu doar forța fizică sau spirituală este cea care îi departajează pe eroi de adversarii lor din lumea narativă, ci și cea intelectuală.

Capacitatea de a păcăli, care demonstrează respectiva calitate discursiv-cognitivă, apare și în așa-numitele „basmе cu minciuni”. În tipologia internațională a basmului, seria de povești ce au în comun intriga depășirii acestor probe intelectual-discursive se numește „Contest in Lying” (ATU 1920) și se poate regăsi în repertoriul narativ al multor popoare. Mai precis, basmul fantastic cules din Uda-Iași, din care face parte al treilea text de mai sus, aparține subtipului ATU 1920E: „Buying Fire by Story-telling” cu următoarea intrigă-tip: „Trei frați merg la focul din pădure al unui bătrân pentru a-i cere foc. Bătrânul cade de acord să le dea foc în schimbul unei povești. Doi frați nu spun nici o poveste, al treilea spune una cu condiția să nu fie întrerupt de bătrân. Spune povești cu minciuni, iar bătrânul îl întrerupe într-un final, acuzându-l că a spus o minciună (...)”⁴⁰.

Tipurile de basme din categoria mai largă a „poveștilor vânătoarești”, în care se integrează și tipul ATU 1920, atrag atenția asupra mecanismului discursiv și a poieticii genului narativ, includ elemente metadiscursive și o reflecție implicită asupra logicii ficționale și a capacității acestora de a construi eroi-povestitori și lumi imposibile. Din acest punct de vedere, acest basm își reasumă, precum descântecul o face explicit și constant, forța discursului de a manipula realitatea și, în acest caz, de a învinge protagonistul malefic. Triumful binelui asupra răului se face aici printr-o strategie a exhibării logicii imposibilului, prin plasarea în fața protagonistului supranatural malefica unei oglinzi metaforice al cărei efect este de a-i reflecta propria inexistență.

În raport cu logica realității, narațiunea fantastică este prin excelență o lume imposibilă, deci o minciună extinsă, înfățișând în detaliu existența și acțiunile incredibile ale protagoniștilor. Aceste narațiuni apar în cultura folclorică occidentală sub denumirea de *tall tale* și fac parte din cunoscutele repertorii narrative ale vânătorilor și pescarilor. La noi, „întrecerea în minciuni” apare în contextul intrigii pețirii, dar cele mai spectaculoase

⁴⁰ Stith Thompson, *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*, Helsinki, 1961, p. 516.

astfel de trame se regăsesc în snoavele cu Păcală și Tândală⁴¹. În cadrul oferit de actul magic, discursul are efecte imediate, este încărcat cu forța de a modifica realitatea, și chiar cuvintele nespuse se integrează în mod automat în ordinea desfășurată de inițierea discursului magic, așa cum indică un final de descântec din colecția Tocilescu: „(...) Câte cuvinte am uitat,/ Toate să fie cu adevărat”⁴². Spre deosebire de snoavă, în care sensul principal al „întrecerii în minciuni” este de a stârni râsul, în basm aceasta are clar un rol inițiativ, demonstrând forța intelectual-discursivă a eroului. În cazul descântecului, enumerarea imposibilităților are un rol funcțional, cel de a alunga duhurile ori cauza supranaturală a bolilor în inexistență.

Analizând aceste formule așa cum apar ele în basme, descânțece și proverbe, Nicolae Roșianu identifică în construcțiile imposibilului din narațiunea fantastică funcția parodică și de accentuare a ficționalității și admite că, în această privință, „descântecul a urmat o cu totul altă cale”: „În descântec, imposibilul nu se transformă în comic, situația imposibilă descrișă aici (timpul sau spațiul în care bolile pot acționa în voie: *niciodată, nicăieri*) fiind tocmai starea *dorită, ideală* (scopul actului magic, *însănătoșirea*)” (s.a.)⁴³. O clarificare a tiparului poetic discutat și punerea lui în lumina semnificațiilor rituale originare este oferită de prezența acestuia în poezia funebră. În virtutea „friei de morți”, cum o numea Frazer, formulele imposibilului apar aici pentru a asigura tocmai ruperea ireversibilă a legăturilor dintre cele două semicercuri ale lumii, granița dintre morți și vii: „Atunși ti-i întorșiea,/ Când cerbi or ara/ Și ciute-or sămăna,/ Atunși și niși atunși...”⁴⁴.

În descânțecurile românești, recursul la *formula imposibilului* este explicată de Antoaneta Olteanu ca strategie de „trimiterea bolii în spațiul mitic (nonuman, anormal)”, „habitat (considerat de om) specific pentru aceste duhuri”⁴⁵, raportând această imagine poetică la un „niciodată” al întoarcerii bolii. Atunci când descrie semnificația „locurilor bune” și a „locurilor rele” în geografia mitologică a țaranului român, Camelia Burghelă semnalează apariția „semelor configurative ale imaginii

⁴¹ Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 227.

⁴² Gr. Tocilescu, Ch. N. Țapu, *Materialuri folkloristice*, vol. I. Ediție îngrijită de Iordan Dateu, București, Editura Minerva, 1981, p. 594.

⁴³ Nicolae Roșianu, *Eseuri despre folclor*, București, Editura Univers, 1981, p. 141.

⁴⁴ Vasile Tudor Crețu, „Mitul «marei drum» în cântecele de petrecut din Banat”, în vol. *Folclor literar*, II, p. 275.

⁴⁵ Antoaneta Olteanu, *Ipostaze ale maleficului în medicina magică*, București, Editura Paideia, 1998, p. 294-295.

spațiului propice înglobării răului – *marginalitatea, depărtarea, lipsa oricărei forme normale, cotidiene de viață, împrăștierea, neputința întoarcerii înapoi*”, oferind exemple din descântece culese din zona Sălajului de „spații îndepărtate luate din lumea biblică, marcând puternic orizontul cultural al subiecților: *Muntele Sinaiului* sau *Marea Roșie*” (s.a.)⁴⁶. Autoarea punctează posibilitatea unei semnificații culturale a spațiilor exotice prezente în descântece, care echivalează la nivelul ritului expiator cu anti-lumea în care sunt marginalizați agenții malefici.

Propunându-și să explice portretul mitologic al *Mamei Pădurii*, I.-A. Candrea redă credințe despre funcția acesteia de demon care afectează cu precădere lăuzele și copiii. Cu uimire constată Candrea în câteva culegeri din epocă idei despre ipostaza benefică a stăpânei pădurii, care, atunci când este tratată cu reverență, îi ajută pe oamenii ce traversează acest spațiu⁴⁷. În tipologia descântecelor, în funcție de boala pe care intenționează să o trateze, descântecele „de Muma Pădurii” sunt menite să vindece cu precădere „plânsorile”. Un descântec din colecția lui Bălășel indică pactul îndepărtării Mumei Pădurii de la copilul care plânge prin sugestia împărtășirii cu o masă fabuloasă din lumea de dincolo: „Tu să te duci în păduri îmbumbite,/ În scorburi pârlite,/ La fetele lui Ler împărat,/ Că v-așteaptă cu mese întinse/ Cu făclii aprinse,/ Să beți, să vă veseliți,/ Din trupul lui Ionel să lipșiți...”⁴⁸ Alteori, ritual de îndepărtare are o factură mai sofisticată, amintind de inventarul de substanțe și acțiuni specifice magiei negre, dar, chiar și în acest context, apare trocul de îmbunare – într-un descântec cules de Constantin Eretescu din Runcu – Gorj și aflat în arhiva Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”: „Hui, Muma Pădurii, din prag,/ Că eu mă duc să iau așchie de la săcure tăiată/ Și cu untură de porc legată/ Și-atuncea, huiule, Muma pădurii,/ Tu vei pleca,/ Di la el te-i ducea,/ În păduri nalte,/ În drumuri încrucișate/ Une săcure nu sună,/ Une popă nu slujește”⁴⁹. În același text din Runcu întâlnim invocația directă cu tentă de blestem, fără nici o construită

⁴⁶ Camelia Burghel, *În numele magiei terapeutice*, Zalău, Editura Limes, 2000, p. 248-249.

⁴⁷ Em. Novacovicu, *Din comoara Banatului*, II, 59. Apud Ion-Aurel Candrea, *Folclorul medical român comparat: privire generală, medicina magică*. Studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 191.

⁴⁸ Teodor Bălășel, *op. cit.*, p. 135.

⁴⁹ Radu Răutu, *Antologia descântecelor populare românești*, ediție îngrijită și prefată de ~, București, Editura „Grai și Suflet” – Cultura Națională, 1998, p. 79-80.

politețe, către demonul pădurii: „Hui, hui, Muma pădurii,/ Că eu mă duc și cu săcuria/ Te-i tăia în pragul ușii,/ Și-i șădea/ Putere n-ai mai avea”⁵⁰. Portretul înfiorător din alte descântece amintește în mod edificator trăsături din credințe populare despre demonul silvestru: „Tu, Muma pădurii,/ Tu de astă seară să nu mai vii,/ Că tu vii cu mâinile cât rășchitoarele,/ Cu picioarele cât prăjinile/ Cu ochii cât sitele,/ Cu dinții cât teslele,/ Cu unghiile cât secerile./ Să te duci în coadele mărilor/ În coarnele cerbilor”⁵¹. Nu lipsită de importanță este confirmarea în textul descântecului a ideii că un foc în depărtare, în timpul nopții, este o indicație a prezenței acolo a celei care fură somnul copilului. În consecință, acolo este trimis și spiritul copilului pentru a-și regăsi somnul: „Dragul mării puișor,/ Iată colo un focșor!/ Deci grăbește/ Și pornește/ (...) Și-ți lasă acolo plânsorile...”⁵². Această credință se întâlnește astfel în mod logic cu cea care plasează zmeul din basmul cules din Uda – Iași în apropierea unui foc din mijlocul pădurii.

Descântecele conțin și structuri semantice din categoria *imposibilităților acționale*. Probabil unul dintre cele mai cunoscute exemple ale acestei formule este fragmentul unui text magic latinesc din celebrul tratat de medicină populară al lui Marcellus Empiricus din Bordeaux (*magister officiorum* al lui Teodosie I), redactat în secolul al V-lea d. Hr. și intitulat *De medicamentis liber*: „Pastores te invenerunt/ Sine manibus colligerunt/ Sine foco coxerunt/ Sine dentibus comederunt”. S-a observat existența în corpusul magic românesc activ a unor texte care se dovedesc extrem de asemănătoare cu formula din latină: „Ciobănașii te aflară/ Fără mâini te prinseră/ Fără foc te fripseră/ Fără gură te mâncară”⁵³. Funcția acestei teme magice coincide parțial cu cea a basmului, deoarece garantează factura supraumană a actelor relatate. Dacă lumea basmului este făcută posibilă prin formula inițială (sau prin alte evenimente și elemente supraumane din desfășurarea acțiunii) care suspendă legătura cu realitatea, ritualul magic de anihilare a unui agent malefic necesită aceleași mijloace supranaturale.

În afara textului care-l urmează fidel pe cel latin, *tiparul imposibilităților de mod*, ce se adaugă compoziției poetice a

⁵⁰ *Ibidem*, p. 80.

⁵¹ Gr. Tocilescu, Ch.N. Țapu, *op. cit.*, p. 595.

⁵² S.Fl. Marian, *Nașterea la români*. Studiu etnografic. Ediție îngrijită, introducere, bibliografie și glosar de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum Vizual, 2008, p. 361.

⁵³ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1974, p. 122.

imposibilităților de spațiu pe care le-am enumerat anterior, nu a fost suficient de productiv în corpusul magic românesc. Desigur, nu lipsite de importanță sunt și *imposibilitățile temporale*, fiindcă acestea corespund necesității ca actul de reinstaurare a normalității să aibă efecte durabile. Această semnificație performativă este în general asigurată prin formula finală a ritului verbal care de multe ori este urmată de cuvântul „Amin!”, cel care are rol asemănător în cadrul rugăciunii creștine: „În vecii veacului/ Amin!”⁵⁴. Deși nu s-a păstrat în universul discursiv al descântecelor, o ratificare de ordinul imposibilităților temporale foarte asemănătoare celor binecunoscute din basme s-a conservat într-o structură din folclorul copiilor, dar care amintește o arhaică semnificație terapeutică, fiind o invocație adresată ghiocelului la începutul primăverii: „Ghiocel, ghiocel,/ Atunci să mă doară capu/ Când a face plopul pere/ Și răchita micșunele”⁵⁵.

Respectând legile timpului narativ, descântecele subliniază așezarea acțiunilor îmbolnăvirii și vindecării în consecutivitatea lor. Consecutivitatea de tip magic presupune și capacitatea descântătorului de a conștientiza aranjarea momentelor pe firul timpului în scopul manipulării acestora. Un exemplu în acest sens este gradația zilelor săptămânii: „Cine m-au făcut luni, îm desfac marți, cine m-au făcut mercuri, îm desfac gioi, cine m-a făcut vineri, îm desfac sâmbătă”⁵⁶. Precum în cazul spațiului, ideea de eternitate poate fi simbolizată prin elemente din poetica imposibilităților: „Când s-or tâlni râpele,/ Atunci să se tâlnească/ Și ei unul/ Cu altul...”⁵⁷. În ceea ce privește narațiunea magică de tipul explicației pentru o credință, așa cum este al doilea text, acțiunea este plasată în mod obligatoriu în trecut; Patrick Mullen a subliniat că alegerea acestei ipostaze temporale este motivată de însăși logica de credință subiacentă intrigii și contribuie la creionarea verosimilității întâmplării povestite: „The effect of using the past tense is to put the narrative into a historical context adding to the belief function”⁵⁸.

⁵⁴ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 416.

⁵⁵ Virgil Medan, *Folclorul copiilor*, Cluj-Napoca, 1980, p. 105.

⁵⁶ Ms. Biblioteca Academiei Române, 1155, apud Emanuela Timotin, *Limba descântecelor românești*, București, Editura Academiei, 2010, p. 342.

⁵⁷ S.Fl. Marian, *Descântece populare române. Vraji, farmece și desfaceri*, București, Editura Coresi, 1996, p. 76.

⁵⁸ Patrick B. Mullen, *The Relationship of Legend and Folk Belief*, în „The Journal of American Folklore”, vol. 84, nr. 334, oct.-dec. 1971, p. 412.

Lauri Honko sublinia că nu orice legendă trebuie să fie percepută denotativ; pentru a măsura gradul de verosimilitate și efectul de adevăr în tradiția colectivă locală a intrigii legendei și a verifica valabilitatea credinței într-o ființă supranaturală care acționează în intrigă, cercetătorul trebuie să încerce să înregistreze și memorate cu un conținut asemănător⁵⁹. Pe de altă parte, Linda Dégh și Andrew Vázsonyi avertizau asupra lipsei de interes a cercetătorilor legendei de a corela textele înregistrate cu substratul de credințe al comunităților din care acestea proveneau⁶⁰. Astfel, pentru a interpreta corespunzător valoarea de adevăr a credinței în spiritul feminin al pădurii din textul al doilea, este necesară analiza coerentă a imaginarii subiacent. În AFMB, răspunsuri la aceeași întrebare din chestionar care a determinat redarea textului al doilea de mai sus atestă popularitatea „Mamei Pădurii” și a altor spirite cu funcții asemănătoare în acest areal etnografic, precum și a acțiunilor malefice pe care acestea le au asupra oamenilor: „Diavoli, rusalii, iele. Îl dă de râpă, trântești copacul pisti el...” (Rădeana – Ștefan cel Mare, Bacău), „Muma Pădurii, duhul cel răzbunător al pădurii, omora oameni” (Parincea – Bacău), „o femei urâtă, giumatati om, giumatati copac” (Dumeni – George Enescu, Botoșani), „se înfățișează oamenii ce înnoptează prin păduri sub diferiti vietăți: câini, pisici, cai” (Goești – Lungani, Iași), „La poduri prin sat umblă tot felul di arătări. Vezi Știma Pădurii, Miezu-Nopti. Și pi mini m-o urmărit într-o noapți doi câini ș-o roată cari s-învârt sânguri” (Rediu – Răuseni, Botoșani), „Aici sunt izgonite toate duhurile rele. Sunt locuri necurate în care se rătăcesc, se învârt pe loc și nu știu unde este” (Ibănești – Botoșani), „Muma Pădurii, care se alungă prin descântece” (Viforeni – Ungureni, Bacău), „E Muma Pădurii. Cari-o auzat-o spun că ie cântă tari frumos. Da nu-i bini s-o superi, că mut rămâi tăți viața” (Sadova – Suceava).

Credințele exprimate mai sus ilustrează diverse tipuri de reprezentări și raportări la spirite asociate spațiului silvestru în spațiul etnocultural moldovenesc, conform unei radiografii etnografice din anii 1970. Timpurile verbale și modurile de prezentare a acestor memorate abreviate la maximum variază de la prezentul continuu, al realității indubitabile asumate colective, la trecutul povestirii unei întâlniri supranaturale experimentate de un membru al comunității sau chiar de

⁵⁹ Lauri Honko, *art. cit.*, p. 12.

⁶⁰ Linda Dégh, Andrew Vázsonyi, „Legend and Belief”, în vol. Dan Ben-Amos (ed.), *Folklore Genres*, Austin, University of Texas Press, 1976, p. 100.

naratorul însuși. Aceste mărturii ne conduc la concluzia că, pentru această comunitate care a construit inclusiv cele trei texte prezentate mai sus, fundamentul de credință al narațiunilor magice este unul activ și reactiv, teama de Mama Pădurii și de alte prezențe supranaturale asemănătoare este una vie, după cum și practica magică descrisă în primul text este un „ritual viu”⁶¹. Diferențele aparente dintre aceste texte la nivelul funcției, al formei, al contextului în care au fost înregistrate sunt astfel atenuate de similaritățile din planul credințelor și superstițiilor. Așa cum spunea un socio-antropolog al basmului, „povestea dă sens chinurilor noastre existențiale, temerilor iraționale și îndoielilor și incertitudinilor atât individuale, cât și colective, deci reprezintă un întreg spațiu de libertate pe care-l deschide într-un mod complet original, cu poetica sa și convențiile ludice”⁶², iar ritul magic contribuie la învingerea acestor spaime și punerea în sprijinul dorinței umane a forțelor supraumane care le creează.

⁶¹ În sensul propus de Laura Jiga-Iliescu: „Un ritual viu este ritualul în a cărui eficiență se crede. Eficiența presupune în mod obligatoriu comunicarea cu sacrul” (*Biserica de alături. Câteva rituri necercetate ale ciobanilor din Carpați. Studiu de etnologie asupra religiozității pastorale*, Iași, Institutul European, 2020, p. 31).

⁶² Michel Valière, *Povestea populară. O perspectivă socio-antropologică*. Traducere de Doina-Nicoleta Mitroiu, Iași, Institutul European, 2009, p. 187.

PRACTICI ȘI TRADIȚII ALIMENTARE ÎN ȚARA OLTULUI. DOCUMENTE ETNOLOGICE ȘI INTERPRETĂRI

Cosmina TIMOCE-MOCANU*

Abstract

This paper aims to present some remarks on the evolution of food traditions and practices in the village of Berivoi, Recea commune, Brașov county, based on a comparative analysis of two ethnological documents, created eight and a half decades apart, with different methodologies and intentions: a manuscript written in 1937 by Ioan Chiușdea, as an answer to *Questionnaire VIII (Food and Beverages)* of the Romanian Language Museum, and an interview conducted by the author, in July 2022, with Viorica Socol (b. 1946), well known in her village and in the region for her cooking skills.

Keywords: food ethnology, Romanian Language Museum, archive, fieldwork, Berivoi.

Cuvinte-cheie: etnologia hranei, Muzeul Limbii Române, arhivă, cercetare de teren, Berivoi.

Lucrarea de față își propune câteva comentarii asupra dinamicii tradițiilor și practicilor alimentare din satul Berivoi, comuna Recea, județul Brașov, prilejuite de lectura paralelă a două documente cu relevanță etnologică. Acestea au fost produse la opt decenii și jumătate distanță, cu metodologii și finalități diferite, în contexte instituționale pe care le vom descrie sumar în cele ce urmează.

Un punct de plecare: manuscrisul MLR CHEST. VIII 3, al elevului Ioan Chiușdea (n. 1921) din Berivoii Mici, județul Făgăraș

În anul 1937, Muzeul Limbii Române a elaborat și difuzat în satele din cuprinsul României Mari *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi*, ultimul dintr-o serie de opt deschisă în 1922 cu *I. Calul*, căruia i s-au adăugat apoi, la intervale de timp variind între unu și patru ani, *Chestionarele II. Casa* (1926), *III. Firul* (1929), *IV. Nume de loc și nume de persoană* (1930), *V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui* (1931),

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca – România.

VI. *Stupăritul* (1933), VII. *Instrumente muzicale* (1935). Continuând și perfectând o direcție metodologică reprezentată, în spațiul românesc, de B.P. Hasdeu, iar în cel european, de G. Wenker, M.L. Gauchat, F. Melcher¹, proiectul clujean de sondare a realității lingvistice cu ajutorul corespondenților a fost demarat de Sextil Pușcariu cu scopul obținerii de material lexical de pe întreg teritoriul românității, spre a fi valorificat în alcătuirea *Dicționarului limbii române*, dar și spre a servi drept „schiță pregătitoare pentru *Atlasul viitor*”², adică drept demers prospectiv și preliminar descinderii dialectologilor în teren, util în creionarea rețelei de puncte de anchetă directă și a chestionarului adecvat acestuia³.

Cum, în 1937, Sever Pop și Emil Petrovici se apropiau de finalizarea cercetărilor pentru realizarea Atlasului Lingvistic Român, *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi* nu mai putea servi mizelor mai sus-amintite⁴, așa că, în paginile introductive, Pușcariu i-a atribuit „un scop dublu: unul *lingvistic*, de a aduna toate numirile de mâncări cunoscute de țărani noștri, și unul *social*, de a cunoaște felul cum se nutresc țărani noștri”⁵. Logica producerii unor documente despre alimentația rurală care să răspundă nu doar intereselor de cercetare ale lingvisticii, ci și ale altor discipline umaniste, este vizibilă în cerința metodologică de a se descrie „amănunțit, întrebuițând numirile locale,

¹ Detalii la Sever Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*. Extrait des „Mélanges de l'École Roumaine en France”, IIe partie, Paris, J. Gamber, 1927, p. 27-69; Elena Comșulea, *Chestionarele Muzeului Limbii Române – premise de cercetare*, în „Philologica Jassyensia”, XI, Iași, 2015, nr. 1 (21), p. 47-56.

² [Sextil Pușcariu], *Raport anual*, în „Dacoromania”, II, 1921-1922, p. 903.

³ Ibidem: „Suntem convinși că, oricât de prevăzători am fi, cu greu am putea alcătui în camera de studiu un chestionar general pentru adunarea materialului la fața locului. Din răspunsurile ce le vom privi la cele 20-30 de chestionare parțiale, pe care avem de gând să le trimitem din timp în timp corespondenților noștri de pretutindeni, vom putea însă alege acele chestiuni care prezintă un interes lingvistic deosebit, vom fi informați asupra regiunilor în care dialectologul va trebui să cerceteze mai multe comune decât în altele și să chestioneze anumite cuvinte și vom fi puși mai ușor la adăpostul surprizelor”. Pentru rolul chestionarelor Muzeului Limbii Române în pregătirea celor folosite în ancheta directă, vezi Gabriela Violeta Adam, „Din arhiva Muzeului limbii române. Chestionarele de probă ale ALR”, în vol. *Caietele Sextil Pușcariu IV. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*. Ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 12-13 septembrie 2019, Cluj-Napoca, Editura Scriptor & Argonaut, 2019, p. 37-38.

⁴ Cf. Doina Grecu, *Chestionarele Muzeului Limbii Române*. Chestionarul VIII, în *Lucrările celui de-al XVI-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut & Scriptor, 2016, p. 224-234.

⁵ [Sextil Pușcariu], *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi*, Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1937, p. 3.

toate mâncările asupra cărora se cer informațiuni, felul cum se pregătesc și modul cum se consumă”⁶, dar mai ales în structura chestionarului și maniera în care au fost formulate întrebările sale. Astfel, după cum am menționat și altădată⁷, instrumentul de anchetă alcătuit de Sextil Pușcariu în colaborare cu Ștefan Pașca însumează 113 chestiuni, vizând:

(a) aspecte terminologice, practici și comportamente alimentare privind hrana pregătită și consumată de-a lungul zilei, în gospodărie și în afara ei (la muncile câmpului, la drum), dar și în perioade marcate festiv (Paști, Crăciun, Anul Nou), în cadrul ritualurilor de nuntă și înmormântare;

(b) denumirile, modalitățile de preparare și ocaziile în care erau consumate principalele alimente (mămăligă, pâine, alte copturi, lapte, brânză, carne, pește, vânat, ouă, legume, zarzavaturi, ciuperci, fructe), feluri de mâncare (ciorbe, fripturi) și băuturi spirtoase;

(c) descrierea procedeeleor de extragere a uleiurilor din semințe, de pregătire a oțetului și borșului, de conservare a fructelor;

(d) aspecte de frazeologie alimentară.

Lansat într-o perioadă în care interesul pentru colaborarea la anchetele indirecte inițiate de diverse instituții⁸ sau cercetători independenți era în scădere, *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi* a primit puține răspunsuri în raport cu cele răspândite în debutul proiectului arhivistic⁹ al Muzeului Limbii Române. Astăzi, în arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, se păstrează 38 de manuscrise cu răspunsuri, provenind din județele interbelice Alba, Câmpulung, Dolj, Făgăraș, Hotin, Hunedoara, Ialomița, Maramureș, Năsăud, Neamț, Râmnicu Sărat, Severin, Sibiu, Sorocea, Tecuci, Timiș-Torontal, Trei Scaune și Vâlcea.

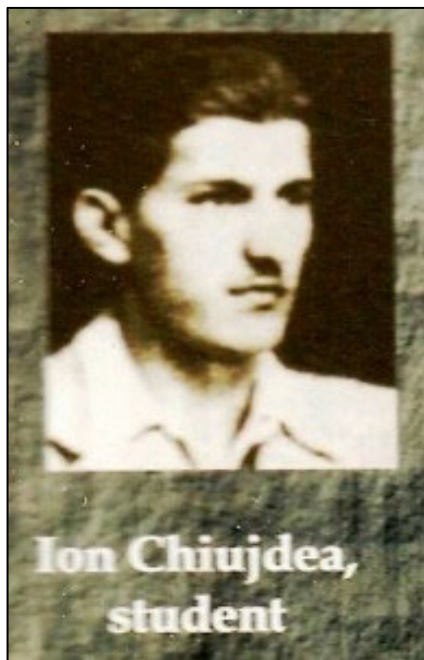
⁶ *Ibidem*, p. 7.

⁷ Cosmina Timocea-Mocanu, „Alimentația – o temă a cercetării instituționalizate interbelice. Proiecte, chestionare, rezultate”, în vol. *Caietele Sextil Pușcariu V. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*. Ediția a V-a, Cluj-Napoca, 9-10 septembrie 2021, Cluj-Napoca, Editura Scriptor & Argonaut, 2021, p. 488-502.

⁸ Despre frecvența apelurilor la corespondenți în deceniul patru al secolului trecut, despre susținerea demersurilor de acest tip de către instituțiile centrale, precum și despre felul în care intelectualii rurali le-au receptat, detalii la Cosmina Timocea-Mocanu, „Șapte sute șaptezeci și cinci de autori în căutarea unui personaj: Arhiva de Folklor a Academiei Române”, în Ion Mușlea, *Schimburi epistolare cu respondenții la Chestionarele Arhivei de Folklor a Academiei Române*, vol. I: A-L. Ediție îngrijită, note și studiu introductiv de Cosmina Timocea-Mocanu. Prefață de Ion Cuceu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, p. 17-26.

⁹ În *Prefața* publicată în „Dacoromania”, IX, 1936-1938, p. IV, Sextil Pușcariu vorbește de 68 de răspunsuri sosite până în iulie 1938.

Între acestea, sub cota numărul 3 figurează un răspuns scris îngrijit cu cerneală neagră, pe șapte pagini de caiet dictando. Pe antetul primei file, mâna inconfundabilă a profesorului Valer Literat¹⁰ notează numele autorului, Ioan Chiușdea, din Berivooi Mici. Din *Foaia personală* care însoțește manuscrisul, aflăm că acesta era elev în clasa a V-a la Liceul „Radu Negru” din Făgăraș, iar pentru redactarea răspunsului, a stat de vorbă cu gospodina Maria Chiușdea, în vârstă de 54 de ani, cel mai probabil mama respondentului.

Privit în ansamblul fondului de documente, manuscrisul nu impresionează nici prin dimensiunile sale, nici prin complexitatea și bogăția informațiilor oferite, nici prin soluțiile retorice găsite pentru transmiterea lor. În pofida acestor evidențe, l-am ales drept punct de

plecare al cercetării noastre din două motive. În primul rând, localitatea Berivooi, constituită în 1964 prin unificarea satelor Berivooi Mari și Berivooi Mici, a făcut parte din rețeaua de puncte cartografice ale anchetei pentru realizarea Atlasului Etnografic Român (AER)¹¹. Aici, Chestionarul AER a fost aplicat în anul 1979, de către cercetătoarele Germina Comănici și Ofelia Văduva, unui număr de opt informatori, trei femei și cinci bărbați, cu vârste cuprinse între 65 și 84 de ani¹².

¹⁰ Valer Literat (1895-1975), preot ortodox și profesor cunoscut pentru preocupările sale istorice și etnografice, a fost fondatorul Muzeului Etnografic al Țării Oltului din Făgăraș. În calitate de profesor la Liceul „Radu Negru” din Făgăraș, și-a încurajat elevii să participe cu seriozitate și conștiinciozitate la anchetele indirecte inițiate de Muzeul Limbii Române și Arhiva de Folklor a Academiei Române, de unde numărul mare de răspunsuri trimise celor două instituții din satele Țării Oltului.

¹¹ Cf. „Indexul localităților anchetate”, în Ion Ghinoiu (coord.), *Atlasul etnografic român*, vol. III. *Tehnica populară. Alimentația*, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 28.

¹² Detalii la Ion Ghinoiu (coord. general), *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la Chestionarele Atlasului etnografic român*, vol. III. *Transilvania*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 426.

Un al doilea motiv îl reprezintă destinul de un tragism aparte al elevului de numai 16 ani Ioan Chiușdea, care își asumase misiunea de corespondent al Muzeului Limbii Române. Devenit, în deceniul șase al secolului trecut, unul dintre membrii marcanți¹³ ai mișcării de rezistență anticomunistă, *Profesorul* – cum i se spunea în așa-numitul „Grup carpatic făgărășan”, condus de Ion Gavrilă-Ogoranu – a fost arestat de Securitate în vara anului 1955¹⁴, apoi condamnat la moarte și executat la Jilava, la 20 noiembrie 1957.

Ca respondent la *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi* al Muzeului Limbii Române, elevul Ioan Chiușdea ne introduce în universul culinar al localității sale de baștină fără a miza pe detalii prea numeroase și pe descrieri dense de practici alimentare. Mai degrabă, schițează cu onestitate un inventar al felurilor de mâncare curente la anul 1937, care cuprinde:

(a) „tăieței de galiță grasă sau de carne de vită” (p. 1)¹⁵ ca hrană festivă prin excelență, *supa* fiind nelipsită atât la marile sărbători, cât și la masa de nuntă, alături de „verde cu găluște, hurez cu lapte și tocană” (p. 1), ori de pomană, unde este servită cu „hurez sau tocană” (p. 1);

(b) pandantul său cotidian, *zama*, prezentată într-o varietate de sortimente (de pasăre, de vită, de oaie, de pește, cu cârnați, de fasole, de

¹³ Cf. Dorin Dobrinu, *Rezistența armată anticomunistă din Munții Făgăraș – versantul nordic. „Grupul carpatic făgărășan”/Grupul Ion Gavrilă (1949/1950-1955/1956)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, XLVI, 2007, p. 438: „Ioan Chiușdea [variantă onomastică prezentă în documentele din Arhiva CNSAS, în care „Chiușdea” apare doar în semnătura olografă a inculpatului din procesele verbale, identică cu cea din *Foaia personală* existentă în Arhiva MLR – nota mea, C.T.-M.] s-a născut la 14 martie 1921, în satul Berivoli Mici, comuna Berivoli Mari, județul Făgăraș, de origine socială țaran mijlocăș. În 1940 s-a înscris în Mișcarea Legionară, iar în 1941 a participat, împreună cu Laurian Hașu și alții, la ridicarea unei troițe pe Muntele Budiu, motiv pentru care a fost condamnat la 5 ani temniță grea și degradare civică. A fost eliberat în 1946, continuându-și activitatea legionară mai întâi în comuna sa natală, apoi la Facultatea de Drept a Universității din Cluj, unde era student. Urmărit de Securitate, în 1948 a intrat în clandestinitate. În mai 1950, a devenit membru al grupului condus de Ion Gavrilă”.

¹⁴ Procesele verbale de interogatoriu sunt reproduse, spre exemplu, de Lucia Baki, *Rezistența anticomunistă: Ioan Chiușdea, „Profesorul”*: „Am plecat pe drum, iar acum, în loc de Grecia, am ajuns arestați”, în „Monitorul de Făgăraș”, 7 iulie 2020 (accesibil online la <https://www.monitorfg.ro/2020/07/07/rezistenta-anticomunista-ioan-chiușdea-profesorul-am-plecat-pe-drum-iar-acum-in-loc-de-grecia-am-ajuns-arestati/>).

¹⁵ Pentru economie de spațiu tipografic, vom indica în paranteze, iar nu în note de subsol, paginile la care se găsește informația în manuscris. Toate exemplele selectate au fost literarizate.

cartofi, de zarzavaturi, de ciuperci, de salată verde, de usturoi, de roșii, de poame), cu o clarificare succintă a diferenței *zămuri de post* („zămă de gogoășe¹⁶ și de fusole, preparate cu ulei și untdelemn, și zămă de poame” – p. 3) vs. *zămuri de dulce* („zămuri cu carne sau prăjite cu unsoare” – p. 3), între ale căror mărci distinctive locale se numără și dregera cu ou (p. 5);

(c) o serie de mâncăruri obișnuite în contextul muncilor agricole, precum prășitul/seceratul („Dimineața, mămăligă cu lapte și bulz cu brânză de oaie, la amiazi, pită cu slănină, seara, zeamă de șelată sau fusole verde”) și cositul („Mămăligă cu lapte și bulz dimineața, zămă de pui sau de oaie la amiazi și păpară, sara”), dar și al activităților pentru a căror desfășurare se activa instituția clăcii („păpară, verze cu carne, fusole cu carne” – p. 1); în fiecare caz, este vorba despre feluri sățioase și îndestulătoare, menite să susțină efortul fizic intens din zilele lungi de vară, dar și să expună/testeze în comunitate calitatea de bună gospodină a celei care le pregătea;

(d) „mâncări zvântate, pită, slănină și ouă fierte” (p. 1), folosite drept merinde la drum;

(e) câteva preparate din carne de oaie și miel („zămă, tocană și verze” – p. 4), pasăre („tăieței, zămă și tocană” – p. 4), pește („friptură și zămă cu moare” – p. 4) ori vânat („friptură, zămă, tocană și păstramă” – p. 5), dar și din ouă („fierte și păpară” – p. 5), cartofi („tocană și zămă” – p. 5), varză („Se călește sau se bagă cu găluște și carne. Se pune la înăcrit. Se face cu pește, cu gogoășe coapte și zămă cu cârnați. – p. 5), ceapă („tocană” – p. 6), usturoi („zămă” – p. 6), salată verde („zămă” – p. 6), roșii („zămă” – p. 6), ardei („umplut sau copt” – p. 6) și castraveți („Se taie felii cu ceapă și oțet sau se înălesc” – p. 5);

(f) o listă de ciuperci comestibile, adică „bureți galbeni, vineți, negri, păstrăvi, usturoși, mitărți” – p. 6), din care se prepară tot „zămă și tocană”;

(g) mămăliga (cu variantele sale nobile *bulz* și *balmoș*), pâinea și, din același aluat, copturi „cu gogoășe, mere, pere, vișine și prune” (p. 3), iar în context festiv: colacii „din făină de grâu, la Crăciun și Paști” (p. 3), plăcintele „din aluatul de colaci, cu hurez și cu păsar” (p. 3), precum și cozonacii, „la sărbători, din făină de grâu, frământați cu lapte” (p. 3);

(e) „rachiu de mere, țuică, vin” (p. 103), ca băuturi spirtoase consumate de țărani.

¹⁶ Termen regional pentru *cartofi*.

Pentru cele mai multe feluri de mâncare, Ioan Chiușdea indică rareori alte ingrediente decât cel principal, care dă și denumirea preparatului, la fel cum, în majoritatea cazurilor, se dezinteresează de procedee ori instrumentarul necesar pregătirii. Totuși, atunci când întrebările *Chestionarului VIII. Mâncări și băuturi* sunt dublate de solicitarea: „Descrieți amănunțit cum se face/se prepară...”, corespondentul schițează pașii de urmat în obținerea preparatului¹⁷. Iată, spre exemplu, cum stăteau lucrurile în cazul pâinii, denumită local *pită*: „Sara se face aluatul și se bagă gogoășele fierte și rase, dimineața se bagă făina, apa, sarea și se lasă să dospească, după ce se frământă bine. Dospită gata, se rupe, se sovoaltă în făină și se bagă la cuptor” (p. 2).

Totodată, întrebările 41-49 ale *Chestionarului* prilejuiesc o secvență descriptivă despre tăierea porcului în gospodărie și prepararea cărnii rezultate: „Înainte de Crăciun. Porcul junghiat se pârlăște, se spală și se duce în casă, unde se desface. Din carnea de porc se fac cârnați și cârtaboși. Picioarele se bagă cu varză. Restul se pune la fum și se păstrează chiar 6-7 luni. [Slănina] se mănâncă cu pită. Din carnea proaspătă de porc se fac cârnați. Se pisează carnea, se bagă usturoi și piper și se pușcă pe mațele curățite. Plămânii și ficatul se bagă în cârtaboși. Din purceii de lapte se fac fripturi la ospete” (p. 3-4).

Un experiment etnografic: interviul cu Viorica Socol (n. 1946) din Berivoi, județul Brașov

Având în minte aceste categorii de informații, în vara anului 2022, am ales să reinteroghez problema practicilor și tradițiilor alimentare din satul elevului de odinioară Ioan Chiușdea, în contextul proiectului *Colecție digitală a patrimoniului alimentar românesc și transfer spre societate (FOODie)*¹⁸, derulat de o echipă de cercetători

¹⁷ Astfel de „rețete” ne sunt oferite pentru: mămăligă, mălai, pâine, borș, păstramă, păpară.

¹⁸ Proiectul *Colecție digitală a patrimoniului alimentar românesc și transfer spre societate (FOODie)* a fost implementat între 1 noiembrie 2020-15 noiembrie 2022, de un consorțiu de instituții alcătuit din Universitatea de Vest din Timișoara, Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, Filiala Cluj-Napoca a Academiei Române și Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, fiind finanțat în urma unei competiții publice de către Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării din România (UEFISCDI), în cadrul subprogramului 2.1. – „Competitivitate prin cercetare, dezvoltare și inovare – Proiect Experimental Demonstrativ”, din Planul Național de Cercetare, Dezvoltare și Inovare 2015-2020, PN III. Creionat în cadrele generale trasate de acest instrument financiar, scopul proiectului l-a reprezentat

<https://biblioteca-digitala.ro>

din patru instituții, sub coordonarea doamnei profesor Otilia Hedeșan.

La Berivoi și în gospodăria doamnei Viorica Socol, am ajuns în după-amiaza însorită a zilei de 17 iulie 2022, grație lui Ștefan Ramba, student la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, originar din Făgăraș și absolvent al aceleiași instituții liceale de veche tradiție, devenită, între timp, Colegiul Național „Radu Negru”. Bun cunoscător al satelor din proximitate, datorită unor legături de familie și bucuriei de a fi străbătut ulițele câtorva dintre acestea cu ceata de colindători, Ștefan Ramba ne-a făcut recomandări¹⁹ inspirate în toate localitățile vizitate în Țara Oltului în aceeași săptămână, convingând câteva doamne²⁰ cu totul deosebite să ne primească în casele lor și să ne povestească despre hrana de acum și de odinioară, în fața obiectivului indiscret al camerei de luat vederi.

Între acestea, Viorica Socol din satul Berivoi, comuna Recea, județul Brașov, este ceea ce lucrările clasice de metodologia cercetării de teren numesc *informator specializat*. Mai exact, născută la 13 decembrie 1946, deci având 76 de ani la data interacțiunii noastre, doamna Viorica este recunoscută în localitatea de baștină și în regiune ca o foarte pricepută bucătăreasă la nunți, înmormântări, parastase și hramuri, adică, în graiul local, *socăcioaie*. Deține, așadar, de mai bine de două decenii și jumătate, un rol ceremonial tot mai rar întâlnit în satele românești, între ultimele cauze care i-au amenințat existența numărându-se restricțiile de interacțiune socială și modificările aduse scenariilor riturilor de trecere în perioada pandemiei de Coronavirus. De aici valoarea etnologică cu totul aparte a interviului de aproape o oră și jumătate realizat cu Viorica Socol²¹, pe care-l redăm integral în paginile următoare.

interconectarea unor platforme web (www.hera.uvt.ro și www.ecultfood.ro), create anterior de două dintre instituțiile partenere, Universitatea de Vest din Timișoara și Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, platforme care au fost completate cu noi informații despre alimentație, obținute prin cercetări de teren derulate de echipa noastră în 114 localități din toate regiunile României, dar și din comunitățile istorice românești din Bulgaria, Croația, Republica Moldova, Serbia, Ungaria și Ucraina.

¹⁹ Pentru problema mediatorilor în cercetarea de teren, a se vedea Otilia Hedeșan, Cosmina Timoce-Mocanu, *Teren etnologic în perioadă de criză*. Note la o descriere de caz, în „Philologica Jassyensia”, XVIII, 2022, nr. 2 (36), p. 257-268.

²⁰ E vorba de Olimpia Stoia (n. 1955) din Drăguș, Maria Șuteu (n. 1950) din Voivodenii Mici, Elena Popa (n. 1940) din Ludișor și Viorica Socol (n. 1946) din Berivoi, toate localități situate în județul Brașov.

²¹ Am discutat cu doamna Viorica Socol în foisorul din curtea casei sale, în prezența lui Ștefan Ramba, care a facilitat întâlnirea noastră, și a lui Daniel Mocanu, care a realizat filmarea, înregistrarea audio și fotografiile din timpul interviului.

<https://biblioteca-digitala.ro>

Dat fiind faptul că, cu excepția lingviștilor, cititorii sunt extrem de puțin familiarizați cu principiile transcrierii fonetice, am recurs la notația simplificată uzuală în cadrul disciplinelor etnologice și am redat cu semne diacritice speciale particularitățile de pronunție ale interlocutoarei noastre în raport cu româna standard²², majoritatea comune cu ale graiului din Țara Oltului²³.

Când erați dumneavoastră copilă, cum era masa de duminică? Cum ar fi astăzi. Ce vă făcea mama de mâncare?

Apăi masa de duminică, la noi să mânca tuată lumja. Nu să mânca unu acuma, ălalalt cum... Ce știi io?! Așa. Și, duminică, la noi mai mult mâncam supă, supa la noi eraa... Și acum o rămas tot cam așa. Ciorba... Și ciorba, da' cam supa. Sau, iarna, să făcea varză, mămăligă, mămăligă cu varză. Varza să făcea așa. Nu să făcea ca acuma. Io ș-acum fac așa sarmalele, găluștele cum zăcea. Să zăceau

²² Mai exact, în cazul discursului produs de Viorica Socol, am constatat: diftongarea vocalei *e* sub accent, atunci când este precedată de o consoană (*orez* > *orjez*, *lemne* > *ljezne*); realizarea diftongului *ea* ca *ia* (*puneș* > *puniș*, *treabă* > *trjabă*), iar în poziție finală, ca *iș* (*băteam* > *bătiș*, *aveam* > *aviș*); realizarea frecventă a diftongului *oa* ca *ua* (*școală*, *cuajă*, *duamnă*); evoluția vocalelor anterioare *e*, *i* la vocalele centrale *ă*, *î*, iar a diftongului *ea* la *a*, după consoanele *s*, *ț* și *z* pronunțate dur > *î* (*vișăl*, *sângur*, *țau*, *zăce*, *sară*); precedat de astfel de consoane, *i* final afon dispăre (*cârtaș*, *pârîș*, *lucreș*); *i* plenison precedat de consoane dure devine *î* (*cârtașî*, *castravieșî*); forma articulată a substantivelor masculine la singular se realizează fără *l* (*cuptoru*, *porcu*); prezența sporadică a consoanei sonante muiate *ń* (*mńel*, *ńie*); prezența sporadică a fricativei alveopalatale surde *ș*, redând sunetul literar *ci* (*faci* > *faș*, *cinczeci* > *cinceș*); palatalizarea fricativei labiodentale surde *f* în stadiul *h'* (*fiartă* > *h'fiartă*), iar a celei sonore *v* în stadiul *g'* (*vișel* > *g'vișel*, *potrivită* > *potrig'ită*); palatalizarea occlusive bilabiale surde *p* în stadiile *pk'* și *k'* (*copii* > *copk'ii*, *dospea* > *doșk'ia*), iar a celei sonore în stadiul *g'*, într-o singură situație (*bine* > *g'ine*). Am folosit apostroful (') pentru marcarea căderii sunetelor inițiale și a celor finale în fluxul vorbirii doar în situațiile în care se crea omonimie dificil de dezambiguizat contextual (*dar* > *da'*); în rest, am preferat să nu marcăm căderea sunetelor inițiale și finale. De asemenea, accentul și semivocalele le-am notat doar în cazul realizărilor diferite față de limba standard. Fiind vorba de o transcriere simplificată, nu am redat nuanțele vocale intermediare. De asemenea, în cazul africatelor alveopalatale *č* și *g'*, păstrate în graiurile din sud-estul Transilvaniei, am preferat ortografia standard. Cuvintele care, în urma eliziunii, formează un grup fonetic, le-am notat cu cratimă: (*să se acrească* > *să s-acriască*). Le mulțumesc colegelor Veronica Vlasin și Gabriela Adam de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” pentru lectura atentă a transcrierii și corecturile făcute.

²³ Despre particularitățile graiului din Țara Oltului, vezi Sextil Pușcariu, *Der Dialekt des obern Olthales*, în „Jahresbericht des Institutus für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig”, V, 1898, p. 158-191; cf. Vasile Frățilă, „Sextil Pușcariu și dialectul de pe valea superioară a Oltului”, în vol. *Caietele Sextil Pușcariu I. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*. Ediția I, Cluj-Napoca, 12-13 septembrie 2013, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 61-70.

găluște la noi, nu sarmale. Carnea de porc să tăia bucățele, să tăia slănină, orjez, ceapă, din astea toate ce să pună, și să h'erbje-n oală de pământ. Și acolo pună și carne la mijloc, de porc, și așa. Și să făcea mămăligă cu lapte, mămăligă cu lapte acru, cu lapte dulce, brânză care vroiau. La noi, atuncea când eram noi copk'ii și-așa, noi aviem numa lapte de casă. Aviem bivoli, noi n-am avut vaci. Lumia avie unii vaci, unii bivoli. Nò, mă rog, fiecare ce-i plăcea. Nîe nici acum... Io și-acuma am on bivol. *[Râde]* Îl țau de plăcere, da. I-n ciurdă acuma și... Nò, aș putia să nu-l țiu, că mai sînt destui care-s trei, patru-ntr-o casă și nu le place, da' io-l țau, că părinți mei, taticu meu să ocupa cu... Cumpăra boi. Știți ce-s boii, nu? Aia carî să punie la jug așa, de să folosia de ei în câmp, că nu era tractoare. Cu aia ara, cu aia să lucra, cu boii! Și-i țanîem și-i îngrășa și-i ducea la abator și cumpăra alți... Și nîe nî-o plăcut animalile, că grijam tuată zăua. De copk'ii ne punie la triabă, ne ducem și la școală și vedîem și de triabă, că așa era atuncea, nò! Io am mai avut o soră și noi n-am fost... Taticu n-o avut băieț în curte ca să s-ajute, măi mult cu noi s-ajuta și... Eu m-am învățat cu triaba așa. Și asta să mânca la noi. De exemplu, în zî de lucru, tot mămăliga era baza, dimineața. Mămăliga și pâinea... Nu prîa era făina, că nu era atuncea, nò! Raaar cîm făceam, la două săptămîni făceam pâine, că noi facem, am cuptoru, și-acuma am mai făcut pâine în cuptor. Mîie nu-m place de la brutărie pâinea.

Și cum făceați pâinea? Cum faceți dumneavoastră pâinea?

Nò așa: pâinea să face... Az e sîmbătă, faci aluatu. Acolo faș cartofi, îi măruntăști. Aviam un scaon, scaonul avia ca o oală și oala era găurită. Și-acolo punjam cartofii și-i făceam mărunț. Cum să face acuma cu prîesa, atunci făceam cu scaonu ăla.

Dar ce fel de cartofi erau?

Cartofi-cartofi, d-eștia de-ai noștri.

Fierți?

Fierț, daaa, cartofi fierț! Cartofi fierț și-i făceam și acolo punîem... Nu era drojdie, să punie... Să lăsa aluat. Acum făceam pâinea, să lăsa on pic de aluat din ăla de doșk'ia și-l punjam în făină, în sac, și dup-aia, rîndu viitor, ăla să muia și-acuma cu cartofii și cu făina făceai aluat ăla. Da' doșk'ia douășpe ore, până a doua zi dimineața, și-atunci să frămînta pâinea și făceai pâinea. Așa să făcea!

Și cum procedați mai departe cu ea, după ce frămîntați?

După ce frămîntam, o lăsam să doșk'iască cam două ore. Dup-aia o rupi. Ai o troacă, o trocuță așa făcută, și o sovolț. Cum fac la brutărie, ei fac așa. *[Indică procedeul]* Noi o sovăltam acolo, în troaca aia. Și o băgam la copt. Ardîem cuptoru cu lîemne și o băgam și-o coceam cam o oră jumate, două ore, depinde după cum... O oră jumate, două ore. Nò, și-o bățîem de cująă dup-aia și-o punjam de sta la... În beci o țanîem. O punîem în troaca care făceam pâine. Aia, troaca, o spălam de să usca pân scotîem pâinea și o punjam în troacă, o acoperîem cu fîețe din astea de masă și-acolo staaa... Câte două săptămîni mîncam din pâinea aia.

Și cu coaja aceea făceați ceva?

Cuaja aia, daaa! Știți ce ne făcea? Ne făcea cafiă cu lapte. [Râde] H'ierbia laptele, cafiăua aia o h'ierbia-n apă. Ș-acuma sânt mult care face aia, da' n-au de unde să ia! Ia de la brutărie, numa acolo, nò, nu-i ca acasă. Și în lapte, cum ai pune... De exemplu, cum pui cafiă-n lapte sau faci cafiă cu cacauă, exact așa puniți și ne făcea cafiă.

Dar cafeaua asta, cafeaua-cafea, asta când a apărut?

Ăpăi o apărut târzâu! [Râde] Cafiăua-cafiă să vă zic io așa cam cân o apărut... Știu io?! Înainte de Revoluție nu să prija gâsa și măi să ducea mult pă la Timișuara sau nu știu de pi-une aduceau, de-acolo din... De une era, de la graniță. Ș-o mai luam așa mai pe sub mână, mai... Da, acumă să bja, bja! Fără cafiă nu să puate! Tuăte babele bja cafiă. [Râde]

Vă aduceți aminte când ați băut prima dată?

Prima data cafiă? Păi soțu meu îi mort de doișpe ani. Soțu meu era un om care o avut servici și noi umblam mult. Noi în fiecare an mergeam în stațiune. Chiar dacă aviam trjabă, că io am... Aicea-s părinți mei și soțu îi venit, o fost venit la mine. Și noi, în noiembrie, până-n decembrie, pân de sărbători, noi plecam în stațiune în tot anu. Că el avja servici, dup-aia m-am angajat și io. Am avut și io servici și ni-am făcut școala profesională de la servici. Soțu nu m-o lăsat, avjëm copk'iii și m-am dus și ni-am făcut școala profesională. Și ne duceam în stațiune în fiecare an. Și cafiăua acolo am început de mai bejam, că, nò, să gâsa la restaurante, la... Nò, acolo am început și dup-aia, cân am început să gâsim, avjam pe cineva la Brașov, niște prietini, una... Fata asta, care eram prietini cu ea, era cūafeză și ea mai făcea rost și venja pe la noi în vizită, că-i plăcea, vara, și mai ne aducea, mai cumpăram, mai... Na!

Dar ce alte alimente țineți minte că se cumpărau?

Alimente ce măi mâncam? Ciorbă de salată, care să făcea aici și ș-acuma să folosește ciorba de salată, cartofi.

Cum o făceați? Spuneți la fiecare, vă rog!

Vă spun, da, da! Ciorba de salată, de exemplu: salata o culegi, o speli. Dup-aceea, cu slănina: slănina tăiată mărunțal o prăjești în cratița une-o faci. Un pic! Și dup-aia, salata, dacă-i un pic mai îmbătrânită, o pui un pic de sare pe ea, că iese amărăciunea aia din ea. Și-o storci un pic și o călești acolo, în slănina și unsuarea care rămâne acolo. Io nu fac multă, grasă, da' să făcea, să mânca gras. Și dup-aia să punja apă fiartă, să fierbe și la unii le place să facă... De exemplu, la noi papară să zâce, nu știu... Onletă sau cum? Nu știu cum să zâce! La noi, papară. Aia o mărunțești bine ș-o bagi acolo de se fierbe. Și dup-aia o driegi tot așa, cu uouă, cu zmântână și așa. O dregi. Și usturoi! Usturoiu apăăăi... Să aibă cam gustu de ciorba de burtă, așa!

Dar ciorba de burtă, că ați pomenit-o...

Aia să știți că chiar nu prija mă am cu ciorba, să știu s-o fac. Io am făcut... Vă spun, io am făcut mâncare după... Așa! Mămica mea mai făcea la morț, la parastase și o-mbătrânit și ea și nu măi prija puțja așa, mă mai chema:

„Hai, ajută-mă, hai așa...” Că măi zăcea femeile: „Tuuu, să rămâi în locu lu maică-ta, să faș mâncare!” „Nu-mi trebuie nîe să fac, nu!” Rămîneșem la pensie, o țarică prîa devreme nî-o lăsat la cinzeș de ani. Am lucrat și-n mediu toxic aici, în Combinat, și... Nô, să mă duc s-o ajut, mîi-era milă de ea, hai s-o ajut! Și m-am învățat și, cân n-o mai putut, m-o chemat pe mine. Chiar astăz o fost să h'ie un parastas, că nu s-o măi făcut de când cu Pandemia, o adus tot... Plase s-aduce cu mâncare, așa. Și femeieia asta care-o murit bărba-so – o fost el deodată cu mine, colîegi – și-o zăs: „Să vîi să facem mâncare la Cămin, c-acuma-i voie!” Ș-apoi o fost o nuntă aicea, măi în sus un pic, și o zăs că fac zamă acră, cum să zăce la noi, și nu era Căminu liber și... Ș-am început de-am făcut mâncare. La noi să face mâncare la parastase, să face ciuorbă...

Ce fel de ciorbă?

Ciorbă acră! Asta-i la noi, aicea. Cu tarhon, asta-i specifică aiș, la noi.

Și cum o faceți?

Păi, de exemplu io nu călîesc nimica la ciorba. Pui carnîa, cam carne de porc, cu asta s-obi... Eeei, poț să faș cu orce carne. Carnea de porc și bagi și-o h'ierbi, o pui la fiert. Cu apă rece eu pui tot. Carnea să pune cu apă rece, că, dac-o pui cu apă caldă, să... Nu mai iese din carne ce trebui să iasă, știț? Bunătatea care-i în carne, ea să coaguliăză acolo și nu mai iese. Și un pic de sare, ca să ieși spuma. Ieși spuma la carne și dup-aia pui zarzavat. Noi punem morcov, pătrunjel, păstrînac, țelină, ceapă și să fierb tuate. Și după ce să fierb, la noi să drege ciorba, asta-i. Tărcăn... Să pune la o oală de cinzeș de kilograme, cum făceam io, cam un borcan d-ela de șapte sute de grame de tărcăn, care-l punem noi la murat, nu știu... Noi așa: tărcănu-l culegem și-l pui cu sare, nu-l pui dirîect cu oțăt. Îl pui cu sare două zile, îl îndeș așa on pic în ce-l pui acolo și dup-aia-l așezi într-un borcan și torni oțăt peste el. Atuncea are gustu cel mai bun. Nô, și punem tarcăn și-l dregem: ou, zmîntănă. Asta e! La noi, leușteanu ș-ălea nu să prîa folosește, rar, cui îi place. Nô, și cân eram demult, ciorba de cartofi. Făceam ciorba de cartofi, tocăniță de cartofi...

Deci ați zis că la parastas dădeți ciorbă acră și...?

Și orîez cu lapte, la urmă. Daaa! Trei fîeluri să face la noi.

Felul doi care e?

Orez cu lapte, fîelu trei. Ciorba și fîelu doi, friptură. Friptura de porc io o pui în cratiță, așa o fac, că după cum avem și condițiile la Cămin, nô. Avem sobe mari așa, da' nu au cuptoare, nu au... Ș-acolo-n cratița aia, pui așa: o foaie de dafin, pui zarzavat, morcov, ardei – le tai și le pui –, ceapă și boabe de piper. Și tuate le fierb așa, le-năbuș cam o oră jumate, două. Dacă-i ceafă, o tot sucesc așa, da' apă numa nîci să h'ie covârșit, puțân. Și ulîei, un pic de ulîei. Că ea-ș măi lasă și ea din mustu ei, din carne, din ce are ea. Și dup-aia o iau și o las să răcească. Tuate estea le dau pintr-o sită, aia de supă, ca să iasă tot zarzavatu ăla ce trece, că aia-i sosu ăla, ăla-i bun, nu... Nu gătim numa cu grăsime. Și friptura o tăiem felii frumos și... Să să răcească un pic sau, eventual, dac-o faș de astă sară, mîne o tai mai bine și acolo apăi o... Sosu ăla

îl încing și-l dau peste ea și-o mai las numai câteva clocote, ca să-ș tragă în ea, și gata!

Și orezul cu lapte?

Orezu cu lapte pun așa: la un kilogram de orez, pui cam patru kilograme de lapte și îl pui... Prima dată io pui laptele la fiert. Alte femei gătesc alfel. Îl călește-un pic în ulei și ce știu io?! Nu! Io pui laptele la fiert tot cât știu că trăbui, eventual mai completez dup-aia cu lapte și, când să h'ie nu chiar să dea-n clocot, eu bag orezu. Îl spăl într-o sângură apă și-m place ăla cu bobu rotund, nu cu lung. Așa m-am obișnuit io și cam cu *Derone* lucriez sau cu *Bob cu bob*, un oriez măi bun așa, nò. Și dup-aia începe să fiarbă. Începe să fiarbă și ăla rămâne la urmă, de nu măi... On pic de sare, când e jumate fiert, și dup-aia zahăru, un pic de zahăr, să nu h'ie chiar așa, și la urmă să pune scorțișoară cu zahăr pe ea. Îi foarte bun, un desert foarte bun. Și de post facem alfel orezu. De post facem o budincă de oriez.

Asta cum e?

Nò, ăsta tot așa, cantitatea aia. Pui atunci ulăi: cam la o cratiță de patruș de kilograme, cum facem noi, pui cam două kile de ulei. Și-acolo un pic îl călesc orezu, puțân, îl dau prin ulei ăla și dup-ăia încep și pun apă fiartă. În orez numa fiert trebuie pus. Pui apă fiartă, apă fiartă. Când îi jumate, de ni să pare că-i fiert – și sare –, pui stafide. Stafidele le spălăm în apă caldă, le bag acolo și dup-aia încep și bag. Încep și bag și zahăru, să bagă tot cam așa. Trebui să ai grijă todeauna când pui zahăr în orce: și-n gem, și-n alea... Zahăru prinde, dacă nu ești atent. Dacă nu pui zahăru, pe țâglă să face și sângură aproape. Da' dacă pui zahăr, apăi trebui să fii atent. Nò, și pui zahăr și să face dup-aia... Când i fiert, todeauna orezu-i bine să știa o juma de oră, o oră. Și pilafu, când faci acasă, să s-odihniască. Așa cere. Nò! Și facem nucă, măcinată ca de cozonac. Acolo pui vanilie, lămâie și punem peste așa tot. I foarte bun! Mult cere și-n dulce, le place budinca asta, da.

Dacă e de post, în loc de ciorbă acră...?

Facem ciorbă de fasole.

Ciorbă de fasole... Cum o faceți?

Asta de fasole, de exemplu... Vă spui și cantitatea sau...?

Spuneți exact cum ați face! Nu o să ne apucăm noi, dar...

Și foarte bine! Chiar aș vrăia, dacă puteț! [*Râde*] Chiar am avut și am dat-o la ăsta care păzăște ciurda. Ieri o rămas ceva și le place să li-o dau. Și pun la o oală de cinzeci, că cu ăstea să lucră la... Aicea la așa. Ce lucru acasă-i alceva. Acuma am rămas sângură, mai mult fac un kil de ciorbă, că io a doua zi nu știu dacă mai mânc, îs mai mofturușă. Iau una de cinzeș de kilograme, pui trei kilograme de fasole buabe. Și în apă rece, nu muată de sara făceam la Cămin, să vă spun di ce. Acasă, dac-o moi, ieșă cojile și cojile ălea nu le poț aduna, te deranjează când mănânci. Și tot așa zarzavat, morcov tot două kilograme; două de morcov, două de albitură, două țelini mari, ardei câte două kilograme. Și acolo-m place fasolea și – dacă

au femeile – congelată. Cinci kilograme de fasole din aia păstări congelată-i foarte bună. Aia o bagi după ce începe bine să h'iarbă, la vreo oră bagi și fasolea aia, c-apăi să face cu totu. Și acolo trăbui făcut... Fac cam din... La cinzeș de kilograme, o juma de kil de uliei pun și vo șapte linguri de făină. Fac ca on răntaș. Fasolea de post făr-on pic de răntaș nu-i bună. Și aia... Acolo, foi de dafin și cimbru. Apăi cimbru să h'ie, că așa să... Și tarcăn, tot așa. Cimbru, tarcăn și răntașu ăla. Și așa să face fasolea.

Și felul doi la...?

Fjelu doi, de exemplu, să face tocăniță de ciuperci cu pireu. O fost o nuntă aicea, apruape. *[Explică de ce se claxonează intens.]* Tocăniță de ciuperci cu pireu sau cu pilaf tocăniță, garnitura lângă ciuperci. Și fiecare cam ce vrja. Pește, da' măi rar așa, peștele. E dezlegare de pește, să nimeriește, da' io nu știu... Cu peștele, așa unde-i lume multă ș-așa, eu nu... Am făcut, am făcut! De exemplu, la noi, hramu de la biserica noastră-i de Sfântu Nicolae și tot tîmpu, nò, vine preot atâta... Și, nò, părintele nostru vrja pește, că, nò, le dăm la...

Faceți dumneavoastră și pentru hram?

Am făcuut, am făcut tot tîmpu! *[Râde]*

Și la hram care-i meniul?

Ăsta-i și la hram: ciorba de fasole. Are părintele un prietin, preot pe la Ploiești, vine cu olișuara, că o zâs că n-o mîncat ciorbă așa bună! *[Râde]* De ș-o duce pân acolo. Tot așa: ciorbă de fasole, gustare am mai făcut ceva. Cîm am măi făcut icre, le cumpăr gata. Sau facem fasole din asta bătută așa și... De multe ori ălea-s un fel... Să complică, că ălea trebui să h'ie... Că nu fac sîngură, cîm fac așa. Vin femei și m-ajută și, nò, nici io nu pot să lucru chiar cu orcine. *[Râde]*

La nuntă cum era? De exemplu cînd v-ați măritat dumneavoastră.

Păi cîm m-am măritat io... Da, vă spun! Cîm m-am măritat io, uite aici în casă s-o făcut nunta atuncea. Eu m-am măritat în șaizeci și cinci și tot așa să da. Gustare nu să da atunci la nunț. Să da supă, carnea din supă era de găină de casă, aia să făcea.

Cum făceați supa? Cum se pregătea?

Supa? Vă spun cum să face și supa, supa de la... Că la noi să face din găini de casă și la nunț acuma! De exemplu, dacă e nuntă, duc găină la... Și o duce la restaurant, care face la restaurant, și h'ierbe găini de casă. Apăi ce știu io ce fac ăia acolo?! Nu știu asta. Am făcut și io, și nunț am câteva la care...

Deci, dacă este nuntă-n sat, fiecare duce sau numai rudele duc?

Cam rudele. Cam rudele ș-ăpăi care face nuntă-ș cam măi țane ei găini așa. Nò, cam la cinzeș de kile de supă, io punjam cam douășcinci de găini.

Ne povestești cum le tăiați?

De exemplu, găina, ca să h'ie bucata faină așa, le știucănjam măi demult. Așa să zăcea: știucănja. Tăiai picioru, tăiai ăstea și le-nșira pi-o ață și le punja acolo. Și le punja pe marginea la oală ațele. Și, cîm se h'ierbea găina...

Că nu să h'ierb toate odată, că ai nevoie cu găinile la nuntă. Și le scotja afară și să răceau. Și, după ce să răceau, le măi pregătești: un pic de ce știu io ce, boia sau on pic de pipjier pe ele și le măi pui în ceva, ca să să măi... Și felu doi la noi să făcea pilaf, la nuntă. Asta era lângă carnia de pasăre, da.

Dar știucănitul ăsta ce însemna?

Să desfaș găina. De exemplu, dacă ai găina-ntriagă, i tai picioru cu șoldu, așa le desfaci. Dup-aia, i iai gātu. Ș-ăla-l h'ierbijam, că, nò, iese bun din el, da' ăla nu să punja la nuntă. Și luai k'eptu și – cum zăce la noi – spatele ăla. Nò, ăla iară... Le h'ierbijem, da' nu le punja. Că di-ăia trăbuia atâtea găini, ca s-ajungă, nò. Și dup-aia o-nceput și cumpăra pulpe, d-apăi cu pulpele ălea nu făceam supă. Supa o făceam, da' pulpele rămânișe pentru a doua zî, aia de la găini. Și pulpele ca să h'ie la tuată lumia la fel, pulpă și șold și așa, cumpăra pulpe și ălea le h'ierbijem separat și le făceam, na. Supa, la noi, asta e: să face bună, concentrată. Nò, și tăieței de casă, și...

Tăiețeeii cum îi faceți?

La zece ȳouă trebe un kil de făină. Și îi frământ bine. Acuma or început de mai au mașini. De fapt și io am mașină. *[Râde]* Și se făcea atunci, frământa săracile femei și făcea din câte-o sută treizeș de ȳouă și-i întindea cu făcălețu ăla, cu întinzătoru. Și dup-aia-i tăia cu cuțātu, tăia tăiețeeii. Și nu să zăceau că s-or obosât. Acuma să obosăsc femeile... *[Râde]*

Deci asta era: supă...

Fielu doi, da, fielu doi și sarmale. Și friptură! Friptura mult o punja lângă sarmale sau nu... O făcea c-un pic de pirjeu lângă. Friptură tot de porc, cum v-am zis io. Aia-i friptura carî să face-n zona noastră, aicea. Ápăi, nò, io-am fost și la o nuntă-n Drăguș de-am făcut mâncare și tot așa am făcut, cum am făcut la noi, și le-o plăcut. Ápăi, nò, sarmalele la noi să... Vă spun și de sarmale? Nò, sarmalele la noi să tuacă și să nu fie mășina mărunță-mărunță. Sarmalele, cân e mărunț, nu-i... Adică-i mai bine cân îi un pic mai mare ălea la mașină, găurle la sătă. Și să pune și slănină, să pune și... La noi... Uite, în alte părț să pune multe de-ăstea, da' la noi numa atâta: carnia, slănină on pic, să fie grase, piper și orjez. La zece kile de carne să pune-un kil de orjez. Dacă vrei să pui măi mult, nu-i niciun bai. Și frământate bine! Trăbuie un pic de apă-n ele, să nu h'ie numa chiar... Că ele, cân să h'ierb, apăi îs prija tare, nò. De multe ori am avut di pin alte părț și le-o plăcut, o zăs că-i chiar... Șiii, cân le h'ierbi, apăi poț să pui pintre ele un ardei. La noi nu să folosește boia sau pastă la ele, cân să fierbe sarmalele. Sau la ălea de post, da. La ălea de post merge, da' noi nu punem la ăstea numa atâta: carnia, piper și sare. Și unele pun ȳouă. La noi nu să folosește ȳouă, nu nimica, că zicea bătrânele – și mama-m spunja – că schimbă gustu la sarmale. Și frunza de varză și varză! Eu pun și varză. Varză din aia care rămâne la urmă sau așa, o dăm pin mașină. Și ceapă! Ceapă, da, am uitat de ceapă. Și varza aia tocată o bagi acolo și toate și apa pe... Frământ bine, bine, bine și iese foarte bune.

Dar dulce se dădea ceva la nuntă?

Să făcea cozonac femeile. Femeile făceau cozonac, nu alceva. Sau gogoși să făcea.

Ne spuneți și...?

Da, cum să nu?! De cozonac sau de gogoși?

De amândouă.

De exemplu, gogoșile: unele pune grăsimi, unele nu pune grăsimi. Făina... Țăla apăi nu trebuie, atuncea pe loc le frământ. Drojdie, făina, lapte și unele pun sau unt, sau grăsimi, ce știu io ce?! Margarină. Margarină nu știu dacă mai folosește lumia, io chiar n-am mâncat io margarină niciodată. Sau ulei! Și le laș să doșk'iască și, cân vez că doșk'esc așa, să umflă bine, atuncea le ia femeile și le scuata pe masă și le mai frământă un pic. Și le formiază și le face gogoși așa și le prăjește-n ulei. Aia-i tot. La cozonac, cozonacu tot așa, pui... De exemplu, acolo pui: pui unt, pui zahăr. La gogoși, nu, nu pune zahăr, că trage uliei în ele. Djasupra să pudriază, să pune zahăr, să face cu zahăr pudră. La cozonac să pune uouă, să pune lapte, să pune unt, să pune drojdia. Nq, și după ce să umflă, apăi fiecare cu ce vria să umple: cu rahat, cu nucă, cu stafide, cu... Nu, înainte nu să făcea prăjituri, nu să făcea.

Dar prăjiturile cam de când au început să se facă?

Țăpi prăjiturile cam de la Revoluție-ncuace. Nu, înainte nu era prăjituri la nuntă. Eu nu știu să h'i mâncat prăjituri la nuntă, făr cân începia să cumpere, știi? Nq, și dup-aia femeile o început ele de mai făceau, mai care să mai pricepeu sau mai cumpărau sau nq.

Și atuncea, chiar după Revoluție, ce prăjitură a apărut?

O apărut... De exemplu, făcea... Era aia, *Televizoru*, nu? Sau nu știu cum îi zăcea la prăjitura aia. Io cu prăjiturile vă spun sincer: am o verișuară care ea să mai ocupa cu prăjiturile, nu pria mă aviam. Și face fata, că aici, pe curte, io sunt cu fata și băiatu-i plecat. *[Către Ștefan]* Îi tată-su lu Monica, acolo vizavi de-ai voștri stă! Știi une stă. Nq, și în face fata, măi face noră-mea, mai așa. Și io mai fac, și io mai fac câte ceva. Chiar, uite v-aduc să vă dau o țar de plăcintă cu brânză, am făcut să vă servesc, ș-un pic de apă. Ce să vă dau? *[Aduce plăcinte și limonadă.]*

Cum se numesc plăcintele astea?

Plăcintă cu urdă!

Cum ați făcut-o?

Nq, de exemplu urda am mărunțit-o, că urda să știț că-i uscată așa ea, nu are... Și-acolo am pus un pic de zmântână, am pus uouă, un pic de zahăr... Stai să mă gândesc ce-am mai pus. Așa! Și-am făcut aluatu cum v-am zis, de cozonac, ăla-i aluatu care-l fac la plăcintă. Pui drojdia, uouă, lapte, grăsimi. Unt am pus. Ia, și-n urdă am pus unt! Să știț că și-n urdă am pus un pic de unt și... Cartea așa scrie: on pic de gris în urdă și o țar de... O lingură de făină, ca să lege. Numa, nq, ea-i măi uscată ea așa, nq, ce să zic?!

Viorica Socol. Foto Daniel Mocanu

Ziceți: cartea așa scrie...

Cartia așa scrie! Am o carte din șaptezeș tipărită. Din șaptezeș!

Ce fel de carte?

Uite v-o aduc să v-o arăt! Și mă mai uit acolo. Acolo nu e *Delikat*, nu e nimic, i carte-carte cum... Și acolo scrie de tinerele gospodine, cum să... De exemplu, făina ce proprietăț are, cum trebuie s-o lucrezi. Când nu am chiar... Nu prja mă iau eu după carte, da' când am câte ceva, am în minte așa, mai ales de când o murit bărbatu-mio și mai sânt sângură acasă... Și am program la televizor, să știți, mă uit. Mă uit!

Și vă uitați și la emisiuni din astea de gătit?

Da! Staț că mă duc să vi-o aduc s-o vedeți. Da-i mai dezordonată...

[Aduce cartea.] Nq, ia uitați-vă, v-am zâs că-i dezordonată!

Silvia Jurcovan!

O știți? Nq, staț să văd, că și aicea... Uite, da' acuma n-am ochelarii. Pe aicea pe undeva-s torturi, prăjituri, mâncăruri. Dacă vrjeți...

După asta ați învățat dumneavoastră să gătiți?

Nu, nu, nu, nu! Ce gătim noi, în zona noastră, gătesc io. M-am uitat la d-estate care chiar... Nu, nu, nu, nu!

Și din carte de obicei ce faceți?

Din carte nu fac nimic. M-am uitat la asta, la ăla ce trăbuia la urdă. Și cu cozonacu... Îs moldovenești, îs din ălea. De exemplu, mai venia aicea femeii, când io gătișem la nuntă, și tot din ăstea cari să pricepă. Sau, dacă mă duceam unea s-ajut, le era frică că mă uit. Le spunem: „Staț liniștită, da' io nu fac! Pe ce sânt sigură io, io nu fac alceva!” Că nu poț s-ai încredere! Că chiar am fost la o nuntă-n Recea și o fost o bucătăriașă, io-am fost numa de-am ajutat. Sânt câțva ani. Și să tot ferja ea și la sarmale, și la ălea: „Tu, Ana, tu!” O cunoșțem. „Stai liniștită, dacă...” Și, pân la urmă, s-o obosât, că io i-am făcut mâi mult ca ce-o făcut ea. „Io chiar nu fac ce faci tu, că nu știu să fac!” Sau, de exemplu, la bucătărie, dacă... Mai vin femeii așa și ni nu le las să s-apropk'ie așa de oale, că nu-m place. Io și cari vine la ajutor, primu lucru io o mân să să spele pe mâni. *[Râde]*

Dar, de obicei, femeile care vin la ajutor dumneavoastră le alegeți sau gazda?

Cam așa. Auz, gazda mâi pune și de-ale lor, că nọ... Și, ca să nu să supere, că io nu mă duc să fac legea acolo, nọ, că nu-i pare g'ine, da' oricum nu-m place. Io, și dacă-m spune pe cinî cheamă, chiar nu vrîu pe respectiva sau așa, că știț cum îi? N-am pățat nimic niciodată, să știț, cu mîncarea, absolut niciodată, da' am fost mare atentă. Și acolo vin destule de ia capacu la cratiță să să uite sau așa și nu-m place. Nu-m place! Dacă vrei, întrîabă-mă! Că am spus la orcine, dacă vrîa să știe céva sau așa. Da' nu-m place, că... Nu-m place! Și cân nu era Pandemia ș-așa! Nu-m place! Io viu de la biserică; dacă viu, primu lucru mă bag în baie să mă spăl pe mâni. Io nu umblu niș la mîncare, niș la nimic, mai alșes că tai acolo și... Nu, nu!

Dar, auziți, de Crăciun ce se făcea de mîncare?

Tot așa, la noi supa e. La noi, în zona asta, aicea-i supa. În alte părț, auzam că mîncă... Asta-i mîncarea. *[Arătând înspre Ștefan]* Nu știu dacă mămică-sa știe sau așa, asta-i: supa, la noi, și sarmale. Nọ, sarmalele io... Acuma sânt mulț cari nu mînîncă găluște din ălea. Bărbatâ-mio-i plăcea sarmale din ălea cu păsat.

Și astea cum le gătiți?

Exact găluște! ălea, în loc de orjez băgam... Să făcea mălaiu, îl zdrobîu unde va la mûară și făcea așa ca orjezu-l făcea. Și-ăla-l spălam bine, de mai ieșă din el, da-l cojește ei de fapt acuma, la mûară. S-o specializat toț. Și ăla în loc de orjez. Păi îs fuate bune, cu carnișă și cu ălea. Băgam porumbu ăla acolo, păsat, așa-i spunia.

Păsatul îl mai foloseați la altceva?

Numa atăta. Porumb fiert! Iarna, la noi să h'ierbișă porumb, da' ăla apăi trăia să-l înmoi de sara și-l h'ierbișă, că, la noi, cum făș foc tuată zăua... Așa încet, în sobă... Noi avîem gazu băgat, da' io nu folosesc. Io am butelia, uite aicea avîem o bucătăriașă de vară. Mnie nu-m place mîncarișă pe aragaz, io o fac pe sobă. Avem ș-o sobă și io tuată iarna am o teracotă în cămăruța mea, am făcut-o mai potrig'ită așa, în fac foc cu lîemne. Mă duc la biserică, mă duc liniștită. Mni-ncălzăsc cât vrîu io și așa. Și avîem una

dincuace, în bucătărie, cu foc. Bagi numa câte-un lîemn și mîncarea, după ce-o-nceput să h'iarbă, să face sîngură.

Carne de porc foloseați la sarmale?

De porc! La noi numa... Eee, să pot pune și alfiel. Cam de vită, ei așa... Cartea așa scrie: jumate vită, jumate porc, da' să știț că-ntăriește carnea de vită. Da' nu să folosește la noi. Care mai tăiau viției sau g'ite, când făcea nuntă... Nq, că erau oameni care avea g'ita, ce să-i fac? O tăia și nu cumpăra carne și folosa și din aia. Merge, da' niș bătrână să h'ie, c-apăi h'ierbe de... *[Râde]*

Cînd se tăia porcul?

Porcu să taie c-o zi nainte.

Asta pentru nuntă!

Pentru nuntă, da. C-o zi nainte, să știe: taie porcu, carnea trebui să stea cel puțin douășpe ore ca să lucrezi cu ea.

Dar de Crăciun cum era?

De Crăciun tăia măi devrjeme. Tăiam porcu...

La o dată anume?

Păi cam după ce... Înainte de... După Sfîntu Niculae, fiecare cam cîn puțin. Și o saram.

Ne povestiți, vă rog, despre tăiatul porcului? Așa, de cînd îl scoteați din coteț...

Cum să nu?! Păi erau carî să pricepiau. Acuma zice că să h'ie măcelar. La noi e unu, ăla taie porcu la lume, da', înainte, sārăcii... Tăticu meu tăia, un unchi tăia, cumnatu meu tăia. Îl scotia, îl lîagă cu o din aia, cu... Îm plăcea că țânjam și lu tăticu, da' după ce... Acuma io nu măi țau porc, nu-m place, măi bine țau bivolu. Țânjem de porc, da' după ce-i creșțiem, io nu mai țânjem. Ț-i milă, să știț. Animalu care țai la el, nu-ț măi place. Și-l junghia în grădină și-l pârliț cu paie, la noi cu paie să pârliț porcu. Spăla bine, bine și dup-aia începia să ia slămina, dup-aia-i lua piciciarele, dup-aia-i lua iepurele ăla, care zăcem noi așa, lua peciile – pecia, știț care-i pecia –, cuastele și ălea tuate le... Oprja câte-un pic de carne nesărata. Și la cărnaț, ce curăța de colo, de colo, aia o toca și... Serviț! Nu vreț să serviț? *[Ne îmbie cu plăcinte]* Și să sara și să lasă carnea de pe-o zî pe alta. Și să suia la fum, o ridicai, da' une crez că o suia? Pin pod! Aviț... Sārăcii oameni n-avja afumători atunci, avja din ăstea așa, niște... *[Indică niște stinghii]* Cum le zăceam noi așa. Și le acățau acolo cu niște cărlige și afuma, afuma carnea și slămina, apăi o țânjem în sare cam două săptămâni. După două săptămâni, tot așa o punjam la fum și dup-aia n-avjam frigidere, n-avjam ladă ca acuma. Și aia o țâniț și o țâniț în cămară, pâână cît trăbuia s-o țai.

Dar din organele de la porc?

Cârtaș, daaa! Inima, ficatu, rinichii... Și tobă! Și tobă să face din organe de la porc. Din organe, todeauna le h'ierbiem tuate și le tocam și-acolo să pune... În cârtaboș punjem ceapă, unii punțu orez, unii nu punțu orțez la

cârtaboși. Ceapă, carnja, piper – din ăstea, alceva nu. La noi nu să folosește boia, am văzt și la televizor... La noi am văzt că să pune-n unile părț boia și din ăstea. La noi nu să pune decât piper și sare. Atâta să pune și la cârnaț, și la cârtaboș. Nò, și acum cumpărăm mațe, înainte le curățam. Io ș-acuma cân... Dacă tăiem porc, în place ălea subțări. Mă duc cu ele, c-avîem valea pin fundu grădinii, le spăl și le curăț io așa cum vrîiau io. Și așa facem cârnațu.

Deci cârnați, cartaboși...

Și tobă! Toba tot așa: de la urîechi, de la nas, de la ce-i măi gras așa, fierte, tăiate mărunț și piper, sare și băgate-n aia de la capu mațului, aia... Mațu care-i mai mare, de la capătu la mațele ălea mari, ăla venja curățat bine și băgat acolo și fiartă dup-aia un pic. Și gelatina ce h'ierbîe, iară băgam acolo, ca să să facă o pic de gelatină.

Dar gelatină cum o... ?

În apa care h'ierbê estea, ele h'ind tuate h'ierte acolo, ea lasă o gelatină, ca cum să face piftiile. Nò, și piftii! La noi și piftii să face.

Chiar piftii le spune?

Piftii, da. Aaa, răci! *[Râde]*

Așa! Când faceți răci?

Ălea... Piciuarele, unghiile de fapt, copitele, așa, nò! Ălea vine – că-s pârlite – spălate bine și ălea și cu șorice, șorice ce-i di pe mărginile ălea la slănină, dacă topești un pic de slănină, că-ț faci unsuare. Că la noi să frige carne și să pune la oală. Nò, aia afumată, dup-aia... Io ș-acuma, dacă cumpărăm, o afumăm și o h'ierg. Io le fac de au tuată vara. Slănina o topk'ești de faci unsuare și carnja afumată o frigi și-o pui în oală și... Cum să zâce – ce știu io?! – pin alte părț, să zâce sloi sau nu știu cum să zâce. La noi, carne-n oală.

Și la răci?

La răci, nò așa: tot așa, ăstea să fierb bine, bine, da' nimica nu pui. Nu punem nimica-n ele alceva decât le fierbi bine, bine și să h'ie concentrate. Să h'ie apă mai bine covârșită decât sânt ele și, dacă cumva seacă – că până să h'ierb ele, ca să să desfacă oasele de pe carnja aia –, mai pici apă caldă, tot mai pici apă caldă. Și cân îs h'ierte bine, le laș să h'iarbă bine și dup-aia le ieși jos, scoț carnea afară, le strechori un pic și cu usturoi. Io usturoiu-l tai mărunț și-l pui în ce pui, în din ăstea, în vase mai adânci o țără, așa. Și deasupra, cui îi place să puie... Ápăi acolo pun: unii piper, unii boia, cui îi place. Cui nu, așa rămâne.

Dar răcile când se fac de obicei?

Ápăi de sărbători avem și răci. A doua zi, a treia zi, mai mâncai și răci, mai mâncai cârtaboș, mai sara, după-masa. De Crăciun, da, da. De Crăciun, avîei todeauna și din ăstealalte de mai mâncai. Ei, cân veneai de la biserică, mâncai supă, fîelu doi și la noi să face hrîjan. De exemplu, îl raz hreanu și unii-l face cu zmântănă... Și la nuntă făceam hrean! La nunț făceam hrean la fîelu doi. Raz și în zmântănă începi și pui hrean, cât... Până cât îți

place de... Să fie, nò, la gust, iute, nici prîa-prîa, nici... Și-acolo pui un pic de zahăr și sare, atât.

Și cum îl faceți să-și păstreze tăria?

Da' stă și o săptămână! Că mai venișu, cân venișu la zamă acră, și mai cerișu bărbat: „Mai dă-ne niște... O țar de hrîan!” Stă, daaa, stă tăria aia, da' de exemplu cân îl facem... Noi îl măi făcăm acasă alfiel: îl raz – lu bărbatu-mio-i plăcea așa – și îl punișem într-o crăticioară și numa o țără da un clocot pe foc. Numa on pic, că, dacă dă măi mult, nu mai are tăria.

În smântâna aia?

Nu, nu, nu! Numa el sângur. Eee, cân îl faș la nuntă-n smântână, nu-i faș nimic, așa cum i el, tare. Da-l laș, îl faci un pic să știă, de exemplu două-trei ore, că el atunce-ș trage-n smântână gustu. Că, pe momient, nò, ca orice, atunce-ș fac aromele lor. Io le h'ierbișem un pic așa, da' numa on clocot și dup-aia...

Dar în apă îl puneți?

În apă. În apă-apă, da. Și dup-aia îl strecuram bine și punișam supă peste, un pic de supă, da' tot nu mult să h'ie, așa un pic măi așa. Și-acolo punișem un pic de sare și un pic de oțăt și ăla le plăcea. Oțăt, sare și supă peste.

Și asta-i garnitură la friptură?

De exemplu când să-ț mai ia din griță, da, da. Cân mânș fielu doi, nò! Hrîan, da, așa să serve și la nuntă, da' la nuntă făceam cu zmântână. Da' nu să muia deloc zmântâna aia și nu era... Și-așa avea o ținută de putei să-l țââi... La rjece, binențeles, nò.

Deci ați spus că faceți răcile astea la orice sărbători. Dar la Anul Nou ce era de mâncare? Cum țineți Anul Nou când erați copil?

Anu Nou? [Râde] Păi nu știu, nu să țânje revelișane atunce, nu să țânje! Da' nò, tot așa, la noi, supă! Aici i baza supă la noi. Da' de Anu Nou, todeauna-n sara de Anu Nou, apăi frigeau femeile, frigeau carne de-asta cu cârnaț, mîi făceau o țar de pireu, măi nò, ca să ai acolo până la doișpe nuptea sau așa. Asta să făcea. Salam, cân o-nceput s-apară salam și-așa, măi tăiam salam, măi... Piftjele, și piftjele la noi să face. Piftjele, uite am uitat să vă zic. De exemplu și peste zî, cân îț trăbuie, cân ai așa poftă, la noi să face așa piftlele.

Nu v-am întrebat dacă de la porc sângele îl foloseți.

Folosam, da' acum nu-l măi folosâm. Da, să făcea sângerjete. Sângele ăla care-l țânja când curgea de-l junghia, ăla îl h'ierbiș-n apă. Îl h'ierbiș și el s-aduna, să făcea așa ca brânza. Și dup-aia îl toca și-l făcea.... De exemplu, când faci aia de... Cum să face de la cartaboși, sângele ăla tot așa: cu orișez, cu ceapă și cu de-ălea și-l făcea separat. Și ăla-l h'ierbiș-n varză bătrânele, îl h'ierbiș-n varză. Când h'ierbiș varza pe foc, îl băga-n oală și-l h'ierbiș. Era buuun, țâu minte și eu, nu pot să...

Dar nu se mai face acuma!

Nu să mai face, nu! N-am măi auzit pe nimeni, nu să mai face.

Nu v-am întrebat: la Anul Nou se făcea salată de boeuf?

Daaa! Și uite, și de Crăciun, de toate sărbătorile facem salată. Nq vez? Am îmbătrânit și mai uit.

Dar când erați copil?

Ăpăi, nu! Că eram copii, nu știu dacă făceam, da' încuace-încuace, da. Daaa, zarzavatu din supă, da, da, salată de boeuf! Asta să face: zarzavatu, faș maioneza... Și la nunț să făcea înainte salată de boeuf.

Deci întâi o apărut la nunți?

La nunț o apărut și mai făceau. De exemplu, cum s-or mai tot... Nq, care-or mai plecat, s-or mai dus pe la orașe, mai așa, mai... Nq, s-or mai manicipat. Cum să zăce? Nq, i buuună, și mie-m place sălata, da' io-s operată acuma de vreo trei ani de fiere și io mîni-o fac alfiel. Da, în fac zarzavatu și în place și maioneza, da' fără carne. Io nu pui carne acolo. Zarzavaturile, și le tai măi mari un pic. Dacă-s sângură, mînc. Când vin ai noștri, fac de mîncă și ei. Da' că nu, fac cum în place mînie.

Și de Paști? Cum era de Paști?

Păi, de exemplu, de Paști să făcea joc a doua zî de Paști și, nq, să ducea lumia. Era la Cămin, era... Măcar că aviam un Cămin mai amărât, acuma avem un Cămiin! Ăpăi nu să mai ducea lumia. Și de Crăciuuun! Păi de Crăciun să făcea ceată, băieți făcea ceată și acolo să duceau fetele, să duceau băieți și să duceau și mamele pe-acolo și ele, să caște gura și nq! Și era frumos, era! O plecat lumia, i puțână lume. Și băieț or fost anu... Acu cu Pandemia n-o fost, da' până acu, cred că acum trei ani o fost. Și Iroz, Irozî vin în fiecare an, sânt băieț d-eștia mai tinerei și vin și ne colindă și ne vestește Nașterea Domnului.

La Paști de mîncare ce făceați?

De mîncare tot așa făceam: supă, fielu doi, nq. Venjai, nu să mânca până nu luai paștile, cine venea de la biserică cu paștile. Să lua paștile și după-aia să mânca și după-masa todeauna măi pregătea femeile câte ceva, așa. Și după-masa, nq, mai mîns d-estea, nu mîncai chiar supă și sara și așa. A doua zi, de exemplu să măi mânca și... Făceai o tocăniță... Mai să tăia g'îțaii, tocăniță de vițal cu mămăligă. Aia la noi să face cu mămăligă să mîncă, tocăniță de vițal.

Cum e tocăniță de vițal?

Păi punem ceapă, ceva unsuare sau ce pui, ceapă multă, carnia, boia – acolo apăi să pune boia – și o drîegi un pic. O dregi cu zmîntănă, c-o lingură de făină și aia să mîncă. Și laptele! La noi, aici, o fost zonă de lapte, nq. La noi, uite ș-acuma, cum nu am la bivol lapte... Da' iau de undeva de vacă, da' nu-m place așa. Da' bițu o cană, ce să fac?! Nq!

Ați fost obișnuită cu de bivoliță...

Obișnuită, da, cu de bivol, da, da. Chiar am pe cineva care le-am măi dat și m-o sunat de vreo două ori că: „Nu o fătat drigana?” „Păi n-o fătat, încă nu, mai are un pic.” [Râde] C-o mai luat de la cineva și nu-i place. Nq,

și-animalu... Și ce-i dai de mâncare și cum o grijești și... Ce să-i zâci?! Și cum îl mulgi de curat, duamă! [Râde]

Da, da! Dar când creșteai atuncea multe, vindeați laptele?

Ăpăi era la lăptărie, da' era pe nimic. Ni nu măi țau minte. Daaa, vindjem, veniș mașină după lapte și nu... Era pă nimic, numa oamenii ce era...? Mai dădieu la porci, mai... Tuată lumia avja. Făcea lapte acru, din lapte acru să făcea... Ăăă, făcea lapte acru și de exemplu puniși dulcele de să fiarbă și ca să faș... Atunci nu să făcea cu chimicale brânza! Io mânc câte-un pic de caș, că chiar mă am cu brânza și cu ăstea, da' după două-trei ore simț ceva amărăciune. Atunci nu să făceau cu din ăstea.

Și ce făceați dumneavoastră din laptele de drigană?

Nq, din laptele de drigană asta faș: brânza. Pui lapte de s-acriște și ălalalt, care-l fierbi.

Cu ce se acrește? Cum îl acriși?

Îl lași și s-acriște sângur. Ăpăi ăsta de bivol, dacă-l lași să s-acriască, i ca mămliga, așa de gros e. [Râde] Și în ăla dulce, îl pui pe foc și, când să fiarbă, îl dai la o parte și pui ăsta acru peste. Îl baț bine și-l pui și să face brânza. Nu-ț trăbuie chimicale, nu-ț trăbuie...

Și-asta cum o păstrați?

Păi de exemplu o frământ, pui sare. Acuma ai cum s-o păstrezi, da' înainte, săracii, o păstrau cum o putiau. Nq, nu era ca acuma, mâncau și restu o măi băga... Știț în ce-o băga? În beșici. De la porc, beșica de la porc o spăla bine, o umfla ș-aia să face așa mare. Și acolo îndesa brânza și o țânia așa, să usca cât de cât. Nq, să usca. Păi cu asta trăiam: laptele, brânza, mămliga. La un moment dat, nu mai era nici făina să puată face săracile femei, să facă pâinea bine și, nq, măi băgau gris în pâine, măi... Ca să poa s-o facă, măi... O fost, destul de greu o fost.

Pe vremea comunismului?

Exact!

Dar era la porție sau cum? Că pe la dumneavoastră e grâu...

Păi la noi, dacă nu duceai... Exact! Dacă nu duceai... Bărbatu-mio di-uni-o fost el așa, uni-i băiatu acuma, erau chiaburi. O fost chiaburi.

În ce localitate erau?

Aicea-n, Bérivoi, dincolo. V-am zis: aproape de... Aicea sântem două sate, num-on râu ne desparte. N-aț fost în ălalalt sat? Num-on râu ne desparte, da' eram separaț. Acuma nu măi sântem separaț, acum merge pe partea aia număr și să duce pi la ei pin Bervoiu ălalalt și vine pe la noi. Și trăbuia să dăm porc la contract, treia să dăm găină și ni-aducea... Era o brutărie la Recea. Sântem comuna Recea, noi, Berivoiu. Și aducea. Venea on cetățian c-un covăltir, c-un cal, ș-acolo arunca pita, o punja acolo și de-acolo o luam. Care nu făcea, da' noi făceam. Vă spun că făceam.

Dar asta în ce an era?

Păi ce an? Stăi c-aviam... Mai era nepotu nostru de vo doi-trei ani, patru. De vreo douășopt de ani. Nq, și dacă nu duceai la Cooperativă ce-ț cerja

ei, avia... Uouăle, dacă le duceam, avia o măsurătoare și le băga pe-acolo. Dacă nu corespundea trebuia să ți-l iei înapoi.

Dar ce duceai? Ouă...

Ouă, porc la contract și-atâta. Și aviai rație de pâine. Dacă nu, nu-ți da. *Și ulei sau...?*

Ulei era. Di-ele era: zahăr, ulei și din ălea. Pâine era, asta era pe cartelă, cartela asta... Ni nu măi țau minte câtă ne da, uite asta chiar nu măi știu exact. Că eram patru-n familie: era părinte mei și io plus copk'iii, aviam băiatu și fata, na.

Dar viței se dădeau la contract?

Ăpăi să dădău la contract și viței, nu puțēi să-i tai, duamnă. De exemplu, dacă vroieți să tai vițalu, trebuia să te ferești... Pfaaai de mine! Te amenda și țau minte că, odată, vroiam să-l tăiem că, nō, avie oamenii multe animale și trăia să-i taie. Și ce să mănec, nō? Că cumperi carne și d-ălea.

Și terenul nu era mult atunci...

Teren de lucru? Păi era la colectiv! Și știți ce era, duamnă? Aviam servicii. Terenu, din Combinat și până sub pualele muntelui, tot e-al Berivoiului. Și noi trebuia să ne ducem să săpăm. Și dacă nu ne duceam la sapă, ne puneau țarușu la capul loculi: „Atâtea rânduri ai!” Ne dădă la servicii și te mâna acasă: „Du-te acasă, sapă ce ai și dup-aia vii napoi!” Niciodată nu m-o dat, da', să știți, io-am făcut trei schimburi. Bărbatu-mio făcea patru. Veniam de la schimbu trei, dacă mă credeți, și nu mâncam nimic, ne dădă de sapă și aviam cartofi, gulii, cicure și... Ce naiba? Mai era ceva care trebuia să săpăm. Și mă duceam și stam pân la doi zăua, flămândă, obosită de la fabrică... Am lucrat la normă la fabrică, să știți. Și veneam acasă. Acasă făceai fân, cu treizeci la sută. De exemplu, dacă făceai o tonă de fân, o cosai și-o uscai, te duceai la cântar cu ea, șapte sute era ale lor, tri sute era al tău. Vă-nchipuiți? Și-acum să plânger tineretu că e rău. Să nu să măi plângă! Asta-i părēria mea.

Ați început să spuneți cu vițelul...

Nō, și cu vițalu. Cu vițalu, trebuia să-l tai! Și ce era să faci? Cum să te k'ituli? Era copk'ii mēnici, îi mânam de-acasă: „Duce-vă-ți, că...” Și parc-atunș nu să duceau, trebuia să stia aici. Nō! Și ț-era frică! Ț-era frică, măcar că cunoștiți pe la primărie și... Da' degeaba! Erau în sat, erau oameni care pârau și-ț era frică.

Dar au fost așa care au avut necazuri?

O mai avut și năcazuri, o mai cocoloșit primăria și așa și nō! Că doar era de la comuna năstră și șefu de post și-așa, da' avie și ei ordine, cred că. Nō, și ei trăia să-ș facă serviciu. Îi tăiam, tot mai tăiam, că, nō, îț trebuia și să mănci și n-avieți ce face cu ei. Ăpăi să vīez cu k'elea la g'itāl, cu ce măi rămānĭa! Ăpăi sārācii oameni le îngropa, le... Ca să nu dĭa nimeni de ele și... Na, n-o fost ușor.

Și la miei și la oi era interzis?

Nu știu dacă la oi. Nu, nu, parcă la ăstea nu era. Nu măi rețiu, n-aviam oi, aviam puțāne, nu pĭia nī-o plăcut oile, da' nu, nu. La ăstea, nu. La animale. Cred că era puțină... Vroia să... Ceaușescu, știi? Vroia să mārĭască...

Șeptelul...

Exact! Șeptelu. Uite nu-m venja-n gând! *[Râde]*

Dar carnea de oaie se mânca la dumneavoastră?

Să mânca. Chiar io, vă spun sincer, din toată carnea care îmi place ăla mai mult, îmi place carnea de oaie. Nu știu de ce. Știți ce-m place? Țăstea... Organele! De la orice îmi plac organele. Tăticu mai tăia oi și mai țânjam și io cîm tăia și-așa. Și, nò, mai frigea on pic de ficat sau așa și io așa m-am obișnuit. Ai mai multă carne-m place de... Îi cea mai gustuasă, să știți.

Cum o pregătiți?

Tot așa, la ciorbă. Indiferent că-i de porc sau de oaie, exact așa o facem.

Și oile se taie într-un anume timp?

Da, oile să... Așa să zăce, da' acuma nu măi țân cont de aia. Oile să taie până nu-ncepe să... Cîm începe să mînce uscat, toamna. Ele mîncă vara verdiață și, cîm încep de le pune pe stabulație or cum se zice, măcar că le scuote acum tot timpul, atuncea, după două săptămîni, o lună, zăce că schimbă carnea. Din verdiață-i ăla mai bun totu: și mielul, și oaia, și tot. Și laptele și tot i bun din verdiață. De-acolo-ș adună ele toate... De exemplu bivoli, bivoli nu face boli ca vacile. Nu contactiază atâtea boli. Da, și laptele-i măi sănătos de bivoli. Are mai multe calităț.

Din oaie faceți ciorbă...

Ciorbă și tocăniță cu cartofi. Aia cu cartofi și cu mămăligă. Tocana de oaie fără mămăligă nu-i bună. O pui tot așa cu ceapă și cu ce-o pui, zarzavat merge de țuate, și cartofi tăiați măi mari. Apruape cîm îi făcută și... Îi pui acolo. Și mămăliga... Se știe. Că ea-i un pic mai grasă și, dacă mîns cu pâine, nu-i bine-n gură. *[Râde]*

Din organe ce faceți?

Prăjite. Io așa ni-o plăcut tot timpul. Și tocăniță merge, da' nu prîia. Prăjite c-un pic de ceapă. Io și cîm tai vițalu ș-acuma, da, dacă pui ficat, io pui ceapă și... Da' puțină apă, un pic numa, ca să nu... Și ea îș face sos, ceapa îș face un sos. Ceapa-i foarte bună la sosuri, să știți. Din ceapă, dacă fierbe bine, bine ș-așa, să face un sos și-i dulce. Și la mîncare! Țăpi cel puțin la ciorba de fasole, pui ceapă apruape dublu ca la carne. La carne-i mai schimbă gustu, da' la fasole e foarte bună, ceapa-i cea mai recomandată.

Și mîncăți și plămîni sau...?

Nu. Ță, plămîni cîm să face drob. Cîm să face drob, da!

Dar drob cînd faceți?

Cîm taie mielul sau oaia sau... Nò, care vrîia. Și la porc să face, la cărtaboș. Nò! Drobu... Să hîerb estea toate. Unii prăjesc, da' la noi să fierbe. Și tot așa: să țuacă și să pune acolo. Țăpi să pune foi de pătrunjel, piper, sare, din Țăstea țuate și... Fără usturoi, io nu pui usturoi! Și să face drob. Țouă să pune, un pic de... Io măi pui și cîte-un pic de griș, de se liagă acolo, o lingură, două. Și o coc în tavă. Să pune ou și pe deasupra.

Mațele se folosesc?

Mațele acumă nu să măi folosesc, da' nainte... Nu, numa de umplut. La noi, nu! Erau carî făceau o ciorbă de burtă din stomac și din alea. Noi chiar n-am făcut, ce să zic?! La cap, da, că la cap îi bună. De exemplu capu, dacă chiar e oaie sau așa, tot aduni un pic de carne de pe el. Dacă nu, nu. Da' iese din oasele elea, gelatina aia-i foarte sănătușă.

Ați spus mai înainte că la Colectiv aveți normă la gullii...

Daaa, gullii, siguuur! Siguuur, gullii și cicșare și dup-aia aviam sfîclă de zahăr, da' numa-n vrîo doi ani, că nu le-o plăcut. Gullii, daaa! Ducja la grajdî și dădja la animale gulliile.

A, deci pentru animale?

Animale, da! Nu era ale noastre, le duceam la grajdî, tot duceam la grajdî.

Dar se și mâncau? Deci din astea comestibile?

Da-s foarte bune, da' io n-am făcut, chiar n-am făcut.

Deci în zona dumneavoastră...

Nu să mănâncă gulie, nu, nu!

Cicoarea cum era?

Cicșarea-i... Cred că să făcea... Cicșarea zăcea că-i scumpă! Să făcea cicșarea aia care-i cașia-cicșare din ea. Aia așa de... Avja știți cum? Ca salata era niște firicele subțări și pân-o răriai, până așa... Și tuamna o adunam, o făceam grămiez ș-o duceam. Tot duceam la ei, toot!

Dar la dumneavoastră vinete se cultivau?

Vinete nu prja! Uite la mine-n grădină nu să face. Roșii, da. Roșii avem frumușe, da' încă nu s-or copt, că, nș, așa... Da' nu, vinete nu. Și-n câmp ne luam de mîncare, ce credeți că luam? Slănină, uouă fierte, un pic de brînză, ceapă, castravieț. Atunci să făceau castravieți, nu trăbuia stropiț. Nu să mîna, nu nimic!

Hrană rece mai mult...

Mai mult rece, în câmp, da, da! Hrană rece. Și sara, de multe ori veniau osteniț din câmp și ce credeți? Ferbiem cartofi la porci – aviem porci mult atunci – și uite acum, tuamna, era castravieț acri, băga mămica... Și mai bjam câte-o cană de lapte și eram gata. Ne spălăm și nu ne măi trăbuia alceva. Și părinți mei cam așa. Tăticu meu zăcea sara: „De cân i ciorba? De ieri sau de az?” Sau când mîncă. „Păi de ieri.” „Nș, mai bine beu o cană de lapte!” Dimnța era mămăligă cu lapte și ce măi aviam: brînză și păpară. La noi să măi făcea, de exemplu, cu mămăligă: tăiai un pic de carne, să hîerbja, să frigea pân era gata și peste ea făceam păpară. Și cu mămăligă și cu lapte și i ești sătul.

Deci ciorba numai o zi mergea...

O zi mergea. Cam așa merge și la mine. [Râde] Nu știu, poate de-aicea vine [Indică fruntea], de la cap. [Râde] Și la mine tot cam așa merge.

Dar ca murături ce se puneau?

Ă, castravieț și gogonjele, atât. Și dup-aia o-nceput să măi... Când aducea oltanii eștia. Punem gogoșar.

Dar zacuscă?

Facem zacuscă, siguuur, facem!

Se făcea și când erați copil?

Nuuu, nu să făcea atunci, nu să făcea zacuscă. Atuncea ne făcea gem. Aviam gem. La școală, aia mâncam: gem cu pâine sau era zahăru ăla bucaț. Ne punja pâine și cu zahăr bucaț. Și-acuma zăce că nu-i bun zahăru la copk'ii, da', nq, mâncam.

S-a schimbat zahărul sau s-au schimbat copiii?

Nu știu, doamnă, ce s-o ștîmbat, cred că mentalitatea. [Râde] Zahăru chiar îi bun la creier, așa să zice că... Mai ales la copii, daaa, foarte bun. Di ce dădja la mânji zahăr? Dacă aviți o iapă și avja mânz, cu asta-l creștia măi mult, până-ncepja... Sugja și-i dădja zahăr.

Era bun atunci!

Era, duamnă, era! Uite c-am prins anii eștia ș-am muncit atâââta! Când stau să mă gândesc, parcă nu-m vine să crijed. Nu-m vine! Nu era mașină de spălat, făceai pâine, venjam de la servicii... Noi avem baie, avem de vrjo cinzeș de ani. Atuncea, după ce m-am căsătorit, bărbatu-mio: „Hai să facem!” Ne-am luat și mașină. El, cum avja servicii și dup-aia ni-am luat și io, cătuși de cât, nq! Nq, la-nceput n-am avut mașină de spălat, dup-aia o apărut ălea numa de freca, nu... Ș-avem valea-n grădină. Umpliēm vana aia de haine. Apucă-te și freacă-le. Erau copk'iii mñici... Du-te la vale și le clătește... Le spălăam, nu-m plăcea să nu le dau pin apă. Să le baaat, avem și mai de le bățiēm. Aviēm un doctor aicea-n Făgăraș, era prietin de familie cu noi și venja și mă măi duriē mñile și pe mine, ni-amorțau. Zăce: „Viorico, cân viu și te văz cu mñile-nghețate, că vii de la vale, nîe să nu măi im spui că te dor!” [Râde] Da' uite c-o trecut. Mămica zăcea: „Bagă-ți-le la mine-n păr!” Că, dacă le punēi la sobă, era mai rău. Când erai cu deștele-nghețate așa, nu putei să stai în casă la căldură.

Dumneavoastră ați venit noră aici?

Nu, io de-aicea am fost. Domnu o vint la mine și une... De unde-i el, i băiatu. De une-am zăs că-i nepoțica asta, care stă aproape de oamenii eștia.

Deci ați locuit cu mama și cu tata. Mama gătea sau dumneavoastră?

Păi la-nceput ea gătia, ea gătia. Măi gătiām și io, da' ea era să...

Și ce vă lăsa pe dumneavoastră să faceți?

Da' să știi că aviēm copk'ii așa... Îm începuse să meargă la școală și așa și io, cân eram acasă, le făceam un fel, două și asta e! Ea, săraca, de toate le făcea și le punja pe masă ș-apăi ei, de îmbuibăș, nu știa ce să mai mănce, știi? [Râde] Când eram io acasă: „Nu mâncaș asta?” „Păăăi nu știm. Păăăi...” Zăcea săraca, cân nu era acasă, zăce: „Tu, cu tine o să meară copt'iii de fuame!” „Di ce?” „Păi tu, că nu mîncă!” „Păi dacă nu mîncă, io ce să...? Dumñitale dacă le faș de-atâtea fîeluri...”

Le plăcea cartofii prăjiți, cel puțin la băiat. Dacă n-a mâncat la cartofi prăjiți și îi cânt un cal! [*Către Ștefan, răsând*] Îl știi pe tata lu Mona, nu? Are gătare ei. Și io când... Îm plăcea și mie! Și câm am fost de-am născut, am născut în Recea, aicea, era dispensar. Chiar pe el! Și, na, acolo venia și ne-aducea de-acasă. Mai eram c-o femeie, două, că, n-o, nu eram multe. Măi o fost cineva din satu ăsta, din Sășciori și... Că m-o ținut femeia aia minte, era o femeie de servici, care avia grijă de noi așa. Și, într-o zi: „Hai, tu, ce să vă fac io de mâncare?” Era obligată, adică, n-o, ne-ntreba ce să ne facă. Făcea și ea ce puțin, era bucătărie. N-o, io am zis... Io chiar cu duamna doctor am născut. Erau mușe, da' cu ea s-o nimerit. Am stat vo trei zile pe-acolo, c-am fost tineră și era băiatu mare. Și zăc: „Știi ce să-m făș nîe? Niște cartofi, niște goguașe fripte!” Noi așa le zăcem. „Să-m făș niște goguașe fripte cu mujdariu!” Să făcea salata de... Salata vîrde, salata nuastră. Io așa o făceam: o culîeg... Ș-acuma! Acum face nepotu așa. O frecam o țără cu sare și puniam apa peste și oțat. Zăce: „Tu, Viorico, cum să-ț fac io țâie d-elea, tu? Ne prinde duamna doctor, să vez ce ne face!” „Păi, dacă vrîei să-m făș, dacă nu...” Avem mâncare de-acasă, venia și nî-o lua bărbatu-meu și sorâ-mea venia la mine și... C-am stat vîrio tri sau patru... Mai o săptămână nî-o ținut parcă. Și zăce: „Tu, hai să-ț fac, dacă tot ai poftă, hai să-ț fac!” Nî-o făcut ea câteva acolo și nî-o... [*Râde*] Pe fuuuriș! „Nuuu – zăce –, nu-ț aduc aicea! Să vii acolo-n bucătărie să mînș, să nu ne prindă mușă sau cineva că ținut țâie mujdar, auz!” Că doctorița avia o grădinuță în fața dispensarului și tot acolo nî să duceau ochii, la salata aia. [*Râde*] Și-m plăcea! Ș-acasă, câm eram io sîngură, aia era mîncarea mea de bază: cartofi prăjiți. Goguașe fripte și să-m fac ceva lîngă ele. Aia era mîncarea mea!

Deci mujdariu e...

Aia-i, salata aia! Și la nunț să dădîa, să știț. La nunț să făcea, da' fără apă. O spăla frumos femeile și-o așeza, o sâra, punia un pic de zahăr peste ea și aia să făcea garnitu... Adică lîngă garnitură, în loc de... N-o, de ce să dădîa. Da, să da la nunț mai demult. Și uite așa, n-o! Asta... Și ce credeț că nu ne-am îmbrătat? Și adevăru e.. Și îmbrătatările ăstea nu-s prîa bune. Nu-s prîa bune. Cât ai avia, ce-i prîa mult nu-i sănătos! [*Râde*]

Lectura acestui document etnologic ne obligă la câteva comentarii sumare privind povestirea despre hrană a Vioricăi Socol. Invitată să-și amintească despre masa de duminică, așa cum era pregătită în copilăria ei, și, deci, să producă un discurs de tip memorial, interlocutoarea noastră a abandonat relativ rapid deschiderea sugerată, abordând subiectul mîncărurilor cotidiene, cu o prezentare amănunțită a modului în care se făcea odinioară pâinea. Discuția alunecă apoi, ca din întâmplare, în plan biografic, cu mărturisirea: „Mămica mea mai făcea la morț, la parastase (...). Și m-am învățat și, câm n-o mai putut, m-o chemat pe mine”, menită să dezvăluie străinilor care eram statutul

comunitar de *socăcioaie* al celei care ne vorbea și, implicit, zona de competență culinară care îi aduce recunoașterea consătenilor și a celor care îi solicită serviciile. Apoi, tatonând discret orizontul de așteptare al ascultătorilor săi, preocupată să ofere suficiente detalii fără să supraexpliciteze chestiuni care nu ne-ar fi interesat²⁴, atentă să se facă înțeleasă, doamna Viorica a trecut conștiincios în revistă felurile pe care le pregătește pentru pomeni, hramul bisericii și nunți, sortimentele preparate din carnea și organele de porc în ziua tăierii acestuia, mâncărurile festive de la Crăciun, Anul Nou și Paști, produsele obținute din lapte de bivoliță (*drigăna*, în graiul local) și, în sfârșit, gustările obișnuite altădată pe câmp sau acasă, în vremea muncilor agricole.

Astfel, pe măsură ce discuția a avansat, rețetarul cotidian, festiv și ceremonial al Vioricăi Socol s-a creionat printr-o succesiune de expuneri coerente și dense ale proceselor de preparare pentru nu mai puțin de 31 de feluri de mâncare: *pâine, cafea cu lapte, ciorbă de salată, ciorbă acra cu tarhon, târcăn murat, friptură de porc, orez cu lapte, budincă de orez, ciorbă de fasole, supă, tăieței de casă, sarmale, gogoși, cozonac, plăcintă cu urdă, sarmale cu păsat, cârtaboși, tobă, carne-n oală, răci, hrean cu smântână, hrean fiert, sângerete, salată de boeuf, tocăniță de vițel cu mămligă, brânză din lapte de drigană, tocană de oaie, ficat cu ceapă, drob, pâpară și mujdar*.

Prezentarea acestora se realizează în două maniere. Pe de-o parte, în cazul felurilor care alcătuiesc meniul meselor pregătite în spațiul public, de obicei la Căminul cultural, Viorica Socol ne împărtășește ceea ce îndeobște numim *rețete*, configurate însă pentru cantități suficiente pentru zeci sau chiar sute de persoane. Ea precizează cu claritate ce ingrediente se pun, în ce gramaje și în ce ordine, ce procedee li se aplică și când sau cât timp, ce ustensile sunt necesare și în care etapă, cum și când se controlează consistența și gustul, ce greșeli procedurale pot periclita reușita preparatului și cum pot fi evitate acestea. Gradul de formalizare a nucleelor narative de acest gen ține de repetarea fără prea mare variație a pașilor necesari obținerii unei mâncări savuroase, dar mai ales de obișnuința de a comunica familiilor care-i solicită serviciile necesarul de ingrediente, iar ajutoarelor la bucătărie, regulile generale ale procesului. Pe de altă parte, când se referă la felurile făcute acasă, în/pentru propria familie, „rețetele” sale sunt – în pofida unui tipar discursiv oarecum similar cu

²⁴ Prin întrebări de genul: „Vă spui și cantitatea sau...?”, „Vă spun și de sarmale?” etc.

<https://biblioteca-digitala.ro>

al celor propriu-zise/bune de gătit – omisive în privința ingredientelor, laxe în privința cantităților și imprecise procedural, traducând, în fapt, existența unei alte maniere de a transmite/dobândi *savoir-faire*-ul culinar în context domestic, care mizează nu atât pe cuvântul rostit/scriș, cât pe observație și practică îndelungă. Apetența povestitoare pentru sublinierea diferențelor în raport cu ce și cum se făcea în trecutul accesibil memoriei sale, cu ce și cum se face în prezent de către alte bucătărese ori în alte regiuni, dar și cu ceea ce poate fi citit în cartea de bucate/văzut la TV, constituie nota comună a celor două moduri de a pune în discurs felul în care se pregătește o anumită mâncare și probează spiritul său fin de observație.

Revenind la tabloul tematic al interviului, e de observat că discursul Vioricăi Socol glisează înspre zona biografică în două categorii de situații. Mai întâi, recursul la amintiri de familie ține de o strategie a „datării” apariției unor mâncăruri în rețetarul propriu sau în obiceiurile de consum locale, la care recurg și alte informatoare cu care am lucrat în cercetările noastre de teren recente. Spre exemplu, moda și, apoi, plăcerea de a bea cafea e descoperită în concediile făcute în stațiune după nașterea copiilor, rația de pâine se împărțea „când era nepotu nostru de vo doi-trei ani, patru” etc. Apoi, cele câteva episoade mai pronunțat confesive sunt livrate din dorința interlocutoarei de a ne face părtași la experiențele care au format-o ca bună gospodină și, ulterior, bucătăreasă apreciată în întreaga regiune. Pentru prima calitate, au fost determinanți anii grei ai comunismului, în care, ca tânără soție și mamă a doi copii, Viorica Socol a fost nevoită să găsească soluții pentru a-și îndestula familia în condițiile raționalizării alimentelor de bază, dar și să facă față simultan volumului mare de muncă din propria gospodărie, normelor agricole și programului de lucru la Combinatul Chimic Făgăraș²⁵, unde era angajată. Pentru a doua calitate, de *socăcioaie* pricepută, a contat ucenicia îndelungată pe lângă propria mamă, figura tutelară a universului său culinar, de la care Viorica Socol a învățat regulile generale ale gătitului și mici secrete personale, împărtășite nouă cu multă competență și generozitate în timpul interviului.

²⁵ Pentru schimbările pe care le-au adus industrializarea și, implicit, apariția gospodăriilor mixte de țărani-muncitori în regiune, a se vedea David Kideckel, *Colectivism și singurătate în satele românești. Țara Oltului în perioada comunistă și în primii ani după Revoluție*. Traducere de Șerban Văetiși (coord.), Alina Branda, Gyula Kozák, [Iași], Editura Polirom, 2006, îndeosebi p. 74-147.

Considerații finale

Documentele cu valoare etnologică pe care le-am reprodus și/sau comentat succint în paginile anterioare pot fi citite la mai multe niveluri.

Întâi de toate, ele reflectă două modalități de a produce și tezauriza informații despre obiceiurile alimentare dintr-un spațiu decupat drept teren, proprii unor epoci diferite din istoria cercetărilor de cultură tradițională: ancheta prin corespondenți, având drept rezultat un manuscris formulat ca răspuns la un chestionar lingvistic specializat, și, respectiv, un interviu tematic realizat la fața locului de către un etnolog, despre care stau mărturie o înregistrare audio-video și un set de fotografii. În ambele situații, cercetătorii au recurs la un *mediator*, o persoană din comunitate sau, oricum, din proximitate, cu rol decisiv în alegerea informatoarelor și care: (a) a aplicat chestionarul, filtrând informațiile furnizate prin grila acestuia și textualizându-le; sau (b) a facilitat intrarea cercetătorului în comunitate, a girat pentru persoana și intențiile științifice ale acestuia și, atunci când povestitoarea i-a cerut-o, pentru veridicitatea celor narate de ea.

În spatele fiecărui document etnologic analizat stă câte un „subiect care vorbește”²⁶. Contemporană cu informatoarele drăgușence ale Ștefaniei Cristescu-Golopenția²⁷ și dezvăluind universul domestic feminin interbelic dintr-o altă perspectivă decât ele, Maria Chiușdea vorbește, la 1937, cu vocea de împrumut a fiului său, iar identitatea i se conturează doar prin nume și câteva date de stare civilă oferite cu parcimonie: „în vârstă de 54 de ani, gospodină, nu știe [carte], nu a petrecut [timp îndelungat în alte părți], nu [este măritată cu soț din alt sat]”²⁸. În schimb, în documentul audio-vizual produs la anul 2022, informatoarea noastră Viorica Socol rămâne o prezență pleneră: are voce și chip, comunică nemediat un *savoir-faire* culinar de o complexitate cu totul aparte, iar în pofida reducăției semiotice operate prin transcrierea discuției noastre, textul anterior reprodus are forța de a ne-o impune ca pe o bună cunoscătoare a tradițiilor despre hrană, o gospodină pricepută și o excelentă povestitoare.

²⁶ Sanda Golopenția, „Elemente praxiologice și pragmatice relevante pentru o tipologie a informatorilor”, în vol. *Folclor, etnologie, antropologie*, București, Editura Academiei, p. 57.

²⁷ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, ediția a III-a. Cuvânt înainte și notă de Sanda Golopenția, București, Editura Paideia, 2002, p. 169-174.

²⁸ Informații extrase din *Foaia personală* care însoțește manuscrisul MLR CHEST. VIII 3.
<https://biblioteca-digitala.ro>

În al doilea rând, dacă lectura noastră focalizează asupra informației factuale conținute în documentele analizate, nu putem să nu observăm că inventarul felurilor de mâncare specifice local în perioada interbelică se regăsește, în linii generale, în cel realizat recent împreună cu Viorica Socol, chiar dacă ingredientele lor sunt obținute într-o proporție tot mai mică în gospodărie, iar instrumentarul folosit în procesul de preparare s-a modernizat considerabil: aceeași poziție fruntașă a supei în ierarhia hranei festive, aceeași succesiune de feluri la masa de pomană, aceleași tipuri de preparate la tăierea porcului, aceeași predilecție pentru dregerea ciorbelor cu ou și înăcrirea cu tarhon etc.

Cu alte cuvinte, puse împreună, cele două documente cu valoare etnologică produse la opt decenii și jumătate distanță, cu metode și mize diferite, fac vizibil un sistem de tradiții și practici alimentare regionale coerent, ale cărui componente principale s-au transmis de la o generație la alta, pe linie feminină, în pofida schimbărilor accentuate traversate de satele din regiune și societatea românească în ansamblul ei.

SLUJIRE ȘI CREAȚIE ÎN ARTA CERAMICII DE HOREZU. MĂRTURII ȘI PORTETE DE OLARI

Corina MIHĂESCU*

Abstract

The traditional ceramics of Horezu, an identity mark of the Romanian heritage, has been included, starting with December 2012, on the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity. The art of the ceramics produced in the area reached a special development during the reign of the Holy Martyr Voivode Constantin Brâncoveanu (1654-1714), knowing an orientation towards new ways of artistic expression and assuming a different path in the evolution from common-use ceramics to the refinement of Brâncoveanu style, present in architecture, painting, sculpture, metal art, embroidery and tapestry art or miniature manuscripts of the era. Today we witness a happy symbiosis of the traditional, embodied in ancient technology, of discernible tools and symbols, and of the genius that marked the existence of generations of people who made their living from the land and who grounded, animated by devotion and imbued with the creative act, the treasure that we contemplate, integrate into our lives and try to decipher in all its hidden secrets, of work, imagination, faith and artistic sense. The following pages are composed of testimonies of people I met during my research, who became my dear friends, people who found fulfilment in serving their fellow men through their creation that speaks of the soul of the artist, constituting themselves in a true *book of teachings*.

Keywords: ceramics, Horezu, families of potters, testimonies, UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.

Cuvinte-cheie: ceramică, Horezu, familii de olari, mărturii, Lista reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității UNESCO.

Ceramica tradițională de Horezu, una dintre cele mai frumoase și rafinate ceramici românești, alături de tehnicile asociate acesteia, reprezintă un motiv de mândrie și recunoaștere pentru România, fiind inclusă, din decembrie 2012, în Lista reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității UNESCO.

* Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Academia Română, București – România.
<https://biblioteca-digitala.ro>

Condițiile naturale oferite de relieful deluros din zonă și de luturile de bună calitate au condus la apariția unui meșteșug adaptat încă din zorii Preistoriei, de tradiție neolitică (așa cum demonstrează artefactele culturilor Criș, Cucuteni, Boian sau Turdaș, răspândite în întreaga Oltenie), continuat în perioada daco-romană și ajuns la un rafinament deosebit în Evul Mediu. Arta ceramicii produse la Horezu a fost influențată de cea a zonelor de producție dezvoltate, care reprezentau apogeul în domeniul ceramicii la un anumit moment, și vorbim aici despre Bizanț, largă arie de difuziune a unei ceramicii superioare în întreaga zonă balcanică.

În perioada domniei Sfântului Martir Constantin Brâncoveanu Voievod (1654-1714), momentul în care este fixată în timp legenda ceramicii de Horezu, centrul de olărie ajunsese să producă piese de o calitate deosebită, menite să se plieze pe gusturile epocii și ale unei curți domnești fastuoase, promotoare a elementelor de cultură definitorii pentru o civilizație medievală aflată la apogeul său în Țara Românească. Viziunea olarului țaran suferă, sub influența altor arte, o orientare către noi moduri de exprimare artistică, asumându-și o cale diferită în evoluția de la ceramica de uz comun la rafinamentul stilului brâncovenesc, prezent în arhitectură, pictură, sculptură, arta metalelor, arta broderiei și a tapiseriei sau în miniaturile manuscriselor epocii.

Știința producerii ceramicii în comunitatea de olari din Horezu, caracterizată prin impunerea unui stil unic, a străbătut o cale lungă, de la primii creatori de vase de uz comun, trecând prin perioadele de acumulare „științifică” a tehnicilor și ornamenticii provenite din arii geografice îndepărtate, și până la maeștrii lutului din zilele noastre. Acumularea de cunoștințe a fost atât cantitativă, cât și calitativă, astfel încât astăzi putem fi martorii unei fericite simbioze a tradiționalului, întruchipat de tehnologia străveche, de unelte și simboluri decelabile, și a geniului care a marcat existența a generații de oameni care și-au dus traiul din pământ și care au fundamentat, însuflețit de devotament și pătrunși de actul creator, comoara pe care noi o contemplăm, o integrăm în viața noastră și încercăm să o descifrăm în toate tainele ei ascunse, de muncă, imaginație, credință, simț artistic – Ceramica de Horezu.

Cercetările mele de teren, derulate în diferite contexte instituționale și inițiate independent de afilierea și comandamentele intervenite, însumează peste trei decenii în care terenul s-a numit Horezu. De la o bibliografie complexă, care a parcurs toate scrierile dedicate artei ceramicii din vatra de olari de la Horezu, până la radiografii personale ale

spațiului horezean, am încercat să surprind fenomenul în evoluția sa naturală, ceea ce a rezultat într-o incluziune care îmi permite acum să-l analizez atât din perspectiva cercetătorului obiectiv, cât și din cea a insider-ului preocupat de continuitatea meșteșugului și de menținerea într-o arie de confort, de siguranță, care să ne permită să îi certificăm viabilitatea, dar și să prefigurăm un viitor optimist.

În lungi zile de vară și în seri răcoroase, lângă roata neobosită sau la gura cuptorului care „cocea” luni de zile de muncă și de speranțe, vorbeam puțin și ascultam poveștile olarilor care meșteșugit au însuflețit lutul ani de-a rândul, într-o bătalie în care omul s-a transformat în vizionar atunci când mâna a început să modeleze, mintea să ceară cernerea frumosului și să dicteze utilul din viața din ce în ce mai complexă. Asemenea sunt și vorbele, gândurile olarilor, alături de care am urmărit de atâtea ori experiența gogoloșului care se metamorfozează într-o stare superioară, într-un martor al viitorului, căci, așa cum spunea olarul Stelian OGREZEANU, „Oalele sunt cele care vorbesc când noi nu vom mai fi”.

Mulți dintre cei ale căror mărturii le-am consemnat, olari pe care i-am cunoscut atât de bine și a căror artă am apreciat-o, au trecut în lumea umbrelor, dar memoria lor va dăinui în timp prin ceea ce au lăsat în urmă, comori ale lutului care ar reprezenta fala oricărui muzeu din lume. Datoria noastră este aceea de a-i pomeni ca exemplu, așa cum exemplu trebuie să fie în continuare arta lor pentru generațiile care vor continua meșteșugul la Horezu, dar și în alte vetre de olărit din țară.

Paginile următoare sunt ale meșterilor pe care i-am cunoscut în cercetările mele, care mi-au devenit prieteni dragi, oameni care și-au găsit împlinirea în a sluji semenilor prin creația lor care mărturisește despre sufletul artistului.

Împărtășesc astfel „dagherotipurile” tainelor celor care au condensat timpul vieții lor într-o lume creată demiurgic de propriile mâini.

Materialul este organizat fără discriminare, alfabetic, și conține povești ale familiilor de olari în a căror intimitate am pătruns și ale căror amintiri le-am ascultat, înregistrat, transcris, citit și recitit, de fiecare dată cu emoție și nostalgie. Fragmentele reproduse – succinte mărturii ce cuprind în ele istorii, destine, mentalități, gânduri și sentimente ale meșterilor pe care i-am cunoscut la Horezu – recompun esența sufletului horezean, eliberând sensurile adânci ale fiecărei experiențe împărtășite în teritoriul magic al artei lutului, constituindu-se într-o adevărată *carte de învățătură*.

*

Familia Albu Gheorghe și Maria Adriana (Fig. 1-2)

Gheorghe (n. 1984): „Pe mine m-a învățat meseria Viorel Tănăsescu, verișorul meu. Ca și el, în atelierul meu, lucrez totul singur: prepar pământul, pregătesc culorile, smălțul, modelez și decorez. Eu am urmat la Bistrița o școală de bucătar-comerciant, dar nu-mi place să fac munca asta. Mie mi-e dragă olăria și asta cred că am să fac mereu de acum înainte. De când am terminat școala am venit aici și mai mereu am lucrat, am ambiție să fac olărie de bună calitate!”

„Bunicii mei, Ana și Nicolae Șodolescu, lucrau *taiere*, *blide*, *castroane*, *căni* pentru apă. Motivele folosite, deoarece nu erau cele de astăzi, erau castroane stropite, *cocoșul*, *peștele*. Faptul că eu mereu urmăream cu mare atenție cum realizau aceste vase m-a determinat să încerc și eu. La început a fost foarte greu, dar în același timp și foarte plăcut. Din ziua aceea, de când am modelat prima oară, am început să lucrez și eu. Am pornit prima dată de la scoaterea lutului care se află în Dealul Ulmului. După aceea am început la crearea obiectelor ceramice: *farfurii*, *castroane*, *taiere*, pe care le *învărgam*. Mai târziu, peste timp, am evoluat la ceramică decorativă, începând să desenez pe fond alb *spirala vieții*, *cocoșul*, *șarpele casei*, *peștele*, *pomul vieții*. Acest meșteșug, care vine din vechime, este o parte nu doar a sufletului nostru și a zonei noastre, ci și a istoriei și a poporului nostru. Noi, ca meșteri, vom continua această tradiție până la adânci bătrâneți”.

Familia Andronie (Fig. 3)

Liliana (n. 1969): „De la părinți am învățat absolut totul, de la pregătirea lutului, până la ardere. Am lucrat în oraș, la fabrica de lapte și apoi, după ce m-am căsătorit și am avut fetițele, atunci m-am apucat de olărie. Am furat meseria de la tata, de la mama și de la sora mea. Eu când decorez am o mare satisfacție sufletească. Tatăl meu rămâne o amintire veșnică și un îndemn la munca olăriei. Eu nu pot să stau fără să muncesc.

De când a murit tata lucrez singură, în atelierul meu de aici, din Olari. Mi-a fost foarte greu să mă desprind de atelierul în care am lucrat o viață alături de el, de mama și de sora mea, Maria. Știu să fac toate etapele olăriei noastre și voi continua, pentru că îmi place această meserie învățată de la părinți”.

Familia Bănac (Fig. 4)

Mariana (n. 1959 – decedată): „La 16 ani, am lucrat la Cooperativa Ceramica din Horezu, unde am învățat meserie de la Victor

Ogrezeanu. Dânsul a fost aspru cu mine, dar mi-a folosit metoda sa, pentru că așa am putut să deprind mai bine totul despre olărie. Știu toate fazele de lucru, iar cocoșul îl fac așa cum am învățat de la el, așa cum mi-a arătat să-l pornesc. Mi-aduc aminte de primul târg la care am participat cu domnul Victor Ogrezeanu și cu câteva colege. Era la Craiova și noi, mândre că ne-am vândut marfa, ne-am dus să ne cumpărăm sandale și rochii de pânză topită”.

Familia Bâscu (Fig. 5-16)

Ana Zâna (n. 1969): „Știu să lucrez olărie din copilărie. Nu am satisfacție și împlinire mai mare decât să decorez taiere sau farfurii mai mici. Simt că mi se umple sufletul de plăcere, că parcă motivele pe care le pun pe obiecte le însuflețesc. Când vin de la Sibiu aici, la părinți, nu stau mult și mă duc la roată. Acolo mă simt cel mai bine. Mi-ar plăcea să am atelier și la Sibiu. Colegii mei de acolo știu de pasiunea mea și mă admiră. Am fost și la Târgul meșterilor populari din Dumbrava Sibiului și de atunci, de când m-au văzut, mă apreciază și mai mult. Olăria este viața mea”.

Ana Zâna (n. 1969) și *Ion* (n. 1967): „Noi ducem mai departe tradiția de la bunicii și părinții noștri: Ana, de la familia Maria și Gheorghe Iorga, Ion, de la familia Gheorghe (n. 1940) și Elisabeta Bâscu (n. 1930). Olăritul îl practicăm de 30 de ani. Meseria, cu toate secretele ei, am învățat-o de la părinții noștri.

Lucrăm numai ceramică tradițională de Horezu (cu tot ce cuprinde aceasta, respectiv formă și decor). Am participat la târguri, organizate în toate zonele țării. De asemenea, am transmis tradiția mai departe fiului nostru, Ionuț-Iulian Bâscu, și fiicei noastre Ana-Iuliana Sasu.

Producem ceramică utilitară și ornamentală tradițională specifică zonei noastre (*farfurii, castroane, străchini, boluri, ulcioare, căni, carafe, taiere, cești de țuică* ș. a.), respectând cu strictețe simbolurile și motivele ceramicii de Horezu (*coada de păun, spicul de grâu, cocoșul, frunza de stejar, pomul vieții, șarpele, casa, peștele, soarele, spirala vieții* etc.).

Participăm numai la târguri de meșteri în țară și manifestări organizate de către centrele de cultură, muzee și autorități locale. Produsele le comercializăm și în afara țării: Belgia, Germania, Franța.

Bunicii, Ioana și Gheorghe Bâscu, produceau ceramică de uz gospodăresc (*căni de rând, castroane, străchini, ulcioare, oale de gătit*), valorificându-le în târguri săptămânale organizate la acea vreme în țară. De asemenea, făceau schimburi/trocuri cu alimente (fasole, porumb, grâu), deplasându-se în anumite localități din țară folosind căruța cu boi sau cai”.

Constantin (n. 1974): „Am învățat să lucrez de la 14 ani. De la 20 de ani mi-am făcut atelierul meu, separat de al părinților. Lucrez împreună cu nevasta, care decorează vasele pe care le fac eu. Și eu știu să decorez. În ceea ce fac, mențin tradiția, dar îmi place să aduc și elemente noi sau să îmbin motivele între ele, altfel decât fac părinții mei. Nu aș lăsa niciodată meseria, vreau să ajung unul dintre cei mai buni olari și să-i întrec pe ai mei!”

„Sunt născut în Horezu, în familia Maria și Mihail Bâscu (ceramiști talentați și pasionați de arta olăritului). Locuiesc în satul Olari, la casa părintească. De mic am fost fascinat de vasele de lut pe care le realiza tatăl meu. La început, a fost ca o joacă. Pe parcurs, joaca a devenit artă, atunci când am devenit și eu un băiat tânăr. După căsătorie, soția mea, Mihaela, a învățat și a deprins foarte repede tainele olăritului. Împreună am hotărât să mergem pe această cale, a olăritului”.

Elisabeta (n. 1938): „Înainte, meseria de olar nu era bine privită. Atunci se lucrau numai *castroane* și *căni de moși, de împărțit*; la noi nu mai vine lumea să ia oale pentru pomeni, că noi nu mai facem din alea simple. Acum, de când cu plasticul, omul se duce și cumpără de la magazin pentru sâmbăta morților și pentru pomeni. Nici la nunți nu prea se mai folosește olăria noastră. Înainte, foloseau străchinile, taierile, castroanele pentru piftii, cănuțele de țiucă fiartă; în *ciorbalăce* nu se puneau ciorbă, ci salată, la mijlocul mesei, ciorba se mânca din *strachină*.

Eu nu sunt din familie de olari și când a fost să mă mărit, lumea zicea că în huma aia mă căsătoresc eu, să stau numai în fleici, în nămol? Încet, încet am început să lucrez, să decorez și acumă mă invidiază lumea, că noi luăm bani pe oale.

Eu decorez numai cu motivele pe care le-am învățat de mult: *coronița, boboceii, altița*; le combin eu cum îmi vine în minte și nici un model nu iese la fel. Eu de-acasă n-am plecat niciodată, așa că nu m-am inspirat de la nimeni”.

Gheorghe (n. 1965): „M-am apucat de lucrat ceramică de plăcere. Am o pasiune să modelez. Soția mea, Leonida, decorează. Noi lucrăm aici, cu toții, în atelier, la părinții mei. Nici nu pot să vă spun cât de mult îmi place olăria. Eu am lucrat înainte ca paznic la Financiar. Acum, vă spun, nu aș renunța la meserie, nici să plec în altă țară”.

Ion (n. 1940): „Eu am lucrat mereu meseria de olărit. Mama și tata tot olari au fost. De la ei am învățat. Am început pe la 13 ani. Bunicul meu, tata lui mama mea, a fost un olar mare, Ion Pușoiu l-a chemat. Eu pregătesc materialul și modelez, nevasta decorează. Înainte,

viața olarului era mult mai grea, mergea după pământ cu boii, cu o cotigă cu două roate. Acum decopertăm și luăm lutul cu mâna, dar și cu excavatorul. Mecanizarea ne-a făcut munca mai ușoară.

Noi lucrăm în tradiție: *taiere, cești de țuică, căni de vin, farfurii mai mici, cești de cafea*. Avem comenzi acasă, pentru magazine și pentru târguri. Înainte, plecam cu ele prin sate cu căruța cu boii; le dădeam și pe bani, și pe bucate sau mergeam la târgurile săptămânale. Acum, nu mai mergem decât la târguri din astea de artă populară, la Iași, la Sibiu, la București, la Oradea sau la Craiova. Îmi pare bine că am băieții care lucrează cu familiile lor, că așa nu o să se piardă meseria în neamul nostru”.

Ion (n. 1967): „Eu sunt băiatul meșterului Ion Bâscu. Nu am lucrat olărie din copilărie. Soția mea, Zâna (Ana), știe să decoreze. Acum suntem îndrăgostiți de meserie, dar lucrăm destul de puțin, pentru că noi locuim și muncim la Sibiu. Acolo nu avem atelier.

Acasă, când mergem la Horezu, ne urcăm imediat ce ajungem, cu toții, pe roată. Avem și doi copii: Ana-Iuliana și Ionuț. Ei au învățat meseria de la tata, iar Zâna de la mama ei, Maria Iorga, care știe să decoreze foarte frumos”.

Iuliana, căsătorită Sasu (n. 1989): „De mic copil am învățat să lucrez olărie. Noi am învățat să lucrăm de la bunicii noștri, Maria și Gheorghe Iorga, și de la părinți, Ion și Ana Bâscu. Îmi place mult decorul. De câte ori vin în vacanțe lucrez aici în atelier. Îmi place. Și fratele meu *Ionuț* (n. 1992) lucrează cu multă plăcere și stăpânește bine meșteșugul olăritului”.

Leonida (n. 1969): „Eu sunt născută în Ifrimești. Părinții mamei se numeau Țambrea, dar nu au fost olari. Eu aici m-am învățat la olărie. Am început să decorez mai întâi castroane pe pielea goală, fără humă, uscate. Când am trecut pe humă, știam meseria. Alți olari, la Vâlcea, făceau castroane stropite. Eu le făceam cu model și le vindeam prima. Acum fac și icoane pe forma taierului”.

Maria (n. 1944): „Eu sunt din Tănăsești; acolo nu erau olari. Când eram tânără și treceam prin Olari, era drumul rău și vedeam olari la fiecare casă și ziceam: Aoleu, ce primitivi oameni! Auzeam atunci un cântec cu vorbele astea: «Dă-mă, mamă, und’ m-ai da,/ În Olari nu mă băga,/ Să car lemne cu furca,/ Pământul cu banița,/ Să lucrez duminica»”.

Și eu cântam așa, și când m-am pomenit că am venit la ce cântam, parcă îmi părea rău. Pe mine soțul m-a mințit că nu lucrează, că știe, da’ nu face. Și într-o zi a primit o comandă de 500 de cești și a zis

că o să lucreze numai atât. Am fost de acord și l-am ajutat. Așa mi-am dat seama că începuse să-mi placă meseria. Ce să vă spun, după ce-am făcut comanda, am câștigat și o grămadă de bani. Parcă mi-a plăcut și mai mult. Așa am hotărât să stăm și să lucrăm amândoi.

Dintre modelele de aici, de la Horezu, îmi place să fac *spirală*, *coronița*, *vrejul*, *șempălăul*, *fereguța*, *bobocelul*. De unde, altădată, v-am spus că în tinerețe nu mi-a plăcut meseria de olar, cu timpul mi-a devenit foarte dragă. Mă gândesc că o să-mi fie greu când n-o să mai pot lucra. Mi se pare că o să mă sfârșesc fără olărie!”

Mihaela (n. 1981): „La început nu mi-a fost dragă meseria, apoi, când a început să-mi placă, mă duceam și făceam pe furiș, când ei erau la masă. M-am dus în atelier când eram singură. Și m-a prins al bătrân (socrul meu, Mihai Bâscu). Și mi-a zis să încep să fac meseria. Nu m-a obligat, dar am simțit vorbele lui ca un îndemn. Întotdeauna ai ceva de învățat, niciodată nu știi totul”.

Mihai (1940-2013): „Eu am început să lucrez de la 12 ani. Tata m-a învățat, că și el tot olar a fost. Când el mânca, eu gata, pe roată, ca să lucrez fără să mă vadă! Mai și stricam, ce-i drept, dar mi-era drag să încerc să fac și pe furiș, ca să prind mânuiala.

Acum, după câte vedeți, toată lumea lucrează în familia mea. Eu sunt șeful, vin primul la lucru. La ora șase sunt deja în atelier. Pregătesc pământul și modelez. Astăzi am făcut 200 de gogoloațe pentru farfurii mici și am reușit să și modelez 100. Azi termin sigur 200. Mă gândesc să fac producție mare, ca să aibă ai mei de lucru. După ce se usucă, le răzuiesc. Apoi, săptămâna viitoare, ard ceea ce am lucrat la primul foc, pe urmă, al doilea, cu smalt. Ne pregătim pentru Iași, cel mai mare târg de ceramică! Important este să ai rigoare în muncă, să stabilești un program pentru toată echipa, că vedeți, suntem câțiva aici. Lucrez cu soția, Maria, cu fetele, Maria Ștefănescu și Liliana Andronie, și uneori cu nepoata, Anda, fiica Liliane”.

Nicu Mihai (n. 1970): „Eu pe la 23 de ani știam meserie, dar nu așa de bine. Acum am devenit profesionist chiar și la ardere. Acuma ard la cuptor, după care răsuflu. Cuptorul are farfurii și *ciorbalăce* din cele mari, dar și obișnuite. Le-am făcut împreună cu sora mea. Le facem la ea și le aducem aici cu mașina că avem multe de ars și eu am cuptorul mare. Acum începe să iasă focul foarte bine și acum băgăm continuu până ce lucesc cioburile, până se albesc. Mai fac o răsuflare și după aceea începe să se albească. Mai este de stat o oră și ceva. La început am lăsat foarte încet focul ca să nu crape obiectele. Acum focul iese sus și

cioburile se albesc, adică devin la culoarea lor normală. Dacă trag jarul, focul se ridică mai sus. «Joacă purecii» – așa zicem noi când ies scânteii mici. După ce trag acum, a treia oară începe să iasă focul mai bine. Aici este istorie și cultură.

Meseria am învățat-o bine de la părinții mei, dar decorul de la doamna Vicșoreanu. Prin '98 am început să merg la dânsa; mă primea și îmi arăta cum se fac modelele. Dânsa era ca o mamă pentru mine, discutam multe. Era cea mai importantă din olăria Horezului. O compar cu marii maeștri. Ea a inventat *păianjenul*, jirăvitul acela fin pe toată farfuria. Și Stelian OGREZEANU este un olar foarte bun; el a început la Mânăstire la Horezu cu inginerul Lotru. El a făcut niște farfurii foarte mari care erau la Casa de Cultură lipite pe tavan.

Cel mai mult îmi ia decoratul, dar vasele mele se disting tocmai prin frumusețea decorului. Îmi place să combin multe motivele: *cocoșul cu șarpele, pomul cu șarpele, pomul cu cocoși*. La noi, la Horezu, diferența între olari o face mâna, căci pământul este același, tehnologia la fel și culorile asemănătoare. Eu sunt specialist în *taiere mari* și obișnuite, în *ciorbalăce, farfurii colțurate*, adică cu colți pe margine, făcuți cu tiparul care decupează diferite motive”.

Familia Eftimie (Fig. 17)

Iuliana, căsătorită Avram (n. 1986): „Bunicii mamei mele, fostă Giubega, au fost din neam de olari vestiți. Ei făceau *străchini, oale, taiere, ulcioare, cești de țuică și căni*, pe care le duceau «la vale», cu carele la care înjugau boii. Le acopereau cu fân, ca să reziste drumului și le vindeau sau le dădeau pe grâu, porumb sau alte «bucate» care nu se găseau în zonă. Bunica îmi povestea cum pregătea socrul ei pământul, cum îl frământa, îl lăsa la dospit, îl călcau cu picioarele, cum îl curățau și îl făceau turtă și apoi gogoloaște. Mi-au plăcut toate povestirile legate de lut și de aici curiozitatea m-a îndemnat să încerc și eu să-l modelez”.

Familia Frigură (Fig. 18-22)

Aida (n. 1980): „Îmi place mult locul acesta, în care trăiesc, alături de Florin. Avem o casă frumoasă. Este o plăcere să stăm pe terasă și să admirăm împrejurimile Horezului. De aici vedem totul: Măgura Slătioarei, Râmești, Romani, Tănăsești, Poiana Rotundă, Muntele Cocoș. Tot o plăcere este și când lucrăm împreună. Mi-a plăcut de când eram mică. Mă aduceau părinții la Horezu, la Ionel Popa și stăteam ore în șir și mă uitam la el cum lucrează. Eram fascinată. Acum fac ceea ce-mi

place: decorez taiere, vase, ghivece sau decupez căsuțele decorative pe care le modelează Florin”.

Carina (n. 2006): „Esența omului este constituită din mai mulți factori, așa cum și talentele se moștenesc de la bunici, străbunici, din tată în fiu, așa și existența unei persoane este construită din viețile celor înaintași, în vârstă sau care au apus înaintea lor.

Tata spunea mereu că «meseria se fură, nu se învață», deoarece, la rândul lui, și el auzise această expresie de la străbunicul meu Victor Vișoreanu. Eu din aceste cuvinte, mai târziu, am înțeles că trebuie să ai talent ca să poți da viață lutului, semnificația expresiei fiind talentul. Este moștenit, «furat», din generație în generație, acesta ajutând la rezultatul unor artiști pricepuți, originali, care își transpun din sinele lor artei pe care o creează, de la cel mai mic, până la cel mai semnificativ detaliu.

Pot spune că sunt un copil norocos. Am reușit să o întâlnesc pe străbunica mea, Eufrosina Vișoreanu, dar totuși nu am putut să o cunosc în întregime.

Lutul lucrat de noi păstrează trecutul, prezentul și viitorul. În familia mea lucrează toți membrii: eu, tata, mama, sora și fratele meu, cu speranța de a păstra tradiția și pentru a-i face mândri pe cei de dinaintea noastră, pentru a păstra esența lor vie și pentru a ne valorifica esența noastră”.

Florin (n. 1975): „De când mă știu, mi-a plăcut olăria. Îmi aduc aminte cum mi-am făcut prima roată. Aveam 12 ani. Am luat una veche și rea de la bunici și am recondiționat-o. Ei se bucurau când mă duceam să văd cum lucrează, dar nu prea mă lăsau să încerc și eu, că le stricam materialul. Apoi, tot de la ei am furat pământ ca să pot începe să modelez. După ce am terminat școala, am venit direct la ceramică. Când am început să lucrez, m-au ajutat amintirile, imaginile mișcărilor pe care bunicul, Victor Vișoreanu, le făcea când modela. Așa mi-a fost mai ușor. Meseria se fură!”

Ionel (n. 1974): „Am început să lucrez mai mult olărie abia după 20 de ani, deși am crescut în atelierul bunicilor Vișoreanu. Și bunicul după tată, tot olar a fost! Bunicul, Victor Vișoreanu, ne ambiționa mereu. Zicea că lutul trebuie să-l modelăm noi pe el, nu să ne lăsam modelați; să păstrăm tradiția, să nu stricăm. Și iată că a venit vremea să facem ce ne spunea bunicul! Eu lucram cu mama, cu tata și cu fratele meu, Viorel. Mă pricep la pregătirea pământului, a smălțului, modelez, știu chiar și să decorez, dar m-am specializat la cuptor, unde trebuie să stăpânești focul, ca să nu pierzi într-o clipă tot ceea ce ai lucrat într-o lună”.

Maria (n. 1956): „Tatăl meu a fost Victor Vișoreanu. Toată lumea știe că lucra foarte bine și că stăpânea perfect meseria. Mi-a plăcut de mică să lucrez. La părinții mei acasă m-am urcat la roată de la 10-11 ani. În familia mea, toată lumea lucrează: soțul meu, Ion Frigură, lucrează la roată (și tatăl lui a fost olar), iar băieții nu au alte meserii decât cea de olar: Ionel modelează, decorează și răzuiește, Viorel modelează ulcioare, căsuțe pentru lumânări și în special obiecte decorative, iar Florin, ce să vă mai spun, face orice în olărie; este și lemnar și sudor, sudează suporturile pentru amforele pe care le face”.

Viorel (n. 1980): „Anul acesta, în plină pandemie (2020), nu a fost deloc bine pentru noi. Am muncit la oale, dar marfa nu s-a vândut. Dacă mai continuă așa doi-trei ani meșteșugarii dispar direct. Dacă nici bani nu iei, parcă nici poftă de muncă nu mai ai. Mulți ceramiști de la Olari au avut noroc cu Cooperativa meșteșugărească – au avut salarii și acum au pensii –, deci, ei au acum ceva sigur, au din ce trăi.

Eu știu să fac foarte bine ulcioare; este cel mai greu obiect de realizat.

Acum am câteva comenzi de vase mari de la cineva din Austria, pe care trebuie să le și decorez. Am inventat acum câțiva ani câteva modele și acum le vor pe astea, pe ale mele – așa mi-a dat în mână să le fac. Sunt vase mari și le fac pe fragmente: iau o bucată de pământ, fac un segment drept, îl pun pe poliță și tot așa mai fac patru-cinci segmente (măsur cu ruleta să fie la fel în funcție de cât de mare vreau să fie), apoi fac fundalul și le lipesc și așa continui, cum face rândunica cuibul”.

Familia Giubega (Fig. 23-24)

Marieta (n. 1975): „Eu nu sunt din familie de olari, dar am avut un profesor foarte bun, pe soțul meu! Am învățat de drag! Înainte, nu aveam idei de nimic din olărie. La început, am decorat farfurii mici. Motivele frecvente pe care le folosesc sunt *frunza*, *bobocul*, *spicul de grâu*, *coroana miresei*, *masca*, *peștele*, *șarpele* și, bineînțeles, *cocoșul*. Sunt mândră când văd cum ne apreciază lumea care caută ceramică lucrată de noi doi”.

Sorin (n. 1960): „În familia mea, din câte știu eu, primii olari din familie au fost străbunicii mei, apoi bunicii mei Gheorghe și Eufrosina Giubega. În acea perioadă ceramica era mult mai uzuală, dar începuse să pătrundă pe piață și cea decorativă, iar bunicii mei au fost printre primii care au produs acest tip de ceramică. Am învățat cu drag meseria de la

bunicul meu, vestit olar, Gheorghe Giubega, care mergea la Muzeul Satului încă de la înființare și apoi, în fiecare an a fost, cât a mai trăit!

Eu am început prin a-l ajuta pe tata la vopsele și la rânduitul oalelor în cuptor. Am lucrat și cu doamna Vicșoreanu, era foarte bună la decor. Dacă își punea ambiția, făcea niște modele foarte frumoase. Meșteșugul pe care-l fac astăzi este același cu cel pe care l-am moștenit; nu am inovat în forme, iar decorul este același, doar că nota personală o dobândesc prin anumite combinații de motive.

În anul 2000 m-am căsătorit și, din fericire, soția mea a fost atrasă de acest meșteșug. Am început să lucrăm împreună, să decorăm și să ne bucurăm de rodul muncii noastre, atât prin recunoaștere națională, cât și internațională, la diferite concursuri. În anul 2021 am primit titlul de Tezaur Uman Viu, fapt care mă onorează și împreună cu familia mea vom duce mai departe această muncă, continuând să lucrăm cu aceeași pasiune”.

Familia Handoreanu (Fig. 25-26)

Nina Handoreanu (n. 1963 – decedată): „Nu sunt din familie de olari, dar am îndrăgit meseria. Am învățat să lucrez la Cooperativa Ceramica Horezu. În două-trei luni am deprins lucrul bine. Eu decorez ceea ce modelează Viorel, dar și eu știu să modelez. Producția pe care o facem aici se desface în magazine sau este pentru diferite comenzi din țară. Eduard, băiatul nostru, știe și el să lucreze. Îi place mai mult la decorat”.

Viorel (n. 1963): „Eu și cu soția mea eram singurii angajați de la Cooperativa Ceramica Horezu, care era unitate de stat. Altădată erau 40-50 de ceramiști aici. Aveam normă 100 de platouri mari și alte categorii de obiecte, precum ulcioare, farfurii, ghivece, pușculițe, cești de cafea și de țuică. La Cooperativă au funcționat malaxoare germane, care astăzi nu se mai folosesc, pentru că nu mai este de prelucrat cantitatea de altădată de pământ și pe deasupra, consumă și foarte multă energie. Au fost și cuptoare electrice, dar acum ardem doar în cuptoare cu lemne”.

Familia Iorga (Fig. 27-30)

Alina (n. 1974): „Eu sunt din Gura Râului. La noi nu se lucrează olărie. Eu mă gândeam să am servicii, nicidecum să fiu olăreasă, dar mi-a plăcut să mă mărit cu un olar. Mi-e foarte dragă meseria și nu m-aș vedea lucrând în altă parte. Merge bine olăria! Avem spor! În fiecare zi mă rog să ne dea Dumnezeu sănătate și să meargă tot așa!”

Gheorghe (1944-2023): „În trecut olăria era mult mai simplă decât o lucrăm noi astăzi. Așa făceau și tatăl meu, Gheorghe Iorga, și bunicul, Dumitru Iorga. Mai către sfârșit, s-au învățat să facă și ei așa cum lucrăm noi acum. Farfuria era simplă înainte, străchinele erau stropite cu o perie. Aveau doar pe margine un *șencălău*, așa, ca un val. Noi astăzi ne întrecem în frumusețea decorului. Cele mai căutate la noi sunt taierele cu pânza de păianjen. Soția de la mine a învățat să lucreze; acum are mână formată, este expertă în calitatea decorului. Păstrarea elementelor tradiționale este un semn de valoare al vaselor noastre, care sunt cu atât mai mult apreciate de oameni”.

Liviu (n. 1972 – decedat): „La olărie lucrez de la 11 ani. Am avut noroc cu părinții, olari renumiți în Horezu. Ei m-au învățat. Acum avem fiecare atelierul nostru. În casă am proiectat un spațiu special, destinat să fie uscătorie de marfă. Nu are nimeni așa ceva la Horezu, dar m-am gândit că avem nevoie, că altfel trebuie să stăm să pândim vasele afară, să nu le plouă, să nu le vadă soarele. Așa avem un spațiu cu o temperatură constantă, numai bun pentru a lăsa vasele atâta cât trebuie, fără să ne mai facem griji”.

Maria (n. 1949): „După părerea mea, cea mai frumoasă meserie este cea de olar! Este grea, nu zic nu, trebuie să te ții mereu de ea, dar ai și multe bucurii cu oalele și, la sfârșit, ai și câștig! Eu aici am învățat să lucrez, la soțu’. Eu sunt dintr-un sat vecin. La noi nu s-a lucrat olărie. După ce m-am căsătorit, asta a fost meseria de bază. Am lucrat și cu socrii laolaltă, apoi am fost angajată la Cooperativa Meșteșugărească.

Avem trei copii: pe Liviu, care este la casa lui și are atelier separat de noi, pe Ana, care stă la Sibiu, da’, cum poate, vine la noi și lucrează, și pe Ionel, care știe totul la olărie. Meseria nu strică s-o știi! De-aia l-am învățat și pe Ionuț, nepotul, ca să ne fie urmaș la olărie. Și fetele lui Liviu lucrează, așa că la noi meseria nu o să dispară din familie! La decorat trebuie să te concentrezi, să ai și dorință, și plăcere de a face ceva frumos. Chiar dacă te uiți la alții, nu iasă cum trebuie. Fiecare e cu mâna lui!”

Raluca Maria (n. 1993): „Împreună cu soțul meu, Iorga Mihai, moștenim și ducem mai departe tainele olăritului de la părinții mei, Gheorghe Liviu și Alina Elisabeta. Tatăl meu a fost din familie de meșteri ceramiști, părinții lui fiind Gheorghe și Maria Iorga. La rândul lor, au moștenit olăritul de la părinții bunicului meu, aceștia având același nume, Gheorghe și Maria. Sunt, așadar, a patra generație din familia mea, familia Iorga. Sper ca și copiii noștri să ducă mai departe meșteșugul familiei noastre”.

Familia Miloiu (Fig. 31)

Andra, căsătorită Ciucă (n. 1985): „Faima acestui loc a fost adusă de mâinile unor oameni înzestrați, care au dat lutului forme artistice și utilitare. Horezu a avut și are încă reprezentanți de seamă în domeniul ceramicii. Unii dintre cei mai cunoscuți olari au fost Victor Vișoreanu și Stelian OGREZEANU. Cei doi au reușit să îndeplinească arta decorului cu cea a modelatului într-un mod apreciat atât de critici, cât și de cumpărători. Însă Horezu mai are și alte nume de familii cu care se mândrește, precum Giubega, Țambrea, Bâscu, Paloși, Mischiu și alții.

Încă de la șapte ani, când am văzut prima dată cum se face un vas din lut, mi-am dorit să fac și eu așa ceva; ambiția și dorința de a învăța tainele olăritului le-am moștenit de la străbunicul meu, Ion Giubega.

În afară de satisfacția pe care ți-o dă lutul, când îl modelezi, eu am avut parte și de alte bucurii, participând la multe tabere, concursuri, târguri și festivaluri. În 1998 am participat la Festivalul Internațional de Folclor din Franța (Alençon), unde am cunoscut obiceiurile altor popoare și la care folclorul românesc a fost foarte apreciat, ca și olăria, pe care publicul a analizat-o și a apreciat-o cu cuvinte de laudă”.

Familia Mischiu Constantin și Maria (Fig. 32-36)

Constantin și Maria (n. 1969): „Sunt născut la data de 11.10.1969, în orașul Horezu, în familia Gheorghe și Gena Mischiu. Bunicul lui tata, Ion Mischiu, lucrând ceramică, talentul și pasiunea s-au format prin anul 1987. Bunicul mamei Gena era și el ceramist, dar tatăl meu nu a lucrat ceramică. Noi suntem doi frați care mai lucrăm olari: eu și Ștefan. Olar a fost și fratele nostru, Gheorghe. Ne-am apucat de lucru din 1992. Și noi ne tragem din familie de olari: bunicul, Ion Mischiu, a lucrat mult în viața lui, și tata, Gheorghe Mischiu, cunoștea foarte bine tehnica, dar a lucrat mai puțin.

Să știți că se poate trăi din ceramică, ați văzut ce case frumoase ne-am făcut! Dar trebuie să alergi toată țara. Dacă alergi, se mai trăiește. Facem și schimb de oale. Mergem la Marginea și aducem de acolo, pentru magazine, ceramică de-a lor, neagră și noi le dăm de-a noastră – un fel de schimb de produse. Eu nu cred că o să lăsăm vreodată meseria”.

Gheorghe (n. 1966 – decedat): „Eu am început să lucrez olărie după Revoluție. Până atunci am fost mecanic-instalator la Horezu. Și cu frații mei la fel s-a întâmplat. Ne-am hotărât să venim acasă și să ne punem pe treabă la oale. Eu stau să fac aproape totul, mai puțin mă

pricep la model. Noi acasă ne înțelegem bine, așa că deviza noastră este: Muncim toți, câștigăm toți!”

Nicolae (n. 1986): „Eu sunt mezinul familiei și pentru că am trăit până acum printre frații mei care cu toții lucrează la oale, am învățat și eu să fac aproape de toate pentru olărie. Sunt bun la gătit pământul și la preparat vopselele. Eu cred că în viață olărie o să fac”.

Ștefan (n. 1971): „Noi suntem trei frați și aici, în atelier, avem trei roți, câte una pentru fiecare. Toți trei suntem pricepuți și știm să lucrăm totul la olărie: pregătim pământul, modelăm, le scoatem afară, le împleopim, le strângem, le răzuim, le decorăm, le lăsăm să se usuce, le ardem, le smălțuim. Eu, pe deasupra, sunt și «fochistul»; numai eu ard la cuptor. Am secretul meu pentru ca să-mi iasă oalele bine. Fac două arderi: prima de rușală și a doua de smalt. După ce m-am întors în Horezu, că înainte am lucrat la Uzinele «Dacia» din Pitești, am început să lucrez serios. Sorin Giubega ne-a ajutat foarte mult la tehnica olăritului. Acum știm să facem toate felurile de obiecte: *taiere, farfurii, câni de vin, ulcioare, cești de țuică*. Decorul este cu motive de Horezu: *coadă de păun, cocoșul, boboci, frunze, spic, flori*”.

Familia Mischiu Dumitru și Ioana (Fig. 37-38)

Dumitru (1940-2022): „Eu sunt născut din neam de olari. Pe tata tot Dumitru l-a chemat și de la el am început să învăț să dau cu piciorul la roată, iar la șapte ani știam să fac cești de țuică. Tot la șapte ani m-am dus la târg cu castroane și cu cănițe lucrate de mine și din banii de la vânzare am cumpărat o rață, ca s-o duc acasă. Nu m-am gândit să-mi iau biscuiți, bomboane sau altceva pentru mine, ca orice copil, știam că aveam greutăți acasă și părinții mei s-au bucurat. Am îndrăgit de mic meseria și nu am mai lăsat-o. Ne-am făcut un nume cu ea. Soția decorează foarte frumos și are multă imaginație. Eu mă ocup cu pregătirea pământului, a culorilor, a smaltului și cu modelatul”.

Ioana (n. 1946): „Mama m-a născut acasă și o femeie m-a luat și m-a pus pe roata lui tată și m-a urzit ca să-nvăț meseria lui tata și puteam eu să tot învăț la carte, că dacă a fost ursitoarea asta... tot olărită aș fi ajuns. Da' nu-mi pare rău deloc, că, dacă ar fi să mă mai nasc o dată, tot asta aș face. Eu m-am născut la Slătioara, tatăl meu, Victor Gheorghiță, făcea oale nesmălțuite, de fiert la vatră, de care știam și eu să fac până să mă mărit.

Când eram copil, când tată și gâta pământul, luam și eu câte un pic și-l modelam și el când mă vedea că-mi place, mă învăța să fac câte

o pisicuță, o găinușă. Asta pe la trei-patru ani, pe la cinci-șase mă urcam la roată să fac castroane și cănițe. M-am învățat cu pământul de Slătioara și am continuat, după ce m-am căsătorit, cu cel de Horezu. Pe soțul meu l-am cunoscut tot datorită oalelor. Când am făcut prima cunoștință, eram la târg la Horezu; eu cu oale nesmălțuite pentru sarmale și prins lapte, iar el cu cănițe de țuică.

Aici am învățat să decorez. E muncă multă la taiere, modelul e *cusătură pe-un fir*. Cu timpul, m-am specializat. Îmi place să lucrez cu modelele noastre de Horezu, după gândul și sufletul meu. Iarna decorez peste 1000 de *ciorbâlăce*. Tot într-o iarnă, cum stăteam eu la gura sobei, mă tot gândeam la ce model nou să mai fac. Am început să lucrez întâi pe margini și în mijloc am început să fac un pom. Încherbai așa trei farfurii și la târg, când am mers prima dată, pe alea le-am dat! Așa s-a născut *pomul vieții*. L-au făcut și alții după mine și acum fiecare are stilul lui, chiar și la pomi, dar mie nu-mi pare rău, că dacă se ia și altul după mine, înseamnă că am făcut un lucru bun.

Când scoți oalele din cuptor țacăne și cântă una mai frumos ca alta. Alea mari zic: Noi suntem frumoase. Alea mici zic mai încet: Și noi suntem!

Acum a venit cineva pentru comandă la un restaurant: farfurii lungi, dreptunghiulare dorea, dar nu îi luai comanda. Cine să le facă la mine? Eu fac și eu ce pot: cu *pomul vieții*, cu casa, cu *șarpele*, cu *pește*, cu *spirală*. Mulți doresc decorul numai cu albastru. Modelele mele preferate sunt cu *spicul de grâu* pe la margine și cu *porumb*, cu *teaca de ardei*, cu *soarele*, cu *ochii...* toate sunt din vechime”.

***Familia Mischiu Ion și Maria* (Fig. 39-40)**

Ion (1941-2008): „Acum lucrez mai puțin, i-am lăsat locul băiatului meu și norei. Îi mai ajut și eu la lucratul pământului, la rășniță, la smălțuri. Este o meserie frumoasă și la noi a fost tradiție în familie, d’aia n-am putut s-o lăsăm. Și ne-a plăcut! La olărie se lucrează în fiecare zi. Meseria noastră nu are sărbătoare. Când te apuci de smălțuit, dacă nu apuci să mânânci dimineața, până seara tot la treabă stai!”

Maria (n. 1948): „Eu nici n-am văzut roata până a veni aici. Eu sunt tot din Slătioara, ca și nora mea. Maria Ureche m-a chemat de fată. Am venit aici la 16 ani și jumătate, când m-am măritat. Socru’ m-a iubit mult și stam pe lângă el și el la roată îmi povestea și haida, haida, am furat și eu meseria. Am lucrat și ca decoratoare la Cooperativa Ceramica din Horezu. Olăria e brățară de aur!

Modelele sunt de aici, de la Horezu, le facem așa cum le-am învățat, le combinăm între ele; pe unele le creezi din minte și vezi ce îți iese și îți dai silința să faci mereu mai frumos. Olăria este un obicei vechi, de demult și noi ne ținem, cât om putea, de ea, că ne place și e căutată!

Sunt și anumite obiceiuri, când se împart oale sau se folosesc la ocazii deosebite. De sămbăta morților, de două ori pe an, se împart castroane de lut și lingură de lemn. La fel și la șapte ani, când se dezgroapă mortul. Când pleacă cu mortul de acasă, se sparge în urma lui o oală de pământ, ca să se spargă și ghinionul. La nunți, oamenii comandă cane în care se bea vin, iar la botez se zice că e bine să ai o oală nouă și să speli prima dată copilul cu apă din ea, ca să fie sănătos și să aibă glasul frumos”.

Familia Mischiu Ion și Felicia (Fig. 41-42)

Felicia (n. 1967): „Eu sunt de-a lui Gheorghiță din Slătioara, din satul Cumpene. Nu sunt din familie de olari, da’ am fost rudă cu ’nea Victor Gheorghiță, olarul bătrân de la Slătioara, Dumnezeu să-l odihnească! Înainte lucram la croitorie, da’ olăria e mai altfel, îmi place mai mult. Eu mai mult decorez, fac *coada de păun*, *spicul de grâu*, *cocoșul*, *pomul vieții*, așa cum am învățat de la soacra mea”.

Ion (n. 1967): „Eu sunt băiatul lui Ion și a lu’ Maria Mischiu. Și părinții, și bunicii tot olari au fost. Am învățat de mic cum se face olăria, dar m-am apucat de lucru serios după ce am terminat armata. Am muncit câțiva ani la mină, la Cucești; era foarte greu și am hotărât să mă fac olar, la îndemnul mamei, care mi-a zis: «Mamă, dacă vrei să-ți fie mai bine, n-ai decât să te apuci de meseria lu’ tac-tu». Și așa am făcut. Lucrăm zi de zi. N-o putem lăsa.

Din familia mea, primul olar a fost bunicul, Ion Mischiu (1902-1989). El făcea ceramică uzuală, care se făcea în acele timpuri: *străchini*, *căni*, *oale de fiert* pe vatră. Vasele nu se decorau ca astăzi, erau mai mult «stropite». Din cei doi fii ai bunicului, cel care a urmat acest meșteșug a fost tata, Ion Mischiu (1941-2008). În anul 1994 m-am căsătorit, iar soția mea, Felicia, a început și ea să lucreze. Am fost foarte fericit când am văzut că are talent; de asemenea, fiica noastră, Claudia, împreună cu soțul ei, George Ogrezeanu, duc tradiția mai departe”.

Familia Nicu (Fig. 43)

Felicia (n. 1964): „Eu nu provin din familie de olari; sunt din Foleștii de Sus, Tomșani. Am lucrat la ceramică, am fost angajată 14 ani la Cooperativa „Ceramica”; acolo le-am învățat pe toate: decoratul, modelatul,

de unde se scotea pământul, arsul, toate le-am învățat. La modelat am cam învățat singură; așteptam să plece meșterii acasă – Ioana Țambrea, Nicolae Țambrea, Anton Gogioman – și ne așezam la roțile lor ca să învățăm.

Acum modelez toate formele de Horezu în câteva dintre atelierelor familiilor de olari. În curând vrem să ne deschidem și noi un atelier; eu, fiul meu Nicolae Prodescu și nora mea, Iulia Alexandra Prodescu. Ei vor foarte mult să învețe acest meșteșug, de aceea s-au și întors din Spania. Pentru atelierul care va fi la Râmăești avem deja cuptor și roată pentru modelat”.

Familia OGREZEANU (Fig. 44)

Stelian (n. 1932): „Eu am făcut oale, ulcioare, vase mari de decor, de 1 m, 1 m și jumătate, am făcut și cuptoare. Olăria mea era fină, aranjată, nu cu șanțuri de pietre pe dos. Nu am fost niciodată adept al cantității. Am lucrat mereu cu grijă, cu atenție și cu plăcere. Ornatul oalelor este un joc al decorului, care înseamnă fantezie fără margini. Trebuie să te concentrezi și să lucrezi repede că pământul absoarbe apa și linia se îngroașă. Eu am făcut cahlele de la mănăstire, de la Horezu, cu motivele brâncovenești de pe timpuri.

În 1983 am plecat definitiv în Germania, eu aveam 50 de ani; eu de mult îi spuneam nevastei că aici este dorul nostru. Și așa a fost. Suntem plecați de 30 de ani; în Germania ne-am construit casa și viața împreună cu copiii. În decembrie împlinesc 80 de ani. Aici eu nu am avut autorizație de funcționare; în Germania m-am adresat Camerei de meșteșuguri și m-au chemat ca să vadă ce știu să fac. Am obținut și autorizație de olar și m-am înscris la târguri de olărie și de produse meșteșugărești. În afară, la târguri, trebuie să prezinți adeverința că ești autorizat, să trimiți fotografiile cu tine lucrând, să faci dovada că nu cumperi și vinzi.

Olarii de aici sunt harnici, s-a înmulțit numărul lor. Costel Popa are o fată care este profesoară de matematică și decorează foarte frumos cu mama ei. Giubega este foarte bun și serios. Milu (Nicu Mihai Bâscu) este foarte bun; un platou mare, așa cum face el, se face foarte greu. Apoi mai este la el de apreciat și armonia dintre culori”.

Familia OLARU (Fig. 45)

Vasilica (n. 1952): „Îmi este tare dragă meseria. Înainte am lucrat în comerț, da' când am venit la oale, știam totuși ce înseamnă să faci olărie. Acum doar m-am perfecționat, din asta trăiesc. Părinții mei, Vasile și Ioana Olaru, au fost olari. Lucrau ceramică de rând, cu puțin

decor. Stelian OGREZEANU este unchiul meu. Am lucrat o perioadă cu fiica, Elena, și ginerele meu. Și nepotul meu, Mădălin, a învățat să lucreze. Acum fac totul singură și e cam greu. Sparg lemnele, pregătesc pământul, modelez, decorez, ard la cuptor. Îmi place totuși mai mult la modelat. Deci, eu fac totul, dar eu le vând și tot eu iau și banii! Oalele merg mai bine date de acasă, că la târguri este ofertă mare, sunt mulți olari și prețurile mai scad.

Cu fluier l-am îngropat pe tata. Așa mi-a spus: «Când oi muri să-mi dai costumul național, o sticlă de țuică și fluierul». Și așa am făcut. Îl am mort în poză. Tata a murit acum 29 de ani. De 14 ani a murit și mama. Erau oameni simpli, nu erau luxoși, nici bogați. Aveam aici doar două camere cu țărugi jos. Eu aici am crescut, cu pământ pe jos și cu turta de pământ în mijloc.

Pământul e cu nisip, cu salitru (nisip și o scoarță tare), un strat de pământ roșu, care are coajă și vine în straturi: nisip, salitru, pământ negru, pământ roșu. Țăsta negru e fieros. Albul este cumpărat. Și Țăsta este tare: îl pui la moi și după ce s-a înmuiat îl pisezi până ajunge praf. Verdele iese din cupru (Țăsta e sarmă, altul e tabla), se dă la cuptor, îl ard la 900-1000° și se fărâmițează. Îl pun, îl presar cu sare, îl stropesc cu apă și îl bag în fundul cuptorului. Când se arde se desface ca solzii, îl pisez (miroase urât, e înecăcios), îl cern și pun numai praful, să nu fie nici un solz. Îl împreunăm cu caolină cum știm noi și se face verde. Galbenul este luat din comerț, iar rușala este un pământ mai portocaliu”.

Familia Paloși (Fig. 46-47)

Ionel (n. 1963): „Noi încercăm să fim unici prin ceea ce facem și de aceea suntem și iubiți, și invidiați. Îi ajutam pe toți cei care ne cer sfaturi și sunt sigur că Horezu ar mai suporta cel puțin încă 20 de meșteri buni. Tinerii trebuie să își schimbe mentalitatea, să înțeleagă bine sensul tradiției, dar și al inovației.

Eu până la 26 de ani nu am lucrat ceramică. Abia după ce m-am căsătorit cu Mihaela, am început să învăț de la socri și de la ea. A urmat apoi experiența din Cipru, care pentru mine a fost o altă școală. Acolo am înțeles că pentru a putea trăi bine din olărie, trebuie să fac și un alt gen de ceramică, în afară de genul Horezu. Acolo, totul era modernizat, lucram la roata electrică, cuptoarele erau tot pe electricitate. Pământul venea gata pregătit în niște prese perfecte, doar îl luai și îl lucrai, nu aveam treabă cu curățatul, cu malaxorul. Totul era modernizat și de

aceea producția era mare. Mă duceam la 400 de obiecte, de voie, pe zi, răsând, ori, aici, te obosești toată ziua să dai cu piciorul la roată – e mult mai dificil!

Contează foarte mult și felul de a modela. Eu mi-am schimbat total digitația. Am venit cu mici chițibușuri, care nu se practică aici. Acolo lucram vase și la 1-1,20 metri. Se lucra mult, fără ca cineva să facă rabat la calitate. De aceea, astăzi, la Horezu, am o cotă ridicată, lucrez obiecte foarte grele și chiar îi admir pe cei care mă copiază, că înseamnă că au învățat și ei să facă.

În galeria noastră de ceramică există aproape toate tipurile de ceramică. Contează foarte mult ca cine vinde să știe să explice, să comunice. La noi se vinde orice, pentru că am început să cunoaștem gusturile oamenilor pe categorii de vârste și preocupări. Colecționarii, de exemplu, cer în special ceramică tradițională de Horezu.

În ornamentică, în orice minut poate apărea o inovație, un nou model care nu seamănă cu celălalt, chiar dacă este de Horezu, este totuși inovație. Noi aducem în galeria noastră ceramică din multe centre din țară și din ceea ce vindem, constatăm o revenire la gustul de altădată. De exemplu, ceramica de Slătioara, pe care o lucra bunicul soției mele, Victor Gheorghită, se vindea bine și pentru decorație interioară, dar și pentru pregătirea mâncării; oamenii vor să se hrănească ecologic”.

Mihaela (n. 1970): „În afară de modelele de Horezu, îmi place să lucrez mult din imaginație. Mă joc cu desenul și cu culoarea. De cele mai multe ori ies lucruri foarte frumoase pe care vreau să le păstrez pentru mine, dar cum se face că lumea vine și mă întreabă chiar de ele!?”

Pentru ceramica tradițională de Horezu, în afară de experiența dobândită de la părinți, m-am documentat în permanență din tratatele de ceramică. Așa că multe modele sunt făcute ca la carte, iar altele, așa, cum îmi vin mie în minte, cum este și taierul cu floarea-soarelui! La noi se muncește foarte mult! Nu există nici o zi în care să nu lucrăm! Olăria nu are sărbătoare!

Sfatul meu pentru tinerii care vor să lucreze lutul este să muncească mult și să știe că în fiecare din noi este ceva, un talent pe care, dacă știi să-l descoperi, îl poți cultiva! Așa le-am spus și fetelor noastre, Diana și Oana, care se pricep destul de bine să reprezinte stilurile Paloși în ceramică. Mi-ar place ca ele să continue munca noastră, dar întâi să aibă fiecare o meserie și apoi olăria, căci, chiar dacă este frumoasă și pare ușoară, munca la oale este o meserie foarte grea!”

Familia Pietraru (Fig. 48-49)

Laurențiu (n. 1971): „Eu nu provin din familie de olari, dar de când m-am căsătorit cu Nicoleta, a început plăcerea și pasiunea pentru olărie. Și până atunci cunoscusem olarii. Îi vedeam la târguri, dar privind meșteșugul oarecum din exterior, nu eram atât de atras. Îmi plăcea și atât. Acum este altceva! Avem atelierul nostru, suntem împreună mereu și lucrăm amândoi. Eu cred în Nicoleta și în talentul ei, pe care i-l cultiv. Nu vreau s-o laud, dar trebuie să recunosc că este una dintre cele mai talentate decoratoare. Motivele pe care le folosește ea, deși sunt cele de Horezu, sunt individualizate, speciale, se recunosc ca făcând parte din stilul ei. Și părinții ei fac olărie frumoasă și de bună calitate. Dacă veți vedea lucrările mai vechi ale tatălui ei, vă veți minuna de câtă finețe poate să aibă decorul.

Știu că se va putea trăi bine cu olăria! Eu am avut pentru prima dată ideea înființării unor galerii de artă în care să se aducă multe tipuri de ceramică din toată țara, însă, neavând atunci posibilități, am spus ideea altora care au pus-o în aplicare cu succes. Și asta mă bucură – să văd că gândirea mea a fost bună și profitabilă.

Rolul meu în atelier este să pregătesc pământul, să am grijă cum se usucă vasele, să le finisez și să le ard. De multe ori ne apucă miezul nopții, aici, în atelier, ca și acum, de altfel, când suntem cu arderea la final. Am făcut deja patru răsufături.

Știm când sunt gata, după cum iese focul, după culoarea lui: dacă e mai roșiatic, înseamnă că mai trebuie să ardă, dacă e mai alburiu, atunci e gata! Ardem cam la 1000 de grade, dar nu putem controla. Finalul este atunci când se limpezesc cioburile și ies purecii de foc deasupra. Atunci lăsăm să ardă complet. Măine vom avea bucuria să scoatem vasele strălucind din cuptor!”

Nicoleta (n. 1975): „Nu pot să precizez vârsta la care m-am apucat de lucrat ceramică, dar sigur eram foarte mică, atunci, când mă regăsesc în primele mele amintiri, în atelierul părinților, încercând să decorez. Ei au fost modelele mele în această artă. Multă lume îmi spune că stilul nostru se aseamănă și-mi pare bine să mă consider o continuatoare a manierei Mischiu.

Ceea ce pot spune cu precizie este faptul că nu m-am abătut până acum de la ceea ce este tradițional în ceramica de Horezu: forme, motive decorative, paleta de culori. Noutatea în meșteșugul nostru constă în faptul că am scos pe piață niște taiere mari, noi le zicem platouri, care, în ciuda aspectului impresionant, sunt foarte ușoare, foarte bine finisate. Aici este și meritul lui Laurențiu, căci el le răzuiește.

În ceea ce privește motivele, îmi place să le aștern pe taiere aerat, ca să se poată distinge și să încante ochiul sau să creez câmpuri ornamentale în care vechi motive de Horezu capătă aspecte noi, în contexte noi. Trebuie să mai spun că toate desenele, cât ar fi de mari sau de complicate, le fac cu ajutorul cornului, cu mâna liberă, fără vreun tipar. Îmi place tare mult să decorez. Stau ore în șir și nu m-aș mai desprinde de la roată! De multe ori plecăm, de aici, din atelier, noaptea târziu”.

Familia Popa (Fig. 50-52)

Costel (n. 1961): „Meseria noastră ne ține mereu în priză. Tot timpul ai ceva de făcut. Munca la oale nu se termină niciodată! Acum mă pregătesc pentru târgul de la Iași, «Cucuteni 5000». Acolo vindem noi cel mai bine marfa. Am pus foc la cuptor și trebuie să stau să păzesc tot timpul. Acum pregătesc focul final, de aceea am lăsat deasupra cuptorului lemnele să se usuce mai bine, ca să fie focul mai iute și temperatura mai ridicată”.

Georgeta (n. 1965): „Eu lucrez de prin 1992, de când nu am mai fost la servicii. Înainte făceam străchini de rând, pe care le vindeam prin piețe. Le luau oamenii pentru împărțit, că erau mai ieftine sau veneau și făceau comenzi pentru pomeni câte 100-200 de vase... Da’ și pe astea tot de două ori le ardeam; era cam aceeași muncă. Prima dată am făcut străchini stropite cu peria, mai târziu le-am înflorat cu cornul. Făceam râuri pe ele! Eu nu sunt din familie de olari, dar mi-a plăcut meseria și am învățat-o repede. În afară de decorat, ajut și la pregătirea pământului și la prepararea smalțului.

Bunicii soțului, Maria și Nistor Frigură au lucrat ceramică, au păstrat tradiția. Noi am realizat primele obiecte de lut în atelierul unchiului soțului meu, Ioniță Frigură. Acest atelier a fost moștenit de părinții soțului și acum a rămas al nostru.

De multe ori lucrează cu mine alături și Maria (*Maria Manea*, n. 1986), fiica noastră. Știe să decoreze foarte bine și frumos. Culorile cu care lucrăm sunt naturale, din pământ. Maronul, de exemplu, este dintr-o vână de pământ (se alege numai pământul curat). Se pisează bine, se amestecă cu apă. Ca să fie bune, culorile măcinate trebuie să ungă puțin la mână, altfel nu se poate”.

Ionel (n. 1954): „La mine în atelier ceramica o fac numai eu, de la cap până la coadă! Sunt specialist în forme, lucrez *taiere*, vase, *amfore*, *căni*, *sfeșnice*, *solnițe*, *cești*, vase, *ulcioare* – nici nu pot să le enumăr pe toate! Ce să vă spun, tot ce e făcut de mână de om știu să lucrez!

M-am specializat în mai multe direcții; lucrez pentru concursuri de ceramică tradițională, dar cel mai mult fac la cerere pentru partenerii din străinătate. Străinii vor mai mult roșie, naturală, fără smalt, fără model. Îmi cer foarte multe forme. Cea de Horezu li se pare prea încărcată. Cer mai puțin de-a noastră, mai mult de curiozitate, pentru finețea decorului.

Eu sunt printre pușinii care știu să facă ulcioare. Am învățat de la bunicul meu, Ion Frigură, și de la Victor OGREZEANU. Nu e deloc ușor să știi să faci ulcioare. Trebuie să ai talent pentru asta. Eu l-am învățat să facă și pe Viorel TĂNĂȘESCU. Chestiunea cea mai grea la ulcioare este *uneaua*, adică, după ce faci corpul, să știi cum să ții apropiat de gură și să lipești gâtul”.

Familia Popescu (Fig. 53)

Diana (n. 1982): „Eu nu sunt din Horezu; sunt din IFRIMEȘTI. Olăria m-a atras de când eram mică. Primul meu profesor a fost Sorin GIUBEGA și mai apoi m-au îndrumat cei din familia BÂSCU în atelierul cărora am lucrat la început. Nici nu pot să vă spun cât de bine mă simțeam la dânsii! Câte sfaturi bune am primit și cât ajutor! Mie îmi place să decorez, pentru că pasiunea mea este desenul. Bineînțeles că țin cont de tradiția motivelor de Horezu, dar de multe ori, pornind de la cele de bază, îmi place să inventez după inspirația de moment”.

Familia Puețu (Fig. 54-55)

Ion (n. 1947): „Născut în Horezu, satul BÂRZOTENI, în anul 1947, 10.04, din tată și bunic ceramicist însemnând peste 100 de ani de tradiție în familia noastră de olari. Familia mea a participat la diverse târguri de olărit din țară și străinătate, obținând numeroase premii și diplome, exemplu *Târgul olarilor* din Craiova, Sibiu, Deva, Târgu Jiu și alte orașe. Eu personal am fost în Franța, Italia, Austria, reprezentând Horezu și, respectiv, România la festivaluri de olărit. Familia mea a fost formată din bunici, Dumitru și Ana Puețu, și părinți, Ion și Aurelia Puețu”.

Familia Șodolescu (Fig. 56)

Ana (n. 1932 – decedată): „Eu am 26 de ani de văduvie (în anul 2016). Pe soțul meu l-a chemat Nicolae și a fost olar. Cu el am făcut treabă. Lucram taiere și castroane de rând. Nu făceam lux; făceam de rând stropite, și de pomenire. Farfurii. Nu era ca acum, boieria asta. Aveam tot timpul de lucru. Veneau milostenii (n.n. – cei din Milostea) și

rudarii care ne încărcău marfa. Noi călcam pământul cu picioarele; am călcat mult, de aceea mă dor picioarele, că pământul era rece, uneori era cu gheață în el. Acum este boierie.

Soțul meu făcea 100, 200 de străchini pe zi; eu le stropeam, numai așa le făceam – stropite, le stropeam cu o perie cu niște păr. Taierele le făceam tot pentru pomeni. Aveam și linguri, cam 100, și le împrumutam pentru pomeni. Nu le dădeam pe bani, doar le împrumutam. Aveam 100 de străchini pentru ciorbă și varză și 100 de taieri pentru mezel și friptură.

E scârboasă meseria, mai ales fleiciul acela și plumbul care era dăunător; au murit unii olari că aveau numai chimicale de-alea pe gât. Acum e mult mai ușor cu meseria”.

***Familia Ștefănescu-Buși* (Fig. 57-58)**

Maria (n. 1974): „Pe mine m-a atras meșteșugul de când mă știu. Îmi aduc aminte plăcerea și nerăbdarea pe care le aveam când mă întorceam de la școală. Nu-mi trebuia nici mâncare, mă duceam direct la atelier, mă puneam pe roată și începeam să decorez. În felul ăsta îi ajutam și pe părinți, Maria și Mihail Bâscu! Lucram în stilul pe care îl am și acum, adică fac pe suprafața taiерului un motiv care se distinge clar: o casă, o stea, un pom, doi porumbei, cocoși. Pe margine adaug motive specifice Horezului. Multe din farfuriile făcute de mine au o culoare de fond aparte: roșcat spre portocaliu, culoare obținută din rușală naturală.

Domnul Stelian OGREZEANU a venit să facă aici la noi cuptor pentru oale. A zis: Vezi că mâine vin să facem cuptor. Și așa a fost. L-a făcut după șablon.

Prima dată a mers cu două-trei rânduri de cărămidă; după aia, pe la mijlocul cuptorului avem o țevă transversă (sus) și de acolo a legat tiparul exact în centrul cuptorului – tiparul din lemn ca un compas. Ne-a luat vreo trei zile construcția tiparului. Pământul folosit între cărămizi este pământ de sobe. A mers așa cu tiparul până sus și l-am adus exact ca un butoi, cu deschiderea sus ca a unui butoi. Nu este încă terminat, că trebuie legat cu fâșii de metal! Anul trecut pe vară l-a făcut”.

***Familia Tănăsescu* (Fig. 59-60)**

Cristian (n. 1976): „De mic am îndrăgit olăria. Părinții mei nu au lucrat oale, de aceea am lucrat mai întâi la Clubul Copiilor, apoi am fost ucenic la Cooperativa Ceramica, am lucrat până în 1997 cu unchiul meu, Sorin Giubega, cel care mă ajută cu multe sfaturi și astăzi. Bunicul meu,

Gheorghe Giubega, a fost tata lui Sorin Giubega, iar bunicul lui, tot Gheorghe Giubega, a fost străbunicul meu. Așa că fac și eu parte din clanul Giubeganilor, în care se mai păstrează încă farfurii de la sfârșitul veacului al XIX-lea.

Am multe amintiri de când eram mic, cu Victor Vișoreanu, la care mă duceam foarte des. Veneau și alți copii și ne urca pe roată să vadă ce știm. La domnul Victor am jucat pentru prima dată pământul cu piciorul. Uneori mai și glumea cu noi. Zicea: «Așa se-ncepe ceramica de Horezu. Prima oară te duci cu vaca meșterului la păscut, să vadă cât lapte dă seara. Dacă dă lapte mult, atunci înseamnă că ești priceput și o să-nveți meserie». Era o glumă, sigur că da, nu trebuia să te duci cu nici o vacă!”

Viorel (n. 1976): „M-am urcat prima dată la roată pe la șase-șapte ani. Am învățat de la bunicul meu, Nicolae Șodolescu. El a lucrat mai mult de rând, pentru bâlciuri. Se ducea cu oalele la Călimănești, Pietrari, Polovragi, Târgu Jiu. Victor OGREZEANU m-a ajutat și m-a învățat foarte mult! Părinții mei nu lucrează olărie, mama știe puțin și mă mai ajută cu pregătirea lutului, la smălțuit și-mi mănue vasele, la băgat sau la scos din cuptor, dar eu modelez și decorez singur.

Este și greu, dar e și frumos! Este o muncă plăcută și sunt mulțumit că am atelierul meu acasă. Îmi place mai mult să modelez. Atunci simt o plăcere. E fără cuvinte. Este un sentiment deosebit când simți că se naște ceva din gogoloșul de lut. O farfurie nu-mi ia la făcut mai mult de un minut. Pot să fac într-o zi chiar 300-400 de obiecte, pentru că am căpătat experiență”.

Viorel (n. 1976) și *Andreea Mihaela* (n. 1990): „Bunicii lucrau *taiere, castroane* și *căni* stropite, motivele principale fiind *cocoșul, pomul, peștele* și *șarpele*. Am dus tradiția mai departe cu răbdare și pasiune. Copil fiind, pe la vârsta de 14 ani urmăream cu atenție bunicii și vecinii mei și «furam» câte ceva de la fiecare.

M-am căsătorit în anul 2016 și am transmis și soției mele din pasiunea mea. Acum lucrăm cu mare drag amândoi tot ce se poate și vom transmite oricui își dorește să învețe olărie. Sperăm să mergem mai departe și cu ajutorul copiilor noștri care acum sunt prea mici pentru meserie”.

Familia Țambrea (Fig. 61-66)

Carmina (n. 1975): „Eu sunt tot de aici, din Olari. Nașa mea de botez era doamna Eufrosina Vișoreanu, iar domnul Victor Vișoreanu a fost unchiul lui taică-meu. De lucrat m-am apucat după ce m-am căsătorit. Meseria noastră este și grea, și frumoasă! Noi lucrăm în stilul

de Horezu; nu ne îndepărtăm de tradiție. Așa cum lucrăm noi astăzi se făcea și când eram eu copil. Băiatul nostru, Dragoș, stă mult cu noi în atelier și urmărește cu atenție tot ce facem. A învățat câte ceva din meserie, încearcă și să modeleze, și să decoreze.

M-a chemat doamna Vicșoreanu, nașa mea, da' nu m-am dus. Zicea: «Fină, să vii să te-nvăț», iar eu i-am zis: «Nașă, dacă-mi dai și mâna lu' tale, atunci învăț».

Până să mă mărit nu aveam habar de meserie; abia după aceea m-am apucat. Am lucrat și lucrez cu soțul.

Mama lui tata, bunica mea, a fost sora lui Victor Vicșoreanu. Tata se ducea la dânsul căci vroia să facă oale, da' nu prea îl lăsa să facă, îl puneau mai mult la frământat și îi zicea: «Mai ai până să ajungi la roată!»».

Cristian (n. 1960): „Eu sunt băiatul lui Gheorghe Țambrea și fratele lui Gelu Țambrea. La început am lucrat în tradiția tatălui, marfă de rând: *străchini*, *castroane*, *glastre*, apoi am învățat să facem și noi de-alea mai frumoase. Mă ajută la olărie soția mea, Rodica. Eu sunt șofer în Horezu, da' nu se știe timpurile... E bine că stăpânesc și o altă meserie, la care să mă pot întoarce definitiv la caz de nevoie. Cine știe cum vor fi vremurile?...”.

Dragoș (n. 1997): „Viața noastră s-a schimbat în bine de când cu promovarea la UNESCO. Suntem foarte bine promovați, vindem mai bine. Noi aici avem numai ceramică tradițională. La atelier și la magazinul nostru vin turiști din toată țara, iar eu le explic cum procedăm, cum se lucrează, cum se transformă pământul în oală, care sunt modelele din bătrâni folosite în ceramica de Horezu. Eu știu să modelez și am învățat și decorul cum se face”.

Elena (n. 1970): „Familia mea a început să facă ceramică odată cu bunicii mei: Ioana și Vasile Olaru. La început, așa cum se practica, făceau *castroane* (*străchini*), *căni*, *ulcioare*, *taiere* (*farfurii*). Motivele folosite în decorare nu erau cele de astăzi; era *cocoșul* și *peștele* și așa-zisa metodă a stropirii.

Mai târziu, fiica lor, respectiv, mama mea, Vasilica Olaru (n. 1952) a preluat acest meșteșug, lucrând cu dăruire și adăugând în arta decorării motive care au apărut mai târziu, mult mai decorative, scopul ceramicii de Horezu s-a transformat și nu a mai fost doar uzuală, ci a devenit și decorativă, stilul schimbându-se total.

Faptul că încă de când eram mică am urmărit-o pe mama și am fost fascinată de cum se realizau aceste vase m-a determinat să încerc și eu (la început); mi-a plăcut și am început să creez și eu în propriul stil.

Ce mă fascinează încă e faptul că, deși folosim același pământ, lut, toți ceramiștii au rezultate unicat.

Acest meșteșug care vine din vechime e o parte nu doar a sufletului nostru și a zonei noastre, ci și a poporului nostru (știm că în vechime se făcea *troc* la câmpie, lumea mergea cu castroane, sare etc. și veneau cu cartofi...). Astăzi tinerii nu prea mai sunt dornici să continue, lumea în care trăim se învâрте în jurul câștigurilor financiare”.

Gheorghe (1936-2009): „Meseria e urâtă pentru vizitatori, că e murdară, da’ pe noi cu ea ne-a crescut tata, Petre Țambrea, olar, așa cum sunt eu astăzi! Eu fac tot așa cum făcea și el, de-astea mai primitive, nu de lux. Cel de care mă întrebarăți, Nicolae Țambrea, ăl de făcea pupeze și cucii, a fost văr cu mine. Am lucrat de când m-am născut și astăzi nici pensie nu am, că am fost la Întovărire, un fel de asociație!

În ’45, când era foametea, m-am dus cu tata să facem rost de ceva mâncare. Pentru trei-patru castroane, ne dădea câte unul de mălai. Pe 700-800 de bucăți, abia am adus un săcotei de mălai, da’ ne-a scos din nevoie!

Pe urmă, plecam prin sate câte o săptămână, cu căruța cu boi. Duceam *străchini*, *glastre*, *farfurii*, *ulcioare*, *ulciorașe*, *castroane*. Pe un castron ceream 15, 20 sau 30 de bani. Și se adunau. Veneam cu căruța goală. Am mers prin toată Vâlcea, pe la târguri: la Călimănești, Răureni, Pietrari, Bălcești. Le luam pe de rând pe toate. Acuma lumea nu prea mai caută. Da’ o să vină vremea când s-or întoarce oamenii din nou și la astea de pământ, că astea sunt cele mai bune”.

Gheorghe (n. 1967): „La noi în familie este o tradiție să fii olar, de aceea și eu tot meseria asta am îmbrățișat-o până la urmă, deși am lucrat mai mulți ani ca mecanic de întreținere la Horezu. Din afară, ea pare o meserie murdară, dar are multe părți de frumusețe. Ca s-o faci ca lumea, trebuie să pui mult suflet și să ai și o înclinație specială!

Meseria se fură! – așa se zice. Și cu mine la fel s-a întâmplat. Eu am furat ce a fost mai bun de la tata, de la Ionel Popa, de la Constantin Buclescu, băiatul lui Ion Buclescu. Lucrez de când eram copil – atunci mi se părea o joacă. Acum o iau în serios că din meseria asta trăiesc și trebuie să-mi întrețin familia.

De multe ori îmi vin în minte amintiri: cum stăteam la roată cu tata și lucrând, îmi spunea povești despre haiducii care au trăit altădată pe aici – Nicu Munteanu, renumitul haiduc, prieten cu altul, Terente. Despre Nicu Munteanu se zicea că a fost făcut cu Toma Bleau, tata lui Ion Buclescu. Se zicea că, până a se naște, a plâns în pântecul mamei sale. Tatăl lui i-a

promis multe atunci și el tot nu voia să se nască. A ieșit din pânțele mamei lui numai atunci când tatăl lui i-a dăruit hoția. Acuma nu știu, o fi așa, n-o fi așa? Ce știu este că, atunci când eram copil și ne jucam pitulușu' am descoperit în pădure tunelul făcut de haiduci pe sub pământ, unde se refugiau ei și de unde ieșeau prin pădure, pe lângă biserica de la Bălănești.

După ce modelez vasele, le punem la zvântat, apoi le împleopim, iar după ce iese apa din ele când sunt căpăcite le punem tencuite, le punem teanc adică. Ai bătrâni lucrau oalele pe pielea goală, adică fără angobă.

Tatăl lu' Carmina a fost nepotul lui Victor Vișoreanu și a muncit mult ucenic: căra pământul, îl călca, căra lemne și când să se suie pă roată zicea: Copile, mai ai de învățat! Nevasta lui Buclescu a fost sora lui taică-meu, Gheorghe.

Aici, în Horezu, eu, Mischiu, Ionel Popa, Viorel Tănăsescu, Sorin Giubega, Viorel Frigură, nepotul lui Fătuța (n.n. – Eufrosina Vișoreanu) și Bebe Handoreanu facem ulcioare. Cel mai bun la ulcioare e Ionel Popa”.

Gheorghe și Carmina: „Din câte știm noi, arta olăritului în familia noastră începe cu bunicul, Petre Țambrea, care făcea ceramică uzuală la vremea aceea (*căni, străchini*). Bunicul Petre a avut trei copii, dintre care doi au continuat olăritul: Elisaveta, devenită după căsătorie Buclescu (prin căsătoria cu Constantin), atât ea, cât și soțul ei, practicând arta ceramicii.

De asemenea, tatăl meu, Gheorghe Țambrea a fost atras de acest meșteșug și l-a practicat, făcându-mă și pe mine să îl îndrăgesc, la început ca o joacă, apoi devenind din pasiune sursă de venit. În anul 1996 m-am căsătorit cu Carmina. Soția mea a fost de la început atrasă și fascinată de decorarea obiectelor, ea fiind introdusă în taina decorării de către mătușa mea, Elisaveta Buclescu. Astăzi, lucrăm împreună și am diversificat gama de obiecte: *cești, căni, toate mărimile de taiere, străchini, servicii de țuică, vin, platouri* etc.”

Ion (n. 1967): „Eu sunt fiul lui Nicolae Țambrea, cel vestit altădată pentru că era singurul care desena pe taiere *pupezele și cucii*, motive vechi în ceramica de Horezu, pe care astăzi oamenii le-au cam uitat. De când am deschis ochii, am văzut în casă cum se fac oale, iar de lucrat, lucrez de la 14 ani. Am ambiția să-l urmez pe tata, care știa să facă cele mai frumoase ulcioare.

Eu lucrez și pentru tradiție, dar și pentru bani, pentru că trebuie să-mi întrețin familia. Motivele de la Horezu se mai și inventează, pentru că, vedeți, lucrând la un model se mai întâmplă și să mai și greșești și să-ți iasă altul, nou, care poate fi la fel de frumos ca unul

cunoscut. Dar sigur că, dacă vrem să facem tradiție, atunci punem pe taiere motive vechi: *altița, spicul de grâu, cârligele, soarele, steaua, cocoșul*. În afară de *pupeze* și de *cuci*, am scos acum *păunul* și *hora cocoșilor*. Nu am schimbat nimic din procedeele decorării. Folosesc tot gaița, cornul sau paiul. În privința modernizării, am introdus doar malaxorul electric pentru măcinatul pământului”.

Familia Valerian (Fig. 67)

Ion Bruno Valerian: „În urmă cu 20 de ani, am simțit o atracție pentru arta olăritului. Căutam prin târguri, piețe, podurile caselor obiecte vechi din ceramică făcute la Horezu, creații ale meșterilor populari din zonă pentru a analiza tehnica realizării acestora, urmând să merg efectiv în ateliere unde am reușit să aflu modul de preparare a unui bulgăre de lut și ulterior modelarea acestuia, petrecându-mi mult timp pe lângă modelatorul Viorel Handoreanu.

Mi-am construit singur atelierul de olărit, cuptorul de cărămidă l-am realizat împreună cu nea’ Nelică de la Slătioara, am confecționat instrumentele de pictură (coarnele de vițel) și așa a început povestea, considerată de pe atunci, pentru mine «fără sfârșit». În următorii ani, am căutat să dezvolt tehnica de modelaj și pictură pentru realizarea unor obiecte care să bucure ochii vizitatorilor atelierului și, în același timp, să respect standardul tradițional al acestor piese”.

Familia Vegheanu (Fig. 68)

Elena (n. 1950): „Eu sunt din comuna Tomșani, satul Bogdănești, dar lucrez olărie de Horezu. Am lucrat 14 ani la Cooperativa de ceramică de la Horezu. Modelul meu la olărie a fost Ioana Mischiu, renumită în Horezu, de la care am învățat foarte mult despre tradiția olăritului.

Acum lucrez în atelierul nostru. I-am învățat și pe copii mei, pe Elena Șuiu, care decorează, și pe Vali Vegheanu, care modelează platouri, castroane, străchini. Avem o meserie frumoasă”.

Familia Vișoreanu (Fig. 69-71)

Eufrosina (1935-2013): „Casa mea este acum casa amintirilor... Mă gândesc de multe ori la viața mea cu Victor, o viață normală, foarte frumoasă; am fost umăr lângă umăr, la roată! Mi-a părut bine că am avut bărbat un om așa de bun, foarte bun meșter, asemănător cu tata. Amândoi am fost din familie de olari. Pe tata l-a chemat Gheorghe

Giubega; lucra foarte frumos, am și acum obiecte de la el. Și tatăl lui Victor, Gheorghe Vicșoreanu, era un olar renumit și de la el avem aici lucruri foarte frumoase.

Mi-amintesc cum lucram și îl ajutam pe tata, când eram mică; dar el mă alerga, nu mă lăsa să lucrez că zicea că e o meserie foarte grea și de fete e dăunătoare, da' eu tot nu mă lăsam convinsă și tot mă duceam să lucrez și-l ajutam la toate muncile.

Cel mai mult îmi plăcea când scotea oalele din cuptor, așa de frumoase și strălucitoare de parcă erau Luceferii de pe cer și atunci, parcă, mai mult curaj îmi da, și îmi plăcea din ce în ce mai mult. Când tata a văzut că nu e chip să mă las de oale, a zis că poate așa e mai bine, dacă am înclinație către meserie, să urmez eu în familie. Și mama lucra, da' nu decora așa ca mine. Ea făcea și alte treburi – la străchinile de piață, mergea cu boii la munci la plai, la lemne. Farfurii făcea din astea călcate cu tiparul.

Mama m-a născut chiar în atelier și tot în atelier am crescut. Când pleca tata de-acasă și rămâneam noi, copiii, ne-ncăieram pe roată care să modelăm. Nu ne săturam de pământ! Știu să lucrez și la roată, da' pentru mine e greu acum să-mping gogoloțul. În rest, toate le fac singură, ați văzut, de câte ori ați venit, de atâtea ori m-ați găsit lucrând la oale... și singură!

Înainte oalele se făceau simple, da' era un bătrân, foarte bătrân – îmi povestea și mie mama că lucra foarte puțin, dacă lucra un obiect pe zi! Îl chema Baci, atâta știu, dar le decora atât de frumos! Când venea mama pe la mine, zicea: «Numai Baci lucra așa ca tine, așa mărunț!». De când m-am măritat, tot așa măruntaie din astea de modele am făcut pe obiecte!

Victor stătea destul de aproape de noi; el colabora cu tata, erau prieteni și lucrau împreună. El venea la noi ca să prindă meseria. Era mai mare cu opt ani ca mine, era născut în 1927. El, de fapt, nu a vrut să mă ia pe mine, ci pe soră-mea cea mare și el fiind în armată, soră-mea s-a măritat. A mai stat supărat doi-trei ani cu tata și atunci tata i-a spus că nu era bună soră-mea pentru el, că nu vedea meseria. I-a zis că doar cu mine o să facă treabă, că eu am înclinație pentru meserie.

Așa ne-am luat și am început să lucrăm amândoi. El fără meserie nu putea trăi și de atunci am fost unul lângă altul mereu. Toate le făceam din fugă, ca să fiu și în atelier și ca să-mi îngrijesc copiii. Mă întreceam cu Victor la decor. Eu nu puteam nici să dorm, gândindu-mă ce să fac ca să-l mulțumesc, ca să mă aprecieze el. Da' niciodată nu mi-a zis: «Bravo, uite ce frumos ai făcut!». Și-mi luam eu curaj și ziceam: «Ia uite

ce frumos făcui modelul!» și el doar mijea așa din gură, fără să zică nimic. Și i-am zis în ultimul an: «Uite, niciodată n-ai zis și tu: uite, muierea mea făcu ceva de pomină!». Și el mi-a zis: «Păi, dacă-ți ziceam eu ție lucrul ăsta, mai făceai? ». Noi niciodată nu ne copiam. Țștia tineri tot așa, trebuie să aibă ambiție. Eu mă sculam noaptea la unu-două și-mi puneam modelele pe hârtie, ca să nu le uit până a doua zi. Când eram concentrată la modelat, nici nu puteam vorbi sau răspundeam anevoie, că mă gândeam la ce să pun pe obiecte.

Nuși, băiatul nostru, de când s-a urcat pe roată, parcă a fost învățat. Victor trăia cu gândul că n-o să învețe meserie, da' de mine nu s-a mai gândit că o să continui după ce n-o să mai fie el. El mi-a zis să nu mai lucrez singură, că e prea greu și o să mă dărm. Da' ar fi fost mai greu de mine dacă nu lucram. Poate că nici nu mai eram! Dar lucrând, acolo pe roata lui, în atelier, îl simt lângă mine!

Dintre cei tineri, Sorin Giubega, nepotul meu, copilul lui frate-meu, este un meșter foarte bun; a lucrat trei ani cu mine, la roata lui Victor. Dar și el mai are de învățat, trebuie să creeze modele și să-și facă un stil al său. Tinerii trebuie să fie învățați să nu se depărteze de tradiție, să inventeze, dar în stilul nostru, de aici, al Horezului”.

Ion (n. 1968): „Eu am crescut în atelier, alături de părinții mei. Roțile se învârtteau de zor; a lui tata mai repede, când modela, a mamei mai lin, căci ea, în timp ce decora, gândea și la detaliile modelelor și la felul în care le așternea pe taier.

Tata, în afară de faptul că avea un talent deosebit la lucrutul și decoratul vaselor, avea și darul vorbei pline de duh. M-a atras către ceea ce fac acum și prin ceea ce îmi povestea. Eu sunt a cincea generație de olari din familia Vicșoreanu, din câte știa tata: străbunicul său Marin, bunicul Nicolae, tatăl Gheorghe – toți au fost olari. A urmat tata și acum am rămas eu să reprezint stilul Vicșoreanu.

Abia acum îmi explic ce înseamnă stilul nostru, după ce am privit și am analizat cu atenție toată colecția Vicșoreanu, ce conține obiectele părinților, dar și ale bunicilor. Colecția noastră este un fel de lecție de istorie a ceramicii de Horezu. Aici întâlnești și vechiul, și noul, modernul și motive simple ca un alfabet, dar și cele care dovedesc o imaginație bogată și un talent pe care aproape și eu îl invidiez.

Mă străduiesc și eu să fiu demn de tradiția cultivată de părinții mei. Tata spunea să nu lăsăm olăria, că strachina de Horezu este la fel de veche ca și fresca de la mănăstire. Am înțeles atunci că am și eu această datorie.

Despre *cocoș*, ca elementul definitoriu al stilului nostru, tata spunea cam așa: «Au și alții cocoși, ca motiv în ceramică, dar ăsta al nostru, de aici, este ca o emblemă – un cocoș oltenesc, plin de temperament, cu creasta țanțoșă. Al nostru este ca o victorie!»”.

Victor (1927-1993): „Lutul nu seamănă de la un centru la altul, după cum și procedeele decorării și ornamentele sunt specifice fiecărei zone. La Horezu, lutul este o humă grasă. Cel bun pentru olărie se găsește la circa trei metri adâncime, în timp ce în alte centre lutul se ia mai de la suprafață. După preparare el se transformă într-o pastă foarte fină care conține o cantitate mai mare de fier decât lutul din alte părți. După ce este modelat, decorat și ars, lutul nostru horezean sună ca un clopot. Datorită compoziției lui, care face și uscarea mai lentă, el dă posibilitatea meșterilor să lucreze un decor bogat al vasului potrivit gustului, tehnicii și talentului fiecărui olar.

Decoru-mi place cel mai mult. Și smalțul. Și îmi mai place ceva, dar îmi place cu năduf. Ultima noapte după ardere. Este noaptea în care nu se doarme. Înainte de a desface cuptorul. De gânduri nu se doarme. E vorba de o lună-două de muncă. E ceva nevăzut. Băgăm străchinile în cuptor, dar nu știm cum le scoatem. Sunt patru-cinci asemenea nopți pe an. Unele se termină bine... Altele, nu! Mi s-a întâmplat să scot cuptoare cu foarte puține defecte. Dar fără nici un defect nu se poate. Cred că un cuptor modern ar scoate nouășnouă la sută perfect. Acolo nu ai voie la rebuturi. La noi cuptorul e primitiv și e de mirare că scoatem bun și nouăzeci la sută. Și numai din cauza experienței. Altfel... Noi știm ce facem la cuptor, de acolo mai departe nu mai știm.

«Stilul Vicșoreanu» nu a venit de nicăieri, ci s-a născut după lungi cercetări și încercări de-a lungul anilor. Stilul Vicșoreanu s-a constituit în timp. S-a vorbit mult pe marginea lui. Este diferit de al celorlalți. Mi-am dorit ca ceramica lucrată de mine să poarte amprenta mea. El pleacă de la vechile motive decorative ale Horezului, cercetează timpul, vede prezentul și gândește viitorul.

El constă în prima creație a *jirăvitului* întregului vas cu motive specifice zonei etnografice a Horezului, nedepășind cu nimic tradiția. După atâția ani de meserie, m-am gândit să las și eu ceva din sufletul meu. Această jirăvire a întregului vas îi bucură ochiul privitorului; îl convinge și îl face să citească foarte discret motivele de pe obiect fără să-l plictisească, ci făcându-l să-și dea seama că există o putere de creație”.

ILUSTRĂȚII

Familia Albu

Fig. 1. Gheorghe Albu

Fig. 2. Maria Adriana Albu

Familia Andronie

Fig. 3. Liliana Andronie
<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Bănac

Fig. 4. Mariana Bănac

Familia Bâscu

Fig. 5. Ana Zâna Bâscu

Fig. 6. Ion Bâscu

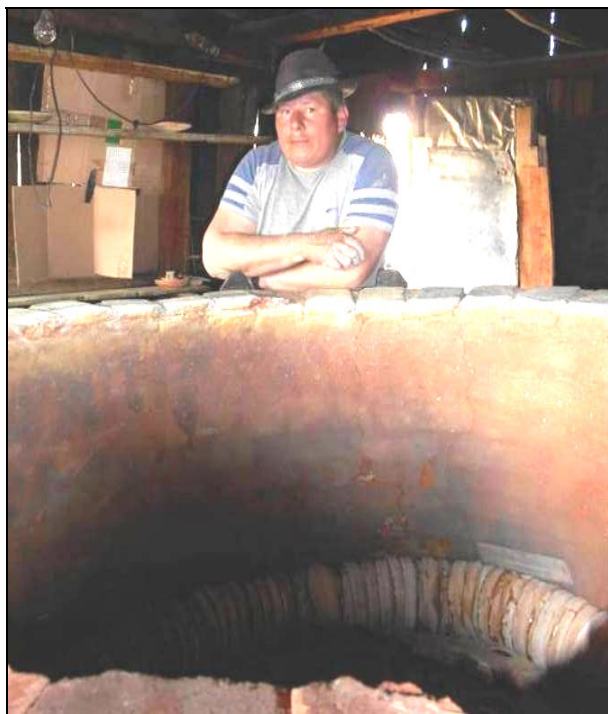

Fig. 7. Constantin Bâscu

Fig. 8. Elisabeta Bâscu
<https://biblioteca-digitala.ro>

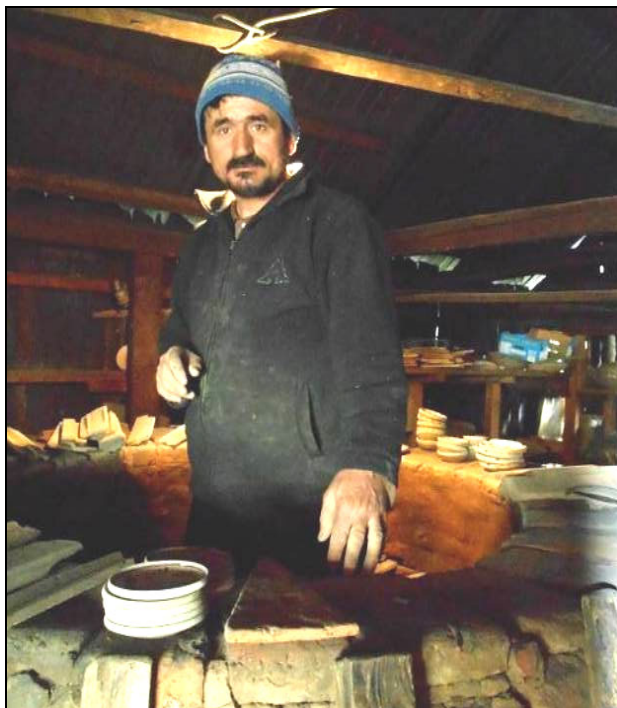

Fig. 9. Gheorghe Bâscu

Fig. 10. Ion Bâscu (n. 1940)
<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 11. Ion Bâscu (n. 1967)

Fig. 12. Leonida Bâscu
<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 13. Maria Bâscu

Fig. 14. Mihaela Bâscu

Fig. 15. Mihai Bâscu

Fig. 16. Nicu Mihai Bâscu

Familia Eftimie

Fig. 17. Iuliana Eftimie (căsătorită Avram)

<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Frigură

Fig. 18. Aida Frigură

Fig. 19. Florin Frigură

Fig. 20. Maria Frigură

Fig. 21. Viorel Frigură

Fig. 22. Ionel Frigură

Familia Giubega

Fig. 23. Marieta Giubega

<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 24. Sorin Giubega

Familia Handoreanu

Fig. 25. Nina Handoreanu

Fig. 26. Viorel Handoreanu

Familia Iorga

Fig. 27. Gheorghe Iorga

Fig. 28. Liviu Iorga

Fig. 29. Gheorghe și Maria Iorga
<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 30. Raluca Maria Iorga

Familia Miloiu

Fig. 31. Andra Miloiu (căsătorită Ciucă)

<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Mischiu (Constantin și Maria)

Fig. 32. Constantin Mischiu

Fig. 33. Maria Mischiu
<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 34. Gheorghe Mischiu

Fig. 35. Ștefan Mischiu

Fig. 36. Nicolae Mischiu

<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Mischiu (Dumitru și Ioana)

Fig. 37. Dumitru Mischiu

Fig. 38. Ioana Mischiu
<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Mischiu (Ion și Maria)

Fig. 39. Ion Mischiu

Fig. 40. Maria Mischiu
<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Mischiu (Ion și Felicia)

Fig. 41. Felicia Mischiu

Fig. 42. Ion Mischiu

Familia Nicu

Fig. 43. Felicia Nicu

Familia OGREZEANU

Fig. 44. Stelian OGREZEANU

Familia Olaru

Fig. 45. Vasilica Olaru

<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Paloși

Fig. 46. Ionel Paloși

Fig. 47. Mihaela Paloși

<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Pietraru

Fig. 48. Laurențiu Pietraru

Fig. 49. Nicoleta Pietraru

Familia Popa

Fig. 50. Costel Popa

Fig. 51. Georgeta Popa

Fig. 52. Ionel Popa
<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Popescu

Fig. 53. Diana Popescu

Familia Puețu

Fig. 54. Ion Puețu

<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 55. Ion și Aurelia Puețu

Familia Șodolescu

Fig. 56. Ana Șodolescu
<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Ștefănescu-Buși

Fig. 57. Maria Ștefănescu-Buși

Fig. 58. Didi Ștefănescu-Buși

<https://biblioteca-digitala.ro>

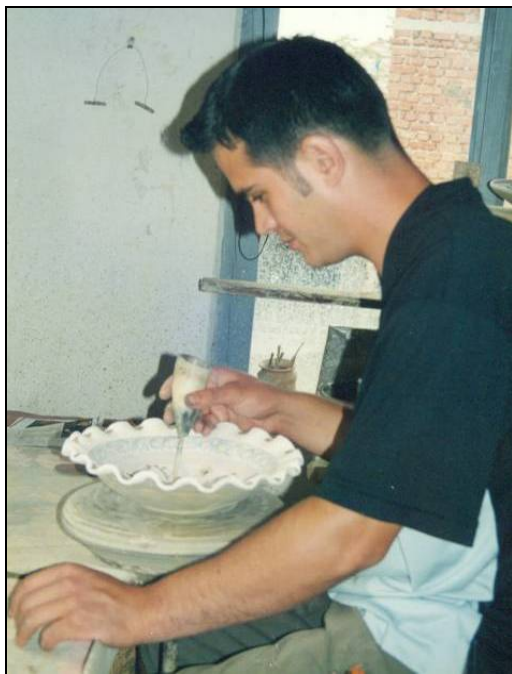
Familia Tănăsescu

Fig. 59. Cristian Tănăsescu

Fig. 60. Viorel și Andreea Mihaela Tănăsescu

<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Țambrea

Fig. 61. Carmina Țambrea

Fig. 62. Cristian Țambrea

<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 63. Elena Țambrea

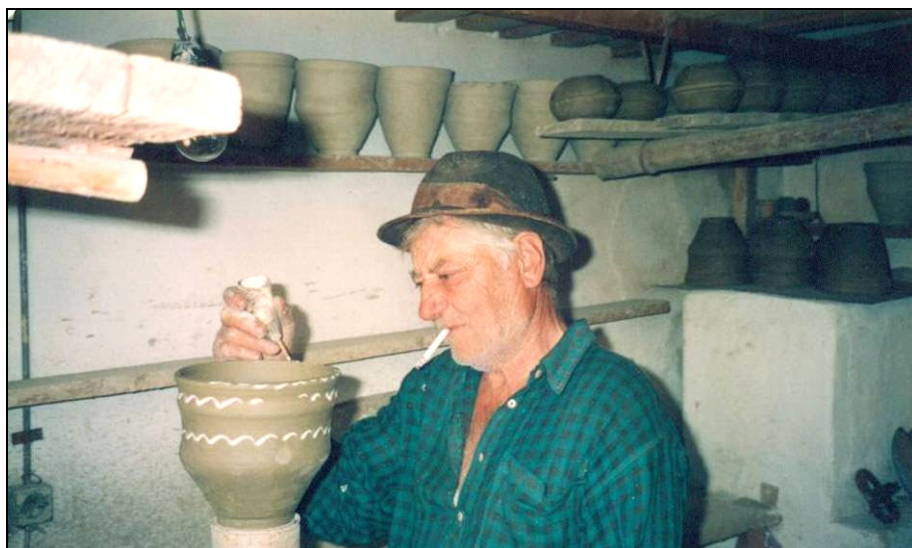

Fig. 64. Gheorghe Țambrea (n. 1936)

<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 65. Gheorghe Țambrea (n. 1967)

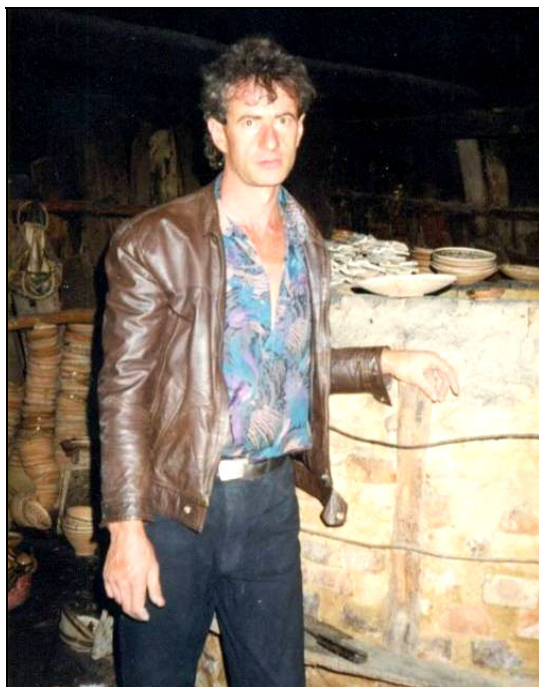

Fig. 66. Ion Țambrea

<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Valerian

Fig. 67. Ion Bruno Valerian

Familia VegheanuFig. 68. Elena Vegheanu
<https://biblioteca-digitala.ro>

Familia Vișoreanu

Fig. 69. Eufrosina Vișoreanu

Fig. 70. Ion Vișoreanu

Fig. 71. Victor Vișoreanu (1927-1993)

<https://biblioteca-digitala.ro>

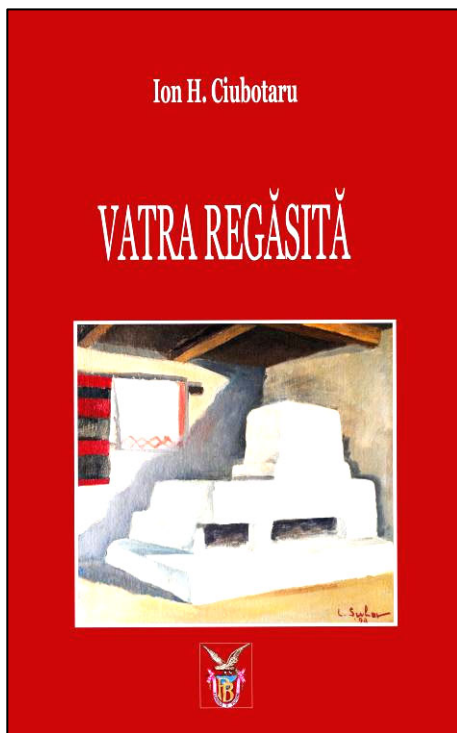
SUB SEMNUL VETREI STRĂBUNE

Viorica NIȘCOV*

Însemnările autobiografice ale profesorului și prestigiosului etnolog Ion H. Ciubotaru (discipol al nedreptățiului Petru Caraman, căruia i-a publicat 18 volume postum), întemeietorul *Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei* (AFMB), autor a numeroase volume monografice cuprinzând cercetări de teren (proprii sau în colaborare) precum și a numeroase studii de specialitate, fac de astă dată obiectul unui volum cuprinzător (peste 400 de pagini)¹ apărut într-o ediție splendidă, ilustrată cu fotografii, multe color, înfățișând persoane, peisaje, monumente din orașele vizitate în țară sau străinătate.

De ce *Vatra*? Ne-o spune autorul însuși cu vibrația unei bucurii domoale, ușor melancolice ce dă seama de orientarea psihologică și profesională a autorului care declară într-un

„Cuvânt înainte”: *Am așezat rândurile de mai jos sub semnul vetrei, fiindcă acest reper al existenței noastre reprezintă trăinicia, statornicia, durata. Este însăși inima casei părintești și a satului în care am văzut lumina zilei, acel loc bun ales de înaintași, generator de atâtea valori materiale și spirituale. În jurul vetrei gravitează forța magică a întregului univers domestic* (p. 5).

* București – România.

¹ Ion H. Ciubotaru, *Vatra regăsită*, Iași, Editura Presa Bună, 2021, 468 p.
<https://biblioteca-digitala.ro>

Înfățișate în ordine cronologică, însemnările constituie un prețios document care privește nu doar etape ale vieții și activității profesionale ale profesorului Ion H. Ciubotaru ci mai cu seamă *viața folclorică* din zonele străbătute cu trenul, cu felurite „ocazii” sau bătute de multe ori chiar cu piciorul în partea de nord a Moldovei și Bucovinei. Scopul: strângerea de material folcloric pentru *Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei*. Însemnările sunt totodată o expresie a împletirii între viața privată prezentată cronologic a autorului (venind el însuși direct din lumea satului din nordul Moldovei), istoria mică locală și istoria mare a țării. Aflăm astfel, pe de-o parte, informații ce țin de domeniul etnografic, cum ar fi succesiunea proceselor agricole și importanța lor în viața satului („îmblătirea grâului” de pildă), pe de alta asistăm la scene petrecute după război și în timpul comunismului, cum ar fi foametea din 1946, plecarea Regelui, felul în care oamenii încercau să reziste colectivizării forțate, apoi brutalitățile soldaților sovietici „eliberatori”, dările la stat sintetizate de formulări ironice inventate *ad hoc* de oameni, de tipul: „Țăranului nu-i da cu bota,/ Dă-i pământ și ie-i recolta”. Acest segment al *Vetrei regăsite* asumă o valoare istorică inestimabilă, aceea a condiției *martorului*. A unui martor din interior, informat, comprehensiv, dotat cu o memorie excepțională și cu un spirit de observație pe măsură. Asistăm totodată la înțelegerea profundă a condiției celui care lucrează din greu pământul mânat de sentimentul fie și subconștient că „Agricultura nu-i o meserie (...). E glasul pământului care răzbate până la noi din străfundurile vremii. E chemarea care ne încântă auzul de veacuri, ținându-ne laolaltă. (...) Agricultura este limanul spre care ne întoarcem, ori de câte ori obosim. (...) Este locul liniștit, unde ne putem aduna gândurile, regăsindu-ne” (p. 71). Sunt pasaje în această carte care ar merita cu prisosință să figureze în manualele școlare ca *istorie trăită și mărturisită*.

Reiese cu claritate, din chiar titlul volumului, interesul pasionat al autorului pentru *tradiție*, datinile constituind obiectul predilect al cercetărilor sale, deși, pe teren fiind, a înregistrat tot ce i se putea oferi de la basme, legende și snoave, la obiceiuri funerare și cântece de joc. Este atras în mod special de stilurile arhaice, de piese inedite abia știute încă astăzi de către un bătrân sau o bătrână din satele cercetate, ale căror biografii, adesea detaliate, autorul nu ezită să ni le furnizeze cu bucuria celui care descoperă comori nebănuite în cele mai umile locuri. De aceea un loc important este acordat portretelor, vieții și destinului celor de la care înregistrează mai cu seamă piese străvechi sau povestiri legate de credințe ori superstiții locale. Portretele lor nu sunt statice, ci în

mișcare, ele se încheagă din chiar conținutul și modul relatărilor în graiul locurilor cercetate. Impresionează la acest nivel respectul profund pe care profesorul-culegător îl datorează acestor anonimi păstrători de tradiții, cel mai adesea oameni umili, muncitori de ocupațiile lor grele, oameni cu care știe să comunice bine, să le câștige nu doar încrederea, ci, adesea, și prietenia. Despre lăutarul Ursuleac de 60 de ani, venit pe jos 12 km pe vreme de iarnă, spre a vorbi cu Ion H. Ciubotaru, acesta notează: „Nu cred că îmi dorisem vreodată mai mult să-i pot oferi interlocutorului meu un pahar de băutură. Din păcate, îmi era peste putință. Tot ce mai aveam în buzunar era suma de 16 lei, contravaloarea biletului de tren” (p. 403). Abordarea respectuoasă, profund umană, a celor care îi furnizează piesele râvnite îi face cinste autorului și dă seama de calitățile sale sufletești: comprehensiune, finețe, capacitate de a se mula pe modul de comunicare a interlocutorului. Impresionează foarte plăcut deschiderea excepțională față de semenii, grija respectuoasă, într-un fel recunoștința față de cei ce i-au furnizat piesele căutate: „Capacitatea de a-mi iubi semenii și a mă simți solidar cu ei am dobândit-o la o vârstă fragedă, prin pildele oferite de cei pe care mi i-am tot luat ca modele” (p. 6).

Însemnările au toate caracteristicile unei proze de bună calitate: evocarea unor scene petrecute în trecut – trăite de autor sau povestite de alții, acestea din urmă relatate cu o vigoare și precizie ca și cum profesorul Ciubotaru ar fi fost el însuși de față – sunt aduse cu multă pricepere narativă în chiar prezentul cititorului (v. între multe altele descrierea ospățului de la primăria din Borca de Jos, istoriile felurite despre oamenii din satele cercetate, precum, să zicem la întâmplare, despre viața meșterului fierar Huminiuc din chiar satul Arborea), detalierea cu finețe a fizionomiilor, descrierea vestimentară a persoanelor de la care înregistrează piese folclorice este atât de concretă și expresivă încât cititorul e introdus pe această cale în chiar narațiunea care i se adresează. „Dinspre căsuța de sub dâmb, urca o bătrână ușor aplecată de șale, îmbrăcată într-un costum popular din zona de munte a Neamțului și îmbrăbodită cu un bariz negru, de sub care se ivea o grimea albă cu ploiță. Ținea mâna dreaptă la spate, iar în stânga ducea un buchețel de flori primăvăratice” (p. 273-274). Motiv pentru care *Vatra regăsită* este nu doar o scriere document, ci și o scriere **literară** de cea mai bună calitate. Impresionează portretele interlocutorilor precum, între multe altele, acela al Varvarei Furtună din satul Sabasa, de la care autorul a înregistrat „cântări, cu versuri și melodii nemaiauzite,

care își mângâiau sufletul” (p. 274). Sau a unor oameni întâmplător întâlniți care îl ajută în strângerea de material folcloric de calitate, precum preotul din Ortoaia care, cu excepțională generozitate, îl însoțește la sătenii cunoscuți ca buni cântăreți sau buni povestitori de legende locale. Generozitatea autorului cheamă printr-un soi de afinitate electivă bunăvoința și răspunsul adecvat al interlocutorilor ocazionali.

Impresionante sunt detaliile privind localizările (frecvent cu mare bogăție de date geografice) destinate a conferi vivacitate și veridicitate expunerii. „Emoționat, am încercat să cuprind totul cu privirea. Era o bătătură largă, în care ar fi încăput două gospodării. Casa, acareturile și livada se întindeau pe vreo jumătate de hectar. Înspre miazăzi, se vedea un nuc aplecat într-o parte, a cărui coroană nu mai avea amploarea de odinioară” (p. 256). Pline de tot interesul sunt de asemenea descrierile de arhitectură locală ca și modul de a le pune în pagină, pe îndelete, fără grabă, precum și genealogiile privitoare nu doar la propria familie, ci și la cei care îi furnizează informațiile dorite.

Există în carte foarte frumoase descrieri de natură, peste tot întâlnești peisaje mirifice, după cum ne învăluie bucuria povestitorului care deapănă pe ritmuri variate și cu o nuanță nostalgică întâmplări de odinioară.

În materie de portrete, foarte reușite sunt cele ale lui Florin Bucescu și Viorel Bârleanu, „profesori de liceu, aspiranți la consacrarea etnomuzicologică” și care, pasionați de folclor, anume de „doina rădăuțeană”, izbutesc în cele din urmă și în ciuda tuturor piedicilor, dar ajutați masiv, teoretic și metodologic, de profesorul Ciubotaru, să scrie despre subiectul lor de elecție ba chiar să publice, cu același ajutor, în *Anuarul de lingvistică și istorie literară*, și să devină cu timpul colaboratori permanenți ai *Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei*. Profesorul Ciubotaru i-a îndrumat, le-a lărgit orizontul, practic i-a format ca etnologi, cei doi profesori dovedindu-se persoane de excelentă calitate umană și intelectuală, capabili să interacționeze activ cu convorbitorii lor săteni. „Fiind crescuți la țară, cei doi profesori de muzică nu ezitau să-și ajute gazdele la treburile din gospodărie, despovărându-i de grijile cotidiene, pentru ca apoi să stea la taifas pe îndelete” (p. 247).

Cartea e pitorească, abundă în portrete, în povești, în amintiri. Se adresează atât specialiștilor, respectiv etnologilor, cât și publicului larg interesat de satul românesc din nordul Moldovei, din perioada interbelică și după 1945, precum și celor interesați pur și simplu de *pagini literare* de cea mai bună calitate pe teme de istorie locală și nu numai.

OVIDIU BÂRLEA ȘI ION MUȘLEA

Iordan DATCU*

Personalitatea față de care Ovidiu Bârlea și-a manifestat cea mai mare apropiere sufletească a fost fără îndoială Ion Mușlea, cel care a întemeiat în 1930 Arhiva de Folclor a Academiei Române, care „a fost întâi de toate un organizator”, care a dus la bun sfârșit proiectele acesteia, care a sistematizat răspunsurile la mai multe chestionare lansate, care a organizat fișierul Arhivei „în chipul cel mai metodic”, fișier alcătuit „de la motiv și element, prin care Arhiva de Folclor se aseamăna cu o farmacie cu sertarele riguros compartimentate și etichetate”, care „a intuit cu sagacitate că o bibliografie științifică e prima nevoie a unei discipline în formare”, care a condus, între anii 1957-1959, *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, care a publicat studiile *Viața și opera doctorului Vasile Popp* (1928), *Ion Pop Reteganul folclorist* (1955), *Samuil Micu-Clain și folclorul* (1956), *Timotei Cipariu și literatura populară* (1964), care a publicat, între anii 1932 și 1945, cele șapte volume ale *Anuarului Arhivei de Folclor*, care a publicat excelente ediții critice ale unor vechi colecții de folclor. A corespondat cu el trimițându-i,

* Folclorist, istoric literar și editor, București – România.
<https://biblioteca-digitala.ro>

între anii 1959 și 1966, 18 misive, de la destinatar primind, între anii 1957 și 1966, 29 de scrisori¹. L-a apreciat deopotrivă pe specialistul în folclor și pe omul Ion Mușlea: „Ca om, mie mi-a plăcut foarte mult încă de la început. Avea o franchețe care te surprindea plăcut. Nu umbla cu ocolișuri, nu spunea vorbe în doi peri. De fapt, așa se întâmplă, omul care-i om îl simți după primele schimburi de cuvinte. Îți dai seama dacă ești cu el pe aceeași lungime de undă sau nu. Un om deschis. Era rezervat doar cu aceia care i se părea lui că urmăresc alte lucruri, față de care avea unele bănuieli. Dar chiar și cu cei pe care-i suspecta că n-ar fi chiar cum trebuie s-a purtat întotdeauna fără cusur. N-a fost un om ascuns, cum sunt atâția: oferea cu plăcere toate lămuririle care i se cereau. N-a ținut nimic ascuns pentru sine. La fel se purta și cu românii și cu cei din străinătate, care îi cereau informații din Arhivă. A fost un om foarte corect, exemplar!”²

Ion Mușlea l-a apreciat la superlativ pe folcloristul care-i era excelent prieten: „Bârlea era cel mai pregătit cercetător de literatură populară, atât în munca de teren, cât și în cercetările de bibliotecă. Pasiunea și puterea lui de muncă sunt uimitoare. Cultura frumoasă și o inteligență ascuțită și pătrunzătoare îl fac să descopere substraturile vieții și manifestărilor populare”³.

Ovidiu Bârlea a remarcat temeinicia cu care Mușlea analiza o carte, un studiu. Recenzia acestuia la studiul lui Bârlea intitulat *Atanasie Marienescu folclorist*, apărută în *Studia Universitas Babeș-Bolyai*, seria *Philologia* (fasc. 2, 1965, p. 141-147), l-a încântat pe autorul studiului: „... recenzia e mai mult decât măgulitoare în aprecierile super-superlative, care desigur că vor irita pe mulți «amici» ai mei și mai cu seamă ai dv., cu toate că, în ansamblu (deci, și un totuși!) recenzia poartă urmele caracteristice celor din faimosul triumphi – pentru cine le paște, evident! N-am zis bine? M-am bucurat că ați mai adăugat o piatră la sorbul bietului Marienescu, hulit mai cu seamă de conaționali lui de la sus de Mureș. Informațiile date sunt binevenite pentru conturarea omului și epocii, reiese

¹ Dialogul lor epistolar a fost publicat de Cosmina Timocea-Mocanu sub titlul *Un epistolar inedit: Ion Mușlea – Ovidiu Bârlea*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (AMEM), XVII, 2017, p. 361-450.

² Ion H. Ciubotaru, *Sub semnul prieteniei cu Petru Caraman*, în AMEM, XVII, 2017, p. 328.

³ Ion Mușlea, „Din activitatea mea de folclorist. Contribuții la cunoașterea mișcării folclorice românești între anii 1925-1965”, în vol. *Arhiva de Folclor a Academiei Române. Studii, memorii ale întemeierii, rapoarte de activitate, chestionare, 1930-1948*. Ediție critică, note, cronologie, comentarii și bibliografie de Ion Cuceu și Maria Cuceu. Prefață de Ion Cuceu, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2005, p. 201.

că avea antene mai lungi de cum le arătam eu. Mai sunt și altele – pe care credeam că le adăugați (și de care mă temeam mai mult!) – găsite de mine după ce am dat studiul, scris în 1950, la care ulterior n-am făcut decât să scot, să reduc și să fac foarte mici îndreptări la ceea ce era depășit acum 5-6 ani, când i-am făcut ultima revizie. Recenzia dv. m-a bucurat și pentru faptul că, în sfârșit, am putut citi și eu o recenzie, așa cum ar trebui să se scrie, constructiv și cu migală, chiar dacă laudele sunt debordante și iritante pentru... unii. Că vă mulțumesc, se înțelege, și e prea puțin”⁴.

O precizare: „faimosul triumghi”, la care face trimitere Bârlea ceva mai sus, sunt edițiile excelent îngrijite de Ion Mușlea: Nicolae Pauleti (1962), G. Alexici (1966), George Pitiș⁵ (1968), însoțite de adâncite studii introductive și de comentarii.

Correspondența dintre cei doi a fost una profesională. Mușlea voia, între altele, să știe de la Bârlea cum mergeau pregătirile pentru tipar ale bibliografiei generale a etnografiei și folclorului românesc, la care era colaborator de seamă, care era situația unor articole ale sale trimise la revista de specialitate de la București, dorea să i se trimită *buletinul* Institutului condus de G. Călinescu, care se numea de fapt *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, dar voia, totodată, să afle ce zvonuri se mai vânturau la Institutul de Folclor. Își trimit cărți: Mușlea îi trimite, spre exemplu, un volum Aarne-Thompson și cartea lui Mircea V. Stănescu-Arădanul, *Prosa populară. Povești culese și corese* (tom I, Timișoara, 1860). Bârlea i-a citit dactilograma ediției Nicolae Pauleti și i-a făcut corecturile la *Arta țăranilor români din Transilvania. Icoane pe sticlă și xilografuri*. Soția lui Ion Mușlea, Maria Mușlea, i-a mulțumit și ea lui Bârlea pentru lectura ediției Pauleti: „Grozav de bine i-a căzut ajutorul pe care i-l dai ca prieten și specialist. Mă mir că ți-ai sacrificat atâta vreme, și în ce timp «fulger»! I-am spus lui Mușlea că-ți rămâne dator cu muncă de jumătate de normă, plus «amorul», pe care nu ți-l poți recompensa niciodată!”

Mușlea a fost un sistematic și entuziast cititor a tot ceea ce publica Bârlea și a ceea ce i se trimitea în manuscris, i-a citit studiul

⁴ Cosmina Timoce-Mocanu, *op. cit.*, p. 437-438. În continuare toate citatele din scrisorile celor doi se dau din această sursă.

⁵ Cu titlul pe care i l-a dat Ion Mușlea, *George Pitiș, folclorist și etnograf*, cartea este percepută ca o monografie. Așa credea despre ea, înainte de a o vedea, într-o scrisoare către Ion Taloș din 8 noiembrie 1967: „monografia Pitiș”. Cartea trebuia să se intituleze G. Pitiș, *Studii de folclor și etnografie*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Mușlea. Un publicist, Al. Cerna-Rădulescu, i-a făcut un dur reproș lui Mușlea pentru incorectitudinea titlului, ca să spunem doar atât. Ediția a apărut postum.

Folclorul în „Țiganiada” lui Ion Budai-Deleanu, pe care autorul lui îl trimisese pentru un volum ce urma să apară la Cluj, în care a apreciat felul în care a fost conceput și construit, i-a comunicat unele inadvertențe și scăpări. Se bucură când află că va pleca la tipar *Monografia Pădureni*, despre care Bârlea îi scrisese, la 9 mai 1960, că lucrează la volumul al treilea. Monografia n-a apărut însă nici până acum. În 12 decembrie 1965 îl felicită pentru studiul *Sărutul pământului în romanul „Ion”*, iar în februarie 1966, după ce îi citise studiile *Folclorul arhaic și poezia lui Blaga și Filonul folcloric în poezia lui Goga*, exultă: „Ești extraordinar. Cele multe înainte!” Primește felicitări și de la Maria Mușlea, colaboratoare a soțului său și admiratoare și ea a savantului Bârlea: „Vai, și multe mai știi, domnule Bârlea. E nemaipomenit: Folclorist emerit! Acu pricep eu de ce nu te mulțumește nimeni: ai prea multe calități!”

Ovidiu Bârlea a admirat la Ion Mușlea „trăsătura lui dominantă: aceea de organizator, de gospodar meticulos și conștiincios în cele mari, ca și în cele mici. Să fi căutat mult, atât Sextil Pușcariu, cât și Ion Bianu, și n-ar fi putut găsi om mai potrivit pentru a întemeia și apoi conduce tânăra Arhivă de Folclor a Academiei Române, înființată pe lângă Muzeul Limbii Române din capitala Transilvaniei. Nu e nici o exagerare în comparația că ceea ce a realizat Ion Bianu prin Biblioteca Academiei Române a înfăptuit și Ion Mușlea prin Arhiva de Folclor a înaltei instituții culturale”⁶.

Mare considerație a avut și pentru îngrijitorul edițiilor critice *Cântări și strigături românești de cari cântă fetele și ficiorii jucând, scrise de Nicolae Pauleti în Roșia în anul 1838* (1962), G. Alexici, *Texte din literatura poporană română*, tom II (inedit) (1966) și *George Pitiș, folclorist și etnograf* (1968). Despre ediția G. Alexici i-a scris: „Ați avut mână bună și folcloristica va înregistra actul dv. cu meritele care se cuvin. După Pauleti, e a doua mare restituire a unor lucrări ca și pierdute. Mi-a plăcut mult de tot și prefața și îndrăznesc să spun că bate pe cea de la Pauleti. E scrisă, cum să vă spun, într-un stil alert, ca într-o suflare, și mai cu seamă cu multă finețe și pătrundere. N-am bănuir că sunteți în stare de subtilități, ținând seama de mediul trocăresc, deloc poetic ca atmosferă (a se vedea și *Hronicul* regretatului dv. amic), dar asocierea unor texte cu lumea din care a ieșit Lică Sămădău, apoi evidențierea acelora care poartă pecete eminesciană denotă ceva peste ceea ce lumea așteaptă în mod obișnuit de la folclorist. E bine urmărită și filiația unor texte cu A[nton]

⁶ Ovidiu Bârlea, *Efigii*, București, Editura Cartea Românească, 1987, p. 180.

Pann și caietele de «verșuri» ale «studenților». E semnificativ că tocmai Ineul, adică un târg, semi-urbe e «centrala» acestora, cum era și de așteptat de la situația lui mai ridicată”.

Cu aceeași mare considerație i-a lăudat unele studii, precum *Timotei Cipariu și literatura populară* (1964): „Vă felicit călduros și vă mulțumesc pentru că ați dezgropat un aspect foarte puțin cunoscut la acest mare bărbat... L-ați scris bine, cu nerv și chiar cu unele insinuări (cine este aceea «ea», de la care notase niște texte? Ați pus-o așa, fără comentarii, pentru ca lumea să umble cu fel de fel de presupuneri. Nu uitați că la fel se va putea scrie despre dv. în legătură cu vreo anumită «ea»: doamna Mușlea știe mai bine, sper!!)”.

Ion Mușlea ducându-se la București doar o dată pe an, când întâlnirea cu Ovidiu Bârlea, în modesta locuință a acestuia din strada Sfinții Apostoli, o pune pe primul loc în rigurosul său plan de călătorie, iar acesta vizitându-l la Cluj când se ducea sau revenea de la Mogoș, din Munții Apuseni, corespondența dintre ei a fost aceea prin care au comunicat cel mai mult.

Pe lângă meritele științifice pe care le-am amintit, Bârlea a admirat la Ion Mușlea civilitatea rară, firea deschisă și jovialitatea. Aceasta din urmă explică și dorința irepresibilă și plăcerea lui Mușlea de a se vedea cu prietenul de la București, „plăcere care ascunde în fapt – scrie Cosmina Timoce-Mocanu – admirația și respectul său nemărginit pentru o serie de calități umane pe care Bârlea le deținea în gradul cel mai înalt: un spirit de observație a realității hipertrofiat, corectitudine, verticalitate, intransigență, curaj de a spune lucrurilor pe nume, chiar cu riscul supărării interlocutorilor. Concentrate într-un singur om și îngemănate cu înalte competențe profesionale, aceste calități produc mirare și atrag”. De aceea, solicitările de scrisori și de invitații la vizite curg din partea soților Mușlea: 28 octombrie 1956, „Aștept să scrii multe sau să vii”; 13 ianuarie 1954, „Dacă – horribile dictu! – nu ne întâlnim, aștept scrisoarea «despre multe și mărunte – mai ales folcloristice»; 2 iunie 1956, „Foarte amuzante chestiunile Chițimia – Călinescu et comp”. Scrisoarea în care Bârlea a dezvăluit acele chestiuni lipsește. Credem că era vorba de faptul că la Institutul de Istorie Literară și Folclor au fost proiectate două manuale de folclor. La unul dintre ele colaborau I.C. Chițimia, Ovidiu Papadima și Gheorghe Vrabie. La editură ei au aflat că pe frontispiciu apărea și G. Călinescu, în calitate de coordonator. Au protestat și G. Călinescu a aflat. Dăm mai departe mărturisirea făcută de I.C. Chițimia într-un interviu acordat lui I. Oprea: „La prima întâlnire [Călinescu] m-a întrebat: «Chițimia, am auzit că ai fost împotriva mea pentru manualul de folclor!»

Am spus: «Domnule Profesor, n-am fost împotrivă, dar mi s-a părut că e o situație nepotrivită și că e jignitor pentru dumneavoastră să vă treacă între cei care au lucrat când n-ați participat». «De acord». Drept urmare, lucrarea a căzut. Dacă ar fi rămas Călinescu coordonator sau colaborator, lucrarea apărea. Dar pentru c-am rămas numai noi, lucrarea s-a topit și fiecare a folosit materialele cum a crezut de cuviință⁷. N-a apărut nici celălalt manual, la care lucraseră, între alții, Valeriu Ciobanu, Lucia Ionescu Cancenian. Fusesse propus să colaboreze și... Șerban Cioculescu. La răspunsul că el nu se ocupase până atunci de folclor, G. Călinescu i-a răspuns că are nevoie de un... genuin. Cioculescu nu s-a lăsat convins⁷.

După această paranteză, mai dăm câteva chemări ale soților Mușlea. La 5 ianuarie 1957: „Scrisoarea d-tale ne-a făcut, soției mele și mie, multă plăcere. O așteptam. Prietenii sunt din ce în ce mai rari (...) Când mai dai pe aici? Ce noutăți folclorice mai transmiți? Mi-e dor de d-ta!” La 28 mai 1958: „Despre relațiile cu... și alte răutăți, te rog să-mi scrii curând, căci îmi place grozav. De când n-am mai bârfit, Doamne!” La 18 septembrie 1959: „Și nu uita să dai pe aici, cât mai curând. Ar fi o mare bucurie pentru amândoi”. La 29 decembrie 1959: „Ai fost prin Mocănime? Pare c-ai mai avut concediu. Poate te-ai întors și mai «zigan», ca Anteu. M-aș bucura să-mi scrii multe, când poți, firește. Sunt atâtea și atâtea lucruri de care aud numai prin d-ta”. La 10 aprilie 1965: „Te rog scrie-mi ce mai faci și ce mai știi, cât de multe! Le aștept, cu nerăbdare, cu drag”. La 19 februarie 1966: „Amândoi te așteptăm cu nerăbdare și mult drag”. Mușlea gusta răutățile spuse de Bârlea despre Mihai Pop, poreclit „marele șerif”, „unchiul Sam” (poreclă dată profesorului după ce s-a întors din SUA), „hoțul și șmecherul”, cu însușirile lui „cameleonice”, sforarul. Sforar era și pentru Mușlea, dar acesta a recunoscut, în scrisoarea din 19 februarie 1966, că Mihai Pop a tras bine sforile într-o chestiune care îl interesa pe folcloristul clujean: „Conu Mișu a fost «grozav» în vizita făcută aici. Teribil sforar, dar nouă ne-a căzut bine, căci a «aranjat pe danubian» și pe cei ce-l susțineau”. „Danubianul” fiind Nicolae Dunăre.

Mușlea l-a întrebat pe Bârlea ce conferențieri să invite la o sesiune de comunicări despre *Miorița*. Acesta i-a răspuns despre doi, Adrian Fochi și cel amintit mai sus. Despre Adrian Fochi: „Dacă aș fi eu amfitrionul, l-aș invita numai ca «inculpat», fiindcă, în principiu, el și-a spus cuvântul în carte, rămâne să «răspundă» celorlalți. E adevărat, însă,

⁷ I. Opreșan, G. Călinescu. *Spectacolul personalității. Dialoguri adnotate*, București, Editura Vestala, 1999, p. 88-89.

cum ziceați, c-are ambiție și e lung și bătaios la cuvânt. În orice caz, o comunicare n-are rost să i se mai ceară, scriind el aproape 500 pagini la temă! În cele din urmă, pare că mai multe argumente sunt contrar invitării”. Despre celălalt: „Am uitat să vă spun că regret că nu l-ați invitat pe Dunăre, să se reverse asupra *Mioriței* (atunci să fi văzut catastrofa! Diluviul ar fi fost mic pe lângă valurile lui!)”.

Nicăieri, în corespondența cu alți parteneri de dialog epistolar, Bârlea nu apare mai firesc, mai degajat, mai deschis, mai necenzurat, mai pus pe glume decât în scrisorile către Mușlea. Nu doar cei amintiți sunt tratați cum am văzut. Mai sunt și alții. Într-un alt registru se înscriu tachinările adresate lui Mușlea, pentru *escapadele* lui, se subînțelege că erotice, „în afara zonei de supraveghere matrimonială”, pentru că are „pasiunea dubletelor în domeniul erotic”. Bârlea, cu șarmul lui și cu tactul lui făcea obiect de glumă din precara stare de sănătate a lui Mușlea, în scrisoarea din 24 septembrie 1959: „Mă bucur din toată inima că d-na Mușlea s-a refăcut, întrecându-vă, ca întotdeauna, căci eu, de când vă cunosc – acuși se împlinește deceniul – tot așa hodorogit vă știu (e, v-am zis-o? Na! Și ce-o să mai jubileze doamna Mușlea, dându-mi firește, de o mie de ori dreptate. De altfel, și dânsa are o parte de vină, fiindcă v-a lăsat așa, să umblați nestingherit... știți dv. prea bine pe unde, dar uite că a venit vremea să dați seama!!!)”.

O notă aparte o dau, în scrisorile sale, mărturisirile despre firea sa, precum următoarele: „prea mocan, incompatibil cu miticizarea”; „rădăcinile de mocan îs prea tari: n-am ce face!”; „al dracului, așa e, sunt ș-oi fi până în ceasul de-oi muri!, vorba folclorului”; om rău, răutatea devenindu-i „un fel de a doua natură”; om ironic, dar ironia sa – aduce el precizarea – nu conține „niciun fel de fiere, mai degrabă puțină miere, chiar unde se pare că nu e”.

Ovidiu Bârlea nu prea a iubit Bucureștiul, în care și-a făcut studiile universitare (1937-1939, 1940-1942), în care era, din 1949, cercetător la Institutul de Folclor. Într-o scrisoare din 24 aprilie 1965 notează că după ce lucra intens la redactarea studiului *Poveștile lui Creangă*, se ducea seara „la câte un film, că atâta destindere-mi oferă nenorocita asta de Capitalie. După care atâția râvnesc”. La 25 octombrie 1964, citind studiul lui Mușlea, *Timotei Cipariu și literatura populară*, reținuse opinia marelui cărturar pe aceeași temă: „M-au amuzat teribil părerile lui Cipariu despre bucureșteni – adică despre «noi»! – «nu să le lepăd în gura ciocoilor de acolo spre gustare și întărâtare». Pasajul e superb, mai ales finalul «întărâtare», prin care cred că a vrut să releve temperamentul aprins și facil, predispus la plăceri, la a transforma totul în

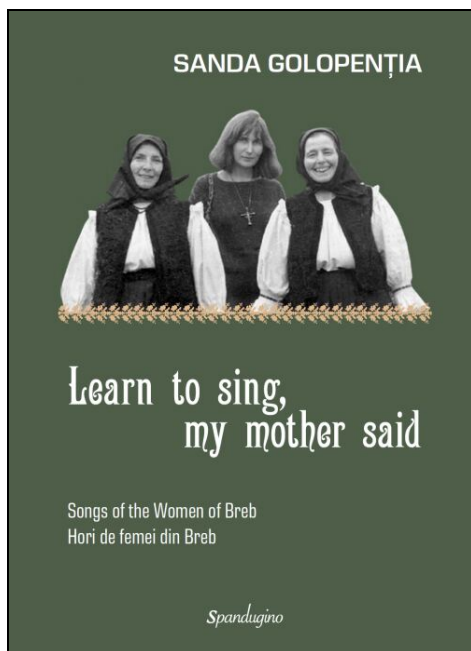
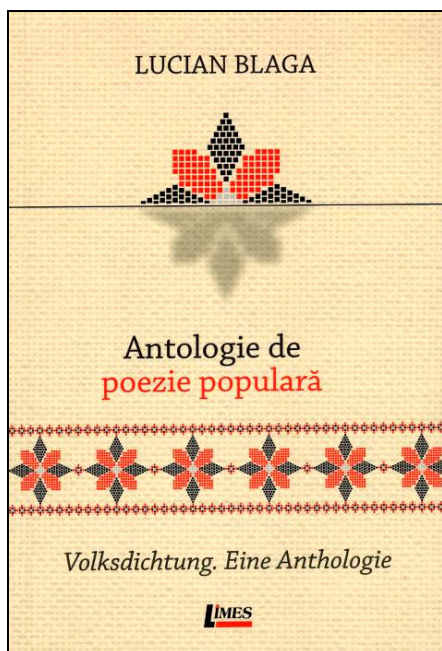
plăcere momentană, al «ciocoilor» de peste Carpați. Cred că blamează [?] toată literatura neoanacreontică din Principate, toate «spitalele de amor», și «ohtăturile» false, comandate lăutarilor să le îngame sub ferestrele adoratelor. De altfel, după câte știu eu din tradiția blăjeană perpetuată prin elevi, lui Cipariu nu i-a plăcut felul de a fi al contemporanilor lui bucureșteni, fapt ce explică de ce s-a și retras din activitatea Academiei, la ale cărei ședințe – exceptând primele – n-a mai participat”.

Nu găsim, nici în scrisorile lui Mușlea, nici în ale lui Bârlea vreo referire la opera de o viață a celui dintâi, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, la care lucrau soții Mușlea, deci și Maria Mușlea, de la începutul anilor '50 ai secolului trecut. Bârlea o mai amintește doar în necrologul lui Mușlea, apărut în *Revista de etnografie și folclor* (1967, nr. 1, p. 75-76). Totuși, Mușlea i-a spus lui Bârlea despre lucrare. În interviul pe care i l-a luat Ion H. Ciubotaru, pe care l-am amintit mai înainte, Bârlea a spus: „Mi-a pomenit odată chiar Mușlea, că îmi va lăsa o lucrare, dar n-am avut nici un fel de discuții în această privință. Mi-am zis că-i așa, doar un fel de îngrijorare a omului suferind. Temerile lui însă erau justificate”. După decesul lui Mușlea, la 27 iulie 1966, Maria Mușlea i-a trimis lui Bârlea, prin Ion Taloș, rugămintea de a prelua lucrarea și a aduce-o în faza de tipărire, ceea ce cel solicitat a făcut, în anul 1968, adică a excerptat materialele restante, a alcătuit articolele care nu fuseseră scoase, a folosit și răspunsurile la chestionarele juridice, a scris un studiu introductiv, *B.P. Hasdeu și folclorul*, a predat manuscrisul la Editura pentru Literatură, unde a apărut în 1970, redactor al cărții fiind Ioan Șerb⁸. Ovidiu Bârlea și-a dovedit, și ca editor, marea prețuire pentru acela despre care a scris, în necrologul amintit, că „a pus bazele folcloristicii românești din Cluj, unde totul trebuia luat de la început”, că rămâne pionierul folcloristicii din Transilvania și unul din stâlpii acestei discipline”. Va reveni cu alte aprecieri într-o scrisoare din 2 septembrie 1966 către Ion Taloș: „A fost un om cum nu prea se mai află – ca să nu zic mai mult – și prețuirea lui va veni abia după ce va trece analfabetismul celor pe care hazardul i-a pus «folcloriști», de s-au mirat și ei de situație și de huzurul respectiv. A fost prea mult hulit tocmai de cei care abia silabiseau la folclor și lucrul acesta va crea un soclu cu vrâste de martir... așa este!”

⁸ Lucrarea a apărut în 550 de exemplare, tiraj care – i-a scris Ovidiu Bârlea lui George Meniuc – „s-a trecut repede, încât mulți folcloriști n-au mai prins-o”. Nici ediția a doua, din 2010, n-a fost mai norocoasă în privința tirajului, obținând doar vreo două sute de exemplare.

LIRICĂ POPULARĂ ROMÂNEASCĂ TRADUSĂ ÎN LIMBILE GERMANĂ ȘI ENGLEZĂ

Iordan DATCU*

Două cărți, care au meritul de a face cunoscute cititorului străin valori reprezentative din folclorul românesc: Lucian Blaga, *Antologie de poezie populară. Volksdichtung. Eine Anthologie*. Traducere în limba germană de Artur Greive, Gerda Schüller și Ion Taloș. Ediție critică (studiu introductiv, izvoare, comentarii, variante ale textelor, bibliografie, indici) de Ion Taloș. Anexe: fragmente din *Spațiul mioritic*, de L. Blaga. Traducere de Iulius Draser (Cluj-Napoca, Editura Limes, 2022, 306 p.) și Sanda Golopenția, *Learn to sing, my mother said. Songs of the Women of Breb. Hori de femei din Breb*. Translated by Sanda Golopenția and Peg Hausman (București, Editura Spandugino, 2022, 305 p.).

* Folclorist, istoric literar și editor, București – România.
<https://biblioteca-digitala.ro>

Sunt două antologii, asemănătoare prin faptul că amândouă conțin lirică populară românească, dar deosebite sub alt aspect: Lucian Blaga a selectat cele 140 de texte din colecții de folclor, din antologii, din unele arhive, iar Sanda Golopenția tipărește, în traducere engleză în colaborare, 46 de texte culese de ea, între anii 1970 și 1980, din satul Breb din Maramureșul istoric. Să menționăm că reeditarea cărții la Spandugino preia, cu minime precizări în nota ediției, ediția apărută, în 2004, la Editura Ethnologica.

Dorința lui Lucian Blaga de a da în limba germană o selecție din poezia populară românească datează din anii 1928-1932, când s-a aflat ca atașat de presă și consilier pe lângă Legația României la Berna. Atunci, mai precis în 1930, a alcătuit în limba germană, împreună cu Hermann Hanswirth, o antologie conținând balade, colinde, cântece lirice și descântece, intitulată *Rumänische Volksdichtung*. Încercarea de a fi publicată, la Editura Orell Füssli din Zürich, apoi la Editura Rutten und Loening din Frankfurt pe Main (1931), la Dreimasken Verlag din München, la editura Harrassowitz din Leipzig și în fine la Atlantis din Zürich, a eșuat peste tot. Manuscrisul acestei antologii n-a fost găsit.

Lucian Blaga a alcătuit, în ultimul deceniu de viață, o *Antologie de poezie populară*, pe care a lăsat-o în manuscris, care a apărut, cu titlul amintit, îngrijită și cu o prefață de George Ivașcu, în anul 1966, la Editura pentru Literatură. Ediție, sub raport tipografic, am putea spune că fastuoasă, fiecare text fiind imprimat pe o singură față a hârtiei și însoțit de câte o vigneta de Mihu Vulcănescu. Cele 12140 de exemplare au apărut legate, pe hârtie offset A cu blancofor de 80 g/m². Ediția s-a bucurat de mare succes, fiind recenzată de Iordan Datcu, Eugen Simion, Paul Anghel, Petru Ursache, Adrian Marino, Ion Șeuleanu, Marin Mincu, Gheorghe Grigurcu, V. Adăscăliței, Ion Taloș, Ion Mușlea, Sabina C. Stroescu.

Ion Taloș, care știe de la Lucian Blaga cât de mult a dorit marele poet să-i apară în limba germană o antologie de poezie populară românească, i-a convins pe Artur Greive și pe Gerda Schüller să traducă în limba germană amintita antologie apărută la Editura pentru Literatură. Fac aici o paranteză pentru ca să subliniez meritul lui George Ivașcu, care a mai contribuit și la apariția altor ediții din

opera lui Lucian Blaga, *Poezii* (1962), *Hronicul și cântecul vârstelor* (1965), *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea* (1966), *Poezii* (1967), *Poezii I-II* (1968). Merit pe care i-l subliniază Nicolae Mecu în articolul din *Dicționarul general al literaturii române*: „De menționat și implicarea lui I. începând cu anul 1963, în readucerea scrierilor lui Lucian Blaga în circuitul cultural prin edițiile pe care le-a semnat”.

Ion Taloș și colaboratorii săi germani, pe care i-am amintit, au dat mai întâi în 1995 ediția de la Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, ediție bilingvă româno-germană.

Peste aproape două decenii de la amintita ediție, Ion Taloș a publicat o temeinică ediție critică în care, mai întâi în studiul introductiv, a lămurit o serie de chestiuni precum izvoarele antologiei, lirica populară și sufletul poetului, publicarea antologiei, orânduirea textelor în antologie, locul antologiei între lucrările românești similare, antecedentele prezentei antologii, convorbirile lui Ion Taloș cu Lucian Blaga, traduceri parțiale și traducerea integrală a noii antologii.

În studiul său introductiv Ion Taloș a inserat și întrebarea: „E completă antologia publicată?” Ceea ce știu foarte bine, ca redactor al ediției din 1966, este că dactilograma antologiei, compactată și paginată, a fost publicată integral. Pentru ca lucrarea tipărită să fie ceva mai voluminoasă, i-am cerut doamnei Dorli Blaga să ne mai aducă unele texte din mapele poetului. Am reținut, cum este menționat și în nota asupra ediției, încă douăsprezece poezii populare selectate din manuscrisele sale.

Subliniem, ca un alt mare merit al ediției critice a lui Ion Taloș, amplul capitol *Izvoarele bibliografice ale poeziilor, comentarii și variante*, în care marele specialist care este editorul arată ce circulație au avut textele antologate de Blaga. Astfel, ca să dăm un singur exemplu, despre textul cu care se deschide antologia – „Doamne, Doamne, mult zic Doamne,/ Dumnezeu pare că doarme/ Cu capul pe-o mănăstire/ Și de nimeni n-are știre” – aflăm, după ce este semnalată prezența motivului în câteva surse, că „textul dispune, totuși, de o frecvență mai puțin rară decât se credea”.

Textele 2, 70, 87, 127 și 128 beneficiază, fiecare, de avizate comentarii, făcute de Lucian Blaga, Ion Pillat, Ovidiu Bârlea, Ion Mușlea.

Încă două observații ale lui Ion Taloș trebuie să reținem: că traducerea făcută la Universitatea din Köln de el, împreună cu cei doi specialiști nemți, depășește dezideratul lui Blaga – ca antologia să apară doar în germană – prin faptul că e bilingvă, adresându-se deopotrivă cititorului român și celui de limbă germană, iar aparatul ei științific „va servi folcloriștilor și istoricilor literari români, dar și cercetătorilor străini preocupați de opera lui Blaga”.

Cealaltă observație privește reușita traducere: „Ea a dovedit că opinia după care muzicalitatea unui text poetic românesc n-ar putea fi redată în germană e eronată și lansată de oameni care n-au făcut nici o traducere în viața lor. Pentru noi, româna și germana au devenit ca doi frați, care seamănă între ei, dar au și însușiri particulare evidente”.

Din cele notate anterior reiese că antologia lui Blaga a apărut până acum de trei ori. Nu este așa: a apărut și o ediție piratată la Editura Ardealul din Târgu-Mureș, coordonată de Eugeniu Nistor, care nu a cerut acordul traducătorilor. Ediția aceasta, scrie Ion Taloș, „conține greșeli în ambele versiuni, cele mai grave fiind semnalate în aparatul științific al prezentei ediții”.

Cartea doamnei Sanda Golopenția, al cărei titlu l-am dat mai sus, prezintă la început localitatea Breb, ocupațiile locuitorilor, ale femeilor care lucrau vara în Bărağan, ale tinerilor care migrau în Portugalia, Spania sau Italia pentru ca să obțină „un venit suplimentar”. Îi citează pe Tache Papahagi cu privire la specificul conservator al Maramureșului, pe Magdalena Vulpe cu studiul despre *Subdialectul maramureșean* (1984) și pe Radu Popa cu cartea *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea* (1970).

Cele 47 de hori au fost înregistrate de la 11 horitoare, mai multe hori obținând de la Mărie Sâma (a lu Vasalie a Chirilesii), de 86 de ani în 1978, și de la Ană Bud (a lu Pilat), în vârstă de 47 de ani în 1977, amândouă având *repertorii omogene*. Cercetătoarea a fost cu deosebire atentă la horitoarele cu „voci poetice parțial individualizate”; Ană Bud „pare a reține îndeosebi cântecele descriind adolescența și dragostea timpurie”, Ană Pop „obișnuia să-și centreze cântecele pe prestigiul neamului din care se trage”, Dotia Berbeșteanului „opta cu regularitate pentru cântece de jale, care descriu suferințele femeilor din cauza unor căsătorii nefericite, departe de satul natal”.

Autoarea cărții n-a putut să prezinte prin cele 46 de hori alese în *Hori de femei din Breb* repertorii compacte. „Am optat, așadar – scrie ea – pentru selectarea și ordonarea textelor în funcție de momentele tipice din viața unei femei, pe care acestea le tematizează, la care se referă sau pe care le sugerează: anii copilăriei, învățămintele mamei, iubirea adolescenței, iubirea adultă, cu bucuriile și durerile ei, încrederea și neîncrederea în iubit, viața grea a femeii măritate, maternitatea și suferința, reflecția asupra vieții trăite, cu norocul sau nenorocul ei, acceptarea sorții și a morții care se apropie. Volumul regroupează, astfel, cântece de dragoste, cântece de jale, un cântec de leagăn și chiar un cântec care aduce cu un descântec de urât”.

Sanda Golopenția și Peg Hausman – care, „până la pensionare, a predat cursuri de franceză, engleză, literatură și istorie a Americii la diferite nivele în Africa și S.U.A” și care și-a luat doctoratul la Universitatea Brown, universitate la care Sanda Golopenția a predat între anii 1981 și 2000 – au tradus, lucrând în echipă, între anii 1983-1985. Ni se dau informații concludente privind *negocierile* celor două.

Notele și comentariile (p. 165-259), scrisorile primite de Sanda Golopenția de la Mark Irwin și de la Peg Hausman, îndeosebi cele opt de la cea din urmă, spun multe despre laboratorul de traducere a acestora.

Deși cele două traducătoare s-au oprit la un număr restrâns de hori, acestea, scrie Sanda Golopenția „trebuiau să ofere cititorilor texte pe care aceștia să le poată recunoaște și aprecia poetic fără calificări speciale. Aceasta a impus o deregularizare parțială a textelor la nivel fonetic, renunțarea substanțială la rime, folosirea rimelor aproximative, bine tolerate de poezia engleză modernă, eliberarea ritmului și, în câteva cazuri, modificarea arhitecturii cântecului”.

Se cuvine să menționăm că acel amintit laborator se face cunoscut și prin reproducerea unor variante care – scrie Sanda Golopenția – „ni s-au părut solide, dându-le astfel cititorilor posibilitatea de a ajunge la o înțelegere multiplă, mai adâncă, a originalului. Înmulțind perspectivele, oferind un ansamblu de traduceri în loc de una singură, ajungem, de altfel, la singurul mod în care cred că cititorii pot să circule normal între două instituții poetic-artistice atât de diferite, ca acelea în care am lucrat”.

Sanda Golopenția nu se rezumă, în Introducere, la sublinierea notelor specifice textelor antologate, ci sintetizează și principalele caracteristici ale liricii maramureșene. Autoarea face și bine conturate portrete ale unor horitoare și semnalează notele particulare ale Brebului poetic, care i s-a înfățișat „ca model, fiecare individ (fiecare femeie, în cazul nostru) este poet”.

AMPRENTA ETNOGRAFICĂ ÎN COMUNITĂȚILE PRAHOVENE IZVOARELE ȘI MĂNECIU

Marin CONSTANTIN*

Abstract

The present article intends to discuss the manner in which ethnographic “imprints” could be identified in the study of artisans from two contemporary villages in Prahova County, Romania. Indeed, as far as biographic narratives, artefacts and ornamental designs in the making of musical instruments, naïve painting, and weaving do highlight the technical expertise and handwork of local craftsmen, such evidence show their relevance for the processes of acquiring necessary knowledge and skills in performing folk arts. While the processes of enculturation and education both reveal their importance in the artisans’ apprenticeship within kinship structures and, respectively, in the school institutional framework, another process – that of *imprinting* – seems to basically account for the same artisans’ initial receptivity and choice for pursuing their traditional crafts.

Keywords: ethnographic imprint, craftsmen, folk arts, Izvoarele, Măneciu, Prahova.

Cuvinte-cheie: amprentă etnografică, meșteșugari, arta populară, Izvoarele, Măneciu, Prahova.

Textul de față** are drept referințe etnografice două așezări prahovene din zona etnografică¹ a Văii Teleajenului, și anume Izvoarele

* Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer” al Academiei Române; Catedra de Etnologie a Facultății de Litere, Universitatea București – România.

** Acest articol este un rezultat al colaborării autorului cu Muzeul de Științe ale Naturii Prahova, în perioada 2018-2021. Autorul adresează mulțumirile sale instituției amintite (cu deosebire, Doamnei Dr. Emilia Iancu) pentru sprijinul primit și își exprimă întreaga recunoștință pentru interlocutorii săi de la Izvoarele și Măneciu pentru înțelegerea arătată cercetărilor noastre de teren. De asemenea, autorul asumă întreaga responsabilitate asupra conținutului textului de față.

¹ După precizările lui Paul Petrescu, *zona etnografică* acoperă îndeobște un „teritoriu mai mult sau mai puțin delimitat care prezintă caractere etnografice unitare, determinate de tradiția istorico-socială, cristalizate în felul așezărilor, ocupațiilor, locuinței, portului, artei populare, la care se adaugă manifestările culturii spirituale și modul de viață”. Același specialist aproximează numărul zonelor etnografice din România între „60-120” (cu țări precum Bârsa, Hațeg, Olt sau Vrancea), cu observația că acestea nu coincid însă cu unitățile administrative moderne și cu argumentul că o

și Măneciu. Amplasamentul subcarpatic al comunităților amintite a favorizat păstrarea unui ansamblu de ocupații tradiționale precum agricultura și creșterea animalelor, pomicultura și cultivarea viței-de-vie. Continuitatea acestor îndeletniciri este îmbogățită prin arta populară pe care anumiți artizani o dezvoltă mulțumită resurselor comunităților locale, atât în planul culturii materiale (prelucrarea lemnului sau a fibrelor textile), cât și sub raportul tehnicilor și temelor ornamentale astfel perpetuate. În cele ce urmează, vom descrie anumite aspecte ale acestei practici meșteșugărești, cu o privire specială asupra procesului de însușire și transmitere din generație în generație a unor asemenea meserii înrădăcinate în trecut și valorificate încă în zilele noastre. După cum vom arăta, acest proces poate contribui la identificarea unor trăsături ale amprente etnografice proprii purtătorilor culturii populare din județul Prahova și ținuturile din imediata sa vecinătate.

Două comunități prahovene în atenția etnologică

Prin modul lor tradițional de trai, Izvoarele și Măneciu sunt deopotrivă îndatorate ambientului geografic generos reprezentat în primul caz de albia râului Teleajen și munții Nebunul Mare, Moașa și Trifoiul, iar în celălalt, de Depresiunea Măneciu și sudul munților Ciucaș. Alături de această reușită încadrare în mediul natural, cele două comunități se disting prin caracterul compact al populației românești (96,16% din cei 6.459 locuitori de la Izvoarele și 97,33% dintr-un număr de 10.143 de săteni ai Măneciului); de asemenea, în marea lor majoritate, localnicii sunt creștini ortodocși (96,06% la Izvoarele și 96,21% la Măneciu)².

Folclorul de la Izvoarele este reprezentat în fondul documentar al celor 702 variante ale baladei *Miorița* (completate cu 123 de fragmente și 105 informații de circulație) prin două texte, și anume Varianta CCCLXXXV (Muntenia 32 a), culeasă de Emilia Comișel în

cartografiere exactă în această privință implică necesitatea unor cercetări extinse de teren, relevante și pentru caracteristicile sociale (Georgeta Stoica, Paul Petrescu, *Dicționar de artă populară*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 495).

² Datele demografice (la nivelul Recensământului din 2011) sunt preluate de pe site-ul www.recensamantromania.ro. Această populație românească de confesiune ortodoxă trebuie raportată la localitățile de reședință (în cele două cazuri), alături de satele Cernești, Chiricești, Homorâciu, Malu Vânător și Schiulești (arundate comunei Izvoarele) și de satele Cheia, Chiuciureni, Costeni, Făcăieni, Gheaba și Măneciu Pământeni (aparținătoare de Măneciu – Ungureni).

<https://biblioteca-digitala.ro>

anul 1941, și Varianta CCCLXXXVI (Muntenia 32 b), culeasă de Constantin Brăiloiu în anul 1938³.

În pofida persistenței unor toponime precum *Măneciu Ungureni* (sat din structura administrativă a comunei Măneciu) și *Mocani* (o stradă a satului Măneciu Pământeni), asociate ipotetic cu emigrația unor grupuri românești transilvănene, un studiu recent (nepublicat) constată că „originea și trecutul transilvănean nu au semnificație în identitatea colectivă actuală a așezărilor din raza comunei Măneciu”⁴.

Într-un articol anterior, am evidențiat măiestria unor creatori din cele două comunități în arta făuririi instrumentelor muzicale, a țesăturilor tradiționale și a picturii pe scoarță de copac, precum și ecoul pe care difuzarea electronică a informației despre meșteșugurile și artefactele locale îl are în conștiința publicului larg⁵.

În căutarea amprente etnografice

În cursul anilor 2020-2021, în cadrul Programului de cercetare a artei populare din Județul Prahova (susținut de Muzeul Județean de Științele Naturii Prahova), am cunoscut o seamă de meșteșugari din comunitățile amintite, într-o încercare de a identifica împreună cu aceștia elemente ale reprezentativității culturii populare locale. Am fost astfel interesat de originile specializării meșteșugărești a interlocutorilor noștri (în familie sau în afara acesteia), de ansamblul tehnicilor ce compun procesul productiv al meseriilor tradiționale, de inventarul tematic și ornamental al obiectelor de artă populară, precum și de condițiile actuale și perspectivele unor asemenea îndeletniciri. În cele ce urmează, reproducem pe scurt informația etnografică obținută de noi (în cursul lunilor iunie și iulie 2020 și februarie 2023) prin convorbirile purtate în gospodăriile sau atelierele de lucru ale artizanilor locali.

În Comuna Măneciu, Elena Miroiu (EM, născută în 1935; Fig. 1 și Fig. 2) este o țesătoare ce își desfășoară meșteșugul – „dar de la Dumnezeu” – vreme de „50 de ani și mai bine”... Într-adevăr, în reconstituirea obârșiei artei sale în propria-i familie, EM invocă o

³ Adrian Fochi, *Miorița. Tipologie, circulație, geneză, texte*, București, Editura Academiei Române, 1964, p. 197, 775-777.

⁴ Sebastian Ștefănuță, *Despre ‘Ungurenii’ de la Măneciu, Prahova* (manuscris, 2017).

⁵ Marin Constantin, *‘I Like It!’ Experiencing Mediascapes in the Artisanship of Prahova County*, în „Martor. The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Journal/ Revue d’Anthropologie du Musée du Paysan Roumain”, Vol. 27: From Transcribing Orality to Oral Practice of Writing, București, 2022, p. 139-152.

transmitere „de la mama mea, de la bunică...” (cum ar fi motivul *Garoafei*), oglindită în cei „150 de ani” ai războiului de țesut pe care interlocutoarea noastră continuă să-l țină instalat într-una din odăile casei sale (EM deplânge astfel starea actuală a acestui dispozitiv: „uită-te ce urât e: nu am reușit să-l fac [repar]!”). Una dintre fiicele sale (ce locuiește în orașul Ploiești) a lucrat în trecut la război, „fără să-i fi plăcut” [meșteșugul]. Artefacte precum *carpecioarele* (minicarpete), țesute încă de EM, învelesc și astăzi taburete și mese de lemn din interiorul casei sale, în timp ce cuverturile sau preșurile sunt folosite spre a înveli pereții sau podina aceleiași locuințe. Cu toate acestea, cum cele mai multe din țesături sunt oferite clienților (deși mai degrabă la prețuri mici), ea spune că „dacă făceam [astfel de piese] pentru mine, n-aveau loc nici în curte...”. Coloranții necesari sunt cumpărați în zilele noastre de la magazinele din sat, dar odinioară aceștia erau extrași din vegetația locală a *frunzelor de gutui*, *frunzelor de ceapă*, sau *cojilor de prun*. Artefactele textile realizate de EM evidențiază astfel o cromatică vie ce alternează sau combină culorile naturale ale firelor gri și albe toarse din lână de oaie (și ele cumpărate, apoi *urzite*), cu acele culori „pe bază de plante”, precum maro sau bej. Unele dintre temele decorative ale EM – *Steaua*, *Hora*... – sunt descrise ca fiind *modele vechi*, în timp ce o compoziție precum *Tricolorul* este asociată cu stema României, dar și cu *costumul național* [românesc]. Întrebată despre durata de timp a artefactelor sale, interlocutoarea noastră susține că „nu trăim noi cât trăiesc ele!”

Adrian Mihaiu (AM, născut în anul 1979; Fig. 3 și Fig. 4) este un creator de instrumente de suflat (cavale și fluiere) din satul Chiciureni (un mic cătun integrat, așa cum am văzut, în comuna Măneciu). Așa cum își amintește, interlocutorul nostru obișnuia încă de la vârsta de „șapte... opt ani” să meargă la o stână locală unde „ciobanul... stăpânul care avea oile, cânta la fluier”; AM mărturisește că „așa de mult îmi plăcea [sunetul fluierului] când auzeam [încât] nu mai puteam de plăcere!”; de fapt, el ar fi învățat singur – pe la 13 ani – să cânte la fluier, insistând că (de pe atunci, deja) „melodiile le aveam memorate”. În deprinderea unui asemenea meșteșug, AM nu revendică o moștenire părintească sau vreo tradiție din partea locului. El insistă în a descrie efortul său autodidactic de a confecționa primul său caval, precizând că „nu am avut un instrument în față, să văd cum arată...”. Meșteșugarul din Chiciureni a preferat în schimb să analizeze fotografii ale unor instrumente de acest fel, ajungând să multiplice în „milimetri” mărimea unor asemenea

imagini spre a obține dimensiunea unui adevărat caval! Mai multe specii de lemn (cu deosebire, frasinul, fagul, prunul și paltinul), „de-aici, din zonă”, sunt prelucrate de AM în realizarea instrumentelor sale aerofone, după ce buștenii necesari sunt păstrați cel puțin doi ani „la umbră, să se usuce”, astfel încât lemnul să poată fi despicat sau perforat. Instrumentele sau dispozitivele interlocutorului nostru – un ferăstrău circular, burghie „pentru toate tonurile, și la fluier, și la caval” – sunt, de asemenea, adaptate soiului de lemn procesat și „produsului finit” astfel executat. Cavalele lui AM sunt, după spusele sale, acordate corespunzător în *La*, *Si minor*, *Si bemol*, *Mi bemol* și *Re*, cu *nota principală* adaptată după „lungimea tubului” și apoi „poziția la găuri”. Creatorul de instrumente (și instrumentistul) din Chiciureni constată cum ale sale fluieri și cavale „nu prea se mai cântă la noi”, dar această stare de lucruri îl motivează să inițieze copiii din localitate (inclusiv copiii săi) în arta muzicală tradițională, în cadrul unui ansamblu de fluierași susținut de Centrul Cultural Măneciu.

Un alt meșter instrumentist din Măneciu, Emil Munteanu (EMT, născut în anul 1942; Fig. 5 și Fig. 6) a învățat de la vârsta de 14 ani arta făuririi de *țitere* din lemn. EMT își amintește cum, pe atunci, „a copiat [meșteșugul] după un... surdo-mut [prieten de-al tatălui său]”. Lemnul preferat de EMT pentru țiterele sale este paltinul, uscat vreme de doi ani și jumătate (sau chiar trei), altminteri „materialul nu sună”! Raritatea lemnului de paltin (în zonă) face ca și bradul să poată fi folosit; indiferent de esență, grosimea materialului prelucrat este de cinci milimetri, iar fiecare componentă a unei țitere trebuie „făcută piesă cu piesă”, apoi îmbinată și încheiată cu clei, prin niște copci. Specializarea în tâmplăria de mobilier l-a ajutat pe EMT să dea formă și sunet artefactelor sale muzicale și să le valorifice direct, în trecut, prin interpretare la câte o „nuntă mai amărâtă” sau „sărăcăcioasă” din comunitatea sa.

În comuna Izvoarele (în apropiere de Măneciu, la 6,5 kilometri), Maria Ciripoiu (MC, născută în 1986; Fig. 7 și Fig. 8) este pictoriță și deținătoare a unei mici galerii de *pictură naivă* într-o încăpere care îi servește și ca atelier privat de lucrări de artă. MC își asociază talentul în pictură cu „pasiunea” sa „pentru desen” în școala primară, cu ucenicia personală (în pictura pe pânză), precum și cu o pregătire ulterioară în arta populară la o școală dintr-un sat învecinat, Drajna (instructorii săi de la acea școală sunt evocați cu reverență de interlocutoarea noastră ca fiind „«ca lumea», autorizați, cu experiență...”). MC folosește în munca

sa pânză și lemn (în principal fag și uneori brad). După ce astfel de soiuri de lemn sunt „procurate” de MC de la un fierăstrău mecanic (*gater*) din satul Măneciu, ele au nevoie de uscare vreme de câteva luni. Odată uscate suficient, materiile prime amintite sunt „date cu șmirghel”, spre a fi netezite, apoi „desenate în creion”. O altă fază a unei astfel de manopere este vopsirea cu acuarele *gouache* (furnizate din străinătate de soțul său). Guașele (ni se spune) nu trebuie să fie dizolvate cu apă și nici combinate cu alte acuarele precum Tempera sau Acryl. Deoarece lemnul este deosebit de absorbant, sunt necesare două sau trei straturi de acuarelă. Repertoriul tematic al lui MC include iconițe (pictate de ea pe pânză și suluri de lemn, deopotrivă), reprezentând pe *Maica Domnului* și pe *Îngeri*, și mai ales ceea ce interlocutoarea noastră desemnează drept *viața de zi cu zi* a satului, cu motive precum *Creșterea animalelor*, *Adunatul fânului*, *Ciobănașul cu oaia lui*, *Rod bogat [Tarlaua cu dovleci]*, *Săteanul cu un strugure imens*, *Peisaj de iarnă* etc. Explicând bogatul său repertoriu plastic, MC invocă drept surse de inspirație „viața noastră de copii de aici”, „imaginându-și” viața țărănească din trecut și susținând că ocupațiile rurale (agricultura, apicultura, viticultura...) pe care ea le înfățișează sunt încă active în partea locului. Interlocutoarea noastră nu poate executa două picturi identice (deși se întâmplă să reproducă anumite lucrări de patru sau cinci ori). MC este îndatorată Palatului Culturii din Ploiești (ca promotor al operei sale prin expoziții de artă populară) și mărturisește că vecinilor săi (inclusiv noilor generații) „li se pare complicat când se pun la treabă” (în practica sa meșteșugărească).

Maria Iordache (MI, Fig. 9 și Fig. 10) este de fel din satul Schiulești (o localitate cu originea în Scheii Brașovului, acolo unde interlocutoarea noastră a venit pe lume în anul 1954, înainte de a se stabili în urmă cu mai bine de 60 de ani în comuna Izvoarele). MI a deprins meșteșugul *cusutului de-acasă*, de copilă, mai întâi de la mamă și, mai ales, de la o cumnată a acesteia („mai calmă...”). Modelele ornamentale erau preluate de la „bătrâni din sat”, iar MI relevă un efort deosebit în „a aduna orice cârpșoară foarte veche” (precum „șorțuri ale mamei”) și „a scoate modelul după ea”. O *ie* foarte veche este încă păstrată (alături de un costum ardelenesc întreg, cu fotă...) de la mama sa, cu modelul *bobocei*, însă „înfrumusețată” de aceasta cu *paiete*. O altă piesă păstrată de MI, o maramă dintre cele „purtate [altădată] de femeile în vârstă”, a fost lucrată la război, de asemenea, de mama interlocutoarei noastre (și purtată de aceasta la biserică). Lucrările

realizate de MI (*ștergare*) sunt cusute – „migălite” – doar cu acul și croșeta. În genere, MI susține că „eu am modelele în cap... nu m-am luat după nimica”. Printre piesele de artă populară astfel realizate sunt *bușuleți* [încălțări pentru prunci] mici, mari; *semn de carte* [textil], *cuvertură* cusută, *farfuriute* [set textil], un costum cu *poale*, ie și cămașă [motivul *veveriță*], precum și un *peretar* împodobit cu motivul *rombului turcesc*. Confecționarea unei *ii* îi ia interlocutoarei noastre „aproape o iarnă întreagă”. MI folosește croșete diferite pentru ața mai subțire și ața mai groasă. Deși MI are trei fiice care, și ele, au învățat să coasă, în zilele noastre ea se dedică predării tehnicilor de bază ale războiului de țesut copiilor izvoreni, veniți „să învețe să țeasă, să tragă cu vătala...” la *Clubul Seniorilor* din comună⁶.

Elemente ale amprente etnografice (Cunoștințe tehnice; artefacte și repertoriu ornamental)

Cei cinci creatori populari amintiți mai devreme pot fi (ca o ipoteză generală de lucru) echivalați unor repere în identificarea a ceea ce – încă din titlul acestui text – am formulat în termeni de „amprentă etnografică”⁷. În concretizarea acestei noțiuni (și în vederea operaționalizării sale teoretice) ne vom referi mai întâi la *cunoștințele tehnice* pe care, la nivelul și cu mijloacele propriului meșteșug, interlocutorii noștri ni le-au evidențiat.

⁶ Cu puține zile înaintea definitivării acestui articol, la data de 20 august 2023, am aflat cu adâncă tristețe vestea încetării din viață, la vârsta de 69 de ani, a Doamnei Maria Iordache din Izvorani. Potrivit postării pe internet a Centrului Județean de Cultură Prahova, *Tanti Maria* (așa cum i se spunea în comunitate) a fost „Un om pentru care arta cusutului, cântecul popular și poezia au constituit un adevărat mod de viață” – Centrul Județean de Cultură Prahova [Ploiesti] Facebook, pagină accesată în 20 august 2023. Dumnezeu să o odihnească în pace!

⁷ Valoarea referențială a creatorilor populari amintiți este confirmată și de alegerile tematice ale studenților specializați în Etnologie, în cadrul programului curent de Master al Facultății de Litere din Universitatea București. Într-adevăr, doi dintre cei cinci interlocutori ai noștri au fost studiați la nivelul unor lucrări de disertație, după cum urmează: Maria Iordache, în teza elaborată de Vasilica Daniela Tăuz (Badea), *Reinterpretarea costumului popular românesc în contemporaneitate* (coordonator: Marin Constantin, 2023), și Adrian Mihaiu, în lucrarea redactată de Ion Zecheru, *Perspective emice și etice asupra unor fluierași din zona etnografică Buzău* (coordonator: Marin Constantin, 2023). De asemenea, Elena Miroiu a fost interviuată și fotografiată, cu întocmirea corespunzătoare a unei Fișe de interlocutor și a unei Fișe de meșteșugar, de către Vasilica Daniela Tăuz (Badea) în cadrul aceleiași lucrări (*Reinterpretarea costumului popular românesc în contemporaneitate*).

Să consemnăm astfel *materia primă* folosită, într-un fel sau altul, de artizanii din Măneciu și Izvoarele, și anume „lâna naturală, nevopsită; [coloranți] din frunze de gutui, de ceapă, coajă de prun” (EM), „lemnul de frasin, paltin, prun, nuc...” (AM), „lemnul de brad și paltin” (EMT), „coaja de brad, fag” (MC) și „etamina mărunță” (MI). Vegetația locală asigură așadar suportul (preponderent) creativității artistice din cele două comunități prahovene; caracterul imediat „tangibil” al unor asemenea resurse, disponibilitatea acestora în mediul geografic înconjurător – constituie un prim temei (deși nu suficient) în „materializarea” unui aport cultural distinct, a unei „amprente”.

În același registru tehnic (și de fapt în completarea acestuia) pot fi situate cunoștințele, uneltele și procedeele de lucru, aptitudinile și îndemânarea efectivă, practică, a meșteșugarilor în discuție, un *modus operandi* care probează (în fond) experiența de viață a fiecăruia dintre ei într-un atare „câmp al muncii”. EM ocupă permanent o odaie a casei sale cu războiul de țesut, ale cărui *vătălă, spate, ițe* și *scripeți* își mențin funcționalitatea de-a lungul mai multor generații. AM explică de ce „nota principală” a instrumentarului său aerofon este dată de lungimea tubului, apoi de „poziția [degetelor] la găuri”; în confecționarea fluierelor sau cavalelor sale, artizanul din Chiciureni mânuiește, după caz, burghiul de ghidaj și de tăiere (pentru mufarea pieselor componente), fierăstrăul circular pentru lemnul cu fibra răscuită, strungul pentru găurit și (de asemenea) strungul pentru prelucrarea lemnului. Potrivit lui EMT, o ȝiteră capătă formă pe măsură ce acest meșteșugar (cu specializare de tâmplar) pregătește „piesă cu piesă” elementele constitutive la o grosime de cinci milimetri, le îmbină apoi și le încheie cu clei, le lasă la uscat, înainte de a le încheia cu copci. Pictura executată de MC pe scoarță de copac valorifică viziunea unei „schite simple în creion”, prin aplicarea unor acuarele *gouache*, a unui spray de lac ce fixează culoarea și o protejează de praf sau raze solare. Lucrările elaborate de MI constau în cusături cu acul *pe un fir*, dar și în mânuirea unor croșete pentru ața mai subțire și ața mai groasă.

Materia primă și modul de lucru al interlocutorilor noștri dau contur și conținut artefactelor și repertoriilor ornamentale ale acestora, reprezentate de cuverturile și „carpecioarele” lucrate de EM, de cavalele, fluierile, tilincile și cimpoaiele lui AM, de ȝiterele lui EMT, de picturile pe scoarță de copac sau pe pânză semnate de MC și de *ii-le*, maramele, costumele cu fotă, dantelele și mileurile realizate de MI. Țesăturile pe care le lucrează EM sunt decorate cu motive precum *Garoafele* și

Dansatorii în horă, așa cum cusăturile realizate de MI reproduc motivele numite de ea *Buşuleţi*, *Trandafir* şi *Boboci*. „Viaţa [sătească] de zi cu zi” zugrăvită de MC include teme precum *Viaţa la munte*, *Maci*, *Căpiţă de fân*, *Ciobănaş cu oile*, *Adunatul fânului*, *Rod bogat/ Tarlaua cu dovlecii/ Ciorchinele*, [*Țăranca cu*] *cobilița*, *Peisaj de iarnă*, *Fată cu un cal*.

Meșteșugurile prahovene din generație în generație

În cele de mai sus, am căutat (întrucâtva) să „inventariem” ceea ce – sub raportul culturii materiale și tehnicilor manoperei subordonate acestora – poate contribui la conceptualizarea „amprentei etnografice”. Dincolo de particularitățile de lucru și de adresabilitatea variabilă a creației populare de la Izvoarele și Măneciu, cunoștințele meșteșugărești și ornamentica ce însoțesc artefactele locale relevă importante „liniute de unire” între ideile și mijloacele de expresie ale fiecăruia dintre cei cinci interlocutori amintiți. Lemnul de paltin, bunăoară, este la fel de potrivit pentru fluierul lui AM și țiterul lui EMT, așa cum bradul dovedește rezonanță pentru instrumentarul muzical al lui EMT și, în egală măsură, aderență pentru pictura naivă practică de MC. Coaja de prun se arată a fi un bun colorant pentru țesăturile lucrate de EM, la fel cum lemnul de prun împrumută substanță cavalelor lui AM... Decorul floral apropie, de asemenea, țesăturile realizate de EM (cu motivul *garoafelor*) de cusăturile izvodite de MI (*trandafirii* și *bobocii*) și, încă, de imaginile unora din scenele pictate de MC (*macii*). În sfârșit, există o consistență vădită între anumite teme narative ale meșteșugarilor noștri (ciobanul cu fluierul, din copilăria lui AM, nunțile – fie și „sărăcăcioase” – la care, cu ale sale țitere, EMT a luat parte) și unele din motivele decorative din pictura semnată de MC (*Ciobănaş cu oile*) sau țesăturile realizate de EM (*Dansatorii în horă*).

Asemenea detalii converg (după părerea noastră) într-o notă coerentă, bine articulată intern, a ceea ce caracterizează tradițiile meșteșugărești ale celor două comunități prahovene. Acest timbru local, recunoscutibil la nivelul mai multor ramuri ale artizanatului de la Măneciu și Izvoarele, poartă cu sine moștenirea generațiilor ce au precedat munca meșterilor întâlniți acolo de noi – o contribuție pe care ei o evocă în mod constant în rolul său modelator pentru arta lor din zilele noastre. EM își amintește cum a învățat să țeară „[la vârsta de 14 ani], *de la mama mea...* [și] *de la mama* [acesteia]”. Deși AM pune în lumină propriul aport, „auto-formativ”, în făurirea instrumentelor de suflat, el ține minte totuși ciobanul cântăreț la fluier, ale cărui acorduri (copil fiind) i-au plăcut atât

de mult. EMT, la rândul său, povestește că „aveam 14 ani [atunci] când am făcut o țiteră, [prin învățare] de la un prieten de-al lui taică-meu...”. MC păstrează în memorie imaginea (și numele) „profesorilor cu experiență” de a căror învățătură a beneficiat la Școala populară de artă dintr-o comună învecinată (Drajna). Cât despre MI, ea a deprins meșteșugul cusutului „de la mamă și de la o vecină, cumnată de-a mamei”.

Informațiile biografice ale meșteșugarilor izvoreni și măneceni dovedesc natura cumulativă a însușirilor artistice ale acestora, într-o continuitate cel mai adesea încadrată în șirul rubedeniilor sătești (mamă, bunică, prieten al tatălui, cumnată...), dar care include uneori „purtători” diverși ai patrimoniului tradițional (de la un „cioban” până la niște „profesori”). Amprenta etnografică de la Izvoarele și Măneciu apare astfel nu doar ca un „inventar” de trăsături ale artei populare, iar unitatea sau „consistența” acestor trăsături decurge nu dintr-o coincidență tematică oarecare; proprietăți de acest fel ale artizanatului celor două așezări de pe Valea Teleajenului sunt rezultatul unui proces susținut în timp prin atașamentele și eforturile „întreșute” ale mai multor „leaturi” locale.

Trei înțelesuri ale învățării

Înainte de a stăruie asupra funcției active, „performative”, a cristalizării unei amprente etnografice, este necesar să reamintim (pe scurt) două înțelesuri teoretice ale procesului de învățare.

În antropologie, noțiunea de *enculturație* este întrebuințată pentru ceea ce (într-o măsură însemnată) este definit în limbajul curent drept „învățare continuă”, o învățare petrecută cel mai adesea în mediul privat sau domestic al fiecărei familii sau grup de rude. Potrivit unei definiții (relativ) recente dintr-un tratat american de specialitate, enculturația poate fi echivalată unui „Proces universal de internalizare de către copii a culturii comunității de origine, la nivel familial, prin învățarea modului local-acceptat de comportament (cu rolul central al mamei, tatălui, fraților/surorilor, bunicilor etc.)”⁸.

Un asemenea proces poate include deopotrivă „cei șapte ani de-acasă” (cu învățarea „primilor pași”, a vorbitului și recunoașterii sociale dintâi, a mănuirii primelor jucării etc.), deprinderile primelor tehnici „gospodărești” de lucru, experimentarea inițială a simbolurilor vestimentare și tradițiilor folclorice de apartenență comunitară a cuiva etc.

⁸ William Haviland, *Anthropology*, Sixth edition, New York, Harcourt Brace College Publishers, 1991, p. 334-335.

Spre deosebire de enculturație, *educația* descrie un proces oficial de învățare, înfăptuit într-un cadru public-instituționalizat și raportat la programele de instruire ale unui stat și (astfel) la valorile civice sau morale, cultivate și promovate de acesta. În accepțiunea unui alt tratat contemporan de antropologie, educația presupune, operează și dezvoltă „Achiziția unui ansamblu formalizat de cunoștințe, într-o școală (mai degrabă decât în cadru familial), ca o funcție a statului sau instituțiilor religioase, cu un acces diferențiat din punct de vedere socio-material la resursele educaționale”⁹.

Procesul educațional începe, de asemenea, de la o vârstă foarte timpurie (putând fi extins la durata unei întregi biografii), angajează în egală măsură o instrucție practică și teoretică – orientată însă mai degrabă „vertical” într-un plan profesional sau spiritual propriu societății largi (și adresând nevoile și interesele acesteia), dincolo de spiritul „orizontal” al enculturației.

Învățarea poate fi însă aprofundată (sub raport etologic și psihologic) la nivelul unui „strat” apercceptiv ce premerge enculturația și educația deopotrivă, în cadrul unui proces desemnat de Konrad Lorenz drept *întipărire*. Savantul austriac observă cum „În lumea păsărilor, un [...] «părinte-însoțitor», «însoțitor al unui copil», își datorează apariția unui *proces de dobândire* [a cunoștințelor], și anume condiționarea [instinctelor sau tiparelor motorii], în sensul larg al cuvântului. [...] Învățarea asociativă este cea care unește cu adevărat diferitele seturi de stimuli declanșatori ce emană de la un însoțitor individual. Oarecum diferit de învățarea asociativă, există totuși un proces de dobândire cu totul aparte, cel care unește și orientează către un obiect propriu reacții înăscute direcționate către congenerii din specie în general, dar nu către obiect ca individ, așa cum este cazul procesului de recunoaștere personală tocmai descris. Acest proces de achiziție a obiectului «cuvénit» din punct de vedere biologic al reacțiilor sociale prin condiționarea acestora nu către un singur semen al speciei, ci pentru acea specie ca atare, este atât de deosebit, încât am crezut că este necesar să folosesc un anumit cuvânt pentru a-l descrie. Am numit *Pragung* în limba germană ceea ce intenționez să traduc în engleză prin termenul *imprinting*”¹⁰.

⁹ Conrad Phillip Kottak, *Anthropology: The Exploration of Human Diversity*, New York, McGraw-Hill, Inc., 1991, p. 300.

¹⁰ Konrad Lorenz, *The Companion in the Bird's World*, în „The Auk: Ornithological Advances”, vol. 54 (3), 1937, p. 245-273 [anul original al articolului: 1935]; citat de la p. 262.

Lorenz accentuează faptul că acest „proces de achiziție a obiectului «cuvânt» din punct de vedere biologic al reacțiilor sociale” este înrădăcinat în niște mecanisme înnăscute de declanșare a unor tipare comportamentale, de ordin instinctual¹¹, cu fixarea ireversibilă a unei reacții la un anumit stimul [ambiental]¹².

Amprentarea ca proces

Rememorând câteva din amănunțele încredințate nouă de cei cinci „referenți” prahoveni ai acestui text, putem conveni asupra preponderenței procesului de enculturație în formarea meșteșugărească a interlocutorilor noștri. Singurele excepții, din acest punct de vedere, sunt reprezentate de Ansamblul de fluierași al Centrul Cultural Măneciu (AM), de Școala populară de artă de la Draja (MC) și de Clubul Seniorilor din Izvoarele (MI). În două din aceste cazuri (AM, MI), meșteșugarii conlucrează cu sistemul educațional național în transmiterea tradițiilor locale către noile generații, în vreme ce MC este beneficiara acestui sistem. Sub raport enculturativ și educațional, mărturiile împărtășite de EM, AM, EMT, MC și MI sunt elocvente pentru ilustrarea *inițierii meșteșugărești* („oficiată” fie de rude ale artizanilor, la adresa acestora, fie de ei înșiși, în relație cu noile generații) ca modalitate de „predare-primire” a „secretelor meseriei” ca dexteritate și ca atașament tradițional, deopotrivă.

În ceea ce ne privește, suntem interesați de condițiile preexistente cadrului enculturației și celui educațional, în receptarea de către meșteșugari a unei asemenea creativități, „în rădăcinată” (cum am văzut) în priceperea și dăruirea „moșilor și strămoșilor” acestora. Reamintim mai întâi contextul în care interlocutorii noștri situează „descoperirea” (micro)universului lor ocupațional. EM avea 14 ani atunci când a învățat să țasă de la mama și bunica sa; din vremea aceea, ea ține minte „primul carpet ce l-am făcut... până mi s-a deslușit capul... până mi-a venit ideea...”. Cu un an mai tânăr în momentul propriei sale inițieri (la 13 ani), AM mărturisește că „Nu mai puteam de plăcere când auzeam cântatul la fluier... melodii ce le aveam memorate”. EMT a deprins la vârsta de 14 ani primele noțiuni în

¹¹ Mircea Flonta, „Konrad Lorenz ca darwinist”, în Carmen Strungaru, Rainer Schubert (editori), *Ce putem afla despre om de la găște. 100 de ani de la nașterea lui Konrad Lorenz*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 165-190 (citat de la p. 172).

¹² *Ibidem*, p. 168-169.

confecționarea Țiterelor, fapt pe care îl atribuie unei înclinații a sa „un pic spre muzică”. MC asociază talentul său în pictura naivă cu „pasiunea” sa pentru desen, încă din anii școlii primare. MI recunoaște aportul mamei sale și a unei cumnate a acesteia în anii uceniciei sale în arta cusutului, afirmând totodată că „Eu nu m-am luat după nimica... [am avut] modelele în cap!”

Din spusele meșteșugarilor izvoreni și măneceni, reiese (credem) mai mult decât preluarea pasivă și „conformistă” a unui conținut tradițional intact, transmis ca atare între reprezentanții generațiilor locale. Ceea ce EM descrie prin „ideea” care i-a „deslușit capul”, sau ceea ce AM și MI sugerează prin „melodiile memorate” și, respectiv, „modelele [de cusături] avute în minte” – aparțin nivelului apercetiv enunțat mai devreme ca premisă a unui tipar comportamental și, astfel, a *amprentării* ca proces. „Înclinația spre muzică” a lui EMT și „pasiunea pentru desen” manifestată de MC pot fi încadrate (după părerea noastră) în același „dispozitiv” al unei receptivități originare, definitorii pentru vocația sau „chemarea” cuiva pentru artă. Desigur, înțelegerea pe care noi o propunem aici asupra întipăririi drept *primum movens* al autenticității creației meșteșugărești nu eludează însemnătatea modelatoare a enculturației și educației (cu „sedimentele” ulterioare pe care grupul de rudenie sau un „corp didactic” le pot adăuga în specializarea sau rafinamentul profesional al creatorilor populari). Argumentul nostru este că nici o formă de învățare (în familie sau la școală) nu poate întru totul suplini alegerea instantanee pe care cineva o poate face asupra unui „obiect cuvenit” sau, în alți termeni, asupra unei ramuri meșteșugărești pe care acel/ acea cineva o „prinde” fără a o mai lăsa vreodată din mână...

Câteva concluzii

În temeiul datelor noastre de teren de la Izvoarele și Măneciu, putem conchide asupra existenței unei „amprente etnografice” în „elemente” precum tehnicile meșteșugărești, materiile prime (locale) folosite, categoriile de artefacte și temele decorative ale „oamenilor locului”.

Această *amprentă* este (într-o bună măsură) expresia comportamentului local de învățare a unor tipare de execuție sau registre de ornamentație, fie prin enculturație (în cadrul rudeniei sau al comunității tradiționale), fie prin educație instituționalizată (prin intermediul școlii sau al unor servicii de instruire ale primăriilor locale).

Putem identifica însă o învățare „cu totul aparte” – ca *întipărire* sau proces de „amprentare” – caracterizată prin „înclinație”, „pasiune”, „plăcere”, „memorie” ori „imaginație” individuală, și prin alegerea proprie și definitivă a cuiva pentru un meșteșug sau un cântec...

IMAGINI ALE MEȘTEȘUGARILOR DE LA IZVOARELE ȘI MĂNECIU ȘI ALE OBIECTELOR LOR DE ARTĂ POPULARĂ

Fig. 1. Elena Miroiu din Măneciu, cu una din cuverturile sale, lucrată la războiul său de țesut

Fig. 2. EM: Carpecioară

<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 3. Adrian Mihailescu cu instrumentele sale de suflat, în atelierul său din Chiciureni

Fig. 4. AM: Fluiere și cavale

Fig. 5. Emil Munteanu din Mănești, cu una din țiterile sale

Fig. 6. EMT: Țiteră

Fig. 7. Maria Ciripoiu din Izvoarele, cu acuarelele sale de pictură naivă

Fig. 8. MC: Pictură pe scoarță de copac

Fig. 9. Regretata cusătoare Maria Iordache din Izvoarele, în fața unora din cămășile țărănești (ii) cusute de ea (fotografie din iulie 2020)

Fig. 10. MI: Cusătură cu acul

<https://biblioteca-digitala.ro>

AVATARURI ALE CULTURII POPULARE. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

Lucian-Valeriu LEFTER*

Abstract

The rural folk culture is expressed through a fundamentally magical vision of the world, superficially Christianized, in which life and death intertwine. The peasants do not have a clear image on sacred and profane, every act of their life takes place in a world animated by spirits. Aiming to rhythm the existence of the community, most folklore manifestations are defined by a dialectics of opposites, based on the dialogue between solemn and smiley, sacred and profane, festive and daily life. The magical element can be found, for example, in the Romanian space, in the folk dance called *Hora*, preserving the memory of the magical role of assimilating the power of the circle that imitates the movement of the heavenly stars. Being on the periphery of the Western civilization and interfering with the Eastern one, the Romanian world has acquired specific characteristics, preserving very old attitudes and mentalities, a favourable situation for anthropological research, thanks to which we can better understand the evolution of a culture always under the influence of historical avatars.

Keywords: feast, magical vision, ritual, dance, folk song.

Cuvinte-cheie: sărbătoare, viziune magică, ritual, dans, cântec popular.

Din vremuri imemorabile, spațiul cunoscut a fost acela pe care oamenii îl puteau cuprinde cu privirea roată, de jur-împrejur. Nu întâmplător, cel mai vechi dans a preluat forma unui cerc¹, inducând puterea magică actanților². În dansurile circulare, oamenii au imitat mișcarea astrilor cerului, soarele și luna³, motive simbolice regăsite pretutindeni în gândirea populară. Cercul a căpătat o semnificație spirituală, ocrotind deopotrivă morții și viii de atacurile spiritelor malefice, dansul extatic construind puntea dintre cele două lumi, oferind

* Centrul Cultural Județean Vaslui – România.

¹ Curt Sachs, *World History of the Dance*. Translated by Beesie Schönberg, New York, The Norton Library, 1965, p. 144.

² *Ibidem*, p. 62.

³ *Ibidem*, p. 124-125.

posibilitatea întâlnirii cu strămoșii⁴. În Evul Mediu occidental, dar și în alte spații, cultura populară rurală se exprima printr-o viziune fundamental magică asupra lumii, superficial creștinată, în care se întrepătrundeau viața și moartea⁵. Țăranii nu aveau o imagine clară despre sacru și profan, fiecare act al vieții lor se desfășura într-o lume plină de duhuri, iar sfinții erau prezenți pretutindeni, capabili să-i ajute eficient în lupta pentru supraviețuire, prin rituri și tabuuri obișnuite⁶. Până în zilele noastre, în spațiul românesc, hora păstrează amintirea rolului magic de asimilare a puterii cercului, imitând mișcarea astrului cerești. În repertoriul coregrafic, hora, numită în Bucovina jocul cel mare bătrânesc, a fost definită de Ovidiu Bârlea ca un „dans festiv înaintea tuturor”, pentru că „impune jucătorilor acea ținută dreaptă a bustului, întrucâtva chiar emfatică, privirea deschisă și jovială, lăsând câmp deschis trăsăturilor sufletești pricinuite de conspectarea celor prinși în lanț. Ea e prin excelență un dans apolinic, cu liniște și grație, departe de zbuciumul celor care impun eforturi și mișcări vijelioase. Pare a fi, în primul rând, dansul echilibrului sufletesc, înclinat în asemenea ipostază spre o afirmare a personalității pe linia măreției îmbinate cu grația”⁷. Spre deosebire de horă, dar tot în cerc, sârba se joacă în ritm aprins, cu pași săltăreți. Adesea, ambele fiind dansuri mixte, sârbele alternează cu horele din nevoia de a „compensa zbuciumul dionisiac cu cumpătarea apolinică”⁸. Chiar dacă numele jocului indică o origine balcanică, vecinii noștri de la sud de Dunăre o numesc horă românească. Modernitatea avea să îmbogățească repertoriul coregrafic popular cu alte dansuri⁹. Aflat în sfera ritualică a

⁴ *Ibidem*, p. 74.

⁵ Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècle)*, Paris, Flammarion, 1978, p. 117.

⁶ *Ibidem*, p. 129-130.

⁷ Ovidiu Bârlea, *Eseu despre dansul popular românesc*, București, Editura Cartea Românească, 1982, p. 70.

⁸ *Ibidem*, p. 73.

⁹ În vechime, melodiile erau interpretate la frunză, fluier, caval, trișcă, tilincă și cimpoi sau la vioară, cobză, ulterior de către alămurile fanfarelor țărănești, continuatoare ale celor militare, apărute începând cu 1830 și generalizate la 1880 datorită regimentelor de infanterie, formate cu instrumentiști germani, italieni, polonezi, cehi ș.a. La 1813, lăutarii ofereau deja un repertoriu diversificat, pentru „poporul de jos”: hora, mocăneasca, brâul, corăgheasca, sârba etc., iar pentru „boieri”: valțul, mazurca, cracoveanca etc., cântate doar în saloane (Mihail Gr. Poslușnicu, *Istoria muzicii la români*. De la Renaștere până'n epoca de consolidare a culturii artistice. Cu 193 de chipuri în text, București, Editura Cartea Românească, 1928, p. 595).

ludicului, jocul este o trecere din timpul obișnuit în cel simbolic¹⁰. Iar în acest cadru, „fantazia oamenilor simpli alterează faptele, adăugând fel de fel de incidente închipuite de ei”¹¹ – arăta Ovid Densusianu –, astfel încât „imaginația populară nu rămâne niciodată inactivă: ea se amestecă mereu în realitatea de fiecare zi și încetul cu încetul ajunge să schimbe faptele cele mai bine cunoscute, cele mai apropiate de noi”¹².

Cu menirea de a ritma existența comunității, cele mai multe manifestări folclorice se definesc printr-o „dialectică a contrariilor”¹³, fundamentate pe „dialogul” dintre grav și zâmbet, sacru și profan, sărbătoresc și cotidian. În acest context, definit ca arhetip al tinereții, jocul de la hora satului avea drept actanți doar pe tinerii necăsătoriți, pentru că dansul „echivala un rit de trecere dintr-o stare într-alta, din vârsta pubertății în cea a adolescenței”¹⁴, desfășurat numai într-un loc anume și numai la sărbători, de obicei la răscruce de drumuri, aproape de fântâni sau de izvoare. Și pragul final al vieții se numără printre manifestările ludice, pentru că jocurile de priveghi îndeplinesc „funcția de modelare a situațiilor aberante și de eliminare a efectelor morții prin prefigurarea simbolică a perpetuării vieții”¹⁵.

Toate sărbătorile și momentele vieții se derulau într-un ritm dictat de curgerea anotimpurilor. În spațiul românesc de la est și sud de Carpați, lumea urbană a început să ia contact foarte târziu cu un orologiu public. Spre jumătatea secolului al XVII-lea, domnul Moldovei Vasile Lupu a instalat un asemenea ceas în turnul mănăstirii Trei Ierarhi, a cărui funcționare era asigurată de meșteri francezi veniți probabil din Constantinopol. Însă la acea vreme existența orologiului era mai mult un gest simbolic, pentru că „Timpul nu era unul secularizat, nu aparținea încă Principelui sau orașenilor, ci rămânea, deocamdată, Timpul lui Dumnezeu, un timp mai degrabă medieval

¹⁰ Johan Huizinga, *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*. Traducere din olandeză de H.R. Radian. Prefață și notă bibliografică de Gabriel Liiceanu, București, Editura Humanitas, 2007, p. 48-50.

¹¹ Ovid Densusianu, „Folclorul. Cum trebuie înțeles”, în Idem, *Flori alese din cântecele poporului. Vieașa păstorească în poezia noastră populară*. Ediție îngrijită și prefață de Marin Bucur, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. 50.

¹² *Ibidem*, p. 52.

¹³ Vasile Tudor Crețu, *Ethosul folcloric – sistem deschis. Existența ca întemeiere*, ediția a II-a revizuită. Prefață de Otilia Hedeșan, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2014, p. 97.

¹⁴ *Ibidem*, p. 101.

¹⁵ *Ibidem*, p. 97-98.

decât modern”¹⁶, iar ritmul orașenilor avea să fie influențat de cel al orologiului abia peste vreun secol.

Așadar, până nu demult, dacă privim din perspectiva duratei lungi a istoriei, lumea rurală nu trăia după ritmul orologiului, ci se bizaia pe plante, animale, zborul sau cântecul păsărilor, oamenii nici măcar nu-și cunoșteau vârsta cu precizie, astfel încât pretutindeni plutea „fantezia, imprecizia, inexactitatea”¹⁷. Se înțelege astfel cum a înflorit o viziune a culturii populare asupra lumii moștenită deopotrivă din creștinism și păgânism, care a avut și capacitatea de a se adapta printr-un sistem de supraviețuire¹⁸. În Franța medievală, în secolele XIV-XV, perioada descentralizării politice, nesiguranța vieții i-a împins pe săteni să se refugieze în „cercurile concentrice de solidaritate”¹⁹, astfel că satul devenise centrul lumii pentru fiecare țăran, iar dincolo de spațiul cunoscut – sat, culturi agricole, pășuni și păduri – începea pericolul neștiut, cel puțin pe o rază de la 10 până la 20 km, distanța care putea fi străbătută în mers pe jos în jumătate de zi. Dincolo de această margine a spațiului circular se afla lumea necunoscută, plină de figuri fantastice, bandiți și fiare sălbatice, unde călătoria se afla în grija Domnului.

La sfârșitul Evului Mediu, coerența culturii populare rurale rezida într-o viziune animistă și magică asupra lumii, transmisă în esență de femei, perpetuată de grupurile locale de tineret și acceptată de toată lumea. Sărbătorile nu aveau doar rolul de a jalona timpul, ci își asumau, prin marile festivaluri, un rol fundamental în reglarea vieții colective, împiedicând răspândirea tensiunilor interne inerente oricărui grup uman²⁰, mai ales în această epocă, când magia avea un rol fundamental în toate aspectele existenței, iar oamenii erau foarte instabili și agresivi, încât sărbătorile permiteau deturnarea violenței prin eliberarea energiilor. Ciclul vieții se derula în ritmul naturii²¹, iar structura ciclică a timpului se concretiza în elemente precum: fertilitatea, descărcarea emoțională, activitatea grupelor de vârstă și revigorarea societății. Fertilitatea era preocuparea fundamentală, pentru

¹⁶ Sorin Iftimi, „Timp medieval – Timp modern. Primul orologiu din Țările Române (1640)”, în Idem, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene. Monumente, ctitori, mentalități*, Iași, Editura Doxologia, 2014, p. 106.

¹⁷ Lucien Febvre, *Religia lui Rabelais. Problema necredinței în secolul al XVI-lea*, vol. II. Traducere de Horia Lazăr, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998, p. 51.

¹⁸ Robert Muchembled, *op. cit.*, p. 58.

¹⁹ *Ibidem*, p. 61.

²⁰ *Ibidem*, p. 79.

²¹ *Ibidem*, p. 189.

că întreaga viață umană depindea de recolte bune și de creșterea turmelor, astfel că toate sărbătorile erau însoțite de rituri menite să asigure fertilitatea câmpurilor, animalelor și femeilor. În esență, fiecare sărbătoare era marcată de descărcarea energiilor care deschidea o perioadă de bucurie și răs, depășindu-se astfel frica și suferința, încheiată de revenirea la o ordine reînnoită a comunității²².

În timpul sărbătorii, se derula „drama răsului care constă din moartea lumii vechi, simultană cu nașterea lumii noi”²³, când orice imagine era ambivalentă, intim legată de moarte și renaștere, factor intermediar între trupul viu și cadavrul care se descompune și se transformă în țărână. Luptele sângeroase, torturile, arderea pe rug, moartea, loviturile, blestemele, injuriile, se aprofundează în acest timp vesel, simbol al devenirii, care ucide și naște neîncetat elemente noi și tinere²⁴. Spre deosebire de palate, biserici, instituții și literatura oficială a claselor dominante, unde oamenii se bazau pe principiul ierarhiei, pe etichetă și pe bune maniere, piața publică contrasta prin limbajul familiar, care era aproape o altă limbă. Totuși, în zilele de sărbătoare limbajul pieței pătrundea până și în biserică, „piața în sărbătoare reunea un număr imens de genuri și forme majore și minore, toate pătrunse de același spirit neoficial”²⁵. Așadar, cultura populară avea spațiu propriu, piața publică, timpul ei, zilele de sărbătoare și de bălci, festivitatea formând o altă lume în interiorul universului medieval oficial²⁶. De pildă, în jocul de cărți și zaruri, oamenii vedeau formula concentrată a vieții și a procesului istoric: norocul și nenorocirea, înălțarea și căderea, câștigul și pierderea, „vedeau în jocuri teatrul vieții desfășurându-se în miniatură și fără rampă, tradus în limbajul unor simboluri convenționale”²⁷. Jocul îi scotea din limitele cotidianului, iar în perioada sărbătorească a carnavalului orice ierarhie era suspendată, toate clasele și vârstele erau egale.

²² *Ibidem*, p. 76-77.

²³ M. Bahtin, *François Rabelais și cultura populară în Evul Mediu și în Renaștere*. În românește de S. Recevschi, București, Editura Univers, 1974, p. 165.

²⁴ *Ibidem*, p. 194, 217, 233.

²⁵ *Ibidem*, p. 171.

²⁶ Asupra teoriei lui M. Bahtin a fost lansată o nuanță critică, în sensul că nu făcuse o distincție prea clară între cultura oficială și cea neoficială, reducând cultura populară la lumea răsului și tratând cultura oficială a Evului Mediu ca fiind complet serioasă și chiar sumbră; de asemenea, nu ar fi reușit să discute despre interacțiunile dintre cele două clase sociale (Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, Third edition, London and New York, Routledge, 2009, p. 260).

²⁷ M. Bahtin, *op. cit.*, p. 259.

Dacă în vechime festivalurile sau carnavalurile aveau rolul de a purifica comunitatea locală, prin rituri magice, prin violența jocurilor, prin descărcarea de energii, trecerea la o sacralitate exclusiv creștină a condus la dispariția calității terapeutice a sărbătorilor populare, ducând la creșterea violenței urbane²⁸. Deși după marea ruptură din anii 1550-1600 cultura populară a devenit obiectul unei represiuni care a durat două secole, cu ostilități reciproce între țărani și orășeni, aceasta s-a manifestat totuși sporadic în durata lungă a istoriei²⁹. Un echilibru milenar, epoca clasică a țăranilor, se schimbă în decursul secolelor XIV-XVIII, fiind pregătită calea spre criza lumii rurale din secolul al XIX-lea, când viziunea țărănească asupra lumii devenise anacronică pentru civilizația urbană³⁰. Modelul educațional din a doua parte a secolului al XVI-lea a stabilit un nivel socio-cultural care a împrumutat modele din cultura dominantă, permițând unei părți semnificative a claselor de jos să evadeze în afara lumii lor tradiționale³¹. Cultura de masă care a apărut în Franța la mijlocul secolului al XVII-lea, sub formă de imagini și literatură de colportaj, a demolat viziunea populară asupra lumii³².

Într-o lucrare celebră, Henri-Irénée Marrou afirma: „le chanson populaire nous a servi à nourrir la nostalgie d’une union plus intime de la culture et de la vie, de l’art et du travail”³³. În cercurile artistice franceze, interesul pentru cântecul popular s-a ivit în perioada romantismului, văzut ca exemplu al unei arte cu adevărat populare, făcute pentru toți, cu exprimare liberă și spontană a vieții interioare, spre deosebire de literatura modernă, care ar necesita inițiere și ar oferi un cadru artificial al vieții artistice, asimilată lent și rezervată unei elite care șlefuieste opera artistică în izolare³⁴. În viziunea romanticilor, noțiunea de cântec popular era legată de o vastă mișcare de gândire care așază în antiteză Natura și Arta, o poezie și o muzică profundă,

²⁸ Robert Muchembled, *op. cit.*, p. 213.

²⁹ Pentru nuanțarea opoziției dintre cultura populară idealizată și modernitatea represivă, v. Schmitt Jean-Claude Schmitt, *Les Traditions folkloriques dans la culture médiévale*, în „Archives de sciences sociales des religions”, nr. 52/1, 1981, p. 5-20.

³⁰ Robert Muchembled, *op. cit.*, p. 190, 208-209, 220-221.

³¹ *Ibidem*, p. 361-362.

³² *Ibidem*, p. 380.

³³ Publicat sub pseudonim: Henri Davenson, *Le livre des chansons*, cu un studiu introductiv: *Introduction à la connaissance de la chanson populaire française*, Paris, Club des libraires de France, 1958, p. 16.

³⁴ *Ibidem*, p. 15-16.

autentică, emanație spontană a înconștientului colectiv, opusă artei de elită, oamenilor culti și artiștilor profesioniști, considerați artificiali. Întruchipare a sufletului comunitar, cântecul popular exprima într-o formă simplă, directă, sentimentele și aspirațiile cele mai profunde, credințele cele mai obscure, dar și pe cele esențiale ale geniului național, în opoziție cu arta elitei, cosmopolită, care avea modele și influențe exterioare.

În realitate, arta populară nu poate exista în stare pură, „decât în dosarele și visele savanților”³⁵. Conținutul cântecului popular se schimbă din generație în generație sub influența evoluției istorice. În spațiul francez, analiza cântecelor populare existente a arătat că au fost compuse în intervalul a trei secole, între anii 1500 și 1800, acestea trecând de la elită la popor, în temeiul unui proces firesc, deoarece „cântecul artistic nu rămâne identic cu el însuși, se deformează și se transformă pe măsură ce se aclimatizează, pe măsură ce își acomodează noul public”³⁶, se reface mereu, nu atât în virtutea unei voințe conștiente, cât involuntar, din cauza transmiterii orale. Cu toate acestea, cântecul popular nu poate fi disprețuit sub pretextul că adună și imită arta elitei, fenomenul producându-se și în sens invers, având ca rezultat apariția unor opere artistice. Altfel spus, „elita are oamenii pe care îi merită și reciproc, pe măsură ce fiecare dintre ei suferă de declinul celuilalt”³⁷, cântecele circulând între clasele sociale³⁸, pentru că uneori istoria „ne face să asistăm la o mișcare alternantă, cântecul popular integrând ceea ce poate cunoaște din arta elitelor, acestea venind periodic să se scalde cu nostalgie în folclor”³⁹.

În spațiul nostru, cele mai vechi urme documentare ale cântecului popular românesc⁴⁰ pot fi identificate la mijlocul secolului

³⁵ *Ibidem*, p. 25.

³⁶ *Ibidem*, p. 32.

³⁷ *Ibidem*, p. 77.

³⁸ Teoriile lui Davenson/Marrou au fost supuse unor critici, în sensul că ar trebui nuanțat rolul savant al culturii în diferite epoci ale istoriei: Georges Delarue, Yvon Guilcher, recenzia la Henri Davenson, *Le livre des chansons, ou Introduction à la connaissance de la chanson populaire française*, Neuchâtel, Editions de la Baconnière, 1944, în „Le monde alpin et rhodanien. Revue régionale d'ethnologie”, nr. 1-2, 1989, p. 119, 121.

³⁹ Henri-Irénée Marrou, *Trubadurii*. Traducere, note și postfață de Sorina Bercescu, București, Editura Univers, 1983, p. 83.

⁴⁰ Recent, pentru bibliografia cântecului popular românesc, v. Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru, *Cântece propriu-zise din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, p. 9-82.

al XVII-lea. La 29 septembrie 1659, oștenii lui Constantin Șerban, fost domn al Țării Românești și viitor domn al Moldovei, au mers alături de Gheorghe Rákóczi al II-lea la Dieta de la Târgu Mureș (Mureș-Oșorhei/Marosvásárhely), unde acesta din urmă a fost reales principe al Transilvaniei. Și dacă muzica militară a ardelenilor interpreta un cântec religios, „musicul călăreților” valahi cânta „nota fetei românești, când s-au pierdut caprele și plângând le căuta prin munți”⁴¹, cântec probabil asemănător unei colinde din Maramureș, *M-o trimis mama la capre*⁴². Poate nu întâmplător, doina ciobanului, din care s-a dezvoltat cântecul soldatului roșior sau vânător, care evocă „moartea soldatului căzut în bătălie, situația personajelor fiind similară”⁴³, este urmată ca frecvență de cântecul *Ciobanului care și-a pierdut oile*⁴⁴, care circulă vocal, dar și instrumental⁴⁵. Versuri de cântec popular sunt recognoscibile și în opera lui Dimitrie Cantemir, precum în partea a șaptea a *Istoriei ieroglifice* (1705)⁴⁶. Însă abia mai târziu, la jumătatea secolului al XIX-lea, cântecul popular va avea impact publicistic datorită lui Vasile Alecsandri, care tipărește poeziile „poporale” ale românilor, întâi la 1852, apoi la 1866, deschizând și calea definirii doinelor, „acele plângeri duioase a[le] inimei românului în toate împrejurările vieții”⁴⁷. Aceste cântece reprezintă imaginea întregii lirici populare autohtone, „creațiile cu ton

⁴¹ Gheorghe Șincai, *Opere*, III. *Hronica românilor*. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugaru. Prefață și note de Manole Neagoe, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 107.

⁴² *Antologie de folclor din județul Maramureș*, vol. I. *Poezia*. Redactor responsabil: Ion Chiș Ster. Cuvânt înainte: Mihai Pop, Baia Mare, Asociația etnografilor și folcloriștilor din județul Maramureș, 1980, p. 102.

⁴³ Lucia Berdan, *Balade din Moldova*. Cercetare monografică. Cu un capitol de etnomuzicologie de Viorel Bârleanu și Florin Bucescu, Iași, „Caietele Arhivei de Folclor” (CAF), VI, 1986, p. XXIII.

⁴⁴ Despre acesta, v. Gottfried Habenicht, *Povestea ciobanului care și-a pierdut oile*. Geneză, evoluție, tipuri, în „Revista de etnografie și folclor”, tom 13, nr. 3, 1968; înțelesul acestui cântec converge ritualului, păstoritul fiind condiționat de respectarea purității ciobanului supus abstenenței sexuale, iar „încălcarea condiției purității este cauza nemijlocit exprimată a pierderii oilor; somnul ciobanului este doar un element ajutător, la el făcând apel motivarea doar spre a materializa ideea causală” (*Ibidem*, p. 238).

⁴⁵ Lucia Berdan, *op. cit.*, p. XXIV.

⁴⁶ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*. Text stabilit și glosar de Stela Toma. Prefață de Virgil Cândea. Studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie și indici de Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei, 1973, p. 201.

⁴⁷ Gh. Vrabie, „Introducere”, în Vasile Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, I, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 57.

grav, câteodată mobilizator”⁴⁸, care evocă tristețea, durerea, necazul, revolta, jalea. Doina exprimă deopotrivă iubirea și înstrăinarea, adică dorul, reflectând sonor imaginea „spațiului mioritic” cu alternanța deal-vale, evocat de filosoful și poetul Lucian Blaga.

Spre deosebire de doină, balada este un cântec epic, termenul fiind substituit de Vasile Alecsandri celui de cântec bătrânesc, plecând de la structura baladei culte, celebră în epocă, care înglobează balada propriu-zisă, nuvelistică, cântecul epic de vitejie, de haiducie, istoric și cu întâmplări contemporane, interesul venind pe valul spiritului epocii. Dacă termenul *Ballad* a fost introdus de Thomas Percy în circuitul științific la 1765⁴⁹, în Anglia, lui Johann Gottfried von Herder i se datorează termenul de *Volkslied*, prin culegerea de cântece populare, *Volkslieder*, publicată în două volume, la 1778-1779, devenită însă celebră din 1807, în Germania. Conceptul de *Volkskunde*, adică studiul cunoașterii și științei poporului, avea să fie instituționalizat spre mijlocul secolului următor, la 1846, în Anglia, unde William John Thoms a înlocuit termenul *Popular Antiquities* cu cel de *Folk-Lore*⁵⁰. Dacă *folk* înseamnă oameni, popor, tradiția înseamnă cunoaștere, știință, astfel că Arnold Van Gennep se întreba retoric dacă este vorba despre cunoștințele pe care le avem despre oameni sau despre cunoștințele pe care oamenii le au despre natură și despre lume!⁵¹ Inițial, faptele folclorice au fost observate, adunate și evaluate drept „antichități populare” și „credințe ridicole”, supraviețuiri ale unei perioade arhaice sau antice, iar pentru a elimina nuanța disprețuitoare, Thoms a inventat termenul care acoperea aceste curiozități ale poporului, păstrând însă perspectiva istorică⁵². De altfel, Herder a oferit o „definiție reziduală a

⁴⁸ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, p. 294 (voce Lucia Cireș).

⁴⁹ I.C. Chițimia, *Folclorul românesc în perspectivă comparată*, București, Editura Minerva, 1971, p. 77-78.

⁵⁰ „Folk-Lore” are sensul de tradiții ale oamenilor sau ale poporului, înlocuind termenii de „Popular Literature” și „Popular Antiquities”, cel din urmă fiind utilizat de John Brand, la 1795, care la rândul său îl adaptase de la Henry Bourne și Thomas Brown, respectiv „Vulgar Antiquities”, la 1725 și 1733 (Arnold Van Gennep, *Le Folklore Française*, I, Du Berceau à la Tombe. Cycles Carnaval-Carême de Pâques, Paris, Editions Robert Laffont, 1998, p. 11-12). Pentru context și discuții, v. și Ion Diaconu, *Ținutul Vrancei. Etnografie – folklor – dialectologie*, I, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 164 și urm.

⁵¹ Arnold Van Gennep, *op. cit.*, p. 12.

⁵² *Ibidem*, p. 23.

culturii populare”⁵³, a celor informați doar pe cale orală. Elementul fundamental pentru toți cei care ar încerca o definire generală a folclorului pornește de la tradiția orală⁵⁴, care cuprinde diverse idei populare pe care, „în lipsa unui termen mai bun, am convenit să le desemnăm sub denumirea elastică de folclor”⁵⁵.

Încă din secolul al XVII-lea, învățații vremii făceau distincție între „marea tradiție”, cultivată în școli sau biserici, și „mica tradiție” a celor din comunitățile rurale, fără știință de carte. Deși interdependente, cele două tradiții nu corespundeau în egală măsură celor două grupuri sociale principale, elita și oamenii de rând. Dacă elita putea participa la „mica tradiție”, accesul celor de jos la „marea tradiție” era limitat, în principal, de necunoașterea limbii latine folosite în școală. În schimb, „mica tradiție” era transmisă tuturor pe cale orală, fie în biserică, fie la crâșmă sau în târguri și iarmaroace. Prin urmare, pentru majoritatea populației cultura populară era singura cunoscută, spre deosebire de elita minoritară care avea acces atât la „marea tradiție”, cât și la cultura poporului. Pentru elită însă cele două „tradiții” aveau funcții psihologice diferite; dacă „marea tradiție” era cât se poate de serioasă, „mica tradiție” era considerată ca atare. La vremea descoperirii culturii populare, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, țăranii alcătuiau între 80% și 90% din populația Europei, iar cântecele, dansurile și poveștile lor erau doar curiozități pentru Herder și elita timpului său⁵⁶. Descoperirea lumii noi și a populațiilor „primitive” a generat o nouă perspectivă lumii occidentale, o viziune romantică de valorizare a naturii prin căutarea prototipului primilor oameni care încă mai trăiau după legile naturii, „necorupți” de civilizație. Imaginea idilică a primului om a fost găsită, prin comparație, la țăranul din Europa, „privit ca imaginea credincioasă a celuilalt”⁵⁷. Deși o creație populară conține acumulări succesive, absența unui nume de autor vreme de câteva secole ducând la ideea unei opere colective și la definiția folclorului

⁵³ Peter Burke, *op. cit.*, p. 50.

⁵⁴ Arnold Van Gennep, *op. cit.*, p. 38.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 39.

⁵⁶ Peter Burke, *op. cit.*, p. 55, 57.

⁵⁷ Ion Chelcea, *Etnografie. Obiect, concepție, metodă*, în „Lucrările geografice «Dimitrie Cantemir»”, vol. IV, Iași, 1943, p. 308-309; „rezultă de aici că centrul de greutate, ca înțeles, se deplasează acum, de la poporul conceput abstract – ca putere armată și organizație de stat – la poporul de concepție organică”.

anonim, la origine aceasta se datorează tot unui autor⁵⁸, dintre acei „indivizi izolați de înconjurime în momentul genetic”⁵⁹, dotați cu talent și memorie extraordinară dar rămași necunoscuți. De altfel, oamenii „cântă pentru a se distra, nu le pasă de drepturile de autor, nu respectă creația artistică”⁶⁰, ci fiecare cântăreț se simte liber să dispună de elementele pe care i le oferă memoria. Într-o lume a oralității, „cântecele sunt într-o perpetuă mișcare”⁶¹, cizelându-se în timp, creația populară trebuind percepută ca un fenomen viu, pentru că omul „nu poate decât să transforme materialele, datele, moștenirea pe care a primit-o. Orice operă omenească, oricât de originală ar părea la început, are, în mod obligatoriu, izvoare”⁶².

Într-un context istoric specific, folclorul popoarelor din sud-estul Europei a fost marcat de stăpânirea otomană, încât melodii comune turcești au circulat la români, bulgari, sârbi și greci⁶³. Iar lăutarii au contribuit la păstrarea repertoriului popular românesc și la dezvoltarea specificului muzical, pentru că „au metabolizat și metamorfozat influențele muzicale străine, orientale și occidentale, întâlnite pe teritoriul Țărilor Române sau în împrejurimi, și prin combinarea cu cele locale, au creat muzica lăutărească, definitorie pentru istoria noastră muzicală, care ilustrează sincretic mai multe elemente eclectice”⁶⁴.

Balada românească are motive mitico-fantastice comune cu basmul și legenda, cu influențe reciproce, între exemplele elocvente numărându-se cântecul Șarpelui⁶⁵, Costandin, Gruia și zâna (din ciclul Novăcesc) ș.a. Legendar, eroic și istoric, cântecul bătrânesc păstrează trăsăturile unei epopei cântate și acompaniate inițial de cimpoi și fluier⁶⁶, apoi de lăută, cobză și de alte instrumente

⁵⁸ Arnold Van Gennep, *op. cit.*, p. 50.

⁵⁹ Ion Diaconu, *op. cit.*, p. 38, 153-156 (nota 99).

⁶⁰ Henri Davenson, *op. cit.*, p. 47.

⁶¹ Ion Diaconu, *op. cit.*, p. 51.

⁶² Henri-Irénée Marrou, *op. cit.*, p. 93.

⁶³ Eduard Rusu, *Muzica și puterea politică în Moldova și Țara Românească, secolele al XV-lea – al XVIII-lea*. Cuvânt înainte de Ștefan S. Gorovei, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, p. 285.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 315.

⁶⁵ Despre acesta, v. Sabina Ispas, Nicoleta Coatu (coord.), *Etnologie românească. Folcloristică și etnomuzicologie*, III. Nașterea și copilăria, Partea a 3-a. *Expresii ale nașterii în texte literar-folclorice*, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 29-30, 171-178.

⁶⁶ Eduard Rusu, *op. cit.*, p. 57-58.

muzicale, iar „pasajele cântate pe o melopee liberă, silabică, deschisă improvizăției, alternează cu versuri recitate și cu interludii instrumentale”⁶⁷, precum în Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei. De mai mică întindere, cu elemente lirice, balada nuvelistică era întâlnită în Transilvania și în nordul Moldovei, iar cea cu funcție de colindă o găsim în același spațiu geografic, unde era interpretată ca plugușor. Aceasta pentru că teritoriul locuit astăzi de români nu este omogen, fiind observate diferențe folclorice inclusiv în aceeași zonă istorică, precum între nordul și sudul Moldovei⁶⁸. De altfel, în plan general, au fost identificate două zone ale cântecului liric: Transilvania și Moldova nordică versus Oltenia, Muntenia și Moldova sudică. Dacă în nord cântecele sunt mai scurte, inclusiv balada, colinda și bocetul, fiind interpretate de oricine, în grup, dar mai ales în intimitate, lirica fiind mai reflexivă, mai interiorizată și mai calmă, în sud cântecele sunt mai lungi, interpretate de lăutari, cu acompaniament instrumental, predominând dispoziția narativă și exuberantă, altfel spus, privitor la cele două zone, „una e mai dinamică, cealaltă mai statică”⁶⁹. Pornind de la aceste considerente, s-a constatat că maramureșenii „horeșc” și cântecele lor se cheamă „hori”, cuvânt care etimologic și semantic se deosebește de o „horă”, dansul care până în vremea Primului Război Mondial nu se afla printre jocurile maramureșene, cum nu exista nici doina, termenul regăsindu-se doar sub forma „daina” în refrenuri, cântecul fiind cunoscut sub numele de „hore lungă”⁷⁰, într-un stil muzical foarte vechi.

În nordul Moldovei, în zona Rădăuților, într-un spațiu geografic care cuprinde Obcina Mică și Podișul Sucevei, partea superioară și mijlocie a cursului Sucevei, între afluenții râului Moldova, la sud, și cei ai Siretului, la est, potrivit cercetărilor publicate încă din 1973 s-a păstrat un stil muzical arhaic, cunoscut sub numele *Bătrâneasca*, în care melodiei doinite sau trăgănate îi sunt asociate texte de doină, baladă, cântec de leagăn, cântec de nuntă, cântec de joc și bocet. Acesta ar fi un „stil melodic, asemănător

⁶⁷ *Dicționarul literaturii române de la origini...*, p. 72 (voce Lucia Cireș).

⁶⁸ Ovidiu Bârlea, *Folclorul și unele probleme ale dezvoltării poporului român*, în „Revista de folclor”, IV, 1959, 1-2, p. 199-200.

⁶⁹ Idem, *Folclorul românesc*, II, București, Editura Minerva, 1983, p. 262.

⁷⁰ Mihai Pop, „Prefață”, în Petre Lenghel-Izanu, *Poezii și povești populare din Maramureș*. Ediție îngrijită de Octav Păun, București, Editura Minerva, 1986, p. XIV.

ca principiu de creație makam-ului oriental”⁷¹, dar și cu „hora lungă” maramureșeană, despre care Béla Bartók scria că este „improvizată liber, oarecum în maniera practicii muzicale a Orientului, cu deosebire a arabilor, pe principiul makam-ului, după care fiecare cântăreț poate – în cuprinsul unor hotare – să varieze după plac tema dată”⁷², într-un stil muzical în care toate genurile melodice stau sub semnul improvizației⁷³. Cercetările folclorice au identificat⁷⁴, așadar, în extremitatea nord-vestică a zonei Rădăuților un tip arhaic de doină, regăsit și în alte câteva zone: Oaș, Maramureș, Oltenia de nord⁷⁵, existând înrudiri structurale și stilistice între Bătrânească, Cântecul lung gorjean și Hora lungă maramureșeană.

Însă încercările de a jalona istoric acțiunea unei balade românești trebuie privite cu multă prudență. Cel mai vechi basm românesc, păstrat într-un manuscris, nu este mai vechi de a doua parte a secolului al XVIII-lea⁷⁶. La fel, baladele conservă elemente specifice secolelor XVII-XVIII, și nu de mai devreme⁷⁷, cum sunt cele din ciclul Novăceștilor sau cea a lui Corbea⁷⁸. Cântecurile care evocă pe haiducii Iancu Jianu, Radu, Băhnă⁷⁹ sau Dragoș⁸⁰ aparțin secolului al XIX-lea, având la bază fapte reale și imaginare colportate de literatura epocii⁸¹.

⁷¹ Florin Bucescu, Viorel Bârleanu, *Stilul muzical arhaic din ținutul Rădăuților*. Studiu monografic, Suceava, Editura Mușatinii, 2013, p. 20.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 14.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 90; v. și Florin Bucescu, Silvia Ciubotaru, Viorel Bârleanu, „Bătrânească”. *Doine, bocete, cântece și jocuri din ținutul Rădăuților*. Cercetare monografică, CAF, I, 1979.

⁷⁵ Florin Bucescu, Viorel Bârleanu, *op. cit.*, p. 87 și notele 58-60; v. trimiteri bibliografice: Béla Bartók, Mariana Kahane, Eugenia Cernea.

⁷⁶ I.C. Chițimia, *op. cit.*, p. 383.

⁷⁷ De pildă, Anton Balotă, „Funcțiunea socială a cântecului bătrânesc. Balada de curte – un străvechi gen literar românesc”, în idem, *Izvoarele baladei populare românești*, Ediție îngrijită, prefată și note de Petre Florea, Editura Saeculum I.O., București, 2005, p. 52-54.

⁷⁸ Al.I. Amzalescu, *Cântecul epic eroic*. Tipologie și corpus de texte, București, Editura Academiei, 1981, p. 110-114, 267-269, 327-331, 486-494.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 556-558, 567-568.

⁸⁰ Lucia Berdan, *op. cit.*, nr. 41, p. 86; varianta extinsă în „Ion Creangă”. Revistă de limbă, literatură și artă populară, IV, 2, 1911, p. 50-51.

⁸¹ În special datorită lui N.D. Popescu, care a scris seria de nuvele dedicate haiducilor începând din 1869, cu Iancu Jianu, și continuând cu Tunsu, Miu, Bujor, Radu Anghel. De pildă, povestea lui Costache Dragoș (1860-1886) a fost scrisă pe baza actelor procesului: Ilie Ighel, *Dragoș, hoțul Tecucilor*. Roman criminal, București, Editura Cultura Românească, 1892.

Alte balade transmit amintirea vremurilor premoderne, a fetei răpite de turci (Ilincuța Șandrului⁸²), ori din cotidianul domestic (Ghiță Cătănuță, Vălean, Chira-Chiralina sau Nevasta fugită, Nevasta vândută, Blestemul mândrei, Logodnicii nefericiți⁸³ ș.a.), în care aspectele de cruzime și violență reprezintă reminiscențe ale unor vremuri foarte vechi. Deși morala cântecelor haiducești este eroică în sensul unei etici și atitudini virile, elementele de cruzime aparțin epocii medievale, „viteazul având totdeauna dreptate ori fiind îndreptățit să pedepsească cu asupra-de-măsură pe oponenții săi”⁸⁴. Nu trebuie scăpat din vedere faptul că în a doua jumătate a secolului al XX-lea ideologia politică a încurajat atitudinea prin care delincvența haiducească a devenit simbol al unei prezențe istorice reale, sentimentul urii celor săraci îndreptat împotriva celor bogați fiind regăsit în vechile balade, servind astfel, în mod artificial, „la perpetuarea mentalităților medievale, la reconfirmarea, permanentizarea, contemporaneizarea lor”⁸⁵.

În realitate, încă din 1927 Dumitru Furtună observa că baladele erau din ce în ce mai rare și se îndepărtau de „amănuntele istorice și păstorești și se îneacă în valurile liricei care cere vers scurt și o melodie duioasă”⁸⁶, aflat astfel de mai bine de un secol „în declin și în destrămare”⁸⁷. Interpretarea unui asemenea cântec reprezenta un eveniment artistic în vatra satului, unic într-o lume a oralității, dar care a sucombat odată cu apariția culturii livrești, a cinematografului, radioului și televiziunii, care au înlocuit „vechiul mod și singurul mod de a trăi artistic”⁸⁸. Prin însăși înregistrarea acestor cântece a fost marcat crepusculul culturii populare, fiind culese ultimele pâlpâiri ale vechilor cântece epice de odinioară, în sensul în care „înregistrarea pe bandă a baladelor, ca și editarea lor cu ani în urmă,

⁸² Al.I. Amzulescu, *op. cit.*, p. 98-101, 406-409 ș.a.

⁸³ *Ibidem*, p. 161-166, 693-699; Al.I. Amzulescu, *Balada familială. Tipologie și corpus de texte*, București, Editura Academiei, 1983, p. 74-83, 314, 325, 338-339, 369-377.

⁸⁴ Marin Marian-Bălașa, *Ochiul dracului și al lui Dumnezeu* (mentalități economice tradiționale), București, Editura Muzicală, 2021, p. 464.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 489.

⁸⁶ Dumitru Furtună, *Cântece bătrânești din părțile Prutului*. Culegere. Cu o introducere despre baladele populare de astăzi și cu un glosar la sfârșit de ~, București, 1927, p. 10.

⁸⁷ Adrian Fochi, *Cântecul epic tradițional al românilor*. Încercare de sinteză, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 28.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 29.

nu era altceva decât începutul sfârșitului pentru rapsozi”⁸⁹, parafrazând o creație literară care căuta să identifice urmele eposului homeric în munții Balcani. Evenimentele remarcabile nu mai sunt cântate în versuri, într-o recitare melodică, în care „partea de cântec întovărășește partea de poezie, o recheamă în minte [...], o întreține, îndemnând și încălzind pe «zicător», o adaugă și o preschimbă însă, prin căldura creatoare care-l cuprinde pe acesta încetul cu încetul”⁹⁰.

Cântecul epic exprimă „o situație limită, conflictuală între bine și rău, făcând să triumfe binele, frumosul, noblețea spirituală, spiritul de sacrificiu”⁹¹, glorificând însă personajele rebele care trăiesc în afara ordinii sociale. O explicație ar fi aceea dată de Adrian Fochi, pentru că, în general, „popoarele care, ca broasca în carapacea ei, au dus o existență fără legături spontane cu oficialitatea – fie că această oficialitate le ignora adâncind înstrăinarea dintre ea și ele, fie că le utiliza ca niște «unelte inconștiente» – acele popoare nu au arătat nici o simpatie față de conducătorii oficiali ai lor. În schimb, bunăoară haiducii au avut ecouri în poezia unor anumite popoare, pentru că ei erau considerați ca fii ai acestor popoare – fii care, cu prețul vieții lor, luptau pentru binele popoarelor lor, mai ales pentru cei de jos, pentru cei mizeri”⁹². O statistică a cântecului epic românesc, care este „original și ne aparține într-o proporție impresionantă”⁹³, ne arată că dintre cele 401 de subiecte abia 63 sunt comune cu cele ale vecinilor noștri atât din Balcani, cât și din Carpați, respectiv 16% versus 84%, adică 338 de subiecte românești nu au corespondent la popoarele vecine. Cele mai multe elemente comune le avem cu maghiarii (26), apoi cu ucrainenii (22), slovacii (17), lituanienii (12), rușii (11), polonezii (10) etc.

Dacă la începuturi poezia și muzica erau strâns legate⁹⁴, în epoca muzicii clasice s-a produs ruptura dintre muzică și poezie. În cântecul popular românesc, între text și muzică nu există o legătură obligatorie, melodiei fiindu-i adăugat un text poetic nou, dragostea fiind subiectul

⁸⁹ Ismail Kadare, *Dosarul H. Monstrul*. Traducere și note de Marius Dobrescu, București, Editura Univers, 1999, p. 87.

⁹⁰ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I, ediția a II-a, București, Librăria Pavel Suru, 1925, p. 34.

⁹¹ Adrian Fochi, *Paralele folclorice*. Coordonatele culturii carpatice, București, Editura Minerva, 1984, p. 313.

⁹² *Ibidem*, p. 227-228.

⁹³ *Ibidem*, p. 304.

⁹⁴ Henri Davenson, *op. cit.*, p. 17.
<https://biblioteca-digitala.ro>

cel mai des cântat, mai ales în cântecele inspirate de dor, în care se dezvăluie aspectul meditativ, cu „o viziune complexă și echilibrată asupra naturii, vieții și societății”⁹⁵. În schimb, baladele evocă eposul legendar, eroic și haiducesc, cu episoade violente chiar în viața familială, acestea putând fi considerate o oglindă a vremurilor trecute. Alături de cântecele epice trebuie așezate și cele de cătănie și război, mai cunoscute fiind cele din vremea Primului Război Mondial⁹⁶, cu cântecul roșiorului ca un leitmotiv al acestora. Oricum, oamenii culturii populare „n-au celebrat în cântecele și poveștile lor o viață cotidiană echilibrată”⁹⁷, cele mai multe dintre vechile cântece sunt mărturii ale unei vieți aspre, care invocă dorul, jalea, înstrăinarea sau norocul. Narațiunea fantastică reprezintă chintesența culturii populare, acaparată de peisajul pastoral, în discordanță cu viața agrară a celor mai mulți dintre țărani, fapt explicabil prin dorința periodică de ieșire a acestora din trivaliul cotidian al pământului, de care depindea însăși viața lor. Aflată la periferia civilizației occidentale și la interferența cu cea orientală, lumea românească a căpătat caracteristici specifice, păstrând reminiscențe ale unor atitudini și mentalități foarte vechi, situație favorabilă cercetării antropologice, care ne ajută să înțelegem evoluția unei societăți aflată mereu în umbra avatarurilor istorice.

⁹⁵ *Dicționarul literaturii române de la origini...*, p. 189 (voce Lucia Cireș).

⁹⁶ C. Rădulescu-Codin, *Literatură populară*, I. *Cântece și descântece ale poporului*. Cu 50 arii populare. Ediție critică de Ioan Șerb și Florica Șerb. Studiu introductiv de Dan Simonescu, București, Editura Minerva, 1986, p. 430-450 (au fost culese 71 de cântece de cătănie).

⁹⁷ Șerban Anghelescu, *Farmecul discret al etnologiei*. Eseuri, București, Editura Tracus Arte, 2013, p. 92.

PRIN GORJUL BISERICILOR DE LEMN (I)

Daniel ȘUVĂIALĂ*
Alexandru IORGA**

Abstract

In 2023, the Association of Wooden Churches, in partnership with several institutions, including the Ethnographic Museum of Moldavia, continued the research on wooden churches, this time in the Western area of Gorj county. For a more complete picture of the environment in which these edifices are found, together with specialists in architecture, painting, restoration, history and documentation, a team dedicated to socio-anthropological research was established, one of the goals being the identification in communities of the elements related to traditional culture, especially those related to the respective churches and the space in which they are located. At this historical stage, some of these churches only retain a funeral role (directly or only through the place where they are found – in cemeteries or in their vicinity), so the main focus of the research was in the direction of identifying the rites and customs in this field within the communities they belong to. At the same time, the focus was also on contouring the image that the residents have about these churches, as well as, in a broader plan, on the manner these people view the future of the researched places, as well as that of their communities. Taking place in a limited time, the research campaign nevertheless allowed gathering a material that can be summarized in a few key points, which we present in this article.

Keywords: wooden churches, Gorj county, mining, funeral customs, landscape, cultural heritage, NGO, research, cemetery.

Cuvinte-cheie: biserici de lemn, județul Gorj, minerit, obiceiuri funerare, peisaj, patrimoniu cultural, ONG, cercetare, cimitir.

Campania de cercetare a bisericilor de lemn din Gorj

1. Date generale despre demers, echipă și obiectivele cercetate

În anul 2023, Asociația Biserici Înlemnite a organizat două campanii (primăvară și vară-toamnă) de inventariere a unor biserici de

* Muzeul Etnografic al Moldovei, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași – România.

** Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Academia Română, București – România.
<https://biblioteca-digitala.ro>

lemn aflate în județul Gorj¹. Campaniile au avut la bază un caracter foarte aplicat, practic, dar au avut și o componentă de atelier dedicat învățării, calibrării și rafinării instrumentelor de cercetare.

În ambele campanii au fost inventariate biserici aflate la vest de Jiu, prima etapă fiind alocată zonei sud-vestice a județului Gorj, iar în etapa a doua a fost cercetată preponderent zona nord-vestică, situată în vecinătatea sudică a munților Vâlcă și Godeanu. Inventarierea a presupus o cercetare preliminară, vizuală, condusă de mai mulți specialiști din domenii precum arhitectură, restaurarea componentelor artistice, istorie și istoria artei. În baza datelor culese s-au atribuit note pentru starea de conservare a diferitelor subansambluri structurale și pentru o suită de valori. La final, printr-un algoritm, a rezultat o prioritizare a intervențiilor necesare acestor biserici.

Din acest an, coordonatorii au introdus și componenta de antropologie-sociologie², pe care o consideră importantă în ansamblul proiectului.

Vizând în special bisericile de lemn, cercetarea antro-po-sociologică în sine a presupus culegerea unor date despre lăcaș, sit, așezare, comunitate, fiind ghidată de o fișă de inventariere³, respectiv o grilă adaptată temei de cercetare, care a permis completarea dinamică și contextualizată. Modelul ce a stat la baza acestui instrument de lucru a fost *Chestionarul folcloric și etnografic general*⁴, indispensabil pentru cercetarea de teren.

Atelierele s-au desfășurat cu patru echipe care au cercetat în paralel câte o biserică. Fiecare echipă a fost compusă din arhitect, restaurator pe componente artistice, asistent de echipă, studenți la specializările antropologie, sociologie, arhitectură, respectiv restaurare. Toate bisericile

¹ Cercetările s-au desfășurat în zona de vest a județului Gorj, unele localități având apartenență istorică la Mehedinți. Dincolo de bogăția de lăcașuri cu acest specific – Gorjul fiind campionul național la numărul de biserici de lemn din țară – opțiunea pentru aceasta zonă se datorează în mare măsură doamnei Carina Tătăranu, autoare, președinta Asociației Inima Olteniei, a cărei profundă cunoaștere a locurilor și oamenilor a făcut ca cercetarea să se desfășoare în cele mai bune condiții.

² Echipa a fost formată din Daniel Șuvăială, Alexandru Iorga și studenții Aurelia Micoroi, Mihnea Bălan și Vlad Popescu.

³ Autorii îi mulțumesc Irinei Dobriță pentru contribuția la o primă variantă a ghidului de lucru, dezvoltat împreună cu Daniel Șuvăială, în perioada inventarierii bisericilor de lemn din județul Iași (2022).

⁴ *Chestionar folcloric și etnografic general*, realizat de Ion H. Ciubotaru, Academia Română – Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, Iași, 1970.

au fost cercetate de o specialistă în istoria artei, care a ținut permanent legătura cu echipele. În prima campanie, o serie de biserici mai interesante⁵ au fost scanate 3D de o echipă de specialiști din Timișoara. Fiecărei biserică/comunități i-a fost dedicată o zi sau o zi și jumătate de teren cu culegere și încărcare de date.

Cercetările antroppo-sociologice de teren au avut ca scop definirea contextului în care biserica se găsește. Spre exemplu: în ce fel de comunitate se află biserica, prezența sau absența obiceiurilor specifice legate de biserică/cimitir, toponime, informații istorice și actuale despre loc, biserică și comunitate. Pe cât posibil a fost vizată confirmarea în teren a informațiilor din istoricele⁶ la care am avut acces, dar și colectarea/copierea unor posibile imagini (documente de arhivă, pagini monografice, fotografii) din arhivele parohiei sau din cele personale ale localnicilor. Astfel, discuțiile cu interlocutorii locali (interviuri) au fost completate de observații asupra amplasamentului, dar și asupra satului. Informațiile culese au fost discutate cu echipa de la biserica respectivă, astfel încât să fie facilitată corelarea acestora.

Cercetarea a vizat atât elementele de istorie orală (experiențele și amintirile oamenilor), cât și documente concrete, existente în arhiva comunității sau păstrate de diverse persoane și accesarea monografiilor locale sau a altor lucrări cu caracter documentar referitoare la biserică, sat, preoți, comună, personalități etc. Toate aceste demersuri au urmărit să întregască ansamblul studiilor în al căror centru rămân edificiile propriu-zise, punând accentul pe istoriile locale (când, cum, cine a participat la lucrările de intervenție; când au avut loc intervențiile; ce modificări s-au făcut; cine a avut inițiativa etc.). În egală măsură am fost interesați de elementele de poziționare (macro și micro-peisaj), dar și de schimbările funcționale survenite la nivelul utilizării spațiului din jurul bisericilor, astfel încât să putem înțelege mai bine capacitatea de comunitarizare a bisericilor (vom reveni mai jos asupra acestor aspecte).

Dincolo de informațiile vizând evoluția construcției și a spațiului aferent, două din direcțiile principale urmărite au fost: 1. conturarea

⁵ Selecția operată a avut în vedere vechimea, structura, valoarea artistică și documentară.

⁶ Anterior prezenței efective în teren a fost creat un instrument de lucru – o fișă de informații istorice despre fiecare edificiu în parte, bazată pe cercetări anterioare (acolo unde au existat) și pe fișele de monument (dacă au existat) din arhiva Institutului Național al Patrimoniului. Materialul de studiu a fost divers calitativ și cantitativ, întrucât o parte din aceste biserici nu au intrat până în prezent sub radarul cercetărilor, fiind puțin reprezentate bibliografic.

stadiului în care comunitățile (în măsura în care [mai] există) de care aparțin aceste biserici se află în prezent din punct de vedere socio-etnografic – anume ce obiceiuri se păstrează – atât în amintirea oamenilor, cât și la nivel de practică actuală; 2. decelarea atitudinilor prin prisma cărora comunitatea privește soarta lăcașurilor respective. În acest sens s-a constatat un evantai de atitudini ale comunității – de la asumare și conștientizare a valorii arhitecturale, simbolice, culturale, spirituale și până la ignorare, neglijență și abandon.

Putem afirma fără riscul erorii că în lumea tradițională biserica este oglinda comunității și, astfel, o putem nu doar vedea, ci și „citi”, inclusiv din perspectiva atitudinii locuitorilor față de moștenirea unui trecut care încă dăinuie. Ne referim aici cu predilecție la acele biserici al căror rol liturgic nu mai poate fi reactivat sau nu mai este de actualitate.

Trebuie precizat faptul că toate aceste cercetări sunt înfăptuite într-o manieră care încearcă să acopere cât mai mult din realitatea terenului fiind, inevitabil, schematice și fragmentare, dat fiind timpul limitat în care echipele sunt în contact direct cu situl și cu (unii dintre) oamenii locului. De asemenea, schimbarea frecventă a preoților și a îngrijitorilor care se ocupă de lăcașuri sau faptul că sunt elemente izolate față de altele cu locuire permanentă (spre exemplu: nu au vecini martori) au îngreunat mult cercetarea și, implicit, acuratețea datelor din teren. Însă, aceste situații nu au reprezentat o constantă, cum nici nu au fost preponderente lăcașurile cu arhive și istorii sistematic consemnate. Prin urmare, în acest moment, conceperea unei imagini cu caracter sintetic, generalizator asupra realităților din teren este un demers riscant prin insuficiența datelor. Cel mai probabil, viitoare cercetări vor completa această imagine.

Lista satelor în care echipele au fost prezente este relativ lungă. Au fost cercetate bisericile de lemn din: Artanu, Bălăcești, Băzăvani, Broștenița, Ceauru, Cornești, Cornești-Copăcenii, Corneștii Vechi, Curțșoara-Negomir, Frâncești, Frătești, Găvănești, Gornovița, Gureni, Hobita, Larga, Lelești, Lelești-Ursăței, Miculești, Peștișani, Rasova, Sâmbotin, Seuca, Stolojani-Cuțui, Stolojani-Iovan, Strâmba-Jiu, Strâmtu, Stroești, Sura, Șteic, Știucani, Tehomir, Turcenii, Ungureni-Văgiulești, Ursoaia, Valea cu Apă, Valea Mănăstirii, Valea Mică, Vânăta⁷.

⁷ Deși lista este lungă, bisericile sunt situate în teren relativ compact. În luna mai au fost explorate câteva văi (zona Jițului și a afluenților săi), iar în august – septembrie au fost cercetate cele aparținând zonei de vest a Depresiunii Târgu-Jiu și a Subcarpaților Olteniei. Cele de la răsărit de râul Jiu vor face obiectul unor viitoare cercetări.

2. Constatări din teren

În mod recurent starea în care se găsesc bisericile de lemn, mai ales în situația în care în comunitate există o biserică mai nouă (fie de zid, fie de lemn⁸) ține foarte mult de atitudinea preotului (preoților) paroh(i). Ca o regulă generală, care provine din observațiile de teren, cu cât un preot a stat mai mult într-o comunitate cu atât activitatea acestuia a lăsat urme durabile, păstorul având timpul necesar să mobilizeze comunitatea către rosturi mai temeinice, printre care constatăm și întreținerea, îngrijirea și, eventual, repararea lăcașurilor de lemn⁹. Reversul acestei situații este prezent în cazul unor edificii aflate deja într-o stare precară (sau chiar în stare de colaps): o atitudine constantă de refuz și de interdicere a oricărei intervenții de întreținere sau reparatorii venite din partea comunității. De notat totuși că aceste nefericite cazuri sunt „istorice”, fiind marca unei perioade dificile – epoca comunistă și, uneori, primii ani ai tranziției. În prezent, în cele mai des întâlnite situații preoții sprijină inițiativele de salvare și recuperare a acestor edificii¹⁰, fiind adesea ei înșiși motorul acestor demersuri (adesea dificile). Pe de altă parte, izvorând din sânul comunității, am identificat acte de redescoperire a trecutului și de asumare a tradiției, având un spectru larg de manifestare: acțiuni educative, renașterea obiceiurilor pascale și de iarnă (Larga, Gureni, Stolojani-Iovan), preocupare pentru recuperarea și refuncționalizarea unor case și gospodării cu specific local (Larga¹¹, Gureni, Seuca), preocupare pentru portul popular – în tandem cu activități cu caracter folcloric (Ceauru, Stolojani-Iovan) –, înființarea sau reînființarea de ansambluri de muzică și dans popular (Fărcășești, Ceauru), participarea și revitalizarea târgurilor, nedeilor și iarmaroacelor (acestea nefiind neapărat ieșite din uz, dar se încearcă și condimentarea lor cu elemente ale culturii populare), precum și acțiuni legate de refacerea, recuperarea, renașterea bisericilor de lemn răspândite în

⁸ Există o tendință de a construi în localitățile mai dinamice demografic biserici noi, de zid. Singurele biserici de lemn construite în ultimii 30 de ani sunt cele pe model maramureșean (Strâmba-Jiu, Șteic), aspect dictat – după cum amintesc și preoții – de rațiuni practice: materiale, meșteri, costuri etc.

⁹ Un exemplu păstrat în conștiința comunității este cel al preotului Ion Diaconescu din parohia Fărcășești. Acesta a reabilitat mai multe biserici din parohie, dintre care două de lemn.

¹⁰ O serie din aceste biserici au fost restaurate în ultimii 20 de ani: Broștenița, Stolojani-Cuțui, Frâncești-Boașca.

¹¹ Lângă biserica Sf. Nicolae se află casa de tip culă Săvoiu-Davani, aceasta fiind în atenția parohiei pentru a fi restaurată.

satele gorjene (Sfântul Nicolae Larga¹², Ungureni-Văgiulești, Stolojani-Iovan, Gureni, Bălăcești, Curtișoara-Negomir).

Impactul mineritului și al reamenajării teritoriului

Ce este specific acestui areal și care ar putea constitui un subiect amplu de cercetare este impactul profund survenit asupra peisajului și localităților ca urmare a dezvoltării, apoi reducerii, exploatărilor miniere¹³. Începute în deceniul al șaselea, având o epocă de vârf în anii 1980-1990 și „bătând în retragere”¹⁴ după anul 2000¹⁵, aceste cariere au modificat dramatic imaginea și destinele locuitorilor, ale căror atitudini față de fenomen sunt complexe. În cazul celor strămutați în urma activităților miniere și/sau ale căror sate de origine au dispărut (parțial sau total) sunt exprimate sentimente de regret, melancolie și nostalgie. Totuși, dat fiind caracterul îndelungat al acestor exploatări nu am identificat revoltă sau respingerea generală a fenomenului, ci dimpotrivă: este privit ca parte a elanului modernizator¹⁶ al epocii trecute. Un alt lucru de impact a fost cel asupra apelor curgătoare – odată cu începerea acestor exploatații debitul multor pâraie și râuri s-a redus sau a căpătat caracter sezonier (Larga, Rasova, Tehomir). Pe de altă parte, există conștiința unei bogății care a rezultat în urma activităților miniere¹⁷ dar și constatarea faptului că aceasta nu a fost folosită cum trebuie¹⁸. De asemenea, mai ales în segmentul de vârstă de peste 60 de ani,

¹² Cealaltă biserică din satul Larga, tot de lemn, se găsește în cimitir și este folosită în mod curent.

¹³ Prin „minerit” ne referim, în acest caz, la exploatările de suprafață, acestea având cel mai mare impact asupra peisajului natural. Pe lângă exploatările carbonifere, peisajul gorjean a fost modificat/alterat și de marile combinate – Turceni, Rovinari, precum și de exploatări petroliere. De asemenea sunt localități care au fost strămutate din cauza inundațiilor și a amenajărilor hidrologice.

¹⁴ Inf. Ion N. (Curtișoara-Negomir).

¹⁵ Planul de restructurare prevede închiderea a patru din cele unsprezece cariere pe care le operează compania. Astfel, în 2021 era prevăzută închiderea carierei Rovinari, în 2024 se vor închide carierele Peșteana și Husnicioara, iar în 2027 se va închide cariera Lupoiaia. *Strategia de dezvoltare a județului Gorj 2021-2027*, p. 67, accesat la data de 18.09.2023: <https://www.cjgorj.ro/Date%20site/Dezbateri%20publice/Strategia%20de%20dezv%20a%20jud%20Gorj%202021-2027.pdf>.

¹⁶ Inf. Mihail N. (Strâmtu): „Norocu a fost cu zona minieră”. O explicație validă ar fi faptul ca mineritul era plătit relativ bine și, date fiind deceniile în care aceste cariere s-au extins, psihologic oamenii s-au obișnuit cu acest mod de viață.

¹⁷ „Pe noi mineritul ne-a scos din foame” (Strâmtu).

¹⁸ „Noi aicea trebuia să fim primii” (Fărcășești).

diminuarea activității miniere este privită cu îngrijorare¹⁹, în contextul în care, în trendul actual al post-industrializării și decarbonizării²⁰, și marii consumatori de minereu se vor închide.

În general, gorjenii se percep ca trăind sub potențialul lor uman și regional și cu sentimentul vag al unei fatalități demografice²¹ („toată lumea pleacă care încotro; tot tineretul se duce, dacă nu în străinătate pleacă la București, la Timișoara, la Craiova...”²²). Patrimoniul cultural este văzut de asemenea ca o resursă, dar nici aceasta suficient exploatată. Toate aceste intervenții au dus la pierderi de bunuri culturale – biserici demolate sau abandonate²³, dar sunt și cazuri de relocări, precum cel al bisericii din Timișeni, comuna Fărcășești²⁴ – uneori operate direct de către compania minieră (Sfântul Nicolae, Știucani). O marcă puternică în memoria locală o constituie relocarea cimitirelor, atunci când acestea au trebuit să dispară sub impactul haldelor și al exploatărilor de suprafață²⁵. În aceste cazuri, noile amenajări funerare au urmat o structură tip grid, geometrică, fiind diferite de aspectul neregulat (și involuntar romantic) al cimitirelor vechi. Există de asemenea biserici pentru care s-a pus problema relocării, întrucât intrau în arealul planificat al extinderii carierelor (Curtișoara-Negomir) sau din cauza stării grave de conservare (Ungureni-Văgiulești) dar aceste inițiative au întâmpinat opoziția comunității și a preoților, astfel că au rămas pe loc. Tot la acest capitol al transformării peisajului pentru a dărua „țării cât mai mult cărbune” (sau porumb...) sunt de menționat planurile megalomanice ale regimului Ceaușescu prin care se dorea desființarea satelor și regruparea populației rurale în locuințe colective.

¹⁹ Îngrijorare manifestată pentru viitorul economic al regiunii, nu pentru propria persoană: „noi de bine de rău am ieșit la o pensie, dar ce face tineretul...?” (Strâmtu). Sunt și persoane mai tinere care se tem de închiderea minelor: „Ne împrăstie de tot dacă închide mineritul” (Inf. Gheorghe D., Strâmtu, 51 ani).

²⁰ *Strategia de dezvoltare a județului Gorj 2021-2027*, p. 67.

²¹ Inf. Ioana S. (Larga): „(Lumea) se împuținează. Au murit cinci, șase din toamnă până acu [5 mai, n.n.]. Vin timpuri grele!”

²² Inf. Strâmtu. Idee recurentă când vine vorba despre viitorul satelor și al regiunii.

²³ Cornel Șomăcu, *Amintirea satului Stejerei în memoria gorjenilor (I)*, în verticalonline, <https://www.verticalonline.ro/amintirea-satului-stejerei-in-memoria-gorjenilor>, accesat la data de 20.09.2023.

²⁴ https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_Timi%C8%99eni. Biserica a fost mutată la Muzeul Național al Satului în anul 2002, deci extrasă din comunitate.

²⁵ Cimitire relocate au fost în satele Știucani, Broștenița, Ceauru (la acest ultim exemplu relocarea localității a avut loc din pricina inundațiilor).

Date fiind bogățiile subsolului și complexul minier și industrial dezvoltat, Gorjul a fost un obiectiv „fruntaș” la acest capitol²⁶.

Obiceiuri

Cele mai multe dintre bisericile cercetate se află în stadiul de folosință ocazională, iar o bună parte au fost scoase din circuitul liturgic. Cele care sunt folosite în mod curent sunt cele care au caracter de unicitate în comunitate, fiind mai puțin numeroase. În marea lor majoritate aceste lăcașuri se găsesc în cimitir, astfel că folosința lor este în direcția slujbelor și obiceiurilor funerare. Localnicii prezintă situația ca fiind firească, în contextul în care există sate în care biserica de lemn, singura, este frecventată doar de 2-3 persoane și în cel, generalizat, în care există mai multe biserici în parohie, deservite pe rând de același preot.

O practică specifică zonei este cea a pomelnicelor extinse, care au îmbrăcat pereții interiori ai bisericilor odată cu reparațiile și reînnoirile (în care se include și zugrăveala din nou sau „spălatul sfinților”²⁷) ce au avut loc în secolul al XX-lea. Având parcă grija ca nici un donator sau membru al neamului, cât de mărunț, să nu fie lăsat deoparte, zugravii au scris, mic și ordonat, în pronaos (pe pereții de est și de vest) dar și pe zidurile altarului lungi pomelnice cu nume de vii și de adormiți, pe neamuri și pe sate (întrucât aceste lucrări implicau întreaga parohie sau chiar depășeau granițele acesteia, adresându-se unui areal de vecinătăți mai extins).

Oltenia și Gorjul în particular sunt marcate de o bogată viață spirituală de sorginte arhaică²⁸, cultul morților²⁹ fiind una din axele principale ale profilului culto-spiritual local. Prezente în mai toate

²⁶ Acest subiect a apărut tangențial în discuțiile cu localnicii. De menționat localitățile Seuca, Bălăcești, Strâmtu pentru care cei intervievați au precizat existența planurilor de desființare din anii 1980. Cu siguranță lista este mult mai lungă și subiectul poate fi cercetat amănunțit.

²⁷ Inf. Maria P. (Rasova).

²⁸ La nivelul relațiilor și amintirilor mulți informatori descriu obiceiuri de o bogăție și complexitate remarcabile, din care însă în prezent s-au păstrat relativ puține. Totuși cele legate de cultul morților par a fi cele mai rezistente.

²⁹ „Deosebit de interesante și infinit mai profunde față de riturile de început ori cele maritale, obiceiurile funebre conservă până astăzi în compoziția lor concepții arhaice asupra interrelațiilor trup-suflet și decedat-om viu”. Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funerare din Moldova în context național*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, p. 7.

localitățile cercetate sunt *tămâiatul mormântului, izvorul și slobozitul apei*. Tămâiatul este încredințat unei femei din comunitate, de obicei mai în vârstă, și are loc timp de șase săptămâni după înmormântare, în fiecare dimineață („când se îngână ziua cu noaptea”³⁰). Odată cu tămâiatul, pe parcursul celor 40 de zile femeia arde „statu”³¹ mortului. După tămâiat urmează „fântâna” (care în unele sate se numește „pomana de apă” sau „izvorul”). Femeia respectivă sau unul/doi copii din sat duc cu gălețile³² apă de pomană pentru mort la vecini (la două sau la trei case); aceasta este destinată exclusiv consumului uman (băut sau folosită la gătit³³). Ciclul se încheie cu „slobozitul apei”³⁴, ce se face „la apă umblătoare”³⁵ și e prezent în mai multe forme. Vasul-suport de pe vremuri era „coțovaica de dovlete”³⁶ înlocuită în vremurile recente de castron sau lighean de plastic (sau alt obiect/recipient plutitor³⁷). În acesta se pune mâncare, bani și lumânare aprinsă. Se dă de pomană pânză³⁸ (peste care se toarnă apă cu cana din râu) și dulciuri. S-a înregistrat și prezența „bâtului” – mic pom ritual din ramuri de alun și măr – în care se pun ofrande și bucăți de lână³⁹. În unele locuri, față de perioada de acum 20-30 de ani, în prezent obiectul plutitor se lasă doar un pic pe apă⁴⁰, apoi este oferit de pomană cuiva prezent – de obicei copilului care a dus apa la vecini⁴¹. Acestei ofrande nu i se mai dă drumul pentru că

³⁰ Inf. Maria P. (Rasova).

³¹ Lumânare spiralată ce se pune pe pieptul mortului.

³² În trecut apa se ducea „cu vedre” (Inf. Maria P., Gureni) sau „cu ulcioru” (Inf. Ion A., Vânăta; Inf. Ion N., Curtișoara-Negomir).

³³ „E păcat să o dai la animale sau să speli cu ea” (Inf. Maria P. – Rasova).

³⁴ În unele localități slobozitul apei se numește izvorul sau puntea. Inf. Maria P. (Gureni): „Se face *izvoru* – puneă într-o coțovaică de dovlete – puneă bani – și șase lumânări pe-o parte și șase pe alta și le-o da pe sub punte pe apă. Acu’ dau castron [castron]”.

³⁵ Inf. Maria P. (Rasova). „Se sloboadă la o apă frumoasă” (Inf. Angela B. – Lelești).

³⁶ Bostan copt la foc, tăiat în jumătate și scobit, apoi lăsat să se usuce, folosit în trecut pentru acest ritual.

³⁷ Inf. Ion N. (Curtișoara-Negomir): „Se fac toiage de lână – fac două toiage cum e caeru de lână, îl pun pe băț de alun cu lumânare și îi dă drumul pe apă. Lumânările se pun pe o hârtie mai groasă, un carton – merg o țără. Înainte de carton le puneă pe bețe de lemn – făcea o mică plută”.

³⁸ Câțiva metri de pânză sau fețe de pernă (Rasova).

³⁹ Vezi nota 37.

⁴⁰ Idem.

⁴¹ Celui ce se oferă de pomană trebuie să fie de același gen cu decedatul; este preferată o persoană tânără.

acum apele „nu mai sunt umblate”⁴² (Rasova). Sunt și comunități în care nu mai sunt persoane disponibile să efectueze aceste practici (Negomir⁴³, Găvănești).

Tradiția pomenii mortului s-a transformat odată „ce-au ieșit funerarele astea”⁴⁴ – firmele specializate de pompe funebre. Acestea au intrat masiv pe piață acum 10-12 ani (în mediul rural) și au preluat inițial partea culinară a tradiției (și apoi și pe cea „textilă” – acum firma „vine” cu prosoape, cu tot ce e nevoie). Dacă până la pandemia de Covid acestea ofereau mâncarea pentru pomeni la domiciliu sau în curtea bisericii (pentru cele care au prăznicare), începând cu restricțiile din timpul pandemiei s-a generalizat practica de a se oferi doar sub formă de pachete⁴⁵, direct la mormânt. De asemenea, oferta firmelor include „tronul” și crucea de lemn, aceste obiecte ieșind astfel din sfera manufacturării de către meșterii locali, atât de prezenți odinioară⁴⁶.

Tot în spațiul încărcat de sacralitate din preajma bisericii am înregistrat o practică, ce aparține însă obiceiurilor de iarnă. Coțovaica⁴⁷ este prezentă aici nu în context funerar, ci ca simbol al belșugului. La Seuca, comuna Peștișani, cetele de pisărâi ce colindă satul în ajunul Crăciunului încep prin a se aduna în curtea bisericii. Un membru al cetei se urcă în clopotniță și trage clopotul, după care aruncă coțovaica (umplută cu nuci, semințe și bani mărunți), iar cei din alai o lovesc cu bețele⁴⁸, o sparg, adună nucile și bănuții, după care pornesc să colinde satul.

Un obicei funerar încă practicat⁴⁹ este pusul bradului la mormânt. Acesta se așază pe mormânt la tinerii necununați (Vânăta,

⁴² Inf. Dan Pt. (Rasova): „Mergeam la pește și găseam coțovăici. Ziceam bodaproste. Se ducea copiii anume că știau că să sloboadă apa”.

⁴³ Conform preotului paroh este problematică și lipsa clopotarilor în parohie.

⁴⁴ Inf. Maria P. (Gureni): „Acu au luat-o cu moda asta cu funerare. Înainte făcea mâncare acasă”. Inf. Ion A. (Vânăta): „Se făcea mesă. Acu a intrat funeraru (firmele) – de mai mult de 10 ani”.

⁴⁵ Inf. Ion A. (Vânăta): „De când cu pandemia nu se face acasă (pomană) ci să dau pachete. Se ajunge de la 80 la 150 porții pachete. Se dau [mai multe pachete] în raport cum a fost omu de vază”.

⁴⁶ Inf. Ion A. (Vânăta): „Înainte se făcea pă dreptunghi săcriele. [...] Da lemn ăl cu mortu. [Meșterul] făcea cu totu sicriul și crucea”.

⁴⁷ În acest caz este vorba de un bostan scobit, nu de o jumătate ca la slobozitul apei.

⁴⁸ Inf. Gică B. (Seuca): „Bețele [colindele] se fac așa: se jupoaie alunu și se dă cu coajă fâșii de tei și se negrește la fum”.

⁴⁹ Gornovița, Gureni, Ceauru, Seuca, Stolojani-Cuțui, Vânăta.

Seuca), iar în alte localități la toți cei decedați (Gornovița, Gureni⁵⁰) și poartă numele de „suliță”. Bradul poate fi înlocuit de plop în satele unde coniferele sunt greu accesibile (Curtișoara-Negomir). Obiceiul a fost practicat pe scară largă, dar în multe din localitățile cercetate a rămas de domeniul trecutului⁵¹.

O tradiție ce avea loc în curtea bisericii ținea de organizarea parastaselor și meselor, de hramul bisericii, dar și la sărbătorile de pomenire a morților, cu participarea întregii comunități. Adesea, ele se făceau la morminte sau în preajma bisericii, pe „blăni” așezate pe jos sau pe mese de lemn, care străjuiesc și astăzi unele din bisericile cercetate (Tehomir, Sura, Curtișoara-Negomir). Acest obicei, deși se mai menține, nu mai are amploarea de altădată, dat fiind faptul că în prezent comunitățile sătești sunt mai puțin numeroase și compacte. Totuși, lângă multe biserici s-au construit și încă se construiesc „prăznicare” – mese rudimentare de lemn, acoperite.

S-au înregistrat mărturii și despre prezența gornistului în perioada priveghiului și la înmormântare⁵², încă practică în unele comunități sătești⁵³.

*

Merită amintită aici și imaginea cimitirelor – intrate într-o spirală a modernizării care nu mai poate fi oprită. Meșterii cruceri care ciopleau frumoasele cruci cu creștături⁵⁴ nu au mai lucrat demult, nu doar din cauza vârstei înaintate, dar și pentru că nu mai există comenzi. Această modernizare nu a început acum, fiind reperabilă pe parcursul secolului al XX-lea. Crucile de fier le-au concurat/înlocuit pe cele de lemn, fiind apoi

⁵⁰ Inf. Maria P. (Gureni): „Se pune sulița (cine vrea) și se ține [timp de] un an la mormânt”.

⁵¹ Inf. Angela B. (Lelești): „Sulițe se pune la tineri. Acu n-or mai pus [în ultima vreme]. Nu i-a lăsat să mai taie s-aducă brad. [Asta s-a întâmplat] de pe la Revoluție”.

⁵² Spre deosebire de muzica de fanfară la înmormântări, este văzut ca un obicei creștin, aprobat de preoți (inf. preot Florin S., Curtișoara-Negomir).

⁵³ Curtișoara-Negomir, Vânăta. Atestat de informatori și în Țânțăreni, Drăgotești (localități ce nu au fost cercetate în aceste campanii).

⁵⁴ În cimitirele vizitate nu am identificat la crucile vechi motive pictate. De asemenea, la fântâni se mai găsesc cruci cioplite, dar arealul crucilor pictate (prezente în cimitir, la fântână, izvor etc.) pare să aparțină zonei din stânga Jiului. O deplasare pe valea pârâului Groșerea, afluent al Gilortului, pentru vizitarea culei Crâsnaru a prilejuit contactul vizual cu o bogăție de *cruci de fântână* pictate, neîntâlnite în nici unul din locurile cercetate în campanie (toate aceste locuri fiind situate pe celălalt mal al Jiului, cel vestic). Vezi și articolul Corinei Mihăescu, *Crucile pictate – semne și sensuri. Considerații despre crucerit în câteva sate din Oltenia*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, X, 2010, p. 539-554.

abandonate treptat în favoarea celor de dur-aluminiu, ciment, mozaic, granit, marmură. Adesea pe morminte se construiesc impozante cavouri, care copleșesc spațiul din jurul bisericii (Rasova, Miculești, Ungureni-Văgiulești). Ultima „inovatie” stilistică⁵⁵ este acoperișul de polycarbonat, prin care disonanța texturală evadează de la nivelul solului, fiind transpusă în zone mai înalte. Evident, nu toate cimitirele arată la fel, și nu toate bisericile sunt situate în cuprinsul acestora⁵⁶. Dar și în cazul celor ce păstrează elemente tradiționale, acestea sunt vestigii ale unui mod de a face lucrurile a cărui armonie nu se regăsește în timpurile noastre. Un alt factor care modifică/alterează imaginea pitorească a multor cimitire este „conflictul” natură-cult(ură), mai exact arbori masivi ajunși la vârste venerabile sunt văzuți ca periculoși pentru construcțiile și amenajările funerare, fiind sacrificați sau propuși pentru sacrificare. Cimitirele în care această „problemă” a fost „rezolvată” au un aspect dezolant, dominat de cenușiul tern al cavourilor.

Vom încheia această parte amintind despre faptul că în zona de sud-vest am întâlnit trei practici pe care nu le-am regăsit în zona de nord, și anume: scoaterea ochilor sfinților pictați la exteriorul sau interiorul bisericii (vezi cazul Băzăvani)⁵⁷, arderea de „boji” (boz) pe morminte⁵⁸ (spre exemplu: Băzăvani, Miculești, Valea Mănăstirii) și oferirea de „colinzi”⁵⁹ (spre exemplu: Băzăvani, Miculești, Tehomir⁶⁰).

⁵⁵ Inf. Dan Pt. (Rasova): „A ieșit moda asta acu 4-5 ani. De când s-a ieftinit polycarbonatu”.

⁵⁶ Fericite excepții: Sf. Nicolae Larga, Curtișoara-Negomir, Lelești, Gornovița, Sura, Peștișani. Adesea curțile acestor biserici cuprind cruci și morminte dar în număr mic (troițe, cruci de pomenire, morminte de preoți și ctitori), nefiind cimitir propriu zis. În cazuri ca acestea, clădirea bisericii (și a clopotniței acolo unde există) se profilează mult mai bine, crescând valoarea estetică și peisagistică a ansamblului.

⁵⁷ Din discuțiile avute a reieșit faptul că praful era folosit „ca să facă unele femei vrăji”, dar că nu se mai face, pentru că „nu mai are cine” (Băzăvani).

⁵⁸ Ca „să se încălzească morții. În Joia Mare, până-n Paște, fiecare vine la cimitir și fac focul cu boji, se pun candelă, se aprind lumânări [...]” (Băzăvani). Cu toate acestea, Maria P. din Gureni atestă folosirea fagului pentru această practică: „Joia înainte de Paști se face focu la morminți cu boji de fag”.

⁵⁹ „Se dă colindă cu colac de pomană”. Bețe din alun peste care se înfășoară prin petrecere o fâșie de pânză și care mai apoi sunt afumate. Ele se oferă în ajunul Crăciunului, înainte de colindat. „Cu colinda veneau seara, tineri și bătrâni. Primii colindători care ajungeau intrau în casă și dădeau cu bățul în vatră – se vrăjea. Nu se mai face” (Băzăvani).

⁶⁰ Inf. Aristică N. (Tehomir): „Se pun bețe pe morminte. Se pune bețe afumate, înfășurate cu ață [...]. Colinde le zice. Îs făcute pe la Crăciun”.

Perspective

Localnicii privesc către bisericile lor de lemn în diferite moduri. Satele în care biserica respectivă este cea destinată cultului sunt preocupate de buna rânduială a acesteia, de îngrijirea și înfrumusețarea ei⁶¹; acolo unde respectivul lăcaș a rămas doar cu rol de capelă sau nefolosit, statutul de monument istoric (dacă există) impune o conștiință valorică asumată. În sfârșit, cele a căror stare de conservare este grav afectată suscită sentimente de neputință și tristețe în rândul sătenilor. Întrebați dacă ar dori refacerea respectivelor biserici oamenii răspund invariabil pozitiv, deși în multe cazuri deceniile de abandon îi face să fie sceptici față de posibilitatea unei rezolvări favorabile.

Cu toate acestea, încep să apară inițiative de integrare a monumentelor în diferite trasee sau rute și, mai mult, acestea din urmă sunt funcționale și frecventate. Acesta este și cazul Rutei cultural-turistice a bisericilor de lemn din România – o inițiativă recentă, dar în plină expansiune – din care face parte și Ruta bisericilor din Peștișani (cu cele patru biserici de lemn: Frâncești, Peștișani, Gureni, Hobîța⁶²). Demersul a fost susținut inclusiv de Asociația Fiii satului Frâncești și poate reprezenta un exemplu despre cum comunitatea se poate implica activ în complexul proces de întreținere și îngrijire a bisericilor de lemn.

Nu în ultimul rând, campaniile de cercetare desfășurate de Asociația Biserici Înlemnite au și un caracter educativ și, sperăm, stimulat, prin prezentarea în cadrul parohiilor și al comunităților a principiilor și acțiunilor ce țin de o bună gestionare a acestor edificii, având într-o perspectivă mai amplă valorificarea lor prin proiecte de conservare-restaurare corecte, cu respect față de toate valorile pe care le conțin.

⁶¹ Acest fenomen firesc are ca revers faptul că multe intervenții impactează negativ valoarea istorică și artistică a bisericilor respective.

⁶² V. și <https://www.romanian-adventures.ro/Ruta-Bisericilor-de-Lemn-din-Pestisani-Gorj> (ultima accesare: septembrie 2023).

LISTA INTERLOCUTORILOR⁶³

Ion N., n. 1960, Curtișoara-Negomir, comuna Negomir
Mihail N., n. 1950, Strâmtu, comuna Slivilești
Gheorghe D., n. 1972, Strâmtu, comuna Slivilești
Ioana S., n. 1934, Larga, comuna Samarinești
Maria P., n. 1947, Rasova, comuna Bălești
Maria P., n. 1945, Gureni, comuna Peștișani
Ion A., n. 1937, Vânăta, oraș Tismana
Angela B., n. 1940, Lelești, comuna Lelești
Dan Pt., n. 1966, Rasova, comuna Bălești
Gică B., n. 1947, Seuca, comuna Peștișani
Florin S., preot în comuna Nehomir
Aristică N., n. 1929, Tehomir, comuna Slivilești
Eugenia C., n. 1954, Băzăvani, comuna Samarinești
Marian și Rodica N., n. 1965, Sura, comuna Slivilești
Aurel P., n. 1973, Sura, comuna Slivilești
Gheorghe S., n. 1955, Slivilești, comuna Slivilești
Nicu S., Cornești, comuna Bălești
Constantin S.M., n. 1949, Sura, comuna Slivilești
Ion T., n. 1942, Miculești, comuna Slivilești
nea Ion, n. 1938, Cornești-Copăcenii, comuna Bălești
nea Romică, n. 1944, Șteic, comuna Cătunele

⁶³ Pe lângă cei menționați în lista interlocutorilor, în unele localități au participat la discuții persoane care nu s-au prezentat nominal, dar care au contribuit cu unele informații și completări utile. Mulțumirile autorilor se îndreaptă către toți cei ce au dorit să vorbească cu noi.

ILUSTRAȚII*

Fig. 1. Peisaj gorjean din comuna Lelești

Fig. 2. Preotul Ion Diaconescu (al patrulea din stânga, cu pălărie) în fața bisericii din Broștenița (imagine din arhiva parohiei)

* Fotografii realizate în anul 2023 de: Daniel Șuvăială (Fig. 1, 3, 5-16, 21) și Alexandru Iorga (Fig. 4, 17-20).

Fig. 3. Strâmba-Jiu. Biserica veche de lemn în dreapta imaginii, scoasă din uz. În stânga biserica nouă de lemn, construită în stil maramureșean.

Fig. 4. Șteic. Biserica veche în plan îndepărtat, înlocuită, pentru folosința liturgică, de cea nouă în stil maramureșean.

Fig. 5. Biserica Sfântul Nicolae din Larga

Fig. 6. Casa tip culă Săvoiu-Davani de lângă biserica Sfântul Nicolae din Larga

Fig. 7. Peisaj minier (exploatarea minieră Peșteana Sud)

Fig. 8. Ansamblul bisericii Sfântul Nicolae din Curtișoara-Negomir, propusă spre mutare la Muzeul Satului Gorjean (plan abandonat). La est de biserică se găsește un stejar secular monumental.

Fig. 9. Știucani – biserică și cimitir mutate de compania minieră în anul 2000

Fig. 10. Pomelnic (Tehomir)

Fig. 11. „Suliță” în cimitirul din Stolojani-Cuțui

Fig. 12. Biserica Sfântul Nicolae din Sura – prăznicare de lemn în curtea bisericii

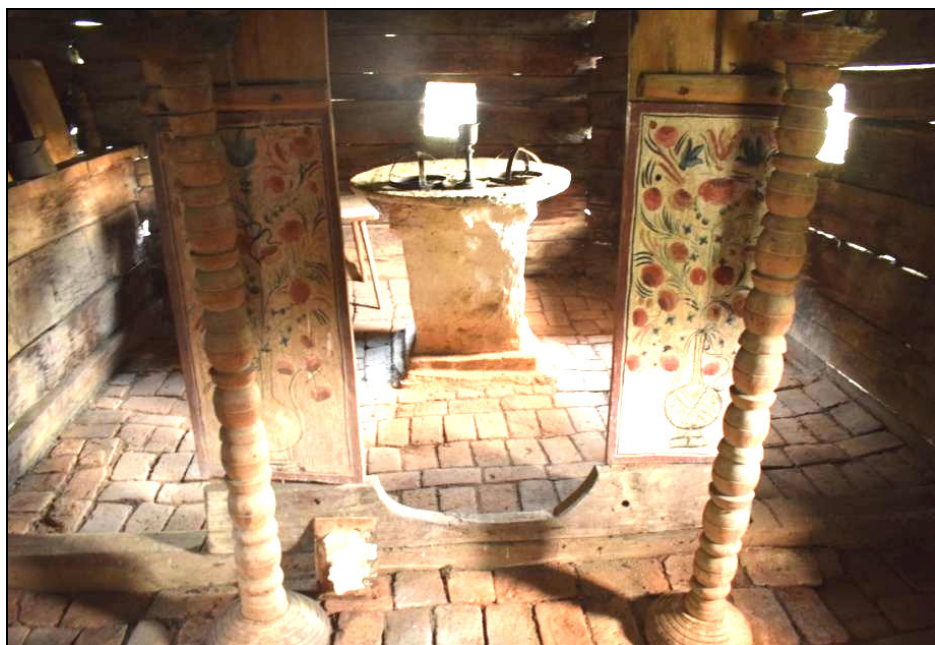

Fig. 13. Biserica Cuvioasa Paraschiva din Gureni – multe din biserici prezintă un interior minimalist – urmare a anilor în care au fost „ale nimănui”

Fig. 14. Meșterul crucer Ion Adam din Vânăta, alături de o cruce „cu trei pui” (brațe) pe care a realizat-o cu mult timp în urmă – una din ultimele rămase în cimitir

Fig. 15. Cimitirul din Ceauru și biserica Sfinții Arhangheli. Se observă copertina din policarbonat, precum și structura geometrică a cimitirului (mutat la sfârșitul anilor 1960).

Fig. 16. Biserica Cuvioasa Paraschiva din Gureni cu buturuga unui tei secular

Fig. 17. Băzăvani – sfinți cu ochii scoși

Fig. 18. Boji arși pe morminte la Valea Mănăstirii

Fig. 19. Băzăvani – bățul colindătorului la mormânt

Fig. 20. Ruta bisericilor de lemn din comuna Peștișani – tablou informativ la biserica Sfântul Gheorghe din Frâncești

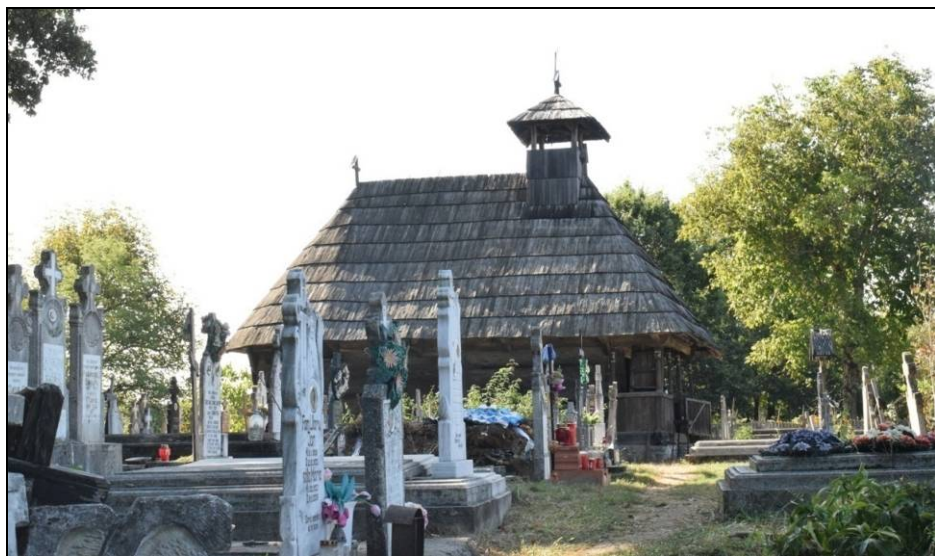

Fig. 21. Acasă la Brâncuși – biserica de lemn Intrarea în Biserică din Hobița în care a fost botezat marele sculptor. În apropierea bisericii se găsesc mormintele părinților săi.

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL *COSTUME ȘI COLECȚII* DE LA MUZEUL ASTRA – O ABORDARE TRANSDISCIPLINARĂ ÎN FOLOSUL SPECIALIȘTILOR DIN MUZEELE DIN ROMÂNIA

Andrea BERNATH-DONCUȚIU*

Ioana REPCIUC**

Simpozionul Internațional *Costume și Colecții în Contextul Patrimoniului Cultural. Comunicăm despre ARTĂ, MEȘTEȘUGURI ȘI CONSERVARE*. ETICCH a avut loc în perioada 25-29 septembrie 2023, fiind organizat de Muzeul ASTRA în Dumbrava Sibiului. Simpozionul s-a desfășurat sub patronajul Ministerului Culturii și al Comisiei Naționale a României pentru UNESCO și sub egida ICOM România.

Acesta a fost o manifestare amplă, pentru a cărei organizare Muzeul ASTRA a invitat mai mulți specialiști în domeniu, generându-se astfel un format transdisciplinar, cu multiple activități interconectate. Informații detaliate despre cele șapte evenimente – două conferințe principale, un seminar, trei ateliere cu demonstrații practice și o masă rotundă pe tema investigațiilor științifice în muzee din România (unele propuse în format hibrid pentru facilitarea participării inclusiv online), programul și colaboratorii implicați – au fost postate pe pagina de internet a muzeului: <https://muzeulastra.ro/wp-content/uploads/2023/08/Costumes-and-Collections-ETICCH-2023.pdf>, <https://muzeulastra.ro/wp-content/uploads/2023/09/program-conferinta-2023-eticch.pdf>. Înregistrarea video a seminarului și a celei referitoare la masa rotundă pot fi accesate pe paginile de facebook ale muzeului: <https://www.facebook.com/muzeulastrasibiu/videos/852991859866521> și <https://www.facebook.com/muzeulastrasibiu/videos/1809720792803108>.

Din perspectiva de co-organizator al simpozionului și de coordonator al Centrului de Pregătire a Conservatorilor și Restauratorilor

* Complexul Național Muzeal ASTRA, Sibiu – România (autoarea secțiunii dedicate conservării).

** Departamentul de Etnologie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română, Filiala Iași – România (autoarea secțiunii dedicate etnologiei).

din cadrul Muzeului ASTRA, simpozionul a constituit o revenire provocatoare, mai ales după perioada de pauză în care întâlnirile naționale și internaționale pe care obișnuiam să le organizăm față-în-față au fost împiedicate de pandemia de COVID-19. Inițial, ne-am propus să reluăm organizarea Conferinței „ETICCH – *Emerging Technology and Innovation for the Conservation of Cultural Heritage*” în colaborare cu Elena Badea, președinta Asociației „Știința și Patrimoniul Cultural în Conexiune” (i-CON), inițiatora și co-organizatoarea acestui eveniment.

Colega noastră, cercetător etnograf Mirela Crețu, director al Departamentului Managementul colecțiilor, unul din specialiștii care a contribuit la constituirea dosarului de candidatură pentru introducerea „Artei cămășii cu alțiță – element de identitate culturală în România și Republica Moldova” în Lista reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității UNESCO, a sugerat însă unificarea ETICCH cu unul din evenimentele propuse în seria manifestărilor organizate la nivel național și internațional pentru aniversarea a 20 de ani de la semnarea Convenției UNESCO pentru Salvarea Patrimoniului Cultural Imaterial din 2003.

Am acceptat astfel ideea unui eveniment în tandem și am decis să folosim această oportunitate pentru a promova sinergiile dintre domeniile al căror epicentru este patrimoniul cultural. Astfel, pornind de la nucleul organizatoric Mirela Crețu, Elena Badea, expertul restaurator textile Iulia Teodorescu și Andrea Bernath-Doncuțiu, am invitat să se alăture acestei inițiative inedite spațiului românesc pe cercetătorul Ioana Repciuc, reprezentând Academia Română, Institutul de Filologie Română „A. Philippide” Iași; expertul restaurator textile Florica Zaharia, conservator emerit la Metropolitan Museum (New York) și fondator al Muzeului Textilelor de la Băița, județul Hunedoara; Institutul Național pentru Cercetare și Formare Culturală prin persoana Ralucăi Iulia Capotă, specialist în domeniul protejării patrimoniului cultural, respectiv cercetătorii Irina Petroviciu și Cristina Carșote de la Laboratorul Național de Cercetare în Domeniul Conservării și Restaurării, Muzeul Național de Istorie a României.

Semnificația unui eveniment integrat și multidisciplinar, dincolo de valoarea fiecărei contribuții în parte, este oferită tocmai prin asocierile pe care le produce. În primul rând, apropiere benefic, mutual activitățile a două dintre funcțiile muzeale principale, pe cele legate de aprofundarea și comunicarea semnificației bunurilor culturale – punerea în valoare, de cele care au ca obiectiv supraviețuirea materială și ocrotirea bunurilor

culturale – conservarea patrimoniului. Oricât de mult s-ar completa la nivel de discurs aceste două tipuri de abordări, în practică granițele lor sunt mult mai îndepărtate decât este îndeobște acceptat. Ocupațional vorbind, în instituțiile muzeale, muzeografia și curatoriatul au beneficiat de-a lungul timpului de o poziție favorabilă la a cărei asociere, prin manifestări comune, conservatorii-restauratori ar avea de câștigat în prestanță.

Pe de altă parte, schimbul de cunoștințe, facilitat de o asemenea ocazie, pune în lumină rezultate obținute în urma studiului direct al obiectului, fiind util tuturor profesioniștilor, indiferent pe care dintre cele două paliere s-ar situa. Informațiile despre materialele, metodele și tehnicile de confecționare, la care au acces conservatorul-restaurator și investigatorul, prin cercetarea aprofundată și interacțiunea directă cu obiectul, completează înțelegerea bunurilor culturale și devin cu atât mai valoroase, cu cât diseminarea acestora pătrunde în cercurile mai largi de specialiști. Rare sunt și asocierile dintre instituțiile muzeale și cele de cercetare, deși, în toate cazurile în care acestea au fost activate, rezultatele au fost, desigur, remarcabile.

Dedicat, în mod particular, costumului tradițional și bunurilor textile, fără a se opri însă la acestea, ci explorând problematica colecțiilor muzeale și a conservării patrimoniului cultural material și imaterial, amploarea acestui eveniment, care se poate alinia fără nici o rezervă domeniului generic *știința patrimoniului (heritage science)*, se definește prin interfața dintre investigarea și cercetarea științifică a materialelor, dar și a contextelor culturale, a meșteșugurilor tradiționale active și statutul profesioniștilor care contribuie la protejarea și punerea acestora în valoare. Asociația *Semne cusute*, *Șezătoarea Sibiu* și câțiva meșteri independenți au fost invitați să demonstreze tehnicile tradiționale transmise din generație în generație, sau practicate cu măiestrie și spirit inovator datorită unor atente proiecte de revitalizare.

În calitate de promotor, organizator și conservator general, înțeleg astfel de abordări transdisciplinare ca pe o formă de pledoarie în favoarea studiilor comune, capabile să evidențieze importanța și contribuția egală a profesiilor și a ocupațiilor muzeale în cadrul cercetării și ocrotirii patrimoniului cultural. Nu în ultimul rând, aceste ocazii de modernizare a conceptului de muzeu contribuie la câștigarea unui plus de respect profesional, în cazul conservării-restaurării, dar și al completării paletelor de înțelegere muzeografică a bunului cultural și a contextului său cultural, prin cunoștințe aprofundate din zona investigațiilor științifice, a conservării-restaurării și a aplicațiilor meșteșugărești.

*

În paralel cu lucrările dedicate conservării, s-a desfășurat conferința privitoare la abordarea obiectului de port ca element de cultură tradițională, intitulată „Costumul tradițional – marcă de identitate culturală”, coordonată de doamna dr. Mirela Crețu de la Muzeul ASTRA. Această conferință s-a integrat în seria de evenimente organizate la nivel național și internațional pentru aniversarea a 20 de ani de la emiterea Convenției UNESCO pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial din 2003. Obiectivul organizatorilor a fost de a îndemna specialiști din țară și de peste hotare să trateze costumul tradițional atât ca obiect patrimonial, identitar, estetic, cât și din perspectiva meșteșugului dinamic de confecționare – patrimoniu viu al comunităților care păstrează astăzi această practică culturală.

Astfel, în prima parte a conferinței, muzeografi din mai multe zone ale țării au analizat costumul în calitatea lui de obiect cultural pentru a cărui înțelegere este necesară conlucrarea viziunii etnografice cu cea etnoculturală și antropologică. Într-o primă secțiune, prezentările au vizat comunicarea rezultatelor unor cercetări specializate asupra obiectelor de port din anumite micro-zone etnografice, aflate în patrimoniul Muzeului ASTRA (cămăși femeiești din zona Sibiului, broderii din Poiana Sibiului, cămăși săsești) ori în cel al Muzeului Brukenthal. La o a doua secțiune a aceleiași conferințe, s-a comunicat despre cămașa cu chirușcă din spațiul românesc, cămașa cu ciupag din zona Câmpiei Transilvaniei, rochia miresei din satul Gura Râului – județul Sibiu și despre cămașa bărbătească din regiunea Năsăudului. O secțiune următoare a permis vorbitorilor să analizeze inclusiv cadrele culturale mai largi ale rolului pe care obiectul de port îl joacă în construcția și asumarea identității culturale, precum și procesele sociale care motivează valorizarea intensă, în ultimii ani, a vestimentației tradiționale.

Pentru secțiunea finală a conferinței, am avut eu însămi rolul de a propune direcția de abordare și a de coordona discuțiile. Secțiunea pe care am moderat-o, desfășurată exclusiv în limba engleză, având în vedere specialiștii străini pe care am avut onoarea să-i avem alături, a avut la bază imperativul de reflecție asupra modului în care patrimoniul cultural imaterial legat de „meșteșugurile costumului” este conștientizat, analizat și promovat în spațiul public. Vorbitorii au fost îndemnați să indice care sunt astăzi creatorii și receptorii, cumpărătorii, dar și instituțiile, asociațiile care pot contribui la o educație aplicată asupra valorii patrimoniale a acestui obiect cultural în comunitățile, grupurile în care

meșteșugul, activitatea de creare este viabilă, dar și dincolo de acestea, în societatea civilă în ansamblul ei. Fiind organizată sub egida sărbătoririi Convenției UNESCO din 2003, secțiunea a adus în prim-plan mai ales elemente de patrimoniu cultural imaterial care includ date esențiale despre meșteșugurile de creare a portului tradițional în mai multe zone ale lumii. Secțiunea a fost deschisă de mesajul de bun-venit al managerului Muzeului ASTRA, domnul Ciprian Ștefan, precum și de salutul doamnei Madlen Șerban, secretarul Comisiei Naționale a României pentru relația cu UNESCO. Am vorbit la începutul discuțiilor despre recenta înscriere în Lista reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității a UNESCO a realizării cămășii cu alțiță în România, încercând să explic diversele momente-cheie, atât din țară, cât și din diaspora românească, ce au dus la creșterea interesului pentru acest subiect în mass-media și în cercurile unor amatori de confecționarea acestui obiect de port.

Seria comunicărilor din străinătate a debutat cu o lucrare dedicată costumului femeiesc („xhubleta”) din zona nordică, montană a Albaniei, prezentată de Anila Sulaj și Brunila Kondi de la Universitatea din Tirana. De o vechime impresionantă, „xhubleta”, un costum complex, cu multe piese componente manufacturate cu atenție la detalii, conform tiparelor și materialelor tradiționale locale, este din ce în ce mai puțin realizată și purtată în actualitate, în ciuda importanței acesteia pentru identitatea culturală albaneză și intențiilor de revitalizare a practicilor de manufacturare.

Dragana Radoja și Danijela Djukanovic, experte în conservarea textilelor de la Muzeul din Banjaluka (Bosnia și Herțegovina), au prezentat meșteșugul brodatului specific regiunii Zmijanje din țara lor. Această broderie este folosită pentru a decora mai ales costumul femeiesc, dar și alte obiecte din seria textilelor de interior. Structura tipică a acestei broderii este dată de combinația dintre albul materialului de bază și aplicarea cusăturilor cu un fir de culoare albastru închis, obținută natural. Sunt preferate ornamentele geometrice și combinațiile complexe rezultate prin înlănțuirea, combinarea acestora.

Camilla Rosing, directoarea Institutului Norvegian al Costumului Popular, a vorbit despre eforturile de documentare, începând din 2017, a elementelor de port regional din spațiul norvegian, realizate în contextul intenției de înscriere a meșteșugurilor asociate în lista UNESCO. La aceste eforturi au participat numeroase comunități, meșteri și experți din întreaga Norvegie, fiind de asemenea descrise cu atenție modalitățile de purtare specifice diverselor areale etnografice.

Expertă în istoria și trăsăturile costumelor etnice din regiunea Bavaria, Simone Egger, profesor la Universitatea din Saarland (Germania), a explicat parcursul complicat, de natură socio-culturală și motivat economic, care a dus la apariția actualelor forme de „costum bavarez”: costumul femeiesc numit „Dirndl” și cel bărbătesc, axat pe purtarea pantalonilor de piele. Deși nu au beneficiat de atenție din partea publicului în ultimii 150 de ani, aceste costume au devenit, în ultimele două decenii, extrem de prezente atât în spațiul german, cât și dincolo de hotare. Acest interes sporit a condus însă și la degradarea ipostazelor lor tradiționale, exacerbarea unor trăsături în detrimentul altora, precum și la decontextualizarea acestora în alte medii culturale.

Pentru a prezenta recente strategii de valorizare și promovare a meșteșugurilor asociate eșarfelor tradiționale azere, Mehbara Abbasova, de la Universitatea de Stat pentru Cultură și Arte din Azerbaijan, a discutat mai întâi cartografierea precisă a comunităților azere în care această tradiție este împământenită și activă: Sheki și Basgal. Procesul îndelungat de obținere a eșarfelor Kelaghayi pornește de la bazele sericiculturii, pentru a se continua apoi cu fina țesere a materialului și aplicarea vopselurilor naturale, în straturi și în combinații specifice. La final, eșarfele sunt în mod obligatoriu tratate cu substanțe care să asigure buna stabilitate a culorilor, conform unor tehnici transmise din generație în generație. În contemporaneitate, ele sunt foarte apreciate și purtate cu ocazia unor sărbători și festivități.

De multe ori, cei mai importanți specialiști ai porturilor tradiționale sunt muzeografi etnografi. Este și cazul Tatjanei Bugarski, de la Muzeul din Voievodina, din Novi Sad, Serbia, care a oferit o privire generală asupra costumelor contemporane purtate de diverse grupuri etnice care trăiesc în această parte a Serbiei, concentrându-se în final asupra portului slovac și a celui românesc de aici.

În concluzie, conferința a reprezentat un prilej remarcabil de a identifica, într-un deschis dialog între experții din diferite țări, provocări și soluții pentru înțelegerea corectă și promovarea adecvată a meșteșugurilor care dau viață portului tradițional, într-o lume în care se impune rapid omogenizarea vestimentară și pierderea semnificației simbolice a straielor.

ILUSTRĂȚII

Conferința 1. Costumul tradițional – marcă a identității etnoculturale

Conferința 2. ETICCH 2023: Reducerea riscurilor pentru colecțiile de patrimoniu cultural & conservare-restaurare

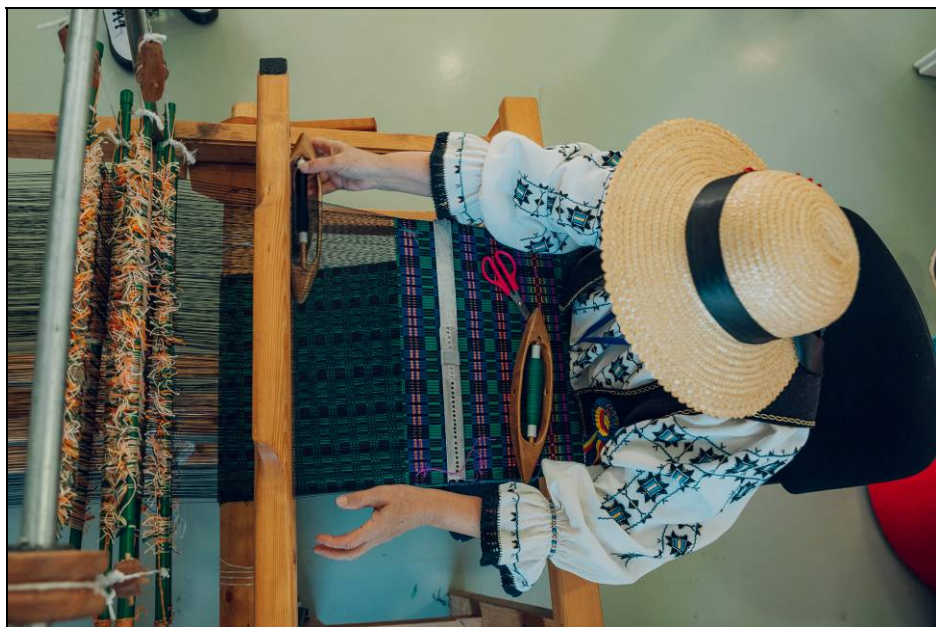
Masă rotundă. Investigațiile științifice și profesioniștii care le realizează: o perspectivă românească

Seminarul 1. Costumul tradițional – de la creație la comunicarea culturală

Atelierul 1. Tehnici de realizare a textilelor și a podoabelor tradiționale

Atelierul 1. Tehnici de realizare a textilelor și a podoabelor tradiționale

Atelierul 2. Examinarea optică a textilelor plasate în context

COLECȚIA DE ETNOGRAFIE DIN CADRUL MUZEULUI DIECEZAN AL CATOLICILOR DIN MOLDOVA DE LA SĂBĂOANI (JUDEȚUL NEAMȚ)

Anton COȘA*

Abstract

In this article, the author presents a series of information regarding the ethnography collection within the Diocesan Museum of the Catholics of Moldavia from the village of Săbăoani, Neamț County. The Diocesan Museum of the Catholics of Moldavia from Săbăoani was established in 2002 at the initiative of His Excellency, Petru Gherghel, Bishop of Iași. The Diocesan Museum of the Catholics of Moldavia, organized in the village of Săbăoani, Neamț County, includes ethnographic, archaeological, historical and ecclesiastical exhibits, representative objects of the Catholic cultural heritage from Moldavia. In the museum building, the exhibits are arranged in 8 rooms, of different sizes, plus the related halls. The most generous space is occupied by the ethnographic objects. The exhibition presents authentic objects (from Catholic communities in Moldavia) regarding folk architecture, the traditional occupations (agriculture, animal husbandry, fishing, pottery), the crafts. Also, the ethnographic material on display illustrates the traditional activities of processing fibres and threads (hemp and flax, mainly, but also sheep's wool). The traditional interior of an old house is partially reconstructed. Valuable interior textiles and traditional wear items (both women's and men's traditional costumes) are on display. The display of ethnographic objects was done freely, on panels (anchored to the wall) and wooden supports, with cloth covering. The ethnography exhibition was designed by the distinguished university professor PhD. Ion H. Ciubotaru (reputed ethnologist from Iași, scientific researcher and honorary member of the Romanian Academy, author of the monumental monographic trilogy entitled „*The Catholics of Moldavia. The World of Their Traditional Culture*”, published in 1998, 2002 and 2005), and the selection and placement of the exhibits was done by PhD. Elena Florescu, museographer and ethnologist from Piatra Neamț.

Keywords: museum, ethnography, Săbăoani, Catholics, Moldavia.

Cuvinte-cheie: muzeu, etnografie, Săbăoani, catolici, Moldova.

S-au împlinit deja (în anul 2022) două decenii de la înființarea¹ Muzeului Diecezan al Catholicilor din Moldova de la Săbăoani,

* Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” – Muzeul de Istorie, Bacău – România.

¹ Muzeul Diecezan al Catholicilor din Moldova de la Săbăoani (județul Neamț) a fost inaugurat la 30 septembrie 2002.

județul Neamț (cunoscut și sub numele de Muzeul Diecezan „Episcop Mihai Robu”²).

Înființarea Muzeului Diecezan al Catolicilor din Moldova de la Săbăoani s-a înscris atunci în contextul mai larg al unei legitime dorințe de cunoaștere și de promovare a identității românești a catolicilor din Dieceza de Iași.

Deloc întâmplător, tot în acel timp, la răscruce de milenii, a fost creat (în anul 1999), prin decret episcopal, un Departament de Cercetare Istorică³ în cadrul Episcopiei Romano-Catolice de Iași și a fost editată (începând din anul 2000) o revistă⁴ de specialitate (cu apariție anuală⁵).

Alte demersuri aferente cunoașterii trecutului și prezentului acestor comunități catolice din spațiul moldav au vizat, de-a lungul timpului, cercetarea acestora din perspectivă multidisciplinară: arheologie, istorie, etnografie, antropologie, lingvistică, demografie, toponimie, antroponimie, sociologie, genealogie, sigilografie, heraldică etc., rodind (fructuos) în numeroase⁶ articole, studii, volume monografice⁷.

² Alois Moraru, *Muzeul Diecezan „Episcop Mihai Robu” în Ziua Internațională a Muzeelor, 18 mai* (<http://ercis.ro/actualitate/viata202005.asp?id=202005061>, accesat la data de 31.08.2023).

³ Primul director al Departamentului de Cercetare Istorică din cadrul Episcopiei Romano-Catolice de Iași a fost Mons. prof. dr. Anton Despinescu (1927-2023).

⁴ Revista Departamentului de Cercetare Istorică al Episcopiei Romano-Catolice de Iași se numește „Buletin istoric”.

⁵ În anul 2022, revista „Buletin istoric” a ajuns la numărul 23.

⁶ Pentru cele mai importante producții științifice (cărți, studii, articole) privitoare la istoria comunităților catolice din Moldova, publicate în intervalul 1990-2022, a se vedea Anton Coșa, *Comunitățile catolice din Moldova. Repertoriu enciclopedic ilustrat*, Iași, Editura Sapiientia, 2022, p. 411-458.

⁷ Dintre monografiile publicate amintim: Anton Coșa, *Cleja. Monografie etnografică*, București, Editura SemnE, 2001, 204 p.; Alois Moraru, Ioan Dimișcă, Anton Coșa, *Pildești. Monografie istorică*, Iași, Editura Presa Bună, 2002, 390 p.; Ion H. Ciubotaru, Anton Despinescu, Dănuț Doboș, Dragoș Moldovanu, Petronel Zahariuc, *Gherăești: un sat din ținutul Romanului*, Iași, Editura Presa Bună, 2003, 396 p.; Anton Coșa, *Monografia comunei Faraoani*, Onești, Editura Magic Print, 2009, 608 p.; Antonel-Aurel Ilieș, Daniela Butnaru, Anton Coșa, Ioan Dănilă, Anton Despinescu, Ion Ilieș, Petronel Zahariuc, *Monografia comunei Luizi-Călugăra*, Roman, Editura Serafica, 2009, 578 p.; Anton Coșa, *Monografia comunei Gioseni*, Iași, Editura Sapiientia, 2009, 364 p.; Idem, *Monografia comunei Nicolae Bălcescu*, Bacău, Editura Babel, 2010, 542 p.; Idem, *Monografia comunei Oituz*, Onești, Editura Magic Print, 2010, 456 p.; Idem, *Monografia satului Somușca*, Onești, Editura Magic Print, 2013, 420 p.

Din perspectiva investigațiilor pe tărâm etnografic se detașează, ca o lucrare de referință, recunoscută ca atare (atât în plan intern, cât și internațional), trilogia *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare* (publicată în anii: 1998⁸, 2002⁹ și 2005¹⁰), scrisă de distinsul profesor universitar doctor Ion H. Ciubotaru¹¹, reputat etnolog ieșean, cercetător științific și membru de onoare al Academiei Române¹².

Liantul tuturor acestor proiecte a fost PS Petru Gherghel¹³, episcopul de atunci al Diecezei de Iași (actualmente episcop emerit¹⁴), inițiator al unora dintre ele, cel care a sprijinit, cu atenție, derularea lor în cele mai bune condiții.

Tot Excelența Sa, episcopul Petru Gherghel, „a considerat necesară înființarea unui muzeu diecezan care să evidențieze patrimoniul cultural al catolicilor din Moldova”¹⁵, iar ca amplasare a fost ales satul Săbăoani din județul Neamț.

Alegerea făcută s-a datorat, pe de o parte, reprezentativității acestei așezări¹⁶, din punct de vedere istoric și demografic, iar pe de altă parte existenței acolo a unei clădiri¹⁷ care putea adăposti preconizatului muzeu diecezan.

⁸ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, vol. I. *Arhitectura tradițională. Textilele de interior. Portul popular de sărbătoare*, Iași, Editura „Presa Bună”, 1998.

⁹ *Ibidem*, vol. II. *Obiceiurile familiale și calendaristice*, 2002.

¹⁰ *Ibidem*, vol. III. *Poezia obiceiurilor tradiționale. Literatura populară. Folclorul muzical*. Transcrierea, selectarea și comentarea pieselor muzicale: Florin Bucescu, 2005.

¹¹ Anton Coșa, *Un cercetător de elită: Ion H. Ciubotaru*, în „Ateneu”. Revistă de cultură, anul 51 (serie nouă), nr. 536, aprilie, Bacău, 2014, p. 21; Idem, *Omagiu profesorului Ion H. Ciubotaru la împlinirea vârstei de 80 de ani*, în „Acta Carpatica” (Anuarul românilor din sud-estul Transilvaniei), Sfântu Gheorghe, VII, 2020, p. 523-555; Idem, *In honorem professoris Ion H. Ciubotaru octogenarii*, în „Buletin istoric” (Revista Departamentului de Cercetare Istorică al Episcopiei Romano-Catolice de Iași), nr. 21, Iași, 2020, p. 245-265.

¹² <https://acad.ro/membri/armembriLit.php?vidT=C>, accesat la data de 28.08.2023.

¹³ PS Aurel Percă (coord.), *Ca toți să fie una. Studii și articole în onoarea PS Petru Gherghel cu ocazia aniversării a 20 de ani de episcopat și 70 de ani de viață*, Iași, Editura Sapientia, 2010, 344 p.

¹⁴ <https://ercis.ro/dieceza/episcopi.asp>, accesat la data de 31.08.2023.

¹⁵ Mons. Anton Despinescu, „Muzeul diecezan de la Săbăoani”, în vol. *Săbăoani: file de istorie*, coord. Fabian Doboș, Iași, Editura „Presa Bună”, 2002, p. 287; Idem, *Muzeul diecezan*, în Almanahul „Presa Bună”, Iași, 2003, p. 81.

¹⁶ Fabian Doboș, Daniela Butnaru, Luminița Botoșineanu, Anton Coșa, Dănuț Doboș, Iulian Ghercă, Cătălin-George Fedor, *Istoria catolicilor din Săbăoani*, Iași, Editura Sapientia, 2018, 270 p.

¹⁷ Este vorba de clădirea fostului Noviciat franciscan din Săbăoani (Fabian Doboș, „Centrul parohial Săbăoani”, în vol. *Istoria catolicilor din Săbăoani*, p. 77).

Satul Săbăoani¹⁸ este situat în partea estică a României, în zona centrală a Moldovei, „pe terasa superioară a interfluviului Siret – Moldova”¹⁹, în zona central-estică a județului Neamț, la aproximativ 12 km depărtare, spre nord, de municipiul Roman. Din punct de vedere administrativ, satul Săbăoani este astăzi reședință comunală²⁰.

Istoria satului Săbăoani²¹ coboară în timp până în Evul Mediu. Cercetările arheologice avansează ipoteza existenței sale în a doua jumătate a veacului al XIV-lea²², prima atestare documentară datează de la sfârșitul secolului al XVI-lea²³, iar prima mențiune documentară a comunității catolice este din anul 1599²⁴.

Din punct de vedere demografic²⁵, sursele istorice ne arată faptul că numărul locuitorilor din satul Săbăoani a fost destul de mare (comparativ cu alte sate catolice din zonă) de-a lungul vremii: 1762 – 75 familii, 335 credincioși; 1777 – 670 credincioși; 1807 – 680 familii, 3448 credincioși; 1814 – 623 familii, 3270 credincioși; 1866 – 579 familii, 2383 credincioși; 1886 – 729 familii, 2948 credincioși; 1896 – 802 familii, 3312 credincioși; 1906 – 837 familii, 3638 credincioși; 1920 – 1034 familii, 3549 credincioși; 1928 – 1220 familii, 4239 credincioși; 1939 – 1312 familii, 5086 credincioși; 1946 – 1340 familii, 5371 credincioși; 1994 – 2803 familii, 11035 credincioși; 2001 – 3100 familii, 13800 credincioși; 2007 – 3090 familii, 12243 credincioși; 2012 – 2734 familii, 10354 credincioși; 2017 – 2560 familii, 7699 credincioși; 2021 – 2342 familii, 8747 credincioși.

¹⁸ *Tezaurul Toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea a II-a, coordonator: Dragoș Moldovanu, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 1030; Pr. Iosif Gabor, *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*, Bacău, Editura „Conexiuni”, 1996, p. 231-237; Liviu Pilat, *Comunități tăcute. Satele din parohia Săbăoani (secolele XVII-XVIII)*, Bacău, Editura „Dumitru Mărtinaș”, 2002, p. 50-60.

¹⁹ Pr. Iosif Gabor, *op. cit.*, p. 231.

²⁰ <https://www.primariasabaoani.ro/despre-comuna-sabaoani/>, accesat la data de 28.08.2023.

²¹ Fabian Doboș (coord.), *Săbăoani: file de istorie*, p. 23-64; Anton Coșa, *Comunitățile catolice din Moldova. Repertoriu enciclopedic ilustrat*, Iași, Editura Sapientia, 2022, p. 190-191.

²² Domnița Hordilă, *Câteva considerații de ordin arheologic privind populația catolică din zona Romanului în secolele XIV-XIX*, în „Buletin istoric”, nr. 1, Iași, 2000, p. 61-68.

²³ Fabian Doboș (coord.), *Săbăoani: file de istorie*, p. 23.

²⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, supl. 1, București, 1880, p. 549; Anton Coșa, *Comunitățile catolice din Moldova...*, p. 190.

²⁵ Pentru evoluția demografică a se vedea Anton Coșa, *Comunitățile catolice din Moldova...*, p. 190.

Din perspectivă etnografică²⁶, specialiștii care au cercetat satul Săbăoani au constatat faptul că această așezare rurală se încadrează culturii populare românești, realitate evidentă în toate compartimentele creației tradiționale: arhitectură populară, textile de interior, port popular, îndeletniciri, obiceiuri calendaristice, obiceiuri familiale (naștere, nuntă, înmormântare), folclor literar.

Nu putem detalia aici, desigur, însă putem pomeni, de pildă, în cadrul obiceiurilor de nuntă, atestarea în satul Săbăoani, „în prima decadă”²⁷ a secolului al XX-lea, a unei forme mai vechi a peștitului. Conform obiceiului consemnat atunci, „peștitorii erau soț și soție. Bărbatul îl invita pe tatăl fetei la o cârciumă, iar soția se ducea să discute cu mama acesteia acasă. În ciuda eforturilor depuse și a risipei de argumente, prima întâlnire se încheia fără nici un rezultat. Hotărârea se lua ulterior în familia fetei și se ținea cont, întotdeauna, de consimțământul ei. A doua zi, când peștitoarea venea după rezultat, i se spunea că lucrurile au intrat pe un făgaș bun, dar tatăl fetei mai are de discutat cu cel al băiatului. Cei doi se întâlneau în casa unui gospodar din sat și, în prezența mai multor bărbați, se înțelegeau asupra bunurilor cu care îi vor înzestra pe viitorii miri”²⁸.

După înfăptuirea tuturor rânduielilor „îndătinate la peștit”²⁹, participanții luau parte la o masă rituală unde „erau poftiți să bea câte un pahar de vin și să mănânce nuci sau alune”³⁰. La Săbăoani, „nucile se aduceau înainte de terminarea peștitului. Cele dintâi li se ofereau viitorilor miri, imediat după desfacerea mâinilor. Ei primeau câte două nuci dintr-o farfurie, iar cele rămase erau aruncate în sus. Fiecare din tinerii prezenți se străduia să prindă câteva”³¹.

Privitor la clădirea³² în care se dorea organizarea muzeului diecezan, aceasta fusese construită cu etaj (având destinația inițială de casă parohială), începând cu anul 1862, sub coordonarea preotului

²⁶ Anton Coșa, „Etnografia satului Săbăoani”, în vol. *Istoria catolicilor din Săbăoani*, p. 99-167.

²⁷ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova...*, II, p. 42.

²⁸ Wichmanné Herrmann Júlia, *Moldvai csángó menyegző Szabófalván*, în „Ethnographia – Népélet”. A Magyar Néprajzi Társaság Folyóirata, XLVII évfolyam, 1-2 szám, Budapest, 1936, p. 57, apud Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova*, II, p. 42.

²⁹ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova...*, II, p. 43.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Wichmanné Herrmann Júlia, *art. cit.*, p. 58, apud Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova...*, II, p. 44.

³² Cf. *supra*, nota nr. 17.

Leopold Rossi³³, parohul de atunci al Parohiei Catolice Săbăoani³⁴. Ulterior, în intervalul anilor 1920-1930, „casa a fost mărită datorită noilor exigențe ale provinciei franciscane *Sfântul Iosif*, înființate în anul 1895: noviciat și activitate editorial-tipografică, susținută de preoții și frații franciscani conventuali”³⁵.

La începutul perioadei comuniste, noile autorități ale statului român au confiscat (în anul 1948) „cea mai mare parte a complexului monahal de la Săbăoani”³⁶, aceste clădiri confiscate revenind în proprietatea Bisericii abia după anul 1990.

Având în vedere faptul că în satul Săbăoani se construise, între timp, „în a doua jumătate a secolului al XX-lea”³⁷, o nouă casă parohială, „în timpul parohului Ion Parțac”³⁸ (1965-1972), episcopul diecezan Petru Gherghel s-a gândit că în recuperata clădire a fostei Case de Noviciat „s-ar putea instala muzeul diecezan”³⁹.

Astfel, timp de câțiva ani, „prin strădaniile preotului paroh, Iștoc Aurel, s-a lucrat pentru restructurarea spațiilor interioare și amenajările de rigoare”⁴⁰. Totodată, au fost colectate, prin donații provenind din satele catolice ale Diecezei Romano-Catolice de Iași, „o gamă cât mai diversificată de obiecte reprezentative ale patrimoniului cultural catolic din Moldova”⁴¹. Pe lângă preotul Aurel Iștoc⁴², „în colectarea și trierea obiectelor adunate din zeci de sate ale Moldovei”⁴³ s-au implicat și alți preoți catolici, precum: Toma Encuță⁴⁴, Anton Despinescu⁴⁵, Alois Moraru⁴⁶, Fabian Doboș⁴⁷.

³³ Pr. Iosif Gabor, Pr. Iosif Simon, *Necrolog (1600-2000)*, Iași, Editura „Presa Bună”, 2001, p. 132.

³⁴ Cf. „Preoții care au slujit în Parohia Săbăoani – Preoți parohi” la Fabian Doboș, „Centrul parohial Săbăoani”, în vol. *Istoria catolicilor din Săbăoani*, p. 64-65.

³⁵ Mons. Anton Despinescu, *Muzeul diecezan de la Săbăoani*, p. 287.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Cf. Fabian Doboș, „Centrul parohial Săbăoani”, în vol. *Istoria catolicilor din Săbăoani*, p. 61-63.

³⁸ *Ibidem*, p. 61.

³⁹ Mons. Anton Despinescu, *Muzeul diecezan de la Săbăoani*, p. 287.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² <http://ercis.ro/dieceza/preoti/raposati.asp?id=543>, accesat la data de 31.08.2023.

⁴³ Cf. *supra*, nota nr. 2.

⁴⁴ <http://ercis.ro/dieceza/preoti.asp?litera=E>, accesat la data de 31.08.2023.

⁴⁵ <http://ercis.ro/dieceza/preoti/raposati.asp?id=548>, accesat la data de 31.08.2023.

⁴⁶ <http://ercis.ro/dieceza/preoti.asp?litera=M>, accesat la data de 31.08.2023.

⁴⁷ <http://ercis.ro/dieceza/preoti.asp?litera=D>, accesat la data de 31.08.2023.

Personal, cercetând cu ani în urmă (în contextul pregătirii unui volum monografic⁴⁸) Arhiva Parohiei Romano-Catolice Somușca (din comuna Cleja, județul Bacău), am descoperit un „Tabel Nominal cuprinzând evidența persoanelor de la care s-au colecționat obiecte de etnografie și artă populară pentru Muzeul Patrimoniului Cultural din Dieceza de Iași” (document datat 6 martie 2001)⁴⁹.

Tabelul nominal menționat mai sus (alături de cele întocmite în alte Parohii catolice din județele Moldovei) venea și ca un răspuns la o Circulară (cu nr. 1 din 1 ianuarie 2000) trimisă de episcopul Petru Gherghel către toți preoții parohi din Dieceza de Iași. Având în vedere importanța acestui document, îi reproducem în continuare conținutul:

Episcopia Romano-Catolică Iași

Nr. 1

Iași, 1 ianuarie 2000

Preacucernice Părinte Paroh,

De când ni s-a încredințat misiunea de Administrator Apostolic al Diecezei de Iași (1978), iar din 1990 păstorirea acestui popor ca Episcop diecezan, am considerat drept o grijă de prim ordin studierea și cunoașterea identității enoriașilor noștri, catolicii din Moldova. Responsabilitatea noastră în această privință a crescut și s-a conturat din ce în ce mai mult, din momentul când am fost confrunțați și provocați de imixtiuni străine care au generat animozități și disensiuni, tulburând chiar buna desfășurare a activității noastre pastorale.

Ca atare am făcut apel la cercetători de prestigiu în diferite domenii: istorie, arheologie, antropologie, etnografie, folclor, filologie cerându-le să se implice cu responsabilitate și interes științific la elucidarea cât mai integrală a problemei catolicilor noștri. Har Domnului, avem deja rezultate îmbucurătoare, ca de pildă, recenta lucrare valoroasă „Catolicii din Moldova. Universul culturii populare”, rod al cercetărilor îndelungate, făcute de prestigiosul etnolog, prof. dr. Ion H. Ciubotaru, în cea mai mare parte a parohiilor noastre.

⁴⁸ Anton Coșa, *Monografia satului Somușca*, p. 283-334.

⁴⁹ Arhiva Parohiei Romano-Catolice Somușca, Fond Documente, dosar *Correspondență*, 2001, nepaginat (document publicat în Anton Coșa, *Monografia satului Somușca*, p. 316-317).

În vederea coordonării activității interdisciplinare am înființat în cadrul Episcopiei noastre de Iași un Departament al Cercetării Științifice, încredințat coordonării Mons. Anton Despinescu, care să conducă într-un viitor pe care îl dorim cât mai apropiat la realizarea unei sinteze temeinice a istoriei Bisericii noastre locale.

În același timp ne-am gândit să înființăm la Săbăoani un Muzeu Catolic Diecezan, oglindă a istoriei vieții catolice moldovene. Apelăm, în acest sens, la concursul Sfinției Voastre pentru înzestrarea acestui muzeu cu exponate cât mai multe și diversificate:

- documente importante de arhivă;*
- obiecte de inventar vechi ilustrative: jilțuri, birouri, călimări, rechizite etc., rămase de la misionari, parohi, episcopi;*
- obiecte de cult: potire, cărți, veșminte etc.;*
- obiecte de arhitectură, țesături, port, creații oglindind universul culturii populare a catolicilor din Moldova.*

Vă rugăm insistent să Vă puneți în contact și să comunicați cât mai urgent protopopiatului de care aparțineți, obiectele sau materialul de care dispuneți în acest sens pentru a fi colectat și selectat pentru inventarul muzeului amintit.

Suntem convinși că veți răspunde cu dragoste și promptitudine solicitării și strădaniilor noastre, ca o datorie de onoare și recunoștință față de înaintași, de contemporani și de generațiile viitoare.

Mulțumindu-vă cordial pentru concursul Sfinției Voastre, dorindu-vă tot darul cel bun de la Tatăl ceresc, Stăpânul veacurilor și al neamurilor, Vă salutăm și Vă urăm un an binecuvântat și alese împliniri. La mulți ani!

Cu binecuvântarea noastră arhierească,

*Episcop de Iași
Petru Gherghel⁵⁰*

Din textul documentului de mai sus reiese limpede implicarea exemplară a episcopului Diecezei Romano-Catolice de Iași, PS Petru Gherghel, în inițierea unui adevărat „program” vizând „studierea și cunoașterea identității” comunităților catolice din Moldova.

⁵⁰ Arhiva Parohiei Romano-Catolice Somoșca, Fond *Documente*, dosar *Correspondență*, 2000, nepaginat (document publicat în Anton Coșa, *Monografia satului Somoșca*, p. 310-311).

Parte a acestui „program”, Muzeul Diecezan al Catolicilor din Moldova (inaugurat în ziua de 30 septembrie 2002⁵¹), organizat în satul Săbăoani, pus (în mod inspirat) sub patronajul episcopului Mihai Robu⁵², primul episcop indigen al Diecezei Romano-Catolice de Iași, originar din aceeași localitate, cuprinde exponate de etnografie („secția de etnografie”), arheologie („secția de arheologie”), istorie („secția de istorie”) și de cult („secția de liturgie”), în fiecare dintre spațiile de expunere fiind etalate „obiecte reprezentative ale patrimoniului cultural catolic din Moldova”⁵³.

Expoziția de etnografie („secția de etnografie”⁵⁴ sau „sectorul etnografic”⁵⁵ cum i s-a mai spus) a fost concepută de „remarcabilul etnolog ieșean”⁵⁶, prof. univ. dr. Ion H. Ciubotaru, iar „selectarea și amplasarea exponatelor în spațiile rezervate acestui sector”⁵⁷ s-a făcut de către dr. Elena Florescu, muzeograf și etnolog din Piatra Neamț.

În clădirea muzeului, exponatele sunt aranjate în opt camere, de dimensiuni diferite, plus holurile aferente. Cel mai generos spațiu este dedicat obiectelor etnografice, care ocupă „sala și holul de la parter”⁵⁸, „sala și holul de la etajul I”⁵⁹ și „sala și holul lateral de sus”⁶⁰.

În prima cameră din spațiul expoziției de etnografie se găsește și un material de prezentare⁶¹, pe care considerăm util să-l reproducem în continuare:

„Sala și holul de la parter

Holul de la parter este destinat prezentării câtorva elemente și aspecte privind așezările și arhitectura populară a catolicilor din Moldova. Tehnica prelucrării materialului și motivele decorative mitice precreștine (soarele, pomul vieții) sunt comune întregului spațiu românesc moldav.

⁵¹ Cf. *supra*, nota nr. 2.

⁵² Anton Coșa, *In memoriam: episcopul Mihai Robu*, în „Buletin istoric”, nr. 15, Iași, 2014, p. 203-204.

⁵³ Mons. Anton Despinescu, *Muzeul diecezan de la Săbăoani*, p. 287.

⁵⁴ Denumirea apare pe un material de prezentare expus în prima cameră din spațiul aferent expoziției de etnografie.

⁵⁵ Mons. Anton Despinescu, *Muzeul diecezan de la Săbăoani*, p. 288.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Cf. *supra*, nota nr. 54.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Textul este expus ca atare alături de obiectele muzeale.

În această sală sunt prezentate ocupațiile de bază ale catolicilor din Moldova: agricultura, creșterea animalelor (păstoritul și creșterea vitelor) și exploatarea pădurilor. Obiectele prezentate sunt autentice, adunate de la bunicii și străbunicii noștri și ele confirmă identitatea românească a catolicilor din Moldova.

Sala și holul de la etajul I

Holul prezintă alte două ocupații tradiționale ale catolicilor, comune tuturor locuitorilor din Moldova: pescuitul și olăritul. Ceramica o puteți vedea în diferite stadii de prelucrare: crudă, arsă o dată, smălțuită și arsă a doua oară.

Materialul etnografic expus în această sală ilustrează activitățile tradiționale de prelucrare a fibrelor și a firelor care au constituit, timp de milenii, îndeletniciri feminine. Țărâncile catolice au folosit, cu precădere, cânepa și inul, dar și lâna oilor țurcane, la realizarea textilelor necesare în gospodărie, până la începutul secolului al XX-lea.

Numeroasele și dificilele operațiuni de prelucrare a cânepii sau a lânii sunt prezentate în expoziție, prin întreaga serie de unelte specifice. În fundul sălii este reconstituit parțial interiorul tradițional al unei case bătrânești, care reproduce căldura rânduiei din locuințele de odinioară, specifică vieții familiale, pentru toți locuitorii din Moldova, indiferent de apartenența lor religioasă.

Sala și holul lateral de sus

Holul și sala sunt rezervate prezentării portului popular. Toate obiectele expuse sunt originale, unele dintre ele fiind vechi de peste 150 de ani. Atât costumele populare femeiești cât și cele bărbătești se înscriu în tipul costumului popular moldovenesc. Particularitățile zonale se limitează la distribuția decorului, la folosirea cu preponderență a anumitor culori (negru, roșu-vișiniu, albastru) și la tehnicile de lucru. Finețea și rafinamentul costumelor populare, în special cele femeiești, stau mărturie și astăzi în fața talentului și a înclinației pentru frumos a străbunilor noștri”⁶².

Colecția de etnografie din cadrul Muzeului Diecezan al Catolicilor din Moldova de la Săbăoani cuprinde obiecte valoroase⁶³ provenind, firește, din diferite comunități catolice ale Episcopiei Romano-Catolice de Iași.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Cf. *infra*, ilustrații privitoare la colecția de etnografie din cadrul Muzeului Diecezan al Catolicilor din Moldova de la Săbăoani (județul Neamț).

Expunerea⁶⁴ obiectelor etnografice a fost făcută în mod liber, pe panouri (ancorate de perete) și suporți din lemn, cu acoperământ din pânză⁶⁵.

Dintre obiectele specifice ocupațiilor tradiționale au fost selectate o serie de unelte agricole și gospodărești (plug, sapă, seceră, coasă, furcă, greblă, îmblăciu, topor, bardă, rindea, ciocan, coșar, râșniță, covată), obiecte folosite la pescuit (crâsnic, „vârșă” de prins pește); obiecte folosite la stână (bătă, hârzob, găleată de muls, linguroi); obiecte folosite în apicultură (buduroi, știubei); obiecte folosite la olărit (roata olarului); obiecte folosite la prelucrarea fibrelor textile de natură vegetală și animală (ragilă de scărmanat cânepa, „cheptănuș” de scărmanat cânepa, pieptăn de scărmanat lână, rășchitor, roată de tors, sucală, vârtelniță, furcă cu fuior, fus, suveică, război de țesut).

În interiorul tradițional al casei bătrânești, vizitatorul Muzeului Diecezan al Catolicilor din Moldova din satul Săbăoani, poate vedea o multitudine de obiecte specifice vieții de zi cu zi din spațiul rural de dinainte vreme: un pat și o laiță, așezate pe lângă pereți, toate acoperite cu „lăicere colorate”⁶⁶; o ladă de zestre pe care au fost rânduie diverse țesături: covoare, scoarțe, cergi, lăicere, perne; deasupra patului se află o „culme” pe care sunt întinse câteva piese de costum popular femeiesc: cămașă tradițională, catrință, brâu, bârneată; în partea din față, lângă pat și laiță se află o măsuță rotundă (pe care au fost așezate două coșulețe cu ouă încondeiate) și trei scăunele, unul cu trei picioare și două cu patru picioare; într-un colț al camerei a fost amplasat sistemul de încălzit (pe care s-au așezat câteva obiecte din inventarul specific: ceaun, linguri, castronașe, căuș, oale); deasupra ferestrei (acoperită cu două ștergare de fereastră) se află trei icoane (dovadă a spiritului profund religios al catolicilor moldoveni).

Textilele de interior expuse în Muzeul Diecezan al Catolicilor din Moldova, organizat în satul Săbăoani, sunt piese țesute în război („păretare”, „lăicere”, „ștergare de cui”, „ștergare de perete”, fețe de masă), ornamentate cu diferite motive geometrice (în covârșitoare majoritate), dar și fitomorfe ori zoomorfe (stilizate geometric).

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Pr. Dr. Iosif Petru M. Pal, *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii păstorilor de veacuri*, Săbăoani – Roman, Tipografia „Serafica”, 1942, p. 56.

Piese de port popular⁶⁷ expuse în muzeu sunt costume tradiționale (de sărbătoare) femeiești și bărbătești: cămăși femeiești (din pânză de in, cânepă ori bumbac, încrețite la gât – „cu bezărau”⁶⁸, sau cu altiță, albe, ornamentate pe mâneci, pe încreț, pe altiță, pe piept și pe spate, cu motive de regulă geometrice), catrințe (de formă dreptunghiulară, țesute „în patru ițe”⁶⁹, din lână colorată pe fond negru, ornamentate cu „vrăste”⁷⁰ verticale multicolore), „ștergare de cap” (țesute din in, bumbac sau cânepă, cu diferite modele geometrice la capete), brăie (cingători mai late), „bârnete” (cingători mai înguste)⁷¹, cămăși bărbătești (din pânză de in, cânepă ori bumbac, albe, cu ornamente geometrice dispuse pe guler, pe mâneci și la poale), ȋtari, cioareci, curele din piele, bundițe („cojocel” din piele), sumane (din postav), opinci (din piele), traiste.

Privind obiectele din expoziția de etnografie a Muzeului Diecezan al Catolicilor din Moldova din satul Săbăoani, nu putem să nu observăm că „poartă pecetea inconfundabilă a spiritualității românești”⁷², că satele cu populație catolică au conservat de-a lungul timpului „adevărate tezaure de ștergare, scoarțe, lăicere și păretare măiestrit lucrate”⁷³, alături de „prosoape ce pot fi socotite adevărate opere de artă, demne de a figura în cele mai exigente colecții muzeale”⁷⁴.

De asemenea, costumul popular de sărbătoare „contribuie, în mare măsură, la înțelegerea originii și identității populației de care vorbim... Într-adevăr, așa după cum s-a mai spus, catolicii din Moldova sunt păstrătorii celor mai vechi tradiții de vestimentație românească din această parte a țării. Portul bătrânesc, pe care ei îl îmbracă și astăzi, este inconfundabil și are o puternică personalitate ce se manifestă prin aceea că păstrează, nealterate, elementele

⁶⁷ Emilia Pavel, *Studii de etnologie românească*, Iași, Editura Junimea, 1990, p. 73-83.

⁶⁸ Denumire „cu largă răspândire în întreaga Moldovă” (Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova...*, I, p. 171). Am întâlnit-o și noi în cercetările etnografice din satele catolice ale Moldovei. A se vedea, de exemplu: Anton Coșa, *Cleja. Monografie etnografică*, p. 62; Idem, *Monografia satului Somușca*, p. 64; Idem, „Etnografia satului Săbăoani”, în vol. *Istoria catolicilor din Săbăoani*, p. 113.

⁶⁹ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova...*, I, p. 173.

⁷⁰ Anton Coșa, *Cleja. Monografie etnografică*, p. 63.

⁷¹ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova...*, I, p. 174; Anton Coșa, *Monografia satului Somușca*, p. 65.

⁷² Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova...*, I, p. 8.

⁷³ *Ibidem*, p. 90.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 92.

fundamentale ale substratului traco-daco-iliric... Particularitățile stilistice și morfologice pe care le pune în evidență portul tradițional de sărbătoare al populației catolice din Moldova pledează, fără nici un dubiu, pentru obârșia românească a acestor credincioși... Unitatea în varietate, ca și specificul costumului de sărbătoare pe care îl poartă catolicii moldoveni rezultă și din faptul că aceste straie se încadrează viziunii sculpturale a portului românesc... Albul rămâne culoarea de bază în toate componentele vestimentare, ca o marcă a curățeniei sufletești, a purității, a prețuirii luminii. Geometrismul ornamentației costumului popular tradițional, deci inclusiv al celui întâlnit în satele catolice, ordonează și temperamentează compozițiile decorative și armoniile cromatice”⁷⁵.

Astăzi, după două decenii de existență, Muzeul Diecezan al Catolicilor din Moldova din satul Săbăoani, aflat în administrarea Parohiei Romano-Catolice „Sfântul Mihail” din localitate, continuă a fi ceea ce doriseră odinioară ctitorii săi, și anume: „un monument al identității populației de confesiune catolică din Moldova... o școală... pentru generațiile prezente și viitoare”⁷⁶, un loc unde credincioșii catolici pot auzi „cu siguranță glasurile bunicilor și străbunicilor”⁷⁷, precum și „îndemnurile lor de a prețui cum se cuvine tezaurul credinței, ostanelilor și dragostei de Dumnezeu și de țară”⁷⁸.

Totodată, vizitând Muzeul Diecezan al Catolicilor din Moldova de la Săbăoani, cei din afara comunității catolicilor moldoveni pot avea ocazia „să afle cine sunt de fapt catolicii din Moldova, că sunt oameni de omenie, alături de toți ceilalți oameni de omenie, că din rândurile lor s-au ridicat personalități de seamă, creștini practicanți și cetățeni loiali, solidari în apărarea pământului strămoșesc și sânguincioși în realizarea binelui comun al societății”⁷⁹.

Suntem încredințați că *Muzeul Diecezan al Catolicilor din Moldova* de la Săbăoani va dăinui pe mai departe, „glăsuind” nu doar pentru *cei de azi*, ci și pentru *cei de mâine*, într-o pioasă amintire a *celor care au fost*, implicit a creatorilor obiectelor care compun valoroasa colecție de etnografie a acestei instituții muzeale.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 165-167.

⁷⁶ Mons. Anton Despinescu, *Muzeul diecezan de la Săbăoani*, p. 288.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 288-289.

ILUSTRAȚII*

**Colecția de etnografie
a Muzeului Diecezan de la Săbăoani (județul Neamț)**

Fig. 1. Clădirea Muzeului Diecezan de la Săbăoani (județul Neamț)

Fig. 2. Interior tradițional dintr-o casă bătrânească din Săbăoani
(reconstituire în cadrul Muzeului Diecezan)

* Fotografiile nr. 2-26 au fost făcute de autorul acestui material, în timpul cercetărilor efectuate la Săbăoani, în primăvara anului 2018, fiind publicate în Anton Coșa, „Etnografia satului Săbăoani”, în vol. *Istoria catolicilor din Săbăoani*, p. 99-167. Fotografia nr. 1 a fost preluată de pe <https://www.sabaoani.ro/muzeul-sabaoani/>, pagina fiind accesată la 12.08.2023.

Fig. 3. Țesături tradiționale pe lada de zestre
(scoarțe, păretare, lăicere, fețe de pernă, perne)

Fig. 4. Obiecte de port popular femeiesc „pe culme”
(cămașă, catrință, brâu, bârneț)

Fig. 5. Cămașă tradițională femeiască (detaliu)

Fig. 6. Brâu

Fig. 7. Bârnet

Fig. 8. Ștergare de cui

Fig. 9. Ștergare de cap

<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 10. Suman

Fig. 11. Buniță

Fig. 12. Buniță

Fig. 13. Costume populare: de femeie, de bărbat și de fetiță
(cămașă, catrință, ițari, brâu, bărneț, traistă)

Fig. 14. Obiecte de costum popular femeiesc
(cămașă, catrință, brâu, bărneț, traistă)

Fig. 15. Obiecte de port popular femeiesc și bărbătesc (cămașă, catrință, ȋtari, brâu, bârneț)

Fig. 16. Obiecte de port popular femeiesc și bărbătesc (cămașă, catrință, ȋtari, brâu, bârneț)

Fig. 17. Obiecte de costum popular femeiesc și bărbătesc (cămașă, casâncă, ȋtari, brâu, bârneț, bundiță)

Fig. 18. Traistă

Fig. 19. Coșulețe cu ouă încondeiate
<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 20. Scaunul de lemn cu trei picioare

Fig. 21. Scaunul de lemn cu patru picioare

Fig. 22. Lăicere pe laiță

<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 23. Suveică

Fig. 24. Sucală

Fig. 25. Roată de tors

<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 26. Război de țesut

SFÂNTUL ILIE. REPREZENTĂRI ICONOGRAFICE DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL AL ȚĂRANULUI ROMÂN

Letiția-Mirela CRISTEA*

Abstract

An important figure of the Old Testament, Saint Elijah is one of the most commonly found characters in the peasants' homes, being seen as their protector against torrential rains and hails. Although he is much loved by the villagers, the information about his life comes only from the Bible, that later has been taken into "Hermenia" and illustrated in church paintings, thus becoming part of the peasantry's iconography. Regardless of whether these iconographic painters are anonymous or well-known, they translate, into clumsy or complex images, the person known in the village world as the one who fights against devils while driving his chariot with horses of fire and flogs the devils. The result of the craftsmen's work were images that combine elements from the saint's life and adapts them to the economic and social reality of the painter's period. This way, the icon becomes not only a holy object but also a testimony of the society in a given era.

Keywords: saint, prophet, Elijah, Elisha, icons, manuscript.

Cuvinte-cheie: sfânt, proroc, Ilie, Elisei, icoane, manuscris.

Viața spirituală a lumii satului era plină de personaje protectoare. Astfel, în micul altar închipuit pe peretele de la răsărit din casa fiecărui țaran întâlnim icoane cu aproape fiecare sfânt, cu rol de a proteja gospodăria și familia respectivă pe tot parcursul anului. Printre ei amintim pe Sfântul Nicolae, considerat a fi aducător de noroc și protector al fetelor necăsătorite, pe Sfântul Haralambie, ce proteja împotriva ciumei și a holerei, sau pe Sfântul Ilie.

Prezent mai ales în zonele preponderent agricole, rolul Sfântului Ilie era de ocrotitor al ogoarelor și al grânelor împotriva grindinii și al gospodăriilor în fața tunetelor și trăsnetelor. Acestor atribute li se adaugă cel de aducător al ploii. De asemenea, Sfântul Ilie era considerat patronul cojocarilor (datorită jocului aruncat din cer discipolului său, Eliseu) și al cărușilor (întrucât profetul este înfățișat în căruță în drumul lui deasupra norilor)¹.

* Muzeul Național al Țăranului Român, București – România.

¹ Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, București, Editura Meridiane, 1975, p. 27-29.

Studiul de față își propune să ilustreze câteva momente din viața Sfântului Ilie așa cum este aceasta reflectată în colecția de obiecte religioase din patrimoniul Muzeului Național al Țăranului Român. Informațiile sunt susținute printr-un număr de 11 icoane pe sticlă, dar și de miniaturi din cuprinsul manuscriselor *Stihos adecă viers* și *Viersuri la toate praznicele* realizate de Picu Pătruț, deținute de același muzeu.

Icoanele create în Nicula, Gherla, Făgăraș, Țara Bârsei, Cârțișoara, Arpașu de Sus și Săliște ajută la parcurgerea vizuală a evenimentelor importante din viața prorocului. Autori cunoscuți, precum Petru Tămaș, Savu Moga, Matei Țâmforea sau Picu Pătruț, dar și mulți iconari anonimi ilustrează momentele din viața celui care este numit ocrotitorul gospodăriilor împotriva tunetelor, trăsnetelor și grindinii.

Perioada propusă studiului se întinde pe parcursul secolului al XIX-lea, o parte dintre icoane fiind datate, cum ar fi cele ale lui Savu Moga (1877) sau Matei Țâmforea (1888). Lor li se adaugă manuscrisele² lui Picu Pătruț, ale căror miniaturi se înscriu în perioada 1842-1868.

Achiziționate încă din timpul directoratului lui Alexandru Tzigara Samurcaș, alături de alte obiecte religioase, icoanele au continuat să îmbogățească patrimoniul muzeului prin grija specialiștilor, în cadrul campaniilor de teren, și prin intermediul achizițiilor.

Una dintre cele mai puternice personalități întâlnite în istoria poporului israelit și în religia creștină, prorocul Ilie și-a desfășurat activitatea misionară pe la jumătatea secolului al IX-lea î.Hr., în timpul domniei regelui Ahab³ și a lui Ahazia, fiul său, care, de altfel, i-a și urmat la conducere⁴.

Figură importantă a Vechiului Testament, Sfântul Ilie s-a născut în localitatea Teșev (în varianta greacă sau latină: Tesvi sau Tesba) din Galaad, de aici venind și apelativele „Tesviteanul”, „Tesbiteanul” sau

² Cele două manuscrise sunt *Stihos adecă viers* și *Viersuri la toate praznicele*. Primul a fost realizat între 1842-1850, iar al doilea între anii 1849-1868. Ambele au ajuns în patrimoniul Muzeului Național al Țăranului Român în cursul anului 1997, fiind achiziționate de la familia Ghibu. Datorită unicității lor, manuscrisele au fost clasate în categoria juridică Tezaur.

³ Conform J.D. Douglas (redactor principal), *Dicționar biblic*, vol. I, A-J. Traducere de Liviu Pup, John Tipei, Societatea Misionară Română, Oradea, Editura „Cartea Creștină”, 1995, p. 35, Ahab era fiul și succesorul lui Omri, întemeietorul dinastiei, fiind al șaptelea rege al lui Israel. El a domnit 22 de ani, între cca. 874-852 î.Hr., și s-a căsătorit cu Izabela, fiica lui Etbaal, regele Sidonului, care era și preot al Astarteei.

⁴ Pr. Prof. Dr. Ștefan Buchiu, Pr. Prof. Dr. Ioan Tulcan (coord.), *Dicționar de teologie ortodoxă*, București, Editura Basilica, 2019, p. 433.

„Tișbitul” sub care este cunoscut în sinaxare. Tradiția apocrifă menționează că tatăl său era un preot pe nume Sovac, slujba lui făcând trimitere la tribul din care se trăgea: cel al lui Aaron. Tot aici se amintește că, la nașterea pruncului, părintele său a văzut oameni în veșminte albe învelind nou-născutul în scutece de foc și dându-i să mănânce o flacăra care s-a dovedit a fi, ulterior, râvna pentru Dumnezeu pe care a avut-o prorocul pe parcursul întregii sale vieți⁵.

Legătura sa cu divinitatea începe cu acest moment și este întărită și prin numele dat pruncului, întrucât acesta înseamnă „Iahve este Dumnezeul meu”⁶.

Viața sa se poate structura în câteva episoade amintite în Vechiul Testament: prezicerea secetei în regatul lui Israel și fuga prorocului, confruntarea de pe Muntele Carmel, fuga la Horeb, incidentul cu Nabor, prorocirea despre Ahazia și înălțarea lui Iliu la cer⁷.

Momentul în care Iliu apare la curtea regelui Ahab are loc pe fundalul apogeului unei crize religioase provocate de Izabela, soția conducătorului poporului evreu, care încerca să impună în Israel cultul zeului Baal. Fiică a regelui Sidonului și credincioasă educației primite în copilărie, ea și-a convins soțul să construiască un templu în Samaria (capitala regatului israelit) și i-a persecutat pe cei care rămăseseră credincioși cultului lui Iahve.

Aceasta era situația când profetul apare la curtea regală și proorocește că atât regele cât și întreg poporul vor fi pedepsiți prin instaurarea unei secete⁸ care va dura trei ani, perioadă în care Iliu se refugiază în apropierea pârlului Cherit, într-o peșteră, unde este hrănit

⁵ https://ro.wikipedia.org/wiki/Sf%C3%A2ntul_Ilie, accesat la data de 20.07.2022; Romulus Antonescu, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, <http://cimec.ro>, p. 326.

⁶ Pr. Prof. Dr. Ștefan Buchiu, Pr. Prof. Dr. Ioan Tulcan, *op. cit.*, p. 433; J.D. Douglas, *op. cit.*, p. 578; Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, Prof. Ecaterina Braniște, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diecezană Caransebeș, 2001, p. 212; Nicolae Moldoveanu, *Dicționar biblic de nume proprii și cuvinte rare*, ediția a II-a, București, Editura Casa Școalelor, 1995, p. 199.

⁷ J.D. Douglas, *op. cit.*, p. 578.

⁸ *Cartea a treia a regilor*, 17,1: „Atunci Iliu Tesviteanu, prooroc din Tesba Galaadului, a zis către Ahab: «Viu este Domnul Dumnezeu al lui Israel, înaintea Căruia slujesc eu; în acești ani nu va fi nici rouă, nici ploaie decât numai când voi zice eu!»” Aici și în continuare cităm *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2013.

de corbi. După secarea acestuia el pleacă în Sarepta⁹, unde locuiește în casa unei văduve, aducând binecuvântarea peste casa ei, înmulțind vinul și făina. Tot aici, Ilie face și o minune, înviind¹⁰ copilul femeii¹¹.

Socotind că, în cei trei ani de secetă, inimile lui Ahab și ale supușilor săi s-au înmuiat, Ilie decide că e momentul unei mișcări de forță având scopul reaprinderii flăcării adevăratei credințe. Astfel, la sugestia lui, profeții lui Baal, aflați sub protecția reginei Izabela, sunt chemați la o confruntare, pe Muntele Carmel. Provocarea era aceea de a vedea care divinitate, Iahve sau Baal, va răspunde la convocarea prelaților săi pentru a arde o jertfă neaprinasă. De dimineată până la amiază preoții lui Baal strigă, dansează, se taie, într-un efort disperat de a-și convinge divinitatea să ardă jertfa, și prin aceasta, implicit, să-și dovedească existența. Dar nu se întâmplă nimic. La rugăciunea lui Ilie, Dumnezeu trimite foc din cer care arde jertfelnicul cu tot cu animalul sacrificat. Prin aceasta poporul chemat să asiste la confruntare este convins de existența Dumnezeului lui Ilie. Imediat, prorocul solicită mulțimii adunate să prindă pe sacerdoții zeului Baal și să-i ucidă înecându-i în râul Chison¹². La scurt timp, mult așteptata ploaie vine, punând capăt secetei¹³.

Prin demonstrația sa, Ilie a obținut reîntărirea credinței în Iahve, însă, pentru a se feri de mânia Izabelei, prorocul fuge, se refugiază la Beer-Șeba și apoi, îndrumat de Dumnezeu, el merge pe Muntele Horeb¹⁴, locul unde Tatăl ceresc s-a făcut cunoscut și a încheiat legământul cu Moise¹⁵.

Uciderea unui anume Nabot, pusă la cale de regină pentru ca regele Ahab să poată lua în stăpânire via acestuia, reprezintă pentru profet un prilej de a anunța venirea judecării lui Dumnezeu asupra

⁹ Conform J.D. Douglas, *op. cit.*, p. 578, Sarepta, care acum se numește Sarafend, este o localitate lângă Sidon.

¹⁰ *Cartea întâia a împăraților*, 17:17,22-17,23: „Domnul a ascultat glasul lui Ilie, și sufletul copilului s-a întors în el și a înviat. Ilie a luat copilul, l-a coborât în casă din odaia de sus și l-a dat mamei sale. Și Ilie a zis: «Iată, fiul tău este viu»».

¹¹ Pr. Prof. Dr. Ștefan Buchiu, Pr. Prof. Dr. Ioan Tulcan, *op. cit.*, p. 434.

¹² Conform J.D. Douglas, *op. cit.*, p. 245, Chison este actualul râu Nahr el-Muquatta, care izvorăște din dealurile din nordul Samariei și se varsă în golful Acra, numele lui fiind de obicei menționat în legătură cu una din cetățile din apropierea malurilor lui.

¹³ Pr. Prof. Dr. Ștefan Buchiu, Pr. Prof. Dr. Ioan Tulcan, *op. cit.*, p. 434.; Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, Prof. Ecaterina Braniște, *op. cit.*, p. 212.

¹⁴ Pr. Prof. Dr. Ștefan Buchiu, Pr. Prof. Dr. Ioan Tulcan, *op. cit.*, p. 434.

¹⁵ J.D. Douglas, *op. cit.*, p. 578.

monarhului, prorocind sfârșitul iminent al dinastiei sale, precum și moartea lui Ahazia, moștenitorul său¹⁶.

Profeția lui Ilie întărea principiul adânc înrădăcinat în conștiința religioasă a poporului evreu conform căruia pământul aflat în proprietatea unei familii era considerat un dar de la Iahve, iar nerespectarea și nerecunoașterea acestui lucru, implicit ignorarea dreptului individului și al familiei sale, atrăgeau automat și judecata divină¹⁷.

Având în vedere toate evenimentele din viața sa, sfârșitul profetului este aproape ireal: însoțit de ucenicul său Eliseu, Ilie ajunge la Ierihon și apoi trece Iordanul, despărțind apele acestuia prin simpla lovire cu mantia. În timp ce ei mergeau pe drum, apare din cer un car tras de cai de foc, iar Ilie este înălțat în văzduh¹⁸.

Reprezentarea iconografică a vieții prorocului Ilie poate fi structurată în câteva secvențe surprinse fie de meșterii iconari, anonimi sau cunoscuți, fie de Picu Pătruș prin intermediul miniaturilor prezente în manuscrisele sale.

Icoanele propuse studiului evidențiază scene cu sfântul Ilie ca unic personaj, cât și în dublă sau triplă ipostază. Putem întâlni uneori doar ridicarea prorocului la cer în căruța trasă de caii de foc (fig. 1). Aceasta devine scena centrală la care se adaugă alte secvențe, cum ar fi: hrănirea profetului de către corbii trimiși de Dumnezeu (fig. 4, fig. 6, fig. 12-13), trimiterea hainei lui Eliseu (fig. 2-11, fig. 14) sau prezentarea lui Eliseu arând pământul cu un plug rudimentar tras de doi boi (fig. 2, fig. 7, fig. 8, fig. 9). Cea din urmă secvență face trimitere la momentul întâlnirii dintre cei doi, dar și la ocupația ucenicului (aluzie vizuală la principala ocupație a țăranului român). Miniaturistul merge ceva mai departe și îl înfățișează pe sfânt sfătuit în somn de către înger sau cu cuțitul în mână (fig. 13, fig. 15) – trimitere la uciderea preoților zeului Baal.

Cronologic, piesele propuse pentru acest studiu înfățișează următoarele evenimente din viața Sfântului Ilie: ascunderea prorocului în peșteră și hrănirea lui de către corbii trimiși de Dumnezeu; uciderea falșilor profeți de către mulțimea adunată să asiste la confruntarea dintre Baal și Dumnezeu, la îndemnul sfântului; întâlnirea cu viitorul său ucenic Eliseu, pe când acesta ara pământul, și ridicarea sfântului la cer și trimiterea mantiei sale celui care îi va continua munca.

¹⁶ Pr. Prof. Dr. Ștefan Buchiu, Pr. Prof. Dr. Ioan Tulcan, *op. cit.*, p. 434.

¹⁷ J.D. Douglas, *op. cit.*, p. 578.

¹⁸ Pr. Prof. Dr. Ștefan Buchiu, Pr. Prof. Dr. Ioan Tulcan, *op. cit.*, p. 434.

Ascunderea profetului în peșteră are loc în urma prorocirii sale, aceea că vor urma ani de secetă din cauza idolatriei regelui și soției sale. În locul de refugiu, sfântul își petrece timpul în rugăciune, la căldura unui foc reprezentat stilistic, motiv întărit și de culoarea roșie (fig. 4). El nu a fost lăsat să moară de foame și de sete, din contră, Dumnezeu a avut grijă de el trimițând trei corbi să-l hrănească (fig. 4). Uneori peștera unde s-a adăpostit Ilie este descrisă ca un loc pustiu, fără oameni, în care sfântul, înfățișat central, primește carne și pâine de la doi corbi (fig. 12). Culoarea închisă a maronului, folosită de miniaturistul Picu Pătruț, accentuează ideea de singurătate și de întuneric al peșterii. În centrul ei este amplasat sfântul reprezentat ca un om bătrân, cu barbă albă, fiind hrănit doar de un corb (fig. 13). Alteori, același miniaturist folosește, în locul maronului, negrul întunecat, pentru a reda adâncimea grotei unde se adăpostea sfântul, de data aceasta fiind reprezentat tot ca un om bătrân, cu părul și barba albe, ca și cum ar fi stat pe ceva, iar deasupra peșterii sunt prezenți doi corbi care țin, fiecare, în cioc câte o bucată de pâine (fig. 15).

În altă reprezentare (fig. 6), culoarea folosită pentru zugrăvirea peșterii este roșu, simbolizând, poate, un loc protejat cu focul lui Dumnezeu, aceeași văpaie cu care a fost înveșmântat sfântul înainte de a se naște, imagine apărută în visul tatălui său. Aici peștera nu este doar schițată, ci este dublată de forma unei stânci, iconarul anonim făcând astfel trimitere la muntele în care se afla locul unde se adăpostise sfântul. Și în această imagine sunt reprezentați doi corbi, care vin din zbor ca să-i aducă sfântului pâine.

Indiferent de câte păsări vin să-l hrănească, fie că sunt trei, două sau doar una, surprinde prezența lor ca trimiși ai lui Dumnezeu. Și asta deoarece corbul era considerat a fi o pasăre blestemată de Noe, asemuită cu infidelitatea și lăcomia. De asemenea, este asociat cu mesagerul funerar care face legătura dintre ambele lumi, coloristica penajului său făcând referiri concrete la acest fapt¹⁹. Mai mult ca sigur că atât meșterul iconar, cât și Picu Pătruț cunoșteau legende populare despre corb, dar cu toate acestea ei au ales să reprezinte această pasăre ca mesager al lui Dumnezeu, în conformitate cu viața sfântului.

Următoarea secvență care face trimitere la Sfântul Ilie este uciderea falșilor profeți de pe Muntele Carmel în urma confruntării dintre Iahve/Dumnezeu și Baal, divinitatea feniciană impusă de regina Izabela poporului evreu în dauna vechii sale credințe. Această luptă

¹⁹ Romulus Antonescu, *op. cit.*, p. 184.

poate fi privită și ca o confruntare între iudaism, aici asociat creștinismului, și idolul principal al religiei feniciene.

Momentul uciderii preoților lui Baal este ilustrat simbolic doar de către Picu Pătruț în cele două manuscrise, *Viersuri la toate praznicele* și *Stihos adecă viers*. Astfel, Sfântul Ilie este reprezentat bătrân, cu părul și barba albe, binecuvântând cu o mână și cu cealaltă ținând cuțitul (fig. 13, fig. 15), instrument al uciderii sacerdoților cultului fenician.

Întâlnirea cu Eliseu, următorul eveniment din viața sfântului ilustrat de meșterii iconari, are loc pe când viitorul ucenic ara câmpul cu un plug tras de doi boi. Iconarul îl înfățișează pe Eliseu ca un om tânăr, cu barbă și mustață negre, având în picioare opinci și arând ogorul cu un plug rudimentar tras de doi boi albi, slabi (fig. 2). Aici imaginea este completată de prezența verdelui, culoare care simbolizează momentul începerii activității agricole, a pomilor cu aceeași nuanță, dar și a doi iepuri albi. Spațiul gospodăresc de pe dealurile transilvănene este delimitat prin garduri stilizate de culoare albă (fig. 7), contrastând cu verdele primăvăratec. De data aceasta hainele lui Eliseu sunt în întregime roșii, iar opincile lui sunt aurii. Ocupația viitorului ucenic, aratul ogorului, este una în care țăranul român se regăsește, iar accentuarea vine prin reprezentarea boilor costelivi și cu coarne lungi.

Ultimul moment înfățișat în lucrările studiate este ridicarea sfântului la cer cu trupul și trimiterea mantiei sale lui Eliseu.

Simplitatea secvenței ridicării prorocului la cer este redată de iconarul anonim de la Gherla în fig. 1. Aici prorocul este reprezentat cu figură de om tânăr (păr lung, barbă și mustață negre), singur, așezat într-o căruță rudimentară, susținând în aceeași mână hăturile celor doi cai precum și biciul cu trei plesne. Caii și tunică lui sunt de culoare roșie, simbolizând focul. Verdele care evidențiază elementele vegetale, aripile cailor, mânecile și căruța reprezintă o aluzie la anotimpul verii.

Scena devine mai amplă în fig. 2. Și aici sfântul este redat cu figură de om tânăr. Pe lângă hainele și caii de culoare roșie, se adaugă culoarea aurie a aripilor animalelor dar și a hamurilor. Scena este completată prin prezența unui înger care îi întinde prorocului cununa simbolică de martir al creștinismului.

Divinitatea este prezentă în fig. 3, compoziție în care îngerul și Dumnezeu Tatăl asistă la ridicarea sfântului la cer, având un fundal presărat cu stele, trimitere la nopțile înstelate care puteau fi văzute la țară.

Dacă în imaginile anterioare sfântul este prezentat având trăsăturile unui om tânăr, de acum el este înfățișat având figura unui personaj în vârstă. Astfel, iconarul anonim îl reprezintă în fig. 6 ca un bărbat bătrân, cu părul și barba lungă, albe, mânând singur caii roșii înaripați. Aceleași trăsături ale unui personaj în vârstă, dar acum având imprimată pe față oboseala de după o zi lungă de muncă, este reflectată în fig. 7. Și aici își mână singur caii roșii înaripați, cu aripi aurii, iar din cer apare un înger care-i întinde cununa de martir al religiei lui Hristos.

Uneori mesagerul Domnului, îngerul, devine vizitiul sfântului. Astfel, în fig. 11, Savu Moga îl reprezintă pe sfânt ca un bătrân, cu părul și barba lungă, albe, cu fața aproape uscățivă, binecuvântând cu o mână și cu cealaltă susținând un bici de culoare roșie. Aceeași cromatică o au și caii înaripați care trag căruța. Aceasta este mânată de un înger care ține într-o mână hățurile cailor și cu cealaltă ține un bici. Scena este completată prin prezența lui Iisus Hristos, care binecuvântează cu ambele mâini, și prin prezența lui Dumnezeu Tatăl, reprezentat simbolic sub forma triumghiului cu un ochi, figură geometrică înconjurată de raze.

Meșterul iconar anonim face schimbări în ceea ce privește gestică sfântului și numărul personajelor prezente în icoană. Astfel, în fig. 10, sfântul binecuvântează cu ambele mâini. Prezența divinității la ultimul moment al vieții terestre a sfântului este întărită nu numai de reprezentarea lui Iisus Hristos și a lui Dumnezeu Tatăl, ci și a unui alt înger (neavând reprezentat întregul corp, ci doar capul și aripile). Numărul îngerilor reprezentați doar bust poate varia de la unul, în fig. 9, la patru, în fig. 8.

Scrierile dedicate vieților sfinților nu menționează dacă prorocul, în acest ultim moment, este așezat sau stă în picioare în căruță. Astfel, unul dintre iconarii anonimi alege să îl înfățișeze în picioare, conducându-și cei doi cai. Uneori aceștia sunt înfățișați fără aripi (fig. 8-9).

Bunăstarea unui țăran consta în numărul animalelor pe care le avea. Se poate ca sfântul să fie privit de Picu Pătruț ca un sătean mai înstărit și astfel, în manuscrisul *Stihos adecă viers*, fig. 14, îi atașează la căruță nu doi, ci patru cai.

Momentul plecării profetului de pe pământ este însoțit de predarea hainei către ucenicul său, Eliseu.

Ultimul eveniment important din viața lui Ilie l-a reprezentat testul lui Eliseu și s-a petrecut pe când sfântul se apropia de sfârșitul

vieții. El și-a îndemnat ucenicul de trei ori să-l părăsească și tot de atâtea ori a fost refuzat. Când au ajuns la râul Iordan, profetul a lovit apa cu mantaua sa, iar râul s-a despărțit, astfel încât cei doi au putut traversa pe pământ uscat. Ajunși pe partea cealaltă a râului, Eliseu a cerut să fie tratat ca cel mai vârstnic fiu al lui Ilie, pentru a putea primi „o îndoită măsură” din moștenirea acestuia. Bineînțeles, singura moștenire de care vorbea era una de natură spirituală, iar Ilie știa acest lucru. El a lăsat decizia în seama lui Dumnezeu, spunând că, dacă Eliseu avea să-l vadă când va fi luat de lângă el, urma să primească ceea ce ceruse, iar dacă nu, atunci răspunsul era negativ. În timp ce mergeau și stăteau de vorbă, a apărut dintr-odată un car tras de cai de foc, care au pătruns printre ei. Ilie a fost luat în car și a dispărut în ceruri, într-un vârtej de vânt²⁰. Astfel, Eliseu primea moștenirea cerută, haina sfântului, care era de fapt mărturia preluării atributelor sfințeniei prorocului.

Uneori ucenicul profetului este reprezentat fără aureolă, stând în picioare, în registrul inferior, în dublă ipostază, una în care are mâinile ridicate spre cer și a doua în care primește haina trimisă de sfânt. Figura sa este în contrast cu cea a sfântului. Ilie este reprezentat bătrân, cu părul și barba lungi și albe, pe când Eliseu este înfățișat tânăr, cu părul și barba lungi și negre (fig. 10).

Și Savu Moga, în fig. 11, alege să îl înfățișeze pe Eliseu fără aureole, în dublă reprezentare; în prima are mâinile ridicate și este îngenuncheat, iar în cea de a doua este în picioare și prinde haina (care arată ca un suman) de la sfânt.

Alteori, iconarul Petru Tămaș alege să îl portretizeze pe Eliseu cu aureolă, atributul sfințeniei, în ambele ipostaze fiind îngenuncheat și ținând haina sfântului în mâini (fig. 3).

Ucenicul este prezentat în dublă ipostază și în fig. 5, o dată în genunchi cu mâinile întinse spre sfânt și a doua oară ținând haina trimisă de profet, dar aici surprinde faptul că are aureolă doar când este îngenuncheat. Ideea de sfințenie, de asemănare și de preluare a atributelor de către ucenic de la învățătorul său este redată vizual și prin faptul că cele două personaje sunt reprezentate desculțe. Înfațișarea lor în picioarele goale amintește de faptul că sfinții renunță la toate proprietățile lor lumești, dar trimite și la sărăcia țăranilor; prin acest detaliu săteanul se regăsește și se simte apropiat de personajul reprezentat.

²⁰ Richard R. Losch, *Dicționar enciclopedic de personaje biblice. Numele persoanelor din Biblie, de la A la Z*. Traducere de Raluca Mirăuță, Oradea, Editura Casa Cărții, 2019, p. 212.

Scena trimiterii hainei lui Ilie este minimalizată la înfățișarea lui Eliseu într-o singură ipostază, fie îngenuncheat și având mâinile împreunate a rugăciune, privind spre haina trimisă de sfânt, veșmânt reprezentat ca un cojoc cu blană pe margini (fig. 4, fig. 6), fie prinzând haina prorocului (fig. 2), fie ținând cu ambele mâini haina profetului (fig. 7- 9, fig. 14).

În aproape toate ipostazele de ucenic al sfântului, Eliseu este reprezentat ca bărbat tânăr, având părul lung și barbă de culoare închisă, excepție făcând fig. 7, în care apare ca un om bătrân ce ară pământul, aluzie la vârsta până la care puteau munci țăranii la câmp: de la tinerețe până la o vârstă înaintată.

Delimitarea dintre cer și pământ, precum și accentuarea vizuală a ridicării sfântului la cer cu tot cu trup se face prin prezența norilor care fie înconjoară căruța cu cai, fie sunt imaginați ca un drum pe care aceștia pășesc.

Creștinismul a preluat atributele divinităților întâlnite, iar sfântul Ilie nu face excepție. Astfel, din mitologia egipteană preia călătoria cu căruța în timpul zilei a zeului Ra²¹, de la cea romană preia fulgerul și tunetul lui Jupiter, iar din cea greacă vehicolul de foc al zeului soare, Helios²².

Influențe antice, laice, profane și religioase se întâlnesc în reprezentările iconografice ale Sfântului Ilie. Lor li se adaugă realitatea economică a acelor vremuri asimilată cu cea a timpului în care icoanele au fost realizate. Figura profetului este asemănătoare cu cea a țăranilor văzuți în localitatea sau în satele învecinate, iar elemente locale se regăsesc în icoanele respective. Astfel, câmpul este sugerat prin dungile verzi, florile nu sunt numai un element de decor, ci fac trimitere la dorința de frumos, iar stelele stilizate ilustrează nopțile înstelate și aerul răcoros.

²¹ Ovidiu Drâmba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 1, ediție definitivă, București, Editura Saeculum I.O., 2003, p. 185.

²² Pr. Victor Aga, *Simbolica biblică și creștină. Dicționar enciclopedic (cu istorie, tradiții, legende, folclor)*, ediția a II-a, Timișoara, Editura Învierea, Arhiepiscopia Timișoarei, 2005, p. 171.

ILUSTRAȚII

Fig. 1. Icoană pe sticlă, Gherla – Cluj, secolul al XIX-lea

Fig. 2. Icoană pe sticlă, Nicula – Cluj, 2/2 secolul al XIX-lea

<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 3. Icoană pe sticlă, Petru Tămaș, Făgăraș, 2/2 secolul al XIX-lea

Fig. 4. Icoană pe sticlă, Făgăraș, secolul al XIX-lea
<https://biblioteca-digitala.ro>

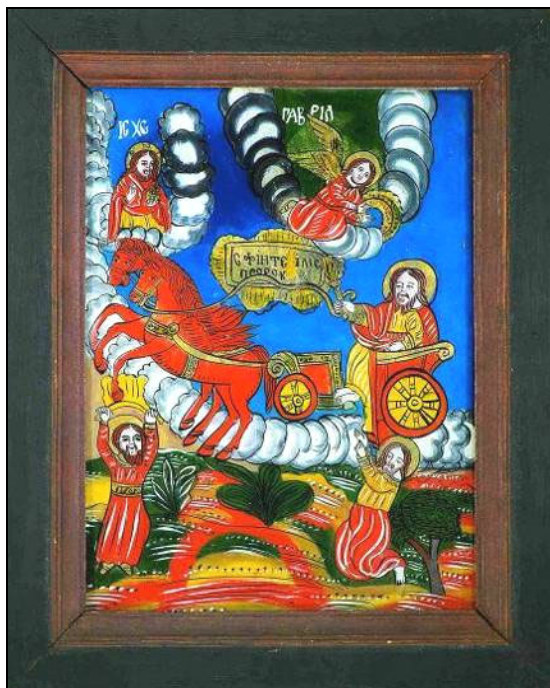

Fig. 5. Icoană pe sticlă, Făgăraș, secolul al XIX-lea

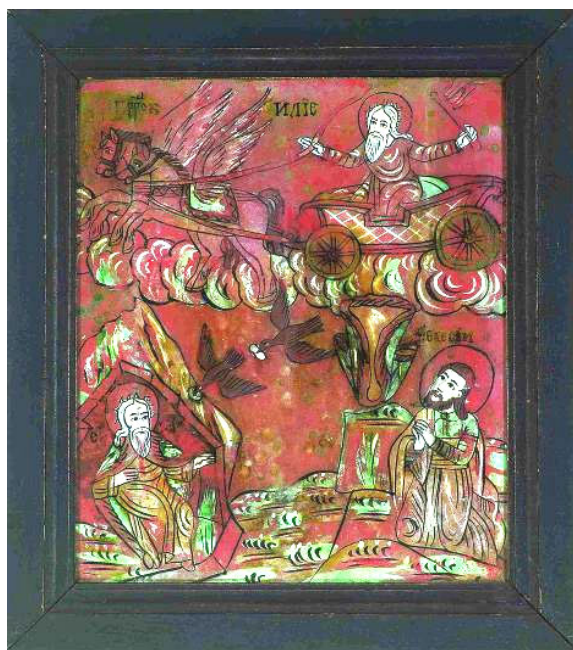

Fig. 6. Icoană pe sticlă, Sebeș – Alba, secolul al XIX-lea
<https://biblioteca-digitala.ro>

Fig. 7. Icoană pe sticlă, Țara Bârsei, secolul al XIX-lea

Fig. 8. Icoană pe sticlă, Țara Bârsei, secolul al XIX-lea

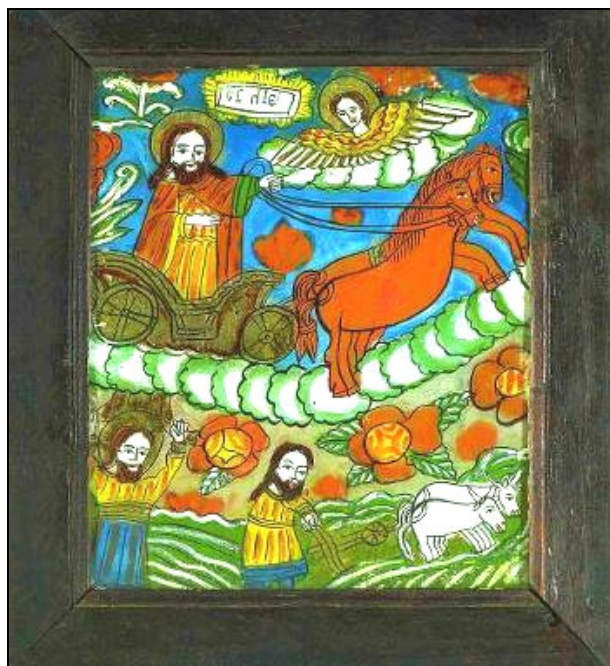

Fig. 9. Icoană pe sticlă, Țara Bârsei, secolul al XIX-lea

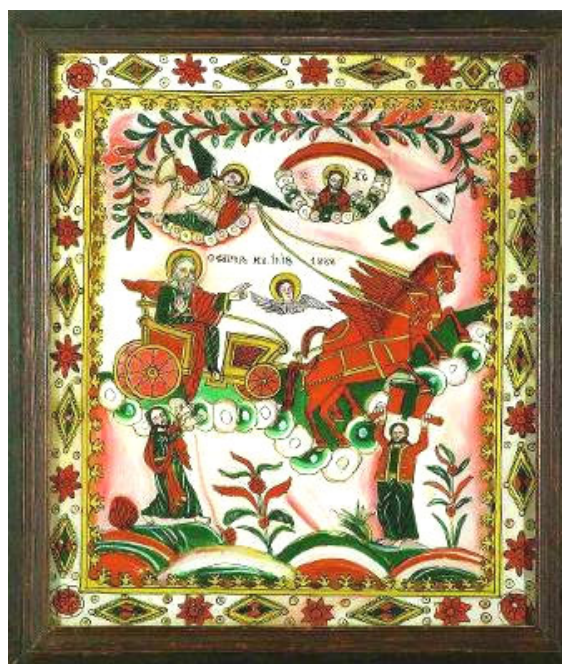

Fig. 10. Icoană pe sticlă, Matei Țâmforea, Cârțișoara – Sibiu, 1888

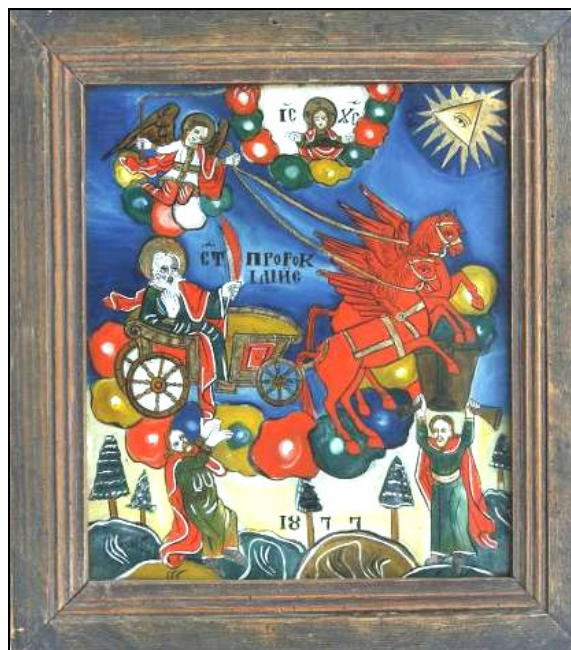

Fig. 11. Icoană pe sticlă, Savu Moga, Arpașu de Sus – Țara Oltului, 1877

Fig. 12. Miniatură, Picu Pătruț, *Stihos adecă viers*, Săliște – Sibiu
<https://biblioteca-digitala.ro>

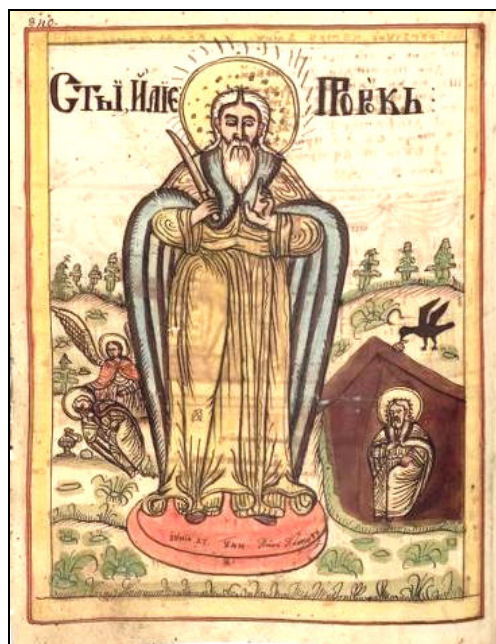

Fig. 13. Miniatură, Picu Pătruț, *Stihos adecă viers*, Săliște – Sibiu

Fig. 14. Miniatură, Picu Pătruț, *Stihos adecă viers*, Săliște – Sibiu

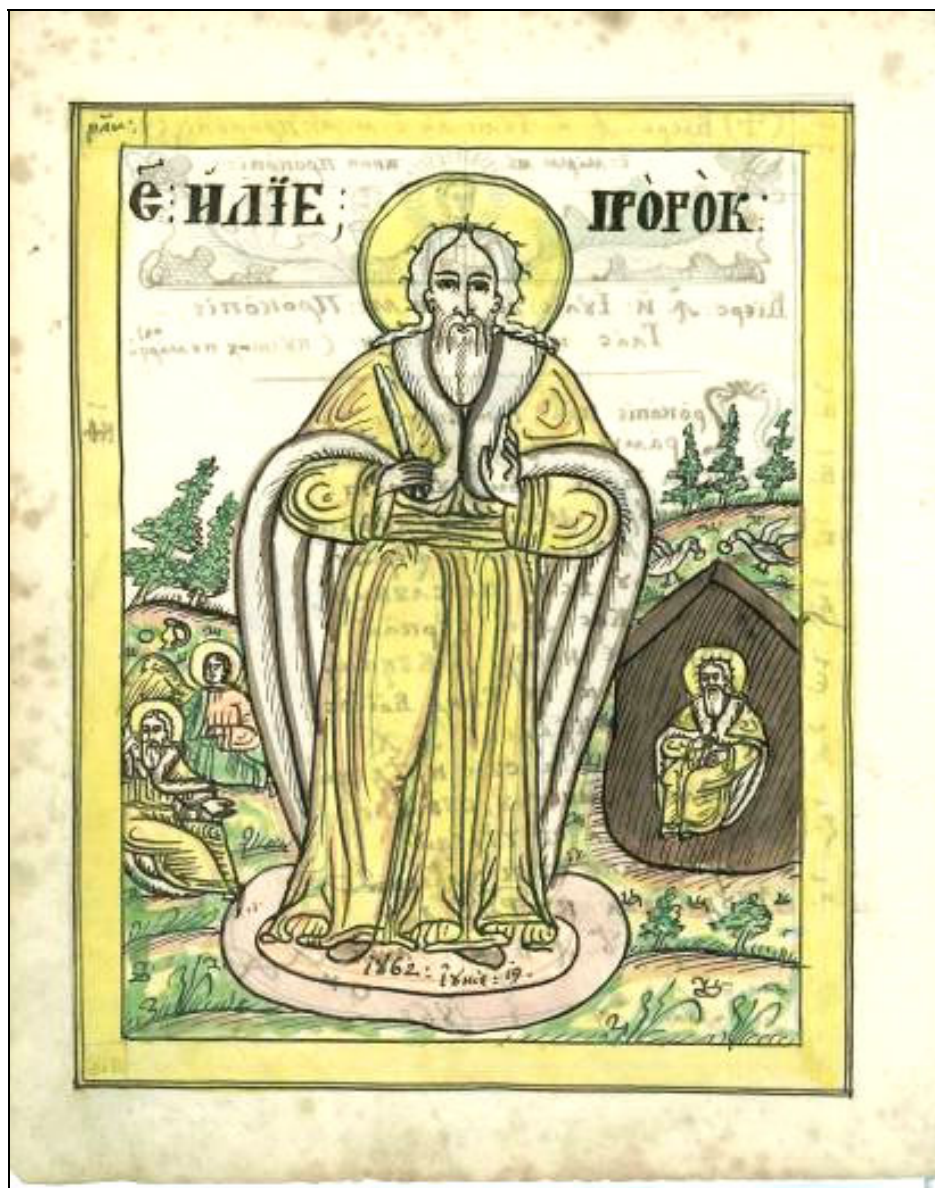

Fig. 15. Miniatură, Picu Pătruț, *Viersuri la toate praznicele*, Săliște – Sibiu

PERSPECTIVE ISTORICE ASUPRA MEȘTEȘUGULUI FIERĂRITULUI. COMENTARII PE MARGINEA UNEI EXPOZIȚII MUZEALE

Vlad TRANDAFIRESCU*

Abstract

The paper aims to present the craft of blacksmithing, in its historical course, highlighting its importance throughout time. It also refers to the guilds in which the blacksmiths were organized during mediaeval and early modern times and it indicates the historical and cultural factors that influenced the way in which the blacksmiths had been perceived within society. As related to the Romanian territory, the archaeological discoveries attest that the craft has been practiced since ancient times, as it was linked to the daily needs of the population. Blacksmithing was the main branch of craft activity and has been the basis for the development of all the other crafts. In the same time, certain folk beliefs related to the persons who used to perform this crafts are mentioned. The last part of the paper includes several comments, insights and photographs related to the exhibition "Blacksmithing", which was organized at the Ethnographic Museum of Moldavia.

Keywords: blacksmithing, blacksmith, guild, perception, beliefs, exhibition.

Cuvinte-cheie: fierărit, fierar, breaslă, percepție, credințe, expoziție.

Descoperirea metalelor și metodele de prelucrare a acestora reprezintă etape importante în dezvoltarea existenței umane și o indicație a priceperii unui popor, a culturii unui grup în ansamblul său. Alături de negoț, progresul tehnic a contribuit fundamental la progresul omenirii. Așa cum afirma Petru Caraman, „se poate spune că omul s-a detașat distinct de regnul zoologic din momentul când a născocit prima unealtă, care i-a servit la îmbunătățirea vieții sale”¹.

Încă din Antichitate, fierarii au fost foarte importanți în economiile de penurie, în care fierul era valoros și maleabil, iar produsele din plastic din vremurile noastre nu existau. În Africa, Asia

* Muzeul Etnografic al Moldovei, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași – România.

¹ Petru Caraman, *Reflexul meșteșugurilor și al negoțului în folclor și în etnografie la români. Noțiuni preliminare*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, V, 2005, p. 11.

ori Europa, meșterii cunoșteau tehnicile de bază care guvernează transformarea fierului în obiecte utile. De asemenea, știau cum să repare aceste obiecte. Înainte de începutul secolului al XX-lea, fierarii reparau și reutilizau constant obiectele metalice, transformând adesea bucăți vechi de fier în unelte noi.

Marea revoluție industrială (construcția rețelelor feroviare, a șantierelor navale, folosirea motorului pe abur) a adus schimbări majore în orice sector de manufactură încă de la începutul secolului al XIX-lea. Treptat, rolul fierarilor se schimbă și se ajustează în funcție de noile cerințe și cereri de pe piață. Apar din ce în ce mai multe specializări, mai ales în marile centre urbane. Astfel, nu mai întâlnim doar simpli fierari, ci meșteri ce produceau exclusiv unelte sau se ocupau numai de producția și mentenanța cazanelor și a boilerelor pentru instalațiile cu abur, de repararea trăsurilor, în timp ce alții produceau articole de uz gospodăresc (încuietori, ferecături, felinare pe gaz ș.a.)².

Este cunoscut faptul că în perioada medievală, în vestul Europei, meșterii făurari erau organizați în bresle. Acest tip de organizare a constituit un punct de plecare în relația lor cu autoritățile de la acea vreme. Fiecare breaslă avea propriile regulamente și statute care reglementau aspecte precum calitatea producției, prețurile, standardele de siguranță și de etică profesională³. De asemenea, acestea erau menite să protejeze atât interesele meșteșugarilor, cât și pe cele ale clienților. Mai mult, breasla furniza protecție membrilor săi împotriva concurenței neloiale și calității slabe a muncii. Se ocupa, în același timp, de asistență în caz de boli sau de necazuri și asigura respectarea regulamentelor breslei. Adesea, avea și un rol esențial în menținerea calității produselor și serviciilor meșteșugarilor săi. Acest lucru asigura faptul că produsele finite erau fiabile și sigure pentru utilizare.

Breslele au fost parte integrantă și a societăților moderne timpurii, jucând un rol important în menținerea standardelor de calitate, în protejarea drepturilor membrilor și în transmiterea cunoștințelor și tehnicilor meșteșugărești de la o generație la alta⁴.

Dacă ne mutăm atenția către Orient, către spațiul balcanic care a fost secole la rând sub ocupație otomană, asistăm nu doar la o structură

² Robert Tremblay, David-Thierry Ruddel, *By hammer and hand, all acts do stand: blacksmithing in Canada before 1950*, Canada Science & Technology, 2010, p. 18-19.

³ Robert Arthur Leeson, *Travelling brothers. The six centuries' road from craft fellowship to trade unionism*, London, G. Allen & Unwin, 1979, p. 25.

⁴ *Ibidem*, p. 26.

și ierarhie socială diferite, ci și la o serie de stereotipuri ce încet-încet ajung să-și pună amprenta vreme de secole.

Principalele motive ce au stat la baza stereotipurilor și reprezentărilor negative legate de practica fierăritului și a fierarilor de pe cuprinsul teritoriilor cucerite sau aflate sub ascultarea Porții pot fi reduse la trei aspecte dominante. Mai întâi, este vorba despre statutul social. În general, meșteșugarii, inclusiv fierarii, erau văzuți ca parte a clasei de jos, muncitori ce aveau un statut social inferior față de aristocrație sau funcționarii imperiului. Acest lucru se datora în mare măsură structurii ierarhice a societății otomane. Al doilea aspect se referă la exploatare și taxe. Fierarii puteau fi supuși taxelor și tributurilor ridicate de către autoritățile otomane sau de către marii proprietari de pământ. Uneori, această presiune fiscală putea duce la condiții de muncă dificile și exploatare. În teritoriile aflate sub influența Porții, situația era și mai rea. În Țările Române, sistemul de taxare se putea schimba într-un interval scurt de timp; adesea, schimbarea domnilor (asociată cu noi și noi promisiuni bănești față de Înalta Poartă) aducea taxe și mai greu de suportat de către populația de rând. Cel din urmă aspect este legat de limitarea mobilității sociale. În Imperiul Otoman, statutul social al unui individ era în mare măsură determinat de casta sa și de meseria sa.

Percepția asupra fierarilor în Balcani, așa cum s-a întâmplat în multe alte culturi, s-a schimbat de-a lungul timpului și este esențial să înțelegem că opiniile legate de aceștia au variat între diferite comunități și perioade istorice.

Cu toate acestea, există mai mulți factori istorici și culturali care au contribuit la creionarea stereotipurilor și a percepțiilor negative despre fierari în anumite contexte. Un factor important a constat în structura ierarhiei sociale – în multe societăți tradiționale, inclusiv în unele părți ale Balcanilor, exista o ierarhie socială clară care plasa fierarii în straturile inferioare ale societății. Adesea făceau parte din clasa artizanilor sau a muncitorilor, care era considerată în mod tipic mai puțin prestigioasă decât cele care includeau proprietarii de pământ, funcționarii sau preoții. Acest statut social inferior a dus la o percepție negativă. Mai mult, meșteșugul în sine a fost asociat cu munca grea și istovitoare, fierarii angajându-se într-o muncă fizică solicitantă, lucrând adesea cu materiale fierbinți și grele. În societățile în care munca fizică era desconsiderată, aceasta contribuia la formarea stereotipurilor negative.

Fierarii au jucat un rol semnificativ în comunitățile în care religia și superstițiile ofereau confort și alinare oamenilor care se confruntau cu boli, foamete și moarte prematură⁵. Într-o lume atât de fragilă, controlul fierarului asupra animalelor mari și abilitatea de a utiliza focul pentru a crea și repara arme, căruțe și unelte erau un simbol al puterii și superiorității. În întreg spațiul european, existau superstiții și credințe populare asociate cu fierarii. De exemplu, se credea că fierarii aveau puteri mistice sau supranaturale, de aceea populația îi privea de cele mai multe ori cu teamă sau cu suspiciune. În spațiul românesc, meșteșugurilor în general li se atribuie o origine supranaturală, de aceea în basme măiestria și iscusința necesare în practicarea lor sunt învățate de la zâne⁶. Mai mult, se crede că cei mai buni meșteri au legătură cu diavolul, întrucât acesta este considerat meșter neîntrecut. Conform legendelor, dracul este inventatorul morii, al carului, al focului; tot el este cel care a descoperit fierul⁷.

Revenind la evoluția în timp, au existat perioade istorice în care munca fierarilor a fost desconsiderată în mod intenționat de către autorități, cu precădere în teritoriile aflate în conflict sau la confluența marilor imperii. Existența atelierelor și a fierarilor a reprezentat chiar un pericol, prin simplul fapt că puteau produce armament și populația locală ar fi putut să se răscoale împotriva autorităților.

Este important să menționăm că aceste percepții negative nu au fost universale și au variat în funcție de timp și de loc. Fierarii au fost membri indispensabili ai comunităților lor, furnizând unelte, arme și echipamente agricole esențiale. În timp, odată cu modernizarea societăților și evoluția atitudinilor, stereotipurile negative asociate cu fierarii s-au diminuat.

În Țările Române, schimbările sociale și politice, trecerea sub sfera de influență a Imperiului Otoman, odată cu secolul al XVI-lea, au determinat și transformări în sfera meșteșugurilor. Astfel, vedem cum începe să se diminueze forța breslelor, iar în ceea ce privește meșteșugul fierăritului, acesta ajunge să fie practicat în mare parte de către robi. Se realizează și în acest caz o împărțire a lor – spre exemplu, doar pentru Țara Moldovei, un criteriu esențial este cel al apartenenței de stăpân, în baza căruia robii se împărțeau în: robi domnești, robi mănăstirești și robi

⁵ F.W. Robins, *The Smith: The Traditions and Lore of an Ancient Craft*, London: Rider and Company, 1953, p. 153-155.

⁶ Petru Caraman, *op. cit.*, p. 51.

⁷ *Ibidem*, p. 52-55.

boierești⁸. Acest aspect mai trebuie legat de un eveniment important pentru întreg spațiul european, și anume venirea ultimelor valuri de popoare migratoare.

Un element-cheie în creionarea imaginii fierarului, din nou cu multe trăsături negative, a constat în apariția romilor⁹ în spațiul balcanic pe la începutul secolului al XIV-lea. Acest punct marchează practic debutul lor în istoria Europei, de aici răspândindu-se în toate direcțiile, urmând mai multe trasee. Primul val de migrație a ȕiganilor din acest interval, secolele XIV-XV, cuprindea agricultori, fierari, mercenari, precum și muzicanți sau ghicitori. La început ei au fost bine priviți, dar cu timpul și-au atras dușmănia din partea celor trei mari puteri ale timpului: statul, biserica și ghidele. Factorii care au sporit neîncrederea față de noii veniți sunt: modul lor de organizare, stilul de viață nomad – perceput ca o trăsătură negativă de către populațiile sedentarizate din Europa – și asocierea ȕiganilor cu turcii (cu precădere pentru spațiul balcanic), prin simplul fapt că au pătruns în Europa prin est¹⁰. Mai mult, în Imperiul Otoman au fost marginalizați, înrobiți și forțați la munci grele¹¹.

La fel ca în cazul altor meșteșuguri, îndeletnicirea prelucrării metalelor este cu mult mai veche decât menționarea în primele izvoare scrise, care cuprind relatări despre această activitate în Țara Moldovei. Fiind legat de necesități zilnice ale populației, meșteșugul a fost practicat din cele mai vechi timpuri, așa cum atestă descoperirile arheologice de pe întreg cuprinsul spațiului istoric românesc. De asemenea, este principala ramură de activitate meșteșugărească și a stat la baza dezvoltării tuturor meșteșugurilor. Documentele istorice cuprind referiri la diferitele specializări din domeniul prelucrării metalelor:

⁸ Ștefan Olteanu, *Meșteșugurile din Moldova în secolul al XVII-lea*, în „Studii și Materiale de Istorie Medică”, vol. III, 1959, p. 96.

⁹ Francezii i-au numit *bohemies*, pentru că prima dată când au năvălit în Franța ei au venit dinspre Bohemia, englezii îi numesc *gypsies*, germanii: *zigeuner*, italienii: *zingari* sau *zingrui*, spaniolii: *gitanos*, grecii moderni: *kațivelo*, polonii: *zigani*, ungurii: *farao-nemzetseg* (rasa lui Faraon), rușii: *ȕiganes*, turcii: *cinghene*, olandezii: *heydeus* (păgâni), danezii și suedezii: *tartares*, maurii și arabii: *harami* (rătăcitori), buharienii: *geait*, românii: *ȕigani*. Mihail Kogălniceanu, *Schițe despre ȕigani*, Iași, Tipografia „Dacia”, P. Iliescu & D. Grossu, 1900, p. 5.

¹⁰ Donald Kenrick, *Dicționar istoric al ȕiganilor (romilor)*, Cluj-Napoca, Editura Motiv, 2002, p. 2.

¹¹ Zoltan Barany, *The East-European Gypsies: Regime change, marginality and ethnopolitics*, Cambridge University Press, 2002, p. 84.

„fierari, potcovari, căldărari, armurieri, lăcătuși, sârmari, turnători de clopote (...) practică această îndeletnicire pe întreg teritoriul Țării Moldovei: la orașe, sate și pe domeniile feudale”¹².

Pe domeniul feudal, numărul fierarilor varia în funcție de gradul de dezvoltare și de necesitățile gospodărești ale acestuia, și, conform surselor documentare, puteau fi: fierari (fauri), căldărari, potcovari etc., care împlineau nevoile curente de la curtea boierului; cele mai multe mențiuni se referă la meșterii fierari (făurari), care de obicei erau ȝigani robi. Fierarii puteau să se afle în imediata apropiere a curții de reședință a stăpânului lor sau la depărtare față de aceasta. Cei aflați la depărtare trebuiau să ofere stăpânului o parte din produsele realizate. Fierarii care locuiau în imediata apropiere a curții erau de obicei ȝigani robi, dar și meșteri poslușnici, acei slujitori boierești sau mănăstirești scutiți de dări¹³.

Însemnări cu privire la practicarea fierăritului în perioada fanariotă se regăsesc în mărturiile călătorilor străini care au tranzitat spațiul românesc. B. Haquet consemna că ȝiganii se îndeletniceau cu prelucrarea aramei, a fierului și a metalelor nobile, pe care le lucrau în corturile lor, nevasta și copiii fiind cei care puneau în mișcare foalele¹⁴.

Francezul Al. Langeron, general în armata rusă, ajunge în Țările Române la 1790, luând parte la războaiele ruso-austro-turce. Consideră că în aceste locuri se află cei mai mulți ȝigani din Europa și îi împarte în robi boierești (în special servitori) și domnești (lăutari, geambași etc.)¹⁵.

Cu toții remarcă, în schimb, existența a două categorii de ȝigani: cei sedentari – stabiliți pe moșii boierești sau mănăstirești – care erau meșteșugari, servitori sau lucrători în agricultură, și cei nomazi, care străbăteau țara cu meșteșugul lor. Pentru această perioadă nu sunt diferențe importante între ȝiganii din cele trei țări române, dar în Transilvania și Bucovina, la sfârșitul perioadei medievale, începe să se facă simțită politica dusă de autoritățile habsburgice, și anume încercarea de sedentarizare a acestora. J. Lebprecht găsea în Transilvania „două categorii [de ȝigani, n.n.], și anume: aceia cu domiciliul stabil, care se ocupă în parte cu agricultura, parte cu meșteșuguri și mai ales cu fierăria, iar o parte își

¹² Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 104.

¹³ *Ibidem*, p. 118.

¹⁴ *Călători străini despre Țările Române*, București, Editura Academiei Române, 2001, X, 2, p. 862.

¹⁵ *Ibidem*, X, 2, p. 941.

scot traiul din lăutărie, progresează bine și duc o viață liniștită, apoi sunt țiganii așa-numiți de șatră, care nu sunt stabili și care cutreieră toată țara”¹⁶.

Rolul țiganilor în practicarea fierăritului pe teritoriul țării noastre este subliniat și de Ion Chelcea în monografia apărută în 1944: „în mentalitatea țăranului român s-a statornicit ideea că «numai Țiganii pot fi fierari»”¹⁷. Autorul distinge trei categorii: țiganii de cort – „imposibil de asimilat” –, țiganii de pădure sau rudarii – „apar ca și integrați, trebuie doar să își ridice standardul de viață” – și țiganii de sat – „integrați; (...) nu au însușiri pentru viața agricolă, însă sunt meseriași pricepuți – fierari, zidari, lăutari” și afirmă faptul că „fierarii și lăutarii au devenit – în mijlocul poporului românesc – de neînlocuit”. Aflăm, de asemenea, că existau cel puțin doi fierari într-un sat, câte unul pentru fiecare margine de sat, și că primeau drept plată pentru obiectele făurite bani sau produse alimentare¹⁸.

*

Expoziția dedicată fierăritului și-a propus să aducă în prim plan nu doar o îndeletnicire importantă, fără de care celelalte meșteșuguri sau ocupații nu ar fi fost posibile, dar și să înlăture din stereotipurile și reprezentările negative ce s-au suprapus peste veacuri. Pentru a evidenția însemnătatea acestei îndeletniciri și a celor care o practicau pentru societatea tradițională, spațiul expozițional al Muzeului Etnografic al Moldovei a cuprins, din data de 28 decembrie 2022, și sala dedicată expoziției temporare „Fierăritul”.

La începutul secolului al XX-lea, în majoritatea așezărilor rurale de pe teritoriul țării activau meseriași care prelucrau fierul, făurind „aproape toate obiectele și uneltele metalice necesare multiplelor activități cotidiene ale consătenilor”¹⁹. Obiectele din colecția muzeului au adus mărturie în acest sens, evidențiind prezența și importanța acestora în cadrul casei, gospodăriei și pentru practicarea ocupațiilor tradiționale. Au fost folosite fotografii din fototeca muzeului, dar și imagini realizate în cadrul celor mai recente campanii de cercetare.

¹⁶ *Ibidem*, X, 1, p. 746.

¹⁷ Ion Chelcea, *Țiganii din România*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1944, p. 99-100.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României. Studiu etnologic*, vol. III, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1983, p. 73.

Un element definitoriu în elaborarea conceptului a constat în dorința de a contextualiza și de a reda cât mai fidel locul și rolul diverselor unelte, astfel încât vizitatorii, în special tânăra generație, să înțeleagă mai ușor rostul și rolul fiecărei piese expuse. Expoziția a fost gândită pe câteva zone de interes, pentru a structura discursul expozițional și pentru a oferi un impact vizual mai mare.

Pe partea dreaptă în plan îndepărtat, dominând fundalul sălii, se prefigurează atelierul de fierărit (fig. 1-2), cu forja, *foiul* mare (cu burdof cilindric), nicovala mare, rastelul de ciocane și clești, dar și cu bancul de lucru pe care sunt amplasate obiectele ajutătoare din atelier (dornuri, dălți, chei, filiere, instrumentele de marcat și de măsurat). În acest cadru, central, este amplasat cuptorul de fierărit, realizat la aceeași scară cu cel original aflat în localitatea Belcești, județul Iași²⁰. Aspectul neuniform al cuptorului și suprafețele vălurite sau pline cu cocoloașe fac trimitere către forjele din vechime, făcute din lut cu precădere în zonele de deal și câmpie ale Moldovei. Cuptorul este compus din două elemente importante: cuibul de ardere și coșul de fum. Cuibul de ardere reprezintă scobitura din patul de lut, unde lemnele și cărbunele erau amplasate și aprinse. Pentru a întreține focul și arderea, cuibul de ardere primea aer prin intermediul unei țevi amplasate în interior ce comunica cu foiul. Acționând maneta foiului în mod repetat, se asigura astfel tirajul, întreținând arderea și ridicând temperatura din cuib, tocmai pentru a încinge mai tare piesele prelucrate. Coșul de fum, în schimb, era clădit de regulă cât întreaga încăpăre, cu gura de evacuare la exterior. Gura de tragere a fumului era chiar lângă cuibul de ardere. Patul de lut al cuptorului era folosit de cele mai multe ori pentru a scoate și depozita zgura rezultată din cuib.

Pentru a sublinia opoziția dintre construcția de tip permanent și cea nomadă, temporară, în colțul diametral opus a fost reprezentat atelierul țigănesc (fig. 3-4), care cuprinde un număr scăzut de unelte, folosite pentru operațiuni la scară redusă (cercuirea roților, nituirea sau sudarea la cald a pieselor metalice, obținerea potcoavelor și chiar a vaselor, bătute de cele mai multe ori la rece). Caracterul nomad – nevoia constantă de deplasare – a fost transpus în expoziție prin intermediul cortului țigănesc, pentru a cărui realizare au fost consultate, în prealabil,

²⁰ Cercetare de teren în Belcești – Iași, la fierăria lui Ion Lăzărică (a treia generație de fierar), 43 de ani în vara anului 2022.

imagini de epocă. În fața cortului a fost reprezentată gura de ardere ce era de regulă săpată în pământ și umplută cu lemn și cărbune, iar alături au fost expuse foalele mici de mână, ce aveau rolul de a înteți constant focul. Pe lângă acestea, se află dispuse și uneltele folosite la prelucrarea fierului (ciocanele, cleștii, vâtraiul), cât și uneltele pentru potcovirea cailor (cleștii, lama de curățat copita, rașpilele).

Deși accentul este pus pe instalații și unelte, conceptul expozițional nu se oprește aici, ci își dorește să aducă în fața vizitatorilor și o serie de obiecte ce ieșeau din mâinile meșterilor, ce au rezistat trecerii timpului ajungând astăzi în vitrinele muzeului. Ideea dominantă, ce trebuie să stăruie în fundal atunci când vizitatorii trec în revistă exponatele, este relația de dependență pe care celelalte meșteșuguri și ocupații o aveau față de practica fierăritului. În ceea ce privește obiectele de uz casnic, se observă prezența celor din metal pentru orice aspect al vieții cotidiene. Chiar din exteriorul locuinței, de la ușa casei, întâlnim chei, lacăte, ivăre, balamale sau gratii de geam. Interiorul locuinței include opaițe, amnare, vase, dar și ragile sau foșalăi, folosite pentru prelucrarea fibrelor textile. Din dorința de a trece peste intemperiiile și condițiile vitrege ale iernii, meșterii făureau și *gheare* sau *mâțe*, ce erau prinse de talpa opincilor pentru a traversa mai ușor suprafețele înghețate.

Un loc aparte a fost rezervat reflectării categoriilor de obiecte pe care fierarii le meștereau pentru practicarea principalelor ocupații tradiționale: agricultura și păstoritul (fig. 8-9). Au fost expuse lame de plug, de coasă și seceri pentru a arăta câteva dintre obiectele realizate în fierării pentru lucrul pământului și adunarea recoltelor. În secțiunea dedicată păstoritului, au fost expuse *tălânci*, o foarfecă pentru tuns lâna și *stricnele* care „în esență, aveau două destinații: să facă *semne* în urechile oilor, pentru a le recunoaște stăpânii mai ușor, și să vină în ajutorul animalelor, atunci când sufereau de vreo boală ce nu suporta amânare”²¹.

Mijlocul sălii a fost dedicat foalelor, obiecte cu ajutorul cărora era menținut focul ce mijlocea transformarea materialului dur în obiecte cu forme și dimensiuni diferite. Pe o insulă din podiumuri supraînălțate s-a realizat o tipologie a foalelor, în funcție de dimensiuni și utilitate (fig. 10-11).

²¹ Ion H. Ciubotaru, *Vatra regăsită. Pagini memoriale*, Iași, Editura Presa Bună, 2021, p. 47.

ILUSTRAȚII

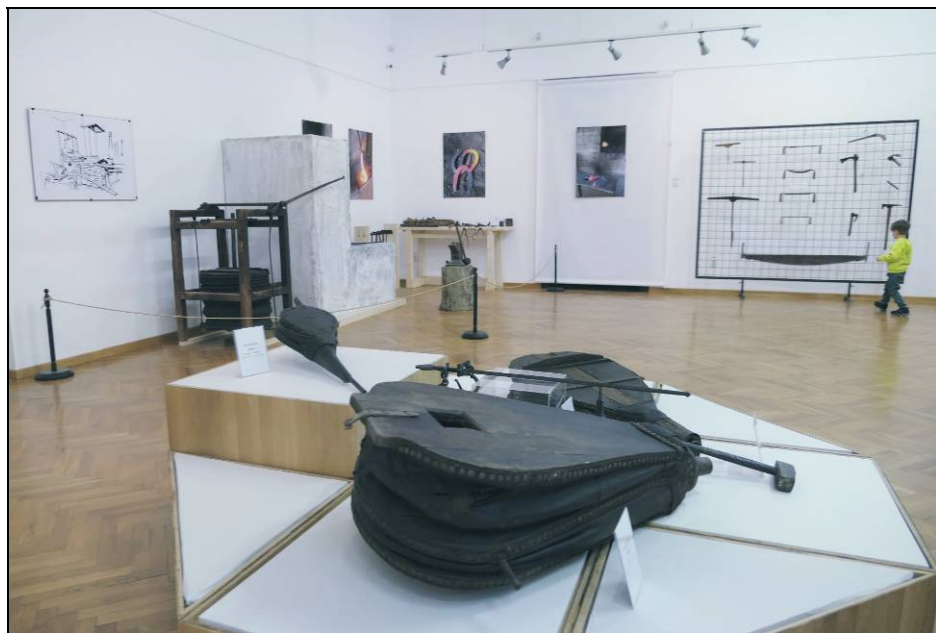

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

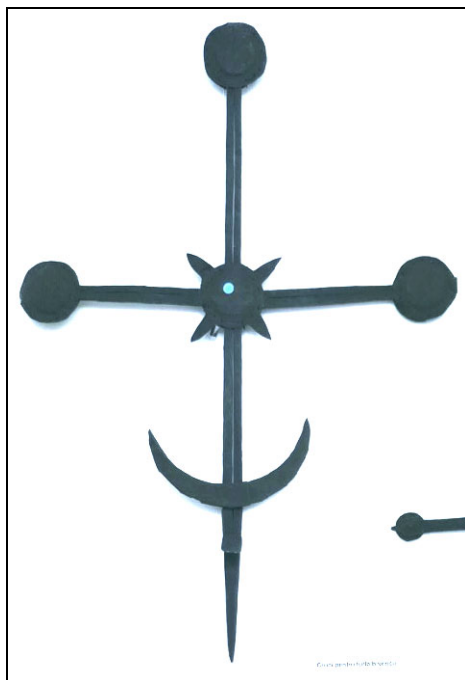

Fig. 7

Fig. 8

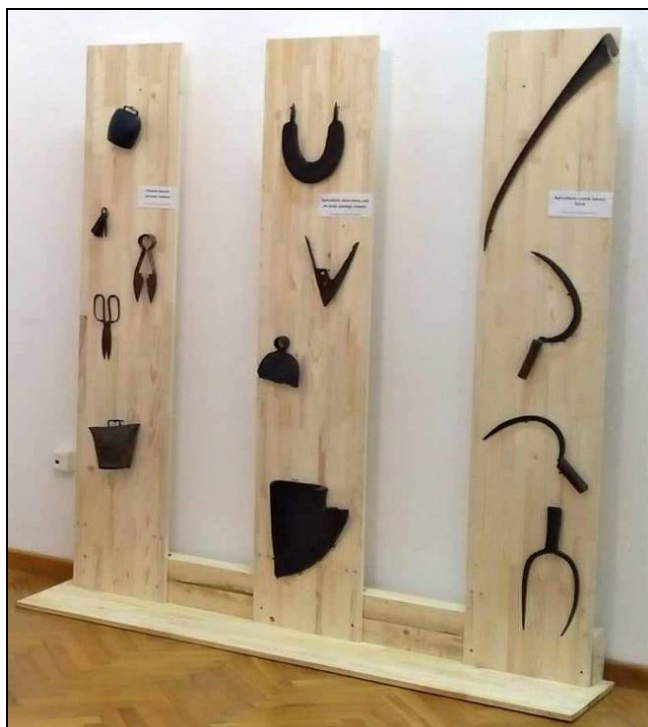

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

EDUARD GRUBER CĂTRE ARTUR GOROVEI. CORESPONDENȚĂ 1889-1895

Ștefan S. GOROVEI*

Résumé

L'auteur présente 71 documents épistolaires (lettres, cartes postales, cartes postales illustrées, un télégramme, billets) adressés par Edouard Gruber (1861-1896), reconnu comme fondateur de la psychologie expérimentale en Roumanie, à son ami, le folkloriste et écrivain Arthur Gorovei (1864-1951), à partir de 1889 et jusqu'en 1895. Ces documents ont été à peine utilisés (partiellement) par leur destinataire pour évoquer, bien plus tard, la figure et la personnalité exceptionnelle de son ami; ils contiennent des informations

* Centrul de Istorie și Civilizație Europeană al Academiei Române, Filiala Iași – România.
<https://biblioteca-digitala.ro>

précieuses concernant la vie intellectuelle et littéraire de Jassy (Iași), autour du cercle animé par le poète Nicolas Beldiceanu (1844-1896) et surtout les préoccupations scientifiques de Gruber (passionné par une forme de synesthésie, l'audition colorée, qu'il avait identifiée chez Beldiceanu), ses études en Allemagne (à Leipzig, avec des savants renommés de l'époque), ses relations avec les spécialistes de ce domaine, sa participation à des réunions scientifiques internationales. C'est un apport important pour la biographie de Gruber, qui semble être assez superficiellement connue. D'autre part, passionné aussi par la linguistique et la littérature populaire, il communique souvent à son ami des conseils importants et des suggestions intéressantes pour „Șezătoarea”, la revue de folklore fondée en 1892 par Arthur Gorovei et ses collaborateurs et lui recommande des personnalités qui pourraient être intéressées à recevoir cette revue, des publications utiles pour les recherches poursuivies par son ami ou des revues pour faire l'échange. On a ici des informations supplémentaires pour illustrer le rôle de Gruber comme conseiller bénéfique dans l'évolution de la revue „Șezătoarea”. La dernière lettre est datée du 17 février (1 mars) 1895. Après une année, le 24 mars (5 avril) 1896, Gruber trépassa à Bucarest, dans le même sanatorium que le grand poète Eminescu. Son ami, N. Beldiceanu, l'avait précédé de deux mois.

Mots-clefs: Edouard Gruber, Arthur Gorovei, correspondance, audition colorée, Leipzig, „Șezătoarea”.

Cuvinte-cheie: Eduard Gruber, Artur Gorovei, corespondență, audiție colorată, Leipzig, „Șezătoarea”.

În urmă cu un an, pregătind pentru tipar un text din 1941 al lui Artur Gorovei despre poetul și arheologul Nicolae Beldiceanu (1844-1896)¹, a trebuit să observ că volumul de corespondență editat în 1970² nu inclusese nici un mesaj epistolar dintre cele primite de la acest prieten și îndrumător, o vreme, în căutările istorice. Inevitabil, observația a fost extinsă și la celălalt prieten ieșean, așa de des pomenit în paginile închinat lui Beldiceanu și căruia memorialistul avea să-i consacre și o evocare aparte: Eduard Gruber (1861-1896)³. Dacă scrisorile lui Beldiceanu, omise de volumul din 1970, se găseau reproduse în acel text rămas nepublicat la vremea lui, cele ale lui

¹ A fost publicat în „Cercetări Istorice”, s.n., XLI, 2022, p. 187-223: Artur Gorovei, *Neculai Beldiceanu. Artistul și omul. Un manuscris inedit*.

² *Scrisori către Artur Gorovei*. Ediție îngrijită și introducere de Maria Luiza Ungureanu, București, Editura „Minerva”, 1970.

³ Artur Gorovei, *Alte vremuri. Amintiri literare*, Folticeni, Tipografia și Librăria „J. Bendit”, 1930, p. 103-117. Informații despre Gruber se află și în evocarea lui N. Beldiceanu, în același volum, p. 88-102.

Gruber păreau a nu-și vădi existența: din inventarele corespondenței primite (unul, mai sumar, alcătuit de Artur Gorovei însuși după Al Doilea Război Mondial, iar altul, minuțios, alcătuit de fiul său, Mircea A. Gorovei, în vederea vânzării arhivei la Academie) părea să rezulte că nu s-ar fi păstrat nici un fel de mărturie epistolară de la Eduard Gruber. Totuși, Artur Gorovei menționase scrisorile primite de la Gruber⁴, din care și citase fragmente⁵. În acest context, devenea tulburătoare observația d-lui Nicolae Georgescu: „arhiva Gruber aflată la Artur Gorovei pare impresionantă, de vreme ce se citează din mai mult de 10 scrisori primite”⁶.

Amintirile despre Gruber, cu referirile la scrisori, au apărut inițial în „Viața Românească” din 1922⁷. Deci la acea vreme scrisorile se aflau în arhiva lui Artur Gorovei. În schimb, la vremea alcătuirii catalogului – aproximativ 1945-1947, oricum, după întoarcerea din refugiu (martie 1945) – păreau a nu mai fi fost acolo. Nu-mi rămânea decât concluzia că se vor fi aflat în primul volum de corespondență, dispărut în anul de refugiu (martie 1944 – martie 1945): furat sau distrus, ca atâtea altele din arhiva și biblioteca de la Fălticeni. Despre aceste lipsuri va consemna el însuși într-o pagină din *Amintiri*: „din volumele cu corespondența, din cele 18 volume, unele luate, altele sfâșiate, găsite în beci, în garaj, aruncate pe afară, pe unde am găsit dintre actele ce au fost în casă și marea mulțime de scrisori ce așteptau să fie legate”⁸.

Dar, pe când mă pregăteam să înscriu aceste nedumeriri în prezentarea menită să însoțească textul despre Nicolae Beldiceanu, am părăsit inventarele unchiului meu și, căutând scrisorile primite de la familia Șiadbei pentru a le pune în valoare pe acelea, câteva, expediate de astronomul Vintilă Șiadbei (1898-1944)⁹, am avut surpriza să

⁴ *Ibidem*, p. 109.

⁵ *Ibidem*, p. 109-111 (pentru anii 1889-1891), p. 112 (pentru 1892); v. și p. 113 (despre scrisori foarte lungi, de câte zece pagini), p. 116-117 (ultimele până în 1895, cu scrisul deteriorat).

⁶ Nicolae Georgescu, *Eduard Gruber și destinele eminesciene*, introducere la: Eduard Gruber, *Stil și gândire (încercare de psihologie literară)*. Conferință ținută la 19 aprilie 1888. Ediție de Doina Rizea. Introducere de Nicolae Georgescu. Cu o biografie a lui Eduard Gruber de Artur Gorovei, București, Editura „Floare Albastră”, 2006, p. 19.

⁷ „Viața Românească”, XIV, 1922, 12, p. 374-380.

⁸ *Amintiri*, VI, p. 93-94.

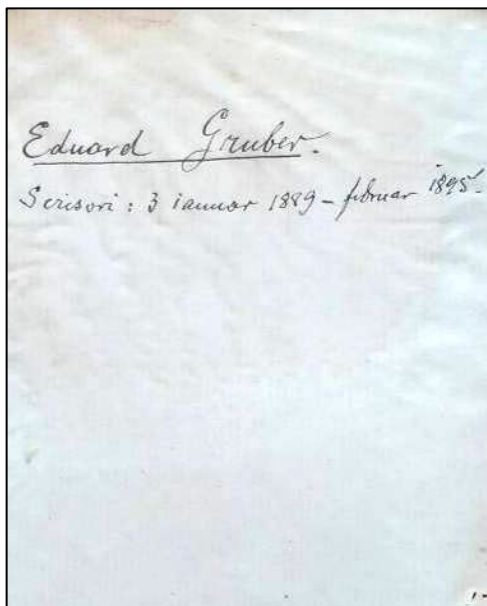
⁹ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Vintilă Șiadbei – mărturii epistolare*, în „*Prutul. Revistă de cultură*”, s.n., XII (XXI), 2022, 1-2 (69-70), p. 363-370.

identific, *în secțiunea rezervată corespondenței de familie*, volumul 20 cu eticheta **EDUARD GRUBER!** Înăuntru, o anvelopă confecționată de Artur Gorovei poartă inscripția

Eduard Gruber

Scrisori: 3 ianuar 1889 – februar 1895

Nu am nici o explicație pentru această excepție, de care se mai bucură doar un alt prieten al destinatarului: Ulysse Cariadi, magistrat

(trecut și prin Fălticeni) cu preocupări literare. Scrisorile primite de la acesta formează volumul 21, alături de care, în volumul 22, se află acelea trimise lui de Artur Gorovei.

Nu știu dacă cele 71 de piese epistolare transcrise în cele ce urmează constituie cu adevărat o „arhivă impresionantă”, după cum a opinat d-l Nicolae Georgescu. Dar cu siguranță publicarea lor va fi un câștig însemnat pentru biografia savantului Eduard Gruber, care, din câte am putut constata, este foarte subțire cunoscută. Astfel,

reeditând *Stil și gândire* din 1888, d-l Georgescu a socotit util să reproducă integral evocarea lui Artur Gorovei din 1922/1930¹⁰, care este, desigur, mult mai puțin decât o „biografie”. Truda lui științifică, într-un domeniu de pionierat¹¹, cu uriașe merite incontestabile, dar deseori făcute uitate¹², va afla și ea, în mărturiile de aici, amănunte de preț. De pildă, n-am găsit niciunde – poate n-am citit eu cu atenție! – data **exactă** când a trecut

¹⁰ Nicolae Georgescu, *Eduard Gruber și destinele eminesciene*, cit., p. 37-49.

¹¹ Pentru locul care-i revine lui Eduard Gruber în istoria psihologiei românești, mi se pare că rămân valabile paginile pe care i le-a consacrat Marian Bejat (1922-1984) în *Geneza psihologiei ca știință experimentală în România*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 153-182. Mulțumesc d-nei Nicoleta Hoștinariu (Biblioteca Municipală „Eugen Lovinescu” din Fălticeni) pentru amabilitatea cu care mi-a înlesnit consultarea acestei lucrări.

¹² V., în acest sens, Aurel Stan, *Eduard Gruber. Întemeietorul psihologiei experimentale în România*, Iași, Institutul European, 2013. Mulțumesc colegului meu, dr. Ioan-Augustin Guriță, cu ajutorul căruia am putut procura acest prețios volum.

doctoratul; o avem aici, în telegrama din 26 iulie 1893 (nr. 54), care, judecând după ora când a fost prezentată oficiului poștal (14.50), exprimă entuziasmul câștigătorului manifestat la sfârșitul „luptei”. Dar, adaug imediat, se pare că această teză nu este cunoscută, de vreme ce acum câțiva ani se punea problema căutării ei în arhivele germane spre a se publica în România¹³! Alte amănunte privesc viața lui de familie – de pildă, nașterea fiicei Evelina, despre care nu am găsit nici o altă informație (de altminteri, nici despre viața Virginiei Gruber după moartea soțului ei nu se consemnează prea multe amănunte¹⁴). Mărturii de tot felul trebuie să mai existe, prin arhivele diverselor instituții, ca și în presa vremii. Un document important, din punctul meu de vedere, a fost scos la lumină relativ recent: fișa de înscriere a lui Eduard Gruber ca student în anul al doilea, în 1880¹⁵; ea dă numele mamei viitorului savant: *Maria, născută Sevastos*. Știam, din unele articole ale lui Artur Gorovei, că Elena Didia Odorica Sevastos era vară cu Gruber; documentul adeverește: probabil erau veri primari. Această precizare spulberă afirmația care bântuie în spațiul virtual, despre apartenența mamei lui Gruber la familia Coroi prin care s-ar fi înrudit cu Alexandru Ioan Cuza.

Oferind cercetătorilor aceste mărturii, împlinesc dorința exprimată de d-na Doina Rizea în 2006: „O investigație mai largă în arhiva lui Artur Gorovei [...] ar fi necesară pentru aducerea în atenție a numeroaselor scrisori expediate de Eduard Gruber, scrisori care conțin ample și amănunțite descrieri ale programului său”¹⁶. Dar aceste scrisori conțin mai mult decât atât: pasiunea și interesul lui Gruber pentru tot ce ținea de manifestările intelectuale – din care nici lingvistica și nici

¹³ Nicolae Georgescu, *op. cit.*, p. 27.

¹⁴ La moartea ei (24 septembrie 1937), scriitorul C. Săteanu (Carol Schönfeld; 1878-1949) nota că Virginia Gruber „și-a trăit anii din urmă în complectă resemnare și uitare” („Adevărul”, an. 51, 1937, nr. 16.462 din 29 septembrie, p. 2). Anunțul mortuar (*faire-part*) publicat în ziarul ieșean „Opinia” (an. 33, 1937, nr. 9143 din 26 septembrie, p. 3) menționează pe fiul Ștefan Micle, cu soția Lizica și copiii, și pe fiica Mărioara, cu soțul Ioan Stroian. Dar acești doi copii nu aveau ca tată pe Eduard Gruber. Urmașii lor au trăit în Iași până târziu: Aurel Leon menționa, în 1969, ca descendenți ai Veronicăi Micle, pe strănepotul Gheorghe Micle și pe nepoata Maria Micle-Mălinescu (*Documentar eminescian*, în „Cronica”, an. IV, 1969, nr. 24 din 14 iunie, p. 3). Despre cel dintâi și copiii săi: Cornel Popa, *Plopii fără soț*, în „Amfiteatru”, an. XXIII, 1989, nr. 6 (iunie), p. 7.

¹⁵ Aurel Stan, *Eduard Gruber. Întemeietorul psihologiei experimentale în România*, cit., p. 130 (nenumotată!).

¹⁶ Doina Rizea, *Notă asupra ediției*, în Eduard Gruber, *Stil și gândire*, cit. (*supra*, nota 6), p. 33.

literatura populară nu puteau lipsi – îl determină să adreseze prietenului său nenumărate sfaturi și îndemnuri pentru „Șezătoarea”, comunicându-i și numele unor personalități eventual interesate de primirea revistei ori publicații cu care ar putea să inițieze un schimb¹⁷. Astfel, multe dintre scrisorile lui Gruber **privesc direct istoria revistei întemeiate în 1892** și mi se pare de neînțeles că numele acestui sfătuitoare entuziast (chiar dacă și nerealist, poate chiar fantezist uneori) a rămas nepomenit atunci când Artur Gorovei a povestit viața „Șezătoarei”¹⁸.

Pe de altă parte, este evident că, oricât ar fi de interesante scrisorile trimise de Eduard Gruber, ele ne dau doar o jumătate a întregului și, dacă se poate spune așa, jumătatea mai mică: pentru biografia lui Artur Gorovei, jumătatea cea mare ar constitui-o scrisorile acestuia adresate prietenului său. M-am întrebat, firește, ce se știe despre ele.

Într-o scrisoare trimisă din Iași lui Artur Gorovei la 13 octombrie 1899, G.T. Kirileanu relatează că a mers la un anume dr. Mendel, căruia Virginia Gruber îi vânduse biblioteca soțului ei; cumpărătorul înșfăcase și vrafurile de hârtii ale lui Ion Creangă, „încredințate lui Gruber spre studiere și publicare”; multe dintre aceste hârtii au fost distruse de acel dr. Mendel. Se vede că personajul preluase nu numai biblioteca, ci și arhiva lui Gruber; Kirileanu spune că între cele văzute la el se afla și „corespondență de-a lui Gruber – printre care mi se pare c-am zărit și scrisori de ale dvs.”¹⁹. Peste decenii, cunoscutul istoric literar Augustin Z. N. Pop (1910-1988) a dat la iveală două scrisori din 1892 (24 mai și 13/25 decembrie) ale lui Artur Gorovei către Eduard Gruber²⁰; din păcate, el nu a menționat și locul unde a găsit

¹⁷ Eventualele publicații obținute prin schimb au ajuns la Muzeul Etnografic al Moldovei din Iași, prin donația pe care a făcut-o în 1944; cf. Marcel Lutic, *Artur Gorovei – 155 de ani de la naștere*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (AMEM), XIX, 2019, p. 345-376 (a dăruit c. 900 de titluri – p. 351).

¹⁸ Artur Gorovei, „Șezătoarea”. *Povestea vieții unei reviste de folklor*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, I, Cluj, 1932, p. 9-39 (și extras); reeditat în idem, *Literatură populară. Culegeri și studii*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indici de Iordan Datcu, Editura „Minerva”, București, 1976, p. 158-196.

¹⁹ *Scrisori către Artur Gorovei*, cit., p. 124, nr. 2. Despre soarta cărților și hârtiilor rămase în casa familiei Gruber, v. G.T. Kirileanu, *Notiță asupra manuscriptelor lui Ioan Creangă*, în „Șezătoarea”, V, 1899, 12, p. 209-216. În aceeași problemă, și Z. Ornea, *Editarea operei lui Creangă*, în „România Literară”, an. XXII, 1989, nr. 50 din 14 decembrie, p. 7.

²⁰ Augustin Z.N. Pop, *La aniversarea revistei „Șezătoarea”*, în „Revista de Folclor”, III, 1958, 1, p. 81-85; reluat (sub titlul *Începuturile „Șezătorii”*) în idem, *Mărturia documentelor de la vechile tiparnițe românești la Nicolae Labiș*, Editura „Eminescu”, București, 1985, p. 141-147.

aceste scrisori, dacă se aflau în posesia sa, în vreo colecție particulară ori într-un depozit public. Am identificat, totuși, locul de păstrare a acestor două scrisori – Biblioteca Academiei Române – în chip indirect, datorită citării lor de către profesorul Petru Ursache (1931-2013), în cartea închinată „Șezătoarei”²¹. În aceeași lucrare, am mai găsit citate, din același depozit, și alte două scrisori, din 25 iunie 1892²² și 25 iulie 1892²³. Dar sunt doar patru în raport cu cele câteva zeci ale lui Gruber!

Ajunsesem să cred că cele mai multe dintre scrisorile adresate de bunicul meu prietenului său sunt pierdute sau rătăcite ori ținute... sub pecetea tainei în cine știe ce colecție particulară²⁴. O primă căutare pe Internet nu-mi adusese nici un rezultat. Curând, însă, o întâmplare – în măsura în care, având în vedere data (28 iulie), pot vorbi de o întâmplare... – mi-a oferit posibilitatea de a afla că și Muzeul Național al Literaturii Române păstrează, în colecțiile sale, un număr de scrisori trimise de Artur Gorovei lui Eduard Gruber: 12 dintre acestea, excelent scanate, au fost postate pe *site-ul* Muzeului; ele încadrează anii 1891-1894 și poartă numere de la 9648 până la 9661. Dacă și purtătoarele numerelor 9651 și 9657, care lipsesc din postarea respectivă, au același emitent și același destinatar, atunci totalul se ridică la 14²⁵; cu cele patru de la Biblioteca Academiei, avem 18. Și încă suntem departe de cele câteva zeci...

²¹ Petru Ursache, „Șezătoarea” în *contextul folcloristicii*, Editura „Minerva”, București, 1972, p. 5, nota 1 (scrisoarea din 24 mai 1892 sub cota *Biblioteca Academiei*, nr. 31.703) și p. 29, nota 2 (scrisoarea din 13/25 decembrie 1892, cu indicația doar *Biblioteca Academiei*).

²² *Ibidem*, p. 121, nota 2 (cu indicația doar *Biblioteca Academiei*). Această scrisoare este citată și de Loretta Handrabura, *Artur Gorovei. Studiu monografic*, Editura „Elan”, Chișinău, 2007, p. 238 cu nota 28 în p. 243: „Scrisoare către Eduard Gruber din 25 iunie 1892, FAAG, BAR”. FAAG este abrevierea pentru *Fondul de Arhivă „Artur Gorovei”* de la Biblioteca Academiei Române. În aceeași lucrare este citată (p. 30) o scrisoare a lui Gruber către Gorovei, fără să se menționeze data (se poate deduce că e din 1892), dar referința din p. 45 (nota 8) este eronată. De fapt, citatul respectiv îmbină fragmente din două scrisori ale lui Gruber, aflate aici sub nr. 37 (din 29 martie 1892) și 48 (din 15 decembrie 1892). Indicarea incorectă a sursei face imposibilă confruntarea, dar pot spune că în transcrierea celui de-al doilea fragment s-au strecurat inexactități. Întrucât nu originalele au fost folosite de autoare, e posibil să existe în FAAG unele copii, ori un text inedit în care destinatarul a transcris scrisorile respective sau fragmente din ele.

²³ Petru Ursache, „Șezătoarea” în *contextul folcloristicii*, cit., p. 85, nota 1 (cu cota *Biblioteca Academiei*, nr. 147.916).

²⁴ Absolut identic este cazul numeroaselor scrisori trimise lui Ioan Nădejde, mai ales în legătură cu colaborarea lor în vederea alcătuirii lucrării despre V.G. Morțun și familia sa.

²⁵ Nu este exclus ca Muzeul Literaturii să dețină mai multe scrisori din același lot.

Înțelegem că persoana care a intrat în posesia arhivei lui Gruber – dr. Mendel sau cei care s-au înfruptat din captura acestuia – a împrăștiat corespondența primită de savantul ieșean, de vreme ce unele scrisori au ajuns la Biblioteca Academiei, iar altele la Muzeul Național al Literaturii. O cercetare viitoare ar putea să identifice pe ultimii posesori ai acestor documente, pentru a clarifica și a închide circuitul impus bietelor documente de nechibzuia hotărâre a Virginiei Gruber.

*

Destinatarul nu a arhivat și plicurile scrisorilor. În ceea ce privește datele, atrag atenția asupra diferențelor dintre stilul nou (folosit de poștă) și cel vechi, folosit de corespondenți (în cazul lui Gruber, doar când scria din țară).

Transcrierea documentelor care urmează a pus probleme deosebite. Grafia foarte elegantă a lui Gruber este, totuși, uneori, mai greu descifrabilă; nu am putut fi sigur, de pildă, că o literă era **s** și nu **z**! M-am lovit de cuvinte în forme pe care le-am auzit și la bătrânii din familia mea după mijlocul veacului al XX-lea (*miară* în loc de *miră*, *răpit* pentru *rapit* ș. a.). În rest, am aderat la punctul de vedere exprimat de d-na Doina Rizea²⁶, lăsând neschimbate formele folosite de Gruber (*complect*, *respunzi*, *nouă* – pluralul adjectivului *nou*, în loc de *noi*). Am eliminat doar acel **u** final (în cuvinte ca *voiu*, *usturoiu*) și **i**-ul antepus din cuvinte ca *iești*, *iea*, *ieu*), deși Gruber pleda tocmai pentru folosirea acestuia. Pentru limpezirea exprimării, am despărțit în paragrafe, am pus virgule acolo unde mi s-a părut că sunt necesare și am încercat să uniformizez citarea publicațiilor, cu ghilimele pentru periodice și cursive (italice) pentru volume.

Am socotit că minime informații despre personalitățile (românești sau străine) menționate în scrisori sunt, totuși, necesare: nu se poate cere utilizatorului unui asemenea material să-l citească stând cu ochii pe dicționare sau pe Internet. Iar cel cu adevărat și mai adânc interesat va găsi un important complement de informație în cartea d-lui Aurel Stan. Este de observat că majoritatea savanților europeni ai vremii aveau preocupări foarte variate, încadrați astfel în categoria *polimat*; cercetările lor interdisciplinare sunt, cel mai adesea, în ceea ce se numește *științe de graniță*; după informațiile găsite pe Internet, am încercat – precât mi-a fost posibil – să rețin principalele lor domenii de interese științifice. Acestea, ca și pozițiile ocupate de savanții respectivi în lumea academică și universitară europeană (dar și, tot mai mult, în

²⁶ Doina Rizea, *Notă asupra ediției*, loc. cit. (*supra*, nota 16), p. 34.

<https://biblioteca-digitala.ro>

cea de peste Ocean), dau măsura exactă a prețuirii de care s-a bucurat savantul român, a relațiilor pe care și le construisese și, implicit, a pierderii pe care a constituit-o moartea sa prematură.

*

Oricâte i se pot reproșa lui Eduard Gruber în legătură cu moștenirea lui Creangă, nimic nu estompează munca sa formidabilă, iar efortul său de autodepășire rămâne impresionant. Accentele uneori dure din scrisorile sale pot fi înțelese, atât pentru vremea lui, cât și (mai ales) pentru zilele noastre; le-am ales pe acestea: „lucrează înainte. În activitate și în lucru găsești fericirea”²⁷; „trebuie să fii român pentru a fi așa de indolent și nepolitic”²⁸.

ADDENDUM

În etapa finală a redactării acestui text, accesul la *site-ul Arcanum* mi-a înlesnit obținerea unor informații despre Gruber și familia sa; unele au fost inserate în text (cf. nota 14), iar altele, dintre cele privind tragicul său sfârșit, au fost deja folosite²⁹. Rămân câteva.

Faza finală a bolii sale a început, se știe, pe la 1 mai 1895. La 14 mai, ziarul bucureștean „Lumea” (an. XII, nr. 2583, [p. 3]) comunica cititorilor săi o știre „Din Iași”: *Profesorul universitar Eduard Gruber se află greu bolnav. Medicii nu mai dau nici un semn de scăpare.*

Următoarele știri provin din ziarul ieșean „Evenimentul”. La 11 iulie 1895 (an. III, nr. 703, [p. 3]), la rubrica *Deplasări*, se nota: *D-na și d. Eduard Gruber, Wiena*³⁰. La 18 august (an. III, nr. 733, [p. 3]), se dădea următoarea veste transmisă din Viena la 17/29 august: *Din Viena primim trista știre că starea d-lui Eduard Gruber se înrăutățește din ce în ce mai mult. El se află instalat în clinica d-lui Kraft-Ebing, care își dă toate silințele și tratează pe clientul din România cu o deosebită atențiune. Pentru întreținerea d-lui Gruber se plătește 400 lei lunar.*

Ar fi important de cercetat dacă mai există în Austria arhiva clinicii unde lucra psihiatrul von Krafft-Ebing, după cum ar fi interesant de știut cine a suportat întreținerea lui Gruber în acea clinică.

²⁷ Scrisoarea nr. 37 din 29 martie 1892. Îndemnurile la muncă stăruitoare nu sunt rare.

²⁸ Scrisoarea nr. 46 din 14 octombrie 1892.

²⁹ Cf. Marian Bejat, *Geneza psihologiei ca știință experimentală în România*, cit. (*supra*, nota 11), p. 181. V. și Aurel Stan, *Eduard Gruber. Întemeietorul psihologiei experimentale în România*, cit. (*supra*, nota 12), p. 101-102.

³⁰ „Nu cunoaștem exact data plecării lui Gruber pentru tratament” (Marian Bejat, *op. cit.*, p. 180). Iat-o!

N-am găsit menționată întoarcerea familiei Gruber; același ziar ieșean anunța la 15 decembrie 1895 că, „de câteva zile”, Gruber era în Iași „pe deplin restabilit”³¹. Știrea despre „restabilire” a fost corectată la 28 martie 1896, când s-a anunțat decesul (an. IV, nr. 911, [p. 3]): *Lovit de neurastenii cerebrale, fu nevoit să stea în căutarea profesorului Krafft Ebing din Viena, unde însă nu s-a restituit pe deplin. Tânărul profesor a murit în spitalul d-rului Sutzu din București*. La 31 martie, „Evenimentul” (an. IV, nr. 914, [p. 2]) anunța că înmormântarea „regretatului profesor” avusese loc „ieri”, la cimitirul Bellu, „în mijlocul unei mari asistențe de rude, colegi și prieteni”.

În sfârșit, am găsit și anunțul mortuar publicat în ziarul „Universul” (an. XIV, nr. 75 din 31 martie / 12 aprilie 1896, p. 3)³²: *Virginia Micle Gruber are durerea a încunoștiința pe toți amicii și cunoscuții despre pierderea soțului său, Eduard Gruber, doctor în filosofie și profesor la Școala de Comerț din Iași, decedat în vârstă de 35 de ani în urma unei lungi suferințe. Înmormântarea va avea loc azi, sâmbătă 30 martie ora 2 p.m. Cortegiul va pleca de la biserica Sf. Gheorghe cel Nou la cimitirul Belu*.

O cercetare mai atentă ar putea identifica și alte informații utile.

*

1.

3 ianuarie 1889, Iași

Artur dragă,

Venind în Iași, socoteam să te văd și pe tine. Am aflat de la Beldiceanu că ești și tu necăjit³³. Se vede că toți prietenii miei ca și mine necăjiți trebuie să fie. Beldiceanu azi a îngropat pe Sorin. Au necăjit bieții oameni ca vai de ei 17 zile. Anghina l-a răpît. Îmi pare rău că-ți dau o asemenea veste – dară așa-i, nenorocirele-s pe oameni. Am auzit că și tu ești necăjit. D’apoi eu, cu mama mea, ce mai necăjesc. Am venit s-o las la Iași și nu mă pot duce, îi este rău. Nu știu când voi scăpa odată de necazuri. Îs sătul cu deseavîrșire!

³¹ Aurel Stan, *Eduard Gruber. Întemeietorul psihologiei experimentale în România*, cit. (*supra*, nota 11), p. 102.

³² Remarc două lucruri: 1) se anunță înmormântarea *azi, sâmbătă 30 martie* în ziarul de ... *duminică 31 martie*; 2) conform tipicului ferparelor, decesul ar fi trebuit anunțat de văduva lui Gruber și de fiica lor, Evelina; absența acesteia din urmă sugerează că ea a murit înaintea tatălui său. Și o nedumerire: dacă decesul s-a produs la 24 martie (prima zi de Paște), de ce s-a așteptat o săptămână până la înmormântare?!

³³ Tatăl său era grav bolnav: va muri la 21 ianuarie 1889.

Să trec la alte idei mai vesele și mai bărbătești. Am hotărât să publicăm *Albumul literar*, adică Albumul nostru. Sîntem 15 colaboratori: Creangă, Beldiceanu, Alexandrescu (Grig)³⁴, Izabela³⁵, Anghel, A.C. Cuza³⁶, Gheorghe³⁷, Ema Holban³⁸, Lateș³⁹, Petrovici⁴⁰, Elena Sevastos⁴¹, Stavri⁴², Țurcanovici, tu și eu. Avem bucăți admirabile nouă pe cari nu le știi: ale lui Alexandrescu și Stavri, cît și altele. Vom putea forma un album de 150-200 de pagini. Te vestesc dară să aibi bunătatea de a ne [da] prețiosul și binevoitorul D-Voastre concurs (stil de înaltă politețe). Două versuri din poezia ta le suprim. Știi singur care. Trimite-mi altele, nouă, cît de multe să fie. Cred că te unești și tu la aparițiunea albumului, care – avem noi obrăznicia a o crede – va alcătui un eveniment literar. Adică să nu te sparii, am obrăznicia a o crede față cu

³⁴ Grigore I. Alexandrescu (1869-?), al cărui nume revine destul de des în scrisorile ulterioare, jurist cu preocupări literare; a contribuit consistent la valorificarea operei lui Ion Creangă – cf. G[abriela] D[răgoi], în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, p. 28-29. În mod ciudat, nici Artur Gorovei, bunul său prieten, nu cunoștea data morții sale – Iordan Datcu, *Artur Gorovei în scrisori către I.E. Torouțiu*, în AMEM, XVI, 2016, p. 385, nr. 21 din 30 aprilie 1936; această scrisoare a fost publicată și de Lucia Hopu, în „Ateneu” (Bacău), IV, 1967, 4 (33), p. 2 (împreună cu cea din 4 februarie 1936).

³⁵ Izabela Morțun (1870-1941; adoptată Andrei, căsătorită Sadoveanu), scriitoare, ziaristă, fruntașă a mișcării feministe din România.

³⁶ A.C. Cuza (1857-1947), nepot de văr al domnului Unirii, profesor de economie politică la Universitatea din Iași, cu preocupări literare (a dat o ediție populară de *Opere complete* ale lui Eminescu – un volum de format mare, de aproape 700 de pagini, tipărit la Iași în 1914) și om politic: a început în cercul socialist de la „Contemporanul”, a adoptat linia naționalistă a lui N. Iorga și a sfârșit cu fondarea Ligii Apărării Național-Creștine, din care se va desprinde mișcarea legionară. Antisemitismul a caracterizat acțiunea politică a lui A.C. Cuza. **Datorită intervențiilor sale, Universitatea din Iași a primit numele Cuza-Vodă în 1942 (din 1933 se numea Universitatea Mihăileană).**

³⁷ Gheorghe Kernbach (1863-1909), jurist, om politic, scriitor, cunoscut sub pseudonimul *Gheorghe din Moldova*.

³⁸ Nu o pot identifica în arborele genealogic al familiei Holban. Poate era dintre Holbanii de la Huși?

³⁹ Vasile Lateș (1864-1924), medic, cumnatul lui Nicolae Beldiceanu (căsătorit cu o soră a lui, Aglaia Lateș).

⁴⁰ Poate Eduard Petrovici?

⁴¹ Elena Didia Odorica Sevastos (1864-1929), scriitoare, folcloristă, personalitate a mișcării feministe; vară cu Eduard Gruber. Relația cu Artur Stavri a dus la nașterea lui Mihai Sevastos (1892-1967), cunoscut scriitor și publicist.

⁴² Artur Stavri (1869-1928), poet, colaborator al multor publicații literare ale vremii, autor al câtorva volume de versuri. A îndeplinit și funcții administrative în ținuturile natale.

publicațiile celelalte. Izabela a mai dat o poezie nouă. Țurcanovici trei, Lateș altele încă. Așa dară aștept ca să-mi răspunzi cât mai curînd și să-mi trimiteți cîte ceva.

Îți doresc liniște sufletească, lipsă de necazuri, sănătate și voie bună.

Al tău devotat prieten.

E. Gruber

[P.S.] Eu cu I[oa]n N[ădejde] nu m-am împăcat, sînt tot desident⁴³.

2⁴⁴.

Unui desnădăjduit

De ce lași să te cuprindă desnădejdea făr'de luptă? / De ce lași ca vloga vieții din tine să fie suptă? / De ce focul tinereții în pustiu să ți se stîngă? / De ce inima să-ți geamă? De ce ochiul tău să plîngă?

Cînd tu știi că niciodată omul nu e fericit, / Căci puterea-i mărgenită și doru-i nemărgenit, / Cînd îs toate trecătoare, cînd și tu ești trecător, / De ce dorul tău din suflet să fie nemuritor?

Și cînd știi că *Ei* nu-i pasă și că poate chiar se miară /Și de-adîncă ta iubire, și de jalea ta amară, / De ce tu să murmuri veșnic, amărînd întreaga-ți viață, / „*Idealuri, idealuri întrupate-n sloi de ghiață*”.

Cazul e grav de tot. O domnișoară care a văzut poezia ta îți adresează aceste versuri. Onoarea ta e deci în joc. Răspunzi, taci sau nu? Eu îți trimet provocarea. După închiderea incidentului, îți voi spune și numele Domnișoarei, până atunce tac ... și aștept pe „Goroveiul literar”. Fii bărbat, nu te da, deși la o asemenea insultă cred că inima matală să facă *tic-tac*, dară reculege-ți ultimele forțe și ... încă o dată fii bărbat. Cs, cs cs cs...

Chiperiu între voi

Să rîdem și noi.

Cs . cs cs . cs . cs . cs . cs . cs . cs.

Răspunsul tău am să-l comunic domnișoarei – deci poate să fie oricît de spiritual și să nu cați economii, dară să nu fie vreo ... por no gra fie. Dacă D-șoara va lovi din nou, din nou voi trimite lovitura.

⁴³ Lectură nesigură.

⁴⁴ Scrisorile cu numerele 2-8 nu au dată. Le reproduc în ordinea așezată de destinatar.

<https://biblioteca-digitala.ro>

Poezia *Ei* mi se pare bună, va trebui modificate vreo 2-3 versuri ce sînt cam banale, ca al 2[-lea] strofa I. În viitoarea întrunire literară, miercuri, o citesc. Vom face o mulțime de spirit pe conta ta. Bine că nu ești de față. Cred că durerea te-ar covârși. Fii bărbat.

Al tău,
E Gruber

3.

Dragei mele
(epigramă)

Totdeauna lîngă tine dorul meu îți stă drept strajă, / Ca să-ți fiu robit de-a pururi, parc-ai fi făcut o vrajă. / Și cînd judec firea lumii și cînd știu cum omu-i dornic, / Mă-ngrozesc de mine însumi să mă văd așa statornic....

Sfat⁴⁵

Pentru ce să mai porți grijă / Gura lumii ce va zice? / De-ar vorbi oricît de multe, / Ar putea ceva să-ți strice?

Spuie lumea cîte-n lume, / Tu să nu asculți nemică, / Să-ți mergi calea înainte / Fără grijă, fără frică.

Și lucrează cum te-ndeamnă / Chibzuința ta și gîndul, / Căci la gura lumii rele / Fiecăru-i vine rîndul.

Pentru ce să mai porți grijă / Gura lumii ce va zice? / De-ar vorbi oricît de multe, / Ar putea ceva să-ți strice?

Acesta e rezultatul pozitiv al scărmanerei cu care te-am drăgostit în întrunirea de sîmbătă sară și unde au fost Beldiceanu, Anghel, Chilimoglu, Stavri, Țurcanovici și eu. Aceasta ni s-a părut nouă că se poate scoate din cele două poezii. Despre celelalte. *Gînd păgîn* strofa I și IV bune, II și III slabe; *Nesimțire* e confuză; *Ție* strofa I și II bune, III și IV slabe; *Crîmpei de gînd* strofa I merge, dar a II[-a] e slabă. În definitiv, numai epigrama se

⁴⁵ La 17 martie 1889, Artur Gorovei nota în jurnalul său: „D[omnișoa]ra Eleonora A. mi-a trimes un sfat prin Gruber, ca după ce am scris poezia «Singur», să nu mai scriu altele” (*Jurnal*, I, p. 160 / f. 109^v). Informația confirmă așezarea scrisorii între cele ale anului 1889.

poate alege. Dar aceste sunt din poeziile tale vechi, nouă trimite-ne, cari dacă nu sînt la înălțimea *Idealurilor*, apoi să fie pe aproape⁴⁶.

Proză? Trimete proză, schițe, romane, ce vei socoti. Mai ales de proză avem nevoie – și ai atîta material acolo în provincie, pune-te la spintecat burghejii. Cu albumul n-are să meargă așa iute precum credeam eu – poate îl vom amîna iarăși. De ce? Tot oamenii sînt de pricină. Sunt lucruri f[oaarte] delicate și greu de învins. Poate timpul să mai aducă lucrarea lui uitătoare. Apoi, o parte voiesc ca albumul să fie din materie f[oaarte] aleasă alcătuit și să adunăm materie luîndu-ne angajamentul ca nime să nu publice nicăierea bucățile alese, cum au făcut oameni ca Gheorghiu și Petrovici... Parcă nici n-ar fi mîncat usturoi, nici nu le miroasă... Eu însă mă anevoiesc cît pot.

Ce deosebire între scrisoarea ta și a Izabelei (ea e la Roman și i-am scris să trimeată ce mai are).

„din cauza *cercului literar* s-a întîmplat nenorocita de dezbinare”

„revista (Cont[emporanul]) care trebuia să facă cîinste partidului n-are colaboratori”

„eu alte poezii nu trimet, publică-le pe acele pe cari le ai”

„zău mai bine ați trimete la Cont[emporanul] bucățile cele”.

Cred că nu mai am nemica să-ți spun; știi ca și mine toate cum s-au întîmplat.

Stilul ce-am vrut să-ți dau precum și gîndirea⁴⁷ am lăsat-o la Jecu. Am să mă duc zilele acestea să o citesc și atunci ți-o voi trimete.

Întrunirile începem să le facem iar regulat la Stavri sau Anghel (nu la B[eldiceanu], din cauze profilactice). Volumul a trecut mult de jumătate. Ți-i mai mare dragul să citești. Tu nu te potrivești și scrie, scrie, ori ce-i voi și trimete-mi. Totdeauna am să-ți dau rezultatul. Așadar aștept lucruri nouă. B[eldiceanu] ne-a cetit niște admirabile poezii – s-a pus între poeții români de cel mai mare talent. A scris o poezie la moartea lui Sorin. E zdrobit bietul om.

Așadar încă o dată te doresc și la revedere – nu-i așa?

Al tău prieten,

E. Gruber

Strada Săulescu N^{ro} 17

⁴⁶ „Creația poetică” a lui Artur Gorovei se află azi în ms. rom. 5266-5270 din Biblioteca Academiei Române, cumpărate în 1970 de la Mircea Gorovei – cf. Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, IV, B.A.R. 4414-5920, București, Editura Științifică, 1992, p. 247-250.

⁴⁷ *Stil și gîndire* a apărut în 1888.

[P.S.] Se înțelege, salutări de la toți.

Apropo, ori ce vei trimite scrie pe sferturi de coală, ca să încapă în carnetele mele. Am multe cabazlîcuri: observații psihologice, poezii, proză, stil etc...

4.

Gorovei,

Am fost pe la tine. Îți aduceam caietul de prime impresiuni a Didiei, să vezi lucruri tare frumoșele.

Nu te-am găsit – nu ți-l las.

Te sărut,

Chiclazariul

5.

Gorovei,

Am venit la tine să vorbim pentru suplinire. Codrescu încă nu e numit. Și aș fi f[oaarte] bucuros să fii tu! Când?

E. Gruber

6.

A doua venire a lui Stavri și Gruber.

Vino în astă sară la Beldiceanu. Întrunire de foarte mult spirit, și anume: Gruber, pe ceilalți îi poți trece sub tăcere, dar hai să-i numesc: Gorovei; despre ceilalți, ce să-ți mai vorbesc, sunt mai slabi decât noi. Dar dacă vrei numaidecât, hai să ți-i spun: Grigore Alexandrescu, Stavri, Anghel.

E. Gruber

7.

Artiuraș dragă,

Ce mai faci matali? Tot la Urechia⁴⁸ te duci? Pustiu și întuneric!

E.G.

3 ½ ore

⁴⁸ George Alexandrescu-Urechia (1838-1900), nepot de frate al istoricului V.A. Urechia, a fost profesor de drept constituțional la Universitatea din Iași; Artur Gorovei i-a fost student și în primăvara lui 1889 a dat examenul la acea materie, iar când și-a luat licența (1890), profesorul Urechia era decan al Facultății de Drept. Întrebarea lui Gruber confirmă așezarea cronologică a biletului.

8.

Azi, în nu știu câte.

Gorovei,

Desară să nu vii la Anghel, ci la Stavri, Păcurari, Casele Goldenthal, unde este o piață, de la Dr Riegler ceva mai nainte! Apuci în dreapta, scărița a treia în fund, unde șede Albineț. Îl aducem și pe Creangă. Avem să fim 8 sau 9. Manuscriptul se mărește. Ai înțeles. Ți-am lăsat *Stil și gândire* dincolo. L-ai capatat [?].

Al tău,

E. Gruber

9.

12 iunie [18]89, Breslau

Anel⁴⁹ dragă,

Iată-mă-s fără de voie poposit la Breslau⁵⁰, căci dobitocul de conductor mi-a spus că trenul în care eram pleacă la Berlin și trebuie „umsteigenn”⁵¹. Stau până desară la 11 și mine la 3 sînt în Lipsca. La Dresda nu mă opresc. Sînt niște serbări pentru familia imperială și totul e foarte scump, așa că renunț de a sta 3 zile, după cum hotărîsem. Sînt puțin cam obosit, de ieri dimineață și pînă azi la 3 mi s-au făcut coastele pîntece, deși am dormit bine. I-am scris mamei, dar îi spun că am vrut eu să stau în Breslau.

Am dat filosofului 17 ½ să-ți deie. De ce n-ai venit la gară [?] Ce magari Angh[el], Chilim[oglu], Stav[ri] și tu. A fost Beld[iceanu] și Gheorgh[iu].

Cum mă așez la Lipsca, îți scriu adresa. Mă duc să văd Breslau acum. Didiei sărutări.

Te sărut,

E. Gr.

C.p. Adresa: **An** *Hochwohlgeborener Herr* / Artur (Ănel) Gorovei / in Iassy. Rumänien / Strada Universității. Ștampile postale: BRESLAU 12 6 89; JASSY 15 JUN 89. Am redat în **bold** partea imprimată din locul destinat adresei destinatarului.

⁴⁹ **Ănel** era porecla „iscodită” de Artur Stavri după numele scriitorului și filosofului elvețian Henri-Frédéric Amiel (1821-1881) din cauza jurnalului în care Gorovei nota observații psihologice cu privire la propria persoană [Artur Gorovei, *Alte vremuri. Amintiri literare*, cit. (*supra*, nota 3), p. 108].

⁵⁰ Azi, Wrocław, în Polonia. La vremea aceea, era capitala Sileziei Inferioare, aflată în componența Regatului Prusiei și, prin aceasta, a Imperiului German.

⁵¹ Trebuia schimbat trenul.

10.

Leipzig, 14 iunie 1889

Iubite Gorovei,

În sfârșit pot să-ți scriu și să-ți dau totodată adresa lipscanului Gruber. O carte postală ți-am scris de la Breslau. O vei fi primit desigur. Desigur arzi de nerăbdare ca să-mi răspunzi... Te rog, nu te topi, ai de trecut examene!

Precum ai aflat, am fost nevoit să mînc în Breslau de la 3 pînă la 11 sara din cauza neghiobiei conductorului, care m-a silit să mă scobor din tren. Immediat după ce a plecat trenul, am aflat că nu la Breslau, ci aiurea trebuia să «umștăiguiesc» (umsteigen). Cu o mare rezignație m-am hotărît să văd Breslau. M-am dus deci în oraș și ca un al doilea Ahasverus⁵² am flanat pînă pe la 8. Are frumoase părți orașul. Am luat tramvaiul și m-am dus la Zoologischer Garten ca să văd Parcul, una dintre frîmșeți. Am trecut Oderul. Mi s-a părut mai mare decât Sena la Paris și avea un aspect impozant! La Parc am văzut locul de curse f[oaarte] frumos. Aici e înălțată și o tribună, de unde burtele-verzi pot să se desfăteze cu vederea alergării de cai. Apoi Parcul e minunat și e f[oaarte] mare. E un fel de Bois de Boulogne en miniature. M-am întîlnit cu un tînăr negustor care pe o bancă făcea disecția unui bondar. M-am dat în vorbă cu dînsul și mi l-am făcut Ciceronele meu. Ne-am dus apoi pe jos în oraș și mi-a arătat și explicat tot ce-am întîlnit. Am văzut Universitatea. Mi-a făcut o impresie f[oaarte] stranie. În sfârșit, după ce m-am nutrit într-un Gasthaus, m-am dus la gară. Lungă așteptare de 2 ore! În sfârșit, am plecat la Dresden.

Am uitat să-ți spun că în Breslau m-am suit într-un turn f[oaarte] nostim: Liebigshöhe, de unde se vede tot Breslaul. E un admirabil și încîntător spectacol. Când să mă opresc la Dresda, aflu că tocmai sînt serbările de 800 de ani ale casei domnitoare saxoneze, ale Wetinilor, și că se fac pregătiri extraordinare pentru împăratul și alți asemenea nesuferiți indivizi. Lucrul e și m[ai] nesuferit deoarece îmbulzeala aceasta a lumii germane a adus o ridicare de prețuri neauzită. Atunci Gruber, băiat cuminte și de samă, a stat în drum, precum Jianul odinioară și s-a gîndit ba să meargă, ba să nu meargă, cu un gînd da și cu două nu. În sfârșit, rațiunea a învins inima. Lumina a orbit întunerecul. Gruber și-a luat tălpășița spre Leipzig. Iertare, strigu-ți ție, Madonă a lui Rafael! Atîta te-am visat și atîta te-am dorit – și acum te cotesc, fug de tine, ca necuratul de tămîie – și aceasta, eheu, me

⁵² Evreul rătăcitor.

miserum – pentru 30 de mărci de argint, poate! O, Iudo, de ce soarta ne-a plămădit pe amîndoi așa de mișei?!

Cînd am ajuns la Lipsca, eram sfărmat de oboseală și nesomnie. Din coastele mele s-ar fi putut face curele la mașinele de trier. Am dormit un somn dobitocesc timp de 4 ceasuri. Apoi junele Gruber s-a sculat, s-a spalat, s-a dichisit și prin Leipzig la primblare a ieșit. Ce mai de arătări nouă! Ba ceea, ba ceea, nu-i ca la noi. Colea nemți, colea cai la un rădvan ca al bunicăi de mare, ba cîni înhămați... Măi! mare ți-i pozna! În sfîrșit, m-am mai deprins oleacă și am început a mă mai simți acasă. Atunce m-am dus să-l caut pe tînărul Paul Veisengrün, ieșan și compatriot al meu la Lipsca. L-am găsit în Kurprinzstrasse N^{ro} 8. Era cufundat în citirea unor adînci opere economice. Întîlnirea noastră în primele momente amintea pe cea a lui Jules Favre cu Bismark⁵³. În sfîrșit, ne-am desghețat și unul, și altul. Cînd am ieșit de la dînsul, purtam asupra mea, alături de poza lui Anghel, a lui Lateș, a Didiei, a Keței⁵⁴ și a lui Stricker, încă o poză. Era aceea a lui V[eisengrün]. A trebuit să o primesc – cu plăcere! Veisengrün e un băiat gros și bine făcut – dar peste măsură de nervos (și enervant), grandoman din cale-afară, nu știe cît i-ar trebui și e jidan prin esență. Îmi toacă adesea lucruri de remîn uimit. A scris o carte: *Die Entwicklungsgesetze der Menschheit*⁵⁵ (roagă pe autoarea *Nuntei la romîni*⁵⁶ să-ți traducă ce înseamnă), i s-a făcut vreo cîteva dări de samă. Pămîntul îi fuge de sub picioare. El, altă idee are decît Marx; el, altfel tratează chestiunea, din p. d. v. filosofic; el...; el.... Azi dimineață a venit la mine și i-am citit din operele poetului român Artur Biberon. Un adevărat acces de consumpțiune a forțelor l-a apucat. Era sleit, nu mai putea asculta. O așa de general-psihic-organic-destructoare impresie l-a secătuit! Între cei 5 păreți (căci 5 are odaia mea), cu V[eisengrün] în față și cu lacrimile în ochi, am văzut triumful copchilașului meu. O, Artur dragă, numai cînd vei fi părinte, vei ști ce vrea să zică o atare bucurie...

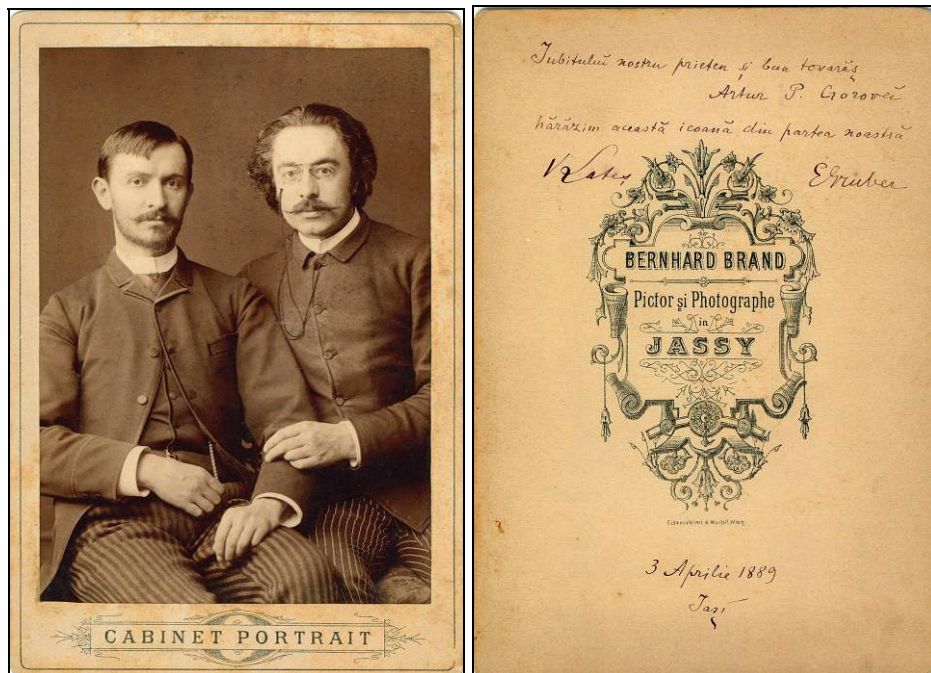
⁵³ Aluzie la întîlnirea (septembrie 1870) lui Jules Favre (1809-1880) cu Otto von Bismarck la Ferrières-en-Brie, în cursul căreia cancelarul prusac i-a transmis ministrului de Externe al Franței republicane condiția pentru încheierea păcii: cedarea Alsaciei și Lorenei.

⁵⁴ Nu pot identifica persoana, dar numele ei a intrat în compunerea aceluia cu care prietenii desemnau „fostele simpatii” ale lui Gruber: *Terbelchețonora* (Artur Gorovei, *Alte vremuri. Amintiri literare*, cit., p. 106). **Ter** ar putea fi de la Tereza (Stratilescu?), **bel** de la Isabela (Morțun?), iar **onora** de la Eleonora (probabil Eleonora A., menționată în jurnalul lui Gorovei – cf. *supra*, nota 45).

⁵⁵ Legile dezvoltării umanității.

⁵⁶ „Autoarea” indicată de Gruber era Elena Sevastos.

<https://biblioteca-digitala.ro>

Eduard Gruber și Vasile Lateș, 1889

Pentru a sfinși cu V[eisengrün], îți spun că mi-a mâncat un sfert din gavanosul cu dulceți și m-a rugat să-l împrumut cu 20 de mărci. L-am împrumutat cu 18.

Mergînd pe stradă cu V[eisengrün], aud că ne salută cineva în romînește. Era Ciuntu, ein alter Schüller von mir⁵⁷, care face muzica la Lipsca, pentru că după cît se vede ca să facă altceva e *ciunt*... Una, alta, ba-i bălțată, ba-i bălaie, am aflat o serie de mahalagisme nouă de la Iași. Și închipuiește-ți, iubitul meu, de cine era vorba? Era vorba de scumpul nostru prieten Anghel. Ciuntu pretinde a avea informații via Paris – și deoarece Zola trăiește la Paris, influența marelui naturalist se resimțea în corespondența asupra afacerii – Anghel. Despre Chilimoglu, străinătatea nu cunoaște nimic. E o nedreptate ce i se face. Unește-te cu mine pentru a protesta energic. Alt jidanaș de la Iași: Ruter⁵⁸, tot aceeași informație mi-a dat. Vezi dar că străinătatea ne cunoaște mai bine decît ne închipuim noi! Alți romîni aici sînt: Vidrașcu, fratele lui Vizanti, Dimitrescu profesor la seminar, Dicescu un profesor de școala primară,

⁵⁷ Un vechi discipol de-al meu.

⁵⁸ Lectură nesigură; poate fi și *Unter* sau *Kuter*.
<https://biblioteca-digitala.ro>

Ilarian și alte secături cari fac Teologia și sînt de școala lui Sturza. Nici nu fac cunoștință cu dîșii.

15 iunie

Ieri mi-a recomandat V[eisengrün] un alt semit: Max Kauffmann de la Berlin. Acesta e un băiat mai deștept, simpatic, e bogat și studiază filosofia⁵⁹. Lucrează în seminariul lui Wundt⁶⁰. Deci eram special interesat de a face cunoștință cu el. Lucrează ca teză *Die Erkenntnistheorie* (Teoria cunoștinței). E îmbibat mult de Kant (iar V[eisengrün] e îmbibat mult de Kauffmann). Am avut ce discuta cu dînsul. Între altele, i-am citit poezia lui Artur – mămuță: tot mai aproape pentru a vedea cum judecă euritmia și a spus că e f[oarte] armonioasă ca sunete, apoi i-am tradus-o în franco-latino-germînă și mi-a spus că strofa de la mijloc e f[oarte] frumoasă.

Între alte îndeletniciri, e și aceea de a mă ocupa cu politica germană. M-am pus să citesc regulat jurnalele. Dimineața îmi aduce jurnalul bătrîna la care stau, iar la masă citesc altele. Deși între nemți, dar nici cafea, nici bere beau. Dimineața îmi face ceai, care mă costă numai 18 pfenig, iar la masă beau vin roș: 20 de pfenig paharul. Mănînc de două ori pe zi și mă costă 2 mărci, mult 2 ½. Pentru ca să știi cît e o marcă, îți spun că ieri am schimbat un napoleon cu 16 m. 15 pf. Casa o plătesc pe lună 12 mărci, ceea ce aici e f[oarte] ieftin. Vine 40 de pfenig pe zi – aproape 15 franci pe lună.

În astă sară încep serbările Wetinilor și aici. Am să caut să văd tot.

Ieri am fost la legațiunea noastră pentru a mă investi cu puteri oficiale cătră deosebiții directori de școală. Reprezentantul nostru, D^l Woelker, e un evreu, care mi-a făcut multe amabilități, hîrîind pe un ton jidovesc.

*

O noutate literară ce are să te intereseze e următoarea: alaltăieri la Weimar s-a ținut adunarea generală a Societății Goethe, Goethe Gesellschaft. Aceasta are de scop de a studia și de a aduna într-un muzeu tot ce se atinge de marele poet german. S-a construit un muzeu anume și sînt 3000 de membri. Societatea e în posesiunea unei f[oarte] bogate

⁵⁹ Max Kauffmann (1871-1923?) a ajuns un psihiatru și neurolog cunoscut, profesor la Universitatea din Halle.

⁶⁰ Wilhelm Maximilian Wundt (1832-1920), profesor de filozofie la Universitatea din Leipzig, unde a organizat primul laborator de psihologie experimentală.

corespondenți a lui Goethe. Apoi i s-a donat corespondența lui Schiller, Herder, cum și din aceea a lui Carlyle. Acesta va fi un muzeu de literatură germană unic în Germania. Profesorul Bernays de la München⁶¹ a ținut o cuvîntare f[oarte] măiastră, după cum spun jurnalele, asupra operei lui Goethe *Geschichte der Farbenlehre*⁶², care explică f[oarte] mult pe poet.

*

Acuma citesc în „Leipziger Tageblatt und Anzeiger” că Ionescu a interpelat pe ministrul nostru ce are de gînd să facă în cazul unui război între Austria & Germania cu Rusia, cum și părerea lui Paladi de a face Prutul navigabil.

*

Am de gînd să mă duc la Wundt. Mi s-a spus că e un om foarte amabil.

*

Tu, Gorovei, ce mai faci? Ce mai e pe la Iași? Ai fost pe la mama [?] Du-te, te rog, și o vezi. M^{mc} Beldiceanu s-a dus? Spune-i lui Anghel și Stavri să se ducă pe la B[eldiceanu] mai des, să-l distreze. Am să-i scriu și eu o scrisoare cît de curînd. Vreau întâi să văd ce e aici cu muzeul archeologic, ca să-i pot da știri ce-l privesc pe dînsul.

Cînd am plecat, la gară au fostără numai Beld[iceanu] și filosoful. Spune-le sărutări. La ceilalți, cari mi-au promis, te rog să nu le spui sărutări. Apropo! Deoarece absentei, am lăsat la Gheorghiu 17 ½ pentru tine.

E! Spune-mi ce faceți? Cînd mi-i răspunde, trimite-mi și știuta rețetă a d[octo]rului Lateș. Acum am să-ți dau adresa mea: Hochwohlgeborren Herr Professor Eduard Gruber, Windmühlenstrasse 18 Parterre, I. Richter, Leipzig. Să deie dracul să nu scrii, așa că te vîr în spărieți. Comunică adresa mea și celorlalți, căroră te rog să le dai scrisoarea, deoarece mi-e lene să o copiez pe asta pentru fiecare. Sigur vor fi oarecari îndreptări de făcut pentru Stavri, în text. Tu ești destul de inteligent pentru a i le face. Peste cîteva zile le voi scrie la fiecare. Arată sărutări lui Anghel & Chilimoglu, lui Lateș, ekțetera.

Te sărut și te îmbrățoșez Ănel dragă.

Al tău,

E. Gruber

⁶¹ Michael Bernays (1834-1897), profesor de germană la Universitatea din München. Unchiul patern al Marthei Bernays (1861-1951), soția psihianalistului Sigmund Freud (1856-1939).

⁶² Johann Wolfgang von Goethe, *Zur Farbenlehre*, 2 vol., Tübingen, 1810.
<https://biblioteca-digitala.ro>

[P. S.] Du-te pe la Izabela și vezi, n-a mai scris ceva. Știi că B[eldiceanu] a spus că se împacă. Trebuie de profitat pentru Album. Această afacere cred că ar putea-o face Mme B[eldiceanu], dacă n-a plecat. Să se aleagă și barușnicul⁶³ cu ceva!

11.

Leipzig, 1 iulie 1889

Iubite Gorovei,

Alaltaieri o cartă postală, ieri scrisoare, azi altă cartă post[ală]! Nu te doare mîna în fiecare zi să scrii așa de mult? Ia, să nu faci un sugel la deget, ducă-se pe pustii!

Să lăsăm șaga. Pe scurt îți spun tot. Vizitat-am școalele săptămîna aceasta și le voi mai vizita și iastălaltă. Am asistat la lecții și am scos note de modul cum se face. În Raport voi vorbi și de partea pedagogică, deși *eu nu am aceeași însercinare* ca Conta; de la mîna lui Maiorescu, în însercinarea mea stă scris așa: «die Schuleinrichtungen namentlich nach der hygienischen Seite hin kennen zu lernen»⁶⁴. Prin urmare, sub acest raport trebuie mai ales să studiez. Mi-am și format deja planul.

Psih[ologia] exper[imentală] săptămîna aceasta a fost lasată deoparte, totuși am lucrat joi cu Külpe⁶⁵ la aparatul pentru reacțiuni senzoriale și musculare. Am fost la operă, «Carmen», era reprezentația de adio a artistului Hedmond⁶⁶. El a fost bine. Piesa însă m[ai] slab jucată de cum am văzut-o la Paris. Asară am fost la «Fidelio» de Beethoven. Admirabil! Este un pasaj ce are asemănare cu Dorman în închisoare a lui B[eldiceanu]. Alaltăieri am fost cu Vidrașcu la serbarea fundărei de 11 ani a societății «Verein für neuere Philologie». Erau vreo 150 foști membri, azi doctori, și erau și cîțiva prof[esori] de la Universitate. Am făcut cunoștință cu romanistul Settegast⁶⁷, cu care m-am prietenit. Am ținut un discurs în franț[uzește] pentru a mulțumi unuia ce a ridicat un toast pentru oaspeții străini.

Te sărut,

E. G.

⁶³ Barășnic (barușnic) = codoș, misit, samsar.

⁶⁴ „Să cunoască dotările școlare din punct de vedere igienic”.

⁶⁵ Oswald Külpe (1862-1915), psiholog german. Deși format în cercul lui Wundt, la Leipzig, a inițiat direcții de cercetare opuse acestuia (Școala de la Würzburg).

⁶⁶ Emmanuel Christian Hedmond (1857-1940), renumit tenor al vremii; câțiva ani s-a ilustrat pe scena Operei din Leipzig (clădire distrusă în Al Doilea Război Mondial).

⁶⁷ Franz Settegast (1852-1931), romanist, profesor la Universitatea din Leipzig (câțiva ani și la Zürich).

[P. S.] Friedreich⁶⁸ costă 4 mărci 50, Hagen [costă⁶⁹] 1 marcă. Am scris o c. p. lui Grigori și nu mi-a răspuns nemic; nici B[eldiceanu] asemenea. Curînd altă c. p. îți scriu. Ocupat.

C. p. Adresa: *Monsieur Ānel Gorovei / Strada Universității N^o ? / Iassy / Rumănen.* Ștampile poștale: LEIPZIG 1 7 89; JASSY 4 JUL [89].

12.

Lipsca, 8 iulie [89]

Iubite Gorovei, Anghel, Beldiceanu, Lateș, mogultavri⁷⁰.

Amu chiar primii c. p. de la tine. Eu aice încă stau o săptămînă, adecă până duminica viitoare, când plec la Berlin, unde mă așteaptă Galino⁷¹. Îți dau chiar și adresa mea la dînsul. T.G. für E.G., Köpnickerstrasse 100 II. 1. Joi sau vineri însă îți scriu iar de aici. La Berlin am să stau 10 zile, în care am să văd școalele și să mai completez informațiile ce am luat aice. Am asistat la lecțiuni chiar în două gimnazii și am văzut metoda. Am scos chiar lecțiile profesorilor. Rectorii acestor gimnazii mi-au recomandat cărțile cele mai de samă pentru raportul meu. De la B[erlin] plec la Bruxelles, unde mă așteaptă Mani, cu care plec la Paris. La 5 august st. n. se deschide congresul de psikologie fiziologică, la care am să iau parte. Nu te speria [de] Beld[iceanu]. Încurajat de Wundt, socot să citesc observațiile tale, lucru ce s-ar putea întâmpla chiar la I. chest[iune] pusă, care e despre *simțul muscular*, dacă nu la urmă, între comunicațiile ce se vor face congr[esului]. Ține 5 zile. B[eldiceanu] dacă nu scriu, macar trimete-mi 3 ex[emplare] din cartea mea, *immediat*. Eu am fost indispus cu stomahul cîteva zile. Acum nu mai lucrez așa mult. Azi n-am primit încă scrisoarea *copilului*, pe care îl sărut de mii de ori, poate mîni. Anghel, tu ai mai fost pe la mama, ce

⁶⁸ Probabil o carte a unuia dintre cei trei membri ai familiei Friedreich cu specialități apropiate de preocupările lui Gruber: patalogul Nikolaus Anton (1761-1836), psihiatrul Johann Baptist (1796-1862) sau neuropatologul Nikolaus (1825-1882).

⁶⁹ Repetarea verbului este marcată cu ghilimele, cuvântul aflându-se în rîndul imediat următor, sub celălalt.

⁷⁰ Numele Anghel, Beldiceanu și Lateș sunt scrise cu inițiala minusculă și fără virgule; ultimul cuvânt poate fi o „compoziție” între numele prietenilor Chilimoglu și Stavri.

⁷¹ Titus Galino (1862-?) – identificarea este permisă de inițiala prenumelui, care urmează în text – doctor în litere la Leipzig în 1891, cu teza *Musique et versification françaises au Moyen-Âge*, Imprimerie Auguste Pries, Leipzig, 1891 (année classique 1890-91), dedicată lui Gaston Paris. A făcut studii la Paris (1885-1888), apoi un an la Berlin, de unde a trecut la Leipzig pentru doctorat.

face? N-am primit de mult scrisoare. Lateș, dar tu te-ai dus? Vă rog, duceți-vă de o vedeți. Sărut.

I-am scris lui Grig. o c. p. și n-am primit nemica. Am dat o depeșă la „Românul” pentru Eminescu⁷². Complim[ente] Izabelei. Sărutări lui Creangă. Gor[ovei,] resp[unde-mi:] a plecat Didia?

C. p. Adresa: *Hochwohlgeb. Herrn / Änel von Gorovei / Strada Universității / Iassy. Rumänien.* Ștampile poștale: LEIPZIG 8 7 89; JASSY 11 JUL 89.

13.

17 iulie [1889], Leipzig

Gorovei dragă,

Nu ți-am mai scris până acum și nici n-am plecat din Lipsca, după cum știre ți-am făcut – fiindcă fui prea ocupat cu școlile. Acuma o sumă de informații *de visu* și lucruri pe cari nu din cărți le poți afla. Între altele, am vizitat f[oaarte] mult *Hochere Schule für Mädchen*, unde am fost f[oaarte] bine primit de bătrînul director Noeldecke, o autoritate în Germania pentru învățămîntul fetelor⁷³. Aici am făcut cunoștință cu profesorul Wychgram⁷⁴, f[oaarte] deștept și f[oaarte] cunoscător, a vizitat școlile franceze și mi-a dat o sumă de informații și recomandații la Paris. Sunt edificat asupra curentelor principale în învățămîntul german. Am făcut o mulțime de vizite de adio pe la rectori, profesori și cunoștinți ce-am făcut aici. Am fost la Wundt și l-am întrebat dacă pot face o comunicație a lumii interne a lui B[eldiceanu] la congr[esul] de la Paris – și mi-a spus să fac, iar lucrarea să o public în *R[evue] phil[osophique]*. M-a însercinat să-i transmit lui Ribot⁷⁵ ale sale amabilități. Mîine plec la Berlin la 9 ore dim[ineata] și la 12 mă întîlnesc cu Galino. Am fost ceva indispus cu stomah[ul]. Acuma sînt bine. Mi-am făcut 2 prieteni nemți, Werner și Klosterman, și un svițeran, Moret, f[oaarte] de samă. Dintre romîni, sînt în legături cu Vidrașcu, Weisengrün și Ciuntu. Ceilalți sînt *seminariști*...

⁷² Poetul a murit la 15 iunie 1889 *stil vechi*; scrisoarea lui Gruber poartă data în stil nou (8 iulie st. n. = 26 iunie st. v.).

⁷³ Wilhelm Nöldeke (1821-1906), pedagog german, la acea vreme director la *Städtischen Höhere Schule für Mädchen* din Leipzig.

⁷⁴ Jakob Wychgram (1858-1927), pedagog german; în 1889, era „Oberlehrer” la aceeași școală din Leipzig.

⁷⁵ Théodule-Armand Ribot (1839-1916), psiholog francez, profesor la Collège de France; în 1876 a fondat *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, care-și continuă apariția și în zilele noastre.

Mama îmi scrie o scrisoare și-mi spune că numai Lateș a fost de vreo 2 ori la dînsa. De la Stavri nici pînă acuma nemic... Așa e lumea aceasta. Aus den Augen, aus dem Sinne⁷⁶, vorba neamțului. Poți să-mi scrii pe adresa lui Galino îndată chiar.

Complimente celor ce m-au uitat.

E. Gruber

C. p. Adresa: *An / Hochwohlgeb. Herrn / Arthur Peter Gorovei / Student der Rechte und Staatswissenschaft[en] / in Jassy, Strada Universității / (în lipsă la Folticeni) / Rumänien* (adresa de la Iași tăiată cu creionul). Ștampile poștale: LEIPZIG 17.7.89; JASSY 20 JUL 89; FALTICENI 21 JUL.

14.

27 iulie 1889, Berlin⁷⁷

Gorovei dragă, cînd am sosit în Berlin, 18 iulie, am găsit o cartă postală de la tine. Cu o zi înainte de a pleca ți-am scris una de la Lipsca. Ți-am adresat-o la Iași, cu nota-bene «în lipsă la Folticeni». Primitu-o-ai? Nu ți-am putut răspunde imediat din cauză de ocupație și oboseală. Colindez și aici școlile; iau programele și discut cu directorii pentru a mă pune în curent cu opiniile asupra diferitelor chestii școlare. Am literatura cea mai nouă și mai de samă pentru Raport, care voi căuta să fie o lucrare cît se va putea mai de samă.

Aci sînt neconținut împreună cu Galino, merg pe la șco[a]lă cu dînsul, mănînc cu dînsul, mă primblu cu dînsul, lucrez cu dînsul. Azi am să sfîrșim traducerea în franțuzește a lucrării. Acuma trebuie să fac un compte-rendu a lucrării pentru a-l citi ca comunicație. Congresul are să fie la Paris de la 5-10 august. Am văzut programa, sînt chestiuni f[oarte] importante. E sub președinț[i]a lui Charcot⁷⁸. Richet⁷⁹ e secretar. Am să scot note de toate discuțiunile p[entru] a face o dare de samă în revista Societății. Tot în acele zile e și Congres[ul] de pedagog[ie].

⁷⁶ *Aus den Augen, aus dem Sinn* = ochii care nu se văd, se uită.

⁷⁷ Data este scrisă în cadrul caricaturii care împodobește cartea poștală; v. explicația din descrierea documentului.

⁷⁸ Jean-Martin Charcot (1825-1893), profesor la Universitatea din Paris și director al Spitalului Salpêtrière. Cercetările sale de neurologie și anatomo-patologie au impulsionat evoluția acestor domenii. Medicul neurolog Gheorghe Marinescu (1863-1938) i-a fost student.

⁷⁹ Charles Robert Richet (1850-1935), fiziolog, profesor universitar, cu preocupări în variate domenii (între altele, psihologia). A primit Premiul Nobel în 1913.

Pe aice n-am văzut mai nemic de ale Berlinului. M-am dus la niște concerte numai. Am primit de la Beld[iceanu] o scrisoare laconică ... și o poezie. Mi-a trimes și cele 3 exemplare. Mama îmi scrie că Lateș a plecat, precum și Anghel. Am primit și de la Grigore o scrisoare, el vine la Paris și ne întoarcem apoi prin Svițera. Aici am fost cu Galino de am făcut o vizită lui Tobler⁸⁰. Cel mai mare romanist german. Vara aceasta o va petrece împreună cu Gaston Paris⁸¹ în Bretagne. Amîndoi erau colegi și elevii lui Dietz⁸². Halal de așa oameni! Chiar în acest moment Gal[ino] îmi aduce carta ta. La 1 august plec la Paris. Immediat îți dau adresa. Compl[imente] de la Gal[ino].

Sărutări,

E.G.

[P. S.] De la Stavri – nemic, de la Didia – iar nemic!

C. p. Adresa: *An / Hochwohlgeb. Herrn / Artur Gorovei / in Folticeni / Rumaenien*. Ștampile poștale: BERLIN 29 7 89; [FAL]TICENI 1 AUG (rău imprimată).

Fața destinată corespondenței este împărțită în patru romburi, închipuind un plic închis cu un sigiliu roșu; semnătura (E. G.) se află deasupra acestui sigiliu. În rombul de jos, este o caricatură, înfățișând un chef de revelion („Prosit Neujahr”): trei bărbați beți, căzuți sub masă printre sticle goale. În micile spații albe sunt însemnările lui Gruber: „Așa petrec nemții” (scris pe fundul unui scaun răsturnat!) și data („27 iulie 1989 Berlin”).

15.

Paris, 9 august [18]89

Gorovei dragă, în sfîrșit⁸³ sînt la Paris, *Place de la Sorbonne* 3. Scrie-mi. Sînt peste măsură de ocupat. Am venit alaltăieri. Am stat 2 zile la Bruxelles la Manii. Am asistat la deschiderea Sorbonei. Nu se poate descrie! Alaltăieri s-a deschis Congr[esul] de psihol[ogie], f[loare] interesant. Am făcut o mulțime de cunoștinți, cu Delboeuf⁸⁴, William

⁸⁰ Adolf Tobler (1835-1910), elvețian stabilit în Germania, profesor de filologie romanică la Universitatea „Friedrich-Wilhelm” (azi, Universitatea „Humboldt”) din Berlin.

⁸¹ Gaston Paris (1839-1903), filolog romanist, specialist în literatura franceză medievală. Împreună cu Paul Meyer (1840-1917), a fondat revista „Romania”, dedicată studierii limbilor și literaturilor romane.

⁸² Friedrich Christian Diez (1794-1876), filolog german, profesor la Universitatea din Bonn. Este considerat întemeietorul filologiei romane.

⁸³ Lectură nesigură.

⁸⁴ Joseph Rémi Léopold Delbœuf (1831-1896), psiholog și filosof belgian, profesor la universitățile din Gand și Liège.

James⁸⁵ și alte mutre științif[ice] simandicoase. Am găsit un belg care se ocupă de audiția colorată și mi-a recomandat observații⁸⁶ în italienește și englezește. Un rus mi-a indicat în rusește, un finlandez mi-a vorbit de un caz ce cunoaște el. Vezi dar ce proporții⁸⁷ ia chestia.

Parisul!!! Nu se poate descrie! Expoziția⁸⁸ n-am văzut nimic încă. Am⁸⁹ să iau parte la Congr[esul] de hipnotism încă, de cel cu⁹⁰. Toate discuțiile se vor publ[ica] într-o carte. Poimîine fac comunicație.

Sărutări.

E. Gruber

C. p. Adresa: *M. Artur Gorovei / Folticeni / Roumanie*. Ștampile poștale: PARIS 25 – 104 B^D S^T GERMAIN 8 AOUT 89; FOLTICENI 13 (rău imprimată).

Ștampila poștei pariziene indică data de 8 august, în timp ce expeditorul a pus 9 august!

16.

Place de la Sorbonne 3, Paris 10/VIII [18]89

Iubite Gorovei, iată demult de cînd nu știu nimic de tine, dar nici tu nu prea știi mult de mine. Ți-am scris în toată fuga o cartă postală. La 5 august am venit la Paris și până acum am stat neconținut la Congr[esul] de psihol[ogie]. Se publică un volum cu toate dezbaterile și hotărârile. Iată ce am făcut eu. Asupra audiției colorate a făcut o comunicație de Varigny⁹¹ și apoi am făcut-o și eu. Cazul lui B[eldiceanu] e cel mai tipic, mai complex până acum. Am fost ascultat cu f[oaarte] mult interes. Prezida Magnan⁹². Comunicația a fost găsită de f[oaarte] interesantă. Apoi s-a angajat o discuție în care a vorbit Benedikt de la Viena⁹³. Am propus formarea unei

⁸⁵ William James (1842-1910), filosof și psiholog american, profesor la Universitatea Harvard.

⁸⁶ Lectură nesigură.

⁸⁷ Lectură nesigură.

⁸⁸ Expoziția universală de la Paris (mai-octombrie 1889).

⁸⁹ Lectură nesigură.

⁹⁰ Neinteligibil.

⁹¹ Probabil Henry Crosnier de Varigny (1855-1934), naturalist francez. Lucrările sale publicate în 1884 și 1886 l-au apropiat de tematica Congresului de la Paris.

⁹² Valentin Magnan (1835-1916), psihiatru francez cunoscut prin cercetările sale asupra bolilor mintale.

⁹³ Moritz Benedikt (1835-1920), neurolog austriac, profesor la Universitatea din Viena. Cercetările sale privind antropologia criminală l-au apropiat de Cesare Lombroso.

secțiuni p[entru] audiția colorată și celelalte senzațiuni duble. Am fost numiți 7, un finlandez, un belg, un svițeran, un germ[an], un austriac, un francez și eu. Adevărat internaționalism! Am fost ales de secretarul acestei secțiuni și azi am cetit raportul cu chestionarul de studii de făcut. Viitorul congres va fi în 1892 în Anglia. Comisiunea internațional[ă] se compune din 26, între cari sînt și eu p[entru] România. În astă sară banchet psihologic la turnul Eif[f]el. Încă n-am văzut nemic din expoziție. Brăescu și Panaitescu sînt aici ca reprezentanții studenților. Am văzut pe Emilian, Vărgolici, Poni etc... De mîni încep să văd expoziție. Altă ceva nu știu nemic. Scrie-mi ce faci, ce mai este pe acolo. Aștept pe Grigori. Mi s-a spus că e la Berlin.

Mii de sărutări,

E. Gruber

[P. S.] Compte-rendu despre Congres are să apară în „Progrès médical”⁹⁴. Am să-ți trimet cînd a apărea.

C. p. Adresa: *Monsieur / Arthur Gorovey / Folticeni / Roumanie*. Ștampile poștale: PARIS 25 – B^D S^T GERMAIN 104 11 AOUT 89; FOLTICENI 15 AUG 89.

17.

1889 Tour Eiffel 20 Août 20

Iubite Gorovei, din turnul Eif[f]el îți scriu. Vederea e splendidă și amănunțită. Ascensoriul cînd te coboară îți dă o senzație de frică. Expoziția e colosală, întrece imaginația omenească, ieși amețit și nu poți în toate zile să vezi. Am văzut Trocadero, acum sînt la Palais des arts liberaux, cel m[ai] interesant. Sărutări la prietenii. Grigore e aci cu mine.

E. Gruber

[P. S.] Îți trimet jurnalele cu recenziunile de la congres.

C. p. Adresa: *Monsieur / Arthur Gorovei / Folticeni / Roumanie*. Ștampile poștale: EXPOSITION UNIV^{ELLE} 1889 5^E | 21 AOUT 89; FALTICENI 25 AUG.

Pe fața destinată corespondenței, sfertul superior din stînga este ocupată de o mică vedere parțială a picioarelor Turnului Eiffel.

⁹⁴ „Le progrès médical. Journal de médecine, de chirurgie et de pharmacie”, revistă întemeiată la Paris în 1873.

18.

7 septembrie 1889

Gorovei dragă,

De pe splendidul Righi îți scriu aceste rînduri. E o panoramă splendidă. Lacul celor 4 cantoane e la picioare și partea cea mai însemnată din istoria Svițerei o văd ca în strachină. Am venit de la Lucerna pe lac, spre sară mă întorc și iau trenul la München, unde iar mă opresc.

Sărutări.

Al tău,

Eduard

C. p. Adresa: *Monsieur Arthur Gorovei / Folticeni / Roumanie*. Ștampile poștale: RIGI-KÜLM 7 IX 89; LUZERN 7 IX 89; GOLDAU 7 IX 89; FALTICENI 12 [SEP] 89 (rău imprimată).

Pe fața destinată corespondenței, jumătatea superioară (pe verticală) este ocupată de o mică vedere, înfățișând *Vitznau-Rigi-Bahn*.

19.

E. Gruber

Iași, 16/IX 89

C. p. Adresa: *Domnului / Artur Gorovei / Folticeni*. Ștampile poștale: JASSY 28 SEP 89; FALTICENI 29 SEP 89.

Mesaj menit, probabil, să notifice întoarcerea la Iași. Gruber folosește stilul vechi (16 septembrie), pe când ștampilele poștale îl înscriu pe cel nou (28 septembrie, respectiv 29 septembrie)!

20.

Iași, 20 septembrie [18]89

Iubite Gorovei,

Azi m-am dus la Universitate pentru a mă informa de examene. Petițiunile se primesc până la 23 sîmbătă ale curentei, oarele 6 post-meridiane. Așa scrie la anunț, deci grăbește-te și petiționează de la Folticeni. Asta mai întâi. Al doilea: încă nu mă cunoști, după cum are aerul a respira cele de tine scrise. Știi că sînt, sau cel puțin vreau să fiu, prea independent în aprecierile mele asupra altora – deci nu cele de alții spuse țin chiar și locul de adevăruri. Apoi

mai ales când sînt judecăți subiective! Cînd vii, căci vreau să te văd. Ți-am scris de atîtea ori, chiar și de pe Righi, și nu-mi răspunzi nemica. Primit-ai multiplele mele scrisori?

Eu⁹⁵ doresc să te văd cît mai curînd. Aci a venit Anghel. Chilimoglu încă De la Alexandrescu azi au venit un bilet.

Pentru ianuar vreau să scot o carte didactică pe care cred că voi începe curînd a o tipări.

O bucurie îți anunț: Gherea vrea să scoată o revistă. Colaborăm cu toții.

C. p. Adresa: *D[omnu]lui / Artur Gorovei / Folticeni*. Ștampile poștale: JASSY 2 OCT; FALTICENI 3 OCT (ambele rău imprimate).

Și aici, Gruber folosește stilul vechi, iar poșta – stilul nou (20 septembrie st. v. = 2 octombrie st. n.).

21.

Iași, 20 oct[ombrie] [18]89

Iubite Gorovei,

Nu ți-am putut răspunde imediat. Știi de ce. Am arătat scrisoarea ta lui Beldiceanu. N-a interpretat nemica. Aștept însă eu, după cum ai făgăduit, ca să mă ții în curent dacă ai scris și efectul să mi-l comunici. Nu neglija.

E. Gruber

[P, S.] La 27 plec la București. Mă grăbesc f[oaarte] tare, nu-ți pot scrie nimic alt. Cu prusica⁹⁶ ce ai făcut?

22.

5 dech[embrie] [18]89

Iubite Gorovei,

Alaltăieri am avut durerea de a îngropa pe mama.

Al tău,

E. Gruber

Hârtie cu chenar negru. În stînga sus, adnotarea lui Artur Gorovei: „Bîrlad, 6.XII.89”.

⁹⁵ Paragrafele care urmează sunt scrise deasupra formulei de adresare și sub dată.

⁹⁶ Lectură nesigură.

23.

26 dechemvrie [18]89

Iubite Artur,

Mă iartă că n-am putut să-ți răspund îndată. Atâtea cauze au fost! Stau Strada Română 32, cu Grigori Alexandrescu împreună. Te-ași lua la mine, dar e vorba să vie Stavri. Didia e aici. Multe sînt, dar nu-ți pot spune acum.

Te sărut.

La revedere,

E. Gruber

C. p. Adresa: *D^{lui} Artur Gorovei / Ia Folticeni*. Ștampile poștale: JASSY 8 JAN 90; FALTICENI 9 JAN 90.

Remarc și aici folosirea celor două stiluri: 26 decembrie st. v. = 7 ianuarie st. n. Deci scrisoarea a fost dată poștei (sau cartată) a doua zi după ce a fost scrisă.

24.

20/I [18]90

Ănel dragă, ai plecat fără să te arăți pe la noi. Cum îți este? Ești influențat? Eu sînt mai bine. A venit Morțun⁹⁷. Asară a fost întrunire literară la noi, a fost [A.D.] Xenopol, [A.C.] Cuza, Creangă⁹⁸, Anghel, popa Enăchescu. Un așa entuziasm au provocat poeziile lui Raul⁹⁹, încît cît pe ce voiam să-i dăm o telegramă. Ce faci [?] Noi am cumpărat de la Morțun editura operelor lui Creangă. Curînd începem a tipări.

Sărutări de la toți și de la mine.

E. Gruber

C. p. Adresa: *D[omnu]lui / Artur Gorovei / Ia Folticeni*. Ștampile poștale: JASSY 1 FEB 90; FALTICENI 2 FEB 90.

⁹⁷ V.G. Morțun (1860-1919), om politic, publicist, cu preocupări literare (ediții Eminescu și Creangă). În politică, a început ca socialist și a sfârșit ca liberal (prin așa-zisa „trădare a generoșilor” din 1899), calitate în care a fost și membru al guvernului României.

⁹⁸ Fiul nemuritorului scriitor, căpitanul Constantin I. Creangă (1860-1918), personaj controversat; a fost tatăl arhitectului Horia Creangă (1892-1943).

⁹⁹ Raul Stavri (1872-1919), fratele lui Artur Stavri (1869-1928). Deși acesta din urmă este mai cunoscut ca poet, talentul fratelui său era, se pare, superior.

25.

27 ianuarie [18]90

Iubite Gorovei,

Primit carta-ți. Mi-a părut rău că ai fost bolnav. Pe la noi cum știi. A fost o serată la Xenopol. Era și Creangă cu $\frac{1}{2}$ ¹⁰⁰. Am râs și am făcut o mulțime de ghidușii. Alaltăieri a fost ziua lui Grigori. Ne-a cântat sara vestitul Popazu din chitară. Admirabil! De la Stavri am primit o naivă cartă postală, cerîndu-mi să-i trimet biografia lui Creangă, precum și fragmente care-l caracterizează, pentru „R[evista] Nouă”¹⁰¹. Cu mare regret am însărcinat pe Beldiceanu, ce a plecat la București ieri, să-i spuie că aceasta nu se poate. Beld[iceanu] duce petiția la București – va sta 2 săptămîni, zice. De la Didia n-am primit nimic. Au ramas la mine cărțile ce trebuia să le iai. Am cumpărat de la Morțun dreptul de editură și cele 10 coli. Încă n-am putut începe a tipări, fiind ocupată litera la Eminescu. Ce faci cu cartea de citire [?] Vorbește cu tipograful și fă tu o alegere din cele ce am stabilit împreună. Eu trebuie să încep a-mi pregăti conferința și nu pot lucra deloc.

Sărutări de la Grig și mine.

Eduard

[P. S.] Scrie ce faci.

Adresa lui Stavri: Hotel Atena, Calea Moșilor, Cetatea București.

C. p. Adresa: *D[omnu]lui / Artur Gorovei / Ia Folticeni*. Ștampile poștale: JASSY 8 FEB 90; cea a oficiului Fălticeni rău imprimată.

26.

31 ianuarie 1890

Iubite Anel, pe mine m-a prins un guturai grozav din nou – altă formă de influență. Stau în casă – la Mme Dodun¹⁰² l-am substituit pe junele candidat permanent Grig. În privința cărții de citire, cred că nu cu tipograful să ne grăbim, pe cît să ne grăbim cu alegerea

¹⁰⁰ $\frac{1}{2}$ înseamnă probabil, *jumătatea*, adică soția!

¹⁰¹ „Revista Nouă” a apărut la București în anii 1887/1888-1895 sub direcția lui B.P. Hasdeu.

¹⁰² Doamna Dodun des Périers era, probabil, directoarea pensionului organizat de familia cu acest nume. Pentru această familie franceză stabilită la Iași: Olivier Dumas, Guillaume Robert. *Iași sub auspiciile francofoniei. Comunitatea franceză și francofonă în Moldova secolelor al XIX-lea, al XX-lea, ... al XXI-lea*, Iași, Samia, 2006, p. 22-23.

bucăților, să fim odată fixați din fiecare autor ce bucăți luăm. Eu sînt de opinie de a cere învoirea tuturor acelor din cari avem să luăm și am putea, poate, să-i consultăm pe dînsii ce bucăți anume cred că iei ca cele m[ai] bune. Iar toate bucățile trebuiesc controlate și revăzute de noi, dacă și cu a noastră părere potrivește-se. Al doilea, această muncă trebuie să ne-o împărțim, tu pe unii autori să-i vezi și eu pe alții, apoi fiecare ne vom controla. Eu voi alege din Creangă, Xenopol etc. ..., cei de cuprins științific, alege tu pe cei de cuprins literar. Procură-ți cărțile și comunică-mi rezultatele. După ce vom face trebușoara asta, am făcut ce e mai greu. Ceilalți sînt mai ușor de ales. Putem să avem apoi prefața gata chiar în urmă de ce am dat la tipar. Vezi condițiile cu tipograful. Stavri a dat la tipar pe Gherea. A apărut Conta complet în franțuzește¹⁰³.

Sărutări de la mine și Grig.

Al tău,

Eduard

[P. S.] Grig scrie critica *Năpastei*. Eu îmi amîn conferința.

C. p. Adresa: **D.** / Artur Gorovei / **la Folticeni**. Ștampile poștale: JASSY 12 FEB 90; FALTICENI 13 [FEB] 90.

27.

[17 februarie 1890¹⁰⁴]

Iubite Gorovei,

Tot Hotel Atena șede Artur, însă în Strada Luterană 19 vei găsi pe Anghel. De asemenea și B[eldiceanu] e la București. Eu mîine țin conferința mea despre *Senzații duble*. Romulus¹⁰⁵ mi-a făcut vreo 20 de tablouri colorate – mai mare dragul să te uiți la ele. Sînt surmenat de altmintrele.

Te doresc și te sărut.

Al tău,

Eduard

¹⁰³ Poate referință la B. Conta, *Les fondements de la métaphysique*, par ~, traduit du roumain par D. Rosetti-Tescanu, Félix Alcan éditeur, Paris, 1890.

¹⁰⁴ După data din ștampila oficiului de expediere: 1 martie st. n. înseamnă 17 februarie st. v.

¹⁰⁵ Probabil Romulus Sevastos (1867-1926), viitorul geolog, fratele Didiei Sevastos și văr cu Eduard Gruber. A fost căsătorit cu Cornelia Emilian, fiica arhitectului Ștefan Emilian (1819-1899), profesor la Universitatea din Iași.

[P. S.] Cumnatu-tu¹⁰⁶ n-a venit – cărțile Didiei sînt tot la mine, încă n-au ajuns la tine.

Eduard

C. P. Adresa: **D.** / *Artur Gorovei* / **la Folticeni** (în bold cele imprimate).
Ștampile poștale: JASSY 1 MAR 90; FALTICENI 2 MAR 90.

28.

8/3 1890, Iași

Iubite Gorovei,

Ce mai faci tu? Unde ești? Pe la București am aflat că n-ai fost. Eu lucrez neconținut – dar acuma o altă lovitură puternică am primit – e vorba de Did[ia] și Art[ur]. Nu-ți pot spune nimic. Răspunde ce faci? Și când te voi vedea [?] Cu cartea ce este? Aice s-a produs o întreagă mișcare cu critica lui Grigore asupra lui Caragiali. Conferința mea o public în „Revue scientifique” cu 15 tablouri.

Sărutare, răspunde,

Eduard

29.

[10 iunie 1890¹⁰⁷]

Ănel dragă,

Strada Armană 10. Vino; te aștept. Foarte ocupat am fost.

Al tău,

Eduard

C. p. Adresa: **D[omnu]lui** / *Artur Gorovei* / **Judecător** ~~de instrucție~~ / **la Pașcani**. Ștampile poștale: JASSY 22 JUN 90; PAȘCANI 22 JUN 90.

30.

Tîrgu-Neamțului 21 aug[ust] [18]90

Iubite Gorovei, iată-mă-s nemțan de una săptămînă, fac băi de Oglinzi¹⁰⁸ și voi sta pînă la 31 ale lunii, cînd voi pleca la Iași. Pe Grig l-am lăsat făcînd băi de Bistrița la Piatra, ori eu după recomandăția lui

¹⁰⁶ Probabil Christodor Gheorghiu, care fusese căsătorit cu Clara, sora lui Artur Gorovei.

¹⁰⁷ După data din ștampilele poștale: 22 iunie st. n. = 10 iunie st. v.

¹⁰⁸ Stațiunea Oglinzi, lângă Tg. Neamț, era tocmai la început de drum.

Scully¹⁰⁹ am venit aci. Am făcut o mulțime de excursiuni. Am fost stat la Varatic și de acolo am întins-o pe la toate mînăstirile, apoi ne-am dus la Piatra și în ziua de 12 august făcurăm ascensiunea Ceahlăului. A fost o zi superbă. Eu mă plictisesc oribil aci, citesc și scriu. E f[oaarte] cald ziua de altfel. Tu ce faci? Cum te lauzi? M-am întîlnit ieri cu șeful tău, Coroi¹¹⁰, că și el [e] aci, cînd am priceput că tu a trebuit să te întorci. Cînd voi trece la Pașcani, te voi anunța. Pînă atunce scrie-mi: E. G., Casele Aron, Strada Mare.

Sărutări,

Eduard

C. p. Adresa: **D**[omnului] *Artur Gorovei / jude de pace / la Pașcani*. Ștampile poștale: TERGU NEAMȚU 3 SEP 90; PAȘCANI 3 SEP 90.

31.

6 sept[tembrie] [18]90

Iubite Artur, cred că oricînd vei găsi la mine un colț să te culci și un tacîm să mănînci – deși poate să am pe Gherea și Gheorghe din Moldova¹¹¹ la mine, însă aceasta după congresul de Botoșani¹¹², la care mă duc sîmbătă pentru a reprezenta societatea. Totodată, pun în vînzare acolo și primul volum al lui Creangă. Foarte ocupat sînt acum cu sfîrșirea volumului – și mai trebuie să prepar și un logos. Așa dară te aștept sau în lipsa mea vino oricînd și te găzduiește singur. Grigori va fi acasă. Duminica asta e nunta lui Anghel la Brașov.

Sărutări.

E. Gruber

C. p. Adresa: **D** *Artur Gorovei / Judecător / la Pașcani*. Ștampile poștale. JASSY 18 SEP 90; PAȘCANI 18 SEP 90.

¹⁰⁹ Dr. Leon Scully (1853-1912), profesor la Universitatea din Iași, primul decan al Facultății de Medicină. Chirurg, s-a preocupat și de neurochirurgie.

¹¹⁰ La Judecătoria de ocol de la Pașcani, N.I. Coroi era judecător, iar Artur Gorovei ajutor – cf. Ioan Teodoru, *Anuarul Justiției pe anul 1891*, București, Tipografia Modernă Gr. Luis, 1891, p. 75.

¹¹¹ Gheorghe Kernbach – v. *supra*, nota 37.

¹¹² Congresul Național Studentesc, Botoșani, 5-10 septembrie 1890.

32.

Iași, 5 ianuarie 1891

Iubite Gorovei,

Te vestesc că în sara de revelion m-am logodit cu D^{ra} Virginia Micle. Bucură-te dar! Îți scriu această veste după ezecutiunea logodnicei mele și cu mîna purtată de a ei, căci altfel nu știu cînd aș fi scris chiar prietenilor miei cei mai buni.

Vechi prieten,

E Gruber

Sub nr. 33 se află anunțul căsătoriei lui Eduard Gruber cu Virginia Șt. Micle, cu invitația de „a asista la cununia civilă ce va avea loc la Primăria de Iași / Duminică 3 martie oarele 3 post-meridiane. 1891”. Domiciliile celor doi sunt str. Armeană 10 și, respectiv, str. Lozonschi 11.

34.

18 iunie 1891, Iași

Iubite Ănel,

Nespusă plăcere mi-a făcut scrisoarea ta și mă și grăbesc de a-ți răspunde prin mine însumi că alungat-am departe toți norii ce-mi întunecau fruntea și stau acuma de-mi gust în tihnă fericirea. M-am reînoit, m-am întinerit la suflet și minte și caut să trag cel mai bun profit din mine însumi.

34
15 Iunie 1891Jeri
/

Subite Anel

Nespusă plăcere mi-a făcut sosirea
ta și mă și grăbesc de a-ți răspunde
prin mine însuși că alungat am de
parte toți noștri ce-nu ținem cu
fruntea, și stau acum de-nu gust
în tihnă fericirea. M-am trezorit,
m-am ținut la suflet și miute și
cant să drag al meu bun priet
din mine însuși.

Tocmai la vreme a venit so-
soarea ta căci noi ne gătim de
plăcere pe la orele 20 a lunii.
Mergem să ne stabilim la Vov-
denia Măstăruș Neamțului și de
acolo ne vom îndruma în diferite
excursiuni. Te vei abate în

Tocmai la vreme a venit scrisoarea ta, căci noi ne gătim de plecare pe la vreo 20 a lunei. Mergem să ne stabilim la Vovidenia Mănăstirii Neamțului și de acolo ne vom îndruma în diferite excursiuni. Te vei abate în calea-ți rătăcitoare (!!!) pe acolo, vei fi binevenit în casa noastră. Te vom ospăta cu pâine, sare și vorbe bune.

Ne stabilim la aer curat, la pădure de brad și liniște adâncă pentru a adăpa sufletele noastre cu cea mai deplină fericire. Vom căuta să ne întremăm și să ne înzdrăvenim, căci la toamnă plecăm la Lipsca și acolo voi avea de muncă mult, iar nevastă-mea, pentru că nu-s permise cursurile femeilor, va urma, cred, canto la Conservatorul de acolo. De la Lipsca vom merge la Paris. Am să lucrez psihologie experimentală și fiziologie de la roate.

Pentru moment, lucrez cu Beldiceanu planșele, care ne-a[u] dat grozav de mult de lucru. Are să apară conferința în „Arhiva” anul III cu 10 planșe, socot¹¹³. La Societatea noastră m-au ales pe mine secretar general în locul lui Buțureanu demisionat.

Volumul de poezii e gata, am ales 50 ale mele și 50 a Virginiei. N-am început să tipăresc pentru că poate să-l tipăresc la Lipsca, unde îmi va fi mult mai ieftin.

Aș dori mult, Ănel, să te văd, să mai aud din *cele ale tale*. Apropo, Grigore s-a însurat. A luat pe D[omnișoa]ra Neculai Ioan. Vezi c-ai rămas în urmă. Toate vinele, toate pacostele, toate pațeniile tot pe bietul Ănel!

Mi-a părut f[oaarte] rău că cînd¹¹⁴ ai fost pe la noi, tocmai atunci nu eram acasă.

Alta: D[omnișoa]ra Conta se mărită cu Gheorghe din Moldova¹¹⁵. Ei, Ănel? Tot fără de rost!

¹¹³ Conferința n-a fost publicată în locul indicat. „Arhiva” publică (IV, 1893, 3-4, p. 212-215) o „notiță” despre *Studiile d-lui Eduard Gruber asupra audițiunii colorate*, reproducând un articol din „L'Intermédiaire des chercheurs et curieux” și traducând aprecierile publicate de ziarul „The Times” din 2 august 1892. În același an (nr. 7-8, p. 447-451), altă „notiță” (*Studiile de psihologie ale d-lui Eduard Gruber*), semnată doar M.C., dă seama despre teza de doctorat trecută de Gruber în fața profesorilor Wundt (conducătorul), Leuckart (naturalist) și Wiedemann (fizician), dar și despre ecoul cercetărilor lui Gruber și prețuirea de care se bucură din partea savanților străini. Pentru data susținerii tezei, v. mai jos, telegrama de sub nr. 54.

¹¹⁴ Aceste două cuvinte sunt scrise ca și cum ar fi unul singur, cu efect ... devastator în materie de cacofonie!

¹¹⁵ Ana Conta (1865-1921), scriitoare și fruntașă a mișcării feministe din România, sora filosofului Vasile Conta, s-a căsătorit în 1891 cu poetul Gheorghe Kernbach. Va fi cunoscută ca *Ana Conta-Kernbach*.

Invitându-te să vii pe la noi, te sărută vechiul prieten
E. Gruber

35.

Leipzig, 3 ianuarie 1892
Ferdinand-Rhode Strasse 5 p. r.

Iubite Ănel,

Te-am tot așteptat la Iași să vii pe la noi, după cum mi-ai spus în tren – dar nici umbra ta măcar nu am văzut-o, necum pe tine. Nu ți-am scris nimic din Iași înainte de a pleca; am fost atîta de ocupat, pe de o parte cu regularea și împachetarea gospodăriei noastre, pe de altă parte audiția colorată. Aproape pînă în ultima zi am lucrat cu B[eldiceanu].

De cînd am venit aici, am avut o mulțime de neajunsuri. Mai întăi, pînă mi-am găsit o locuință bună, unde să nu fie fum de cărbune (de la fabrici și case) și să fie aer curat. Apoi am fost bolnav de influențe, iar nevasta mea a stat vreo 3 săptămîni în pat. A trebuit să aduc la consult pe profesorul Curschman, care e reputat cel mai bun doctor pentru boli interne. Îți poți închipui ce necăjit a trebuit să fiu, aice între străini!

Acuma, profitînd de vacanție și fiind mai bine (căci mai bine de o săptămînă am avut amîndoi un guturai tataresc și am stat în casă), mă apuc să-ți dau vești despre mine și să te rog să-mi scrii cît mai curînd ce faci, pe unde te tăvălești și dacă ai gînduri de om de treabă, dacă cu alte cuvinte calci a popă.

M-am înscris la facultatea filosofică, cum se numește aci, și urmez următoarele cursuri: istoria filosofiei la Wundt, foarte bine făcută, psiho-fizica la Külpe. Afară de aceasta, lucrez în Institutul de anatomie la profesorul Braune¹¹⁶. Anul acesta fac anatomia și la anul voi face fiziologia. Această ocupațiune deja îmi e destulă pentru semestrul acesta: de la 9-12 dimineța lucrez la disecție. Am căpătat de preparat un picior, am preparat deja mușchii exteriori și acuma pătrund în interior la vine, artere, nervi. Vreo 2 zile la început mă incomoda mirosul, acuma m-am deprins, parcă lucrez de nu știu cînd. Voi lucra însă cu deosebire sistemul nervos. După masă, de la 4-5, am cu Külpe și de la 5-6 cu Wundt. Afară de aceasta, mă mai duc prin laboratorul de psihologie experimentală. Iată ce fac. Dar și la înscrierea mea la

¹¹⁶ Christian Wilhelm Braune (1831-1892), profesor de anatomie la Universitatea din Leipzig; a făcut cercetări asupra mișcării trupului uman și a rolului mușchilor.

Universitate am avut greutăți. În Germania nu e permis celor însurați de a studia. A trebuit să cer o dispensă la ministerul din Dresda. În sfârșit am căpătat-o și iată-mă-s student nemțesc.

Mare inconvenient am întâmpinat aci cu mâncările din restaurant la început. Acuma facem menajul în casă, românește și ne-au venit din țara românească icre, masline, dulceți, conserve etc..., lucruri ce nu le poți avea aci, sau foarte puturoase și nedigerabile pentru stomacurile noastre.

Dintre romîni, sînt pe aici vreo cîțiva, dar eu numai pe Weisengrün (romîn nou) l-am văzut. Încolo n-am dat de nici unul, sînt foarte rezlețiți.

Am primit o scrisoare de la Anghel, care îmi anunța vestea cea bună a aparițiunii mult așteptatei reviste: „Lumea nouă”. Între colaboratori ești și tu și vom [fi] și noi. Știi, sau poate nu știi, tot făceam planuri de publicarea volumului nostru de poezii. Aice s-ar putea ca acest plan să ajungă la îndeplinire, căci s-ar tipări foarte ieftin. Dar mai întâi vom publica în revista lui Gherea.

De la Grigori am primit asemenea o scrisoare în care îmi relatează un vis cu presentiment foarte interesant. Va colabora și el la revista lui Gherea.

Aice am dat peste un american de la Hartford (Statele-Unite), care are audițiune colorată f[oarte] bogată și f[oarte] vie. Mai mult, colorile sunetelor fundamentale a, i, o sînt aceleași ca la B[eldiceanu]. El are o audiție colorată a numerilor, a zilelor săptămîinii, a numelor de orașe, a sunetelor muzicale. În sfârșit, colorile îi deșteaptă sunete. Îți poți închipui bucuria mea. Verific tot ce am lucrat cu B[eldiceanu].

Ănel dragă, iată ce vești îți pot da despre mine, dar tu ce-mi vei spune? Ce faci? Cum îți merge advocatura? Cu ce te ocupi acuma, ce studii faci? Te-ai înfundat acolo în Folticenii ceia și ai dispărut ca un pește sub apă; nu-ți mai știe nime de știre.

Îți urez ca anul 1892 să nu te mai lese flecău, «Singurimea» să nu fie tot aceea¹¹⁷ ca până acuma. Multă sănătate, bucurie și izbîndă la toate.

Al tău vechi prieten,

Lipscanul E. Gruber

¹¹⁷ Aluzie la una dintre poeziile lui Artur Gorovei („Singur, singur, veșnic singur...”).
<https://biblioteca-digitala.ro>

36.

Leipzig, 12 februar 1892

Ănel dragă, nu ți-am putut răspunde. Sînt foarte ocupat cu învățatul și lucratul la anatomie. Institutul se închide peste o lună și trebuie să mă grăbesc. Am căp[ăt]at acuma împreună cu un englez să prepar un cap. Poimîne ne mutăm de aici în Mendelssohnstrasse 5.I. Deci acolo adresează-mi de acuma scrisorile. Ce mai e cu politica [?] Primesc „Democrația socială” de la Ploești¹¹⁸. Îți mulțumesc pentru vis și presentimente. Le-am pus la dosarele mele. Te rog nu mă uita și mai dă-mi și alte observații, *cum și să-mi scrii cît se poate mai mult*. Ce faci cu învățătorii, ce cu revista? Să colaborez? Dar dacă n-am nemica aci – să-mi stea numai numele pe copertă mi-ar fi rușine. Acuma am f[oaarte] mult de lucrat. Cum voi avea timp, îți voi scrie o scrisoare, dar tu poți să-mi răspunzi până atunce. Mendoza¹¹⁹ în cartea lui îmi citează observația și mă numește le Dr Grüber de Jassy. Am ajuns medic fără știrea mea.

Dorindu-ți *ceea ce-ți lipsește*, te sărută al tău vechi amic,

E.

C. p. Adresa: D[omnu]lui Artur Gorovei / Judecător de Ocol / ~~Broșteni (Suceava)~~ / Rumaenien. Indicația „Broșteni (Suceava)” fiind anulată, sub numele țării a fost scris Folticeni. Ștampile poștale: LEIPZIG 13.2.92; BROȘTENI 18 FEB 92; FALTICENI 20 FEB 92; FALTICENI 17 FEB 92 (poate în urma trecerii pe la Fălticeni?!).

37.

29 martie 1892, Leipzig

Iubite Gorovei,

Veți fi tot așteptînd răspuns de la mine și am întîrziat atîta. Am fost f[oaarte] ocupat, aveam de răspuns la o mulțime și de scris niște studii de audiție. Am primit revista ta¹²⁰. Bun început și să o rădici cît se poate de

¹¹⁸ A apărut doar în 1892, avînd ca director pe Al.G. Radovici și ca prim-redactor pe Anton Bacalbașa.

¹¹⁹ François Ferdinand Dominique Suarez de Mendoza (1852-1918), medic francez (născut în Porto Rico!), oftalmolog și ORL-ist. În lucrarea sa *L'audition colorée. Études sur les fausses sensations secondaires physiologiques et particulièrement sur les pseudo-sensations de couleurs associées aux perceptions objectives des sons*, Paris, Octave Doin, Éditeur, 1890, prezintă (p. 94-95) și „Observation du Dr Gruber, 1889”.

¹²⁰ „Șezătoarea” a apărut la 1 martie (st. v.) 1892. Scrisoarea lui Gruber este datată în stilul cel nou, folosit în Germania.

sus! Îți voi face câteva observații. Mai întâi ortografia să fie una, apoi pentru unele părți cred că ar trebui scrise în dialect și deci să te servești de o transcripție oarecare. Cred că trebuie să pui cea mai mare însemnătate pe acest lucru. Apoi trebuie să faci note la cuvintele necunoscute nouă, bună oară: *bobovnic*, *merean*, *papagală*, *bobușlui*, *priloage*, *slăbie* etc. ... Trebuie de indicat dacă poezia cutare e variantă și unde se mai găsește. Eu aș avea o poveste să-ți dau, dar n-o am la mine. Acuma iată ce trebuie să faci: să trimiteți aci două numere la următoarele adrese: Herrn Professor Dr Franz von Settegast, Elslerstrasse 39.II Leipzig; Herrn Dr Weigand¹²¹, Docent an der Universität Leipzig, Weststrasse 54.III. Acesta din urmă s-a ocupat de macedoneni și va face un curs despre limba română semestrul acesta la Universitate; celalalt face dări de seamă în *Centralblatt*, și voi vorbi să-ți facă una. Informează-te de mai apare: „Mélusine”¹²² și ia-o ca model. Am văzut-o laudînd-o mult „Romania”¹²³. Trimite și la „Romania”. Să-ți recomand ceva. Larousse are, în dicționarul său cel mare, un articol *Folk-lore* și se vinde și aparte numai articolul respectiv, costă 25 bani. E un articol de 140 linii. Adresează-te la Librairie Larousse, 15, 17, 19 rue Montparnasse, Paris. Aceste indicații le iau din „Revue encyclopédique”¹²⁴, din *Correspondență*. Poți utiliza. Există și o „Revue des traditions populaires”¹²⁵, dar nu pot să-ți dau nici o indicație. Cată și pune mîna pe ceva de la Didia.

¹²¹ Gustav Weigand (1860-1930), lingvist german, profesor la Universitatea din Leipzig, unde a fondat un *Institut für rumänische Sprache*. A fost un mare prețuitor al „Șezătoarei”, introdusă în seminarul său drept carte de citire. Prietenia și corespondența cu Artur Gorovei au continuat și peste Marele Război, până aproape de moartea sa; cf. *Scrisori către Artur Gorovei*, cit. (*supra*, nota 2), p. 503-526.

¹²² „Mélusine. Recueil de mythologie, littérature populaire, traditions & usage”, publicație întemeiată de etnologii francezi Henri Gaidoz (1842-1932) și Eugène Rolland (1846-1909); a apărut din 1877 până în 1912, dar fără periodicitate regulată.

¹²³ „Romania”, cf. *supra*, nota 82.

¹²⁴ „Revue encyclopédique ou analyse raisonnée des productions les plus remarquables dans la littérature, les sciences et les arts”, fondată de Marc-Antoine Jullien (1775-1848), a apărut între 1819 și 1835; după o modificare de titlu („Nouvelle Revue encyclopédique”), a reapărut în 1880 sub vechiul titlu („Revue encyclopédique”).

¹²⁵ „Revue des traditions populaires” a apărut din 1886 până în 1919, editată de *Société des traditions populaires*; ambele au fost fondate de Paul Sébillot (1843-1918), folclorist și etnograf francez, scriitor și pictor. Urmînd îndemnul lui Gruber, Gorovei a trimis revista „Șezătoria”, astfel încât, chiar din 1892, a început nu numai schimbul cu revista franceză, la care a devenit un colaborator statornic, dar și corespondența cu Paul Sébillot, iar în 1893 a fost ales *membru titular* al Societății – cf. *Scrisori către Artur Gorovei*, cit., p. 489-498.

Ești pesimist și te tînguiești de viața ta. E în adevăr o stare f[oarte] deprimătoare, dar nu te lăsa gîndurilor, lucrează înainte. În activitate și în lucru găsești fericirea – și nu te descuraja, nici știi cînd dorita stea a fericirii și mulțumirii va lumina deasupra ta! Să nu crezi că-ți va merge totdeauna așa. Deja ai învins o sumă de greutăți; le vei învinge și pe cestelalte – și vei ajunge și tu la un liman înflorit!

Volumul nostru de versuri așteaptă să avem parale de prisos pentru a-l publica, și acei ce au a-mi da parale nu se gîndesc deloc la aceasta; acei ce au a lua îmi scriu și aci; deși aproape i-am sfârșit. Gîndesc să dăm pentru revista lui Gherea. Dar până acuma nimeni nu s-a adresat la noi.

Încolo, audițiunea colorată mă absoarbe. Adun neconținut studii, deși cu mare greutate.

Pe aci s-au arătat primăvara, au fost cîteva zile f[oarte] frumoase, ieri a tunat și a fulgerat, a plouat, azi însă ninge.

De ce nu urmărești între colaboratorii tăi și halucinațiile veridice sau telepatice [?] Moare cutare și cutare îl vede sau îl visează. A apărut în franțuzește acum o carte: *Les hallucinations télépathiques*, tradusă din englezește de Marillier¹²⁶, în vederea viitorului congres de la Londra. Ele nu ar avea atît o valoare științifică, cît folkloristă; dar despre stahii, despre ucigă-l toaca, Skaraoski etc., lucruri cari nu prea sînt adunate. Ar fi un capitol nou pentru revista ta.

Eu mai am vacanție pînă la 15 aprilie, apoi iar încep. Te rog scrie-mi ce mai faci, ce mai gîndești, cum ți-a fost primită revista. Ce-ai mai auzit de prietenii noștri.

Te îmbrățișază vechiul prieten,
Eduard

38.

Leipzig, 9 iunie¹²⁷ 1892
Mendelssohnstrasse 5.I

Iubite Gorovei,
Nu-ți poți închipui ce bucurie mi-a făcut scrisoarea ta de

¹²⁶ *Les hallucinations télépathiques*, par MM. Gurney, Myers & Podmore, traduit et abrégé des «Phantasms of the Living» par L. Marillier, Maître de conférences à l'École des Hautes Études, avec une préface de M.Ch. Richet, Félix Alcan Éditeur, Paris, 1891. Léon Marillier (1862-1901), filosof francez pasionat de psihologie, a întemeiat în 1885 Societatea de psihologie fiziologică.

¹²⁷ Inițial *aprilie*, tăiat cu o linie.

ieri¹²⁸, văzînd succesul strălucit ce-l ai cu revista. Aceasta e un element moral foarte încurajator pentru tine și-ți va ridica foarte mult și încrederea, și stăruința. Dar trebuie să tinzi neconținut să-ți îmbunătățești revista și să o poți pune alături cu publicațiunile de această natură din străinătate. Îmi pare foarte bine că ți-ai agonisit „Mélusine” și „Revue des traditions populaires”. Cred că n-ar fi rău în fiecare număr să dai cuprinsul acestor reviste și cu un scurt rezumat de fiecare articol – așa cum se face în „Revue philosophique” despre articolele cuprinse în alte reviste. De asemenea ar fi foarte bine să anunți o rubrică de publicațiunile folkloriste străine. Știu că pentru aceasta ar trebui să capeți însuși publicațiunile; dar tu văzînd lucrările anunțate în cele 2 reviste ce capeți, precum poate și în „Romania” dacă îți este la îndemînă, ai putea scrie autorilor să ți le trimeată. Ai putea astfel ținea publicul român la curent cu ceea ce se lucrează pe acest tărîm în străinătate. Cred că mai târziu ar fi bine să faci chiar o rubrică de dări de seamă de lucrările străine. Pentru moment, socot chiar că ai putea tipări o foaie volantă în franțuzește, în care să arăți scopul revistei tale: *adunarea literaturii populare romîne, pentru a putea pune la dispozițiunea savanților străini un material sigur și curat*. Socot că acest tertip ar avea mult răsunset în străinătate – și dacă tu vei avea acest răsunset – pe care să nu te rușinezi a-l exploata – îți vei asigura atunce și în țara românească o frumoasă pozițiune! Gîndește-te și tu și nu te da înapoi. Ai pus mîna pe o chestie însemnată, exploateaz-o, dar în mod cît se poate de inteligent.

Eu voi căuta să determin pe Weigand să-ți facă o dare de seamă în „Literarisches Centralblatt”; de asemenea, voi vedea de nu voi putea căpăta ceva din materialul lui macedo-romîn. Până la una alta, poți anunța aceste două lucrări ale lui: *Die Sprache der Olympto-Walachen nebst einer Einleitung über Land und Leute*, von Dr. Gustav Weigand, 8°, VIII, 142. Seiten, 1888, Preis M. 3; *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, von Dr. Gustav Weigand, Privat-Docent an der Universität Leipzig. Mit vier Lichtdruckbildern, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1892.

Cred că trebuie să faci o împărțire sistematică a întregului material ce publici, bunăoară povești, tradițiuni, medicină populară,

¹²⁸ Primită la 8 iunie (st. n.), aceasta trebuie să fie scrisoarea lui Artur Gorovei din 24 mai st. v. / 5 iunie st. n., publicată de Augustin Z.N. Pop, Mărturia *documentelor de la vechile tiparnițe românești la Nicolae Labiș*, cit. (*supra*, nota 20), p. 141-143.

astronomie populară etc., în care trebuie să cuprinzi tot terenul literaturii populare. Aceasta poate pentru anul [al] II-lea.

Mai întâi de toate, un lucru doresc să văd la tine, și cel mai însemnat și mai prețios mai cu seamă pentru străini, o *ortografie a limbii literare* și o *ortografie de transcripțiune a sunetelor populare*. Weigand ca străin m-a pus să-i citesc poeziile publicate și și-a însemnat fiecare sunet cum îl pronunțam, pentru că din publicațiunea ta nu putea să vadă nimic. Mai cu seamă o ortografie a transcripțiunii populare e cel mai însemnat lucru, numai astfel te vor putea urmări străinii ce se interesează de limba română. Cred că pentru moment ai putea introduce transcripțiunile ce ți s-ar părea bune, bunăoară: *dzîc* pop[ular] mold[oveneste], în care se aude un *d* pe care ai putea să-l scrii cu petit alături cu gar[a]mond sau cicero. Ai putea introduce pe *û* care l-am propus eu, bunăoară ochi^u sau mai bine pentru transcripția pop[ulară] să scrii pe această o optime de *u* cu *u* petit alături cu gar[a]mond – și ai putea arăta numai într-o notă prizărită că de acum vei însemna acest sunet prin acest semn. Pe nesimțite ai putea introduce toată sistemul de transcripțiune populară și la sfârșit ai putea da un studiu în care să arăți metoda ta de transcripțiune. Și atunci ai făcut ceva, să dai străinilor un material credincios al limbii populare române.

În privința ortografiei limbii literare, cred că principiul trebuie să fie acesta: *să fie apropiată de ortografia transcripțiunii populare în marginile permise de tradițiunea literară și ortografică*. Așadar, de ce scrii ca Tiktin prescurtat *era, este* etc, și nu *îera, îeste* etc., *băet* și nu *băet* și altele. De asemenea, îți atrag atențiunea să nu faci confuzie între ortografia limbii literare și ortografia transcripțiunii. Aceste sînt puncte foarte însemnate pentru revista ta și asupra căroră îți atrag atențiunea. Nu te grăbi însă să introduci nemică pînă nu vei fi deplin convins, pentru ca să nu ai nevoie să rectifici după aceea. Pentru transcripțiune, procură-ți tot ceea ce s-a scris în „Contemporanul” în această privință, cartea lui Jipescu, *Țăranul român*¹²⁹, cum și ceea ce a scris Hîjdău, dar unde nu-ți pot spune. Trebuie să te informezi. Asemenea are și Someșanul din Transilvania o carte în limbă populară, dar nu pot să-ți spun nimic mai mult. Mi-ar părea foarte bine să ne întîlnim și să discutăm cît mai pe larg asupra acestei chestiuni.

¹²⁹ Gligore M. Jipescu, *Opincaru. Cum îeste și cumî tribuie să hiie săteanu. Scriere 'n limba țăranului muntăneu*, București, Tipografia Alessandru A. Grecescu, 1881.

Acuma altceva. Vreau să te pun în schimb cu „Revue des patois gallo-romans”, redacta[tă] de fostul meu coleg de la Hautes Études, abatele Rousselot¹³⁰, profesor la Universitatea catolică din Paris. Îți trimet o scrisoare către dînsul pe care să i-o trimeți tu, și sigur cred că vei căpăta în schimb revista. Dar este un cal de bătaie foarte însemnat pentru revista ta: sînt studiile și aparatele lui popa Rousselot, despre care trebuie să faci numaidecît dare de seamă în revistă. În acest scop îți recomand o broșură a lui: *La méthode graphique appliqué à le recherche des transformations inconscientes du langage*, extrasă din *Com[p]te-rendu du Congrès scientifique international des catholiques tenu à Paris du 1 au 6 août avril*¹³¹ 1891 Paris. Alphonse Picard éditeur. Această carte costă 20 fr[anci], dar n-ai nevoie să ți-o procuri, căci cred că vei căpăta broșura, iar aparatele perfecționate de dînsul sînt descrise în „Revue des patois gallo-romans”, fascicula 14 și 15. S-ar putea mai tîrziu să începi singur tu cercetări cu aceste aparate, la care m-aș asocia și eu și atunci am putea avea o icoană fidelă, științifică, a rostirii populare.

Eu aș vrea singur mai tîrziu să-ți aduc un contingent la revista ta: *psihologia populară*, despre care face aci unul un curs, dar pe care nu-l pot urma. Dar deocamdată trebuie să-mi mîntui studiile, să învăț pe Wundt sub toate fețele și să-mi trec doctoratul. De asemenea, aș dori ca în revista ta să se facă și puțină ethnologie și puțină antropologie. Cît de important ar fi să se publice fotografii de diferite tipuri românești din diferite localități. Costum, port național, ustensile etc.... ar găsi un loc foarte nimerit de asemenea.

Acum să-ți mai dau cîteva adrese a cîtorva străini ce se îndeletnicesc de limba romînă: *Adolf Mussafia*¹³², Professor an der Universität in Wien; *Wilhelm Meyer-Lübke*¹³³, Professor der romanischen Sprachen, Wien. Îl cunosc personal de la Paris, e foarte inteligent și f[oaarte] erudit; înțelege bine românește și a făcut dări de seamă de lucrări românești. Poți să-i scrii o scrisoare și să-i spui că eu

¹³⁰ Abatele Jean-Pierre Rousselot (1846-1924), fonetician și dialectologist, profesor la École des Carmes. Împreună cu profesorul Jules Gilléron, de la École des Hautes Études, a fondat „Revue des patois gallo-romans” (Paris, 1887-1892).

¹³¹ Acest al doilea *Congrès scientifique international des catholiques* a avut loc în aprilie 1891. Menționarea lunii *august* se datorează, desigur, neatenției.

¹³² Adolf Mussafia (1835-1905), romanist austriac, originar din Dalmația.

¹³³ Wilhelm Meyer-Lübke (1861-1936), romanist (unul dintre cei mai însemnați ai vremii), profesor de filologie romanică la Viena și Bonn.

ți-am dat adresa lui. La toți aceștia va trebui sigur să le spui că le trimiți revista gratis; Mr *Joseph Monnier*, ancien élève de l'École des langues orientales, attaché à la Bibliothèque Nationale, 58, Rue de Richelieu, Paris. Acesta e un provençal pe care l-am cunoscut la Paris și care înțelege și citește foarte bine românește. Și acestuia poți să-i scrii o scrisoare, e foarte prețios pentru că e atașat la Biblioteca Națională și vei avea nevoie poate de ceva de acolo. Am să-i scriu eu însumi lui Monnier cât de curând; *Arthur Piaget*¹³⁴, Professeur agrégé à l'Académie de Neufchatel¹³⁵ (Suisse), fost coleg cu mine la Hautes Études și care se interesa de limba română; lui Gaster, la Londra, mare rabin. Dar cere adresa la M. Sch[w]artzfeld; *A. Tobler*, Professor der romanischen Sprachen an der Universität Berlin. Mi se pare că aceasta ți-am dat-o. Trimite *Societății România Jună* de la Viena. Mai am a-ți recomanda: *La société liégeoise de littérature wallonne* la Liège, societate specială de folclor, despre care vei găsi o dare de seamă în „Revue des langues romanes” 1889. Se află la Universitate la Iași.

În numărul 3, dai o mulțime de rostiri a cuvîntului *picior*, p. 58. Cred că ar fi bine să faci un fel de geografie a acestor rostiri cu o hartă. Chiar asupra acestui subject are Lateș niște observații pe care mi le-a cetit. Adresează-te lui, să ți le dea spre publicare. Apoi cu notele și observațiile trebuie să fii mult mai scrupulos.

Adresează-te pentru colaborare lui Delavrancea¹³⁶, Vlahuță, Gherea, Didia, Alexandrescu etc.

Cu acestea îmi sfîrșesc scrisoarea mea abundentă în observații.

Ți-ai procurat articolul *Folklore* din Larousse?

20 iuni[e] 1892

Iată cîte zile au trecut – și n-am putut continua scrisoarea. Sînt foarte ocupat mai toată ziua – așa că seara sînt obosit. Îți voi scrie f[oarte] puțin acum. Pe vară rămînem la Leipzig în așteptarea unui moștenitor. Ne-am închiriat ieri o căsuță f[oarte] nostimă într-o pozițiune f[oarte] frumoasă, numai între grădini, la Sophienplatz N° 8. Acolo e partea cea mai înaltă a Lipscai. Vom închiria mobile și ne vom

¹³⁴ Arthur Piaget (1865-1952), istoric și filolog elvețian, profesor de limbi și literaturi romanice la Universitatea din Neuchâtel. Este tatăl lui Jean Piaget (1896-1980), psiholog, epistemolog, profesor la universități din Elveția și Franța.

¹³⁵ Corect: Neuchâtel.

¹³⁶ Gruber scrie *De la Vrancea*.

face gospodăria singuri. Cumnatul și cumnata mea¹³⁷ au să meargă la băi și vor veni și pe la noi.

Cursurile sînt foarte interesante acuma. Profesorii aceștia sînt autorități și creatori în știința lor: Ludwig¹³⁸, Wundt, Hiss¹³⁹, Leuckart¹⁴⁰, Wiedemann. În vacanție voi învăța materiile deja făcute, pregătindu-mă pentru doctorat.

Tu nu te da lenei și răspunde-mi ce faci – la toate punctele de mai sus și mai ales când vii la Viena¹⁴¹ și în ce scop? Acum închei scrisoarea sărutîndu-te dulce.

Vechiul tău amic,

Eduard

[P. S.] În momentul de a închide scrisoarea am primit N° 4. Merge tot mai bine. Povestea¹⁴² bună și frumoasă. Sărutări.

Adresa: M^r M^r l'abbé Rousselot, professeur à l'Université Catholique de Paris, Rue de Vaugirard.

Scrisoarea are nu mai puțin de **zece pagini** (format mic, de corespondență)!

39.

Leipzig, 3 iulie 1892

Iubite Gorovei,

Ți-am scris o scrisoare lungă, la care încă nu mi-ai răspuns. Am a-ți face o rugăminte. Tu trebuie să primești jurnalele din țară; trimite-mi dacă poți jurnalele în care Vlăhuță, Delavrancea și

¹³⁷ Sora Virginiei Gruber, Valeria (1866-1929), tocmai se căsătorise cu avocatul N. Nanu. A divorțat de acesta după câțiva ani, recăsătorindu-se cu Mihai Sturdza, fiu legitimat al beizadelei Grigore M. Sturdza („Beizadea vițel”).

¹³⁸ Carl Friedrich Wilhelm Ludwig (1816-1895), fiziolog, profesor de anatomie comparată la Universitatea din Leipzig.

¹³⁹ Wilhelm His (1831-1904), elvețian de origine, specialist în anatomie și fiziologie, profesor de anatomie umană la Universitatea din Leipzig, decan al Facultății de Medicină și rector.

¹⁴⁰ Rudolf Leuckart (1822-1898), profesor de zoologie la Universitatea din Leipzig, specialist în medicină umană și zoologie, fondatorul parazitologiei.

¹⁴¹ În scrisoarea din 24 mai (5 iunie) 1892, Artur Gorovei comunicase lui Gruber: „Am trebuință să mă duc la Viena peste o lună sau două” (Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 142). Proiectul nu s-a îndeplinit, nici atunci, nici mai târziu: Gorovei n-a ajuns niciodată la Viena!

¹⁴² *Fata jitarului* (poveste), „Culeasă și scrisă de C. Teodorescu” din satul Drăgănești (Suceava), în „Șezătoarea”, I, 1892, 4 (1 iunie), p. 97-103.

Caragiale atacă pe Maiorescu. Caragiale s-a servit și de discursul meu la Eminescu. De asemenea dacă ai numărul în care e vorba de discursurile rostite la înmormântarea lui Cobălcescu¹⁴³ cum și de manifestația în potruva maghiarilor de la Iași. A vorbit și Didia. Dacă poți să mă ții în curent cu ce-i mai de seamă prin țară – m-ai îndatora. Mă oblig să-ți păstrez chiar numerile.

Apropo, cînd vii la Viena și cît ai să stai? Eu am să te pot primi la mine, căci am închiriat o căsuță cu 3 odăi și mobile și în care mă aranjez gospodărește. De asemenea spune-mi cînd vii – oare n-ai putea să o aduci tu pe Anica noastră de la Liteni, căci singură n-ar putea veni.

Weigand îți trimete multe complimente și dorește a face cunoștința ta. A fost decorat cu Bene Merenti.

Scotocesc revistele de folk-lor germane, ca să-ți dau adresele. Sînt multe, dar vreo 3 mai însemnate. Am să-ți dau o mulțime de detalii. Acuma sînt foarte ocupat – și am fost vreo cîteva zile indispus.

Grigori mi-a trimes conferența lui despre obiceiurile poporului, ce va apărea în „Arhivă”.

Ai scris la adresele date? Răspunde-mi ce mai faci și cît mai curînd. Sărutări,

Eduard

[P. S.] Noua mea adresă va fi:

Leipzig, Sophienplatz 8.II

Mă mut peste cîteva zile.

Ard să mai citesc ceva producții nouă romîne.

Povestea: *Fata jitarului* o are Weigand culeasă de la macedoneni.

Gorovei, n-ai putea tu face vreun chip să stai 1 ½ an la Leipzig să treci doctoratul [?] Ai avea multe avantaje cu Weigand și Settegast, presupunînd că ai face limbi romanice. Galino a trecut aci doctoratul după îndemnul meu. Cu 200 de franci și mai puțin chiar ai putea trăi.

?

Nu poți pune mîna pe vreo bursă de la comună [?] Pentru merite literare.

Ce zici de această idee?

¹⁴³ Geologul Grigore Cobălcescu a murit la 21 mai 1892.

Îți dau adresa lui Chernbach pentru „Șezătoarea”: 3, Rue Clotaire, Paris.

Praja¹⁴⁴: 50, rue des Écoles.

Interesează-te de jocurile florale pentru revistă¹⁴⁵.

40.

Leipzig 9 iulie 1892

Sophienplatz 8.II.1.

Iubite Gorovei,

Am fericirea a-ți anunța nașterea fetei noastre Evelina, întâmplată ieri. Nevasta mea e la Frauenklinik la Profesorul Zweifel. Și tocmai în acea zi m-am mutat aci în Sophienplatz, eram cu totul nepregătit. Dar sunt fericit că au mers toate bine.

Sărutări,

Eduard

C. p. Adresa: *D-Sale D^{lui} Artur Gorovei / Directorul „Șezătoarei” / Folticeni / Rumaenien*. Ștampile poștale: LEIPZIG 9 7; F[OLTICE]NI 11 JUL 92. Ambele ștampile sunt defectuos imprimate.

41.

Sophienplatz 8.II.1. 25 iulie [1892]

Iubite Gorovei,

Chiar azi, fără a primi carta ta, gîndeam să-ți scriu. Mă iartă că nu ți-am răspuns. A trebuit să cat de femeea mea și o mulțime de lucruri. Ieri am venit cu toții acasă de la Frauenklinik, unde Virginia a stat 18 zile. Iată cum stă lucrul. Aci e celebrul Tiersch¹⁴⁶ pentru asemenea operații și mai e și profesorul Hagen – dar nu știu dacă pe vacanție vor fi aci, căci toți profesorii se duc. În tot cazul, poți veni la Lipsca, te culc în odaia de primire și masa are să te ție f[oarte] ieften, relativ cu ce ar trebui să cheltuiești la restaurant, unde nu poți fără 3 mărci [adică] 3 fr. 75 minimum pe zi. Cumnatul și cumnata mea nu vin la noi în gazdă, ei vor sta la hotel, vin peste cîteva zile – dar eu plec

¹⁴⁴ Probabil viitorul profesor ieșean C.V. Praja.

¹⁴⁵ Acest adaos este pe prima pagină a scrisorii, deasupra datei. Între filele scrisorii se păstrează o tăietură dintr-un ziar românesc, despre *Serbările jocurilor florale de la Montpellier*.

¹⁴⁶ Probabil profesorul Karl Thiersch (1822-1895), medic chirurg.

la Londra la 30 iuli stil nou pentru Congres¹⁴⁷ și vin la 6 sau 7 august. Dacă vrei să vii în acest timp, vino la noi, te va primi nevasta mea și nu vei fi *genat* întru nemica. Răspunde.

Eduard

C. p. Adresa: *D[omnu]lui Artur Gorovei Directorul / „Șezătoarei” / Folticeni / Rumaenien*. Ștampile poștale: LEIPZIG 25.7.92; FOLTICENI 28 JUL 92 (data e rău imprimată).

42.

Leipzig, 29 iulie 1892

Iubite Gorovei,

Cînd vii într-acoace? Eu mîne la 11 oare plec la Londra, mă duc pe la Ostende 4 ceasuri pe apă până la Douvres, în total 22 de oare. La 1 august se deschide Congresul și ține 4 zile. În ziua de 4 sau 5 plec înapoi, așa că la 6 să fii la Leipzig. Ar fi foarte bine dacă tu ai nemeri-o pe la 7, căci nevasta mea încă nu e pe deplin restabilită și în lipsa mea i-ar fi greu să caute de un musafir. Acuma chiar ea nu se ocupă de nemic – eu văd de toate. Îi trebuie încă pază o bucată de vreme. De altfel, cred că chiar n-ai să poți pleca chiar îndată. Și în tot cazul tu nu te superi că eu sînt sincer cu tine. Deci întorcîndu-mă de la Londra, vin să te aștept la gară. Tu scrie-mi imediat, ca să găsesc scrisoarea cînd voi veni.

Nu uita să aduci „Contemp[oranul]” cu ceea ce interesează relativ la ortografie etc....

Complimente de la nevasta mea.

Al tău,

E. Gruber

43.

Leipzig, 6 august 1892
Sophienplatz 8.II.1.

Iubite Gorovei,

Am venit de la Londra. Am avut un succes f[oaarte] mare – nici nu mă așteptam chiar la atîta. Cînd vii, că te aștept. Acum te pot primi eu. Răspunde. Cumnatul și cumnata mea vin mai tîrziu.

¹⁴⁷ Cel de-al doilea Congres de psihologie fiziologică (Londra, august 1892), care și-a luat numele de *Congres internațional de psihologie experimentală*.

Sărutări,
Eduard

C. p. Adresa: *D[omnu]lui Artur Gorovei / Directorul „Șezătoarei” / Folticeni / Rumaenien. Ștampile poștale: LEIPZIG 6 8 92; FOLTICENI (data nu s-a imprimat).*

44.

Leipzig, 20 august [18]92
Sophienplatz 8.II.1.

Iubite Gorovei,

O impresie din cele mai penibile mi-a produs știrea pe care mi-ai dat-o – n-ar mai fi fost niciodată să fie! Doresc cea mai grabnică și deplină revenire și însănătoșire! Cred că așa are să fie, după cum înțeleg că au fost mersul bolii. Neconținut eram preocupat de aceasta... Te rog să-mi dai știri. M-aș adresa să scriu cuiva din familie – dar mă tem să nu le fac rău cu scrisoarea mea. Mai bine tac și aștept vestea însănătoșirii.

Te-am tot așteptat. Cum am sosit de la Londra ți-am scris o carte postală. De veneai în timpul când eu am lipsit de acasă, ar fi fost foarte greu pentru nevasta mea. Ea n-a putut căuta nemica de gospodărie. Am adus pe Wärterina¹⁴⁸ de la Frauenklinik de a stat cu ea, cum și D^{ra} Hedwig Schneidewind, foastele noastre gazde. Era întâia despărțire și mai ales Virginia era încă slabă... dar de ce n-ai venit după 6 august?

Nu-ți pot înșira multe de succesele mele de la Londra. Am fost strălucit. Am fost felicitat de cei mai iluștri psihologi engleji, franceji, germani etc... O mulțime au făcut cunoștințe cu mine. Am fost unul din cei mai aplaudați. Să-ți spun cât îmi pare de bine – nu pot! Văd că nu m-am înșelat întru nemica când am început aceste studii, am văzut de la început clar importanța lor cea mare... În sfârșit, Congresul de la Londra a consfințit munca mea de 4 ani de zile. Vor apărea dări de seamă prin revistele filosof[ice] engleze, germane, franceze. Comunicația mea va apărea în analele Congresului. Azi am primit o scrisoare de la Myers¹⁴⁹, unul din cei mai iluștri, secretar al congresului. Îți transcriu sfârșitul.

¹⁴⁸ Lectură nesigură.

¹⁴⁹ Frederic William Henry Myers (1843-1901), poet britanic, psiholog și parapsiholog, autorul lucrării despre halucinațiile telepatice (cf. *supra*, nota 124).

«J'espère que vous avez trouvé Mme Gruber bien portante. Je vous prie respectueusement d'assurer cette dame que votre voyage valait bien la peine, si nous en jugeons par le plaisir et l'intérêt scientifique que nous avons éprouvé à vous voir et à vous entendre».

Vezi, am și eu cu ce să mă fălesc! Am fost felicitat de marele Bain¹⁵⁰ și de savantul Galton¹⁵¹ (un fel de om din familia Darwinilor). Galton a vorbit după mine și a adus fapte care ilustrează părerile mele... Ține-te, iubite Gorovei. Nu-ți spun mai mult că amețești. Probabil că cele mai multe părți din lucrarea mea le voi publica în reviste engleze. A apărut o dare de seamă în „Times” și azi am văzut că „L'Indépendance roumaine” mă tratează de «le savant professeur de Iassy»! Sînt răzbunat acuma de toți gogomanii, idioții și invidioșii – cari mi s-au pus în cale!

Am început o întinsă corespondență pentru audiție – vreau să fac o nouă cercetare asupra tuturor care au fost observați și sînt în viață. Încercare f[oaarte] grea, dar am mulți cunoscuți și amici la dispozițiune.

Scrie-mi lung, cît de mult, ce faci.

Te sărut,

E. Gruber

45.

Hotel Bad Ottenstein

^{b)}Schwarzenberg ⁱ⁾Erzgebirge
Sachsen

11 septembrie 1892

Iubite Gorovei,

Am primit scrisoarea ta aci, în Schwarzenberg, unde ne-am refugiat de la Leipzig. E în munți și nu tocmai nalt, aproape 500 metri. E f[oaarte] frumos; e numit Schwarzenberg-ul «perla Erzgebirg-ilor». Păduri de brazi, aer curat, apă bună și liniște sînt bunuri ce nu se pot avea într-un oraș mare – și mai ales în Leipzig. Gîndim să stăm până pe la 12 octombrie. Nu lucrez decît pentru audiție. Am trimes un resumat al

¹⁵⁰ Alexander Bain (1818-1903), filosof și psiholog scoțian, cu preocupări diverse, până la logică și literatură. A fost profesor la Universitatea din Aberdeen.

¹⁵¹ Francis Galton (1822-1911), savant britanic cu preocupări foarte variate, de la antropologie la meteorologie și geografie (tipul *polimat*). A fost, în adevăr, înrudit cu Charles Darwin.

comunicației mele lui Sidgwick¹⁵², președintele Congresului. Rezumatul va apărea în *Raportul Congresului*. Când va apărea ți-l voi trimite.

Comunicația mea pe larg e vorba să apară într-o broșură la Londra cu tabele ce să conție chromatismele și cu o prefață a lui F.W.H. Myers, secretarul Congresului.

În privința halucinației hipnagogice a Icsulesei (X de genul feminin), iată ce gîndesc. Nu e atît o halucinație hipnagogică, formată din elemente de mult devenite inconsciente, ci e o *reminiscentă inconștientă* de vreo cîteva zile în urmă, cel mult o săptămînă. Asemenea fenomene sînt foarte dese; și nu e nevoie ca numaidecît să fie ceva important, ci adese acel ceva e foarte lipsit de importanță. Pentru a-ți explica mecanismul, îți voi cita 2 cazuri exagerate: o femeie slujise multă vreme la un învățat ebraist, pe care îl auzea cetind texturi ebraice, dar ea nu pricepea nimic. Această femeie s-a alienat, iar în perioada aceasta recita texturi ebraice cu cea mai mare exactitate. De asemenea, un casap alienat recita pe Racine, Corneille, pe care îi auzise la teatru. Pe o scară mult mai mică s-a petrecut aceasta cu Icsuleasa. Ea era sub impresia unor «supărări de familie, *destul de puternice*», prin urmare o stare care nu era cea normală a vieții fiziologice. Mi se pare că e asemănare de mecanism și diferență de grad. Oricum, însă, observațiunea e interesantă și o voi transcrie în notele mele psihologice, pentru că cred că e sinceră și bine observată.

Mi se pare că tot tu mi-ai mai comunicat o halucinație hipna[go]gică în care ai cetit o firmă rusească pe o stradă din Iași. Eu nu am avut halucinații hipnagogice în care să citesc ceva, dar am visat că am făcut poesii; mi-aduc aminte de un caz: am făcut o poezie franțuzească la care cele întâi două versuri erau alexandrine, urmai 6 versuri scurte și iar 2 alexandrine. Cuprinsul nu-l țin minte.

Cît despre «prix du mentor Ezbazec», îți citez un caz analog întîmplat mie, cînd mă duceam la Londra. Adormeam în tren și am avut o halucinație: am văzut 2 sîrbi îmbrăcați în port sîrbesc și am auzit pronunțîndu-se, și repetîndu-se chiar, cuvîntul: *nel exterfera*. Ce-o fi acest *nel exterfera* nu știu. Și pentru aceste lucruri se găsesc analogii în viața cerebrală patologică: unii alienați și oamenii de geniu (Lombroso¹⁵³) *crează* cuvinte... Iată o frumoasă chestiune psihologică, unde s-ar putea

¹⁵² Henry Sidgwick (1838-1900), filosof britanic, economist și parapsiholog, profesor la Universitatea din Cambridge.

¹⁵³ Cesare Lombroso (1835-1909), psihiatru italian, profesor la Universitatea din Torino (medicină legală și psihiatrie). Cu el începe antropologia criminală, chiar dacă teoria sa despre criminalitatea înnăscută (tipul lombrosian) nu mai este acceptată.

face însemnate cercetări. Voi pune *Ezbazecul* tău lângă *nel exterfera* mea. Îți atrag atenția să notezi totdeauna când vei observa asemenea fapte.

Îți mulțumesc foarte mult de studiul psihologic ce vrei să-l faci asupra ta și pe care vrei să mi-l dăruiești mie. Dacă vei face aceasta cu toată conștiința, vei face o lucrare foarte de seamă. Să faci un caet în care să notezi toate faptele tale psihice, care te vor izbi, atît cele pe cari le cunoști, *cît și mai cu seamă acele ce nu le cunoști*; astfel: visuri, memorări, reminiscențe, halucinații hipnagogice, halucinații telepatice sau veridice, dacă ți se întâmplă, sau auzi de la altcineva, precum e visul ce mi-l comunică, presentimente, situații afective: descurajarea sufletească, amor, ură, ideal etc.... cînd le ai. Trebuie să faci o disecție anatomică foarte conștiincioasă, fără de milă și fără să tănuiești nemica a sufletului tău. Amiel¹⁵⁴ a devenit celebru numai prin memoriile ce le-a lăsat despre analiza sa sufletească. De vrei să faci aceasta, cu toată inima, te îndemn să-ți procuri pe Amiel – care te va costa 3 fr. 50. Studiază-l și te vei lumina foarte mult. Sînt foarte încîntat de această propunere ce faci; e un lucru foarte greu de executat – să notezi într-un moment cînd gustul poftă nu are – fapte psihice foarte fine, foarte eterice, f[oaarte] fluctuante... Ceea ce vrei tu să faci e f[oaarte] greu, cere o stăruință încăpățînată. Numai așa a putut Maury¹⁵⁵ face studiile lui, notîndu-și timp de 20 de ani visurile! Vei face tu aceasta? Și cu această ocazie dă-mi voie să te întreb un lucru ce mi-ai spus odată *pe furiș*, ca să văd cîtă stăruință ai: mi-ai spus că scrii niște memorii «pentru sine» despre tine și prietenii tăi: observații, psihologie, păreri etc. Mi-ai spus că scrii chiar pe Didia și Stavri. Te întreb acuma: ai mai continuat aceasta [?] Ar trebui să fie un volum deja... Dacă n-ai continuat, apoi cam grea speranță că te vei putea ținea de făgăduință. În asemenea lucru, de vrei cu adevăr să faci, trebuie să fii încăpățînat, aproape maniac... Vom vedea! În tot cazul, îți mulțumesc nespun pentru bunăvoința ce arăți. Dacă te hotărăști să faci *asta*, vei avea adese nevoie de multe lămuriri, scrie-mi mie, iar ceea ce eu nu voi ști, voi căuta să mă informez. Voi avea un isvor minunat de informațiuni pe psihologul Myers, care mi-a arătat cea mai mare bunăvoință. Înainte de a te apuca, gîndește-te mult, fă-ți un plan după care să urmezi și o țintă

¹⁵⁴ Henri-Frédéric Amiel – cf. *supra*, nota 49.

¹⁵⁵ Louis-Ferdinand-Alfred Maury (1817-1892), profesor la Collège de France, membru al Institutului, istoric, preocupat atît de istoria religiilor și de credințele și legende medievale, cît și de visuri; Gruber se referă la lucrarea sa *Le sommeil et les rêves*, Paris, Librairie Académique Didier et Cie, Libraires-Éditeurs, 1861 (după moda vremii, titlul este mult mai lung...).

oarecare. Să sperăm că va fi o lucrare de seamă. Tu știi că eu posed deja o colecțiune de diferite fapte psihice. Aice în străinătate atît tu, cît și Grigori mi-ați comunicat lucruri importante. Tot în acest sens mă voi adresa și lui Grigori, și lui Galino, care e un admirabil subiect. Apropo, aseară am primit vestea că nevasta lui a născut un băiet la Görbersdorf.

Visul ce-mi trimeți e f[oaarte] interesant. Dar ar trebui mult mai multe condițiuni de siguranța și veracitatea faptului. Ar trebui de citat persoanele anume, care pentru publicație nu se pune numele dacă nu dă voie persoana. Numele de asemenea rămîne un secret profesional. Așa se face la Societatea de cercetări psihice de la Londra și tot așa se face și în „Annales des Sciences psychiques” de la Paris, care este o adunare de asemenea fapte. Îți voi trimite poate de la Lepzig un număr pe care te voi ruga să-l trimeți mai departe lui Grigori la Galați. Trebuie să spui cum ai auzit visul povestindu-se, trebuie să ai și alți marturi etc....

Un lucru foarte interesant. Este un tărîm cu care tu, redactor al „Șezătorii”, trebuie să te ocupi: credința în visuri, preziceri, locuințele afurisite, Ucigă-l Crucea etc., cu alte cuvinte cum își tălmăcește poporul și ce crede despre halucinațiile telepatice, presentimente, «clairvoyance» etc.... Culege material în astă privință și publică. Această parte a folk-lorului a fost complet lăsată la o parte. Gîndește-te... Ți-aș putea trimete eu „Annales des Sciences psychiques” anul I, dar după ce-l vei fi cetit să mi-l trimeți, căci am nevoie. La Leipzig gîndesc să stau încă un an, ca să-mi iau doctoratul și să completez de ascultat toate cursurile lui Wund[t], Hiss, Ludwig și Leuckart. Gîndul meu după aceea e de a mă duce la Paris, pentru a-mi publica lucrarea.... Voi căuta să rămîn în străinătate cît se va putea mai mult.

Pe Weigand nu l-am văzut f[oaarte] de mult. Mi-a scris o carte de la Rauschenberg în Hessen. A murit o soră a lui. El se va însura cu fata unui critic muzical din Leipzig...

Cred că popa tot ți-a răspunde mai tîrziu, acum e vacanție și toată lumea e dusă.

M-am mirat f[oaarte] mult de ceea ce cred oamenii despre scrisoarea mînei voastre la Buimăceni... Oare nu e o aluzie de la *Buimăceni*?! Cred că n-ai să iai pe Buimăceni à chior¹⁵⁶!

Cu aceste, te sărut și fii om de treabă și-mi scrie mult și cît de curînd. Dă-mi relații de „Șezătoarea” și de ce e literar în țară. Când mă voi întoarce la Leipzig, îți voi procura adrese a revistelor de folk-lor.

¹⁵⁶ *Prendre à cœur* = a pune la inimă.

Al tău vechi amic,
E. Gruber

[P. S.] Pînă pe la 12 octomvr[ie] stăm aci. Adresa e în capul scrisorii.

46.

14 oct[omvrie] [18]92

Iubite Gorovei.

Ne-am întors de o săptămînă la Leipzig. Am tot așteptat o scrisoare de la tine, dar pare că e un făcut, toți m-au uitat, nu-mi mai scriu; îți spun drept, trebuie să fii român pentru a fi așa de îndolent și nepoliticos... Ca și ție, am scris și altor prieteni, vestindu-le nașterea fetei mele. Un număr destul de respectabil nu mi-a răspuns nici un cuvînt măcar... Nici măcar recea politeță n-o observă! Grigori și cu tine, numai, îmi scrieți... ceilalți sînt atît de ocupați, bieții oameni!...

Scrie-mi ce mai faci cu „Șezătoarea”. Cum merge? În ce dispoziție sufletească te afli? Ultima ta scrisoare a fost o decepție pentru mine. Ești în vacanție, te duci la aer curat, la odihnă și să vii descurajat, fără încredere în sine?... N-am mult loc aci, dar te-aș dojeni rău... Trebuie să lucrezi înainte și un moment să nu te descurajezi... Ce se face cu spiritismul meselor? Sînt f[oarte] curios să-mi dai detalii. Recomandă acestor dame să se aboneze la „Annales des sciences psychiques. Recueil d’observations et d’expériences”. Directeur M^r le Dr Dariex; a se adresa la Librăria Alcan, 108, B^d St Germain, Paris. Ai putea profita să vezi studiile psihologilor engleji și ai putea găsi cîteva subiecte bune. De ce nu-mi aduni observații de halucinații telepatice? Pentru moment, lucrez un chestionar al audiției colorate, nemțește. Vreau să întreprind o statistică aci în Leipzig cu diferiți artiști: personalul de la Gewandhaus, pictorii, actorii etc... Binet¹⁵⁷ a scris în „Revue des deux mondes” un studiu asupra audiției, foarte bine. Aștept să apară curînd și comunicația mea. Cunoști această credință populară: fiecare om are pe lume un *Gemen* care seamănă perfect cu el la față, la minte, la apucături

¹⁵⁷ Alfred Binet (1857-1911), psiholog și pedagog francez; împreună cu psihiatrul Théodore Simon (1873-1961), a stabilit testul care le poartă numele și prin care se va ajunge la celebrul IQ. În 1895 a ținut cursuri la Universitatea din București – cf. Marian Bejat, *Geneza psihologiei ca știință experimentală în România*, cit. (supra, nota 11), p. 182-197.

etc... Am niște observații f[oaarte] interesante. N-aș putea face o întrebare în revista ta în acest sens?

Respunde imediat ce faci.

Pupă,

Eduard

C. p. Adresa: *D^{lui} Artur Gorovei / Directorul „Șezătorii” / Folticeni / Rumaenien.* Ștampile poștale: LEIPZIG 14.10.92; FOLTICENI 17 OCT 92.

47.

[Leipzig, 18 noiembrie 1892¹⁵⁸]

Gorovei dragă, sînt bine, sănătos, dar peste măsură de ocupat. Am aflat o mulțime de lucruri: niște chestionare a[le] lui Fechner¹⁵⁹ din statistica de la 1879 și care nu sînt publicate. Am găsit un orb (devenit) cu audiție colorată f[oaarte] însemnat. Vreau să încep acuma statistica cu artiștii. Chestionarul meu complet e aproape gata. Apoi altă statistică vreau să fac a celor deja odată observați etc. Această statistică vreau să o fac cu Flournoy de la Geneva¹⁶⁰. Flournoy a găsit 371 indivizi cu audiție în Svițera. La Paris a fost mare gălăgie cu audiția. Binet a fost acuzat că ar fi *plagiat* pe Millet. De aci vreo 50 de articole prin jurnale... Și peste toate aceste lucrez în laboratorul lui Wundt lucrarea de doctorat: *Lumina specifică a colorilor*. Curînd scrisoare detaliată.

Al tău,

Eduard

[P. S.] Numărul din „Psihica” ți l-a trimes Galino de la Görbersdorf, eu i-am scris, tu trimite-l mai departe lui Grigori la Galați. Curînd vei primi comunicația mea de la Londra.

C. p. Adresa: *D[omnu]lui Artur Gorovei / Directorul „Șezătorii” / Folticeni / Rumaenien.* Ștampile poștale: LEIPZIG 18.11.92; FOLTICENI 21 [NOV] 92.

¹⁵⁸ Data din ștampila oficiului de expediție.

¹⁵⁹ Gustav Theodor Fechner (1801-1887), medic, psiholog, socotit între fondatorii psihologiei experimentale. A cercetat fenomenele de culoare și lumină, ceea ce explică interesul lui Eduard Gruber pentru opera sa.

¹⁶⁰ Théodore Flournoy (1854-1920), profesor de psihofiziologie la Universitatea din Geneva, era interesat și de fenomenele paranormale.

48.

15 dechemvrie 1892

Leipzig, Sophienplatz 8.II.1

Iubite Gorovei,

Așa îmi place! Acest ton mai cu curaj îmi convine mai bine decât scrisorile melancolice și desnădăjduite ce mi-ai scris în vacanție! Viața este o luptă neîntreruptă. Omul nu trebuie o minută să se descurajeze. Această asigurare a ta morală este lucrul de căpetenie. Găsești în tine o rezervă de forțe, cu care străbați mai departe. Dacă îți doresc ceva, ca un adevărat prieten, apoi doresc ca niciodată că nu-ți lipsească acest fond moral. Iată una din puținele condițiuni de fericire în condițiunile noastre sociale de azi. Așadar curaj și înainte.

Mă bucură f[oarte] mult partea morală a revistei tale. Cu această revistă tu nu ai pierdut și ai pozitiv șansa de a merge mai departe. Ca săpătorul de prețioase, ai dat peste o puternică vînă de aur; e greu să o curăți, să o desbări de amestecuri, dar urmărește-o înainte. Vezi singur cît de degrabă îți vine și aprețierea atât a străinătății, cît și în țară la tine. Virtutea cea mare este de a *persista*. Nu te lăsa înrîurit de vaccinatoarele influențe exterioare, totul e să *persisti* înainte.

Numărul ultim al „Sezătorii” mi se pare chiar f[oarte] bun; e de bunăseamă una din puținele noastre reviste de valoare. Îmi pare bine că te-ai pus în schimb cu așa reviste bune. Eu nu m-am mai întîlnit cu Weigand de cînd am venit. Șăd departe de el, eu sînt f[oarte] ocupat, iar el, pe lîngă ocupație, e și foarte amoretat. E logodit cu fiica unui critic musical de aci. Înțelegi prea bine că în așa condiții nu ne puturăm întîlni. Îți promit însă în această vacanție (peste 10 zile) să mă duc să-l asasinez pentru tine. Îți voi scrie rezultatul.

Didia, în adevăr, cu mai multe femei, scoate o revistă numai de femei. Ea s-a adresat Virginiei pentru colaborare. Virginia i-a trimes deja 4 poezii. Ieri i-am adresat o mulțime de păreri asupra acestei întreprinderi, urîndu-i tot succesul dorit. De asemenea și D^{na} Gîrbea a scris Virginiei rugînd-o să colaboreze la o revistă. Nu știu dacă e tot acea revistă sau alta. M-ar bucura mult dacă din toată această frămîntare ar ieși ceva de valoare pentru literatura noastră. Despre revista lui Gherea mi s-au ros urechile de cînd aud. Dar „Contemporanul” mai apare, ori a pierit pieirea ultimă?

Continuu mîne scrisoarea mai departe, e târziu și mi-i somn. Noapte bună!

*

Iartă-mă că atîta vreme nu ți-am răspuns. Adevărul e că am fost peste măsură de ocupat. Și anume.

Lucrez în laboratorul de psihologie experimentală o lucrare ce mi-a dat-o Wundt: *despre lumina specifică a colorilor*. Profesorul Hering¹⁶¹, fiziolog de la Praga, are o teorie asupra colorilor, care trece azi de cea mai bună, și Hering face ipoteza că fiecare culoare are o lumină a sa proprie, specifică, în afară de lumina pe care o răsfrînge. Această părere a susținut-o Hering în lucrările lui mai mult incidental, iar de curînd un elev al lui, Dr Hillebrandt¹⁶², a făcut o întreagă lucrare asupra acestei chestiuni, căreia Hering îi face o prefață. Chestiunea e f[oaarte] importantă pentru că e o chestiune generală pentru psihologia vederii. Dacă teoria e adevărată, trebuie să ne supunem atunci la o sumă de consecvențe psihologice. Wundt se îndoiește despre aceasta și vrea să se cerceteze chestiunea în laboratorul lui. De aceea a pus-o în programul lucrărilor și mi-a dat-o mie. Fac experiențe «mit rotirenden Schreiben», avec des disques rotatoires. Resultatele de pînă acum sînt contra ipotezei lui Hering. Probabil că acesta va fi rezultatul întregii lucrări. Această lucrare va constitui teza mea de doctorat. Deci trebuie să mă silesc să o fac cît se poate mai bine.

Pentru psih[ologia] experimentală, așa cum o înțelege Wundt, fizica și mai ales practica în laboratorul de fizică este indispensabilă. Cum ai să-ți dai seamă de lucrări de psihologie experimentală într-un laborator, fără a cunoaște adînc electricitatea, optica, acustica? La tot momentul ai aparate la care trebuie să lucrezi cu electricitatea. Pentru senzațiunile vizuale și sonore trebuie să cunoști optică și acustică. În cursul lui de psihologie ce face acum, Wundt face în aceste capitole optică și acustică. Deci am trebuit să las pentru moment alte chestiuni mai depărtate – anatomia și fiziologia sistemului nervos – și să mă dedau la fizică. M-am înscris la laboratorul de fizică, unde lucrez deocamdată optica. Afară de aceasta, pentru doctorat trebuie să dau examen de fizică. Iată-mă dar lucrînd fizică. Dacă se va întîmpla vreodată să am un laborator de psihologie experimentală, trebuie să fiu

¹⁶¹ Karl Ewald Konstantin Hering (1834-1918), fiziolog german, profesor la Universitatea din Leipzig și la Universitatea Carolină din Praga. A făcut cercetări privind perceperea culorilor și a spațiului.

¹⁶² Franz Hillebrand (1863-1926), filosof și psiholog austriac, elev al lui Hering la Praga; profesor de filozofie la Universitatea din Innsbruck, unde a întemeiat Institutul de psihologie experimentală.

în pozițiunea inginerului care cunoaște locomotiva în tot mecanismul ei, iar nu a fochistului care numai o conduce. Așadar, una la mână: pentru psihologie experimentală, fizica e neapărat necesară. Actualmintre, la Wiedemann¹⁶³ ascult lecțiuni f[oaarte] interesante despre electricitate, pe care ni le face experimentale. Îmi rămân două studii grele pentru a-mi face deplina mea pregătire psihologică. Întâi: anatomia și fiziologia sistemului nervos. Am lucrat o parte din anatomie, ca pregătire și am ascultat fiziologia nutrițiunii la Ludwig. Aceste părți nu le mai pot face aci la Leipzig, nu am chiar timpul material pentru aceasta. Le las, după cum dau cu gândul, pentru Paris. Pentru cât mai stau aci, mă dedau la psihologie experimentală și la psiho-fizică. Trebuie să cunosc precis toate metodele de cercetare. Un al doilea studiu ce-mi rămîne pentru a complecta cunoștințele necesare unui psiholog sînt ceva matematici: calculul diferențial, integral și al probabilităților. Va trebui să urmez niște cursuri. Dacă ajung să fac toate aceste, apoi voi avea o pregătire psihologică deplină. Psihologii tineri franceji – cunoscători în multă anatomie și fiziologie – cunosc prea puțin sau deloc psihologia experimentală, așa cum au întemeiat-o Fechner¹⁶⁴, Wundt, Helmholtz¹⁶⁵, Hering etc. Psihologii tineri germani și engleji formați la școala lui Wundt, afară de cîțiva, cunosc f[oaarte] puțin anatomia și fiziologia. Numai Münsterberg¹⁶⁶ (devenit deja ilustru; a fost chemat profesor în America) și Max Dessoir¹⁶⁷ au o preparație completă ca medici. Pentru a fi azi psiholog, se cere adînci cunoștinți de fiziologie, fizică și matematică. Și încetul cu încetul, cu răbdare, lucrez cât pot în această direcțiune. Desigur, regret f[oaarte] mult că mi-am pierdut timpul cu filologie slavă și romînă și n-am avut de la început scopul clar și cariera de făcut conștientă. Lucrurile, precum știi, au atîrnat f[oaarte] mult de împrejurări materiale. Dar îmi zic: tot mai bine tîrziu decît niciodată. Îmi zic: cu persistență, se poate să ajung!

¹⁶³ Gustav Heinrich Wiedemann (1826-1899), fizician german, profesor de fizică la Universitatea din Leipzig, recunoscut pentru experiențele sale în domeniul conductivității termice și al magnetismului.

¹⁶⁴ Gustav Theodor Fechner (1801-1887), psiholog și fizician german, profesor de fizică la Universitatea din Leipzig, considerat fondatorul psihologiei experimentale.

¹⁶⁵ Hermann Ludwig Ferdinand von Helmholtz (1821-1894), fizician german, medic și filosof, preocupat de percepția culorilor, a spațiului și a sunetului.

¹⁶⁶ Hugo Münsterberg (1863-1916), psiholog și filosof german, a devenit profesor la Universitatea Harvard din Boston și a rămas în S.U.A.

¹⁶⁷ Max Dessoir (Dessauer) (1864-1947), filosof și psiholog german, cu multiple preocupări științifice.

Pentru moment, dară, îmi am atențiunea mea fixată asupra cursului de psihologie experimentală a lui Wundt, asupra metodelor psiho-fizice (Külpe) și asupra cunoștințelor și practicei de fizică experimentală. Se înțelege că toate cursurile ce am ascultat pînă acuma: istoria filosofiei, logica, biologia etc. îmi sînt de mare folos. Sînt familiar în această atmosferă științifică și sînt bine familiar cu limba nemțească, care e o limbă grea. Acuma nu mai întîmpin dificultăți cînd cetesc lucrările speciale germane.

*

Vin la audițiunea mea colorată.

Întăiul capitol al lucrării mele are să fie: *istoria și critica tuturor observațiunilor până astăzi*. Ce greutate colosală de a aduna toată literatura. În țară n-aș fi putut-o face. Încă nu am totul, dar acuma foarte puțin îmi lipsește. Nimeni nu are indicațiunile ce le am eu, am peste 200, Mendoza citează 50, iar un american, Krohn¹⁶⁸, 80. Istoricul acesta va lămuri și mai bine audiția. Am deosebit 3 perioade distincte: perioada observațiunilor izolate: de la Sachs¹⁶⁹ (1812) până la Fechner (1879); perioada statisticilor de informație de la Fechner până la Congresul de psihologie 1889; perioada nouă, în care apar o sumă de lucrări. Ultima din acestea e statistica lui Flournoy în Svițera.

Alt capitol important are să fie: *Disociația în fenomenele de audiție colorată*. Am distins o audiție colorată, una figurată și alta luminată. Acestea pot fi disociate pe același individ sau pe indivizi deosebiți, se poate să aibă unul numai audiție figurată ori numai luminată. Mai mult, gîndesc că la același individ se poate disocia experimental prin sugestione un fenomen mai complex de acestea în altele mai simple. Totul se reduce la 3 elemente simple: lumină, culoare, formă.

Alt capitol tot de basă în aceste studii: vor fi *tipurile în audițiunea colorată*. Cunoști descoperirea lui Charcot¹⁷⁰ asupra tipurilor psihologice: vizual, auditiv, motor și complectată de psihologii franceji. Ei bine! Tot așa se pot stabili mai multe tipuri printre cei cu audițiunea colorată, tipuri a căror bază nu e *calitatea* senzațiunii, ci *intensitatea* senzațiunii de culoare (vizu[a]lă) numai. Unii indivizi au aceste fenomene într-un grad slab, alții

¹⁶⁸ William O[tt]erbein] Krohn (1868-1927), fiziolog și psiholog american, profesor de psihologie la University of Illinois din Champaign.

¹⁶⁹ Georg Tobias Ludwig Sachs (1786-1814), medic german, autorul unei dizertații (1812) în care a consemnat cel dintâi caz documentat de sinestezie (audiție colorată).

¹⁷⁰ Jean-Martin Charcot – cf. *supra*, nota 79.

le au foarte clare, iar alții într-un grad f[oaarte] înalt. Controlînd toate observațiile de până acuma, am făcut următoarea clasificare:

1. indivizi cari cînd aud un sunet *gîndesc* necesarminte și fatal la o culoare. Aceasta este o stare mentală aproape *pur intelectuală*, cel puțin elementul afectiv (sentimentul) nu-l pot ei da. Dacă ar voi să gîndească la altă culoare decît cea asociată, nu *pot*, sînt contraziși, au o impresiune penibilă. Elementele gîndite pot fi o *amintire*, o *idee* sau o *image*. Se pare că aceștia sînt cei mai răspîndiți auzitori de colori.

2. indivizi care au o *senzațiune* de culoare, prin urmare un grad mai puternic. Unii pot avea o simplă senzațiune. Pentru dînșii, starea mentală cînd aud un sunet e ca și cînd ar vedea culoarea respectivă asociată. Ori vor auzi e, ori vor vedea galbăn, e același lucru; au însă conștiința deplină a deosebirei de calitate a senzațiunii, nu se produce confusiune, după cum au susținut fără temei unii autori. Starea afectivă la dînșii e clară, ei *simțesc*, pot da un sentiment. Între indivizii ce au senzațiuni, pot fi mai multe grade: ai văzut o categorie; a doua categorie sînt acei cari *localizează* senzația în o anumită parte a corpului, de obicei în loburile frontale. Senzațiunea la aceștia e și mai clară și e vădit că aci e un element în plus. Aceștia ar fi *localizatorii*. Nussbaumer¹⁷¹, care a publicat o observație celebră, e în această categorie. Sînt alții cari nu localizează, ci *exteriorizează* senzația lor de culoare, nu o simt într-înșii, ci afară de ei, la o distanță mai mare sau mai mică. Subiectul lui Pedrono¹⁷² e tipul clasic al acestora. Cînd auzea cîntînd un cor, i se părea că deasupra fiecărui cîntăreț lucește o culoare, dar cînd se uita nu vedea nimic. De asemenea, de auzea un instrument, i se părea deasupra instrumentului o culoare, dar de asemenea nu vedea nimic. Era o viziune cu dese-vîrșire subiectivă. Aceștia sînt *exteriorizatorii*. Așadar 3 categorii în această clasă: senzațiunea pură, s[ențațiunea] localizată și senzațiune[a] exteriorizată. Se înțelege că o senzație exteriorizată trebuie să fie [de] un grad mai puternic decît una localizată. Cei ce fac parte din aceste categorii dau cu siguranță un sentiment oarecare. Insist asupra sentimentului asociat pentru că mi se pare chestiunea dominantă în audição. Binet, într-un articol din „Revue des Deux Mondes” [din] 1 oct[ombrie], a susținut că audição colorată îi servește la studiul memoriei

¹⁷¹ Fidelis Alois Nussbaumer (1848-1919), psiholog austriac; în două articole publicate în 1873, a expus audição colorată trăită (împreună cu un frate mai mare) în copilărie.

¹⁷² Louis-Marie-Alexis Pédrone (1859-1942) era asistent într-un cabinet de oftalmologie când a publicat articolul *De l'audition colorée* (1882). Și-a trecut doctoratul în 1885, cu teza *Des lésions oculaires dans le goître exophthalmique*.

vizuale; e drept aceasta, dar faptul important e că audițiunea colorată e un simptom al unei stări afective. *Audițiunea colorată este un mijloc de observațiune și de experiență pentru a studia afecțele omenești.* Și tocmai psihologia afectelor e atît de puțin cunoscută. Ceea ce s-a lucrat până acuma mai mult în psihologie e inteligența: senzațiunile, imaginile, asociațiunea ideilor. Iată unde văd eu importanța audiției colorate. Audițiunea colorată și fenomenele analoge ne va explica o bună parte din personalitatea noastră, mai întîi simpatia și antipatia.

3. a treia clasă, în sfîrșit, o constituie aceia cari au senzațiuni extreriorizate așa de puternice, încît ei le *obiectivează*. Senzațiunile lor de culoare sînt niște *halucinațiuni experimentale*. Cunoști lucrarea mea cu Beldiceanu, știi raporturile numerice și matematice ce le-am aflat la diftongi, numere etc... Se înțelege, aceștia sînt cei mai interesați. Ei ne pot da deslușiri ce nu le putem afla la ceilalți; întocmai ca și în toate celelalte chestiuni de psihologie descriptivă sau analitică, ei ne tradează secretele organizării lor mentale. Pe aceștia i-am numit *cromatizori*. Afară de Beldiceanu, am mai găsit încă doi aci la Leipzig, un american, George Edward Thorp și un neamț, Moritz Wirth.

Mai trebuie să ținem seamă și de extensiunea fenomenului: cei *complecți*, cari posed toate manifestațiile aud[iției] colorate și cei ce posed numai unele, *tipuri parțiale*.

Pe aceste date și idei am bazat chestionarul aproape complet de audițiune colorată pe care l-am scris cu vreo 2 luni în urmă, dar pe care neconținut l-am modificat și completat. Mi se pare că ți-am pomenit de dînsul. Acuma cred că aproape l-am sfîrșit. L-am scris nemțește, bineînțeles, să-mi servească pe lîngă nemți și e o coală întreagă scris mărunt. În această vacanție, care ține vreo 3 săptămîni și care a și început deja, voi hectografia 100 de exemplare și voi încerca ce succes voi avea, la societatea arhitecților (46 membri), cît și cu o sumă de persoane private. Un arhitect, Clemens Thieme¹⁷³, mi-a dat o observațiune completă la chestionarul meu. Gîndesc să-l traduc românește și atunci îți voi trimite și ție un exemplar să-mi faci cercetări.

Alte capitole ale audițiunii sînt sau prea puțin lucrate sau deloc începute; îți înșir cîteva:

Experimentațiunea psihică propriu-zisă.

Aplicațiunea metodelor psiho-fizice.

¹⁷³ Clemens Thieme (1861-1945), cunoscut arhitect german, autorul monumentului ridicat la Leipzig în amintirea „Bătăliei Națiunilor” din 16-19 octombrie 1813.

Audiția colorată la orbi, la daltoniști, la surzi etc.

Aplicațiunile practice ale audiției colorate.

Audiția colorată și hipnotismul.

Audiția colorată și oamenii de geniu, de talent.

Audiția colorată și personalitatea (simpatie, antipatie).

Geneza audiției colorate.

etc.

etc.

etc.

etc.

Așadar, am și eu de gând a face o statistică a audițiunii colorate, însă vreau să o fac după toate cerințele științei. Mă mărginesc numai la societățile importante de artiști de aci din Leipzig: arhitecți, artiști dramatici, pictori, muzicanți etc. Toți trebuie să răspundă, chiar acei ce n-au. Prin aceasta, voi face o statistică comparativă și voi constata *frecvența* fenomenului la o clasă însemnată de oameni, predispuși la asemenea fenomene, artiștii. Fenomenul va fi studiat pe celule sociale. Se va ținea pe de o parte seamă de psihologia profesională a grupelor de artiști, pe de altă parte se va examina o anumită clasă psihologică de oameni, acei ce au ca ocupațiune: arta. Lucrul ar putea fi dus mai departe și s-ar putea face același lucru pentru oameni de știință, pentru oameni de practică și afaceri, pentru cei ce nu fac nimic (*les désœuvrés*) etc... S-ar putea găsi poate o relațiune. Un lucru numai mi se pare nepractic în chestionarul meu; sînt prea multe întrebări și reclamă timp de la cei la care mă adresez, dar tocmai oamenii aceștia nu au timp pentru asemenea lucruri cari nu-i interesează direct. Voi face însă încercarea cu societatea arhitecților și dacă n-a merge, voi face un chestionar mai simplu, ca acela al lui Claparède¹⁷⁴ pentru Flournoy și la acei ce-mi vor răspunde afirmativ, le voi trimite chestionarul desvoltat.

Pe lîngă această statistică, gîndesc să mai fac o a doua în alt scop. Vreau să trimet chestionariul meu la toți observatorii cari au studiat și observat diferitele cazuri publicate pînă azi. Îi voi ruga să facă o nouă observație după chestionarul meu. Se înțelege, or să fie mulți cari nu vor răspunde, dar unii tot vor răspunde. Pentru subiecții ce nu mai trăesc, mă voi interesa de ce boală au murit, dacă e de o

¹⁷⁴ Édouard Claparède (1873-1940), neurolog elvețian (dintr-un neam de francezi hughenoti), specialist în psihologia infantilă. Văr primar cu Théodore Flournoy (cf. *supra*, nota 160), împreună cu care, în 1901, a fondat revista „Archives de psychologie de la Suisse romande”, devenită, în anul următor, „Archives de psychologie”.

maladie mentală sau nu? Înțelegi importanța acestei statistice a *supraviețuitorilor și a morților*. Prin informațiunile asupra celor morți se poate da un răspuns pe calea observațiunii directe la întrebarea: sînt aceste fenomene de domeniul patologiei mentale sau al fiziologiei normale? Se pare că părerea că ele sînt independente de patologie are precumpănire. Prin noile observații asupra supraviețuitorilor se pot constata mai multe lucruri: mai întâi extensiunea, poate subiecții n-au observat unele fenomene asupra cărora nu le-a fost atrasă atențiunea; al doilea, constanța sau variațiunea în decursul timpului (s-a observat numai o variațiune de intensitate); al treilea, hereditatea, au copiii subiecților deja observați aceleași fenomene ca și părinții lor; poate să mai fie și alte lucruri ce să iasă la iveală. Toate aceste chestiuni sînt deja destul de importante pentru a îndreptăți o statistică a supraviețuitorilor și a morților. Pentru această statistică voi pune un termen mai lung, pentru cealaltă mai scurt. Vreau înainte de a pleca din Leipzig să pot încheea statisticele.

Raportul asupra lucrărilor Congresului de psihologie de la Londra va apărea mai târziu. Eu am căpătat deja corecturile. E a treia lucrare în peste vreo 50 și ocup 10 pagini. M-am înțeles cu Myers, să-mi tipărească 100 de exemplare tiraj aparte, pentru a-mi servi la statistica supraviețuitorilor mai ales. Cred că peste vreo două săptămâni îți voi putea trimite cîteva exemplare.

Flournoy, profesor de psihologie de la Univ[ersitatea] din Geneva, și cu care sînt în strînsă corespondență, a făcut de curînd împreună cu Édouard Claparède (un văr și un elev a[l] lui, ce studiază acuma medicina în Leipzig), o statistică asupra auditei colorate. Claparède a făcut un chestionar f[or]oarte simplu. Au trimes 2500 de exemplare. Au răspuns 694 persoane, dintre care 323 negativi și 371 pozitivi. Faptele pozitivilor le împarte Flournoy în fotisme, diagrame, simboluri și personificații. E f[or]oarte interesantă și cea mai bună statistică. Există 2 mai întinse, a[l] lui Fechner (1879) și a[l] lui Bleuler și Lehman (1880)¹⁷⁵. Flournoy îmi

¹⁷⁵ Paul Eugen Bleuler (1857-1939), psihiatru elvețian (a identificat schizofrenia); Karl Bernhard Lehmann (1858-1940), bacteriologist (microbiologist) german, profesor la Universitatea din Würzburg. Lucrarea menționată: *Zwangsmässige Lichtempfindungen durch Schall und verwandte Erscheinungen auf dem Gebiete der andern Sinnesempfindungen*, Leipzig, Fues's Verlag, 1881.

promite, pentru cartea mea, o sumă de fapte adunate de el. Am făcut o achizițiune superbă.

Alfred Binet a scris *pour les gens du monde* un articol despre audiția colorată în „Revue des Deux Mondes” de la 1 octombrie. Acest studiu a dat naștere la o polemică f[oaarte] violentă între presa din provincie și presa parisiană. Un profesor de la Toulon, Georges Derepas, a acuzat pe Binet că a plagiat teza de doctorat a lui Jules Millet¹⁷⁶, un tânăr doctor ce a murit nu de mult la Senegal de friguri galbene. Situațiunea lui Binet la Paris, «directeur adjoint du laboratoire de psychologie physiologique de Paris», studiile lui de mai nainte, apărarea lucrării unui tânăr inteligent mort în Africa au făcut ca chestiunea să iei în presă o înfățișare f[oaarte] interesantă. Vreo 20-30 jurnale din provincie s-au năpustit asupra lui Binet, cele din Paris îl apără – cu acest chip, toată lumea la Paris a auzit acuma de audițiunea colorată. Incidentul s-a închis prin o scrisoare f[oaarte] cavaleriească¹⁷⁷ a lui Derepas, prin care recunoaște că a tratat prea sever pe Binet, dar și meritul lui Millet l-a pus el în evidență. În această sfadălie, „Gaulois”¹⁷⁸ m-a citat pe mine și pe Baratoux, că am făcut cele mai bune studii. E vorba de comunicația mea de la 1889 din Paris.

Am trimes lui Grigori să reproducă în jurnale românești un articol despre aceasta – dar nu știu ce a făcut, căci nu mi-a răspuns nemic.

Și așadar închei cu audițiunea colorată. Cred că acuma ești la curentul întregii mele lucrări și-mi vei putea ajuta unde va fi cu putință.

*

Vin acuma la telepatie. Telepatia se impune la ordinea zilei ca o chestiune filosofică de mare însemnătate. Wundt a scris un mare studiu în contra, în „Philosophische Studien”¹⁷⁹ a lui. Acest studiu a apărut și aparte și va apărea și în franțuzește. Se înțelege că va fi de o mare înrîurire asupra chestiunii. Au mai scris contra Rosenbach¹⁸⁰, un doctor de la Petersburg în „Revue philosophique”, dar mult mai slab decât Wundt. Au răspuns

¹⁷⁶ Jules Millet, *Audition colorée*, Montpellier, Imprimerie Centrale du Midi, 1892.

¹⁷⁷ Scris: *cavalearscă*.

¹⁷⁸ Ziarul „Le Gaulois”.

¹⁷⁹ Cea dintâi revistă de psihologie experimentală, întemeiată de Wundt în 1881. A apărut între anii 1883 și 1903.

¹⁸⁰ Probabil Pavel Iakovlevici Rosenbach (1858-1918), psihiatru german trăitor în Rusia, unde a și murit.

Ch. Richet¹⁸¹ pentru, lui Rosenbach, răfuindu-l rău, tot în „Revue philosophique”. Iar lui Wundt i-a răspuns Max Dessoir printr-o critică acerbă într-o revistă germană de hipnotism ce a apărut de curînd. Paulhan¹⁸² în „Revue des Deux Mondes” (1 nov[embrie] mi se pare) expune lucrările de telepatie engleze și franceze. Precum vezi, încăerarea se arată a fi f[or]te mare. Inglezii sînt provocați de a răspunde lui Wundt. Adversarii telepatiei vor să apere *legile naturii*, descoperite cu atîta străduință până acuma. Apărătorii spun că nu cunoaștem legile naturii... Acesta e fondul discuțiunii. Wundt însuși recunoaște importanța acestei chestiuni, ca fenomen de Völkerpsychologie și spune că fiecare savant trebuie să ieie o pozițiune ori *pentru*, ori *contra*. Telepatia va fi una din cele mai înverșunate chestiuni filosofice.

De o mare importanță pentru revista ta este *telepatia în folklorul român*! Poporul nostru are o mare mulțime de credinți și expresiuni telepatice, bunăoară visurile împlinite, arătări, expresii ca: vorbești de lup și lupul la ușă, cînd sughiți te vorbește cineva de rău etc. Pe lîngă faptele de pură telepatie, sînt o mulțime de alte fapte alăturate: legende despre casele afurisite, despre locurile și drumurile necurate etc., etc. Este o comoară întregă de fapte mistice și supranaturale ce joacă un mare rol în credința și știința poporului român (înteleg pe țărani cari-s neatinși de cultura noastră). Toate acestea constituiesc folk-lorul. Folklorul este tot ce știe țărănul, despre om și despre lume. Credințele telepatice ar fi oarecum metafizica țărănului. Tot aci gîndesc că s-ar putea pune și credința în semne, prevestirile, presentimenele (este expresia populară: îi spunea inima) etc.... Iată un capitol asupra căruia îți atrag deosebita ta atențiune. Despre aceste fapte voiam eu să-ți dau un fel de articolăș sub formă de scrisoare, dacă te-ar interesa și dacă aș avea vreme ceva să scriu mai curățel. Închei dar și cu această chestiune.

*

Să-ți spun ce bucurii ne face fata noastră? Ea e acuma mare, are 5 luni și 10 zile, e grăsuță, rotunjoară, roșă și vioaie. Face o mulțime de năstrușnicii. Bea «Bayerische Milch» de la Franțisca ei și aude cîntîndu-i-se și face haz, rîde cu poftă la fel de fel de cîntece copilărești nemțești. Ne face nouă o nespusă bucurie! Nevasta mea îi lucrează o mulțime de lucruri și a cetit *La psychologie de l'enfant*

¹⁸¹ Cf. *supra*, nota 79.

¹⁸² Frédéric Paulhan (1856-1931), filosof francez, colaborator al revistei lui Ribot.
<https://biblioteca-digitala.ro>

jusqu'à trois ans, par Bernard Berez¹⁸³, o însemnată lucrare în această privință¹⁸⁴. Am să aduc și celelalte lucrări importante asupra psihologiei copilului. E așa de interesant de a observa cum se dezvoltă inteligența într-un copil!

*

Trebuie să-ți spun că sîntem partizanii abatelui Kneipp¹⁸⁵ în ceea ce privește cura de apă și modul de viață. Eu chiar sînt un partizan practic. De trei luni, și chiar acum iarna, mă spăl cu apă rece dimineața pe tot trupul – și-mi merge bine. Îți recomand și ție cărțile lui Kneipp. Găsești franțuzește una importantă: *Comment il faut vivre*. Am recomandat la toți prietenii noștri aceste cărți.

Cu aceasta îmi voi încheia scrisoarea mea. Cred că-mi răscumpăr toată tăcerea de atîta vreme – îți repet: am fost peste măsură de ocupat. Această scrisoare chiar ți-o scriu de 4 zile. Ai vreme să-mi răspunzi până la Crăciun. Mi-ai face plăcere mare să cunosc și eu părerile tale despre 1001 subiecte de care îți vorbesc aci.

Anghel a plecat la Paris cu Mme Anghel să petreacă iarna. Oamenii ceia nu mi-au mai scris nemica, deși ei trebuie să ne scrie.

Așadar vechiul prieten te felicită: sărbători fericite și te îmbrățișează.

E Gruber

Această scrisoare se întinde pe 18 pagini(și câteva rînduri).

49.

/Anul Nou 1893/

Iubite Gorovei, nemții pe aice fac mare haz la Anul Nou trimetînd «Witzkarte», adică *cărți de spirit* pe la prietenii. Am căutat și eu să-ți trimet un asemenea document, ca să-ți faci idee de

¹⁸³ Bernard Pérez (1836-1903), filosof francez, cu contribuții importante în domeniul psihologiei și pedagogiei copilului.

¹⁸⁴ Este vorba, desigur, de cartea lui Bernard Pérez, *Les trois premières années de l'enfant: la psychologie de l'enfant*, Paris, F. Alcan, 1892 (ediția a cincea).

¹⁸⁵ Abatele Sebastian Kneipp (1821-1897), propovăduitor al medicinei naturiste, foarte cunoscut prin cura de apă (hidroterapie) care-i poartă numele.

delicateța spiritului. Acești porci din Germania protestează adânc în contra iubirii nemăsurate a nemților pentru «Schweinsknoche» și se plîng, pe de altă parte, de renumele rău ce a căpătat rasa lor la oameni. *Porc* aplicat la un om înseamnă că e nerușinat și toate cele rele. Acești 3 porci, ce se pot oarecum considera ca o deputațiune a porcilor culți din Germania, te roagă să le dai și lor un mic loc în folklóre, ca și altor animale, să explici de ce numele lor a ajuns în sens peiorativ (ceea ce e o mare nedreptate), de ce hainii de creștini îi taie de Crăciun, de ce porcul aduce noroc la casă ș. a. multe ce se rapoartă numai la literatura porcilor. Subsemnatul dorindu-ți pentru anul nou toate fericirile, te roagă, ascultă rugămintea porcilor. Este și la ei multă înțelepciune.

Vechiul tău amic te îmbrățișază,

E. Gruber

[P. S.] Sînt *foarte* ocupat.

C. p. trimisă într-un plic. Caricatura înfățișează trei porci cu cununi de flori, însoțiți de următoarele versuri: *Drei Gratulanten, erster Klasse, / Begrüssen Dich mit heiter'm Blick. / Sie sind von der bekannten Raçe, / Und ihr Erscheinen bringt viel Glück!*

50.

18 ianuar 1893

Iubite Gorovei, scrisoarea ta mi-a făcut mare plăcere, dar după cum înțeleg tu n-ai primit pe norocoșii porci ce ți-am trimes de Anul Nou. Probabil îi vei fi primit cîteva zile mai târziu din cauza întreruperii trenurilor... Acum nu-ți pot scrie scrisori lungi, învăț și nu am prea timp liber – deci să știi că numai cîte puțin îți scriu.

R. a fost pus deja tot pentru acea lucrare pe două coloane de Zamfir Filotti¹⁸⁶, acum 3 ani mi se pare, și a răspuns chiar R. Așadar tu îi faci o surpriză veche!!! N-am primit încă nici „Paloda”¹⁸⁷, nici „Gazeta Săteanului”¹⁸⁸. Primit discursul Morțun, dar încă n-am cetit. Răfuiala făcătorului de prefețe G. îi meritată. E tipul celei mai desevisrite și superficiale săcături, și ca literatură, și ca om. Îl cunosc

¹⁸⁶ Zamfir Filotti (1863-1937), jurist, avocat și consilier comunal la Galați, deputat.

¹⁸⁷ Revistă literară apărută la Bârlad în 1881-1883 și 1893-1908.

¹⁸⁸ „Gazeta Săteanului. Foaia cunoștințelor trebuincioase poporului”, fondată și condusă de Constantin C. Datculescu (1857-1940), a apărut în 1884-1898 la Râmnicu Sărat și apoi la București, până în 1904. Artur Gorovei i-a fost colaborator statornic.

personal. Totul e fals în el! Mersi de informația din „Doina”; cunosc articolul lui Neuville, care e f[oarte] slab. Cine scrie acolo? Nu-s cunoscuți de-ai noștri?

Toate faptele psihice comunicate le găsesc prea interesante. Află că cel mai mic fapt psihologic, îndată ce e *fapt* e interesant. Singura condiție e să fie conștiincios observat. Grigori mi-a scris o scrisoare pe 5 coli, hîrtie mare, și-mi comunică o sumedenie de fapte, între cari multe personale, visuri întîmplate. Gîndesc ca cazurile ce mi le-ai trimes să le scrii *acuma*, cît sînt proaspete, ca să nu le uiți și mai târziu vom decide publicarea lor. Se înțelege, va trebui să luăm o *poziție* față cu telepatia, o constatăm și o admitem, ori nu o putem constata, nu o putem dovedi și atunci nu o vom admite. Și Galino, de la Görbersdorf, mi-a trimes de curînd oarecare fapte. Cele ce-mi comunică sînt *visiuni în timp*, tot presimțiri, telepatie. Tare interesantă reînceperea visului de 3 ori. De mai poți face așa experiențe, scrie-le imediat ce te trezești. Te încurajez de a urma cu observațiile acestea.

Prieten,

E. G.

[P. S.] Peste cîteva zile îți trimet broșura mea de audiție, care va veni de la Londra. Sărutări.

C. p. Adresa: *D[omniei-] Sale D^{lui} Artur Gorovei / Directorul revistei «Șezătoarea» / Folticeni / Rumaenien*. Ștampile poștale: LEIPZIG 19.1.93; FOLTICENI 22 JAN 93.

51.

[Leipzig, 8 martie 1893¹⁸⁹]

Iubite Gorovei,

Atît eu cît și nevasta mea te felicităm din inimă pentru căsătoria ta¹⁹⁰. Cu bine și noroc! Sănătate și fericire! Și o generațiune care să facă fala țării romînești!

Mare lucru sînt și visurile *ieste*! Sînt foarte ocupat cu prepararea examenelor, lucrarea de laborator și audiția. Am trimes la 600 de chestionare. Am găsit cîteva cazuri f[oarte] importante și de

¹⁸⁹ Data ștampilei oficiului de expediție.

¹⁹⁰ Conform datelor din *Jurnal*, s-a logodit la 17/29 februarie 1892 „fără inele”, iar la 7/19 martie „cu toată pompa cuvenită”. Căsătoria a avut loc la 19 aprilie 1893. Deci – ținînd seama de diferențele de stil – felicitările familiei Gruber au venit după anunțarea logodnei „fără inele”.

la oameni f[oaarte] aleși, de la Iulius Stinde și de la Profesorul Rosenbach, de la Breslau, pe care l-au chemat acum profesor la Berlin. Rosenbach e fiziolog și cunoscut clinician pentru boli de piept. Am găsit o familie întreagă, 7 membri, cu audição. Bleuler, care a făcut cu Lehmann o lucrare clasică, mi-a scris o scrisoare de la Zürich și-mi cere chestionare pentru a-mi face observații. Tot astfel Ebbinghaus, profesor [la] Berlin și Max Dessoir, Docent Psychologie Berlin. – Noroc și fericire!

Vechiul tău prieten,

E. Gruber

[P. S.] Ebbinghaus îmi propune să colaborez la „Zeitschrift für Physiologie und Psychologie der Sinnesorgane”.

C. p. Adresa: *D[omnu]lui Artur Gorovei / Directorul «Șezătorii» / Folticeni / Rumaenien*. Ștampile potale: LEIPZIG 8.3.93; FOLTICENI 11 MAR 93.

52.

Iubite Gorovei,

Scrisoarea mea, care te va găsi în cele mai fericite momente, îți aduce urările cele mai sincere de la vechiul tău prieten, de atîta vreme depărtat de tine. Regret foarte mult că nu pot fi și eu părtaş al fericirii *Voastre*, să joc și să cînt la nunta ta; Vă urez tot ce-i bun și niște drăgălași și vrednici urmași. Să trăiți, să înfloriți și să [fiți] fericiți! Uraaa! Trăiască D^l și D^{na} Artur Gorovei!

Vechiul amic,

E. Gruber

[P. S.] Cînd te vei mai răcori, scrie-mi, tare te rog. Eu sînt peste măsură de ocupat cu lucrarea de doctorat, a căreia rezultate Wundt le-a găsit f[oaarte] bune. Audición merge înainte. Wundt mă citează în ediția cea nouă a lui, ce va apărea peste cîteva zile, Ribot mi-a pus în „Revue Philosophique” chestionarul căruia îi face o introducere. Binet îmi consacră în „Revue des Deux Mondes” [din] 15 mart 2 pagini. Comunicația mea a mai apărut și în „Revue Scientifique” [din] 1 aprilie. Lucrarea mea se impune tot mai mult. Pe altă dată detalii mai multe.

Încă o dată Vă urez fericire.

E. G.

Leipzig, 28 aprilie 1893

53.

[Leipzig, 15 iunie 1893¹⁹¹]

Iubite Gorovei, iartă impoliteța săvârșită de a nu-ți fi răspuns; dar atîta am fost de ocupat cu lucrarea mea, încît nu-mi vedeam capul. O asemenea lucrare se face f[oaarte] greu, depinde de o sumă de condiții a subiectului. În sfîrșit, am ajuns la rezultate f[oaarte] frumoase, cari sînt cu totul opuse teoriei lui Hering. Mai am încă de experimentat puțin și mă apuc să scriu (și încă nemțește!!?) teza. Cred că va fi una din lucrările cele mai însemnate din Institutul lui Wundt. Titlul va fi: *Cercetări experimentale asupra luminei colorilor*. Importanța ei va fi încercarea de arăta că e falsă una din ultimele teorii a lui Hering (de la Praga) asupra luminii. A apărut cartea lui Flournoy, f[oaarte] frumoasă și f[oaarte] elegant scrisă: *Des phénomènes de synopsis. L'audition colorée*, o carte ce va face epocă. Sînt citate părerile mele în o mulțime de părți și la urmă e dat cazul lui Beldiceanu în racourci. Procură-ți-o! Abia aștept să sfîrșesc și să viu în țară, mi s-a urît aci între nemți. Arată complimentele noastre cele mai sincere iubitei tale soții. Galino e la Iași cu totul.

Încă o dată: iartă, iartă, că n-am răspuns îndată.

Înnainte de a mîntui și pleca îți fac știut.

E. Gruber

C. p. Adresa: D[omnu]lui Artur Gorovei / Directorul „Șezătorii” / Folticeni / Rumaenien. Ștampile poștale: LEIPZIG 15.6.93; FOLTICENI 18 JUN 93.

54.

[Leipzig, 26 iulie 1893¹⁹²]

TELEGRAMA

No. _____

Gorovei

Folt[iceni]

Presintată la Leipzig 12 No. 33912

Cuvinte 5 Grupe _____ data 26 ora 2 m. 50 timpu _____

Transmisă de Buc. No. 49 data 26 ore 8 m. 40 t. _____

Salutare doctor Gruber

¹⁹¹ Data din ștampila oficiului de expediere.

¹⁹² Telegrama nu are nici o ștampilă cu data. Am reconstituit datarea după scrisorile nr. 53 din 15 iunie 1893 (unde spune că urmează să se apuce de scris teza) și nr. 55 din 2 august 1893 (în care exclamă fericit: „Am scăpat în sfîrșit și de doctorat”).

Am reproduș în **bold** și în *italice* cuvintele imprimate.

Alături de această telegramă se află o carte de vizită, cu numele lui Eduard Gruber și adresa: Leipzig, Ferdinand-Rhodestr. 5, p. r.

55.

[Leipzig,] 2 august [18]93

Iubite Gorovei, milioane de iertări cer D^{nei} Gorovei pentru involuntara întârziere a trimiterii Travotorului¹⁹³ în timpul din urmă; aveam examenul pus f[oarte] aproape și o materie f[oarte] întinsă de citit, aproape n-am mai ieșit din casă și am stat de învățat. Am scăpat în sfârșit și de doctorat. Am trecut destul de bine, la urmă numai la Wiedemann la fizică mi-a mers prost, nu prea citisem și eram și nervos, dar la Wundt și Leuckart am căpătat nota imediat superioară, I nu se dă în genere la străini. Wundt a fost f[oarte] mulțumit de mine. Lucrarea mea *Cercetări experimentale asupra luminei colorilor* va apare în „Philosophische Studien” prin octombrie. Stabilesc o serie de fapte în contra lui Helmholtz și în contra lui Hering. Weigand are un seminar și face lucrări. Tot aci e Iorga cu nevasta, a venit să dea doctor[at]ul, ne vedem în fiecare zi. Iorga are o lucrare f[oarte] însemnată de istorie¹⁹⁴. Azi plecăm la București. Curînd ți-oi da detalii mai amănunțite, poate ne și vom vedea.

Al tău,

Dr. E. Gruber

[P. S.] Am însărcinat pe un librar să-ți trimeată *Trovatore*.

C. p. Adresa: D^{sale} D^{lui} Artur Gorovei / Directorul „Șezătorii” / Folticeni / Rumaenien. Ștampile poștale: LEIPZIG 2-8.93; FALTICENI 5 AUG [93] (incomplet imprimată).

56.

[Iași, 28 iulie/9 august 1893¹⁹⁵]

Iubite Gorovei, iată-mă-s, îți scriu «di la Ieși». Pfui!!! bine c-am scapat de parșivii cei de saxoni. Mi-am trecut doctoratul cu succes, numai la fizică am fost mai slab. Bată-l pustia pe Wiedemann¹⁹⁶, m-a

¹⁹³ Poate e vorba de *Trovatore*, amintit în P. S. Întrucât beneficiarul era bunica mea, bănuiesc că ar fi vorba de partituri cu reducții pentru pian ale unor părți din cunoscuta operă a lui Verdi.

¹⁹⁴ N. Iorga a trecut doctoratul la Leipzig în 1893; teza a fost publicată: *Thomas III marquis de Saluces. Étude historique et littéraire*, Paris, H. Champion, Libraire, 1893.

¹⁹⁵ Data reconstituită după ștampila oficiului de expediere.

¹⁹⁶ Cf. *supra*, nota 156.

întrebat tocmai ce n-avea nici o legătură cu psihologia: căldura, pe care nu o recitisem, la Wundt însă și la Leuckart¹⁹⁷ am ieșit f[oarte] bine, mi-au dat nota imediat superioară după cea mai bună, aceasta chiar se dă numai la nemți, căci în genere toți străinii nu vorbesc nemțește f[oarte] bine. Așadar, mi-am făcut bilete de vizită cu Dr. phil.!!!! De la Leipzig la București, drumul cu copilul nostru mic a fost cam greu. În București am stat 2 zile. Am vorbit cu ministrul pentru un laborator de psihologie experimentală, pare plecat a-mi pune un fond la dispoziție, mi-a spus să văd ce încăperi pot căpăta de la Culianu¹⁹⁸. Culianu îmi poate da la Școala Normală 4 odăi. Prin aceasta, cred că aproape e asigurată întemeierea unui laborator de psihologie experimentală la Iași. Vezi în „Romînul” articolul semnat Canian ca să vezi ce am lucrat. Cred că ai primit *Trovatore* și D^{na} Gorovei e mulțumită?

Al tău,

E. Gruber

[P. P.] Adresa mea: Strada Asachi 13.

C. p. Adresa: *D-sale D^{lui} Artur Gorovei / Directorul «Șezătorii» / Folticeni.*
 Ștampile poștale: IAȘI 9 AUG 93; FOLTICENI 10 [AUG] 93.

57-58.

Varatec, 12 august¹⁹⁹ 1893

I. Iubite Gorovei, am primit scrisoarea ta aice la Varatec, unde am venit să mă repauzez și să stau la aer curat până la 1 sept[embrie]. Cred că voi căpăta laborator, am pe Culianu și pe Vîrgolici²⁰⁰, cari sînt atotputernici, am și local de la Culianu, 4 odăi. Chiar dacă ministerul nu-mi dă suma suficientă pentru a-mi înzestra labor[atorul] complet, voi cumpara ce e mai principal și se leagă direct cu optica fiziologică și cu aud[iția] color[ată]. Vreau să încep acuma cercetările experimentale

¹⁹⁷ Cf. *supra*, nota 134.

¹⁹⁸ Nicolae Culianu (1832-1915), matematician de prestigiu, profesor la Universitatea din Iași și rector în anii 1880-1898. Informația care circulă în spațiul virtual, că ar fi fost căsătorit cu o nepoată a scriitorului basarabean Constantin Stamati-Ciurea, nu este credibilă: genealogia familiei Stamati nu cunoaște o Aspazia măritată Culianu. Fratele acesteia, doctorul Ioan Ciurea din Iași, nu aparținea nici familiei Stamati, nici familiei boierilor Ciurea din Fălticeni.

¹⁹⁹ Stil vechi! V. ștampilele poștale.

²⁰⁰ Probabil Ștefan Vîrgolici (1843-1897), scriitor și traducător, profesor la Universitatea din Iași (catedra de limbă și literatură franceză), junimist, membru corespondent al Academiei Române.

și măsurările de timp. De asemenea, Virgolici mi-a propus să suplinesc pe Găvănescu²⁰¹ (știi *du reste* chestia, G[ăvănescu] nu mai vine la Iași). Să pun deodată măcar un picior!.... În ce privește telepatia, lucrul stă astfel: mă unesc cu Wundt contra telepatiei (acțiunea unui spirit la distanță, ce nu se poate demonstra prin mijloace pipăibile) și gîndesc să mă ocup numai de psihol[ogia] exper[imentală]. Poate telepatia stă pe o ignoranță a noastră și numai cînd va avea o explicație psiho-fiziologică va trebui să o admitem. Aceasta ca declarație științifică și de convingere. Dar material se poate aduna pentru o sistematizare științifică și cu atît mai mult încă se poate aceasta sub p[unctul] d[e] v[edere] folkloristic, pe care ți l-am propus. Sub acest raport, nu facem telepatie, ci folklor, și folklorul intră în programul meu de cercetare sub rubrica: *psihologie literară*. Acesta e al 3-le tărîm (Stil și gîndire), pe lîngă optica fiziol[ogică] și aud[iția] color[ată]. Așadar, sub acest raport folkloristic vreau să vorbesc de telepatie = prevestiri, semne (animale și întîmplări), arătări etc. Dar înțelege tu că această parte a folklorului este cea mai grea de cercetat. Afară de aceasta, eu de aceste lucruri nu mă pot ocupa acum decît incidental, trebuie să lucrez întăi un curs și să continuu experimentele începute la Leipzig.

II. Folklorul va fi pentru mine totdeauna chestiune de vacanție și cînd zic telepatie nu înțeleg numai această parte miraculoasă și negativă, ci înțeleg să mă ocup și cu *știința* țăranilor, adică cum sînt privite deosebitele științi de ei: cosmogonia, astronomia, fizica etc. Gîndesc că a lucra numai în acest tărîm circumscris e f[loarte] cuminte: întăi, voi căpăta o sumă de lămuriri asupra psiholog[iei] literare (se împarte în două mari categorii: psiholog[ia] literară a unui popor = organizația intimă etnică a minții lui și psihologia literară a autorilor = organizația intimă a inteligenței acestora); al doilea, acesta e încă la noi un tărîm neexploatat. Poesia a fost mai mult sau mai puțin adunată, de asemenea și poveștile. Grigore îmi scrie că a adunat colosal material juridic. Același lucru vreau să-l fac și eu pentru partea mea – și tocmai această parte stă în strînsă legătură cu studiile mele de psihologie. Așadar, voi face un chestionar f[loarte] restrîns, numai al telepatiei în sensul cel mai general și voi scrie și un mic studiu, însă aceasta nu ți-o pot promite imediat. Acest lucru îl voi face *a fur et mesure*²⁰², cum voi merge cu

²⁰¹ Ion Găvănescu(l) (1859-1949), profesor la Universitatea din Iași, renumit specialist al științei pedagogice românești. A murit în închisoare, din cauza ideilor sale politice.

²⁰² *Au fur et à mesure* = pe măsură ce..., pe parcurs.
<https://biblioteca-digitala.ro>

cursul meu. Chiar pentru prima lecțiune de deschidere: Psihologia experimentală, gîndesc să ating pozițiunea telepatiei și a importanței folkloristice. Iată ce pot să-ți spun pentru moment. De la Iași nu știu nimic! Doresc să ne-nțîlnim curînd.

Vechiul tău amic,
E. Gruber

Două cărți poștale, numerotate I și II, din aceeași zi; adresa este identică – *Domnului Artur Gorovei / Directorul «Șezătorii» / Folticeni* – ca și ștampilele poștale: FILIÓRA 24 AUG 93 JUD. NEAMTZ; FOLTICENI 25 AUG 93. Dintr-o a treia ștampilă, foarte prost imprimată, se disting doar literele NEAMTU... (poate a oficiului de tranzit).

59.

26 nov[embrie] 1893, Iași

Iubite Gorovei, iartă-mă te rog că nu ți-am putut scrie nimic. Am fost peste măsură de ocupat și necăjit cu instalarea mea, desfacerea întregii noastre gospodării pe care o împachetasem în lăzi și o împrăstiesem pe la o mulțime de persoane, apoi lipsa dese-vîrșită de slugi (nu găsești oricît ai plăti), Școala de Comerț și cursurile de la Universitate mai ales îmi iau aproape tot timpul. În sfîrșit, mizeriile stupide ale vieții m-au oprit de-a fi mai liber spre a-ți răspunde ceva. Acum sîntem așezați într-o casă bună, numai cam departe: Stradela Albă 2, lîngă vechea *Agenzie nemțească*. Mi se pare că numai 3 cărți am primit de la tine, probabil una s-a pierdut pe diferitele mele adrese. Nici cu Grigori n-am corespuns f[oaarte] de mult. Probabil îmi voi lua un concediu de la Școala de Comerț. Lecțiunile mele de la Universitate devin tot mai interesante și ele au fost f[oaarte] simpatic primite, deja eu și Filipide trecem de cei mai buni. Afară de aceasta, sînt ocupat cu instalarea laboratorului. Am comandat ceva. Lucrarea mea de doctorat a apărut în revista lui Wundt. Te doresc f[oaarte] mult. Cînd vii la Iași [?] Te rog răspunde-mi cît mai curînd, promițînd a fi mult mai exact decît de astă dată.

Vechiul prieten,
E. Gruber

[P. S.] Adresa: E. G., Stradela Albă 2, Casele Cernea.

C. p. Adresa: *D-Sale D^{lui} Artur Gorovei / Directorul «Șezătorii» / Folticeni*. Ștampile poștale: IAȘI 8 DEC 93; FOLTICENI 9 DEC 93.

60.

[Iași,] 14 [decembrie 1893]²⁰³

Iubite Gorovei, nu pot să-ți scriu mult, dar îți trimet un semn de viață. Am fost și încă sînt peste măsură de ocupat, mai ales cu cursurile. Aștept vacanția asta ca un bun ceresc. Am fost bolnav de influență între altele²⁰⁴ vreo săptămînă. Revista ta merge f[oarte] bine. Ai primit niște note de la Leipzig, trimese de mine, ori nu, căci mă iartă, nu m-am mai putut interesa de însărcinarea ce-mi dăduși. N-aș vrea să trec de nepoliticos. În vacanție îți scriu mai mult. Dar de-ai face și tu odată ceva! Am să țin o lecție de psihologie poporană, dacă însă mi-or veni niște cărți nemțești. Mi-a venit un ochi *clastic* pentru Laborator. Te doresc f[oarte] mult, aș avea f[oarte] multe de vorbit cu tine.

Al tău,

Eduard

C. p. Adresa: *D[omnu]lui Artur Gorovei / Directorul „Șezătorii” / Folticeni*. Ștampile poștale: IAȘI 26 DEC 93; FOLTICENI 27 DEC 93.

61.

[Iași, 8/20 ianuarie 1894]²⁰⁵

Dragă Gorovei, eu cu Șaraga nu mă văd mai deloc, nefiindu-mi drumul pe acolo; cărți de la el nu mai ieu – e un adevărat scandal cu un tărtan atît de incult și atît de obraznic, face de rîs munca literaților romîni – e un exploataitor infam. Tu însă adresează-te lui și împacă-te cu ce-ți propune el – nu-i da însă ediția pentru totdeauna! Cît pentru licență, ideea e f[oarte] minunată, eu îți promit să fac tot ce va fi cu putință. Dar trebuie să faci și examen de latine; despărțirea e o fabulă. Să vedem cum organizează legea ce va veni în cameră. Eu gîndesc că licența ți-ar fi de necontestat folos pentru o catedră. Îți trimet teza mea de la Leipzig. Nu te supăra că nu pot să-ți răspund îndată, sînt ocupat acu în vacanță cu corespondența audii colorate, care merge bine.

Al tău. Scrie mai curînd și cît de mult. Vino!

E Gruber

²⁰³ Data reconstituită după ștampila oficiului de expediție, 26 decembrie *stil nou*, care corespunde cu 14 decembrie *stil vechi*.

²⁰⁴ Lectură nesigură.

²⁰⁵ Nedată; data reconstituită după ștampila oficiului de expediție, care oferă data pe stil nou 20 ianuarie 1894.

C. p. Adresa: *D[omnu]lui Artur Gorovei / Directorul „Șezătorii” / Folticeni.*
 Ștampile poștale: IAȘI 20 IAN 94; FOLTICENI ... JAN 94 (rău imprimată).

62.

[Iași,] 12/I [1]894

Iubite Gorovei,

Atât de la nevasta, cât și de la mine cele mai sincere urări a continuării unei familii durabile, sănătoase și fericite²⁰⁶. Să vă înmulțiți și să vă bucurați cu bucuria bucurii lor la adâncile voastre bătrînețe. Să fii tu tot atât de fericit cu copilul tău cum sîntem noi cu al nostru. Amin!

Vechiul tău,

Eduard

[P. S.] Ce faci cu anecdotele? Mai lasă oleacă cu Șaraga, să întreb pe Popovici la care tipăresc și eu.

Ți-am trimes teza nemțească!

C. p. Adresa: *D[omnu]lui Artur Gorovei / Directorul „Șezătorii” / Folticeni.*
 Ștampile poștale: IAȘI 24 JAN 94; FOLTICENI 25 JAN 94.

63.

[Predeal, 18/30 ianuarie 1894]²⁰⁷

Iubite Artur,

Te salut din vârful Predealului. Mă duc la Roma invitat oficial și telegrafic de Profesorul Lombroso. Ministerul mi-a acordat un credit. Ți-oi scrie mai apoi mai multe.

Al tău,

E. Gruber

C. p. Adresa: *D[omnu]lui Artur Gorovei / Judecător / Constanța.*
 O singură ștampilă poștală (aplicată de două ori): PREDEAL 30 MAR 94.

²⁰⁶ Felicitările sunt prilejuite de nașterea primului băiat, Mircea, la 11 ianuarie (orele 11.25, după cum notează tatăl cu mândrie în *Jurnal!*). Cinci zile mai târziu, a fost anunțat de numirea sa ca supleant la Tribunalul din Constanța, unde a ajuns la 30 ianuarie 1894. Șederea la Constanța constituie un episod scurt, dar aproape absent din biografiile lui Artur Gorovei, deși materialul documentar nu lipsește. În mai 1894 a fost transferat la Bârlad, unde a rămas până la începutul lunii august, când a revenit în Fălticeni.

²⁰⁷ Nedată; data reconstituită după ștampila oficiului de expediție, care oferă data pe stil nou 30 ianuarie 1894.

64.

[Iași, 21 aprilie / 3 mai 1894]²⁰⁸

Gorovei dragă, vino la mine de stai câteva zile – dar nu la Iași chiar, ci la 10 minute depărtare de Iași, la *via de la Piscul Socolii* (foastă a lui Irimescu) *No. 237*, pe care am cumpărat-o și unde ne-am retras cu locuința. Trebuie să dai birjarului vreo 3 *franci*; te găzduiesc câte zile îi vrea. Atunci vom vorbi multe.

Al tău,

Eduard

[P. S.] Să vii pe rohatca Socolei, în față cu Rivalet²⁰⁹, în via noastră.

C. p. Adresa: *D[omniei-] Sale D^{lui} Artur Gorovei / Judecător / Constanța*. O singură ștampilă poștală (aplicată de două ori): IAȘI 3 mai 94.

65.

[Iași,] 5 iulie 1894

Iubite Gorovei, nu-ți putui răspunde fiind ocupat acum cu bacalaureatul, peste câteva zile mîntui și am vacanție. Doresc să te văd numaidecît, avînd multe a vorbi cu tine. Eu stau cu totul la vie, Piscul Socolii 237, comuna Bucium, 10 minute departe de bariera Socolii către mîna dreaptă, o vie de toată frumuseța. Te invit să vii la mine, dar și noi gîndim să facem o excursiune la munți, pe care f[oaarte] îi dorim. Dar înainte de două săptămîni nu putem pleca – poți să te abați în timpul acesta? Anunță-mă. Am multe de vorbit.

Al tău,

Eduard

C. p. Adresa: *D[omnu]lui Artur Gorovei / Judecător / Bîrlad* (ultimul cuvânt anulat cu creion albastru, iar alături și deasupra scris *Folticeni*). Ștampile poștale: IAȘI 20 JUL 94; BARLAD 20 JUL 94; BARLAD 23 JUL 94; FALTICENI 24 JUL 94.

²⁰⁸ Nedată; data reconstituită după ștampila oficiului de expediție, care oferă data pe stil nou 3 mai 1894.

²⁰⁹ Grădina Rivalet (sau Via lui Rivalet), fostă domnească (a lui Mihai vodă Sturdza), devenită proprietatea familiei Rivalet (Rivallet), cunoscut loc de petrecere pentru ieșeni. Pentru familia și grădina cu acest nume: Olivier Dumas, Guillaume Robert. *Iași sub auspiciile francofoniei. Comunitatea franceză și francofonă în Moldova secolelor al XIX-lea, al XX-lea, ... al XXI-lea*, cit. (*supra*, nota 102), p. 44-47 și 62-63.

66.

Piscul Socolii 237, Comuna

Bucium, Iași

[30 iulie / 11 august 1894]²¹⁰

Gorovei dragă, când poți veni la Iași să stai vreo cîteva zile la mine? Te doresc f[oarte] mult. Mai serie ce faci. Eu mă ocup cu ale viei. Vreau cu tine să vorbesc de *Psihologia poporană*. Răspunde 2 rînduri²¹¹.

Al tău,

Eduard

C. p. Adresa: *D[omnu]lui Artur Gorovei / Judecător / Bîrlad*. Ștampile poștale: JASS... 11 AUG 94 (rău imprimată); BARLAD 12 AUG 94.

67.

Piscul Socolei 237

Comuna Bucium

7 august [18]94

Iubite Artur,

Să te scobori la gara de Iași; eu voi trimete pe vezeteul meu cu un docar, cam prost, să te aștepte; tu li-i vedea printre trăsurile – dar chestiunea e cînd vei veni, la 9 august sara, ori la 10? În tot cazul, eu îl trimet pe viziteu în ziua de 9²¹². Ai o cursă cam lungă de la gară și pînă la vie. Telegramă nu poți da, că vine a doua zi!

Al tău care te așteaptă,

Eduard

²¹⁰ Nedată; data reconstituită după ștampila oficiului de expediție, care oferă data pe stil nou 11 august 1894.

²¹¹ În legătură cu aceasta, Artur Gorovei nota în *Jurnalul* său la 6 august 1894 (într-o lungă însemnare retrospectivă): „Gruber îmi scrie din Iași să mă duc pe la el, avînd a-mi vorbi despre «Psihologia poporană». Bănuind că ar fi vorba de premiul pus de Academie pentru o asemenea lucrare, i-am scris că sînt dispus a lucra împreună cu el. Pînă acum nu-mi răspunde în privința întîlnirii noastre, așa că, deși eram decis să trec prin Iași și să mă opresc o zi la el, voi pleca direct spre Folticeni” (*Jurnal*, II, p. 221 / f. 118^v). Totuși, vizita a avut loc – v. scrisoarea nr. 67 și nota următoare.

²¹² „Cînd am plecat din Bîrlad, la 9 august, m-am oprit la Gruber, pînă în sara de 10. Stă la vie, unde face cură de soare și cura lui Kneip[p]. E mulțămît la țară și e mulțămît și cu el însuși” (*Jurnal*, II, p. 222 / f. 119^r; însemnare din 16 septembrie 1894).

68.

Iubite Gorovei,

Îți trimet două articole interesante: *Psihologia ocultă* și *Psihologia lui François Coppée*. Eu le am încă o dată. Am aflat de la Xilofon²¹³ că tu te pui bine în Folticeni și ajungi porc-uror, pardon pro-cur-or. Te felicitiez din inimă. Asigură-ți bine existența și apoi poți și lucra bine. Te rog scrie-mi ce faci, ce dregi și dacă se poate să-mi trimeți – sau să-mi aduci – cărțile ce ți-am împrumutat. Am să aranjez Laboratorul, îmi vin aparatele deja. Colecțiunea mea «Jurnalul psihologic» a luat deja formă obiectivă. Toate articolele sînt lipite și împărțite după materii. Vei vedea ce folositor e, cînd îl vei ceti; am o despărțire *Psihologia poporană*. Nu poți veni cu nevasta să stați cîteva zile la noi? De altfel bine. Bacalaureatul începe.

Al tău vechi,

Eduard

12 sept[embrie] 1894, Chiscul Socolii.

69.

[septembrie-octombrie 1894]²¹⁴

Artur-e, îți trimet și aceste 3 articole, pe lîngă cele 2, avîndu-le în dublu exemplar, poți să le ții de te interesează. Ce faci? De la noi, bine și multă sănătate.

Eduard

70.

Chiscul Socolii [5/17 octombrie 1894]²¹⁵

Iubite Artur, nici o știre despre *matali*! Ce faci mata, ești bine sănătos? D-apoi mata n-ai putea să te informezi undeva de zmeură de cea bună di Fălticeni, și de brazi, și de mesteci, și de peri pergamonti? Uf! Îmi lasă gura apă! D-apoi cărțile de pițicologie care îmi trebuiesc? Noi suntem bine, dar f[oarte] ocupați cu o mulțime de treburi ale viei și a gospodăriei. Vezi ce m-ar costa niște zmeură – dacă s-ar putea trimete.

²¹³ Xenofon C. Gheorghiu (1850-1928), membru al „Junimii”, profesor de latină la Liceul Național din Iași. Fratele lui Christodor C. Gheorghiu, soțul Clarei Gorovei. Veri cu băieții Culianu (mama lor era născută Vlahu).

²¹⁴ Biletul este nedatat; poziția lui în pachet (între scrisoarea din septembrie și următoarea, din octombrie), precum și raportarea la precedentele articole trimise, îi justifică locul aici, precum și datarea aproximativă.

²¹⁵ Nedatată; data reconstituită după ștampila oficiului de expediție, care oferă data pe stil nou 17 octombrie 1894.

D-apoi tufa cea de fragi care înflorește în fiecare lună. Strângându-ți laba, arată din partea noastră cele mai amicale complimente D^{nei} Gorov[e]i. Cucurigu gagu.....

C. p. Adresa: *Domnului Artur Gorovei / Redactor al „Șezătorii” / Fălticeni.*
Ștampile poștale: IASI 17 OCT 94; FOLTICENI 18 OCT 94.

71.

17 februar [1895]

Iubite Gorovei,

Îți mulțumesc de sentimentele tale – cele mai de frate. În adevăr, voiam să plec, dar m-am întârziat din cauza congediului. Altfel, a fost spre bine: în Italia a fost frig, ger și rău. Ne păcăleam de ne duceam. Acum, prin aprilie sau mai gîndesc să fac o cură serioasă în altă parte. Iarna sunt totdeauna nu tocmai dispus. Sărutări, complimente nevastei tale de la nevastă.

Eu te sărut,

E. Gruber

C. p. Adresa: *D Artur Gorovei / Folticeni.* Ștampile poștale: IASI 1 MAR 95; FOLTICENI 2 MAR 95.

71. 17 februar
Iubite Gorovei,
Îți mulțumesc de sentimentele tale –
cele mai de frate. În adevăr voiam să plec
dar m'am întârziat din cauza con-
gediului. Altfel a fost spre bine: în Ita-
lia a fost frig, ger și rău. Ne pă-
căleam de ne duceam. Acum prin
aprilie sau mai gîndesc să fac o cură
serioasă în altă parte. Iarna sunt
totdeauna nu tocmai dispus. Sărutări
complimente nevastei tale de la nevastă.
Eu te sărut E. Gruber

DIMITRIE CANTEMIR

350 DE ANI DE LA NAȘTERE, 300 DE ANI DE LA MOARTE

(1673-1723)

***DESCRIEREA MOLDOVEI – ÎNTRE „DRAGOSTEA DE
PATRIE” ȘI „DRAGOSTEA PENTRU ADEVĂR”***

Bogdan CREȚU*

La 300 de ani de la moartea sa, Dimitrie Cantemir rămâne un autor care încă intimidează. Avem de a face cu un cărturar ce aparține unei epoci în care domeniile cunoașterii nu se despărțiseră categoric (se va întâmpla după iluminism, în modernitate). Oricât am fi ispitiți să-l confiscăm dintr-o perspectivă națională, de nu chiar naționalistă, e bine să nu uităm că el pornește dintr-o cultură care abia își fixa asemenea

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași – România.
<https://biblioteca-digitala.ro>

repere. Cantemir este cel mai bun exemplu de intelectual trans-național, care aparține unui spațiu cultural mult mai amplu și mai complicat decât cel al culturii române: acela post-bizantin, dar cu deschideri consistente către formele culturii occidentale. Cantemir e o personalitate proteică, versatilă, care sintetizează și adaptează idei, atitudini, motive atât orientale, cât și occidentale. E printre primii autori care, începând cu *Istoria ieroglică*, se rupe de tradiția gândirii religioase și caută răspunsuri pe cont propriu. E lipit de problemele epocii sale și le caută rezolvări în funcție de influențele pe care le resimțea în diferitele momente ale operei sale. Are o atitudine cvasi-științifică față de temele pe care și le asumă și este, în domeniul istoriografiei, cel dintâi care folosește critic o bibliografie specifică.

Cantemir și începuturile (auto)imagologiei

Descriptio Moldaviae a fost multă vreme o carte-cult pentru boierii moldoveni, pentru că regăseau în ea o mărturie care alimenta nostalgia după o Moldovă dispărută odată cu modernizarea din secolul al XIX-lea și apoi după unirea din 1859. Era țara strămoșilor lor, păstrată în cronici. Dintre cronicari, cu toții îl preferă pe Ion Neculce, pentru că a fost nu doar martor, ci și protagonist al epocii sale, a cunoscut direct mai-marii zilei și-i evocă fără prejudecăți, cu un har al portretizării aparte. Cantemir și Neculce sunt cele două figuri ale finalului de secol al XVII-lea – început de secol al XVIII-lea care elaborează programatic imagini ale societății moldovenești, aflate la o răscruce a istoriei. Primul o face sistematic, pe tipar occidental, deși se află, prin proiectul lui politic, prin alianța cu Petru cel Mare, la originea schimbării majore de statut a boierimii pământene, cel de al doilea o face empiric, patetic, adesea vindicativ, tocmai pentru că aparține clasei care a suferit nedreptăți și marginalizări după venirea domnitorilor fanarioți. Diferența mai este că, în timp ce Dimitrie Cantemir scrie pentru un public elevat occidental, de unde efortul lui de obiectivare, Neculce se adresează mai ales contemporanilor și urmașilor implicați afectiv, ca și el, în drama țării.

Exilul din Rusia i-a priit savantului. Frustrările politice i-au oferit însă răgazul pentru întocmirea celor mai ample proiecte ale sale. Fiecare dintre ele cu o puternică intenție politică. Erudiția rămăsese singura armă prin care fostul domnitor putea spera să-și recâștige tronul. *Descriptio Moldaviae* trebuie înțeleasă în acest sens. Autorul însuși face

referire la această lucrare de cel puțin două ori. O dată, în *Istoria creșterii și descreșterii Curții otomane*, când explică sistemul alegerii domnitorilor moldoveni dintre cei care au stat ca ostatici la Înalta Poartă și, mai nou, dintre grecii din Fanar. După care adaugă: „Cei care vor să știe mai multe despre aceste drepturi ale Moldaviei să consulte «Descrierea Moldaviei», care va vedea lumina tiparului în curând”¹. Și a doua oară în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlachilor*, unde precizează: „Împinși și poftiți fiind de la unii priatini streini și mai cu de-adins de la însoțirea noastră carea iaste Academia Științelor din Berlin, nu numai o dată sau de două ori, ce de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentru ca de începătura, neamul și vechimea moldovenilor, pre cât adevărul pofteste, măcar cât de pre scurt să-i înștiințăm”².

Legătura dintre această lucrare și statutul lui de membru al Academiei de la Berlin a fost deslușit de E. Pop, în studiul *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*³.

Descriptio Moldaviae este, scriam mai sus, o carte-cult, instrumentalizată politic, cultural și ideologic de diferite facțiuni, grupuri. Deși a apărut prima oară în germană și în rusă, ne interesează acum primele variante care au circulat în limba română și intenția publicării lor. Primele traduceri în limba română de până la aceea academică apar în 1825, la Mănăstirea Neamțului, cu titlu *Scrisoarea Moldovei*. Încă din prefața ieromonahului Gherontie, *Cătră iubitorii de știință cititori*, se face o precizare interesantă, care sugerează necesitatea punerii în circulație a unei versiuni în limba română: anume că, deși cartea nu conține idei religioase, ci „politicești” acestea nici nu „aduc vreo prihană pravoslavei”, dar ea va interesa mai ales pe „patrioți”, cărora le era „neștiută”⁴. Prin urmare, mesajul ei este politic și ar fi trebuit să aibă un folos patriotic. Firește, patriotismul este

¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria mării și decăderii Curții othmane*, vol. II. Editarea textului latinesc și aparatul critic Octavian Gordon, Florentina Nicolae și Monica Vasileanu. Traducere din limba latină de Ioana Costa. Cuvânt înainte de Eugen Simion. Studiu introductiv de Ștefan Lemny, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2015, p. 503.

² Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlachilor*, ed. Stela Toma, vol. I, București, Editura Minerva, 1999, p. 156.

³ Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii. Revistă de istorie”, tom. XXII, nr. 5 (1969), p. 825-847.

⁴ Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. III (1809-1830), București, Atelierele Grafice Socec & Co., Societatea Anonimă, 1912-1936, p. 457.

deocamdată local, dat fiind că, aflăm din aceeași prefață, traducerea s-ar fi făcut la 1806. Dacă M. Kogălniceanu îi atribuia traducerea din germană lui Vasile Vârnav, filologul ieșean N.A. Ursu va demonstra, în articole apărute în presa locală încă din 1979 (revista „Cronica”) și îmbogățite ulterior în volume, că autorul versiunii românești nu avea cum să fie cărturarul respectiv, din simplul motiv că nu știa germană și fixa paternitatea sub numele lui Ioan Nemișescu⁵. Cum pe mine mă interesează aspectul cultural și ideologic al circulației textului, nu insist. Aceeași tălmăcire apare la Iași, în 1851, la Imprimeria franțezo-română, sub îngrijirea lui C. Negruzzi, cu titlul *Descrierea Moldovei*. Și ar mai fi o ediție peste care majoritatea studiilor sar, apărută la Imprimeria Adolf Berman, în 1868, deci la nouă ani de la Unirea Principatelor, sub îngrijirea lui Teodor Boldur-Lătescu, ziarist din Iași și anti-unionist notoriu⁶. Ceea ce mi se pare important este să remarcăm modul în care lucrarea a fost folosită de adepții unor soluții total diferite: atât de adepții Unirii, cât și de opozanții ei. Nimic nou. Lucrarea lui Cantemir putea, la o adică, să ofere suficiente argumente și pentru o tabără, și pentru alta.

Primilor, cartea le putea folosi ca sursă esențială de documentare a unei tradiții istorice, politice, lingvistice, etnologice, culturale. *Descriptio Moldaviae* este de departe izvorul cel mai serios. Celorlalți, le puteau sluji diferitele aluzii la rivalitatea dintre „moldoveni” și „valahi”. Dintre acestea, preferata mea este acel „turnir” alcoolic: „Odată s-a iscat sfadă dacă moldovenii sau valahii sunt cei mai mari bețivi. Cei ce se luaseră la sfadă au mers pe podul de la Focșani (la hotarul dintre Moldova și Valahia), unde atâta s-au sfădit amândoi cu paharele până când valahul a căzut jos de prea

⁵ N.A. Ursu, „Ioan Nemișescu, autorul primei traduceri românești a operei lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*”, în vol. *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica, 2002, p. 373-400. Cercetări ultra-recente aderă la această demonstrație: Alexandra Chiriac, „*Scrisoarea Moldovei*. Prima traducere în limba română a lucrării lui Dimitrie Cantemir *Descriptio Moldaviae*”, în vol. Alexandra Chiriac (coord.), *Integrarea istoriei lumii în cultura românească*. Traduceri de texte istorice din limba germană la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, p. 417-503.

⁶ Un cercetător îl numește, într-un studiu recent, „un simbol al separatismului moldovenesc”, vezi Mircea-Cristian Ghenghea, *Din istoria separatismului moldovenesc: Teodor Boldur-Lătescu și gazeta „Moldova” (1866-1869)*, în „Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române Iași”, anul VIII, 2015, p. 66-75.

mult vin ce băuse. Drept plată pentru izbânda lui moldoveanul a fost dăruit de domnie cu boieria”⁷.

S-a scris îndelung și consistent despre multiplele aspecte științifice ale lucrării, o veritabilă enciclopedie a statului feudal, medieval moldovenesc. Istoricii, geografil, antropologii, etnologii, teologii – toți recurg la această sursă atunci când își încep călătoriile academice de la origini. În aceste domenii, Cantemir este izvorul prim. Harta Moldovei pe care a realizat-o e de o însemnătate unică la rândul ei.

Acum am să mă opresc asupra unui aspect care îl individualizează pe autor printre contemporani: atitudinea lui față de propriul popor, față de propria cultură. Mai spun o dată: *Descriptio Moldaviae* este, în fond, o lucrare pe model științific, în care autorul folosește masiv și experiența sa directă⁸, dar gândită pentru cititorii occidentali, nu pentru cei de acasă. Este printre primele exerciții de autoimagologie din cultura română.

Ceea ce atrage atenția este mai ales atitudinea sa față de aspectele privind patria după care tânjea. Cum se explică, mai întâi, „distanțarea” lui Cantemir de o realitate care nu îi era doar cunoscută, ci față de care avea frustrarea de a nu fi reușit să o conducă așa cum considera că merită? Este Cantemir un străin față de poporul și de cultura de origine? Are „răceala” sa motivații personale, este ea semnul unor complexe, al unei frustrări, motivate, în fond? Cred că ar fi o explicație facilă și total improvizată. Nicolae Iorga, atunci când discută despre aceste lucruri, despre imaginea conaționalilor săi pe care Cantemir o realizează în *Descriptio Moldaviae* merge în altă direcție și afirmă categoric: „De fapt Dimitrie Cantemir trebuie așezat între călători, și iată pentru ce: pentru că, deși fiu de domn al Moldovei, deși domn al Moldovei el însuși, timp de câteva săptămâni, după moartea tatălui său, nerecunoscut de Poartă, și pe urmă domn câteva luni până la lupta de la Stănilești și la retragerea lui în Rusia, cu toate acestea cea mai mare parte din viață nu și-a petrecut-o în Moldova însăși”⁹. După

⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Postfață și bibliografie de Magdalena Popescu, București, Editura Minerva, 1973, p. 229.

⁸ Maria Magdalena Székely, „Moldova lui Dimitrie Cantemir și *Descrierea ei*”, în Bogdan Crețu (coord.), *Dimitrie Cantemir*. Perspective interdisciplinare, Iași, Editura Institutul European, 2012, p. 145-176.

⁹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*. Ediție îngrijită de Adrian Anghelescu, București, Editura Eminescu, 1981, p. 327.

care urmează o trecere în revistă a diferitelor „locații” în care destinul l-a aruncat pe Cantemir. Sigur, la o primă vedere poate nedumeri alegerea marelui istoric de a-l plasa pe principe în șirul călătorilor străini care ne-au străbătut meleagurile și au lăsat însemnări despre ceea ce au văzut: locuri, obiceiuri, mentalități, metehne. Dar parcă nici astfel de bilanțuri ale șederilor lui Cantemir în țară nu trebuie absolutizate ca argumente imbatabile. La urma urmelor, deși exilat la Pontul Euxin, Ovidius a rămas poet latin.

În contexte de receptare inflamate patriotic, atitudinea lui Cantemir nu pica tocmai bine. La începutul capitoului *Despre moravurile Moldovenilor*, autorul dă în vileag o dilemă care ține de deontologia scrisului său. El are de ales între o situație „afectivă” față de țara natală, față de un spațiu care continuă să însemne chiar și în timpul exilului său în Rusia „acasă” și una obiectivă, „științifică”, să-i spunem. Deși adesea frecventat de studiile de specialitate, pasajul merită reluat: „În vreme ce încercăm să descriem năravurile moldovenilor (lucru despre care nimeni sau numai puțini străini au o imagine adevărată), *dragostea* ce avem pentru patria noastră ne îndeamnă pe de o parte să lăudăm neamul din care ne-am născut și să înfățișăm pe locuitorii țării din care ne tragem, iar pe de altă parte, *dragostea de adevăr* ne împiedică, într-aceeași măsură, să lăudăm ceea ce ar fi, după dreptate, de osândit. Le va fi lor mai folositor dacă le vom arăta limpede în față cusururile care-i slutesc, decât dacă i-am înșela cu lingușiri blajine și cu dezvinovățiri dibace, încât să creadă că în asemenea lucruri ei se conduc după dreptate, în vreme ce toată lumea mai luminată, văzându-le, le osândește”¹⁰ [s.m.]. Nu ceea ce urmează ne interesează aici, ci atitudinea autorului, modul în care înțelege el să se plaseze într-o situație incomodă, sensibilă. Cantemir are de ales între retorica de protocol pe care astfel de împrejurări o reclamă de regulă (mult mai convenabilă) și obiectivitatea obligatorie într-un demers care se vrea *științific*. De aceea simte nevoia să mărturisească de la bun început dificultatea în care se află și să pledeze pentru soluția mai spinoasă, dar moralmente corectă. Am subliniat în pasajul de mai sus termenii conflictuali între care autorul este nevoit să se situeze: „dragostea de patrie” nu este altceva decât inerția discursivă pe care un discurs auto-imagologic îl presupunea în secolul al XVIII-lea (când se afla la începuturile sale), ca și astăzi, de fapt. E vorba de acel patriotism din

¹⁰ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 227.

<https://biblioteca-digitala.ro>

cuvinte, de fapt de acea demagogie pe care autorul o satirizează, sub forma unui personaj (Papagaia), în *Istoria ieroglifică*. Celelalte noțiuni țin însă de o mentalitate care nu era specifică epocii în cadrul culturii noastre: nici Miron Costin (adept al teoriei „cumplitelor vremi”), nici Stolnicul Cantacuzino, nici „xenofobul” Neculce, conștienți de necesitatea conservării și, dacă mai e posibil, a afirmării unei identități proprii într-un context istoric inhibant, nu ar fi dat satisfacție unor principii care aparțin discursului științific: „dragostea de adevăr” și „dreapta judecată”. Cantemir preferă să-și descrie neamul așa cum este sau așa cum îl vede el, decât să falsifice în mod conștient o realitate pe care o cunoaște bine. Ba chiar susține deschis că o astfel de atitudine este benefică: moravurile se îndreaptă nu doar prin răs, conform unui dicton clasic, ci și prin sublinierea lor lucidă. Sigur, unele pasaje tranșante lezează și astăzi sensibilitatea patrioților *de facto*. Și totuși, valoarea lor, cel puțin în intenție, este una documentară, nu subiectivă. Chiar și constatarea fermă a lipsei oricărei calități a moldovenilor („vroim să mărturisim curat că noi, în năravurile moldovenilor, în afară de credința cea adevărată și ospetie nu găsim prea lesne ceva ce am putea lăuda”¹¹) își va afla confirmări susținute cu argumente factologice în studii precum cel al lui Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public din România*.

Autorul *Descrierii Moldovei* crede, prin urmare, în funcția pedagogică a criticii. El este, în această privință, primul nostru cărturar înzestrat cu „spirit critic”. P.P. Panaitescu avea dreptate să observe că „*Descrierea Moldovei* este cea dintâi scriere științifică a unui român”¹². De aceea, dacă din scrierile epocii, din cronică și alte surse nu se poate extrage o tentativă obiectivă de „decanare” a unui portret al identității naționale, lucrarea lui Cantemir este prima tentativă auto-imagologică din cultura noastră. Ceea ce înseamnă un demers științific, obiectiv, riguros, în care autorul își asumă opiniile tranșante în numele unor principii obiective. Odată cu *Descriptio Moldaviae*, Cantemir inaugurează o direcție în discursul identitar, pe care se vor înscrie mai târziu D. Drăghicescu, cu *Din psihologia poporului român* (1906), Constantin Rădulescu-Motru, cu *Sufletul neamului nostru. Calități bune și defecte* (1910), Cioran, cu *Schimbarea la față a României* (1936) și alții.

¹¹ *Ibidem*.

¹² P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 148.

Nu iese din discuție, cu toate acestea, doza de subiectivitate inevitabilă pe care anumite pasaje din lucrare o pot conține; nu este vorba despre acele interpretări deformante pe care el le acordă unor evenimente din trecut, care i s-au tot reproșat¹³. Sigur, faptul că „inventează” anumite documente care să ateste originea veche a familiei sale este indiscutabilă. Dar acuratețea istoriografică reprezintă o achiziție recentă a științei, la care un autor de secol XVIII nu ar fi putut spera. Tudor Dinu merge până acolo încât consideră că autorul „oferă o imagine tezistă, complet deformată a istoriei moldovenești, menită a ilustra propriile concepții în domeniu”¹⁴. Poate că e cam mult, deși nu trebuie scăpat din vedere un aspect important ce se poate sesiza în întreaga operă a lui Cantemir: faptul că majoritatea operelor sale sunt gândite în asemenea mod încât să-i slujească și drept instrument politic. De aceea, concluzia tânărului istoric nu este lipsită de teme: „În spatele demersului cantemirian amintit se pot decela două tipuri de rațiuni: una clar patriotică, destinată a proba originea latină pură a românilor și descendența imperială bizantină a puterii din Moldova, și alta personală, vizând impunerea în conștiința publicului cititor a unei imagini a sistemului politic din Moldova ce corespundea propriilor concepții de guvernare”¹⁵. Aș face o simplă adăugire ce ține de nuanță: prin „personală” nu trebuie înțeleasă o motivație mărunță, cât mai ales o opțiune ideologică întemeiată pe o teorie politică ce încerca să legitimizeze autoritarismul monarhic. Dar un asemenea punct de vedere nu dezaprobă cele susținute mai sus: *Descrierea Moldovei* rămâne prima încercare sistematică de definire a unui specific național, politic, cultural din spațiul cultural românesc.

¹³ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 158-166 și, mai ales, Tudor Dinu, *Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Rivalități politice și literare la începutul secolului XVIII*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 267-268.

¹⁴ Tudor Dinu, *op. cit.*, p. 269.

¹⁵ *Ibidem*.

PROFESORUL CARAMAN ȘI TRICENTENARUL NAȘTERII LUI DIMITRIE CANTEMIR*

Ion H. CIUBOTARU**

Întâmplările asupra cărora ne propunem să zăbovim în cele ce urmează s-au petrecut la Iași, dar și în Republica Federală a Germaniei cu o jumătate de veac în urmă. Și poate că nu m-aș fi decis să le evoc acum, dacă protagonistul acestora n-ar fi fost ilustrul meu dascăl, profesorul Petru Caraman, supus atâtor in Justiții decenii de-a rândul. Sărbătorirea marelui învățat de ținută renașcentistă era socotită, de departe, evenimentul anului 1973, pe care istoricii, geografil, etnologii, filologii și muzicologii de pe meleagurile noastre, precum și din mai multe părți ale Europei erau gata să-l întâmpine așa cum se cuvine.

Filiala Iași a Academiei Române pregătea o amplă manifestare științifică, la care aveau să participe șazece de vorbitori, specialiști de seamă din toate domeniile abordate de Dimitrie Cantemir. Simpozionul urma să se desfășoare în Aula Academiei, cu câteva zile înainte de celebrarea Sfântului Dumitru, care coincidea cu ajunul faimosului tricentenal. Profesorul Caraman, care avea un adevărat cult pentru personalitatea savantului, se hotărâse să elaboreze o lucrare la care nu se mai gândise nimeni până atunci: *Dimitrie Cantemir și folclorul Orientului apropiat*, ceea ce în viziunea lui însemna cultura populară tradițională în totalitatea ei.

Baza documentară a studiului o constituia celebra lucrare *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae*. Și cum traducerile consultate de reputatul slavist nu erau pe măsura așteptărilor sale, exegetul s-a decis să-și extragă informațiile necesare direct din manuscrisul aflat la Biblioteca Academiei Române din București. A ținut deci cont de viziunea lui Cantemir asupra raportului

* Este titlul conferinței pe care autorul a ținut-o la Palatul Braunstein (21 septembrie 2023), în cadrul Simpozionului internațional *Limbă, cultură și identitate românească*, organizat de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași.

** Membru de onoare al Academiei Române, Iași – România.

<https://biblioteca-digitala.ro>

dintre etnografie și istorie, pe care traducătorii îl restructuraseră, diminuând considerabil semnificațiile documentelor etnoculturale.

Două luni mai târziu, adică spre finele primei decade a lui decembrie 1973, urma să aibă loc la Universitatea „Albert-Ludwig” din Freiburg im Breisgau (RFG) un alt simpozion de anvergură consacrat lui Cantemir. Organizatori erau profesorii Paul Miron și Elsa Lüder de la Seminarul de Romanistică al Universității și, totodată, conducătorii Societății „Mihai Eminescu” din cadrul aceleiași instituții. Manifestarea era susținută de câteva universități importante din Europa, iar organizatorii aveau garanția participării unor personalități prestigioase din mai multe țări ale bătrânului continent. Printre invitații de onoare se număra și profesorul Caraman din capitala Moldovei.

Ca urmare, etnologul ieșean a avut grijă să traducă lucrarea în limba franceză, încât, în programul Simpozionului de la Freiburg, el figura cu tema *L'ethnographie Cantemir et le folklore du Proche-Orient*. Dorea însă cu orice preț ca informațiile pe care le adunase să fie prezentate, în premieră, la Simpozionul ce se ținea sub cupola Academiei ieșene. S-a dus deci din vreme la organizatorii manifestării din dealul Copoului, a prezentat titlul comunicării, a lăsat și rezumatul pentru edificarea celor interesați, și s-a întors la treburile sale, pentru că abia dacă mai prididea să le facă față. Drumurile lui cotidiene pendulau între Rectoratul Universității și Miliția Județeană, făcând tot soiul de demersuri pentru obținerea pașaportului în vederea participării la Sărbătorirea lui Cantemir din Germania.

Cu o zi înaintea deschiderii Simpozionului de la Iași, Caraman s-a dus la Secretariatul înaltului for academic, rugând să i se ofere și lui programul manifestării. Nu i s-a dat, deoarece numele său nu figura printre vorbitori. Nedumerit, cărturarul a crezut că era vorba de o scăpare și a rugat-o pe secretară să corijeze eroarea de îndată. Numai că aceasta avea să-l pună în fața crudului adevăr. Numele lui fusese trecut în prima versiune a programului, dar îl eliminase samavolnic academicianul Vasile Mârza de la Facultatea de Medicină, un om al Partidului care avea în Academie puteri discreționare.

Nu-i putea ierta profesorului de slavistică atitudinea demnă pe care o avusese la începutul verii lui 1945. Un grup de universitari, în frunte cu cel ce avea să suporte atâtea vicisitudini, se întorcea din refugiul de la Zlatna. Aduceau înapoi averea inestimabilă a Almei Mater, adică toate bibliotecile pe care le salvaseră de furia războiului, ducându-le în Munții Apuseni. În fața Universității îi așteptau câteva

sute de profesori și studenți. Pe scările de la intrarea principală, în fața ușilor larg deschise de la Sala pașilor pierduți, se afla o delegație de ilegaliști condusă de profesorul Vasile Mârza care, nu peste multă vreme, avea să fie numit ministrul sănătății. Acesta s-a apropiat surâzând de Caraman și, întinzându-i mâna, i s-a adresat jovial: „Conducerea Universității «Moldova roșie» vă urează bun venit acasă!”

Caraman a refuzat să-i dea mâna. L-a privit în ochi și i-a spus: „– Dispari din fața mea, nemernicule. Nu stau de vorbă cu trădătorii!” S-a întors apoi către mulțimea care îi întâmpinase și a rostit un discurs memorabil. S-a referit la „cumplitele vremi de amu” (vorba cronicarului), la drumul greu pe care îl avea de parcurs Universitatea și la rolul cărturarilor luminați, care erau chemați să-i apere menirea. A vorbit apoi despre demnitate și lașitate, despre imperativul iubirii de țară și despre trădătorii neamului, gata oricând să jertfească idealurile sfinte pe altarul unor țeluri meschine. Tentativa puciștilor a eșuat lamentabil, dar Mârza nu l-a uitat. L-a lovit cu furia lui oarbă ori de câte ori a avut prilejul, ba s-a năpustit, cu aceeași mânie, și asupra urmașilor cărturarului, făcându-i să pătimească pe nedrept.

Etnologul a participat la sărbătorirea tricentenarului Cantemir de la Iași, unde s-au spus vrute și nevrute, fără ca cineva să amendeze elucubrațiile debitate cu aplomb la tribuna Simpozionului. Pentru că, de data aceasta, Caraman n-a mai luat cuvântul la sfârșit, așa cum făcea în alte împrejurări, temându-se ca reacțiile celor de la tribună să nu umbrească omagierea principelui-cărturar. A rămas însă cu un gust amar că nu le-a putut împărtăși confrăților ieșeni sumedenia de informații inedite adunate cu atâta trudă despre nebănuitele merite ale ilustrului sărbătorit. Și ceea ce îl întrista peste măsură era perspectiva sumbră a plecării în Germania, semn că toată osteneala lui se putea dovedi zadarnică.

De regulă, pentru obținerea pașaportului se solicitau câteva acte de stare civilă și o adeverință ce dovedea că ești în câmpul muncii sau pensionar. Lui Caraman i se cereau însă cu mult mai multe și mereu altele. N-o făceau doar cei de la Miliția Județeană, ci și o secretară de la Rectorat, arogantă și obtuză, care se ocupa de relațiile externe. Printre altele, aceasta l-a pus să-i aducă un referat de specialitate, care să certifice că lucrarea pe care urma s-o prezinte la Simpozionul de la Freiburg avea valoare științifică. Jenat, profesorul Mircea Petrescu Dâmbovița, directorul Institutului de Istorie și Arheologie, a scris referatul respectiv. Dar asta n-a fost decât începutul. Alte și alte

solicitări stupide îl îndepărtau aproape zilnic pe cărturar de la treburile sale atât de importante.

Cu două zile înaintea plecării în Germania, i s-a cerut din nou să aducă de la Ministerul Învățământului o hârtie pe care instituția bucureșteană nu i-o putea elibera deoarece n-avea nici o legătură cu cererea în cauză. Disperat, petentul i-a trimis lui Ceaușescu o telegramă fulger, în care îi spunea: „Ministerul Învățământului îmi refuză recomandarea la Colocviul Internațional *Cantemir* de la Freiburg, la care sunt invitat să țin o comunicare. Consider aceasta o mare nedreptate și o gravă ofensă. Vă rog respectuos să-mi faceți dreptate mie și țării pe care vreau s-o slujesc, cinstind-o în străinătate!”¹ Telegrama a ajuns probabil direct la Inspectoratul Județean al Securității. A doua zi era chemat la miliție pentru a-și ridica pașaportul. Nimeni nu va înțelege vreodată sadismul acelor funcționari ai statului care, timp de aproape două luni de zile, s-au jucat cu nervii unui om de 75 de ani, căruia nu i se putea reproșa nimic.

Prezența profesorului Caraman la manifestarea științifică de la Freiburg era socotită un adevărat eveniment. El era *magul*, ce coborâse parcă din panteonul înțelepților. Era sacerdotul ce îl inițiasse pe marele Eugen Coșeriu, savantul lingvist ce venise la Freiburg special pentru a se întâlni cu inegalabilul său magistru. Într-adevăr, Coșeriu se numărase vremelnice printre studenții profesorului de slavistică de la Universitatea Mihăileană din Iași. Iar Caraman nu-i fusese doar dascăl, ci și sfătuitorul și binefăcătorul cel mai apropiat. El îl îndemnase pe tânărul basarabean să solicite o bursă de studii în Italia, iar la plecare, în toamna lui 1940, i-a dăruit o sumă mare de bani și o pereche de bocanci, pe care universitarul ieșean și-i cumpărase pentru anotimpul friguros.

S-au despărțit în vremuri de restriște și nu s-au mai văzut timp de aproape treizeci de ani. În primăvara lui 1968, se ținea la București *Al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*. Acolo l-a reîntâlnit pe Coșeriu, dar n-au putut sta de vorbă decât clipe numărate, deoarece Securitatea era mereu pe urmele profesorului Caraman. Comunicarea specialistului ieșean – *L’Héritage romain dans l’anthroponymie roumaine* – a fost primită cu mare interes, numai că tocmai atunci când ar fi urmat să vorbească despre ea și Coșeriu, a intervenit pauza de masă. Profesorul de slavistică era însă fericit de ascensiunea științifică fulminantă a discipolului său, iar savantul

¹ Petru Caraman, *Dosarul de urmărire*, vol. I, p. 57.

<https://biblioteca-digitala.ro>

născut în stânga Prutului i-a promis magistrului că vor continua să țină legătura prin scrisori, ceea ce n-avea să se întâmple decât într-o foarte mică măsură.

Au mai trecut cinci ani și iată-i din nou față în față la Simpozionul Cantemir din orașul de la poalele Munților Pădurea Neagră. Când a urcat la tribună, Caraman a captat de îndată atenția auditoriului. Înalt, uscățiv și îmbrăcat în negru, avea înfățișarea unui ascet. Doar ochii săi ageri, slobozind văpăi, și părul răvășit, cotropit de atâtea viscole, trădau vigoarea ce clocotea încă în sufletul său. A început prin proiectarea personalității omagiate pe fundalul civilizației omenirii. Pentru că principele Cantemir nu era doar un reprezentant proeminent al culturii române, ci unul dintre învățații de anvergură care au dominat răspântia veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea. Țâșnind dintr-o existență aspră, pe alocuri dură chiar, și din circumstanțe istorice mai curând ostile decât favorabile, geniul său a depășit rapid hotarele neamului care l-a zămislit, răsfrângându-se, generos și benefic, asupra umanității. Înzestrat cu o nepotolită sete de cunoaștere, el a îmbrățișat mai multe domenii de activitate, impunându-se cu autoritate, prin spiritul său enciclopedic de tip renascentist. Caraman vorbea liber, într-o impecabilă limbă germană, iar ascultătorii erau numai ochi și urechi.

Etnografia și folclorul, spunea cel de la tribună, l-au interesat în chip deosebit. Orice abordare istorică, geografică, lingvistică, filosofică sau literară dobânda sub pana sa și o dimensiune etnografică. Documentele etnofolclorice asupra cărora se oprise cărturarul ieșean erau, prin excelență, exotice din perspectiva cercetărilor europene. Locul lor de obârșie trebuia căutat în Orientul asiatic. Și nimeni nu le-ar fi putut surprinde mai bine decât principele moldovean. Căci pasiunea lui pentru asemenea probleme era dublată de o erudiție fără seamăn, fiind recunoscut drept unul dintre cei mai valoroși orientaliști ai vremii. Cunoștea perfect turca, tătara, araba și persana, dar în același timp avea și capacitatea de a descifra sensurile adânci ale tezaurului folcloric ce aparținea popoarelor respective.

Comunicarea profesorului Caraman a produs o impresie deosebită asupra participanților la Colocviul de la Freiburg. El a dat o adevărată probă de virtuozitate. În timpul pe care l-a avut la îndemână, adică aproape o oră, el a reușit să-și poarte ascultătorii prin zonele cele mai dense în semnificații ale folclorului oriental. S-a referit mai întâi la unele previziuni astrologice, aflate adesea în conflict cu preceptele Coranului, și la

implicațiile complexe ale *Ominei*, forța supranaturală ce guvernează lumea în numele lui Allah. A alocat apoi un spațiu ceva mai larg obiceiurilor turco-tătare, precum și unor vestigii ale folclorului juridic, semnalate la mai multe popoare ale lumii. O atenție specială era acordată sărbătorilor populare cunoscute sub numele *Donanma*, sărbătorii Sfântului Foca, precum și analizei sensurilor câtorva termeni, cum ar fi *aman*, *rai*, *bacșiș* etc., unii dintre ei pătrunși, încă de timpuriu, în limba română.

Impresia pe care a produs-o asupra ascultătorilor a fost una excepțională. Iar specialiștii din sală n-au întârziat să remarce calitățile ieșite din comun ale conferinței învățatului din capitala Moldovei. Primul care l-a elogiat, vorbind despre formația profesională complexă a dascălului său de odinioară, a fost chiar savantul Eugen Coșeriu. El a evocat, cu multă căldură, împrejurările în care îl cunoscuse pe Caraman la Universitatea din Iași, scoțând în evidență nivelul foarte ridicat la care se predau toate disciplinele în cea mai veche instituție de învățământ superior din România. A ținut să precizeze apoi că vorbitorul se număra printre cei mai mari poligloți ai lumii, că dovedea o rectitudine morală impecabilă, având mult de pătimit din cauza aceasta, și că era gata oricând să-și sprijine semenii aflați în momente de cumpănă.

Freiburg, 1973. Într-o pauză a Congresului

Și-au exprimat admirația, de asemenea, reputatul romanist Klaus Heitmann, de la Universitatea din Heidelberg, profesorul Octavian Buhociu, de la Universitatea din Bochum, comparatista Zoe Dumitrescu-Bușulenga, profesor la Universitatea din București, istoricul Alexandru Zub, de la Institutul de Istorie și Arheologie din Iași ș.a. Octavian Buhociu se născuse în Crăieștii Covurluiului, un sat răzășesc aflat la doar câțiva kilometri de Vârlezii lui Caraman. Știa de existența marelui învățat, căci îl văzuse de câteva ori în București prin anii 1945-1947, deci cu puțină vreme înaintea plecării crăieșteanului în străinătate. S-au întâlnit însă și au stat de vorbă abia la senectute. În anii de după evenimentele de la Freiburg a existat un schimb epistolar² între cei doi, dar cam atât, deoarece profesorul de la Bochum s-a prăpădit cu vreo doi ani înaintea cărturarului ieșean.

Printre cei care s-au arătat fascinați de prestația lui Caraman la Simpozionul de la Freiburg s-a numărat și prestigiosul istoric literar bucureștean, regretatul arabist Mircea Anghelescu. La câțiva ani de la trecerea la cele veșnice a ilustrului slavist, a scris un articol de vreo zece pagini, în care vorbea de manifestarea științifică de la Freiburg închinată lui Cantemir. Și pentru că aflase de hotărârea etnologului de a-mi lăsa pe seamă toate manuscrisele sale, mi-a transmis acel material pe care ar fi trebuit să-l public într-o revistă ieșeană. Am bătut la câteva uși, inclusiv la redacția Anuarului din cadrul Institutului, numai că peste tot am fost refuzat. Și n-am înțeles de ce, căci însemnările respective nu conțineau nimic compromițător. Atâta doar că îl elogiau pe profesorul Caraman, iar acest lucru nu era cătuși de puțin pe placul ieșenilor, chiar dacă cel pe care îl invidiau și care-i copleșea cu personalitatea sa științifică plecase pe ultimul drum.

Textul cercetătorului bucureștean avea să apară în revista sibiană „Transilvania” (anul XVII, nr. 6, iunie 1988), din care cităm: „Studentii germani erau miraculați. L-au ascultat vorbind, mai bine de o oră, ca într-un extaz, întrerupt numai de blitzurile celor care îl fotografiau din timp în timp. Și părea, într-adevăr, o figură din alte vremuri; subțire și înalt, cu părul în întregime cărunț, privind dincolo de noi, spre un trecut pe care îl reînvia inspirat, ca sub efectul unei revelații, reconstituind cu

² Vezi Petru Caraman, *Correspondență*. Ediție îngrijită de Ion H. Ciubotaru și Remus Zăstroiu. Introducere și notă asupra ediției de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, vol. I, p. 73-79, vol. II, p. 63-74.

fervoare, din elemente disparate, mărturii indirecte și câteva citate, tabloul etnologic al țării din vremea lui Cantemir”³.

Lucrările Colocviului de la Freiburg s-au încheiat cu o memorabilă excursie pe Valea Rinului, pentru care organizatorii le-au asigurat participanților cele mai confortabile condiții. Era o toamnă târzie, încântătoare prin farmecul său unic, iar ținuturile de basm pe care le străbăteau îi umpleau savantului ieșean sufletul de bucurii fără seamăn. De la Heidelberg îi trimitea soției o carte poștală ilustrată, în care îi spunea: „Acest vechi oraș e încadrat într-un peisaj feeric; cu munți de o parte și de alta și cu minunatul râu Neckar, care-l străbate drept prin mijloc și merge de se varsă în Rin. Am toate motivele să mă despart cu mari regrete de acest colț de rai”⁴. Popasuri deosebit de agreabile au făcut și prin alte locuri. Memorabilă a fost ziua petrecută la Mainz, după care excursioniștii s-au îndreptat spre meleagurile încântătoare ale Coloniei sau Colonia Agrippina, guvernate cândva de cel ce avea să se numere printre străbunii noștri, Împăratul Traian.

În orașul Köln, după ce au vizitat Universitatea și superba catedrală gotică, etnologul s-a despărțit de grup, fără a spune cuiva unde se duce. Instinctul său de om liber continua să se manifeste fără nici o opreliște. Nimeni nu l-a mai văzut. De aici tot soiul de speculații, care de care mai fanteziste. Unii presupuneau că s-ar fi rătăcit, alții pretindeau că-l văzuseră plecând cu doi domni spre o zonă periferică a orașului, cineva susținea că îl observase urcându-se grăbit într-un microbuz și așa mai departe. Pentru oamenii Securității (vreo trei la număr) concluzia era clară: Caraman rămăsese în străinătate! Cei douăzeci și trei de membri ai delegației române se întorceau în țară fără el. Profesorii care garantaseră că nu va crea astfel de probleme (rectorul Mihai Todosia, Gheorghe Ivănescu și Zoe Dumitrescu-Bușulenga) se pregăteau să dea seamă în fața Securității.

Atunci când și-a părăsit tovarășii de drum la Köln, profesorul Caraman s-a urcat, într-adevăr, într-o mașină particulară, numai că nu era un microbuz, ci o foarte elegantă limuzină, ce-l aștepta în văzul tuturor, chiar în fața catedralei. Fusesse trimisă de profesorul Eugen Coșeriu, conform înțelegerii de la Freiburg, ca să-l ducă pe fostul său dascăl să țină conferința despre Cantemir și la Universitatea din

³ Mircea Anghelescu, *Un folclorist: Petru Caraman*, în rev. „Transilvania”, anul XVII (XCIV), nr. 6 (88), Sibiu, 1988, p. 35-36.

⁴ Petru Caraman, *Ilustrată trimisă soției*, Heidelberg, 11.XII.1973, p. 1.

Tübingen, unde acesta își avea catedra. Ieșeanul a rămas acolo câteva zile, fiind oaspetele de onoare al celebrului lingvist. În fața profesorilor și a studenților a vorbit despre folclorul popoarelor din Orientul euroasiatic în opera lui Cantemir, iar Coșeriu a ținut o conferință privitoare la filosofia limbajului.

Cineva, care a avut prilejul să participe la acea fericită întâlnire a titanilor, mărturisea că asistasese la un adevărat regal. Făcând risipă de erudiție, cei doi au cucerit de îndată auditoriul, iar la discuții s-au făcut și o seamă de evocări, unde protagonist era marele Coșeriu. El nu mai prididea să-l laude pe Caraman și să scoată în evidență rolul său providențial, ca dascăl și ca om, care îi călăuzise primii pași spre strălucita carieră științifică pe care o făcuse. La rândul său, cărturarul ieșean și-a exprimat bucuria de a participa la acea întrunire selectă, în fruntea căreia se afla însuși profesorul Eugen Coșeriu, mândria României, a tuturor țărilor romanice și, nu în ultimul rând, a Universității din Tübingen.

Zilele următoare le-a petrecut la reședința strălucitului om de știință basarabean, care se afla în *Kirchentellinsfurt*. Un orașel de câteva mii de locuitori, situat la șapte kilometri est de Tübingen, în Landul Baden-Württemberg. Casa lingvistului, construită cu foarte mult bun gust, era așezată într-o ambianță încântătoare. Dealurile împădurite din jur, peste care se așternuse o mantie groasă de zăpadă, o ocroteau parcă, asigurându-i liniștea atât de necesară cărturarului.

Seara, în fața șemineului, cei doi au început să depene amintiri. Era vara lui 1940. Pământurile Basarabiei intrau din nou sub stăpânirea muscalilor. Eugen Coșeriu își încheiase primul an de studii la Facultatea de Litere a Universității din Iași, iar acum se afla acasă, la Mihăileni, în județul Bălți, pentru a-și petrece vacanța de vară împreună cu familia. Vestea invaziei iminente a meleagurilor natale nu i-a lăsat timp pentru prea multă chibzuință. Și-a părăsit satul, împreună cu tatăl său, îndreptându-se pe jos spre Prut, pe care avea să-l treacă pe la Ștefănești – Botoșani. Cu banii primiți de la tatăl său și-a putut cumpăra doar o pereche de sandale. Și-a continuat călătoria de unul singur până în târgușorul Trușești, unde avea să rămână o vreme la niște cunoștințe mai îndepărtate. Ar fi vrut să ajungă la Iași, dar nu mai avea nici un ban.

Singura soluție a fost aceea de a da un anunț la ziarul „Universul”, prin care îi înștiința pe cei de la Universitatea ieșeană că era refugiat la Trușești – Botoșani fără nici un mijloc de subzistență. Le cerea deci ajutorul. Profesorul Caraman era concentrat undeva la

granița cu Iugoslavia. A citit anunțul în ziar și, fără să mai stea pe gânduri, i-a trimis prin mandat telegrafic suma de cinci sute de lei (bani mulți la vremea aceea), cerându-i totodată să-l caute la Iași în următoarele două săptămâni. La sfârșitul istorisirii, familia lingvistului era copleșită de emoție.

Marele învățat s-a ridicat din fotoliu și a pornit agale spre o altă încăpere. S-a reîntors îndată, purtând sub braț o cutie elegantă, în care se afla o pereche de bocanci dintre cei mai luxoși. A scos apoi din buzunar o importantă sumă de bani și, îndreptându-se spre fostul său dascăl i-a spus că sosise vremea recunoștinței. Cum era de așteptat, Caraman a protestat cu indignare, refuzând să primească atât de generoasa ofertă. Până la urmă, a acceptat bocancii, iar în locul banilor l-a rugat pe Coșeriu să-i cumpere un aparat de fotografiat performant. Avea de gând să cutureiere meleagurile țării și să fotografieze *porțile cu streășină*, în vederea definitivării pentru tipar a celebrei lucrări *Porțile monumentale ale României*⁵. Savantul german i-a procurat un aparat *Pentakon*, iar etnologul l-a folosit în cercetările sale de teren, pe care le-a făcut la vârsta de peste 75 de ani.

În cea de a doua zi petrecută la Kirchentellinsfurt, Caraman își aranja cu grijă în bagaje prețioasele daruri și, despărțindu-se afectuos de ospitalierele sale gazde, lua drumul spre meleagurile țării. Șederea în Germania Federală îi vindecase parcă rănila atâtor suferințe. Pentru un timp, sufletul său era iarăși scăldat în lumină. Aproape de sărbătorile Crăciunului, se afla din nou în orașul de pe cele șapte coline. Când s-a prezentat la Miliția Județeană pentru a preda pașaportul, subofițerul de la biroul respectiv a rămas înmărmurit. Atâta a mai apucat să bâlbâie: „Cum, tovarășu profesor? Noi credeam că... – Ce credeți? că aveam de gând să-mi părăsesc țara! Oameni de nimic ce sunteți. Pe jos veneam din Germania și tot mă întorceam acasă!”

O bună parte dintre lucrările susținute în cadrul Colocviului de la Freiburg s-au publicat în revista *Dacoromania*. „Jahrbuch für östliche

⁵ *Porțile monumentale ale României*. Considerații asupra genezei și semnificației lor. Lucrarea a fost proiectată înainte de război și a definitivat-o pentru tipar prin 1974. Versiunea în limba franceză (*Les portes monumentales de la Roumanie*) a fost publicată de Paul H. Stahl în vol. *Etudes roumaines et aroumaines*, „Sociétés Européennes”, 8, Paris – București, 1990, p. 27-41, iar cea în limba română a apărut în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, tomul VI, Iași, 2006, p. 21-76, și s-a retipărit în volumul Petru Caraman, *Restituiri etnologice*. Ediție îngrijită, introducere și notă asupra ediției de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 146-193.

Latinități”, condusă de profesorul Paul Miron. Studiul învățatului ieșean era mult prea mare, pentru a fi tipărit într-un singur număr al periodicului menționat. De aceea, cu asentimentul autorului, lucrarea a fost împărțită în trei secțiuni: prima parte a apărut în numărul 2 pe anul 1974, partea a doua în numărul 3 pe anii 1975-1976⁶, iar partea finală a studiului nu a mai apărut. Caraman, care avea obiceiul să-și supravegheze atent lucrările încredințate tiparului, l-a rugat pe Paul Miron să-i trimită măcar două corecturi, pentru a evita strecurarea în text a unor erori. Redactorul-șef i-a dat toate asigurările că așa va face, însă nu i-a trimis nici una.

Când a primit revista și extrasele, slavistul a avut un adevărat șoc. Porțiunea studiului publicată conținea circa șaiszeci greșeli tipografice, unele dintre ele de neiertat. La protestele sale, întru totul justificate, Miron a dat vina pe vameși. Ei opriseră, probabil, corecturile, pe care el le expediasse la vreme. Om de bună credință, autorul i-a dat crezare profesorului din Germania și, ori de câte ori trimitea cuiva un extras al lucrării în discuție, nu pierdea prilejul de a-și vărsa și el năduful pe cerberii ce supravegheau cu strășnicie granițele țării dinspre Occident. „Vameșii noștri, îi scria el unui coleg de breaslă, patrioți la culme, au suspectat grav corecturile care veneau din RFG și le-au oprit, profund convinși că au adus un mare serviciu patriei”⁷.

Într-adevăr, vameșii români erau foarte zeloși, putându-li-se reproșa sumedenie de nedreptăți. De data asta însă n-aveau nici o vină, deoarece profesorul Miron mințise grav. Nu-i trimisese lui Caraman nici o corectură și nici nu avea cum să-i trimită, deoarece *Dacoromania* nu se imprima în Germania, ci la Tipografia Patriarhiei Române din București. Vinovat de netrimiteră corecturilor nu era Miron, ci părintele Verzan, cel ce se ocupa de apariția publicației respective. L-am cunoscut îndeaproape și n-aș avea prea multe lucruri bune de spus despre el. Încât, faptul că nu i-a trimis profesorului Caraman corecturile, ba a refuzat să-i tipărească și *erata* pe care i-o trimisese, nu m-a surprins câtuși de puțin.

Partea a doua a lucrării a apărut cu mai puține greșeli. De data aceasta, textul profesorului de la Iași era supravegheat chiar de

⁶ Vezi Petru Caraman, *L'ethnographie Cantemir et le folklore du Proche-Orient*, în rev. „Dacoromania”, nr. 2, Freiburg/München, 1974, p. 313-341, și nr. 3, 1975-1976, p. 237-270.

⁷ Petru Caraman, *Dosarul de urmărire*, vol. I, p. 32. Se înțelege deci că Poșta Română n-a mai trimis scrisoarea adresantului, ci direct la Securitatea județeană.

Al.A. Botez care, prin deceniul opt al veacului trecut, era directorul Tipografiei din cadrul Patriarhiei Române. Mai rămânea de imprimat partea a treia, despre care autorul îi scria lui Paul Miron următoarele: „Eu trebuia să predau, în continuare, pentru „Dacoromania” IV, a treia parte din studiul meu asupra lui Cantemir, ca etnograf al Orientului Apropiat. Această ultimă parte, pe care eu o consider deosebit de interesantă, este redactată în românește, deși nu i-am aplicat încă cea din urmă retușă (își așteaptă „finisarea”, cum se zice). Nu am tradus-o până acum în franțuzește și nici nu am, în momentul de față, absolut deloc timp, fiindcă sunt complet absorbit cu o altă lucrare de ample proporții”⁸. Pe atunci Caraman era foarte bolnav. Se întorsese de la Spitalul din Cluj, unde operația de stomac eșuase, iar el își aștepta sfârșitul, care avea să survină după mai puțin de doi ani.

Din câte știm, ultima parte a studiului despre Cantemir și folclorul Orientului apropiat n-a mai fost tradusă în limba franceză. I-a trimis-o lui Paul Miron în românește, nădăjduind că se va traduce în redacție. Din păcate, nimeni nu s-a arătat dispus să săvârșească acea operațiune. Așa că partea a treia a studiului a rămas necunoscută specialiștilor interesați de acel document inestimabil.

În arhiva cărturarului, s-au păstrat două plicuri în care se găsea versiunea românească a textului după care se făcuse traducerea în limba franceză. Materialul este altfel organizat, însă conținutul rămâne același. În plus, cuprinde și partea a treia, care din varianta franceză lipsește. Am transcris textul respectiv după original și l-am publicat integral în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” din anul 2014, reluându-l apoi în volumul Petru Caraman, *Restituiri etnologice*. În felul acesta, faimosul studiu despre Cantemir, unic în literatura noastră de specialitate și în cea europeană, stă acum la îndemâna celor dornici să-l cunoască.

⁸ Petru Caraman, *Correspondență*, vol. I, p. 369.

CULTUL SFÂNTULUI FOCA LA TURCI ȘI ORIGINEA LUI ROMÂNEASCĂ*

Petru CĂRAMAN**

Cultul Sfântului Foca la turci și originea lui românească.
Cantemir – vorbind despre urmărirea de către turci a unei bande de hoți cu o căpetenie care-și dădea numele fals de Sultanul Mustafa și care prăda fără milă Dobrogea toată, precum și ținuturile învecinate – nu pierde prilejul de a ne da unele prețioase știri despre această provincie, sub stăpânire turcească pe atunci, și despre turcii care locuiau acolo. El i-a cunoscut bine pe acești turci, numiți *čitaki*, întrucât a străbătut frecvent Dobrogea, deoarece, după cum ne-o spune el însuși: „Pe aici îmi era drumul din Moldova la Constantinopol”¹. Cantemir povestește amplu despre proverbiala lor ospitalitate și totodată el le descrie locuințele, dându-ne un tablou etnografic foarte evocativ al vieții lor.

Dar ceea ce ne frapază într-un mod cu totul special, în legătură cu călătoriile sale prin Dobrogea, este un fapt folcloric de o neobișnuită importanță, pe care el ni-l dezvăluie cu lux de amănunte. Episodul în chestiune merită să fie reprodus integral. Iată-l: „Trăgeam totdeauna la un locuitor din satul Alibeg, un om foarte cu vază și pe lângă aceasta și bogat. Am ajuns odată la el chiar la data de 22 iulie, ziua Sfântului Foca, și am văzut că toți lucrătorii lui – avea peste 100 de creștini la lucru peste an – șed idilic fără să lucreze, ca în zi de sărbătoare. Atunci, l-am întrebat cum de acești oameni nu sunt azi la lucru? El îmi răspunse: «– Sunt mahomedan adevărat, dar niciodată nu voi suferi ca oamenii mei să lucreze în ziua aceasta!» M-a prins mirarea de aceste cuvinte ale lui și l-am întrebat mai departe: «– Ce? Poate este azi zi de sărbătoare la voi?» El a surâs și apoi îmi zise: «– Mă mir că voi, creștinii, nu știți că azi e ziua Sfântului Foca!» «– Și ce aveți voi», îi zisei, «cu ziua Sfântului Foca?» «– O, prietene» – îmi ripostă el – «cum de vorbești dumneata așa?» Acest

* Extras din studiul: Petru Caraman, *Etnograful Cantemir și folclorul Orientului asiatic* (Partea întâi). Îngr.: Ion H. Ciubotaru, publicat în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, XIV, 2014, p. 11-58.

** Universitatea „Alexandru I. Cuza”, Iași – România (1898-1980).

¹ D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman, creșterea și scăderea lui*. Traducere de Dr. Iosif Hodoșiu, I, cartea III, cap. III, § VIII, București, 1876-1878, p. 310, nota 123.

sfânt, prin minunile sale, a dat îndeajuns dovadă între noi despre puterea lui. Ascultă! Încă de la străbunii noștri a rămas la noi această știre, că oamenii noștri care nu cunoșteau nimic despre sărbătoarea Sfântului Foca au trimis în ziua asta pe lucrătorii creștini la recoltarea bucatelor de pe câmp. Și cu toate că aceștia au protestat, spunând că este ziua Sfântului Foca, ei totuși i-au silit prin bătaie să facă ce le-au poruncit. Creștinii bieții n-au avut ce face decât a se supune chiar și în contra voinței lor. Și au mers de-au încărcat carele cu grânele domnilor. Dar ce se-ntâmplă întorcându-se spre casă? *Un om bătrân, respectabil prin vârsta sa, le-a ieșit înaintea cu o făclie aprinsă în mână și înfruntându-i pe lucrătorii creștini că i-au profanat sărbătoarea, a dat foc la carele cu grâu.* Flacăra s-a întins ca fulgerul peste tot ținutul și a prefăcut în cenușă nu numai bucatele ce erau încă pe câmp, dar și pe acelea pe care le căraseră deja acasă. Așa, părinții noștri, învățându-se minte din această pagubă, s-au hotărât să țină această sărbătoare, chiar cu aceeași evlavie cu care o țin și creștinii și să se abțină în aceea zi de la orice muncă. De când ținem și noi la această juruință a strămoșilor noștri, nu ne aducem aminte, ca să se fi mai întâmplat un asemenea foc»².

Un vechi cult a dobândit forme creștine, Sfântul Foca apărând în ipostaza unei divinități a focului. Dacă cultul acestei stihii nu ar fi prezentat aspectul creștin relatat, s-ar fi putut conjectura că ei l-au împrumutat – încă înainte de strămutarea lor din Asia – de la perși, la care acest cult era în mare cinste în antichitate. Ba, Cantemir ne informează, după izvoare turcești moderne, că chiar și în secolul al XVI-lea ar fi existat printre perși, care în covârșitoarea lor majoritate sunt musulmani schismatici, adică šiiti, o sectă așa-numită *otêş pèrêst*³, care adora focul⁴. Dar evident nu de la unii ca aceștia au putut lua turcii amintiți, înainte de venirea lor în Dobrogea, credința în puterea sfântului creștin, care personifica focul. De altfel, pe acești perși turcii îi priveau ca pe niște mari eretici și-și băteau joc de dânsii fără menajamente, ca și de cei care adorau câinii („kielb perest”) sau taurii („ghiav perest”)⁵.

² *Ibidem*, p. 310-311, nota 123.

³ R. Youssouf, *Dictionnaire turc-française*, vol. I, Constantinopol, 1888, p. 51, s.v. *atêş pèrêst* = „adorateur du feu, guèbre, mage”; H.C. Hony, *A Turkish-English Dictionary*, 1st edition, London, Oxford University Press, 1950, p. 22, s.v. *Fire worshipper* sau *otêş tapàn*. Cf. Youssouf, *op. cit.*, II, p. 1115, s.v. *tapengê* = „adulateur”, vb. *Tapanmag*, *tapmag* = „adorer”; H.C. Hony, *op. cit.*, p. 345, s.v.

⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, I, p. 222, nota 27.

⁵ *Ibidem*.

Cultul lui Foca, al acestui sfânt creștin, nu a putut fi, evident, receptat de turci decât de la o națiune creștină din Dobrogea.

Însă de la care anume popor creștin au împrumutat turcii acest cult? Nu există decât un singur răspuns, clar și categoric: *de la românii aflători în Dobrogea la venirea lor*. Căci, din moment ce Sfântul Foca era venerat ca patron al focului, iar ziua sa era prăznuită cu mare grijă ferindu-se toți de la orice muncă de teamă ca nu cumva sfântul să se răzbune cu foc împotriva celor care-l nesocoteau, un asemenea cult nu a putut lua naștere decât la români, care, prin etimologie populară, au asociat numele Foca (< φωκάς⁶), al sfântului cu focul, imaginându-și că această temută stihie este principalul său atribut. Hasdeu are meritul de a fi remarcat această etimologie populară⁷. Ea este cea care a determinat, la români, nașterea cultului Sfântului Foca, făcându-i să vadă în el pe însuși patronul focului, adică pe cel ce are în puterea și stăpânirea sa focul, cea mai teribilă stihie a naturii. La nici o altă națiune din Orientul Europei nu a putut fi creat un asemenea mit pe baza etimologiei populare. O dovadă în plus care vine să confirme originea românească a cultului lui Foca, înregistrat de Cantemir la turcii din Dobrogea la sfârșitul secolului al XVII-lea, o constituie însuși faptul că, din vechi timpuri și până în zilele noastre, poporul român – în special lumea rurală – sărbătorește cu multă strictețe ziua acestui sfânt, măcar că biserica oficială nu-i acordă nici o atenție, decât doar aceea de a fi fixat o anumită dată în calendarul bisericesc, însă fără oficierea vreunei slujbe în cinstea lui. Cu toate acestea, nimeni nu cutează să săvârșească nici cea mai neînsemnată muncă, în special în domeniul agriculturii, de frica focului, cu care sfântul nu ar întârzia de a-i pedepsi pentru impietatea lor față de dânsul. Documente folclorice, care să probeze aceasta putem aduce numeroase de pe tot teritoriul grupului dialectal dacoromân. Astfel, iată mai întâi câteva credințe, în legătură cu Sfântul Foca, înregistrate din Muntenia. Țăranii din județul Prahova „pe mucenicul Foca îl zic că-i rău de foc”⁸. Din județul Buzău aflăm că „în ziua de Sf. Foca (22 iulie) nu se lucrează, fiind rău de arsuri corporale și de foc pentru case”⁹. În fostul județ Râmnicul Sărat [satul Balta-Albă] se crede că „Foca ț-apără casa de foc”¹⁰, dacă cinstești ziua lui. În același județ (comuna Grădiștea), circulă credința

⁶ Cf. Pape, *Wörterb. Der griech. Eigennamen*, II, col. 1656 s.v.

⁷ B.P. Hasdeu, *Etym. Magn. Rom.*, II (1887), col. 1154, s.v. Ana-Foca.

⁸ Cf. „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an II, nr. III, 1884, p. 388.

⁹ S. Ioneanu, *Mica colecțiune de superstiții ale poporului român*, Buzău, 1888, p. 56.

¹⁰ I.A. Candrea, Ov. Densusianu și Th.D. Speranția, *Graiul nostru*. Texte alese din toate părțile locuite de români, vol. I, București, Socec, 1906, p. 271.

„că nu-i ghini să lucrezi omu'n ziua di Foca, că-i rău di foc”¹¹. La fel și pentru același motiv este prăznuită cu grijă ziua Sfântului Foca și în județul Muscel, mai ales de femei, care adesea cred că Foca n-a fost un sfânt, ci o sfântă și anume o martiră¹².

Nu mai puțin însă e păzită cu teamă sărbătoarea Sfântului Foca în Moldova. Așa, de exemplu, din fostul județ Tecuci (comuna Țepu), aflăm că ziua lui Foca se sărbătorește „fiindcă e rău de foc”¹³. Din fostul județ Tutova (comuna Bogdana), preotul Antonovici, mai târziu episcop de Huși, relatează că „între sărbătorile superstițioase respectate de popor este și Foca, a treia zi de Sfântul Ilie”. Totodată, autorul ne informează că această zi se sărbătorește „pentru ca să fie ferite de foc recoltele și casele”¹⁴. În județul Neamț, „poporul ține Foca [de] mare sărbătoare... și cine îndrăznește a lucra în acea zi, nu i se mai alege nimic de starea lui, fiind și de cea mai mare primejdie pentru foc”¹⁵. Cu privire la Moldova, eminentul etnograf moldovean Tudor Pamfile relatează și el credința poporului că Sfântul Foca „este rău de foc, căci arde casele și toate ale omului, lăsându-l sărac lipit pământului. Pentru aceasta Foca se mai numește și Cur-golea”¹⁶. Această ireverențioasă poreclă i s-a tras sfântului de la faptul că pagubele produse de el sunt atât de pustiitoare, încât bietul om, care a fost victima lui, ajunge atât de sărac, că nu mai e în stare nici măcar să-și acopere decent corpul cu veșmintele necesare¹⁷.

De la românii din Basarabia, aflăm de asemenea, la sfârșitul secolului al XIX-lea, că – conform credințelor populare – „ziua Sfântului Foca trebuie cinstită de frica focului”¹⁸. În Bucovina, credințele despre Sfântul Foca în rolul de patron al focului sunt foarte răspândite. Între sfinții creștini, care în mitologia populară română au

¹¹ *Ibidem*, p. 272.

¹² *Măcinica Foca*, prăznuită la 22 septembrie. Cf. T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă și postul Crăciunului*. Studiu etnografic, București, Librăriile Socec & Comp. și Sfetea, 1914, p. 56.

¹³ *Idem*, *Sărbătorile de vară la români*. Studiu etnografic, București, Librăriile Socec & Comp. și Sfetea, 1910, p. 213, nota 2.

¹⁴ Pr. Antonovici, *Istoria comunei Bogdana din plasa Simila, județul Tutova*, Bârlad, Tipografia George V. Munteanu, 1905, p. CLXXV.

¹⁵ Constantin D. Gheorghiu, *Calendarul femeilor superstițioase*. Credințe, superstiții și obiceiuri din țară adunate de ~, Piatra Neamț, 1892, p. 87.

¹⁶ T. Pamfile, *Sărbătorile de vară...*, p. 213.

¹⁷ Cf. pentru Moldova și A. Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, Academia Română, 1915, p. 121, nr. 1739 și 439, s.v. Foca.

¹⁸ Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898, p. 173.

strânse aderențe cu focul – fiind cultivați de țărani spre a fi protejați contra acestei stihii – folclorista Elena Niculiță-Voronca îl enumeră și pe Foca: „Ilie, Pălie, Frocopie [în loc de Procopie], Foca, se țin de foc”. Apoi, ea continuă: „Zilele acestor sfinți trebuiesc tare păzite, căci dacă te pui împotriva, sunt primejdioase vieții. Ian lucrează de Foca, și-i vedea!”¹⁹ Aceeași autoare ne informează că tot în Bucovina, lumea rurală crede că „Ilie-Pălie aprinde focul și Foca suflă”²⁰. În Transilvania, Foca se serbează în general din teama primejdiei de foc²¹. Tot în această provincie, în comuna Cugir, se crede că la întâi iulie, „în ziua de Ana-Foca”²², cine lucră la vie, i se uscă via”²³, deoarece îi este arsă de Sfântul Foca drept pedeapsă. În Banat există în popor credința că, la sărbătoarea lui Foca „arde piatra în apă” sau că „gioacă soarele-n apă”²⁴. Hasdeu a opinat că aceste credințe ale românilor bănățeni au rezultat din „amalgamarea mitologiei neogrece cu mitologia română, în sensul că credința neogrecilor despre Foca, patron al apei, s-a întâlnit cu cea românească despre Foca, patronul focului, și în urma acestei încrucișări a lor, s-a realizat contaminarea, care a dat o nouă creație folclorică cu caracter mixt”²⁵.

Noi considerăm inacceptabilă această ipoteză. Nu era nicidecum nevoie de o influență grecească asupra mitului românesc, ca să se nască asemenea credințe. Ele au putut apărea în mod cu totul independent de vreo influență străină. Deși Hasdeu, foarte satisfăcut de această interpretare a sa, vede în credința bănățenilor „unul din cele mai frumoase exemple de formația miturilor”, noi nu vedem în ea decât o simplă asociație, pe bază de contrast, a focului cu apa. Era foarte logic ca țăranul român, în luna iulie, numită în graiul popular *cuptor*, când căldura solară devine arzătoare în gradul cel mai înalt, să-și imagineze că „arde piatra în apă” și că „gioacă soarele în apă”, exprimând astfel plastic o culminație a căldurii, foarte caracteristică pentru ziua Sfântului Foca. A admite aici o influență grecească în legătură cu rolul lui Foca de sfânt al apei, înseamnă a complica absolut inutil fenomenul folcloric.

¹⁹ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Mihalcea lângă Cernăuți, Editură proprie, 1903, p. 1200.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ T. Pamfile, *Sărbătorile de vară...*, p. 214.

²² Nume rezultat din fuziunea a două sărbători în una singură: a Sfintei Ana și a Sfântului Foca.

²³ Cf. B.P. Hasdeu, *op. cit.*, col. 1154.

²⁴ Simeon Manguica, *Călimdarii iulian, gregorian și popular român...* Cu un comentariu pe anul 1882, Oravița – Brașov, 1881, p. 98.

²⁵ B.P. Hasdeu, *op. cit.*, col. 1155.

Vom releva acum și o anecdotă populară, plină de haz, de la românii din Bucovina (comuna Roșa), care are calitatea de a pune într-o lumină surprinzător de vie rolul Sfântului Foca de patron al focului, precum și atotputernicia lui în mânuirea acestei stihii. Iat-o: „Odată, un șvab din Roșa a făcut căpiți spre Foca și în ziua de Foca s-a dus să strângă ce-a mai rămas. Deodată, vede că s-a aprins fânul! Atunci șvabul, iute ia căciula-n mâni și începe a face cruce în jurul căpițelor: «– Domnule Foca, domnule Foca, acele nu le arde, că-s de ieri, numai acestea îs de azi!» Și așa a fost. Numai căpițele din ziua ceia au ars; cele pe care le-a făcut înainte, nu!”²⁶ Din această umoristică narațiune rezultă în mod clar că superstiția, care formează subiectul ei, a trecut de la români la coloniștii germani din Bucovina, printr-un proces analog celui care a avut loc și aiurea.

După cele expuse pân-aici, nu mai poate încăpea nici o îndoială că mitul turcesc al Sfântului Foca – al acestui personaj supranatural, care reprezintă incarnația focului – este de proveniență românească. Prin urmare, lucrătorii creștini de pe moșia unuia dintre strămoșii turcilor dobrogeni din epoca lui Cantemir, acei lucrători despre care gazda prințului moldovean i-a povestit că nu voiau cu nici un preț să iasă la muncă în ziua de Sfântul Foca și numai prin silă, fiind bătuți de stăpân, au fost constrânși să meargă, aceia nu puteau fi decât români de naționalitate, fiindcă numai la ei exista tradiția sărbătoririi Sfântului Foca din motivele mai sus arătate. Dar un fapt demn de relevat, care apare în mai multe din atestările folclorice ale credinței discutate, este că poporul român – și ne gândim la marile mase ale lumii rurale – se dovedește a fi conștient de existența acestei credințe la turci. Astfel, Pamfile ne face cunoscut că „prin unele părți din Moldova [fără să precizeze pe unde anume], se crede că mai înainte Foca era un sfânt creștinesc; dar de când, la ziua lui, au ars șapte sate, îl serbează și păgânii, cum bunăoară ar fi turcii”²⁷. După o altă mărturie, locuitorii unui alt sat din sudul aceleiași provincii (din comuna Bogdana – fostul județ al Tutovei), care sărbătoresc ziua de 22 iulie consacrată Sfântului Foca, zic că „și turcii ar fi sărbătorind această zi”²⁸. Apoi, tot din Moldova (din județul Neamț), aflăm că poporul celebrează ziua lui Foca ca pe o „mare sărbătoare, pentru că e ținută și de turci, nu numai de

²⁶ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 1200.

²⁷ T. Pamfile, *Sărbătorile de vară...*, p. 213.

²⁸ Pr. Antonovici, *op. cit.*, p. CLXXV.

creștini”²⁹. De asemenea, după o atestare din Bucovina, „pe Foca și turcii îl țin”³⁰. În fine, românii din Muntenia (comuna Grădiștea din fostul județ Râmnicul Sărat) știu și ei că ziua Sfântului Foca „o țin și turcii, că-i cu primejdie”³¹ de foc.

Cum de s-a răspândit în popor, la români, vestea că turcii prăznuiesc și ei ziua Sfântului Foca de teama focului? Nu cumva sursa din care s-a aflat aceasta este Hasdeu? Cu neputință, fiindcă el nu face decât o simplă mențiune despre cultul lui Foca la turci, numai așa în treacăt. Apoi ar fi aproape absurd să credem că oamenii din popor, de la care provin mărturiile citate anterior, au citit *Etymologicum Magnum Romaniae* al lui Hasdeu. Pe de altă parte, nici una din mărturiile folclorice de pe teren pe care le-am relatat, nu se referă la turcii din Dobrogea. E ceea ce ne-ar putea face să ne întrebăm dacă nu cumva sfera etnografică turcească asupra căreia s-a exercitat influența românească în chestiune a fost mai largă decât aria Dobrogei. Această ipoteză mi se pare mai puțin probabilă. Noi credem foarte natural ca, pe cale pur orală, să se fi difuzat din Dobrogea în celelalte provincii române – ca un *curiosum* din cele mai paradoxale – vestea că și păgânii turci îl venerau pe Sfântul Foca întocmai ca și românii. E un fenomen care ni se pare nu numai normal, ci chiar banal, dacă ne raportăm la timpul când contactul românilor cu turcii era deosebit de strâns.

O altă întrebare, nu de mică importanță, care se pune acum este următoarea: când au împrumutat turcii această credință de la români? În principiu, se poate presupune că nu mult după ce acei coloni musulmani aduși din Asia Mică s-au stabilit în Dobrogea, după cucerirea ei de către turci; căci pentru o influență ca aceea mai sus discutată, nu se cerea un contact mai lung cu românii autohtoni decât al unei singure generații. Dar aproximativ când se vor fi așezat colonii turci în Dobrogea? Desigur, nu mai târziu de secolul al XV-lea. Acesta e momentul istoric al colonizării turcești în Dobrogea, unde locuitori dislocați din Asia Mică puteau fi aduși și pe mare și pe uscat. Cum că turcii asiatici așezați aici ca stăpâni și împrumătăreți pe seama autohtonilor, au aflat în Dobrogea o compactă populație românească, nu poate fi nici cea mai mică îndoială. Încă de la începutul secolului al XV-lea există documente

²⁹ Constantin D. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 87.

³⁰ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 1200.

³¹ I.A. Candrea, Ov. Densusianu și Th. D. Speranția, *op. cit.*, p. 272.

în limba slavă, emise de cancelaria domnească a Țării Românești, care atestă că Dobrogea era pe atunci o provincie care aparținea acestui principat. Ne limităm a cita începutul unui singur document din anul 1406 (23 – XI) al lui Mircea cel Mare, care face o serie de danii Mănăstirii Tismana, spre a se vedea cu toată claritatea, din însăși titulatura domnitorului, că întreaga Dobroge, precum și regiunea Bugeacului de la nordul gurilor Dunării, făceau parte din teritoriul Țării Românești: „Io Mircea mare voievod și domn autocrat a toată țara Ungrovlahiei și a părților de peste munți, încă și spre părțile tătarăști³² și herțeg al Amlașului și Făgărașului și domn al Banatului Severin și *al ambelor jumătăți de pe toată Podunavia, chiar până la marea cea mare și autocrat al cetății Dârstor*, dă Domnia mea această poruncă”³³. Documente valahe cu aceeași titulatură domnească se succed în serie neîntreruptă până la sfârșitul vieții lui Mircea³⁴ și continuă și sub domnii următori³⁵. Deci nu poate exista nici o controversă asupra existenței elementului românesc în Dobrogea încă mult înainte de începerea colonizării acestei provincii cu populație turcească.

Este interesant ceea ce-i spune lui Cantemir acel moșier turc, gazda sa: că el și ceilalți turci dobrogeni au apucat de la străbunii lor tradiția cultului lui Foca. Și ca o dovadă concretă despre cauza care i-a determinat pe aceștia să adopte cultul respectiv de la creștinii autohtoni din Dobrogea, gazda lui Cantemir i-a povestit imaginara întâmplare cu răzbunarea sfântului, care avusese loc odinioară, de mult de tot. Frecvențele călătorii ale lui Cantemir din Moldova la Constantinopol și înapoi se situează cronologic către sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Prin urmare, turcul care-i vorbea principelui moldovean despre împrejurările în care tradiția creștină a fost receptată de conaționalii săi, se referea vag la o epocă ce poate fi plasată cu circa două secole mai înainte. Localitatea dobrogeană de unde și-a cules Cantemir prețioasele sale date folclorice a fost notată de el cu precizie: este satul cu nume turcesc – de origine antroponimică – Alibeg, care credem că ar putea fi lesne identificat pe baza hărților vechi ale Dobrogei, dacă asemenea hărți mai există.

³² Adică sudul Basarabiei actuale.

³³ Cf. P.P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, București, 1938, p. 68, nr. 15.

³⁴ *Ibidem*. Cf. documentele: nr. 20, p. 81; nr. 24, p. 91; nr. 30, p. 104; nr. 32, p. 110.

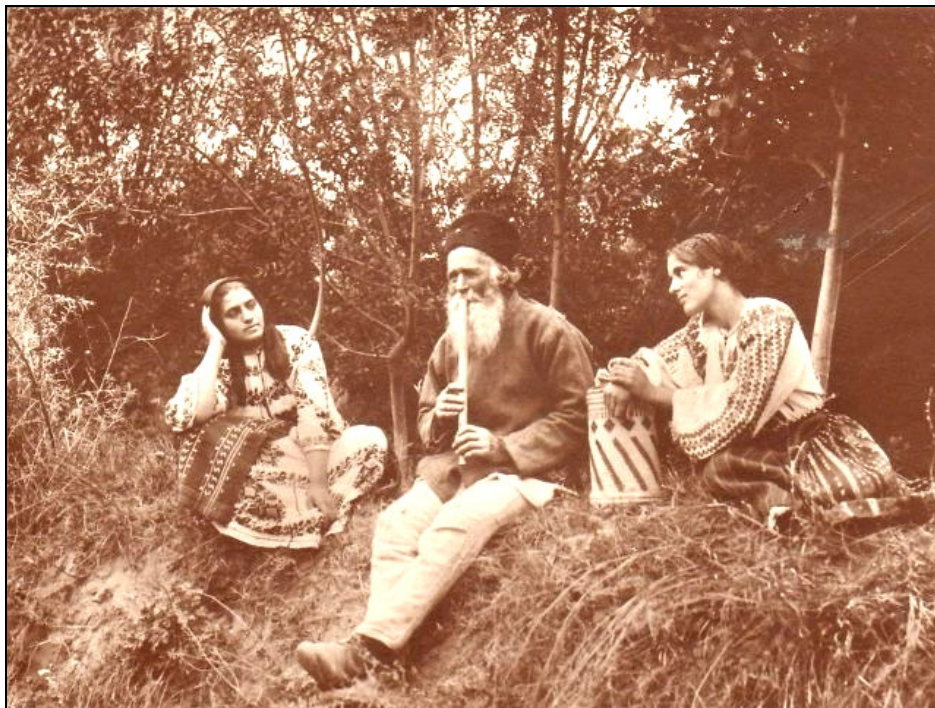
³⁵ *Ibidem*. Cf., de ex., doc. din anul 1419, de la Mihail Vodă, nr. 39, p. 119-120; doc. din anul 1421, de la Radu-Vodă, nr. 42, p. 126.

ILUSTRĂȚII*

Sfântul Mucenic Foca, Episcopul de Sinope

* Sursa: <https://doxologia.ro/viata-sfantului-sfintit-mucenic-foca-episcopul-de-sinope;>
<https://mesagerulneamt.ro/2017/09/obiceiuri-si-traditii-de-foca.>
<https://biblioteca-digitala.ro>

Moment de repaus în ziua Sfântului Foca

CÂNTECE PROPRIU-ZISE
culese cu un veac în urmă
(Continuare)

Petru CARAMAN*

Textelor folclorice incluse în numărul precedent al „Anuarului” li se adaugă acum încă 27 de piese. Majoritatea provin din localitățile Lerești – Argeș, Fârțânești, Umbrărești și Vârlezi – Galați, Leu – Romanai, Brânceni – Teleorman, Vaideeni – Vâlcea și Tulnici – Vrancea. Textul nr. 20 (*De cătănie și război*) este nelocalizat. Toate piesele au fost culese de Petru Caraman între anii 1916-1924, interlocutorii săi fiind ostași, țărani sau lăutari. Excepție fac cele de la Vaideeni – Vâlcea (*Caietul III*), despre care ni se spune doar că au fost notate în anul „MCMXXII, augusto mense”, sub denumirea *Popularia Carmina*.

Ca și în situațiile anterioare, câteva piese sunt contaminate (numerele 3, 12, 24), iar trei (numerele 25-27) relevă particularități lirico-epice. O mențiune aparte merită piesa nr. 10, culeasă din Vaideeni – Vâlcea, în cuprinsul căreia apare tema oximoronică – cea a *imposibilităților* – cunoscută în literatura de specialitate sub numele de *formula adynaton*. Fetei iubite, pe care mama ar dori să o despartă de cel îndrăgit, băiatul îi spune: „Da eu atunci m-oi lăsa,/ Când ai putea număra/ Penele de pe doi cucii/ Și iarba din nouă lunci,/ Penele de pe o cioară/ Și iarba din cinci hotară!” Adică niciodată.

De dragoste și dor

1

Cine trece luncile?
 Ionel cu mândrele,
 Să le fure betele,
 Să le ia dragostele.
 Uite, neica trece gărla,
 Țața i-a zărit căciula,
 Că-i căciula pestricioară

Și-o dormit la țața-n poală.

Cine trece lunca mare?

Ionel pe murg călare,
 El trece la Leana-n vale,
 Că-i frumoasă ca o floare.
 Și-altă foaie alunică,
 Cine trece lunca mică?
 Ionel la ibovnică,
 Că-i frumoasă, pică, pică,

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași – România (1898-1980).
<https://biblioteca-digitala.ro>

Inimioara i-o despică.
 Uite valea, uite dealul,
 Unde potcoveam eu calul
 Și Lenuța armăsarul,
 Uite și locu-nsemnat
 Unde mândr-am sărutat.

Lerești – Argeș
 Ms. III, p. 5r
 Inf. Ion Șerbănoiu
 Culeg. Petru Caraman (1922)

2

Florica bobului,
 Din pricina dorului
 M-am pus talpa iadului.
 Lasă, talpă vreau să fiu,
 Și să ard în foc de viu,
 Ce-am iubit numai eu știu,
 Și-am iubit lucru curat,
 Numai cu lacrimi spălat.
 Și iar verde trei alune,
 Două mândre capu-și pune:
 – Mândrelor, nu fiți nebune,
 Căci mai sunt voinici pe lume.
 – Poate să fie că-s butuci,
 Dacă dumneata te duci,
 Foaie verde mărăcine,
 – Fugi, urâte, de la mine,
 Alta-n locul tău îmi vine,
 Mai frumoasă decât tine,
 Mai din sus și mai din viță,
 Nu ca tine-o rămășiță.

Fârțânești (?) – Galați
 Ms. III, p. 5r
 Culeg. Petru Caraman (1922)

3

Foaie verde de cicoare,
 – Scoal' Ioano, scoal' mai tare,
 De-i fă lui Ghiță mâncare,
 Că pleacă în mobilizare
 Și mi-l duce tot-nainte,
 Unde-i focul mai fierbinte.
 Drum pe deal și drum pe vale,
 Să treacă Ghiță călare,
 Cu cămeșa albă floare,
 Spălată de-o fată mare
 Cu săpun de cinci parale,
 Cu apă din cinci izvoare,
 Cine bea din ele moare.
 Și iar verde mărăcine,
 Cine-a zice Ghiță vine,
 Da-i-aș salba de la mine,
 Cine-a zice c-o venit,
 I-aș da salba de la gât.

Fârțânești – Galați
 Ms. III, p. 6r
 Culeg. Petru Caraman (1922)

4

Foaie verde foi și-o fragă,
 Puiculița mea cea dragă
 Trece drumul, nu mă-ntreabă,
 Parcă cineva o roagă,
 Nici n-o rog, nici n-o poftesc,
 Nici la vorbă n-o primesc.
 I-am dat voie să-și aleagă,
 Să-și aleagă dintr-o mie,
 Numai să-mi samene mie
 Și la ochi și la sprâncene
 Și la buze rumenele
 Și la dragostele mele.

Umbrărești – Galați
 Ms. I, p. 27v
 Inf. Tinca Năstase
 Culeg. Petru Caraman (1916)

5

Foaie verde și-un dudău,
 – Puicuțo, de dorul tău
 Plâng și pietrele-n părau
 Și locul unde stau eu.
 Când m-ajunge dorul tău,
 Mă duc în crâșmă și beu,
 Mănânc pâne și beu vin,
 Pui la inimă venin,
 Beu vin și mănânc zahar,
 Pui la inimă amar.
 Puicuțo, când ți-o fi dor,
 Să sădești un pomișor,
 Dacă pomul o-nflori,
 Puicuțo mi-i pomeni,
 Și chiar dacă s-o usca,
 Puico, tot nu mă uita.

Umbrărești – Galați

Ms. I, p. 28r

Inf. Alecu Păcurariu

Culeg. Petru Caraman (1916)

6

Leleo verde mă răcine,
 Uite turcul, porc de câine,
 Peste câte dealuri vine;
 Vine azi și vine mâine,
 Vine patru luni de zile,
 Pân-o mișca puiau-n tine,
 Pân-o mișca și s-o naște,
 Pe la sărbători de Paște.
 Frunză verde avrămească,
 Și pe pui să-l dai să-l crească,
 Să se facă copăcel,
 Să-mi îmbuce covrigel.
 Și să-l dai să-l botez eu,
 Ca să-i pun numele meu,
 Când ți-o fi mai dor de mine,
 Să strigi pe finul pe nume:

– Vin la maica Ghiț-al maichii,
 Că mama ți-o da țâțică
 Și lui tată-to guriță,
 Gurița și buzele,
 Ochii și sprâncenele.
 De n-ar fi ochi și sprâncene,
 Nici păcate n-ar fi grele,
 Ci-ale buze subțirele,
 Mușca-o-ar neica din ele
 Ca din doi faguri de miere.

Brânceni – Teleorman

Ms. II, p. 10v

Inf. I. Gurban

Culeg. Petru Caraman (1921)

7

Când să-mi odorăsc cu plugul
 Și să-mi pui șaua pe murgul,
 Să-mi dau ocol la tot câmpul,
 Să vedem cum merge timpul;
 Dacă timpul merge bine,
 Se lasă Ioana de mine,
 Când fu pe la Sânt Ion,
 Se lasă Ioana de Ion.
 Când oi zice matostat,
 Plecai luni la secerat
 Cu fetițele din sat
 Și-atunci eu că mi-am aflat
 Că Ioana s-a măritat.
 Lăsaî snopul dezlegat
 Și mănunchiul revărsat
 Și plecai 'napoi în sat,
 Să vedem pe cine-a luat.
 La fântânița din plai
 Pusei masa și mâncai,
 De vin nu mă săturai,
 Băui țiică, mă stricai,
 Băui apă, mă-ndreptai
 Îmi luai șuba și plecai.
 Și plecai la Ioana-n crâng,

Să-mi dea buze să sărut,
Să-mi dea Ioana buzele,
Gâtul cu măgelele,
Deștul cu inelele,
C-alea fac dragostele.
Dragostea din ce se-ncepe?
Din inele și din bete,
Vara din busuioc verde,
Iarna din sân de la fete.

Vaideeni – Vâlcea
Ms. III, p. 26r-v
Culeg. Petru Caraman (1922)

8

La livedea lui Ion
Toate păsările-mi dorm,
Numai una n-are somn
Și-mi umblă din pom în pom
Și-mi strigă pe nume: Ion!
– Un' te duci tu Ionică?
– Peste Jii la ibovnică;
– Dar mie ce-o să-mi aduci?
– O cracă cu mere dulci.
Și-o batistioară de nuci,
Eu să sparg, tu să mănânci
Și aminte să-ți aduci
De-ale noastre vorbe dulci,
Vorbe dulci și dulci cuvinte,
De le vorbeam mai înainte.

Vaideeni – Vâlcea
Ms. III, p. 26r
Culeg. Petru Caraman (1922)

9

Fire-ai al naibelui de bade,
Ce bătaie ți se cade,
Că trecui dealul cu tine
Și n-ai pus mâna pe mine.
Doar nici eu n-am așteptat
Făr' de-un pic de sărutat

Și nici de-ăla nu mi-ai dat,
Parc-o fost de cumpărat;
Și-o fost cumpărat cu bani,
Să faci voia la dușmani.

Vaideeni – Vâlcea
Ms. III, p. 13r
Culeg. Petru Caraman (1922)

10

– Spune, mândro, mâne-ta,
Să-ngrădească grădina
Tot cu in
Tot cu pelin,
La mijloc cu rozmarin,
Mai rar noi să ne-ntâlnim:
Numai luna și marțea,
Miercurea și cu Joia,
Vinerea numai o dată
Și sâmbăta ziua toată.
Duminica-i sărbătoare,
Iasă mândra la plimbare,
Primenită ca o floare,
Ca pe min' să mă omoare.
Omoare pe tată-său,
C-ăla mi-i dușmanul meu,
Omoare pe maică-sa,
C-aia mi-i dușmanca mea,
Umblă noaptea-n arături,
Cu multe fermăcături,
Să mă farmece pe mine,
Să mă las, mândro, de tine.
Da eu atunci m-oi lăsa,
Când ăi putea număra
Penele de pe doi cucii
Și iarba din nouă lunci,
Penele de pe o cioară
Și iarba din cinci hotară.

Vaideeni – Vâlcea
Ms. III, p. 17r-v
Culeg. Petru Caraman (1922)

11

– Știi tu, mândro, ce ziceai
 Către mine și plângeai,
 Că nu este om pe lume,
 Pe noi să ne despreune.
 Iacă omu s-o aflat,
 Pe noi ne-o despreunat,
 Iaca omu s-o găsit
 Și pe noi ne-o despărțit.
 Plânge mândra primenită,
 Că-i cu altu logodită.

Vaideeni – Vâlcea

Ms. III, p. 17v

Culeg. Petru Caraman (1922)

12

Pe cel deal, pe cea culmare
 Merge-un voinicel călare
 Și-o nevastă pe cărare
 Și-așa-mi strigă-n gura mare:
 – Pune-mă, nene, călare!
 – Te-ar pune nenea călare,
 Dar mi-i murgu mic de zile,
 De-aghé mă duce pe mine!
 Ea mai mult mi se ruga,
 Voinic unde-o auzea,
 Mare milă i se făcea
 Și pe cal o arunca
 Și la codru că pornea.
 Când la codru c-ajungea,
 La codru că se ruga:
 – Alei codre, codrișor,
 Lasă-te tu binișor,
 Să-ți apleci tu creanga ta,
 Să mă umbresc cu mândra.
 – Mi-aș apleca eu creanga,
 Să te las la umbra mea,
 Da ți-i mândra tinerea
 Și-i face păcat cu ea,

De mi s-a usca frunza,
 Haiducii m-or blăstăma.
 Că cât codru frunza-ți ține,
 Toți voinicii trăiesc bine,
 Dacă codru frunza-și lasă,
 Toți voinicii trag pe-acasă,
 La copii și la nevastă.

Tulnici – Vrancea

Ms. III, p. 56r

Inf. Vasile Botiță

Culeg. Petru Caraman (1924)

De necaz și supărare

13

Foaie verde de pe tău,
 Năcăjit sînt, Doamne, eu,
 C-am lăsat mândruța mea
 Singurică, vai de ea,
 Singurică și la treabă,
 La toți oamenii li-i dragă,
 Singurică într-un sat,
 Cu toți oamenii la sfat.
 – Plânge, pușoru meu,
 Plânge pe bădița tău
 Și-l plânge cu lacrimi multe,
 Că nu-ți mai face tină-n curte.

Vaideeni – Vâlcea

Ms. III, p. 18v

Culeg. Petru Caraman (1922)

14

– La ce, Doamne, m-ai făcut,
 Dacă noroc n-am avut?
 Doamne, la ce m-ai lăsat,
 Dacă noroc nu mi-ai dat?
 La unii le-ai dat cu sacul
 Și mie mi-ai dat cu acul.
 Dumnezeuule ceresc,

Dă-mi și mie ce doresc,
Nu-ți fie cu supărare,
Că nu-ți cer vreun lucru mare,
Și-ți cer lucru potrivit,
Să-mi dai ceea ce-am iubit.

Vaideeni – Vâlcea

Ms. III, p. 19v

Culeg. Petru Caraman (1922)

De cătănie și război

15

Foaie verde și-o negară,
– Fa Mariță, Mărioară,
Să-mi dai gurița-ndeseară,
Că m-așteaptă trenu-n gară.
Nu m-așteaptă de vre-un bine,
Și m-așteaptă și pe mine,
Să mă duc în țări străine,
Unde nu cunosc pe nime,
Numai frunza și iarba,
Negura deasupra mea.
Și iar verde și-o lalea,
La moară-n Turtucaia
Macină turcu ghiulele
Și germanul tunuri grele,
Să bată lumea cu ele.
Căci războiul se mărește
Și nu se mai isprăvește,
Două contingente-mbracă
Și-alte patru iar mai pleacă.
La germani că-i trimitea
Și-n tranșee i-a băgat.
Germanul când a aflat,
Drumul la tunuri a dat.

Fârțânești (?) – Galați

Ms. III, p. 5r-v

Culeg. Petru Caraman (1922)

16

Foaie verde trei scaieți,
Mi-are maica trei băieți,
Câteși trei au tras la sorți.
Unul e la sanitari,
Face-armata prin spitale,
Altul e la călărași,
Face armata la Iași,
Celălalt la roșiori,
Face armata prin țări.
Pe fața istui pământ
Fel de fel de traiuri sunt:
Și mai bune și mai rele,
Știe Dumnezeu de ele,
Dar traiul de militar
E cu greu și cu amar.
Flăcări se veselesc,
Eu mă cos și mă cârlesc,
De inspecții mă gătesc.
Când aud cornul sunând,
Ofițerii comandând,
Alerg uneori plângând
După tată, după mamă,
Și pun mâinile pe armă.
– Să vii, maică, să mă vezi,
Să mă vezi
Și să mă crezi,
Cum ne scoate câte doi
Și ne tunde ca pe oi
Și ne bate ca pe boi,
Mă topesc, mă sting de jale,
Tot privind în a ta cale.

Vârlezi – Galați

Ms. I, p. 32r

Culeg. Petru Caraman (1916)

17

Foaie verde foi de nuc,
– Tot am zis, mândro, mă duc

Și tu tot nu m-ai crezut,
 Dar acum ai să mă crezi,
 Căci trei ani n-ai să mă vezi;
 Și trei ani îi vreme lungă,
 Dor de mine-o să te-ajungă.
 Frunză verde trei măslina,
 Eu mă duc în țări străine,
 Tu rămâi în sat la tine.
 Satul tău îi ca un rai,
 Te iubești cu cine vrei.
 Și iar verde matostat,
 Te iubești c-un reformat,
 Reformatul stă cu tine,
 Da-i mai rău, puică, de mine,
 Căci mă duc prin țări streine,
 Unde nu cunosc pe nime,
 Numai calul de sub mine,
 Da și calu-i vită mută,
 N-are gură să-mi răspundă.
 Și-am zis verde și-o lalea,
 Bună seara, mândra mea,
 Mulțumește-mi dac-ai vrea,
 Dacă-i vrea, dacă n-ai vrea,
 Îi la voia Dumneata!
 Bună seara și m-aș duce,
 Nu mă-ndur de gură dulce,
 Bună seara, mândră bună,
 Asta-i seara de pe urmă
 Când ne sărutăm în gură
 Și mi te mai culc pe mână.

Vârlezi – Galați
 Ms. III, p. 3v-4r
 Inf. Cristea Tinca
 Culeg. Petru Caraman (1922)

18

Foaie verde solz de pește,
 Ghiță calu-și potcovește,
 Puica din prag îl privește

Și din gur-așa-i grăiește:
 – Potcovește-l, Ghiță, bine,
 Vin și mă ia și pe mine!
 Dară Ghiță-i răspundea:
 – Eu, drăguță, te-aș lua,
 Dar îmi e armata grea.
 În grădina ocolită
 Văzui iarba pătuliță,
 Dar de cine-i pătuliță?
 De-un băiet și de-o fetiță,
 Băietul pleacă râzând,
 Fata rămâne plângând.
 Dar băiatul mi-i zicea:
 – Fetițo, nu mai plângea,
 Căci ca mâni te-i mărita
 Și-oi veni la nunta ta
 Și ți-oi dărui ceava.

Vârlezi – Galați
 Ms. III, p. 4v
 Inf. Cristea Tinca
 Culeg. Petru Caraman (1922)

19

Și iar verde fir mohor,
 – Șefule de la vapor
 Lasă viteza ușor,
 Să mă sui sus pe vapor,
 Să mă uit în țara mea,
 Unde m-a născut maica
 Și mi-am prins ibovnica.
 Când oi zice murele,
 Deschide ferestrele,
 Să-mi văz ibovnicele,
 Deschide și fereastra,
 Că să-mi văz ibovnica,
 Care m-am iubit cu ea
 Din copilăria mea.
 – Mândră, mândruleana mea,
 Să-mi mai faci de-o cărticea,

Să nu mi-o scrii cu cerneală,
Că de-aia e multă-n țară,
Să mi-o scrii cu lăcrămioare,
Adresa cu dor și jele,
S-o trimiți sara pe stele
La ușa căzărmiile mele,
S-o trimiți mai amânat,
Când gradații s-au culcat.
Mândro, știi nu? să mă cați
În Moldova, pe la Iași,
C-acolo sîntem chemați
O roată de dorobanți,
Patru leaturi de soldați.

Vaideeni – Vâlcea
Ms. III, p. 24v-25r
Culeg. Petru Caraman (1922)

20

Și-am zis verde trei stejari,
Vai, sărmanii militari
Făcând termen de cinci ani.
Cine-a prelungit armata,
Dumnezeu să-i dea răsplata,
Să-i ia mâna și-un picior,
Să-mi ajungă cerșetor.
Și iar verde și-o lalea,
– Regină, Măria Ta,
Ia citește pravila,
C-am intrat de mic copil
Și-acuma-s unchiaș bătrân,
Mustețile-mi bat umerile,
Barba-mi bate brațele.
Și-am zis verde de cicoare,
De la Brăila la vale
Trece-un tren cu cinci vagoane
Încărcate cu mantale,
Cu mantale, cu tunici,
Ca să-mbrace pe voinici.

– Ieși, mândruțo, la șosea,
Să-ți arăt averea mea,
Șapte nasturi la manta,
La tunic-asemenea,
Strălucește ca o stea.

Nelocalizată
Ms. I, p. 27r
Culeg. Petru Caraman (1918)

De haiducie

21

– Tu-te-n lege, cuc bălan,
Te-am tomnit să-mi cânți un an
Și tu mi-ai cântat de-un ban.
Tu-te-n legea ta de cuc,
Tu ești cuc și eu haiduc,
Tu te duci și eu mă duc,
M-am jurat c-am să te-mpușc,
Să-ți ieu capul de la trup
Și aripa s-o usuc!

Tulnici – Vrancea
Ms. III, p. 56r
Inf. Vasile Botiță
Culeg. Petru Caraman (1924)

De înstrăinare

22

Foaie verde de-alior,
Dimineața, când mă scol,
Toate oasele mă dor.
Plec la cofă să mă spăl
Și mă plec încetișor
Și mă razim de ușor
Și mă uit în sat cu dor,
Cum trec frați pe la surori
Și părinți pe la feciori.
Dar la mine n-are cine,
Mult îs streinel pe lume,

Nime nu-i strein ca mine,
Numai mierla din pădure,
Dar și mierla tot mai are
Pe draga privighetoare.

Vârlezi – Galați

Ms. III, p. 4r

Inf. Cristea Tinca

Culeg. Petru Caraman (1922)

Satirice

23

Mândruța care-i iubeață
Se scoală de dimineață,
Ia târna cu boabele
Și cheamă găinile.
– Pui, pui, pui, Porumba pui,
Tu ce-i vedea să nu spui,
Că dac-ai spune ceva,
Vine vulpea și te ia
Și te mîncă-ntr-o vâlcea.

Vaideeni – Vâlcea

Ms. III, p. 9r

Culeg. Petru Caraman (1922)

De natură

24

Leagănă-te vîrf de brad,
C-aseară, mai pe-nserat,
Și jipul s-o legănat.
Bate Bălă clopotul
Ca să răsune Bârcul
Și tu oacheșă birja,
Ca să-mi răsune valea.
Drăguță Sântămărie
Nu lăsa toamna să vie,
Rămâne stîna pustie,
Strunguțe,

Făr' de oițe,
Celarul făr' de băcițe.

Vaideeni – Vâlcea

Ms. III, p. 17r

Culeg. Petru Caraman (1922)

Lirico-epice (De voinicie)

25

Sunt fecior de gardian,
Port căciulă de-astrahan
Și cămașe de tulpă,
Scriu cu condei de tufan,
Unde scriu, nu ștergi un an,
Călăresc de-un cal bălan,
Cal bălan și șeaua verde,
– Ține-l, Doamne, nu mi-l pierde,
Că l-am mai pierdut odată
Și-am cătat Moldova toată,
Muntenia jumătate.
Și l-am găsit la Focșani,
Priponit de-un magheran.
– Murguleț, de când te-am luat,
Nici o slujbă nu ți-am dat,
Dar acu să te gătești
C-ai să te călătorești.
– Nu ți-i, stăpâne, păcat?
Te-am trecut Oltul vărsat,
Fără luntre, fără vad,
Fără răvaș de la sfat.
Când treceam cu tine-n sat,
Mă puneam pe nechezat
Și mîndrele pe oftat.
Și-unde-ajungi, mă legi de gard
Și-mi dai fân nuiielele
Și grăunțe stelele,
Cheltuiești paralele.
Nici o mîndră nu mai zice:
– Mai leagă-ți punga, voinice,
Numai mîndruleana mea:

– Mai leagă-ți, neică, punga,
Te-apucă fo vreme ra
Făr' de neam de para-n ea!

Leu – Romanai
Ms. III, p. 28r-v
Inf. Const. Buia
Culeg. Petru Caraman (1922)

Ciobănaș de la miori (lirico-epice)

26

Foaie verde doi bujori,
– Măi soldate roșior
Un' ți-i dat ție să mori?
La Câmpul cu două flori,
În Munții Nehoilor.
N-are cine mi te plânge!
– Turturele când s-or strânge.
Și iar verde și-o lalea,
– Cine, dragă, te-o spăla?
– Ploile când or ploua.
– Cine, maică, te-o-ngropa?
– Dealuri când s-or dărâma,
Munții când s-or clătina,
Cu brazii deasupra mea.

Vârlezi – Galați
Ms. III, p. 3r
Inf. Cristea Tinca
Culeg. Petru Caraman (1922)

Lirico-epice (Vălean)

27

Foileana de cicoare,
– Hai, murgule,-n pas mai tare,

S-ajungem în sat cu soare,
Am o mândră ca o floare,
M-așteaptă cu demâncare,
Cu ochi negri la fereastră,
Cu bucatele pe masă,
Cu găina friptă, grasă,
Cu ocaua plină rasă.
Pe fereastră se uita,
Departa când mă zărea,
Înainte că-mi ieșea
Și-n brațe că mă lua
Și-mi da să-i sărut gura.
De mână că mă lua
Și-n casă că mă băga
Și la masă mă punea.
Îmbucai de două ori
Și oftai de nouă ori,
Îmbucai o-mbucătură,
Mi se făcu clisă-n gură.
– Strânge masa, nu mănânc,
Adă-mi calu să mă duc,
Să mă duc unde-am pus gând,
La puicuța de demult,
Că nu-s câne ca s-o uit
Și-s voinic să mi-o sărut,
Două vorbe să-i vorbesc
Și una să-i tăinuiesc,
Inima să-mi răcoresc.

Tulnici – Vrancea
Ms. III, p. 55v
Inf. Vasile Botiță
Culeg. Petru Caraman (1924)

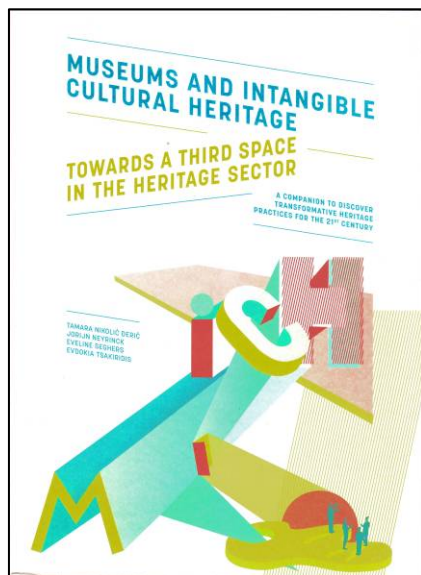
Transcrise și comentate de
Ion H. CIUBOTARU*

* Membru de onoare al Academiei Române, Iași – România.

Tamara NIKOLIĆ ĐERIĆ, Jorijn NEYRINCK, Eveline SEGHERS, Evdokia TSAKIRIDIS, *Museums and Intangible Cultural Heritage. Towards a third space in the heritage sector. A companion to discover transformative heritage practices for the 21st century*, Bruges, Stevens Print, 2020, 126 p.

Prezentul volum (*Muzeele și patrimoniul cultural imaterial. Spre un spațiu terțiar în domeniul patrimoniului. Ghid pentru a descoperi practicile transformatoare ale patrimoniului în secolul XXI*) apare în cadrul proiectului de cercetare „Patrimoniul cultural imaterial și muzeele”, realizat sub egida UNESCO, între anii 2017-2020. Scopul proiectului respectiv era de a studia experiența muzeelor din Belgia, Olanda, Franța, Italia și Elveția, în domeniul salvagădării patrimoniului imaterial. Cunoscut și sub denumirea de „patrimoniu viu”, acesta înglobează tradițiile populare (exprimate prin creații literare, muzicale, dansuri, meșteșuguri, sărbători, obiceiuri etc.) care continuă a fi practicate la ora actuală.

În prefața ediției, autoarele pornesc de la faptul că muzeele își asumă tot mai multe roluri în societatea contemporană. Ele pot contribui la asigurarea bunăstării, educației, dezvoltării urbane, păstrării biodiversității etc. În 2007, Consiliul Internațional al Muzeelor (ICOM) a actualizat definiția oficială a muzeului, incluzând în ea sintagma *patrimoniu cultural imaterial*: „Muzeul este o instituție [...] care achiziționează, conservă, expune și transmite patrimoniul material și imaterial al umanității și al mediului său ambiant [...]”¹. Noua definiție probează că muzeele actuale au o arie de preocupări mai largă decât anterior. La responsabilitățile

¹ Virgil Ștefan Nițulescu, *Introducere*, în „Revista muzeelor”, nr. 1, 2019, p. 6.
<https://biblioteca-digitala.ro>

tradiționale, axate pe colecțiile tangibile, s-a adăugat studierea vieții comunităților contemporane. Tamara Nikolić Đerić, una dintre coordonatoarele volumului, afirmă că muzeele de astăzi nu sunt interesate doar de obiecte palpabile. În vizorul acestora se mai află „povestiri, emoții, drepturi, competențe, cunoștințe, precum și procese” (p. 17). Autoarele cărții își propun să exploreze în amănunt această nouă direcție în activitatea muzeelor.

Primul compartiment (*Key concepts shared* / „Concepte-cheie utilizate”) reunește câteva articole de ordin teoretic. Le semnează specialiști în antropologie, drept, patrimoniu cultural, muzeologie. Profesorul Noel B. Salazar de la Universitatea din Leuven (Belgia) afirmă că mulți antropologi pun semnul egalității între noțiunile de „patrimoniu cultural imaterial” și „cultură” (p. 23-24). Încă în anii '50 ai secolului trecut, celebrul antropolog Claude Lévi-Strauss manifesta îngrijorare față de estomparea treptată a diversității culturale pe glob. O preocupare similară a stimulat adoptarea convențiilor UNESCO din 1972 și 2003. Prin intermediul acestor convenții, precum și al altor documente și programe, UNESCO a contribuit la schimbarea viziunii asupra semnificației patrimoniului cultural în societate: „de la resort al construcției națiunii, la instrument de «creare a lumilor (*world making*)», în sensul făuririi unei conștiințe și identități globale, cosmopolite” (p. 24). În pofida largii utilizări a noțiunii de *patrimoniu cultural*, ea nu este întotdeauna înțeleasă plenar și se pretează multiplelor interpretări: „oamenii tind să se concentreze asupra modului în care diferite forme de patrimoniu se deosebesc, mai puțin pe ceea ce le unește și pe multiplele conexiuni care există între ele” (p. 24). Conchidem că sunt necesare instituții specializate, precum muzeele, care ar putea ajuta publicul larg să înțeleagă varietatea patrimoniului cultural și legăturile ce unesc diversele sale forme.

Janet Blake (Universitatea „Shahi Beheshti” din Teheran) vine cu sugestii practice adresate muzeografilor. Le recomandă să acorde o atenție sporită celor care au făurit obiectele materiale, evidențiind astfel „sensurile pe care acestea le dețin pentru persoanele respective, rolul pe care îl joacă în viețile omenești” (p. 25). Sunt valoroase nu doar exponatele unice, de raritate, dar și cele prozaice, care reflectă viața cotidiană. Se referă și la necesitatea dezvoltării programelor educaționale, subsumate muzeelor, în cadrul cărora practicanții tradițiilor ar putea transmite tinerelor generații propriile cunoștințe și abilități. Muzeele au puterea de a sensibiliza purtătorii de tradiție.

Prezentându-le patrimoniul imaterial în incinta unui muzeu ori în cadrul evenimentelor publice, este subliniată valoarea patrimoniului respectiv, importanța păstrării și perpetuării lui. Janet Blake recunoaște că atingerea dezideratelor sus-numite va întâmpina impedimente. Unii muzeografi țin a fi considerați singurii experți în patrimoniu cultural și nu acceptă ideea că membrii comunităților pot avea o competență similară. De asemenea, pentru muzeele care prezintă identitatea națională a unui grup dominant, devine o adevărată piatră de încercare să oglindească diversitatea culturală din propria țară (p. 28). Trebuie să ținem cont și de faptul că muzeele tradiționale n-au fost concepute să ofere spațiu pentru transmiterea elementelor de patrimoniu imaterial. O soluție ar fi cooperarea cu ONG-urile care pot fi mediatori între comunități și muzee.

Marc Jacobs, profesor la Universitatea din Antwerpen și la Universitatea Vrije din Bruxelles, scrie că, pentru muzee, colaborarea cu comunitățile reprezintă o provocare. În opinia sa, nu ar trebui să limităm sensul noțiunii de *comunitate* doar la cel de *comunitate locală*. O comunitate a patrimoniului cultural poate fi înțeleasă într-un plan mai general drept „organizațiile și oamenii care prețuiesc anumite aspecte specifice ale patrimoniului cultural, în cadrul acțiunilor publice, pe care doresc să-l susțină și să-l transmită următoarelor generații” (p. 41). Ca persoane juridice, muzeele pot fi considerate, de asemenea, membre ale unei comunități patrimoniale.

Albert van der Zeijden și Sophie Elpers reprezintă Centrul Danez pentru Patrimoniu Cultural Imaterial. Ambii afirmă că, în prezent, suntem martorii fenomenului „supra-diversității”, manifestat cu precădere în mediul urban. Patrimoniul cultural imaterial nu mai este deținut de comunități etnice omogene. Iată de ce muzeografilor ar trebui să fie atenți la actuala dinamică a culturii și să nu adopte o abordare exclusiv „esențialistă”. E cazul să ținem cont și de faptul că „diferiți oameni au viziuni diferite referitoare la un anumit patrimoniu imaterial” (p. 53). Mai e necesar de stabilit „un nou rol pentru muzee, în care decizia privind ce este și ce nu este expus se ia în comun cu alții – în cazul nostru, cu purtătorii de patrimoniu cultural imaterial. Aceasta impune muzeografilor noi tipuri de competențe, nu doar să lucreze cu obiectele, dar și cu oamenii care activează în rețele mereu schimbătoare, fluide” (p. 54).

Alături de considerațiile teoretice, editoarele ne propun exemple de muzee care, prin activitățile lor, contribuie la salvagardarea variatelor

elemente de patrimoniu imaterial. Bunăoară, Muzeul *Navigo*, cunoscut și ca Muzeul Național al Pescuitului din Oostduinkerke, Belgia, păstrează în colecțiile sale artefacte specifice acestei ocupații (p. 42-43). De o atenție deosebită beneficiază pescuitul creveților în coșuri, îndeletnicire specifică localității menționate, performată de pescari călare. Pescarii organizează ateliere pentru copii și tururi ghidate, începând de la țărmul mării până în incinta muzeului. Tradiția pescuitului călare se regăsește actualmente în *Lista reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității UNESCO*. În timpul pregătirii dosarului, Muzeului *Navigo* i-a revenit rolul de facilitator. Angajații săi au urmărit să cuprindă toate dimensiunile practicii respective. După înscrierea elementului în *Lista reprezentativă*, muzeul s-a transformat într-un centru comunitar. A fost înființat un comitet de salvagardare, iar muzeul, pescarii și Atelierul pentru patrimoniu cultural imaterial din Flandra au încheiat un acord de cooperare.

Muzeul Culturilor Lumii, localizat la Castello d'Albertis (Genova), deține colecții ce reflectă cultura indigenilor din Africa, America de Nord și de Sud, Oceania. Exponatele sunt puse în valoare cu ajutorul imigranților din zonă. Cunoscând din propria experiență menirea diferitelor exponate, imigranții ajută vizitatorii muzeului să înțeleagă semnificațiile lor și participă la organizarea programelor culturale (p. 50).

Muzeul din Rotterdam (Olanda), deschis în 1953, era inițial un muzeu de istorie. La începutul secolului al XXI-lea, când mediul urban a devenit tot mai pestriț, s-a schimbat și strategia de activitate a instituției. Colaboratorii săi au început să studieze realitățile culturale contemporane din Rotterdam. În cadrul muzeului, a fost creat Centrul „Colecția activă”, cu scopul de „a explora patrimoniul contemporan al orașului și a spori comunicarea dintre cetățeni, apelând la instrumentele antropologiei urbane” (p. 55). Prin intermediul artei povestitului (*storytelling*), angajații muzeului încurajează locuitorii din Rotterdam să-și împărtășească „experiențele personale [...], poveștile, amintirile și sentimentele lor” (p. 55). Se urmărește astfel a pune în lumină patrimoniul viu al orașului și, concomitent, a construi punți de comunicare între reprezentanții diferitelor culturi.

Sporadic, pe unele pagini, regăsim sfaturi practice, formulate laconic, privind integrarea patrimoniului cultural imaterial în activitatea muzeală. Exemplificăm: organizarea de ateliere și instruirii permanente în vederea practicării diverselor elemente de patrimoniu imaterial (p. 29);

salvgardarea patrimoniului viu *in situ* (p. 35); deconstrucția perspective omogene asupra comunităților; colaborarea nu doar cu muzeele, arhivele, bibliotecile, dar și cu diferite organizații comunitare, cu organizațiile ce depășesc domeniul patrimoniului cultural (p. 71) etc. Pentru a determina dacă un element face parte din patrimoniul cultural imaterial, merită să ne întrebăm mai întâi: „Comunitățile, grupurile și indivizii au fost implicate activ în identificarea unui element drept patrimoniu cultural imaterial? Reprezintă el patrimoniu viu, practicat până astăzi? S-a transmis pe parcursul a, cel puțin, două generații?” (p. 108).

Un compartiment original și util are în obiectiv analiza comparativă a obligațiilor clasice ale muzeului (colectare, conservare, cercetare ș.a.) și a acțiunilor pe care le implică salvgardarea patrimoniului imaterial (p. 73-92). Sunt evidențiate, mai întâi, particularitățile noțiunilor de *salvgardare* și *protejare*: „salvgardarea presupune măsuri menite a asigura viabilitatea patrimoniului cultural imaterial. [...] salvgardarea înseamnă a sprijini comunitățile să-și practice patrimoniul viu într-un mod semnificativ pentru ele” (p. 73); „protejarea implică necesitatea de a menține obiectele neschimbate și de a preveni descompunerea materialelor, prezentând astfel valorile culturale materializate în aceste obiecte, pe când salvgardarea presupune o dinamică socio-culturală care permite oamenilor să însușească activități (și obiectele asociate lor) pentru propriile necesități vitale” (p. 73). Așadar, deși sunt sinonime, *salvgardarea* și *protejarea* se referă la două ramuri distincte ale patrimoniului cultural: imaterial vs material. Totuși, în practica muzeală, cele două abordări se pot completa reușit. Ni se sugerează cum am putea incorpora dimensiunea patrimoniului imaterial în aproape orice activitate din muzeu. Patrimoniul menționat merită să se regăsească, de exemplu, în planurile și politicile de constituire a colecțiilor (p. 77). Argumentul este că unele piese au semnificații sacre pentru comunitățile de origine și necesită a fi păstrate corespunzător. Diverse obiecte materiale pot fi legate de cunoștințe și practici imateriale. Colectând piese care vor completa colecțiile, muzeele participă simultan la identificarea acestor elemente de patrimoniu. În plus, *Codul de Etică pentru Muzee*, adoptat de ICOM, „pune accent nu atât pe obiect, cât pe păstrarea proceselor culturale, științifice sau tehnice” (p. 77).

Între responsabilitățile primordiale ale muzeului se numără conservarea și restaurarea pieselor. Finalitatea este păstrarea autenticității obiectului. La prima vedere, asemenea operații

contrastează cu specificul patrimoniului imaterial, aflat într-o continuă evoluție, recreat în permanență. Și totuși, ne sugerează autoarele cărții, conservarea ar putea prilejui o colaborare între muzeografi și comunitățile purtătoare de tradiție. Ambele părți vor aprecia pozitiv „năzuința respectuoasă de a feri de degradare obiectele asociate patrimoniului cultural imaterial”. În plus, pot să apară sugestii interesante, dacă muzeografii și practicanții patrimoniului cultural imaterial se angajează într-un dialog, pornind de la experiența respectivă, despre ce înseamnă „cât mai autentic posibil” (p. 79). În aceeași ordine de idei, tot mai multe muzee, în parteneriat cu comunitățile, acceptă să împrumute bunuri culturale din depozite, pentru a fi utilizate în anumite practici culturale (p. 79). Este amintit Muzeul Evreilor din Berlin, unde a fost organizată o ceremonie de nuntă folosind bunuri de patrimoniu (p. 70).

Cercetarea colecțiilor e o altă obligație a muzeografilor. În *Codul de Etică pentru Muzee*, se menționează necesitatea de a face colecțiile și toate informațiile relevante cât mai accesibile pentru public (art. 3.2). Exigența respectivă concordă cu *Directivele operaționale pentru implementarea Convenției privind salvagardarea patrimoniului imaterial* (art. 7), în care este stipulat dreptul comunităților, al grupurilor și indivizilor de a beneficia de pe urma cercetărilor întreprinse asupra patrimoniului lor imaterial. Rezultatele cercetărilor științifice „ar trebui prezentate într-o manieră cât mai comprehensivă pentru majoritate” (p. 82).

Țările care au ratificat *Convenția UNESCO din 2003* au obligația de a elabora cel puțin un registru al patrimoniului cultural imaterial de pe teritoriul lor. Documentarea patrimoniului imaterial dintr-o comunitate aduce beneficii și pentru muzeografi. În acest mod, ei își extind informațiile referitoare la piesele colectate. De asemenea, muzeele pot oferi asistență de specialitate comunităților în vederea alcătuirii unor astfel de registre (p. 84).

Pe plan social, cea mai vizibilă activitate muzeală constă în promovarea patrimoniului cultural imaterial, în sensibilizarea (*awareness raising*) publicului cu privire la diversitatea, valoarea și funcțiile patrimoniului respectiv, pericolele și riscurile care-i amenință viabilitatea etc. Aceasta se realizează prin intermediul expozițiilor, publicațiilor, seminarelor, prin înființarea centrelor de informare. Chiar dacă activitățile respective sunt practici curente în muzee, UNESCO subliniază importanța respectării *Principiilor etice pentru salvagardarea*

patrimoniului cultural imaterial. Ele presupun: „consimțământul liber, prealabil, susținut și informat al comunităților, grupurilor și indivizilor vizați, precum și reflectarea participării lor incluzive și cât mai largi în cadrul acțiunilor de sensibilizare” (p. 88).

Necesitatea cooperării muzeelor cu purtătorii de tradiție, în scopul salvagădării patrimoniului imaterial, este subliniată în repetate rânduri în cuprinsul cărții. Un concept de care e bine să ținem cont, în dialogul cu comunitățile, este cel de *spațiu terțiar* (*third space*). Sintagma apare în titlul volumului și în denumirile unor capitole („Interferențe inspiratoare: spre un spațiu terțiar”, „...o posibilă metodologie spre un spațiu terțiar” – p. 5), dar, în opinia noastră, nu beneficiază de suficiente explicații. Editorii îl citează pe filosoful britanic de origine indiană Homi Bhabha (Universitatea din Harvard), specializat în studii post-coloniale. Prin *spațiu terțiar*, Bhabha înțelege caracterul hibrid al culturii contemporane, alcătuită dintr-un melanj de elemente venite din diferite areale geografice. În opinia sa, „importanța hibridității nu constă în abilitatea de a identifica două momente originare din care s-a născut al treilea, hibriditatea este pentru mine mai curând «spațiul terțiar» care permite afirmarea altor poziții. Acest spațiu terțiar înlocuiește istoriile care-l formează și instituie noi structuri de autoritate, noi inițiative politice [...]. Procesul hibridizării culturale generează ceva diferit, inedit și de nerecunoscut, un nou câmp pentru negocierea sensului și reprezentării” (p. 13). Cu alte cuvinte, profesorul de la Harvard pledează pentru studierea ipostazei prezente a culturii unei comunități, fără a o limita la componentele din care s-a constituit. Ar trebui, în schimb, să analizăm sensurile atribuite creațiilor culturale actuale, precum și implicațiile lor social-politice. De ce ar fi necesară o atare perspectivă? Autorii volumului nu aduc argumente, dar vom încerca să le intuim. Se urmărește a încuraja oamenii să-și prețuiască tradițiile care mai sunt vii, indiferent dacă reprezintă moștenirea lor națională ori au fost împrumutate de la alte popoare. Un alt argument ar fi evitarea controverselor despre adevărații creatori ai unui bun cultural. Este posibil ca asemenea dispute să capete o acuitate deosebită în fostele colonii europene din Asia, Africa și America. După proclamarea independenței, statele respective oscilează între moștenirea culturală indigenă și amprenta lăsată de colonizatori. Cu toate acestea, Homi Bhabha consideră că ideea *spațiului terțiar* e valabilă pretutindeni, deoarece „toate formele de cultură se află încontinuu într-un proces de hibridizare” (p. 13).

Concluzia finală confirmă faptul că muzeele secolului al XXI-lea contribuie, cu adevărat, la salvagardarea patrimoniului cultural imaterial. O bună parte se limitează la sensibilizarea vizitatorilor în privința valorii patrimoniului respectiv. Totuși, pot fi întreprinse și multe alte activități, exemplificate pe parcursul cărții. Implementarea lor va aduce beneficii și muzeografilor. Colaborarea cu comunitățile purtătoare de patrimoniu va asigura instruirea personalului muzeal în diferite domenii – restaurare, conservare, mediere ș.a. Acest parteneriat conduce chiar la transformarea sferei patrimoniului cultural, care „se regândește și se reinventează într-o lume schimbătoare, năzuind spre dezvoltarea durabilă” (p. 105).

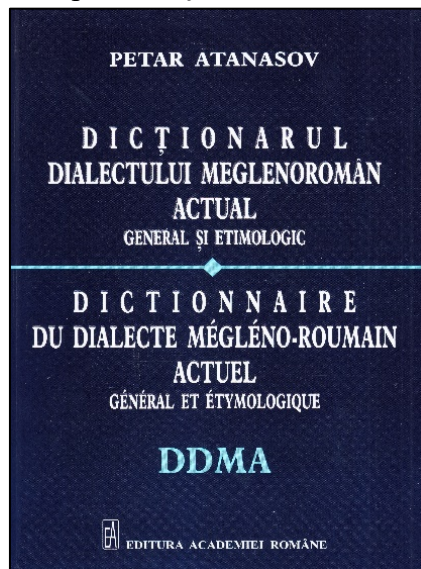
Lucrarea *Muzeele și patrimoniul cultural imaterial...* e bogată în sugestii atât pentru angajații muzeelor, cât și pentru vizitatori. Are o structură originală și diversă, oferind o lectură captivantă. Nu îndepărtează cititorul prin masa copleșitoare de informații, ci îi pune la dispoziție o mulțime de idei practice. A fost scrisă luându-se în considerare realitățile socio-culturale din Europa Occidentală. În condițiile globalizării, fenomene similare pot fi întâlnite și în alte regiuni de pe mapamond. Sperăm că, în cadrul unor proiecte similare, UNESCO va pune în valoare și experiența muzeelor românești în cercetarea, protejarea și promovarea culturii tradiționale.

Andrei PROHIN

Petar ATANASOV, *Dicționarul dialectului meglenoromân actual, general și etimologic/ Dictionnaire du dialecte mégléno-roumain actuel, général et étymologique. DDMA*, București, Editura Academiei Române, 2022, 1270 p. + planșe foto

O astfel de lucrare monumentală se dovedește a fi esențială, mai ales dacă ținem cont de faptul că numărul vorbitorilor dialectului meglenoromân, în satele din nordul Greciei, ca și în Gevgelija și Huma, localitățile din Republica Macedonia de Nord, a scăzut în primele două decenii ale secolului al XXI-lea. Culegând materiale din aceste localități pentru a alcătui cele trei volume ale *Atlasului Lingvistic al Dialectului Meglenoromân*, materiale care devin, prin

publicare, un element de salvare neprețuit, lingvistul Petar Atanasov, el însuși meglenoromân și vorbitor nativ al acestui dialect, a reușit, după un deceniu de muncă susținută, să publice și acest dicționar, care poate fi raportat, peste 60 de ani, la lucrarea lui Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, 1264 pagini + 19 planșe și o hartă, apărut în anul 1963 la Editura Academiei Republicii Populare Române. Ambele, lucrări de autor, reprezintă instrumente de lucru necesare cunoașterii dialectelor respective, lucrări care ar fi putut, pe bună dreptate, să fie realizate de colective de lucru ale unor institute academice, într-o sumă de ani buni și de bugete alocate cu generozitate unor astfel de cercetări. Despre dialectul meglenoromân, de altfel, se mai publică un dicționar, în mai multe volume, de către cercetătorii Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, din București.

Petar Atanasov s-a născut la 25 decembrie 1939, în satul Huma, comuna Gevgelija, din părinți meglenoromâni, formându-se profesional la Facultatea de Filologie „Chiril și Metodie” din Skopje. A primit premii și recunoaștere academică, pentru întreaga sa activitate în promovarea și salvarea dialectului meglenoromân, despre care a publicat lucrări fundamentale. În această serie de activități științifice a ținut să înscrie, ca o încununare a lor, dicționarul, dedicat graiului matern, despre care, așa cum afirmă, „a fost, până în anii '30 ai secolului trecut, dialectul cel mai puțin studiat”. De atunci, vreme de aproape 100 de ani, situația socială a meglenoromânilor s-a tot schimbat, ajungând ca astăzi meglenoromâna să fie „pe cale de dispariție”, tinerii abandonând „graiul matern, servindu-se de limbile greacă și macedoneană”. De aceea, scrie autorul, „dorul de graiul matern și profunda tristețe pentru situația actuală a dialectului m-au făcut să mă dedic cu pasiune salvării lui, cel puțin în scris”.

Dicționarul se bazează atât pe lucrările anterioare dedicate meglenoromânei, publicate de Gustav Weigand, Pericle Papahagi, Tache Papahagi, I.A. Candrea, Maria Papagheorghiou, Dionisie Papatsafa ș.a., dar și pe material de teren cules în satele meglenite. Incluzând și neologismele din limbile macedoneană și greacă, intrate inevitabil în vorbirea meglenoromânilor în ultimii 100 de ani, dicționarul „prezintă starea actuală a lexicului meglenoromân”. Materialele transcrise de la 34 de informatori indică localitățile unde aceștia trăiau la momentul culegerii, numite în dialectul meglenoromân Uma, L’umniță, Cupa, Oșin, Birislăv, Lundiń, Țarnareca.

Pe lângă valoarea lingvistică, despre care trebuie să scrie colegii lingviști, dicționarul este util și pentru comunitățile de meglenoromâni din Grecia, Republica Macedonia de Nord și România, dar și pentru cercetătorii din alte domenii, cum sunt etnologii și folcloriștii care se vor ocupa, în viitor, de studiul acestor comunități.

Dicționarul prezintă, la final, în Addenda, liste cu prenume de bărbați și femei, precum și nume de familie întâlnite la meglenoromâni. De asemenea, prezintă și o listă de toponime, de nume ale locurilor. Harta localităților meglenoromâne situate în ținutul de la granița Greciei cu Republica Macedonia de Nord, publicată în lucrarea *Meglenoromâna, astăzi*, este inclusă ca anexă, alături de fotografii din aceste localități, care înfățișează peisaje, grupuri folclorice, informatori, icoane vechi cu scriere în limba română, biserici, fotografii din arhive de familie, case vechi și case noi, gospodării ș.a.

Petar Atanasov, lingvistul meglenoromân, autorul acestui dicționar care pune în valoare dialectul meglenoromân, alături de celelalte dialecte studiate în secolul al XX-lea, aromân și istroromân, a realizat o lucrare care va rămâne, cu siguranță, un reper, atât pentru cercetarea românească, cât și pentru toți cercetătorii din lume, de azi și din viitor, care vor fi interesați, în studiile lor, de aspecte ale graiului meglenoromân.

Îl felicităm pentru această extraordinară realizare care reprezintă rodul activității sale de o viață!

Emil ȚÎRCOMNICU

„MARTOR”. The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Journal. Vol. 27. *From transcribing orality to oral practices of writing. Rural and popular cultures in the digital era.*

Coordinators: Dr. Anamaria Iuga, Dr. Frosa Pejoska-Bouchereau, Dr. Krassimira Krastanova, Dr. Corina Iosif, 2022, 200 p.

Conform unei tradiții deja împământenite, volumul din anul 2022 al revistei „Martor” urmează un model tematic, fiind dedicat de această dată unui subiect capabil să conecteze pe multiple dimensiuni universul științelor socio-umane, și anume raportului dintre scris și oral în producerea sensului în procesele actuale de interferență dintre cele două sisteme de reprezentare. Pilonii pe care este structurată tematica volumului sunt: mediul oralității primare, specific societăților tradiționale, țărănești în corelație cu avansarea scrisului ca fenomen socio-cultural, specific epocii moderne și contemporane, dar în care practicile oralității se insinuează în noi forme hibride.

În consens cu așteptările editorilor, arhitectura tematică a volumului este una deosebit de generoasă, aducând împreună reflecții diverse asupra raportului dinamic dintre oralitate și scriere. Acest raport este perceput atât în forma lui clasică – transferul lent al expresiei orale în procesul de acumulare a abilităților literarității în culturile țărănești-rurale – dar și în cele specifice ultimelor decenii, când oralitatea, depășind faza transferului frust în scris, avansează direct în virtual, datorită dominării exercitate de tehnologia informației, a posibilității mediatizării extensive, a instrumentelor digitale de comunicare. Volumul propune astfel analize și studii de caz conectate explicit sau implicit la teoria lui Paul Zumthor despre oralitate și clasificarea în acest sens propusă de eminentul cercetător francez. De la situația forjării treptate a scrisului în lumi rurale dominate de oralitate, studiile din volumul de față ajung să trateze inclusiv reinventarea oralității într-o societate actuală pe care am putea-o numi „post-orală”,

dar care prezintă cazuri de regăsire a domeniului oralității, a „oralității secundare” în termenii lui Zumthor, ori de recâștigare a rostului expresiei orale după trecerea prin filtrul scrisului.

Analizele de față se apleacă asupra unor diverse tipuri de expresie culturală – de la cele caracteristice unui stil funcțional specific (scrisori personale, rețete de bucătărie, jurnal) la registrul patrimonial cu relevanță identitară pentru o întreagă comunitate (legende sau narațiuni etiologice, povești locale, rapoarte etnografice). Patru sunt secțiunile în care sunt grupate tematic lucrările; primele două sunt dedicate unor abordări clasice pentru tema de față: despre oralitate ca mod de a produce și a legitima trecutul și despre oralitate ca instrument de producere a unui prezent continuu prin forme mediate de captare a oralității. Cea de-a treia secțiune este dedicată „oralității expuse”, care devine subiectul acțiunii culturale, fie în spațiul muzeal, fie prin proiecte artistice generatoare de sustenabilitate pentru grupuri și comunități. Sunt incluse de asemenea la finalul volumului câteva recenzii ale unor publicații legate de tema propusă.

Textul introductiv al editorilor (Anamaria Iuga, Krassimira Krastanova, Frosa Pejaska-Bouchereau și Corina Iosif) este o reflecție cu trimiteri teoretice și conceptuale consistente asupra relației dinamice a scrisului cu oralitatea, a coexistenței celor două medii în lumea contemporană, și militează pentru apelul la abordarea creativă și din multiple perspective a acestei teme.

Anete Karlson, de la Institutul de Istoria Letoniei din cadrul Universității Letoniei tratează drumul complicat parcurs de cunoașterea tradițională a vopsitului natural de la memoria colectivă a acestor tehnici, în versiuni locale, la patrimonializarea în scris a acestei informații etnoculturale. Cercetarea îmbină apelul la istoria vopsitului, reflectată în vechi manuscrise și apoi în presa culturală letonă din ultimul secol și jumătate cu observarea directă a revitalizării sustenabile a acestei cunoașteri în contemporaneitate, cu folosirea multiplelor mijloace de comunicare digitală. Karlson folosește adecvat atât cercetarea calitativă, cât și cea cantitativă și marchează distanța necesară dintre „forme standard”, scrise și „înregistrarea liberă” a informației etnografice exprimată oral.

O lucrare care aduce de asemenea în discuție un prețios repertoriu patrimonial comunitar afectat de transfigurarea oralității primordiale în avatar scriptic este cel al Olgăi Maltseva. Cercetătoarea de la Novosibirsk analizează pe larg legendele etiologice ale comunității

de pescari din Amur (situate în estul Rusiei), reflectând asupra modificărilor substanțiale pe care înregistrarea târzie în scris a acestor narațiuni le are nu doar asupra substanței epice a acestora, ci inclusiv asupra vieții comunitare, a structurii riturilor și ceremoniilor. Simplificarea suferită de aceste narațiuni întemeietoare odată cu notarea lor nu mai poate fi „tratată” decât parțial prin cercetarea antropologică menită să refacă, prin interviuri autobiografice, dinamica specifică oralității primare. O analiză care are de asemenea de-a face cu o meditație clasică asupra metodologiei antropologice ca intenție asumată de înregistrare a oralității primare îi aparține Diane Mihut (Universitatea de Vest din Timișoara). Textul este în fapt un studiu de caz pentru înțelegerea contribuției colaboratorilor locali la crearea unei arhive de folclor. Profesor în Sănnicolau Mare în perioada interbelică, Gheorghe Andraș îmbină, în cele cinci caiete de consemnări etnografice pe care le înaintează Arhivei de folclor a Universității de Vest din Timișoara, viziunea *insider*-ului – observator participativ la viața satului descris, și cea a *outsider*-ului, obligat să redea informații (re)povestite de alții. Sunt astfel puse în discuție conceptele de patrimonializare și auto-patrimonializare, de strategie instituțională și de concepție întemeietoare a marilor proiecte etnologice din secolul trecut, și este denudat filtrul subiectiv și interpretativ al scriiturii etnografice.

O serie de lucrări sunt dedicate unor stiluri funcționale în sens larg, care au drept principiu esențial medierea raportului dintre oral și scris. Aici putem integra analiza Mirelei Florian (de la Muzeul Național al Țăranului Român) asupra scrisorilor versificate ale soldaților-țărani participanți la Marele Război – experiență scripturală care, așa cum s-a mai spus, aduce, în multe cazuri, o primă și bruscă întâlnire a reprezentanților unei societăți prin excelență orale cu scrisul. Este tot aici una dintre cele mai interesante prezențe ale „oralității mixte”, fiind vorba de un scris care amestecă imprevizibil formule orale, *pattern*-uri de texte folclorice, exprimări semi-standardizate și expresii fruste ale experienței individuale. Raportul scris – oral funcționând în contextul legilor interne ale religiei vernaculare sau ale magiei populare face subiectul lucrării Florenței Popescu-Simion, cercetător la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” al Academiei Române. Cercetătoarea bucureșteană abordează subiectul practicii magice a incantațiilor scrise lăsate pe „mormintele miraculoase” din Cimitirul Bellu Catolic, concentrându-se asupra detectării credinței în capacitatea incantatorie a scrisului de a transmite mesaje unei instanțe supranaturale.

În secțiunea a doua a volumului de față, dedicată „oralității ca instrument”, accentul cade pe evidențierea capacității de recondiționare a diverselor registre ale oralului ca mijloace de construire, asumare, transformare a acțiunii, fie aceasta de natură pur individuală, ori reprezentativă pentru o întreagă comunitate. Textul Christinei Alexopoulos de Girard de la Universitatea din Strasbourg oferă o reflecție asupra unui mod de exprimare care scapă deopotrivă oralului și scripticului, și anume comunicarea non-verbală. Ea încearcă să explice codul kinestezic de exprimare a suferinței femeilor macedonene generate de războiul civil așa cum reiese din mărturiile integrate într-un film.

Laura Jiga-Iliescu, de la Institutul de Etnografie și Folclor din București, ne eludează interferențele dintre scris și oral din universul pragmatic al caietelor de rețete, propunându-și să privească acest stil funcțional ca pe un produs cultural, cu o istorie îndelungată la nivel internațional și o serie de reguli stilistice bine stabilite. Interesante sunt mai cu seamă remarcile autoarei asupra asemănărilor mecanismului de funcționare dinamică a acestui registru culinar cu regimul textelor folclorice, ambele tipuri de scriitură având la bază legi ale variabilității, ale dinamicii nucleelor compoziționale, ale capacității de a genera creativitate, în ciuda raportului constant cu sursele și reperele originare.

Următoarele două texte din această parte a volumului sunt exegeze asupra regimului oral-scris aplicate la existența a două mici comunități, regim privit în consens cu expresiile imaginarului etnic și strategiile de forjare a unei identități culturale locale. Pe baza cercetărilor extensive într-un sat din insula Karpathos din Grecia, Mélanie Nittis (INALCO) surprinde coexistența formelor de oralitate primară cu cele specifice oralității mixte și a celei mediate de tehnologiile comunicării, și, în plus, comentează rolul genurilor în acest proces. Improvizările poetice cântate specifice acestei comunități, performate de bărbați, ajung să fie transcrise de femei și publicate în ziarele locale, după care textele sunt colportate pe Internet, prin rețele de socializare dedicate acestor forme culturale. Stefana Yorova de la muzeul din Ruse (Bulgaria) analizează de asemenea impactul transpunerii în comunicarea virtuală a unor legende și credințe populare locale (despre zmei, zâne din mitologia populară bulgară) din două sate bulgărești, cu efect asupra identificării și promovării auto-imaginii și a brandului turistic local.

Textul lui Marin Constantin (Institutul de Antropologie „Francisc Rainer” din București) aduce în prim-plan experiența

subiectivă a antropologului aflat în situația de a face publice, în mediul virtual, „conversațiile etnografice” cu meșteri din Prahova, având ca obiectiv creșterea vizibilității online a Muzeului Județean de Științele Naturii din Prahova în condițiile pandemiei și ale separării bruște de publicul tradițional. Marcat de succesul acestui experiment, antropologul bucureștean reflectează asupra raportului dintre public și privat mediat online, a distanței dintre opinia personală și cunoașterea globală, a impactului pe care „scena” digitală îl are asupra subiecților cercetării antropologice.

Următoarea secțiune din acest număr al revistei „Martor” se concentrează asupra a două proiecte curatoriale și culturale complexe, care au în vizor inclusiv promovarea într-o lumină nouă a oralității primordiale în relația organică a acestora cu universul creării și revitalizării textilelor tradiționale. Krassimira Krastanova, Maria Kissikova și Elitsa Stoilova (Universitatea „Paisii Hilendarski” din Plovdiv) prezintă rezultatele proiectului „Textile and City. A City Lab for Experiments in Textile. Nettle Creations Textile Festival”, implementat în 2019 de Fundația Stoyana Krastanova în Plovdiv. Diversele evenimente desfășurate sub egida proiectului de la Plovdiv au explorat legătura dintre arta preindustrială a confecționării țesăturilor, tehnologia textilă arhaică și demonstrațiile interactive de țesut și concepte curatoriale inovative. Un conținut neașteptat și binevenit în seria de manifestări de la Plovdiv realizate sub egida acestui proiect este atelierul „Nettle Stories”, destinat analizei antropologice a basmelor.

Celălalt proiect cultural descris în această parte a volumului este cel al Asociației „Semne cusute” din România, lansat în 2012 și coordonat de Ioana Corduneanu. Textul este o evaluare implicată, profundă și pasionată a celor 10 ani din drumul parcurs de „Semne cusute”, de la aspirațiile întemeietoarei la dezvoltarea organică impresionantă de astăzi, când grupul de femei care cos cămăși tradiționale numără peste 44000 de membre. În calitatea sa de proiect patrimonial, mișcarea „Semne cusute” și-a găsit încet, dar sigur sursele de inspirație în vechile colecții de modele tradiționale, și-a hrănit energia de a salva de la uitare un patrimoniu excepțional, și-a identificat resursele pentru cele mai potrivite materiale și resurse tehnice care să redea cât mai aproape de formele genuine varietatea inepuizabilă a acestui obiect de port. „Semne cusute” este, în reflecția de etapă a Ioanei Corduneanu, o veritabilă și ambițioasă mișcare culturală care s-a desfășurat într-un paralelism echilibrat atât în realitatea fizică (datorită unei bune colaborări

cu Muzeul Național al Țăranului Român), cât și în cea virtuală, datorită conectării pe rețelele de socializare ori prin informații digitale, realizate special și puse la dispoziție cu generozitate celor interesați.

În concluzie, volumul editat de Anamaria Iuga, Frosa Pejoska-Bouchereau, Krassimira Krastanova și Corina Iosif poate fi înțeles drept o conversație deschisă, pe multiple paliere, despre forța de rezistență și adaptabilitatea regimului primar al oralității, capabil să supraviețuiască până și în structurile de comunicare cele mai supuse scripturalului din epoca noastră. Mai mult, exegezele de față ne arată că traversăm un timp al revenirii la oralitate, fie și în forme hibride, mediate, incomplete. Volumul demonstrează de asemenea complexitatea tratării temei alese din varii perspective metodologice și de viziune, și reconfirmă statutul raportului dintre oral și scris ca universalie a culturii noastre.

Ioana REPCIUC

**I. OPRÎȘAN, *Vădeni pe Prut, com. Cavadinești, jud. Galați.*
Monografia folclorică a unui străvechi sat românesc,
București, Editura Saeculum I.O., 2022, 767 p.**

Cu două decenii în urmă, mai precis în anul 2002, Editura Saeculum I.O. publica lucrarea preotului Stelian Spânu, un soi de monografie locală intitulată *Vădeni (pe Prut). Străveche vatră de cultură*, dată la iveală de autor cu prilejul sfințirii bisericii satului, reparată și pictată după cutremurele din 1930 și 1940. Cele 58 de pagini ale cărții, săracuțe pentru un asemenea demers, alcătuiesc un succint omagiu, pe care păstorul spiritual al credincioșilor din Vădeni a găsit cu cale să-l închine semenilor săi, „umbrelor trecutului și sufletului neîntinat al celor de azi” (p. 5).

Fiu al satului, editorul Ionel Oprîșan s-a gândit să întregască lucrarea parohului de Vădeni, adăugându-i încă 68 de pagini (*Punți spre trecut*), grupate în unsprezece capitole, trei subdiviziuni și câteva anexe, menite să-l ajute pe cititor să-și formeze o impresie cât mai aproape de adevăr asupra acestei așezări multiseculare, ajunsă din centrul țării undeva la marginile acesteia.

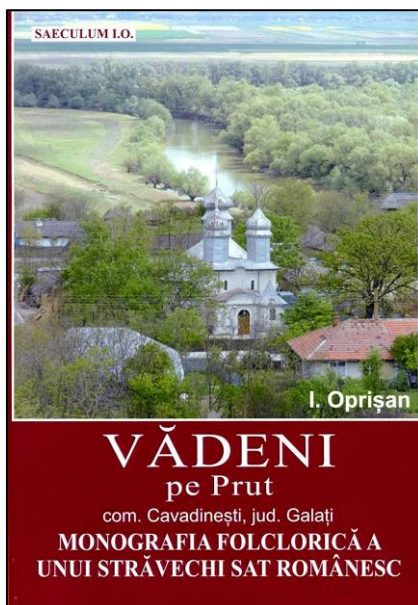
Pentru cărturarul bucureștean însă, om de o riguroasă formație științifică, broșura publicată la începutul primului deceniu al veacului în curs era departe de a înfățișa adevărata spiritualitate a satului în care îi fusese dat să se nască, păstrător al unor semne de civilizație pe care învățatul le descoperise încă de timpuriu, le cercetase cu luare aminte, făcându-le apoi cunoscute în remarcabile lucrări de specialitate. Ca urmare, după vreo douăzeci de ani de chibzuință, s-a decis să înzestreze Vădenii cu o carte pe măsura importanței așezării, capabilă să înfrunte veacurile. Ce-i drept, noua apariție editorială mai amintește – pe ici, pe colo – de volumul tipărit în anul 2002, însă este cu totul altceva.

Într-adevăr, parcurgând cu atenție cele 767 de pagini ale impresionantului tom de format academic, înțelegi de ce autorul este

convins că a înălțat vetrei sale strămoșești un monument fără egal. Nimic nu rămâne neexplicat și nelămurit în paginile cărții pe care o discutăm: ce reprezintă imaginile de pe coperti și supracoperti, surprinzătoarea lipsă de interes a autorităților locale față de temerara inițiativă a monografistului, lăsat să se descurce pe cont propriu, strădaniile cercetătorului de a pune în valoare toate documentele străvechi ce pomenesc numele așezării, solitudinea de care au dat dovadă consătenii, investigați în repetate rânduri pe o temă sau alta etc.

Harta Moldovei întocmită de Dimitrie Cantemir bunăoară (*Tabula Geographica Moldaviae*), ca și aceea a lui Andrew Dury din 1770, unde Vădenii se învecinează cu satul *Troian* de pe malul basarabean al Prutului, suscită un interes deosebit. Cea de a doua realizare cartografică reține atenția și dintr-o altă perspectivă. Este înfățișată pe ea, cu o linie punctată ce pornește de la Brăila și ajunge dincolo de Bender, *Calea lui Traian* sau *Via Traiani* (*Voie Trayane*, cum este menționată pe hartă), o construcție impresionantă ce rivalizează cu cele din Castrul de la Barboși întemeiate de împăratul Traian.

Nu pot fi trecute cu vederea nici ilustrațiile volumului (alb-negru și color), aproape două sute la număr, care ne înfățișează localitatea

cercetată sub cele mai diverse aspecte: cu meleagurile sale pitorești, unde oamenii harnici se bucură de roadele pământului și ale apelor, cu structurile arhitectonice variate, unele împovărate de scurgerea anilor, apoi minunatele glugi de stuf ce adăpostesc ghețăriile, mormintele de odinioară cu povestioarele ce gravitează în jurul lor, cusăturile și broderiile izvodite cândva din mâinile măiestre ale gospodinilor, frânturi de obiceiuri ce păreau acoperite de uitare și câte altele.

Descoperim, de asemenea, chipurile luminoase ale autorului la diferite vârste, precum și cele ale apropiaților lui, vedem școala în care copilul orfănit de vitregiile războiului a deprins buchiile, bisericile cu chemările lor misterioase, unde copilul a pășit la o vârstă fragedă, agățat de mâna grijulie a mamei, și câte alte imagini care prind viață sub lentila magică a aparatului de fotografiat, nerămânând neobservați nici măcar norii alburii de pe albastrul imaculat al cerului de deasupra Vădenilor.

Esențiale rămân cele trei secțiuni mari ale lucrării: *studiul introductiv*, *creațiile literare în versuri* și *creațiile literare în proză*, urmate de un meticolos aparat critic și două rezumate (în limbile germană și engleză) care încheie acest fascinant excurs științific în viața, istoria și civilizația oamenilor din Vădeni – Galați, o așezare de la capătul lumii. Trecutul și prezentul se împletesc la tot pasul. Zărilor satului vorbesc despre înfățișarea geografică a citoriei respective, un adevărat rai al naturii, străjuit de *alinamentul de movile*, printre care plugarii își brăzdează glia, așa cum făceau cândva și înaintașii lor din așezările medievale dispărute (Piscanii, Gura Ielanului, Rădeana, Vadul, Cârstei, Telejna și Tăuți), pe care localnicii continuă să le evoce, socotindu-le parte integrantă a enigmaticei istorii a Vădenilor.

Un capitol consistent al studiului introductiv este așezat *Sub semnul ritmurilor arhaice*, reunind descântecele, practicile magice, medicina empirică, universul mitologic, o lume a tainelor, ce include credințele despre șerpi și se încheie cu *solomonarii*, misterioșii căutători de izvoare. Același interes, poate chiar ceva mai sporit, este arătat obiceiurilor din ciclul familial (nașterea, căsătoria, înmormântarea), autorul aplicând și de această dată o metodă frecvent utilizată în volum și anume cercetarea directă bazată pe interviu. Este, de fapt, *noutatea* pe care el o consideră hotărâtoare într-o cercetare folclorică modernă. Are, într-adevăr, un anume dinamism, însă nu credem că poate substitui direcțiile clasice de abordare, utilizate cu succes de atâția și atâția specialiști.

Cum era și firesc, obiceiurile funebre sunt tratate ceva mai pe larg decât cele maritale ori de naștere. Poate și pentru că multe referințe se fac la înmormântarea mamei autorului și apoi la dezgroparea sau „împânzirea” acesteia, când se scurg șapte ani de la deces. Vorbind despre practicile îndătinute în nopțile de veghe, Oprișan enumeră *Jocul de cărți*, *Tablele*, *Șahul* – performate cu precădere de oamenii vârstnici –, dar nu le menționează pe celelalte, preferate de băieți și fete, cu toate că spune că la un moment dat în camera respectivă se produce o hărmălaie de nedescris, pe care n-o pot genera nici unul dintre jocurile menționate mai sus.

Constatând că „priveghiurile nu mai au nimic din decența necesară păzirii în liniște, cu smerenie, a mortului”, el spune: „Uneori *hălăchia* e așa de mare, încât cei ai casei trebuie să intervină spre a mai potoli spiritele” (p. 251). E clar că se referă la un priveghi zgomotos: cu babe, moșnegi, jocuri animaliere, păcăleli etc. Surprinzător este însă faptul că autorul numește petrecerea respectivă *hălăchie*, deși termenul are la Vădeni, Cavadinești și încă în multe sate cu totul alt înțeles.

Hălăchia mortului, căreia i se mai spune *călăchie* sau *călăhie*, nu-i o petrecere ci o ofrandă adusă celui dispărut. Este pâinea rituală ce se consumă în prima zi după deces ori în ziua înhumării, de data aceasta fiind integrată copturilor de pe masa pomenilor. La Cavadinești, de pildă, dar și prin alte sate gălățene, după ce răposatul a fost spălat, primenit și așezat la locul lui (pe masă, pe laiță sau pe un pat), se iau două felii de pâine muiate în vin și fiecare participant gustă câte o bucățică, spunând „Dumnezeu sî-l ierti”. La urmă zic: „Am mâncat și *călăchia* lu... cutare”. O formă ceva mai deosebită a acestui obicei se păstrează în satul Malu Alb din comuna Drăgănești, tot în județul Galați. Și din această *călăghie* gustă toți participanții la evenimentul funebru, crezându-se că numai așa vor apuca să-l viseze pe cel plecat în lumea umbrelor. În fine, prin câteva sate băcăuane, dar și în unele vrâncene, obiceiul este numit *călăvie* și chiar *colivie*, termeni ce se apropie mult de *coliva* făcută din boabe de grâu, pe care o întâlnim în mai toate comunitățile moldave.

Discipol apropiat al eminentului profesor universitar Mihai Pop, autorul volumului despre care vorbim s-a familiarizat de timpuriu cu metodologia cercetărilor de teren, dascălul său călăuzindu-i pașii pe căile cele mai adecvate. Și-a făcut ucenicia în satul natal, a trecut apoi în localitățile din împrejurimi, pentru ca ulterior să îmbrățișeze Moldova sudică în totalitatea ei și chiar provincia istorică în ansamblu, adunând un material deosebit de prețios pe care nu a întârziat să-l încredințeze tiparului.

La începuturile studenției, prin anul al doilea, a scotocit Vădenii dintr-un capăt în celălalt, adunând cântece, descântece, plugușoare, balade, strigături, ghicitori, dar și texte ritual-ceremoniale, jocuri de copii ș.a. Unele au fost notate pe caiete după dictare, cu neajunsurile pe care le presupune acest procedeu, dar cele mai multe aveau să fie înregistrate pe benzi magnetice, modalitate de consemnare mai facilă și, în același timp, mult mai riguroasă din punct de vedere științific. Aparatele de înregistrat (magnetofone, casetofone) i-au fost de mare folos atunci când a trecut la culegerea creațiilor literare în proză (basme, legende, snoave, povestiri, memorate), reproduse cu fidelitate și comentate avizat pe aproape trei sute de pagini.

O bună parte dintre textele poetice adunate de la Vădeni, prin deceniul șase al veacului trecut, cam vreo sută treizeci, au fost incluse în volumul *Folclor din Moldova de Jos*, pe care I. Opreșan l-a publicat în anul 1969 la Editura pentru Literatură din București. Toate acestea, dar și altele pe care le-a mai notat de-a lungul timpului sunt reunite acum în monumentală monografie încredințată tiparului în cursul anului 2022.

Un amplu *glosar*, lista locuitorilor satului Vădeni de pe vremea lui Alexandru Ioan Cuza până azi, indicele de performeri de la care s-au cules textele literare și informațiile despre istoria satului, câteva genealogii și o bibliografie esențială încheie această prețioasă contribuție științifică, pe care cei interesați o pot lua ca model.

Ion H. CIUBOTARU

Ion H. CIUBOTARU, Silvia CIUBOTARU, *Portul popular din Moldova. Tipologie și corpus de documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2023, 610 p.

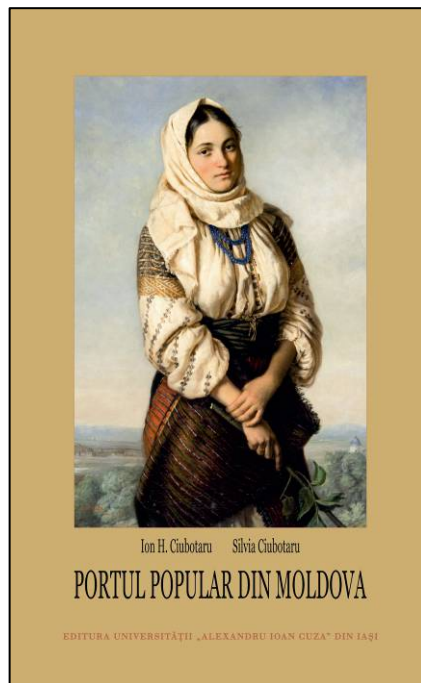
Tema abordată de cei doi eminenți autori s-ar circumscrie, la prima vedere, etnografiei clasice, însă prin extinderea și viziunea integratoare pe care o propune depășește cu mult o canonică analiză a subiectului ales. Considerațiile erudite, de multe ori corelate cu alte domenii ale științelor umaniste (istoria socială, istoria artelor, antropologia istorică, cercetarea lexicului – termeni regionali, arhaici ș.a.) generează o tratare exemplară a modului în care arta populară se îmbină cu ocupațiile tradiționale, mediul

de viață al țăranului, imaginarul cultural și simbolic, marile rituri și ceremonii ale existenței tradiționale. Autorii reușesc de asemenea să destituie orice prejudecată că se poate ajunge la o viziune coerentă asupra portului tradițional fără capacitatea sintezei etnologice și accesul la informația oferită de alte discipline socio-umane.

Structurarea volumului este una clasică, materialul fiind împărțit în trei mari secțiuni: una de exegeză istorică și comparativă în larg context etno-antropologic (de la cele mai vechi mărturii despre port, la epoca medievală, la prezentarea portului în context ritual-ceremonial și în artele plastice), a doua dedicată exclusiv prezentării mărturiilor despre acest subiect în documentele din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei, rezultate din cercetări directe și indirecte; a treia – documente fotografice din multe surse, de la cele din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei, la cele din arta plastică sau din sinteze istorice. Volumul este completat de rezumatele în trei limbi străine, un indice de termeni, care reprezintă o mare bogăție pentru lexicografi, și lista localităților anchetate.

Poziționarea autorilor în relație cu tema aleasă este una cu adevărat remarcabilă, dată fiind experiența îndelungată de cercetători de teren și a fundamentării Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei, de unde provin majoritatea informațiilor prezentate în acest volum. Intuiția și expertiza identificării celor mai valoroase piese de port tradițional din satele Moldovei de care au dat dovadă cei doi cercetători au contribuit de asemenea la valoarea deosebită a lucrării de față.

Mai multe faze ale dinamicii portului tradițional sunt prezentate și comentate în volum: perioada primelor cercetări, realizate sub egida Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei, din anii '70-'80, cea a anilor '90-2000, când profesorul Ion H. Ciubotaru străbate satele catolicilor din Moldova (județele Bacău, Neamț, Iași), pentru a realiza impozanta cercetare asupra acestei comunități, și până în zilele noastre,

așa cum se poate constata din fotografiile recente ale unor piese de port care completează bogatul corpus de fotografii din volum.

La reușita cercetării contribuie și calitatea de etnologic a celor doi autori, domniile-lor acumulând o cunoaștere deplină a manifestărilor ritual-ceremoniale specifice culturii tradiționale a Moldovei, acestea fiind, desigur, conectate la tema portului specific sărbătorilor familiale și calendaristice. Volumul de față oferă numeroase conexiuni între tipul și rolul portului și cultura spirituală, dar punctează constant și reflecția asupra rostului magic-ritual al portului. În plus, într-un capitol special sunt tratate modalitățile multiple în care vestimentația tradițională a țăranilor moldoveni este reflectată în cântece epice, în strigături, în texte de Plugușor sau în cântece lirice.

Capabili astfel să îmbine aceste calități exegetice, autorii ne oferă un volum mult așteptat, care face dreptate unei teme tratate până acum incomplet sau chiar greșit, o tratare care nu face cinste importanței acesteia în calitatea ei de emblemă identitară. Prin analiza diverselor fenomene istorice, estetice, culturale asociate subiectului, volumul construiește o viziune coerentă, de ansamblu, militând deopotrivă pentru importanța identificării specificului local, cât și pentru luarea în considerare, pentru înțelegerea portului tradițional, a legăturilor economice, culturale, sociale dintre subzone etnografice. Importanța localului se reflectă și într-o chestiune de formă, care spune multe la nivel de conținut. Localitățile sunt citate în corespondență cu orașul sau municipiul cel mai apropiat (de exemplu, pentru județul Suceava – zonele Rădăuți, Câmpulung, Gura Humorului, ori, pentru Iași – Iași, Hârlău, Pașcani).

În contextul mai larg al etnografiei românești dedicată portului, Moldova istorică nu s-a remarcat printre „vedete”, cu micile excepții, cum ar fi zona Sucevei sau cea a Vrancei. Faptul că sobrietatea portului moldovenesc nu a atras atenția atât de mult celor îndeobște fascinați de opulența sau de estetica specifică altor zone etnografice poate fi ușor de înțeles și de acceptat. Și, totuși, portul popular moldovenesc este unul în care nu lipsește nici armonia cromatică și nici finețea materialelor. De pildă, se folosea și în acest areal mătasea, atât ca material principal, cât și ca fir pentru ornamentație. Un plugușor din 1895, din Darabani, citat în acest volum, arată cum gospodarul – plugarul mitologic e îmbrăcat în „zoboane de mătăasă”. Faptul imaginarului din textul folcloric e completat de cel concret, așa cum aflăm în informația etnografică prezentată tot aici „câmeșoi de

pânză învârstată cu mătăasă de gândaci, horboțică făcută cu acușorul” (Pogonești – Vaslui) sau borangicul numit „fășui” în alte zone din Vaslui. Până și în satele în care *mătasea de gândaci* nu se găsea, materialul cel mai fin se obținea datorită hârniceii și inventivității femeilor, capabile să obțină materiale foarte fine, necesare mai ales pentru portul de sărbătoare, din materii prime grosiere. Cazul emblematic este cel de la Mogoșești – Iași, unde lâna țigaie era toarsă prin mărgică pentru a se obține cea mai fină pânză pentru cămășile de sărbătoare. În ceea ce privește croiala, în spațiul moldovenesc, explică autorii, aceasta se împarte în două categorii: de tip poncho, mai largă, și tipul de veche factură, a croielii ajustate după forma corpului. Desigur, este subliniată, pentru portul femeiesc, preferința pentru fotă, în detrimentul altor forme, mai recente – de catrințe în două părți sau de fuste largi.

O contribuție esențială a volumului este lămurirea raportului istoric dintre portul boieresc și cel al aristocrației locale și portul țărănesc. Pentru a explica această relație, autorii folosesc o serie impresionantă de documente istorice și ajung la concluzia că îmbrăcămintea țărănească a fost în relație permanentă cu costumele curților boierești. Materialele cele mai scumpe au ajuns până la clasele de jos, iar, pe de altă parte, portul țărănesc, alături de cel al aristocrației sau al orașenilor din zonele urbane timpurii, a fost și el influențat de modele de la vest sau de cele de la est de provincia Moldovei. Aristocrația a fost de altfel obligată să se bazeze pe producția vestimentară locală (din gospodăria țăranilor sau din mici ateliere din târguri), nu doar pe importul celor mai scumpe materiale din Orient, de exemplu. Așa se explică, de pildă, încurajarea, prin decrete domnești a breslei postăvarilor sau a cojocarilor și înflorirea acestor bresle cu ecouri până astăzi în zone din Bucovina sau din alte județe. Astfel, stilul moldovenesc de după 1484 este o sinteză între vechi și nou, între autohton și străin, afirmă cu încredere autorii. Cum s-ar putea nega asemănarea cămășii feminine de sărbătoare cu cea de extracție medievală observată în frescele din biserici? Însă, arată autorii, aceste influențe s-au petrecut nu doar dintr-un sens în altul, ci în ambele sensuri. Evoluția portului este o structură de tip „vase comunicante”, influențele petrecându-se neîncetat între cele două surse. Acest fapt este mai cu seamă probat în cazul prezenței năframelor sau ștergarelor, folosite în diverse ritualuri din ciclul vieții. Obiceiul schimbului de năframe la boieri este documentat încă

din secolul al XVI-lea. Dar, arată, pe baza documentelor, Ion H. Ciubotaru și Silvia Ciubotaru, batista ca element de port este atestată vizual mai devreme de secolul al XVI-lea în mediul popular.

Recent înscris în Lista reprezentativă a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanității UNESCO, meșteșugul realizării cămășii cu altiță, străvechea cămașă de tip carpatic din spațiul românesc, este convingător atestat și în zona etnografică a Moldovei, după cum arată autorii aici, în ciuda lipsei acestor mențiuni din dosarul înaintat de România la UNESCO. Autorii includ și valoroase reflectări în arta plastică de mare prestigiu a cămășii cu altiță românești, în afara celebrei lucrări a lui Henri Matisse, cum ar fi tabloul lui Auguste Renoir, „*Dame roumaine*” din 1882, astăzi la Muzeul de Artă din Boston, în care putem admira o cămașă cu arnici, fluturi și mărgel. De altfel, cei interesați de redarea în arta plastică a portului moldovenesc vor aprecia cu siguranță capitolul special dedicat prezenței acestuia în pictură, și anume în lucrări ale unor celebri pictori originari din acest spațiu: Gh. Tattarescu, Camil Ressu, Constantin Stahi, Ștefan Dimitrescu, Gheorghe Lövendal.

Oricât de faimoase ar fi acum frumoasele cămăși românești femeiești încrețite la gât la nivel național și internațional, materialul documentar care privește Moldova ne indică drept spectaculoase alte componente ale portului popular. În volumul de față, este uimitoare bogăția de mărturii despre acoperitorile capului în portul femeiesc (*ștergare, zăbrance, mănșterguri, casânci, tulpane*). Cea mai mare pondere în tipologia care face parte din carte este diversitatea de forme și structuri fastuoase, deosebit de creative, care trimit, până la urmă, nu la o căutare de ordin estetic, ci și la o chestiune de fundament magic – raportarea la divinitățile destinului, cum este cazul „portului cu coarne”, o formă de acoperitoare a capului cu puternice semnificații magice care se regăsește și dincolo de spațiul românesc.

Un alt element de port bine reprezentat în Moldova sunt veșmintele de deasupra cămășii, pentru vremea rece: *cheptare, cojoace, cațaveici, polcuțe, bundițe*, și până la impozantele *sumane* și *mantale*. Acest compartiment al portului demonstrează iarăși creativitatea, tehnica deosebită, dar și bogăția materialelor sau rețelele comerciale de procurare a acestora, inclusiv influențele din afară pentru achiziționarea celor mai scumpe dintre acestea. În Dolheștii Mari din Suceava, *cațaveica* era un simbol al statutului onorant al fetei în sat și semnaliza că aceasta este fată de gospodar.

În nordul Bucovinei, la început de secol XX, se mai foloseau încă haine lungi, tivite cu blănuri scumpe, după moda boieroaicelor din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea.

Într-un moment istoric în care publicul e intens atras și absorbit de estetica straielor tradiționale, trebuie să nu uităm că această îmbinare perfectă între folosire și aparență plăcută nu a fost trecută cu vederea de țăranii moldoveni nici măcar la muncă. Autorii explică detaliile croiului echilibrat, raportul geometric dintre simboluri, simetria atât de inventivă a așezării acestora, dar și sensul magic-ritual al ornamentelor. Un capitol separat din acest volum tratează cheștiunea valorii estetice a acestei creații țărănești. Acest nivel estetic, cu puternice valențe rituale este remarcabil explicat prin intermediul celor două metafore care stau la baza semanticii transmise de straiete tradiționale românești: *omul-arbore* și *omul-floare*. Această conectare mistică a naturii la ființa umană, regăsită frecvent în rituri familiale, de exemplu, presupune „vegetalizarea” ființei umane transpuse inclusiv în ornamentica antropomorfă, cum observa Paul Petrescu. Lingvistic, această relație este redată de verbele care explică procesul de creare a ornamentației: analogia „a coase”, a „împodobi”, „a înflori”, „a înflora”. Nici măcar când este vorba despre portul ciobănesc, căruia i se dedică un subcapitol separat în carte, nu se poate evita rolul magic și estetic al unei vestimentații specifice, cum este cazul glugii ciobănești cu *cârje* apotropaice din zona Vrancei. Frumusețea pe care o creează portul este strâns legată de originea lui mitico-magică, fiindcă, așa cum ne amintesc autorii, o credință populară notată de Elena Niculiță-Voronca ne spune că pânza este darul Maicii Domnului oferit oamenilor, și tot Maica Domnului le-a învățat pe femei cum se țese.

Volumul ne oferă numeroase exemple excepționale de inventivitate tehnică – cum ar fi existența în Moldova a unei variante arhaice de mecanism menit să înlocuiască purtarea, apărută mult mai târziu, a curelei la pantaloni, și anume *bernevecii cu căluș* – un mecanism identificat în Țepu – Galați, dar în forme asemănătoare și în Basarabia (în zona Palanca). În Moșna – Iași, *băbușca* – un băț mic de alun trecut prin betelia ițarilor indică această curea arhaică, iar în Vrancea se foloseau *ițarii cu lemnus* sau *huludeț*. De la această formă rudimentară de curea se ajunge la o impozantă galerie de *cingători* (brâie sau bărnețe țesute în stative ori curele sau chimire de piele), acestea având atât rol utilitar, cât și estetic și social. Valoarea simbolică

a chimirului, capabil să identifice statutul unui gospodar, este evidențiată de faptul că, după cum remarcă autorii, în trecut, în Sadova chimirul era cumpărat de gospodar odată cu boii, iar când acesta era obligat să-și vândă boii, era vândut și chimirul.

Portul tradițional nu este analizat de cei doi autori dintr-o perspectivă statică ori idealizantă. Aceștia admit și comentează inclusiv schimbările intervenite în această componentă a culturii tradiționale pe parcursul secolului trecut și până în zilele noastre. Tipologia din a doua parte a volumului ne oferă o viziune coerentă asupra acestei dinamici, multe mărturii din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei indicând, de pildă, purtarea straielor tradiționale doar la sărbători, doar de către bătrâni sau doar la serbări civile. Se conturează din acest punct de vedere și câteva zone mai conservatoare din arealul moldovenesc, cum ar fi Suceava și Vrancea. Uniformizarea portului ori transferul de elemente dintr-o zonă în alta rezultând piese-mozaic, eclectice, dar și combinarea cu piese din vestimentația de oraș sunt de asemenea fenomene care se manifestă în anumite spații cercetate.

Meritorie este și includerea consecventă a referințelor și a comentariilor cu privire la portul din Basarabia și din nordul Bucovinei. Distingem din această prezență-manifest faptul că autorii n-au ținut cont de granițe administrative, ci de incluziunea, prin conținut și istoria de lungă durată, a acestor regiuni în fenomenul portului moldovenesc. În același spirit, în secțiunea dedicată documentelor fotografice, sunt oferite imagini reprezentative din arhiva Muzeului de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău.

În concluzie, impunătoarea cercetare a profesorului Ion H. Ciubotaru, membru de onoare al Academiei Române, și a doamnei cercetător Silvia Ciubotaru conferă, finalmente și în mod definitiv, locul pe care această temă îl merită în contextul științelor etnologice românești. Lucrarea va fi, cu siguranță, un model demn de urmat pentru alte zone etnografice ale țării.

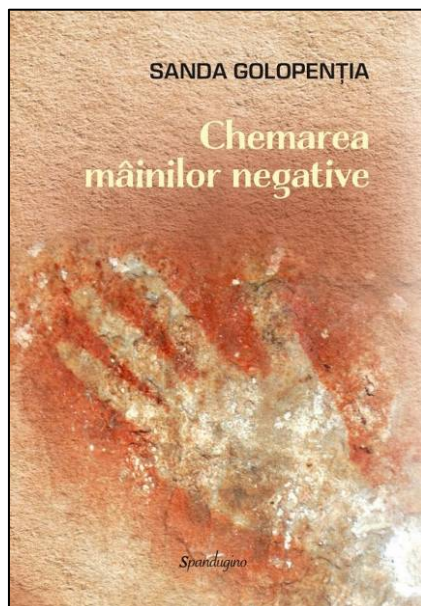
Ioana REPCIUC

Sanda GOLOPENȚIA, *Chemarea mâinilor negative*,
ediție revăzută, București, Editura Spandugino, 2023, 252 p.

În noua ediție a lucrării de față, autoarea amplifică articole publicate în ultimele trei decenii: *De Versailles aux Yvelines* – „Romanic Review”, vol. 80, nr. 1, 1989, p. 346-361, *Duras et les mains négatives*, „Synthesis”, nr. 22, 1995, p. 45-54, *Relève romanesque d'un film des années noire? Les Visiteurs du soir et Lol V. Stein*, în „Literary Research/Recherche littéraire”, vol. 18, nr. 36, 2001. De asemenea, o parte din problemele tratate aici se regăsesc în volumul *Perspective noi în studiul teatrului*, apărut la aceeași prestigioasă editură în anul 2019.

Ideea care unește cele trei secvențe ale volumului actual, pornind de la trei filme, două pe scenariile lui Marguerite Duras, *Les mains négatives* (Mâinile negative) și *Le camion* (Camionul), și unul al lui Marcel Carné, *Les Visiteurs du soir* (*Oaspeții de seară*), este că în momente de vid politic, ideologic sau existențial, opera vizuală, cu suportul ei literar, găsește soluții noi, supunându-se lucid și total publicului care o așteaptă.

Prima parte, *Chemarea mâinilor negative*, cuprinde șapte diviziuni care decelează un mit al dorinței iubirii și scrisului în viziunea lui Marguerite Duras. Nucleul îl constituie scurtmetrajul *Les mains négatives* produs în 1978, în jurul căruia se aglutinează pelicule și texte supraréaliste. O amintire din timpul unei excursii școlare la grota El Castillo, unde a văzut releveele mâinilor preistorice aplicate pe stâncă „de un albastru cenușiu, cumva ca acela al Oceanului”, îi sugerează scriitoarei evocarea unei ființe omenești, a unui bărbat care și-a pus pentru veșnicie mâinile pe peretele de granit în zorii paleolitici ai umanității. Strigătul valurilor, vântului se îmbină cu vocea magdaleniană necunoscută a omului preistoric de acum 30.000 de ani.

În cavernele paleolitice pictate din Europa, situate aproape exclusiv în spațiul franco-cantabric se pot întâlni numeroase mâini negative înconjurate de un halou de culoare neagră sau roșie. Analizând ultimele cercetări făcute în grottele magdaleniene ale Europei Sud-Atlantice, Sanda Golopenția constata consonanța unor teorii emise de Carrière, Marc Groenen, Leroi-Gourhan și L.-R. Nougier, M. Almagro cu interpretarea făcută de Marguerite Duras. Măinile negative s-ar putea să fi fost coduri ale vânătorilor, să fie ecouri ale unui mesaj intens. Poemul literar conservă, așa cum subliniază Sanda Golopenția, „un argument științific invocat de Breuil, Leroi-Gourhan și alți cercetători: o serie de mâini negative (de obicei două sau trei), având aceeași dimensiune și aceeași culoare, au aparținut aceleiași persoane” (p. 62). Mesajul de iubire al omului preistoric, al celui care „a privit imensitatea lucrurilor în vacarmul valurilor”, este veridic în măsura în care antropologul André Leroi-Gourhan avea dreptate când vorbea de complexitatea omului de Neanderthal. Versurile poemului lui Duras reconstituie gândurile tainice ale unui dispărut cu zeci de mii de ani în urmă, izolează „un tropism din paleolitic” (p. 66). Ele merită deci „un statut similar cu cel al explicațiilor și al ipotezelor pe care le întâlnim în discursul științific” (p. 67).

A doua secțiune a volumului, intitulată *De la Versailles la Yvelines sau Despre impromptu-uri, renunțări și eliberări interioare*, debutează cu analiza creației lui Molière, *L'Impromptu de Versailles* care marchează o cotitură atât în biografia dramaturgului cât și pentru istoria teatrului francez. După succesul avut cu *Școala nevestelor* în 1662, dramaturgul francez simte nevoia unei eliberări interioare, care să facă posibilă creația viitoare, un gen de teatru personal, care să surprindă viața adevărată și să ofere unui public devenit competent oglinzile vii ale vremii. *Impromptu-ul* lui Molière deschide drumul către marile lui piese de moralist politic, *Tartuffe* și *Don Juan*.

La 300 de ani după *Impromptu-ul* molierian apare filmul lui Marguerite Duras, *Camionul* (1977), o parabolă a relațiilor dintre opera literară și cei cărora li se adresează. Ca și călătoria care face autostopul, creația dramatică trebuie să se îndrepte neîncetat, lucid și total către publicul său, să se întoarcă din nou și mereu spre „exterior”, spre cei din afara ei, ignorând adeziunea sau ostilitatea pe care le-ar putea stârni. Comparând atitudinea față de cititori și critici avută de Molière și respectiv de Marguerite Duras, Sanda Golopenția constată schimbarea intervenită după cele trei secole. Dacă Molière abandona

criticilor lucrările, gesturile, cuvintele, tonul vocii și felul său de a recita, dar le cerea să-i lase *restul*, adică viața lui personală, Duras ceda mai mult, viața ei profesională și cea non-profesională deopotrivă. Impromptu-ul duce și într-un caz și în celălalt la traversarea fericită a unui test interior, manifestarea unui act probatoriu.

În cea de a treia parte a volumului, *Revenirea incognito a unui film din anii negri? De la Oaspeți de seară la Lol V. Stein*, autoarea pune în paralel un film al lui Marcel Carné, difuzat în sălile de cinematograf din decembrie 1942, cu povestirea-scenariu concepută de Marguerite Duras mai târziu, pe timp de pace. *Les Visiteurs du soir*, apărut în România sub titlurile de *Trubadurii diavolului* și *Legenda îndrăgostiților*, este, așa cum sublinia André Bazin, primul film care a contat cu adevărat în perioada *Ocupației*. Oaspeți de seară, emisarii diavolului, deghizați în trubaduri, ocupă un castel din Provence, ducând la dezastrul locuitorilor. În frumoasa lună mai a anului 1485 începe această legendă medievală, având ca personaje principale cuplurile Gilles-Anne și Dominique-Renaud. Pe firul ei narativ aflăm de nefericirea celor cărora li se confiscă locul lor în lume. Simbolistica unui Ev Mediu burgund, aflat în declin, este în consonanță profundă cu momentul Ocupație/Vichy din istoria Franței. Marcel Carné, prin stilul său cinematografic bazat pe lentoare, izolare, regresiune psihologică și picturalism, surprinde durerea surdă a umilirii și pătimirii unui neam sub apăsarea cuceritorilor. O bătălie ca pentru *Hernani* s-a dus între criticii care negau cu desăvârșire semnificația politică a *Oaspeților de seară* și cei puțini, care observaseră că nu filmul este *escapist* ci lumea pe care o prezenta și care nu-i decât o mască transparentă pentru Franța anilor negri. Carné explorează aici un timp și un spațiu subconștient pentru că o perioadă de durere individuală și colectivă cum a fost cea a Ocupației nu poate fi traversată decât prin vis și retragere în viața interioară. Finalul filmului marcat de cântecul inorogului, luptător intransigent cu Diavolul, a fost pus în relație de ziaristul William L. Schirer cu un episod al armistițiului de la Rothondes din pădurea de la Campiègne prin care Hitler dorea să facă o anulare rituală a tratatului din 1918. De sub monumentele acoperite de drapele cu zvastici s-a ivit un bloc de granit rămas descoperit, cu o inscripție privitoare la „[înfrângerea] orgoliului criminal al poporului german” (p. 218). Întâmplarea i-a provocat cancelarului nazist o criză de proporții, dar nu putea șterge acele litere încrustate. Iar când, trei zile mai târziu, piatra a fost aruncată în aer, a fost o acțiune inutilă, memoria francezilor o încrustase pe vecie.

Povestirea lui Marguerite Duras, *Le ravissement de Lol V. Stein*, intră în consonanță cu anumite momente ale filmului lui Carné. *Balul înghețat*, balul fatidic în care sunetul mandolei lui Dominique acoperă muzica orchestrei, este asemănător marelui bal din Cazinoul Municipal de la T. Beach, în timpul căruia Lol își pierde logodnicul. Dacă Anne împietrea în finalul filmului *Oaspeți de seară*, alături de Gilles, cu o inimă încă vie, Lol este depusată în roman de existență ca atare. Creația cinematografică a lui Marcel Carné a făcut posibilă exprimarea în literatura de după el a marasmului unor vremi triste. Așa cum remarcă Sanda Golopenția în încheiere, Marguerite Duras conservă, „în ambra narațiunii romanești, un grăunte din realul probabil al Franței nefericite. Un tropism de spectator anesteziat din anii înghețați ai Ocupației” (p. 247).

Silvia CIUBOTARU

CRONICA

Ana-Maria RAȚĂ*

Calendarul manifestărilor organizate de Muzeul Etnografic al Moldovei în perioada septembrie 2022 – august 2023 a inclus expoziții temporare, târguri de meșteri populari, seri etnologice, ateliere, conferințe, cursuri. Acestea au urmărit să pună în valoare bunurile culturale aflate în colecțiile muzeului și să promoveze și să perpetueze patrimoniul viu.

Pe 24 septembrie 2022 a avut loc *Ziua Cooperării Europene 2022 – Tinerii și tradițiile*, menită să promoveze meșteșugurile tradiționale și să asigure transmiterea acestora. Organizat în cadrul parteneriatului încheiat cu Asociația „ART – Meșteșugurile Prutului” Iași și cu structurile de management ale Programului Operațional Comun România – Republica Moldova, evenimentul s-a desfășurat simultan la Palatul Culturii din Iași și la cel din Cahul, cu posibilitatea de a putea fi urmărit online pe pagina de facebook a Programului „ENI CBC Romania – Republic of Moldova 2014-2020”, și a constatat în organizarea de ateliere de meșteșuguri tradiționale pentru copii, sub îndrumarea meșterilor populari de pe ambele maluri ale Prutului. Timp de câteva ore, copiii și adolescenții prezenți la Iași au aflat informații și au realizat propriile obiecte în cadrul atelierelor coordonate de Daniel Ifrim (olărit), Petru Cristian Buclea (pictură pe lemn) și Raluca Ivănușcă (țesut la gherghef).

În perioada 28 septembrie – 28 octombrie 2022, publicul a fost invitat să viziteze o expoziție digitală imersivă care a prezentat rezultatele proiectului „*Refresh+: Young Art(ist)s Refreshing Heritage Sites and Legends*”. Atmosfera constructivă și entuziastă din timpul activităților derulate în cadrul proiectului a fost prezentă și la masa rotundă organizată în prima zi de vizitare a expoziției, ce a avut ca temă integrarea și reinterpretarea patrimoniului material și imaterial în activitatea creatoare contemporană. Proiectul, cofinanțat prin Programul Europa Creativă, a fost coordonat de Združenje

* Muzeul Etnografic al Moldovei, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași – România.
<https://biblioteca-digitala.ro>

zgodovinskih mest Slovenije (Asociația Orașelor Istorice din Slovenia), ceilalți parteneri fiind TUAS – Turun Ammattikorkeakoulu OY (Universitatea de Științe Aplicate) din Turku – Finlanda, Fundación Universitaria San Antonio din Murcia – Spania, Culture Hub Croatia din Split – Croația și Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași prin Muzeul Etnografic al Moldovei și Secția Relații Publice, Marketing, Logistică, Proiecte, Programe.

An de an, în luna decembrie muzeul dedică mai multe evenimente celei mai îndrăgite și așteptate perioade de peste an, realizate în calitate de organizator principal sau la a căror organizare participă în calitate de partener.

Expoziția temporară *Datini și obiceiuri de iarnă* a fost deschisă spre vizitare în perioada 6 decembrie 2022 – 15 ianuarie 2023 și a ilustrat, prin intermediul obiectelor aflate în colecția muzeului, dar și al fotografiilor din arhiva acestuia, repertoriul datinilor și obiceiurilor specifice acestei perioade: colindatul străvechi, susținut de măști și mascoide zoomorfe (capră, urs, cal) și antropomorfe (moșnegi și babe), precum și cântece religioase de stea; plugul, buhaiul, harapnice și clopote, elemente ce însoțesc grupul urătorilor în ajunul Anului Nou, au amintit despre importanța așezării anului agricol sub cele mai bune auspicii. Pe toată durata expoziției, vizitatorii au putut urmări, pe un ecran de mari dimensiuni, înregistrări video cu cete de colindători.

Târgul de Crăciun al meșterilor populari s-a desfășurat între 15 și 18 decembrie 2022 și a adus în Piața Unirii din Iași peste 30 de meșteri populari din diferite zone etnografice – făuritori de măști și de recuzită specifică alaiurilor ce se organizau în perioada de renovare a timpului, dar și reprezentanți ai altor meșteșuguri: olărit, cioplitură în lemn, icoane pe lemn, port popular, împletituri din fibre vegetale, țesături, pielărit. Aflat la a doua ediție, respectă structura încetățenită a acestui tip de manifestări, îmbinând expunerea cu vânzare a obiectelor realizate de meșteri, demonstrațiile și atelierele pentru elevii școlilor din Iași.

Spre final de an, spațiul expozițional al muzeului a adus în prim plan o îndeletnicire care la începutul secolului al XX-lea era încă bine reprezentată în majoritatea așezărilor rurale de pe cuprinsul țării și prin intermediul căreia erau făurite aproape toate obiectele și uneltele metalice necesare desfășurării activității cotidiene. Expoziția temporară *Fierăritul* a fost deschisă în data de 28 decembrie 2022 și a inclus bunuri din patrimoniul muzeului ce stau mărturie pentru varietatea și

bogăția obiectelor obținute în fierăriile de altădată, subliniind prezența și importanța acestora în cadrul casei, gospodăriei sau în practicarea ocupațiilor, principale sau secundare: agricultură, creșterea animalelor, vânătoare, pescuit. O fierărie tradițională, cuprinzând cuptor, foale, nicovală, bancul de lucru cu inventarul aferent, a ilustrat locul în care fierarii stăpâneau focul și impuneau formă materiei. Fotografiiile din arhiva muzeului au fost completate de imagini realizate în cadrul campaniilor de cercetare derulate de specialiștii muzeului în vara anului 2022, care atestă practicarea acestei îndeletniciri și în prezent.

La începutul anului 2023, atenția a fost îndreptată spre meșteșugul olăritului, implicit spre colecția de ceramică deținută de muzeu. Pentru a răspunde inițiativei Muzeului Municipal Pașcani, au fost identificate, selectate și pregătite pentru etalare mai multe obiecte ce au întregit expoziția temporară *Un veac și jumătate de olărit la Lespezi*, deschisă spre vizitare în perioada 10-26 februarie 2023 la Casa de Cultură „Mihail Sadoveanu” din Pașcani.

Meșteri populari din Moldova, dar și din alte zone ale țării, precum și din Republica Moldova s-au reîntâlnit la Iași între 25 februarie și 1 martie 2023, în Piața Unirii, în cadrul celei de a VIII-a ediții a manifestării cultural-interactive *Mărțișor – simbol și tradiție*. Pe lângă expunerea cu vânzare și demonstrații, târgul a cuprins derularea de ateliere în cadrul cărora elevi din Iași au confecționat mărțișoare cu ajutorul meșterilor populari și au aflat, de la specialiștii muzeului, mai multe informații despre acest element înscris de UNESCO în Lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității.

Luna martie a prilejuit găzduirea unui eveniment de excepție. Muzeul Etnografic al Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași, Academia Română, Filiala Iași prin Departamentul de Etnologie și Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași au organizat în data de 24 martie 2023, în Sala Voievozilor de la Palatul Culturii, o seară etnologică de o însemnătate aparte pentru lumea științifică, în cadrul căreia a fost marcată includerea domnului prof. univ. dr. Ion H. Ciubotaru în rândul membrilor de onoare ai Academiei Române. Totodată, a fost lansată cea mai amplă cercetare de ansamblu asupra vestimentației tradiționale din Moldova: *Portul popular din Moldova*. Volumul a valorificat fondurile inedite din cadrul Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei și este semnat de Ion H. Ciubotaru și Silvia Ciubotaru, nume de referință ale etnologiei românești.

De peste două decenii, cu două săptămâni înainte de Paști, la Iași se organizează târg de ouă încondeiate. Ediția a XXII-a a manifestării interactive *Ouă încondeiate. Expoziție. Atelier. Vânzare* a avut loc în perioada 1-2 aprilie, pe esplanada Palatului Culturii. Evenimentul a readus în atenția publicului tainele meșteșugului încondeierii ouălor, participanții fiind meșteri populari din Paltinu, Horodnic de Sus, Moldovița, Rădăuți și Lupcina (județul Suceava), Rogojești (județul Botoșani), Iași și Scânteia (județul Iași). De asemenea, printre invitații acestei ediții s-au numărat și meșteri din Vorona și Hulub (Botoșani), Șcheia și Plopeni (Suceava), Piatra Neamț (Neamț) și Iași, care au expus obiecte cu temă religioasă (icoane, troițe miniaturale, pistornice, cruci de mână), precum și coșuri realizate din răchită și din sfoară. Specialiștii în domeniu au folosit acest prilej și au realizat interviuri cu cunoscătoarele rafinatei și migăloasei tehnici de realizare a ouălor de Paști, datele culese fiind utilizate de către cercetătoarele de la Departamentul de Etnologie din cadrul Institutului de Filologie „A. Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași pentru a întregi dosarul de includere a obiceiului încondeierii ouălor în *Inventarul național al elementelor vii de patrimoniu cultural imaterial din România*.

Expoziția temporară *Păresimile. Tradiții în Postul Mare*, organizată între 5 și 23 aprilie 2023 la Muzeul Viei și Vinului din Hârlău, a reunit obiecte din patrimoniul Muzeului Etnografic al Moldovei și a adus în centrul atenției două elemente definitorii ale perioadei pascale: grija pentru cei plecați în „lumea fără dor” și încondeierea ouălor, ca formă de expresie a artei populare. Au fost expuse ouă „scrise” cu motive vechi în diverse localități sucevene aflate în zonele Rădăuți și Câmpulung Moldovenesc, dar și alimente și vase specifice perioadei de așteptare a sărbătorii Învierii, un punct aparte reprezentându-l oalele negre pictate cu var provenind din centrul Poiana – Deleni, de lângă Hârlău.

Publicul larg iubitor al artei naive a fost invitat, între 20 aprilie și 19 mai 2023, să viziteze *Expoziția națională „Saloanele Moldovei”*. Rezultat al parteneriatului încheiat cu Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale din Iași, cea de a XXXII-a ediție a reunit aproximativ 70 de lucrări semnate de pictori naivi din Reșița, Brăila, Bacău, Galați, Ilfov, Rădăuți, Vaslui și Iași.

Digitizarea patrimoniului cultural imaterial a constituit subiectul proiectului Erasmus+ „iNTANGIBLE: Digitizing Intangible Cultural

Heritage amidst the Digital Shift”, coordonat de Complexul Muzeal Național „Moldova”, prin Muzeul Etnografic al Moldovei și Secția Relații Publice, Marketing, Logistică, Proiecte, Programe, și derulat în parteneriat cu Academia Română – Filiala Iași prin Departamentul de Etnologie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Innovation Hive din Larissa – Grecia, Radiona Zagreb Makerspace din Croația și Stando Ltd din Nicosia – Cipru. Cursul *Intangible Cultural Heritage Digitization*, desfășurat între 24-28 aprilie 2023, a fost unul dintre rezultatele acestui proiect și a reunit profesioniști în domeniu, dar și persoane aflate în curs de formare profesională, din cele patru țări partenere, pentru care digitizarea patrimoniului cultural imaterial constituie o temă de cercetare, o provocare, o curiozitate sau un imperativ.

Cea mai de amploare activitate *extra muros* de peste an, precum și cea mai longevivă, a ajuns la cea de a XXIII-a ediție. *Târgul meșterilor populari* este unul dintre proiectele reprezentative pentru suflul nou pe care l-a adus echipa condusă de regretatul Vasile Munteanu, la fel ca „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, al cărui prim număr, apărut în anul 2001, a însemnat împlinirea unui deziderat ce data de peste cinci decenii, necesitatea unei publicații științifice proprii fiind susținută, în 1943, în *Menirea Muzeului Etnografic al Moldovei* de întemeietorul Ion Chelcea. Anul acesta, târgul s-a desfășurat între 12 și 14 mai, pe esplanada Palatului Culturii. Aproximativ 60 de meșteri populari din diferite zone etnografice au susținut păstrarea și promovarea meșteșugurilor tradiționale și au oferit publicului de toate vârstele o pledoarie pentru tradiție și bun gust autentic. Nu au lipsit activitățile interactive de tip atelier, în cadrul cărora au fost ilustrate meșteșuguri tradiționale precum: olăritul, prelucrarea lemnului, industria casnică, încondeierea ouălor, confecționarea instrumentelor populare sau realizarea măștilor de Anul Nou.

Colaborarea inițiată de Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud cu alte unsprezece muzee din țară, printre care și Muzeul Etnografic al Moldovei, s-a concretizat în expoziția itinerantă *Dincolo de poveste. Graiul straielor moștenite*. 36 de piese de port și podoabe tradiționale, reprezentative pentru comunități de români, dar și pentru minorități, au evidențiat caracteristicile zonelor etnografice reprezentate de muzeele partenere. Pe parcursul periplului prin țară, expoziția a cunoscut interpretări diferite, întrucât fiecare muzeu a integrat piesele și imaginile de arhivă într-un discurs expozițional propriu. La Iași, „straiile moștenite” au putut fi admirate între 8 iunie și 2 iulie 2023, în

Sala „Petru Caraman”. Expoziția a avut și un catalog inedit; intitulat sugestiv *ZMEU. Ziarul de muzeu*, publicația a oferit cititorilor informații despre obiectele expuse și a fost distribuită gratuit la vernisajele organizate de fiecare muzeu implicat în acest parteneriat: Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Muzeul Național al Țăranului Român, Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu”, Muzeul Județean de Etnografie și Artă Populară Maramureș, Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești, Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Muzeul de Etnografie Brașov, Muzeul Maramureșean Sighetu Marmăției, Muzeul Brăilei „Carol I”, Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Colecția Etnografică Marius Matei și Muzeul Etnografic al Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași.

Cămașa cu altiță, inclusă de UNESCO în Lista reprezentativă a patrimoniului imaterial al umanității la 1 decembrie 2022, beneficiază, de câțiva ani, de o manifestare proprie: *Festivalul Iei – RomânIA Autentică*. Târgul organizat, în cadrul acesteia, între 23 și 25 iunie a adunat meșteri populari din mai multe zone etnografice și a prezentat mâinile iscusite ce continuă să coasă povestea acestui element de identitate națională.

În spiritul transmiterii informațiilor despre costumele populare autentice și promovării acestuia s-a înscris și sprijinul oferit mișcării de restaurare și recuperare a tradițiilor culturale ce vine dinspre publicul larg sub forma grupurilor denumite generic *Șezătoarea*. Activitatea de tutoriat desfășurată de ceva vreme de specialiștii muzeului a luat, în luna august, forma unui parteneriat oficial ce are drept scop recuperarea moștenirii culturale de factură populară.

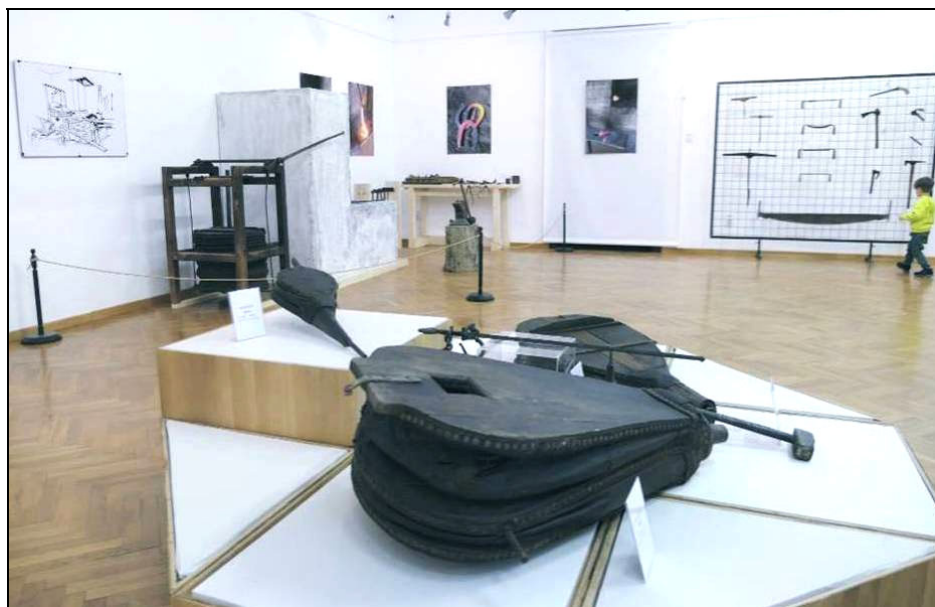
Tematica abordată în cadrul expozițiilor și târgurilor organizate de muzeu a fost sursă de inspirație pentru echipa de educatori muzeali din cadrul Secției Relații Publice, Marketing, Logistică, Proiecte, Programe. Programul de educație muzeală, derulat sub genericul DICE (distractiv, interactiv, creativ, educativ), a inclus ateliere asociate manifestărilor muzeului, unele cu caracter permanent, altele – periodic. Enumerăm câteva dintre atelierelor organizate în perioada de timp la care facem referire: *Atelierul de țesut la gherghef* (pe tot parcursul anului), „*Sunetul sărbătorilor*” (7 decembrie 2022 – 16 ianuarie 2023), *Atelierul de mărțișoare* (22 februarie – 5 martie 2023), *Atelierul de încondeiat ouă* (28 martie – 13 aprilie 2023).

ILUSTRAȚII

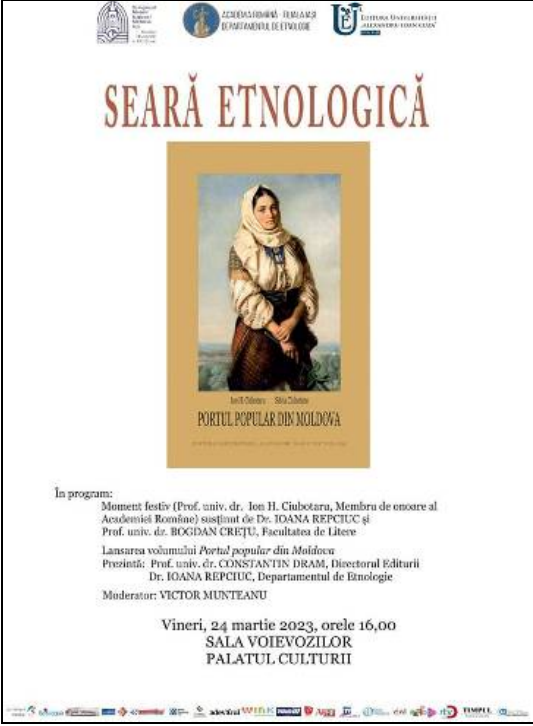
Ziua Cooperării Europene 2022 – Tinerii și tradițiile*Datini și obiceiuri de iarnă*

Târgul de Crăciun al meșterilor populari

Fierăritul

Mărțișor – simbol și tradiție

Seară etnologică

SEARĂ ETNOLOGICĂ

Ion Ciobașu - Ștefan Ciobașu
PORTUL POPULAR DIN MOLDOVA

În program:
Moment festiv (Prof. univ. dr. Ion H. Ciobotaru, Membru de onoare al Academiei Române) susținut de Dr. IOANA REPICIUC și Prof. univ. dr. BOGDAN CREȚU, Facultatea de Litere
Lansarea volumului *Portul popular din Moldova*
Prezintă: Prof. univ. dr. CONSTANTIN DRAM, Directorul Editurii Dr. IOANA REPICIUC, Departamentul de Etnologie
Moderator: VICTOR MUNTEANU

Vineri, 24 martie 2023, orele 16,00
SALA VOIEVOZILOR
PALATUL CULTURII

Ouă încondeiate. Expoziție. Atelier. Vânzare

Păresimile. Tradiții în Postul Mare

Expoziția națională „Saloanele Moldovei”

Cursul Intangible Cultural Heritage Digitization

Târgul meşterilor populari

Dincolo de poveste. Graiul straielor moștenite

Festivalul Iei – RomânIA Autentică

Atelierele DICE

ABREVIERI

Periodice

AAF	– „Anuarul Arhivei de Folclor”, Cluj
AF	– „Anuarul de Folclor”, Cluj-Napoca
AIEF	– „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu»”
AMEM	– „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași
AMET	– „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, Cluj-Napoca
ASUI	– „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), Istorie
BMNIN	– „Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală”, Chișinău
BMRB	– „Buletinul Muzeului Regional al Basarabiei”, Chișinău
BS-EM	– „Buletin Științific”. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, serie nouă, fascicula Etnografie și Muzeologie, Chișinău
BS-SN	– „Buletin Științific”. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, serie nouă, fascicula Științele Naturii, Chișinău
CAF	– „Caietele Arhivei de Folclor”, Iași
IC	– „Ion Creangă”. Revistă de limbă, literatură și artă populară, Bârlad
REF	– „Revista de Etnografie și Folclor”
RM	– „Revista muzeelor”
SCE	– „Studii și comunicări de etnologie”, Sibiu

Instituții

AFAR	– Arhiva de Folclor a Academiei Române, Cluj
AFMB	– Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei, Iași
ANR	– Arhivele Naționale ale României
BAR	– Biblioteca Academiei Române
CNCS	– Consiliul Național al Cercetării Științifice, Academia Română
FAAG	– Fondul de Arhivă „Artur Gorovei”, Biblioteca Academiei Române
IAFAR	– Institutul „Arhiva de Folclor a Academiei Române”, Cluj-Napoca

*A cerceta folclorul și etnografia cu
atenție înseamnă a ajunge, pe calea cea mai
sigură, să ne dăm seama cine este și ce este
poporul român față de alte popoare.*

Petru CARAMAN

